

UDC 001.4(581.07)05

ISSN 0350-6584

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

RAMOVŠEV ZBORNIK

(ORBODIJA 12)

SRL ¹⁹⁹⁴₂₃

IZDAJA — ISSUED BY — SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRP 2 — KRANJ 2

84
23

91A 30-45

LJUBLJANA

APRIL 1994

Uredniški odbor—Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko—Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za literarne vede—Editor in Chief for Literary Sciences**), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (**glavni urednik za jezikoslovje—Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zadravec (**odgovorni urednik—Executive Editor**).

Tehnični urednik—Technical Editor: Mateja Hočevar.

Časopisni svet—Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef-Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Jože Šifrer (**predsednik—President**).

Naslov uredništva—Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 1400 SIT, za študente 900 SIT, za inštitucije 1800 SIT, za knjigarne 3000 SIT (minus 25-odstotni rabat). – Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil—Printed by: PLANPRINT, Ljubljana. **Naklada—Circulation:** 1550 izvodov – 1550 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

C 91191

Fran Ramovš
(1890–1952)

VSEBINA

JEZIK

Jadranka GVOZDANOVIC, Ramovš in jezikoslovne vede dvajsetega stoletja	139
Zvonimir JUNKOVIĆ, Dvije metode u rekonstrukciji jezičnih sustava	147
Jože TOPORIŠIĆ, Fran Ramovš kot narečjeslovec	159
Heinz-Dieter POHL, Fran Ramovš in koroška toponimija	171
Jochen RAECKE, Zum Wesen und zur Bedeutung morphologischer Klassifikationen	177
Barbara KUNZMANN-MÜLLER, Fran Ramovš' <i>Morfologija slovenskega jezika</i> – Anmerkungen einer Spezies	185
Vlado NARTNIK, Oblikovje slovenske dvojine v <i>Jezikovnem atlasu</i> L. Tesnièreja	191
Josip MATEŠIĆ, Doprinos F. Ramovša opisu akcentatskog sistema slovenskog jezika	195
Rado L. LENČEK, Po stopinjah fonološke problematike slovenskega jezika v jezikoslovju Ramovševega časa	199
Tom PRIESTLY, Isačenko's <i>Narečje vasi Sele na Rožu: An Assessment after Half a Century</i>	215
Ada VIDOVIČ-MUHA, O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić)	229
Peter HERRITY, Slovenski jezikoslovci in stara cerkvena slovanščina	249
Věra PETRÁČKOVÁ, Glosa k vztahům slovinských a českých jazykovědců po první světové válce (Na příkladu Frana Ramovše a Boh. Havránka)	257
Francka BENEDIK, <i>Slovar slovenskega knjižnega jezika</i> in narečne besede	261
Neva GODINI, Srednjekraška leksika v Štrekeljevih časih in danes	267
Maja ĐUKANOVIĆ, Slovenščina v srbskih berilih med dvema vojnama	275
Marija STANONIK, Govorjena beseda na križišču jezikoslovja in etnologije	281
Sonja HORVAT, Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora	305
Martina OROŽEN, Ramovševa oblikoslovno razvojna zasnova <i>Morfologije slovenskega jezika</i>	313

LITERATURA IN KULTURA

Darko DOLINAR, Glavni teoretično-metodološki modeli v slovenski literarni vedi med vojnama	333
Gerhard GIESEMANN, Grundprobleme slovenischer Literaturwissenschaft und Literaturkritik am Beispiel des <i>Ljubljanski zvon</i>	343
Jože POGAČNIK, Slovenska literarna veda ob ustanovitvi Univerze	355
Zdzisław DARASZ, Metoda literarnozgodovinske sinteze Ivana Prijatelja (Pogled od zunaj)	365
Branka BRLENIĆ-VUJIĆ, Ivan Prijatelj i Antun Barac (Tipološka paralela)	371
Zlata ŠUNDALIĆ, Ivan Prijatelj in Cankarjeva besedna umetnost	377
Božena TOKARZ, Slovenska literarna veda v razmerju do sodobnih metodoloških usmeritev (Na primeru Borisa Paternuja)	385
Emil TOKARZ, Poljska slovenistika v okviru poljsko-slovenskih stikov	393
Majda STANOVNIK, Prevod kot sestavina slovenske književnosti v Kidričevi <i>Zgodovini slovenskega slovstva</i>	399
Anton JANKO, Germanist Jakob Kelemina	407
Vekoslav GRMIĆ, Ušeničnikovo razumevanje umetnosti – literature	417
Bojana STOJANOVIĆ-PANTOVIĆ, Pojmovanje katarze pri slovenskih ekspresionistih (Ob Miranu Jarcu in Srečku Kosovelu)	425
Katarina BEDINA, Problemi muzikološke stroke na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja	429

CONTENTS

LINGUISTICS

Jadranka GVOZDANOVIĆ, Ramovš and Linguistic Science in the 20th Century	139
Zvonimir JUNKOVIĆ, Two Methods in the Reconstruction of the Linguistics Systems	147
Jože TOPORIŠIČ, Fran Ramovš as a Dialectologist	159
Heinz-Dieter POHL, Fran Ramovš and Carinthian Toponymy	171
Jochen RAECKE, On the Nature and Meaning of Morphological Classification	177
Barbara KUNZMANN-MÜLLER, Fran Ramovš's <i>Morfologija slovenskega jezika</i> —Notes on a Species	185
Vlado NARTNIK, The Morphology of the Slovene Dual in the <i>Linguistic Atlas</i> of L. Tesnière	191
Josip MATEŠIČ, The Contribution of F. Ramovš to the Description of the Slovene Accentual System	195
Rado L. LENČEK, In the Footsteps of the Phonological Problematics of Slovene in the Linguistics of Ramovš's Time	199
Tom PRIESTLY, Isačenko's <i>Narečje vasi Sele na Rožu</i> : An Assessment after Half a Century	215
Ada VIDOVIČ-MUHA, On the Origin and Function of Language of the Syntagm in the Works of F. Mikuš (with a Presentation of the Triangle Ramovš–Mikuš–Belič)	229
Peter HERRITY, Slovene Linguists and Old Church Slavic	249
Věra PETRÁČKOVÁ, A Note on the Relationship between Slovene and Czech Linguists after the First World War (On the Example of Fran Ramovš and Bohuslav Havránek)	257
Francka BENEDIK, The <i>Dictionary of Standard Slovene</i> and Dialect Vocabulary	261
Neva GODINI, The Central Karst Lexicon in Štrekelj's Time and Today	267
Maja ĐUKANOVIĆ, Slovene in Serbian Readers between the Wars	275
Marija STANONIK, The Spoken Word at the Crossroads of Linguistics and Ethnology	281
Sonja HORVAT, Some Accentual and Phonological Characteristics of the Slovene Kostel Dialect	305
Martina OROŽEN, Ramovš's Morphologically Developmental Basis for his <i>Morphology of Slovene</i>	313

LITERATURE AND CULTURE

Darko DOLINAR, The Main Theoretical and Methodological Models in Slovene Literary Studies between the Wars	333
Gerhard GIESEMANN, Basic Issues of Slovene Literary Scholarship and Criticism – on the Example of the Journal <i>Ljubljanski zvon</i>	343
Jože POGAČNIK, Slovene Literary Scholarship at the Establishment of the University	355
Zdzisław DARASZ, The Method of Literary Synthesis of Ivan Prijatelj—A View from Outside	365
Branka BRLENIČ-VUJIČ, Ivan Prijatelj and Antun Barac (A Typological Parallel)	371
Zlata ŠUNDALIČ, Ivan Prijatelj and Cankar's Art of Language	377
Božena TOKARZ, Slovene Literary Scholarship and its Relationship to Current Methodological Trends (Using the Example of Boris Paternu)	385
Emil TOKARZ, Polish Slovenistics in the Framework of Polish–Slovene Relations	393
Majda STANOVNIK, Translation as a Constituent of National Literature in France Kidrič's <i>History of Slovene Literature</i>	399
Anton JANKO, The Germanist Jakob Kelemina	407
Vekoslav GRMIČ, Ušeničnik's Understanding of Art – Literature	417
Bojana STOJANOVIĆ-PANTOVIĆ, The Concept of Catharsis in the Slovene Expressionists (On Miran Jarc and Srečko Kosovel)	425
Katarina BEDINA, Issues in Musicology in the Slovene Lands in the First Half of the 20th Century	429

RAMOVŠ IN JEZIKOSLOVNE VEDE DVAJSETEGA STOLETJA

Ramovševe isto- in raznočasnijske razčlembе slovenskih narečij ter notranjih in zunanjih vzrokov njihovih sprememb so trdna podlaga za naše razumevanje ne le slovenščine, ampak tudi potekov jezikovnega spreminjanja na sploh.

Ramovš's synchronic and diachronic analyses of Slovene dialects and the internal and external causes of their changes are a solid foundation for our understanding not only of Slovene, but also the general course of language change.

1 Uvod: Ramovš in jezikoslovje na začetku dvajsetega stoletja

Začetek dvajsetega stoletja je v jezikoslovju zaznamovan z velikimi spremembami. Nasproti historicizmu mladogramatikov, ki je temeljil na rekonstrukciji deloma izolirano proučevanih jezikovnih sprememb, nastopa strukturalizem švicarske smeri in slovanskih jezikoslovnih krogov, posebej moskovskega in praškega. Strukturalisti kot npr. de Saussure, Jakobson in Trubetzkoy se ukvarjajo z jezikom kot strukturiranim sestavom, razlikujejo sinhronijo od diahronije in v analizi jezikovnih sprememb upoštevajo sinhrono sistematiko v vsakem spremembnem stadiju. V pisnih beremo lahko tudi o razvoju strukturalistične metodologije jezikovne rekonstrukcije, ki je prvič formulirana v Trubetzkoyevi kritiki Šahmatova 1916. leta, opisani v prvem pismu Jakobsonu iz 1920. leta. V pismu Jakobsonu 1. februarja 1921. leta je Trubetzkoy prvič analiziral praslovansko zgodovino na osnovi relativne kronologije glasovnih pojavov. Relativno kronologijo zgodnjerskih glasovnih sprememb opisuje v sestavku *Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit* iz 1924. leta. Jakobson pa je objavil *La notion de lois phonétique et le principe téléologique* 1927. leta in *Remarques sur l'évolution phonologique du russe* 1929. leta.

Na podlagi strukturalističnega pristopa jezikovni analizi l. 1926 zaseda fonološki krožek v Pragi in razvija novo metodologijo, ki jo bo nato predložil na Prvem mednarodnem kongresu jezikoslovcev v Haagu leta 1928. Diskusija o novoustanovljenih načelih, še posebno fonologije, se nadaljuje na praškem zasedanju slovanskih filologov leta 1929. Referati so objavljeni v *Travaux du Cercle Linguistique de Prague I*. Kasnejši zvezki tega časopisa vsebujejo tudi sestavke članov te nove smeri v slovanski filologiji. V teh in v drugih Trubetzkoyevih in Jakobsonovih delih ni prav nič govor o Ramovšu, velikanu slovenistike, do njegovega sestavka *Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov* iz leta 1950, kjer je Ramovš prvič eksplicitno formuliral strukturalistični pristop relativne kronologije kot osnove svojih jezikovnih študij. To pa ne pomeni, da se Ramovš v svojih začetnih delih še ne bi bil udeleževal nove jezikoslovne smeri. Resnična je Bezlajeva ugotovitev (1950: 231), češ da bi bil Ramovšev »način dela popolnoma nemogoč, ako ne bi imel neprestano pred očmi jezika kot celote«. Razlog, zakaj začetne Ramovševe študije v metodoloških obravnavah ranega strukturalizma niso upoštevane, lahko najdemo v drugi opombi Bezlaja (1950: 231), ki pravi, da »Ramovš ni oblikoval bistveno novih metod«, ampak je »pri vseh različnih panogah in metodah v jezikoslovju iskal sredstev, ki bi mu pomagala

uresničiti njegov načrt«, obsegajoč vso diahrono in sinhrono analizo narečne členitve v slovenščini.

2 Ramovševe analize glasovnih sprememb

Podrobna analiza Ramovševih del kaže aspekte strukturalistične metodologije že prej kot v delih Trubetzkaja in Jakobsona. V relativni kronologiji sprememb, obravnavanih v Ramovševih Slovenskih študijah v 1918. letu, rekonstrukcija posameznih stadijev ne obravnava le jezika kot celote, pač pa upošteva tudi narečno variacijo na isti ravni in po isti metodi kot Trubetzkaj v dvajsetih letih (prim. Trubetzkaj 1924). Samo v razlagi glasovnih sprememb zaostaja Ramovš v tem smislu za Trubetzkajem in Jakobsonom, ko je pojasnjevanje glasovnih sprememb omejeval na fonetične, posebej izgovarjalne faktorje, medtem ko je Trubetzkaj že v začetkih imel predstavo o razločevalnih lastnostih (čeprav se zdi da je ni vedno popolnoma upošteval, kot npr. v opisu prehoda praslovanskih napetih vokalov *y* in *i* v nenapeta, t. i. reducirana *ъ* in *ь* pred *j* v velikoruskih govorih, brez upoštevanja medstadija, v katerem je bilo nasprotje med napetimi in nenapetimi samoglasniki nevtralizirano, prim. Trubetzkaj 1924: 297, 298).

Zaradi težnje k fonetičnemu pojasnjevanju je Ramovš (1922: 227, sledeč van Wijku) za prvotni novoakutirani *ò* v slovenščini rekonstruiral nadkračino (ki pa ni dokazljiva, gl. 1936: 155), ker so kasnejši odrazi tega *ò*-ja, odvisno od narečja in od besedne lege, ali dolgi ali kratki. Tudi v rekonstrukciji poteka slovenskega pomika cirkumfektiranega naglasa na naslednji zlog, ki se je podaljšal, je Ramovš zaradi fonetičnega razlaganja tega podaljšanja predpostavljajal, da so se cirkumfektirani kratki zlogi (tj. zlogovni nukleusi) »morda« podaljšali »kot vmesna stopnja tik pred pomikom na naslednji zlog« (1950: 17). Kasnejši raziskovalci slovenščine pa so to sprejeli za dejstvo in so na tem temeljili svoje dokazovanje (kot npr. Logar 1987/88, ki je menil, da je pomanjkanje dolžine na prvotno cirkumfektiranem začetnem zlogu argument proti hipotezi, da rezijanščina ni imela naglasnega pomika, čeprav se njegov zaključek zdi točen, da so ziljski, rezijanski in terski govori ta pomik imeli in so potem cirkumfleks z dolgega končnega besednega zloga pomaknili nazaj, kar se pokaže verjetno, če upoštevamo tudi analogije).

Zdaj vemo, da so spremembe fonetično postopne, fonološko pa predstavljajo prehod enega sestava nasproti drugega. Fonetična variacija pa znotraj sestava nastaja tam, kjer ni nasprotja, ali pa izvira zunaj sestava, ko se stikajo različni sestavi. Če v sestavu upoštevamo nasprotja in možnosti distinkcij, pa postane jasno, da so Ramovševe vzpostavitev deloma neverjetne. To velja za njegov opis prozodije prvotne slovenščine (1950: 17), za katero Ramovš vzpostavlja šest naglasov: dva rastoča na prvotni dolžini (stari akut, ki se skrajša, in novi akut, ki »se po naravi in intenziteti razlikuje« od starega), dva padajoča na dolžini (stari cirkumfleks in novi cirkumfleks, ki se razlikuje od starega »tako po intonacijski liniji kot po intenziteti«), in dva kratka: stari cirkumfleks na kračini in novi akut na kračini. Ramovš je predpostavljajal drugačno »naravo«, »intonacijsko linijo« in »intenziteto« naglasov, ki so imeli drugačen razvoj v sestavu: novi cirkumfleks se ni udeležil pomika, ki so se ga udeležili stari cirkumfleksi, dolgi novi akut je ostal nespremenjen, medtem ko se je stari akut skrajšal in v naslednji dobi (med 12. in 15. stoletjem) spet podaljšal. To

pomeni, da je Ramovš iskal fonetično pojasnitev sistematičnih funkcionalnih razlik, za katere je vedel, da obstajajo.

Danes pa iščemo objasnitev ali v nasprotjih, ki jih v teh primerih ni lahko ugotoviti, ali v različni relativni kronologiji nastanka, ki velja za novi akut (razvit v obdobju naglasnega umika z reduciranih samoglasnikov, medtem ko stari akut že pred tem ni imel fonološke dolžine in je zato lahko bil fonetično skrajšan), in za novi cirkumfleks, ki ga v času pomika ni bilo, ampak je nastal pozneje (prim. Kortlandt 1976: 2, Lenček 1982: 81). Ramovš je imel vedno pred očmi jezik kot celoto in je iskal pojasnitev celotnih sprememb, ki jih sodobno jezikoslovje pravzaprav ni imelo. Zaradi tega se je zatekal k domnevam o fonetični osnovi sprememb, za katero zdaj vemo, da je samo površinski pojav, globinsko omogočen z nasprotji v strukturi sestava.

Pojmovanje jezika kot celote najdemo povsod v Ramovševih delih, kot npr. v uvodnih besedah pri Dialektološki karti slovenskega jezika (1931), kjer je Ramovš ugotovil, da Brižinski spomeniki odsevajo vsaj dve časovno različni razvojni stopnji: starejša, prepisana iz predloge, prvotne ali drugotne, in pa mlajša, ki je odsev prepisovalčevega govora. Ta ugotovitev, ki temelji na morfofonoloških potezah (kot *dl : l, jega : jega, moje : mē*), se popolnoma ujema tudi z rezultatom razčlembе samoglasniških in naglasnih značilnosti v Brižinskih spomenikih, ki prav tako razkriva dvoje plasti: prva je predslovenska, iz dobe pred raznosnjenjem ρ -ja, naglasnim umikom s šibkih jerov in tipično slovenskim pomikom naglasa; druga je slovenska in izkazuje ne le naglasni pomik, ampak tudi raznosnjenje ρ -ja v naglasnih zlogih in naglasni umik s srednjih (medialnih) šibkih jerov (prim. Gvozdanović 1989).

Čeprav večinoma implicitno, najdemo obravnavanje jezika kot strukturiranega sestava pravzaprav v vseh Ramovševih analizah. Enega izmed primerov lahko najdemo v razpravi o razvoju rezijanskega narečja (1928), kjer Ramovš obravnava razvoj samoglasnikov in soglasnikov v okviru njihovih medsebojnih zvez in v zvezi z oblikoslovjem ter razvoj rezijanskega narečja s posebnim ozirom na njegov položaj v krogu narečij slovenskega jezika. Pokazal je, da je bilo rezijansko narečje sprva deležno koroškega narečnega razvoja, da pa se je pozneje odcepilo in odtujilo koroškemu razvoju, ker je bil slovanski živelj v dolini reke Bele romaniziran in ker so zunanje okoliščine pretrgale promet s koroškimi Slovenci v Kanalski in Ziljski dolini, ko je posest oglejskega patriarhata, h kateremu je od konca 11. stoletja sëm spadala tudi furlanska vojvodina in v njej Rezija, v začetku 15. stoletja prišla pod gospodstvo benečanske republike: s tem se je okrepilo furlansko širjenje. Glede na notranje razvoje v sestavi, je Ramovš ugotovil, da je rezijanska vokalna harmonija (po kateri naglašeni zasopli samoglasniki spremljajo zasople nenaglašene, in tudi ozka ali široka kakovost naglašene samoglasnika določa kakovost nenaglašene) v popolnem skladu s slovenskimi razvojnimi težnjami vokalne redukcije. Nastanek rezijanskih zasoplih vokalov je Ramovš tudi analiziral glede na celotni sestav takole (1928: 114): »Ker so rez. zasopli vokali nastali iz starih akutiranih kračin *e, ě, o* in iz dolgih naglašanih *i, u* (*y, ü*) in ker se na drugi strani refleksi za *o, e, a* in *ɔ, ɔ* (= *ä, ä* gl. zgoraj) nikdar niso razvili v zasople vokale, ker nadalje vemo, da so bili vsi ti refleksi široke, odprte kvalitete, zato moremo sklepati, da je postanek zasoplih vokalov vezan za intenzivno, napeto, ozko tvorbo vokalov, s čimer nam je pojasnjen ves razvoj.« Ugo-

toвитеv o ozki kakovosti na podlagi razčlenitve sestava je resnična, ampak sama po sebi ne pojasnjuje celega razvoja, ker v sorodnih narečjih z isto kakovostjo tega razvoja ni bilo. Menim, da je razlago treba opreti na vprašanje (interference) s furlanščino, ki ima podobno kakovostno razliko med neširokimi samoglasniki, ki so akustično ali napeti ali nenapeti, čeprav se to ne ujema z izgovorno napeto in nenapeto tvorbo. Furlanski nenapeti samoglasniki so osredinjeni, in danes vemo, da to velja tudi za rezijanske zasople samoglasnike (prim. Lenček 1982: 144; Steenwijk ima tudi fonetične podatke, prim 1991; za furlanščino prim. Francescato 1970). Značilen podatek za to vprašanje nam je dal sam Ramovš v svojem opisu družbene zgodovine rezijanščine.

Na podobni podlagi kombinacije faktorjev znotraj in zunaj sestava v smislu narečne geografije, je Ramovš (1950: 18, 19) ugotovil potek podaljšanja staro- in novoakutiranih kračin takole: »Slovenščina sama nam po pojavih v dialektih na črti Rezija, Koroško, Slovenske gorice in Prekmurje, ki kažejo popolnoma drugačno obravnavanje staroakutiranega *ě* kakor pri stalno dolgem *ě*, izpričuje stadij podaljšanja staroakutiranih kračin, ki je nastopil v južnem predelu slovenščine dokaj zgodaj (nekako proti koncu 12. stoletja) ter zato doživel iste reflekse kot stalno dolgi *ě*, v imenovanem severnem pasu pa se je podaljševanje vršilo pozno (morda v 16. stoletju) in zato izkazuje *ě* redko ozek refleks (Rezija, Zilja; vendar *i* oziroma *iə* za stalno dolgi *ě*), zvečine še vedno širokega (Rož, Podjuna, Remšnik), na krajnjem vzhodu pa ima prekmurščina še do danes kračino ohranjeno.« V teh in podobnih ugotovitvah je Ramovš pomembno prekoračil odvir jezikoslovja svoje dobe.

3 Ramovš in naše sodobno jezikoslovje

Ramovševi opisi in analize slovenskih narečij in zgodovinskih razvojev do današnjega dne sestavljajo podstavo raziskovanj teh področij slovenistike. To lahko pokažemo na primeru podaljšanja srednjih samoglasnikov v zgodovini slovenskih narečij.

Glede odrazov tega podaljšanja je Rigler (1963: 28 in 1967: 136), ki izhaja iz Ramovševih obravnav, ugotovil, da je treba reflekse *ei* in *ou* izpeljati iz ozkih *e*-jev in *o*-jev, ker severozahod, ki ni imel kratkih ozkih *e*-jev in *o*-jev, nima diftongizacij v smeri *ei* in *ou*; in da je *ie* in *uo* treba izpeljati iz samoglasnikov, ki so se »podaljšali kot ozki« (ostali odrazi pa so drugotni). Sam potek podaljšanja starega in novega akuta na teh samoglasnikih je Lenček (1988: 211) na podlagi Ramovševe razčlembе (1950: 18, 19) obravnaval kot progresovno razširitev tega poteka od zahodnih, srednjih in južnoštajerskih narečij (do konca 14. stoletja) do severnih narečij (ne kasneje od 1500. leta), kar pojasnjuje izoglose v smeri jugozahod-severovzhod od izhodišča v zahodnih narečjih in naprej.

Podaljševanje starega in novega akuta in sklad rezultatov tega podaljšanja v samoglasniške sestave narečij je bil morda najznačilnejši faktor nadaljnje narečne diferenciacije. To ne velja samo za različne diftongizacije, ampak tudi za nastanek rezijskih zasoplih vokalov *ě*, *ö*, *ĩ* in *ü*, ki za njih nova raziskovanja kažejo, da so po fonetični naravi osredinjeni. Rezijska *ü* in *ö*, ki ju je treba izpeljati iz kratkih akutiranih in novoakutiranih *e*-jev (z *ě*-ji) in *o*-jev, sta nastala v zgoraj omenjenem poteku podaljšanja, ki je dosegel Rezijo v 15. stoletju, to je v dobi, ko so zgodovinske oko-

liščine, ki jih je opisal Ramovš (1928), okrepile furlanski jezikovni vpliv. Zaradi tega je tipično slovenska podaljšava pripeljala k netipično slovenskim – interferencijskim – rezultatom v poteku samoglasniške spremembe: podaljšani staro- in novoakutirani *e*-ji in *o*-ji in že dolgi *i*-ji in *u*-ji so prešli v zasople, tj. osredinjene, medtem ko so že dolgi *e*-ji in *o*-ji prešli v *i*-je in *u*-je. Vzorec za rezijanske zasople samoglasnike najdemo v furlanskih akustično nenapetih, ki so prav tako osredinjeni. Veljavo te analize potrjujejo furlanske izposojenke v rezijanščini iz te dobe: v njej so furlanski nenapeti (kratki) *e*-ji in *o*-ji prevzeti kot rezijanski zasopli (podaljšani) *ë*-ji in *ö*-ji, npr. *tr'öp* iz furlanskega *tròp* 'tropa'. Prilagoditev izposojenk v sistem, v katerega so prevzete, ponazarja tudi rezijansko *kan'øn* (kjer (') označuje naglasno mesto) iz furlanskega *canòn* 'top', ne z zasoplim, ampak z zoženim samoglasnikom pred *n*, kot je pravilo v rezijanski vasi Bela, iz katere so vsi ti primeri (prim. Steenwijk 1991).

Kronologija podaljšave staro- in novoakutiranih samoglasnikov je povezana z diftongizacijo. Kot pravi Rigler (1967: 136), jugovzhod, z ozkim *e* za kratki **ě*, je sprva ozke dolge *e* in *o* diftongiral v *ei* in *ou*. Osrednja narečja kasneje niso zožila nobenega kratkega *e*-jevskega ali *o*-jevskega glasu (razen samo položajno), ampak so celo kratki *e* iz **ě* odpravila s tem, da so ga razvila v *i* (oziroma položajno v *e*). Štajerska in panonska narečja pa so kratki *e* obdržala, oziroma so štajerska narečja zožila še kratka etimološka *e* in *o*, panonska pa *o*. Tudi pozneje so tukaj dolge samoglasnike še vedno diftongirali v smeri *ei*, *ou*. Samoglasniki, ki so se podaljšali kot ozki, so se diftongirali v smeri *ie*, *uo* (oziroma se ponekod najbrž neposredno ožili). V to skupino spadajo zlasti severnoštajerski novoakutirani *e* in *o* ter kasno podaljšani staroakutirani *ě* (ki je na tem področju sovpadel z novoakutiranim *e*), pa tudi drugotno naglašeni *e* in *o* na tistih področjih, kjer so jih podaljšali kot ozka, deloma tudi podaljšana kratka *i* in *u*, če sta se prej nekoliko razširila. Diftongi *ei*, *ou* so bili v starejši dobi (deloma so še zdaj) obravnavani kot enofonemski.

Za datiranje diftongizacije je Ramovš (1936: 186) v slovenščini prvih pisateljev z Dolenjskega in Notranjskega navedel Stiški rokopis iz začetka 15. stoletja. Vidimo lahko, da je treba diftongizacijo datirati v isto dobo, v kateri sta se podaljšala stari in novi akut, zato menim, da je za daljši razvoj odrazov *e*-ja in *o*-ja pomembna relativna kronologija teh pojavov. V narečjih, kjer je diftongizacija ali nastopila istočasno s podaljšavo ali po njej, so diftongi lahko kasneje postali dvofonemski (npr. v dolenjsko-štajerskem pasu, kjer imamo *léto* (im. ed.): *lěta* (im. mn.), gl. Ramovš 1936: 190). To velja za narečja, ki so stari in novi akut podaljšala v prvi fazi, do konca 14. stoletja. V narečjih pa, ki so stari in novi akut podaljšala v drugi fazi, je diftongizacija – če se je razvila – lahko nastopila do podaljšave starega in novega akuta, pa je ali omejena na prvotno dolge samoglasnike (v severnem in zahodnem delu ima npr. Zilja *léto* : *liatę*, Rož *léto* : *liatę*, Podjuna-Remšnik *létu* : *liate*, Pohorje, Kozjak *létu*, *lîtu* : *lějite*, *lăjite*, gl. Ramovš 1936: 190), ali je morda ostala fonetična, obravnavana kot enofonemska, in se zato lahko spet obrnila v monoftongizacijo, kot v gorenjščini (npr. *léto* : *lêta*, gl. Ramovš 1936: 190).

Za sam potek diftongizacije velja pravilo Andersena (1972), po katerem se specifikacija ene od fonoloških značilnosti v segmentu razporedi kot slednje nemarkirane in markirane specifikacije te značilnosti. Tako se ozki, slušno razpršeni (difuzni) samoglasniki, ki so predvidljivo nestrjnjeni (nekompaktni), v slovenskih narečjih

diftongirajo glede na samo difuznost kot [-difuzni, +difuzni], tj. *ei* in *ou*, in se široki, relevantno [-kompaktni] *e*-ji in *o*-ji diftongirajo kot [+difuzni, -difuzni], tj. *ie* in *uo*, ker je v kontekstu specifikacije [-kompaktni], [+difuzni] nemarkiran in [-difuzni] markiran (za obravnavo problema te specifikacije povzročajo obrnitev markiranosti, ki se sicer sklada s fonetično specifikacijo, in za obravnavo slovenske diftongizacije prim. Gvozdanović 1985: 54 etc.).

V narečjih, kjer je bila diftongizacija del poteka podaljšave starega in novega akuta ali pa je nastala po tej podaljšavi, so diftongi fonološko lahko razpadli na dva dela, kar se običajno vključuje tudi v bisegmentalno analizo dolgih samoglasnikov. V takih narečjih, npr. v dolenjščini, je to podpiral naglas, ki je prav tako razpadel na visoki + nizki od padajočega (tj. cirkumflektiranega) in nizki + visoki od rastočega (tj. akutiranega). Ramovš je v svojih obravnavah takih narečij naglašal prvi del diftonga, Rigler pa večinoma drugega, kar posredno kaže sestav teh diftongov. V narečjih, kjer diftongizacija ni bila del ali posledica podaljšave, tudi ni bilo tega razpada, ampak so se diftongi lahko spet obrnili v monoftonge, kot npr. v gorenjščini. Zato menim, da v gorenjščini dolgi samoglasniki niso fonološka sledja, ampak enote (tj. da so monosegmentalni) in tudi njihov naglas (t. i. rastoč ali padajoč) je enoten. To se ujema s Toporišičevo (1967) analizo tonemov v ljubljanski govorici kot nizek in nenizek, tj. visok, ne rastoč in padajoč, in tudi ne kot sledje tonemov; in tudi z Lenčkovo (1988: 203) analizo razlike med dolenjščino in gorenjščino v tem smislu, da ima dolenjščina diftonge in dolge vokale, ki »markirano kontrastirajo« s kratkimi, medtem ko gorenjščina nima niti diftongov niti izrazito dolgih samoglasnikov. Tudi po drugih značilnostih ima gorenjščina kompleksne segmente, medtem ko ima dolenjščina sledja. Tako navaja Lenček (1988: 203) da gorenjskim *l'*, *n'* v dolenjščini ustrezajo *l*, *il*, *n*, *in* in tako naprej. To mejo med gorenjščino in dolenjščino dopolnjujejo druga slovenska narečja, ki imajo v samoglasniških, zvočniških in prozodijskih sistemih ali segmente kot enote ali pa sledja. Posebej prozodijo je treba raziskovati še naprej z novimi metodami na podlagi, ki jo je v bistvu utemeljil Ramovš.

Ramovš je postavil temelje, na katerih se lahko gradijo kasnejše metode jezikoslovne geografije, analize jezikovnih sprememb in prozodije, in to zaradi tega, ker je razumel celo zapletenost jezikovnega sestava in jo upošteval v svojih opisih slovenščine. S temi opisi je omogočil tudi nove metode in nove ugotovitve. Iz opisanega gradiva je jasno, kje so potrebne nadaljnje analize.

Uporabnost jezikovnega gradiva in ugotovitve za kasnejšo jezikovno znanost je najvarnejše merilo veličine znanstvenega dela.

LITERATURA

- H. ANDERSEN, 1972: Diphthongization. *Language* XLVIII/1. 11–50.
 F. BEZLAJ, 1950: Fran Ramovš: pogled na njegovo delo. *Slavistična revija* III. 225–236.
 G. FRANCESCATO, 1970: *Studi linguistici sul friulano*. Firenze: Leo S. Olschki.
 J. GVOZDANOVIĆ, 1985: *Language system and its change (on theory and testability)*. Berlin; New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter.
 — — 1989: O akcentu i vokalskom kvalitetu u Brižinskim spomenicima. *Riglerjev*

- zbornik. *Slavistična revija* XXXVII. 39–49.
- R. JAKOBSON, 1927: La notion de lois phonétique et principe tlogologique. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 1. 1–13.
- — 1929: Remarques sur l'évolution phonologique du russe. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 2. 118 sl.
- — 1962: *Selected writings I: phonological studies*. The Hague; Pariz: Mouton.
- — 1971: *Selected writings II: word and language*. The Hague; Pariz: Mouton.
- — 1975: *N. S. Trubetzkoy's letters and notes*. Ur. R. Jakobson. The Hague; Pariz: Mouton.
- F. H. H. KORTLANDT, 1976: The Slovene neo-circumflex. *The slavonic and East European Review* XXIV/1. 1–10.
- R. LENČEK, 1982: *The structure and history of the Slovene language*. Columbus, OH: Slavica.
- — 1988: On the system of isoglosses in the western south Slavic dialects. *American contributions to the Tenth International Congress of slavists*; izdal M. A. Schenker. Columbus, OH: Slavica. 199–241.
- T. LOGAR, 1981: Horjul. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*; izdal P. Ivić. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 79–85.
- — 1987/88: J. Baudouin de Courtenay – slovenski dialektolog. *Jezik in slovstvo* XXXIII/ 1–2. 1–7.
- F. RAMOVŠ, 1918: Slovenische Studien. *Archiv für Slavische Philologie* XXXVII. 123–174; (1920). 289–330.
- — 1922: O slovenskem novoakutiranem $\grave{o} > \grave{ò}, \acute{q}, \phi$. *Južnoslovenski filolog* III. 227–239.
- — 1928: Karakteristika slovenskega narečja v Reziji. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* VII. 107–121.
- — 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: J. Blasnika nasl. Univerzitetna tiskarna.
- — 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika, VII: Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- — 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko založba.
- — 1950: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. *Slavistična revija* III. 16–23.
- J. RIGLER, 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* XIV. 25–78.
- — 1967: Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* XV/1–2. 129–152.
- F. de SAUSSURE, 1916: *Cours de linguistique generale*. Lausanne; Pariz: Klincksieck.
- H. STEENWIJK, 1988: Sestav naglašanih samoglasnikov v belskem govoru. *Slavistična revija* XXXVI/4. 331–337.
- — 1991: *The slovene dialect of Val di Resia (UD), Italy: San Giorgio (Bela)*; Amsterdam: Rodopi, v tisku.

- J. TOPORIŠIČ, 1967: Pojmovanje tonemičnosti slovenskega jezika. *Slavistična revija* XV/1–2. 64–108.
- N. S. TRUBETZKOJ, 1924: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für slavische Philologie* I. 287–319.
- — 1939: *Grundzüge der Phonologie* (Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 7).

ZUSAMMENFASSUNG

Ramovšs syn- und diachrone Analysen slowenischer Dialekte sowie der inneren und äußeren Ursachen ihrer Veränderungen sind eine feste Grundlage für das Verständnis nicht nur des Slowenischen, sondern auch des Verlaufs sprachlichen Wandels im allgemeinen.

DVIJE METODE U REKONSTRUKCIJI JEZIČNIH SUSTAVA

Načela, na katerih sloni klasična metoda rekonstrukcije jezikovnih sestavov se razlikuje od današnjih jezikovnih postavk. Da bi jasno pokazali razliko med dvema vrstama postopkov rekonstruiranja, izhajamo od konkretnega primera – od podmene Frana Ramovša, ki se nanaša na metatonijo v praslovanskem jeziku. Dosežki zgodovinske in primerjalne prozodije se stavijo nasproti rezultatom, do katerih je mogoče priti na podlagi moderne teorije. Ta teorija ima naglas za razmejevalni znak, ki služi za zaznamovanje meja med besedami in med deli iste besede.

The principles on which the classic method of reconstruction of linguistic systems rests differ from today's linguistic notions. In order to clearly show the difference between two types of reconstruction processes, we will examine a concrete example: Fran Ramovš's hypothesis on Common Slavic metatony. The achievements of historical and comparative prosody are compared to the results that can be achieved on the basis of modern theory. This theory considers accent to be a demarcative sign, serving as the marker of the border between words and parts of a single word.

1 Klasična rekonstrukcija

1.1 Hipoteza Frana Ramovša (1950, 1951), koja nam služi ovdje kao ilustracija za klasičnu rekonstrukciju jezičnih sustava, odnosi se na prozodiju riječi u posljednjoj fazi praslavenskog jezika. Glasoviti slovenski dijalektolog pretpostavlja za to doba šest jedinica, koje se tradicionalno nazivaju akcentima, iako se zapravo radi o svežnjevim prozodijskim crta osnovanih na intenzitetu, kvantiteti i melodiji. Tri se akcenta smatraju starima, naslijeđenim iz baltoslavenskog: kratki i dugi cirkumfleks te dugi akut, a ostala se tri smatraju novima, nastalim na slavenskom tlu uslijed promjena poznatih pod imenom metatonija: kratki i dugi akut te dugi cirkumfleks. Budući da su između dva rata i drugi istaknuti stručnjaci na polju poredbene gramatike i dijalektologije zastupali teoretska gledišta bliska Ramovševim, i služili se sličnim metodama, prirodno je da su i oni dolazili do gotovo jednakih zaključaka. U tom je smislu poučno porediti spomenutu rekonstrukciju s hipotezama Rajka Nahtigala (1952) ili Aleksandra Belića (1914, 1935) te utvrditi slaganja što se tiče broja i naravi rekonstruiranih jedinica. Lako je, međutim, zapaziti da se tako uspostavljeni šesteroakcenatski sustav oštro razlikuje od stanja u živim južnoslavenskim govorima, pa to dovodi u pitanje njegovu tipološku opravdanost. Već su mladogramatičari istakli jedno načelo s kojim se potpuno slaže Ferdinand de Saussure (1972): u jezike iz prošlosti ne bismo smjeli unositi ni procese ni pojave za koje nema potvrda u današnjim živim govorima. Ali to je načelo teško primjenjivati u praksi kad za opisanje i tumačenje određenih pojava istraživač ne raspolaže adekvatnim teoretskim aparatom. Najbolji poznavaoци južnoslavenskih dijalekata – a ti su dijalekti za slavensku prozodiju najzanimljiviji – nisu posjedovali takav aparat. Tome se ne treba čuditi kad znamo da tu teoretski okviri za suvislo proučavanje indoevropske akcentuacije izrađeni tek u posljednjih dvadesetak godina – npr. Garde 1976, Kiparsky i Halle 1977, Halle i Vergnaud 1987.

1.2 Saussure je učito u pravu kad kaže da se do rekonstrukcije dolazi jedino poredbom i da poredba ima za jedini cilj rekonstrukciju. Pitanje je samo kakve se pojave dovode u međusobnu vezu i kakvim se vrstama poredaba daje prednost. Tradicionalni komparativni postupci imaju za posljedicu rekonstrukcije vrlo složenih sustava, iz čega proizlaze dva sumnjiva zaključka: stari su jezici uvijek zamršeniji od suvremenih; razvitak je uvijek jednosmjernan, jer se svodi na uprošćivanje. Dobro se prisjetiti činjenice, kako to čini André Martinet (1955), da se u početku za indoevropski pretpostavljao konsonantizam bogatiji od onog u sanskrtu, a vokalizam složeniji od onog u starogrčkom. To proizlazi otuda što se prvenstveno poređuju etimološki srodne riječi u različitim jezicima ili jezičnim skupinama, i što se odnosi uspostavljeni takvim poredbama smatraju odlučnim za utvrđivanje broja jedinica u prasustavu. Tabela I pokazuju vezu između tako zamišljene poredbe i rekonstrukcije. U slovenskom su prozodijski jednake riječi kao *nogo* i *glavo*, što nije slučaj u štokavskom. To daje istraživaču pravo da, polazeći od dva posebna odnosa – *nogo* : *nogu* i *glavo* : *glavu*, pretpostavi dvije posebne jedinice u prajeziku, kratki i dugi cirkumfleks. Dva duga akuta, stari i novi, dobivaju se na temelju odnosa vezanih uz riječi kao *vrana* i *suša*, a novi cirkumfleks na osnovu odnosa vezanog uz primjere kao instr. sg. *vrano*. Pozivanjem na razliku između iskonski dugih i iskonski kratkih vokala, ili proširivanjem poređenja na treću skupinu govora, npr. na kajkavski, utvrđuje se razlika između riječi kao *vrana* i riječi kao *volja*, tj. razlika između starog dugog akuta i novog kratkog. Jasno je, međutim, da se takvim mehaničkim postupcima broj odnosa, a prema tome i broj jedinica, dade lahko povećati. Da bismo izbjegli pretjeranu zamršenost u prajeziku, stanovite odnose moramo proglasiti nebitnima i zanemariti ih u toku poređivanja. Riječi kao nom. -acc. pl. *sela*, *tone*, *volja* idu zajedno u mnogim južnoslavenskim dijalektima; u kajkavskom se, naprotiv, takve riječi međusobno razlikuju: *sěla*, *tòne*, *vòlja*. To bi nas moglo navesti na pomisao da u praslavenskom nije postojao samo jedan novi akut na kratkim vokalima. Treba li voditi računa o kajkavskim osobitostima ili ih valja proglasiti beznačajnim za rekonstrukciju? Teoretski okvir kojim su raspolagali slovenski i drugi južnoslavenski akcentolozi između dva rata ne pruža sigurna mjerila za odvajanje bitnog od nebitnog u takvim slučajevima.

Tabela I

		CIRKUMFLEKS	AKUT
KRATKI	STARI	<i>nogô</i> : <i>nõgu</i>	
	NOVI		<i>vólja</i> : <i>vòlja</i> : <i>vòlja</i>
DUGI	STARI	<i>glavô</i> : <i>glâvu</i>	<i>vrána</i> : <i>vràna</i> : <i>vràna</i>
	NOVI	<i>vrâno</i> : <i>vrânôm</i>	<i>súša</i> : <i>súša</i>

Jadan je od glavnih nedostataka klasične metode u tome što se ne poklanja dovoljno pažnje poredbama unutar istog sustava i što se u prajezik uvode sumnjive opreke, za koje nema potvrda u živim govorima.

1.3 Na pitanje zašto u novoštokavskom imamo dva različita naglaska na proklitici, kad su posrijedi primjeri kao *ù polje* – *ù blato*, može odgovoriti samo nauk o slaven-

skoj akcentuaciji. Tu je misao redovito isticao Stjepan Ivšić (1971) u svojim predavanjima za strane slaviste, a isti je stav značajan i za njegove suvremenike. Gramatika je živih jezika praktična: ona sama izbraja riječi s kojih akcenat prelazi na proklitiku u vidu kratkosilaznog ili u vidu kratkouzlaznog. Sinkronijski se opis po tom shvaćanju svodi na popis, gramatika se svodi na rječnik. Pravi nam je opis kadra dati tek historijska gramatika – slavenska, baltoslavenska, indoevropska – jer se jedino u njoj prozodijske osobine spojenica izvode iz osobina pojedinih sastavnica. Alternacije u staroštokavskim ili čakavskim primjerima kao *zã nogu – nõgu – nogã*, gdje se akcenat ostvaruje na proklitici, na korijenu ili na nastavku, objašnjavaju se pozivanjem na stanje u dalekoj prošlosti – kad je mjesto naglasaka djelomično zavisilo od raspodjele »razvučenih« i »otisnutih« tonova (Saussure 1970). Kako u živim slavenskim jezicima tonske opreke u okviru morfema nisu vidljive, alternacije po mjestu akcenta ne mogu se ni opisati ni protumačiti – one se dadu samo ustanoviti. Takva shvaćanja danas odlučno pobijamo, jer bi iz njih slijedio zaključak da suvremeni govornici moraju naučiti napamet prozodijske odobine svake riječi. U tom je pogledu vrlo zanimljiv Milasov opis novoštokavske akcentuacije (1898). Pored opreka kratki – dugi i jaki – slabi, autor uvodi i opreku prvi – drugi, te na taj način dobiva osam naglasaka. Tamo gdje mi danas vidimo isti kratkouzlazni akcenat, u riječima kao *bànica* i *rùčica*, Milas vidi dvije različite jedinice, a tako postupa i onda kad je u pitanju dugouzlazni akcenat, pa tvrdi da se *bábo* razlikuje od *hvála*. Ono što vrijedi za uzlazne naglaske – slabe po Milasovoj terminologiji, vrijedi i za silazne – jake. Prvi jaki akcenat značajan je za parove kao *põlje – mēso*, a drugi jaki za parove kao *sjēme – prīča*. Milas – čiji se opis obično smatra potpuno samovoljnim i promašenim (Lehiste i Ivić 1986) – zapravo je preteča u oblasti prozodijskih istraživanja, po tome što je pokušao objasniti sinkronijski pojave koje su istaknuti akcentolozi, kao Ivšić i drugi, proglašavali objašnjivim samo dijakronijski. Opreka prvi jaki – drugi jaki nije izmišljena nego stvarna. Prvi jaki akcenat, kratki i dugi, obilježuje riječi kao *polje* i *meso*, s kojih naglasak skače na proklitiku u vidu kratkosilaznog, a drugi jaki akcenat, kratki i dugi, obilježuje riječi kao *sjeme* i *priča*, s kojih naglasak prelazi na proklitiku u vidu kratkouzlaznog. Milasova je pogreška u tome što on misli, u skladu s pogledima na jezik značajnim za njegovo doba, da se sve akcenatske posebnosti moraju opravdati fiziološki, pa otuda pokušaj da se na umjetni način uvedu materijalne razlike tamo gdje im nije mjesto.

2 Sinkronijski opis: mjesto akcenta

2.1 Prozodijskih teorija ima danas mnogo, pa se ovdje ne možemo upustiti u pitanje razglabanje o njihovim osobitostima. Dosta će biti da istaknemo nekoliko crta koje su svima zajedničke. Suvremeni istraživači obično polaze od pretpostavke da se akcenat, kvantiteta i tonovi dadu suvislo opisati i protumačiti bez pozivanja na stanje u prošlosti. U skladu s tim, prednost se daje poredbama unutar svakog sustava – i onda kad se radi o živim govorima, i onda kad su posrijedi prajezici. Veliki broj stručnjaka promatra riječ kao spojenicu s dvojakim sastavnicama, morfemima i slogovima, i pripisuje pojedinim sastavnicama osobine koje nisu isključivo fiziološke i akustične. Na osnovu tih osobina predviđaju se, između ostalog, sinkronijska smjenjivanja, alternacije, kao npr. staroštokavska metataksa: acc. sg. *sīrotu*, *zã sirotu* – nom. sg. *sirotã*, ili kajkavska metakronija: nom. sg. *glãvã*, *brãnã* – gen. sg. *glavě*,

brânè, ili pak slovenska metatonija: acc. sg. *vrâno* – instr. sg. *vrâno*. Teoretičari se, naravno, ne slažu u svim pojedinostima, i nesuglasice su naročito značajne onda kad treba odrediti kakve su naravi osobine koje se pripisuju sastavnicama u polazištu. Vodeći računa o demarkativnoj funkciji, na koju su se pozivali već i predstavnici praške fonološke škole, mi ćemo istaći da glavna prozodijska obilježja, a u prvome redu intonacija i akcentat, služe za određivanje granica među dijelovima govornog slijeda (Junković 1978, Jouhannet i Junković 1987, Junković 1989). Češki je naglasak po funkciji jednak razmaku među riječima u pismu, jer se ostvaruje na početnom vokalu ili sonantu u okviru akcenatske cjeline; on ima istu ulogu u francuskom, gdje upozorava na kraj riječi. U drugim jezicima, kao u poljskom ili makedonskom, akcentat ukazuje na unutrašnju diobu, pa je sličan crtici kojom u pismu rastavljamo na dvije dionice riječ što se našla na kraju retka. U svim navedenim slučajevima, akcentat je akustični signal koji se vlada kao međaš – skreće pažnju na blizinu date međe. Važno je napomenuti da je međaš tvarno, konkretno demarkativno sredstvo; međa je, naprotiv, netvarna, apstraktna, zamišljena linija – nevidljiva kao ekvator, nečujna kao granice među morfemima. Međaši se ne ostvaruju uvijek tamo kuda prolaze međe, a brojne međe ostaju bez međaša, tako da ih možemo vidjeti jedino zahvaljujući geografskim kartama ili lingvističkim transkripcijama.

2.2 Staroštokavska alternacija po mjestu akcenta, navedena u t. 2.1, dala bi se fonološki transkribirati ovako: acc. sg. (si ro tu), (za si ro tu) – nom. sg. (si ro/ta). Oblici za acc. sg. vladaju se kao akcenatske cjeline u češkom: granice su među slogovima ravnopravne, tako da riječ – ili potpuna cjelina, proklitika i riječ – predstavljaju homogenu i jedinstvenu dionicu govornoga slijeda – (.....). U obliku za nom. sg., granice među slogovima nisu ravnopravne: ona što prolazi između dva posljednja sloga važnija je od one što prolazi između dva posljednja sloga važnija je od one što prolazi između dva početna sloga. Taj je oblik, prema tome, podijeljen na dvije dionice, početnu i završnu – (.../...). Budući da se uvijek naglašuje prvi vokal jedinstvene dionice ili prvi vokal završne dionice, a svi vokali u početnoj dionici ostaju nenaglašeni, završna se dionica može smatrati glavnom, a početna dionica zavisnom, nesamostalnom. Na taj način prozodijska struktura akuzativnog oblika postaje slična sintaktičnoj strukturi proste rečenice, a prozodijska struktura nominativnog oblika sintaktičnoj strukturi zavisno složene rečenice: poklapanju glavne rečenice s prostom odgovara poklapanje jedinstvene dionice sa završnom.

2.3 Primjeri kao acc. sg. (ra/bo tu), (za ra/bo tu), (/vra no tu), (za/vra no tu), jasno nam pokazuju da se mjesto unutrašnje međe ne može odrediti na osnovu fonološke analize. Kad su posrijedi govori kao staroštokavski, potrebno je uzeti u obzir i diobu na morfeme. Da bismo predvidjeli odsutnost, prisutnost i mjesto unutrašnje međe, pa prema tome i mjesto akcenta, mi ćemo pretpostaviti da se sastavnice u morfološkom sloju dijele u dvije vrste: jedne su neobilježene kao korijen »sir«, sufiks »ot«, nastavak za acc. sg. »u«, a druge su obilježene. Obilježeni se morfemi opet dijele u dva razreda: jednima se pridružuje finalni prozodijski veznik, npr. »rab+«, a drugima inicijalni, npr. »+vran«, »+a«. Prijelaz iz morfološkog sloja, gdje je akcenatska cjelina slijed morfema, u fonološki sloj, gdje ona postaje slijed slogova, vrši se zahvaljujući vokalima ili sonantima, koji predstavljaju uporišta za jedinice trajanja, za more. Jedinice su trajanja u polazištu neodređene, »x«, ali mogu postati, u toku deri-

vacije, jake, »v«, ili slabe, »w«. Vrijednost mora zavisi od njihova položaja: one mogu pripadati morfemima koji tvore središnji pojas, š...š, ili jedan od rubnih pojasa, (...š ili š...). Tabela II pokazuje kako se pojasi oblikuju i kako se pretvaraju u dionice na osnovu ovih pravila:

TABELA II

Pa.	(sīr ot u)	(sir šot+āš)	(šrab+ōtš u)	(š+vrānš ot+a)
	š š š	š š š	š š š	š š š
Pb.	x x x	w v v	v v w	v w w
	š š š	š š š	š š š	š š š
Pc.	(si ro tu)	(si ro/ta)	(ra/bo tu)	(/vra no ta)
	š	š	š	š
Pd.	A	A	A	A

Pa. Morfemi oko prvog prozodijskog veznika tvore središnji pojas.

Pb. More u jedinstvenom pojasu ostaju neodređene; more u središnjem pojasu postaju jake; more u rubnom pojasu postaju slabe.

Pc. Slog u kojem se nalazi posljednja jaka mora, i svi slogovi iza njega, pripadaju završnoj dionici.

Pd. Na prvoj mori završne, glavne dionice, ili na prvoj mori jedinstvene dionice, ostvaruje se prozodijski međaš, akcentat – »A«.

3 Sinkronijski opis: kvantiteta i tonovi

3.1 Poznato je da brojni južnoslavenski dijalekti razlikuju kratke slogove od dugih, i da se u datim položajima duljine pokraćuju a kraćine produljuju. U dobrom dijelu panonskih govora, pokraćivanje se daje djelomično shvatiti na osnovu fonološke analize: samo jedan slog u riječi ostaje dug, i to samo onda kad je naglašen ili kad se nalazi neposredno ispred naglašenog sloga. Fonološki se, međutim, ne da objasniti zašto se u gen. sg. pokraćuje korijenski vokal kad su u pitanju riječi kao *glava*, a vokal u nastavku kad se radi o riječima kao *brana* (t. 2.1). Prozodijska se razlika između tih tipova riječi vrlo dobro vidi u konzervativnim zagorskim govorima, npr. u Bednji (Jedvaj 1956). Fonološki se ne može objasniti ni duljenje do kojeg dolazi u velikom broju gramatičkih kategorija, i koje se u dijakronijskim opisima dovodi u vezu s metatonijama, npr. acc. sg. *vrāno* – instr. sg. *vrāno*. Ako kvantitetu tumačimo pozivajući se na jedinice trajanja, pojave o kojima ovdje govorimo mogu se shvatiti kao gubljenje ili premještanje mora. Pitanje je samo kako se jedinice trajanja gube i prenose iz jednog položaja u drugi, i što uvjetuje takve alternacije po trajanju.

3.2 Kratki vokal ili sonant predstavlja jednomorno uporište, a dugi vokal ili sonant dvomorno. Iz toga slijedi da se pokraćivanje svodi na gubitak jedne od dviju mora povezanih s istim uporištem. Mi ćemo pretpostaviti da se u panonskim govorima duljine pokraćuju na slijedeći način: slijed »x x« vezan uz određeno uporište pretvara se u »x x«, što znači da je prva od dviju mora postala neproizvodna, tj. da ne može, u toku derivacije, prijeći iz višeg sloja u niži. Čuvanje ćemo duljine opravdati prijelazom slijeda »x x« u »x x̂«, gdje »x̂« obilježuje moru koju ćemo nazvati središnjicom. Ta jedinica trajanja štiti moru koja pripada istom uporištu, tako da početna mora

ostaje proizvodna i prelazi u niži sloj. Središnjica posjeduje još jednu važnu osobinu: ona štiti susjedne jedinice i onda kad one pripadaju različitim uporištima – takve more mogu postati jake. Jedinice trajanja koje se ne ostvaruju u neposrednom susjedstvu središnjice ne postaju jake ni onda kad se nađu u središnjem pojasu. To znači da početna mora u slijedu »x x x̂« i završna mora u slijedu »x̂ x x« nikad ne prelaze u »v«. Preostaje nam da utvrdimo kako se središnjica uvodi u riječi. Tu moramo razlikovati dva slučaja: ta je mora povezana sa stanovitim morfemima tipa »bran+«, koji sadrže finalni veznik, već u polazištu, ili se unosi u akcenatsku cjelinu po određenom pravilu. Tri pravila, Ra – Rc, određuju uvjete za čuvanje, slabljenje i gubitak mora:

Ra. Ako središnjica ne postoji u polazištu, u središnjicu se pretvara završna mora posljednjeg dvomornog uporišta u središnjem pojasu.

Rb. Početna mora vezana uz dvomorno uporište postaje neproizvodna ako istom uporištu ne pripada i središnjica.

Rc. Samo središnjica i jedinice trajanja oko nje mogu postati jake. Polazeći od tih pravila, moguće je opisati alternacije po trajanju navedene u t. 2.1. Jasno je da će se duljina sačuvati u nominativnim oblicima (glaa/va) i (braa/na), jer morphem »bran+« sadrži središnjicu već u polazištu, a u morfem »glav«, koji se nalazi u središnjem pojasu, središnjica se uvodi po pravilu Ra.

TABELA III

nog	gl a v	br a n+	+vran	+e
	^	^		^
x	x x	x x̂	x	x x
(nog+	(gl a v+	(br â n++è	(+vràn + e)	
	^	^	^	^
x x x̂	x x x̂	x x̂ x x	x x	x x
w v v	w v v	v v v	v	w
(no ge/e)	(gla ve/e)	(bra a / ne)	(/vra ne)	
A	A	A	A	

U genitivnom obliku (braa/ne) pokrađuje se nastavak po istom pravilu, a u oblicima (no ge/e) i (gla ve/e) nastavak ostaje dug – on sadrži središnjicu zahvaljujući pravilu Ra. Korijenski se vokali morfema »glav« pokrađuje i time postaje prozodijski jednak korijenskom vokalu morfema »nog«; mora vezana uz te vokale postaje slaba, iako se nalazi u središnjem pojasu, i to stoga što nije u neposrednom dodiru sa središnjicom – pravilo Rc. Nastavak se pokrađuje u genitivnom obliku (/vra ne), jer se nalazi u rubnom pojasu i zbog toga ne sadrži središnjicu (Tabela III).

3.3 Genitivni oblici (no ge/e) i (gla ve/e) prozodijski su jednaki, u fonološkom sloju, oblicima za instr. sg. (no go/o) i (gla vo/o). Iz toga se daje zaključiti da i nastavak »oo« predstavlja dvomorno uporište u morfološkom sloju. Ali panonski odnosi kao gen. sg. (braa/ne) – instr. sg. (bra/a no), gen. sg. (/vra ne) – instr. sg. (/vraa no), pokazuju nam da nemamo posla s istom vrstom kvantitete. Naročito je zanimljiva čin-

jenica da se genitivni nastavak može pokratiti bez naknade – (/vra ne), što nije slučaj s instrumentalnim nastavkom. Tamo gdje se taj nastavak ne može održati u izvornom obliku, jer je dužina ugrožena, gubitak jedne od dviju mora ostavlja trag. Dužina se prenosi u položaj gdje se daje sačuvati, npr. u korijen »+vran«, a kad to nije moguće, jer je korijenski vokal već u polazištu dug, kao u primjeru »bran+«, prvobitna je dvomornost nastavka naznačena pomakom akcenta prema početku riječi. Mi ćemo početi od pretpostavke da nastavak za instr. sg. f. predstavlja prozodijsko uporište posebne vrste – ono se sastoji od jednog stalnog dijela i jednog privremenog, nepostojanog, koji se vlada kao prozodijska skela, »+o:«. Mora povezana s tim nepostojećim dijelom uporišta – nazovimo ga dronemom – pretvara se u »v« ili »w« po istim pravilima kao i druge jedinice trajanja, ali posjeduje dvije osobitosti: ona je pomična i može se pretvoriti u središnjicu čak i onda kad nije u središnjem pojasu. Značajke su pomične more određene ovim pravilima.

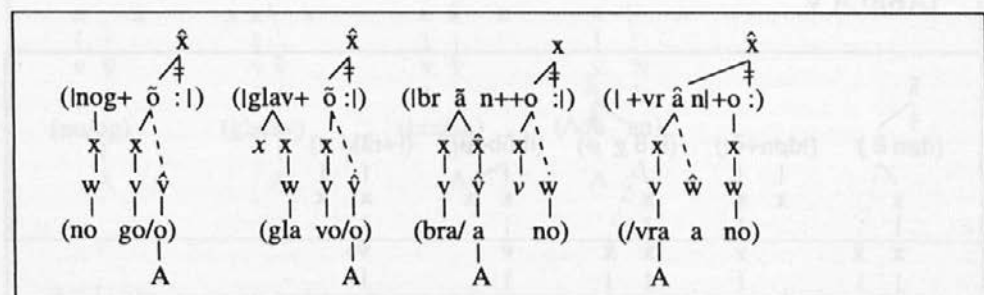
Ka. Ako središnjica ne postoji u središnjem pojasu, pomična se mora pretvara u središnjicu.

Kb. Pomična mora napušta kronem i pridružuje se najbližoj jakoj mori.

Kc. Pomična je mora uvijek završna.

Pokušajmo sada, na osnovu navedenih postavaka, opisati oblike za instr. sg. f. u konzervativnim panonskim govorima (Tabela IV). U primjerima *nogo* i *glavo*, jedinica trajanja vezana uz kronem postaje središnjica po pravilu Ra, jer pripada posljednjem dvomornom uporištu u središnjem pojasu, i pretvara se zatim u »v« po pravilu Pb (t. 2. 3), da bi se pridružila jakoj mori vezanoj uz stalni dio uporišta, po pravilu Kb i u skladu sa Kc. Derivacija se nakon toga ne razlikuje od one za genitivni oblik. U instr. sg. *vrano*, pomična se jedinica trajanja pretvara

TABELA IV

u središnjicu po Ka, postaje »w« po Pb, jer se kronem nalazi u rubnom pojasu; »w« se zatim pridružuje jakoj mori povezanoj s korijenskim vokalom, u skladu sa Kb i Kc. Naročito je zanimljiv primjer *brano*, gdje »x« već postoji u središnjem pojasu. Pomična mora ne može, dakle, postati središnjica; ona ne može postati ni jaka, iako se kronem nalazi u središnjem pojasu, i to stoga što nije u neposrednom dodiru sa središnjicom – pravilo Rc. Pomična mora postaje, prema tome, »w« i priključuje se jakoj mori vezanoj uz stalni dio uporišta – pravilo Kb. Ali ta jaka mora sada postaje

neproizvodna – pravilo Rb, tako da se središnji pojas svodi na dvije more vezane uz korijenski vokal.

3.4 Jedinica trajanja uz koju se veže međaš »A« postaje visoka, pa se silazni i uzlazni tonovi u naglašenim slogovima razumiju sami po sebi. Akut se javlja tamo gdje obje more istog uporišta ne pripadaju istoj dionici u fonološkom sloju: (no ge/e), (bra/a no), a cirkumfleks se ostvaruje tamo gdje se granica između dionica poklapa s jednom granicom između dva sloga, tj. tamo gdje obje more istog sloga pripadaju istoj dionici. Budući da nenaglašeni slog ne može pripadati različitim dionicama, prirodno je da nenaglašene duljine budu silazne: (glaa/va) = glâvâ, (braa/na) = brânâ.

4 Sinkronijski opis i dijakronijska rekonstrukcija

4.1 Postavke P, R i K (t. 2.3, 3.2-3) omogućuju nam da opišemo stanje u datim sustavima bez pozivanja na stanje u prajeziku. Postavke takve vrste pomažu nam u isti mah da bolje shvatimo i protumačimo jezični razvitak. Dugi vokali u riječima kao *bog*, *brod*, *led*, *rog* obično se pripisuju gubitku krajnjeg poluglasa, pa se tu govori o duljenju u zamjenu. Istu pojavu vidimo i u riječima kao *sto*, *dne*, pa i u primjerima kao *dva*, gdje je produljen pokraćeni vokal. Ali poluglas je otpao i u oblicima kao *bob*, *čep*, *grob*, *pas*, *san*, a ispaio u oblicima kao *psa*, *sna*, *dno*, *zlo*, gdje duljenja u zamjenu nema. Ne dulje se ni pokraćeni vokali u primjerima kao *brat*, *prag*, *rak*, pa u staroštokavskim govorima imamo danas niz različitih odnosa: *dân* – *dnê*, *bôg* – *bôga*, *sân* – *snâ*, *bôb* – *bobâ*, *râk* – *râka*. Ti se odnosi daju protumačiti ako pretpostavimo da se poluglas vlada kao promjenljivo uporište – » ' «, koje postaje, zavisno od položaja, stalno ili prazno: (d' n ') se pretvara u (dan ø) a (d' n e) u (døn e). Jedinica trajanja povezana sa »ø« postaje pomična u jedinstvenom, neodređenom pojasu, i pretvara se u središnjicu, a u rubnom ili u središnjem pojasu ta mora postaje neproizvodna (Tabela V).

TABELA V

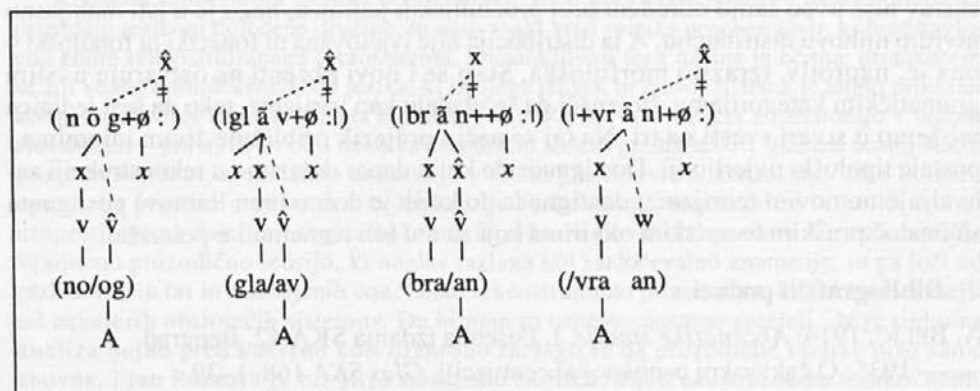
\hat{x} $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(døn ê)} \end{array}$	\hat{x} $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(ldøn+ôl)} \end{array}$	\hat{x} $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(b ô g ø)} \end{array}$	\hat{x} $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(lbôb+øl)} \end{array}$	\hat{x} $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(l+râkl ø)} \end{array}$
$\begin{array}{c} x \\ \\ x \end{array}$	$\begin{array}{c} x \\ \\ v \end{array}$	$\begin{array}{c} x \\ \\ x \end{array}$	$\begin{array}{c} x \quad x \\ \\ v \end{array}$	$\begin{array}{c} x \quad x \\ \\ v \end{array}$
$\begin{array}{c} \\ \text{(dne e)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(/dno)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(bo og)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(/bob)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(/rak)} \end{array}$
A	A	A	A	A

S dijakronijskog su stajališta naročito zanimljivi oni oblici u kojima se poluglas čuva i onda kad je u slabom položaju, npr. acc. sg. (d'sk a) kojemu odgovara u fonološkom sloju slijed (d' skaa). Tu dolazi do duljenja koje više nije uvjetovano postojanjem oslabljenog ili praznog uporišta. Isto stanje vidimo i u riječima *sto* ili *dva*

ako se izgube alternacije u korijenu: »sõt« – »sat«, »døv« – »dav«. Duljenje vokala u takvim slučajevima valja pripisati pomičnoj slobodnoj mori, tj. mori koja u polazištu nije vezana iz određeno uporište nego se dodaje stanovitim riječima koje sadrže isključivo neobilježene morfeme. Tako se onda mogu razumjeti duljine u akcenatskim cjelinama bez poluglasa, npr. *nôgo* ili *nogô*.

4.2 Oslabljeni ili prazni nastavak imamo i u gen. pl. imenica o kojima smo već govorili: *nog*, *glav*, *bran*, *vran* (t. 3.2–3). Ali poluglas u tim primjerima nije prozodijski jednak poluglasu u primjerima kao *bog*, *bob* ili *rak*, jer u oblicima za gen. pl. dolazi do duljenja uvijek, a ne samo onda kad su u pitanju cjeline bez prozodijskog veznika. Mi ćemo pretpostaviti genitivni nastavak »+ø :«, dakle uporište koje se sastoji od dva dijela, slično uporištu u instr. sg. f., ali s tom razlikom što je ovdje prvi dio uporišta prazan, pa mora povezana s tim dijelom postaje neproizvodna. Jedinica trajanja vezana iz kronem vlada se u skladu s pravilima K, a jedina osobitost koju valja istaći odnosi se na oblik (bra/an) – Tabela VI. Pomična bi se jedinica trajanja morala pridružiti korijenskom vokalu, ali su s tim vokalom već povezane dvije more od kojih je jedna središnjica, tako da ova posljednja apsorbira pomičnu jedinicu. Uporištem »+ø :« ne objašnjava se samo stanje u današnjim kajkavskim govorima, nego i razvitak u drugim dijalekatskim skupinama. Pisanje genitivnog nastavka sa dva poluglasa u starim spomenicima ukazuje na dvomorno prazno uporište, a zamjena praznog uporišta punim opravdava duljinu nastavka –a u suvremenim štokavskim idiomima.

TABELA VI

4.3 U okviru ovog prikaza nemoguće je potanje opisati prozodijsku strukturu u svim morfološkim kategorijama, ali se već iz dosad izliženog vidi kakve su naravi preinake što se obično pripisuju metatonijama. Tu nisu bitne tonske promjene nego promjene koje se odnose na trajanje, pa bi bilo prirodnije govoriti o metakronijama. Sve najvažnije prozodijske preoblike svode se u početku na duljenje u zamjenu, a to je duljenje prouzročeno slabljenjem poluglasa i gubitkom sonanta *j*. Prva je vrsta duljenja značajna za riječi kao *bog*, ge. pl. *nog*, a isto tako i za izvedenice i složenice tipa *hruš'-k-a*, *s'-log-a*, u kojima je konsonant u sufiksu ili prefiksu udružen s poluglasom. Druga je vrsta značajna za riječi kao instr. sg. *nog-ojq*, *rez-(a)j-e-*, *star-*

-aja, koz-j-a, vol-j-a, u kojima se j izgubio ili stopio s prethodnim konsonantom. Lako je zamisliti kako se ta pojava mogla zatim proširiti analogijom na druge kategorije, naročito tamo gdje su se izgubile sve zanaglasne duljine u fonološkom sloju kako je to slučaj u alpskim i panonskim govorima. Teoretski okvir koji je ovdje predložen dopušta nam da shvatimo na prirodni način i razvitak i dijalekatsko račvanje – čak i onda kad su posrijedi osobitosti kojima se dosad nije našlo uvjerljivo opravdanje. Spomenimo samo metatakse u istočnokajkavskim sustavima, gdje prema starijim oblicima *siròta*, *lopàta*, *jàgoda*, imamo danas *siròta*, *lòpata*, *jagòda* ili *jàgoda*. Ako pođemo od fonološke transkripcije (si ro/ta), (lo/pa ta), (/ja go da), dovoljno je istaći da je u istočnokajkavskom početna dionica postala glavna, a završna dionica zavisna, nesamostalna. Prirodno je, dakle, da se akcentat ostvaruje na posljednjem vokalu glavne dionice. Riječi kao (/ja go da), i kojim glavne dionice nema, postaju time neostvarive, pa ih treba problčići u (ja go/da) ili u (ja/go da).

5 Završna riječ

5.1 Mi danas dijakronijsku rekonstrukciju podređujemo sinkronijskoj, a istaknuti su južnoslavenski lingvisti između dva rata podređivali sinkroniju dijakroniji. Ali rezultati do kojih su dolazili Ramovš, Nahtigal, Ivšić ili Belić nisu tako različiti od današnjih rezultata kako se to čini na prvi pogled. Razlike postaju manje značajne od sličnosti ako stanovite fizičke crte zamijenimo strukturalnim, kako smo to uradili s Milasovim opisom štokavskih akcenata (t. 1.3), te ako jedan dio osobina što se pripisuju fonološkom sloju praslavenskog jezika pripišemo morfološkom sloju živih govora. Ramovš se znatno približio suvremenim gledištima time što u praslavenski sustav nije uveo samo određeni broj prozodijskih jedinica, nego je u isti mah jasno utvrdio njihovu distribuciju. A ta distribucija nije ivjetovana ni fonetski ni fonološki – ona je, naprotiv, izrazito morfološka. Stari se i novi akcenti ne ostvaruju u istim gramatičkim kategorijama, što znači da se vladaju kao varijante, tako da šest jedinica možemo u stvari svesti na tri. Na taj se način prajezik približuje živim idiomima i postaje tipološki uvjerljiviji. Dostignuća do kojih danas dolazimo u rekonstrukciji zahvaljujemo novim teorijama; dostignuća do kojih je došao Fran Ramovš postignuta su unatoč pruskim teoretskim okvirima koji su mu bili nametnuti u polazištu.

Bibliografski podaci

- A. BELIĆ, 1914: *Akcentatske studije*, I, Posebna izdanja SKA 42. Beograd.
 — — 1935: O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, *Glas SKA* 168. 1–39.
 P. GARDE, 1976: *Histoire de l'accentuation slave*. Paris: Institut d'études slaves.
 M. HALLE, J. R. VERGNAUD, 1987: *An essay on Stress*. Cambridge; London: The MIT Press.
 S. IVŠIĆ, 1971: *Izbrana djela iz slavenske akcentuacije*. München. 33–38.
 J. JEDVAJ, 1956: Bedjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, I. 279–330.
 F. JOUHANNET, Z. JUNKOVIĆ, 1987: Accent, tons et lignes de démarcation. *Éléments pour une typologie des traits prosodiques. Travaux du Cercle linguistique d'Aix-en-Provence*, 5. 111–129.
 Z. JUNKOVIĆ, 1978: Šime Starčević i fonološki opis novoštokavskih naglasaka. *Jezik* XXV, št. 3. 80–85.

- — 1989: Une affinité prosodique remarquable: l'accentuation récessive dans les langues méditerranéennes. *Université de Nice: Publications du Centre de recherches comparatives sur les langues de la Méditerranée ancienne*, 11. 200–208.
- P. KIPARSKY, M. HALLE, 1977: Towards a Reconstruction of the Indo-European Accent, in L. Hyman, ed. *Studies in Stress and Accent*. Los Angeles.
- I. LEHISTE, P. IVIĆ, 1986: *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*. Cambridge; London: The MIT Press.
- A. MARTINET, 1955: *Economie des changements phonétiques*. Bern. 212–234.
- M. MILAS, 1898: Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Školski vjesnik* 5. 511–534.
- R. NAHTIGAL, 1952: *Slovanski jeziki*. Ljubljana. 17–32.
- F. RAMOVŠ, 1950: Relativna kronologija slovenskih akcenatskih pojavov. *Slavistična revija* III. 16–23.
- — 1951: O praslovanski metatoniji. *Slavistična revija* IV. 157–161.
- F. de SAUSSURE, 1970: *Recueil des publications scientifiques*. Ženeva: Slatkin Reprints. 490–512, 526–538.
- — 1972: *Cours de linguistique générale*. Edition critique préparée par Tullio de Mauro. Pariz: Payot. 251–258, 299–303.

POVZETEK

Klasična primerjalna analiza postopa tako, da določi vrste povezav med enotami, ki pripadajo jezikom določene družine, in nato vsaki vrsti pripiše poseben izvir, ki predstavlja eno enoto rekonstruiranega protosistema. Pomankljivost tega načina je očitna: protosistem se zdi vedno kompleksnejši od jezika, ki iz njega izhaja, in razvoj sistema je nujno prikazan kot poenostavitev sistema. Znana hipoteza Frana Ramovša – v zvezi z metatonijo v skupni slovanščini – pravi, da bi bilo treba za izhodiščni sistem predpostaviti sočasen obstoj šestih prozodičnih enot, ki se lahko uresničijo v istem glasoslovnem kontekstu. Tako bi imeli opraviti s prostim naglasom v kombinaciji z jakostnimi, tonemskimi in količinskimi nasprotji, to pa daleč presega zmožnosti izpričanih slovanskih jezikov. Če za izhodišče vzamemo prozodično teorijo, ki naglas razlaga kot razločevalno znamenje, in ga loči od razločevalnih črt in razmejenih con, lahko rekonstruiramo protosistem, ki ni kompleksnejši od nekaterih obstoječih sistemov. Da bi nam to uspelo, moramo sprejeti, da je sinhrona analiza nujno pred kakršno koli diahrono razlago in da prozodične razlike niso samo snovne. Fran Ramovš je bil blizu takšnemu stališču, kljub neustreznemu teoretičnemu okviru, ki mu je bil vsiljen v začetku. Res je, da so njegovi »naglasni« samo glasovne enote, toda njihova razvrstitev je slovnična. Tri stare enote, ki izvirajo iz baltoslovanščine, in tri nove enote, ki so se pojavile v zadnjem obdobju skupne slovanščine, se nikoli ne uresničijo znotraj ene same oblikoslovne kategorije. Torej lahko ugotovimo, da gre v resnici za dopolnjevalno razvrstitev in da smemo predvideti samo tri »naglase«, od katerih ima vsak dve različici. Na ta način je rekonstruirani sistem bližji stvarnim sistemom in tudi tipološko verjetnejši.

FRAN RAMOVŠ KOT NAREČJESLOVEC

Ramovš je bil v narečjeslovju velik sintetizator dotlejšnjega poznanja slovenskih narečij (tudi gradivskega in iz opisov njegovih informatorjev). L. 1937 je ločil 7 narečnih podstav (koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko in panonsko) s 46 »dialekti«. Nove raziskave so te narečne skupine in njihove enote v glavnem potrdile, njihove meje pa vendarle precej spremenile. Pridobile na ozemlju so koroška, primorska in dolenska narečna skupina, deloma tudi panonska, precej skrčila pa se je štajerska in tudi rovtarska skupina. Nekaj Ramovševih narečij je sedaj zbrisanih, nekaj pa na novo ugotovljenih (novo je tudi nastalo kočevsko jezikovno področje). – Kolikor so narečja in njihovi govori raziskani na novo, so v njih ugotovljene številne nove značilnosti, ni pa slovensko narečjeslovje doseglo sinteze svojih novih spoznanj, kakršno še zmeraj predstavljajo Ramovševi Dialekti.

In dialectology Ramovš was a great synthesizer of previous knowledge of the Slovene dialects (also from written material and from the descriptions of his informants). In 1937 he distinguished seven dialect bases (Carinthian, Littoral, Rovte, Upper Carniolan, Lower Carniolan, Styrian and Pannonian) with forty-six »dialects.« New studies have generally supported his dialect groupings and their units, although their borders have been changed considerably. The Carinthian, Littoral and Lower Carniolan groups have been geographically enlarged; the Styrian and Rovte groups have been diminished. Some of Ramovš's dialects have now been abandoned and some have been discovered anew (the Kočevje area has arisen recently). To the extent that dialects and their local varieties are newly researched, numerous new features are discovered in them. Slovene dialectology although has not yet reached a synthesis of new knowledge such as Ramovš's *Dialekti* represents.

I. Ramovševa in Logar-Riglerjeva karta slovenskih narečij

Razvoj Ramovševga narečjeslovja sem že v 60. letih podal v širšem (pravzaprav zelo širokem) okviru prikaza razvoja slovenskega narečjeslovja sploh,¹ kar sem si bil izbral kot prvo stvarino za prikaz slovenističnega jezikoslovja, ki ga je za svojo revijo *Zeitschrift für slavische Philologie* želel imeti kmalu nato že umrli Max Vasmer (tako da nadaljnja tvarinska območja slovenskega jezikoslovja v tem smislu in v Nemčiji z moje strani niso bila obravnavana).²

¹Die slovenische Dialektforschung, *ZslPh* 30 (1962), št. 2, 383–414. (Izdajal je tedaj to *Zeitschrift* Max Vasmer.) Poslovenjena in tematsko razširjena na zadevno problematiko do l. 1985 je ta razprava izšla nato v moji knjigi *Portreti, razgledi, presoje* (Maribor: Založba Obzorja, 1987), z naslovom *Slovensko narečjeslovje*. (S to knjigo sem nekako praznoval svojo šestdesetletnico.) Pobuda za Vasmerjevo iniciativo je prek F. Petreta izhajala pač iz mojega v Scando-Slavici objavljenega prispevka *Probleme der slowenischen Schriftsprache*, tam 4 (1960), 53–75. (Scando-Slavico je tedaj urejal Stender-Peterson.)

²Pač pa sem to (kot nekako nadaljevanje za Vasmerja začetega) zajemal v na časovna obdobja otvarinjena (tematizirana) razpravljanja, kakor so: Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge, *JiS* 7 (1961/62), 161–170; Slavistično jezikoslovje v Sloveniji 60. let, *SR* 19 (1971), 13–30 (sicer prebrano na kongresu jugoslovanskih slavistov

Vrhunec Ramovševega narečjeslovja je še danes nepreseženi VII. zvezek njegove zgodovinske slovnice slovenskega jezika (Dialekti, 1935), ki mu je dodana tudi (črt(k)ovna in posebej izdana barvna) dialektološka karta. Že eno leto za tem (1936) je v svoji knjigi *Kratka zgodovina slovenskega jezika I* (str. 112), tako rekoč sicer grafično predrugačeno, karto iz Dialektov le ponatisnil. Kot je znano, se na vseh loči 7 narečnih podstav (»baz«), v tem okviru pa 46 narečnih enot: 1-6, 7-15, 16-25, 26-27, 28-36, 37-41 in 42-46, to pa po vrsti za koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko in panonsko podstavo.³ Pri tem je notranjsko narečje na karti 1936 zaznamovano kot pripadajoče dolenski podstavi, sicer pa je uvrščeno med primorske enote,⁴ na karti 1935 pa je zaznamovano in obravnavano kot dolensko. V 1936 je prej enotno (»kraško«) poimenovano enoto razdelil sedaj na »zapadnokraško« in »kraško«.

To podobo nekoliko spreminja Ramovševa obdelava slovenskih narečij v samih Dialektih, saj se v njih pojavlja neko skupinjenje narečnih enot, kamor gredo naslednje enote: A – koroška dialektična skupina, B – rezijanski dialekt,⁵ C – beneško-

oktobra v Budvi); Razgledi po stilistiki in stilu, *JiS* 8 (1962/63), 34-44; Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, *Jezikovni pogovori* 2 (1967), 9-74; Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski fakulteti, *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*, Ljubljana, 1969, 243-252; tu so še ocene skoraj vseh važnejših slovenističnih del od 50. do 80. let, portreti jezikoslovcev, ipd. – Vse to je necenzurirano, tj. v obliki, ki sem jo tem delom dal sam, objavljeno v omenjeni moji knjigi *Portreti, razgledi, presoje, celo spopolnjeno z ažurirnimi opombami in dodajalnimi posegi v besedilo, zaznamovanimi s poševnim oklepajem tako v nad- kot v podčrtnem besedilu; besedilo PRP obsega 488 str. (V tej objavi dodano ima dvojni poševni oklepaj: // //.)*

³ Severozahodna slovenska narečja, tj. koroško-primorska, so pri Ramovšu tvorila posebno veliko skupino, rovtarska so nekako prehodna, preostale slovenske narečne skupine pa so mu predstavljale drugo veliko skupino (te je pozneje Logar (kakor že Miklošič) prišteval tudi gorenjščino). Približno tako poteka Miklošičeva delitev slovenskih narečij na podlagi odrazov jata. (Prim. RAMOVŠ, *Dialektološka karta slovenskega jezika*, 1931, str. 10; pozneje podrobno v Dialektih.) O klasifikaciji slovenskih narečij sploh je pisal zlasti J. RIGLER: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov, *SR* 23 (1975), 27-40, v *Razpravah o slovenskem jeziku* na str. 95-107.

⁴ Tj. označeno s pokončnimi črticami (kakor tudi belokranjska narečja ter obsavski »medijsko« in »posavsko dolensko«), oštevilčeno pa s 13, sledeče torej 12., tj. kraškemu, medtem ko ima dolensko narečje številko 28, sledeče gorenjskemu s številko 27. To neenotnost je bil opazil že J. Rigler (O zgodovini klasificiranja ...).

⁵ Med »rezijanski dialekt« in »beneškoslovenske dialekte« je RAMOVŠ vstavil besedilo O dialektih na slovenskem jugozahodu (42-50) s pripombo na str. 43: »Če bi se hotel odločiti za čim bolj enotno razdelitev, bi mogel reči, da ima slovenski jugozahod dve dialektični skupini: kraško in rovtarsko; zares bi mogli opravičiti npr. željo, da štejem briški dialekt kot govor h kraškemu, a prav tako ga smemo šteti k beneščini; bojanski /pač: borjanski/ govor bi smel kar k nadiškemu pritegniti.« Končno (str. 44) se je odločil za skupinjenje, kakor ga omenjamo in upoštevamo tu dalje, le da je pri »notranjskem dialektu« ločil vipavski, košanski in postojnski govor, za istrske /množina/ navedel le znana dva, v »obsoškem dialektu« (tu »govoru«) navaja borjanskega, kobariškega in bovškega. K slovenskim narečjem na »jugozahodu« pa je štel še vsa rovtarska narečja, pri čemer je od 8 enot 5 bilo imenovanih dialekt, 3 (banjski, škofjeloški in »logaški«) pa so mu bili govori (logaški horjulskega, škofjeloški poljanskega in banjski tolminskega dialekta).

slovenski dialekti, Č – kraški dialekt, D – notranjski dialekt, E – slovenski dialekti v Istri, F – obsoški dialekt, G – rovtarska dialektična skupina,⁶ H – selški dialekt, I – gorenjski dialekt, J – dolenski dialekt, K – belokrajinski dialekti,⁷ L – bizeljsko-obotelski dialekt,⁸ M – savinjski, N – osrednji štajerski in O – pohorsko-kozjaški dialekt,⁹ P – prleški in R – prekmurski dialekt, torej 18 enot. Toliko enot je tudi na Logar-Riglerjevi karti, kot 19. enota pa je navedeno kočevsko področje z dolensko podstavno barvo in belokranjskim črtkanjem. Z nekaj fantazije si lahko zamislimo naslednje sledje širših narečnih enot: 1. gorenjska, 2. dolenska, 3. štajerska, 4. posavska, 6. koroška, 7. primorska, 8. rovtarska in 9. belokranjsko-kočevska.

Nadpostavne (»nadbazične«) enote mu torej tvorijo »dialekti na slovenskem jugozahodu«, »slovenski centralni dialekti« in »štajerski dialekti«. Istega ranga kot »dialektične skupine«, npr. koroška dialektična skupina, sta pač še rovtarska in severnovzhodna štajerska dialektična skupina (ta zadnja je t. i. panonska podstava), de facto pa tudi centralni dialekti in štajerski nepanonski.¹⁰

To Ramovševo predstavo slovenskih narečij je po vojni glede podstav dopolnil J. Toporišič s tem, da je sedmim Ramovševim dodal še osmo, namreč podrugosvetovno-vojno kočevsko (SKJ 1, 1965),¹¹ kar na svoj način za njim povzemata tudi Logar in Rigler v svoji Karti slovenskih narečij (1983),¹² iz katere so razvidni še premiki pod-

⁶ Rvtarski narečni skupini je sledil del besedila, naslovljen O slovenskih centralnih dialektih (106–109), tu pri nas enote H do J zagotovo, pa pač tudi enota K (belokranjski dialekt).

⁷ Temu spet sledi besedilo O štajerskih dialektih (145–149), h katerim (148–149) RAMOVŠ prišteva vse nadaljnje tu pri nas naštete enote.

⁸ Ta ima podenoto »kozjaški govor«.

⁹ Tu vmes je besedilo Severnovzhodna štajerska dialektična skupina (170–173), z od nas zaznamovanimi enotami.

¹⁰ V kazalu Dialektov so kot enakovredne izkazane naslednje enote: (1) koroška dialektična skupina, (2) rezijanski dialekt, (3) beneško-slovenski dialekti, (4) kraški dialekt, (5) notranjski dialekt, (6) slovenski dialekti v Istri, (7) obsoški dialekt, (8) rovtarska dialektična skupina, (9) centralni dialekti, (10)–(11) vse štiri skupine le-teh, ter (15)–(23) vse enote od štajerski dialekti naprej (z izjemo kozjaškega govora). Šele legenda na koncu knjige (t. i. Dialektološke karte) je grafično jasno izkazovala 7 narečnih »baz«: I – koroško, II – primorsko, III – rovtarsko, IV – gorenjsko, V – dolensko, VI – štajersko in VII – panonski (navpično, poševno, križem, vodoravno s križčki, črtkovno, z lomljenimi črtami oz. pikčasto). Barvasta Ramovševa dialektološka karta (tj. »Karta slovenskih narečij«, 1931, 1935, 1957 – zadnjo je pripravil M. RUPEL) je glede na ono v Dialektih 1935, kar se tiče narečnih »baz« jasna za koroško narečno skupino, pa za imenovani panonsko in štajersko, v glavnem tudi za gorenjsko in dolensko. Nadalje se da nazreti rovtarska narečna skupina, in na svoj način vendarle tudi primorska (pri tej je še najmanj jasen položaj notranjskega narečja (to je tudi v Kratki zgodovini slovenskega jezika šrafirano kot dolensko, številčeno pa kot primorsko – kakor bomo videli tudi še v nadaljevanju). Ob desnem robu Ramovševe Karte slovenskih narečij se kot skupine narečij izrecno navajajo (brano od spodaj navzgor) naslednje: (1) vzhodna štajerska, (2) zapadna štajerska, (3) belokranjska, (4) rovtarska, (5) obsoška, (6) istrska, (7) beneška in (8) koroška »skupina«, brez besedne oznake pa sta (9) dolenska in (10) gorenjska, poleg teh dveh osrednjih slovenskih narečnih skupin pa še (11) kraško-notranjska in (12) rezijanska. Torej pri narečnem skupinjenju v dialektoloških sistemizacijah 30. let pri Ramovšu ni enotnosti. To deloma izhaja iz dejstev dia- oz. sinhronije, oz. bolje iz nasprotja nekdanjega in trenutnega zadnjega stanja.

stavnih mej. V nadaljnjem bom skušal zajeti tudi še preostale razlike med Ramovšem in Logar-Riglerjem, to pa tako, da bom najprej govoril o mejah podstav, zatem pa o njihovih narečnih enotah.

Če izvzamemo kočevsko enoto, ki je ostala nerazčlenjena, in če nadnarečne enote obravnavam po Ramovševem zaporedju (tj. KO, PR, RO, GO, DO, ŠT, PA)¹³ in se torej ne oziram na Logar-Riglerjevo zaporedje takih oz. porobnih enot (in sicer GO, DO, ŠT, DO, PA, KO, RO, DO, KČ), ugotovimo naslednje.

¹¹ Str. 12 (Nekaj slovenskega, jezikovno mešanega prebivalstva je bilo tam že od prej – Rigler) ter s tem, da sem po odrazu za jat dolensko narečno podstavo na podlagi raziskav Logarja in Riglerja vlekel na zahod vse do vključno Trsta in z zajetjem tudi večjega dela nekdanjega Ramovševega brkinskega govora, s čimer je bila primorska narečna podstava pretrgana na dva dela. To je za menoj posnela (po vsem videzu Z. Zorko) tudi v priročniku J. BIBIČ, J. DULARJA, V. KUŠLIAN, A. OKORN in Z. ZORKO: *Slovenski jezik*, Srednje usmerjeno izobraževanje, 1977 (notranji naslov Slovenski jezik in stilistika) na str. 29, le da je iz njega izpuščen kočevski trikotnik, s čimer je avtomatično vključen v dolensko in z njo tudi izenačen. Enako je brez kočevskega trikotnika kot posebne narečne enote tudi karta (morda T. Logarja) v Slovenskem jeziku I., Srednje izobraževanje, Skupna vzgojno-izobrazbena osnova, 1982, str. 27, kjer je povzeta zemljepisna podoba (shema poteka narečnoskupinskih meja po Ramovševi karti slovenskih narečij, z notranjščino prišteto dolensko, vendar že brez zaznamovanja slovenskih sledi v Istri in pri kostelščini na hrvaški strani meje. Tudi nič drugega ne spominja na poznejšo Logar-Riglerjevo karto slovenskih narečij (katere priprava je pač Riglerjeva razprava O zgodovini klasificiranja ..., navedena zgoraj). Moja shema slovenskih narečnih podstav iz l. 1965 je predrugačena v moji SS 1984 (1991), 673, tako da je v primorsko narečno podstavo nekaka vključitev zgornje Soče in vsega notranjskega narečja. Zemljepisno ustrežna je ta naša delitev narečja (načeloma po Logar-Riglerjevi karti) podana na str. 674 SS 1984 (1991). Tam so navedena tudi nekatera redka moja poimenovanja Logar-Riglerjevih narečnih enot na str. 680–684 (brez zemljepisne oblikoslovne zasenčenosti posameznih ploskev in z vrisanimi začetnicami (kasneje tudi razvezanimi) glavnih krajev za posamezna narečja). Za vse narečne skupine je dodana tudi obširna narečjeslovna bibliografija (NAREČJA: Splošno, Koroška narečja, Primorska narečja, Rovtarska narečja, Gorenjska narečja, Dolensko narečja, Štajerska narečja, Panonska narečja (680–684)). Za kočevski trikotnik prim. pri Riglerju v O klasificiranju ..., 105–106.

¹² Tu je pri meni kot slovenskojezikovno zaznamovano tudi kočevsko področje; to je pri Ramovšu slovensko nezasedeno (bela lisa med belokranjskimi narečji in kostelskim ter med spodnjim robom dolensko): za slovenskojezikovno področje pri jezikoslovcih kočevsko razglašeno prvič (?) pri meni. – Zdi se, da je na Logar-Riglerjevi karti zgornjesoško področje na podlagi okrske podane podstave celotnega primorskega področja, prišteto primorski narečni podstavi, in prav tako tudi notranjsko s čiškim. Pod zemljevidom Logar-Riglerjeve karte slovenskih narečij je sicer stolpčno ločenih narečnih 19 skupin gledano od leve na desno (pri Ramovševi karti je tako skupinjenje na desnem robu karte – od tega 8 poimenovanih in 4 nepoimenovanih); skupine so nepoimenovane, jaz pa bi jih poimenoval takole: (1) gorenjska, (2) dolensko, (3) savinjska, (4) štajerska, (5) posavska (ta je takó tudi nadimensko zaznamovana), (6) panonska, (7) vzhodnokoroška, (8) osrednjekoroška, (9) zahodnokoroška, (10) rezijanska, (11) zgornjesoško-beneškoslovenska, (12) kraška, (13) istrska (ta je zares tudi nadimensko zaznamovana), (14) notranjska, (15) tolminsko-cerkljanska, (16) poljansko-škofjeloška, (17) črnovrško-horjulska, (18) belokranjska in (19) kočevska (na karti z oznako »mešani kočevski govori«).

¹³ Beri Koroška, Primorska ... do Panonska.

I – koroška narečna skupina

Tradicionalnim Ramovševim koroškim narečjem (ziljsko, rožansko, obirsko, podjunsko, mežiško in remšniško) se pri Logar-Riglerju pridruži kranjskogorski govor, ki ga je Ramovš (neidentificiranega) vključeval v gorenjsko narečje, L-R pa ga družita z ziljskim; nadalje se remšniško narečje podaljšuje na vzhod skoraj do Selnice, govori pa se tudi južno od tod na desnem bregu Drave še čez Falo do pohorskih vrhov vse od Rogle na vzhodu, do koder se je z zahoda proti vzhodu ob Mislinji razpotegnilo na južni strani Pohorja tudi koroško mežiško narečje. S tem je povedano tudi že to, kako so se spremenile meje koroških narečij (seveda v narečjeslovju, ne morda v naravi – to velja tudi za nadaljnje take ugotovitve).

Koroška narečja so bila po Ramovšu dosti raziskovana, omenim naj le A. V. Isačenka (Rož), P. Zdovca (podjunsko narečje), G. Neweklowskega (tonemskost), H. Lausegger (strokovno izrazje), L. Karničarja (obirsko narečje), Toma M. S. Priestleyja (Sele), T. Logarja in J. Riglerja, Z. Zorko; zajeta so v Fonološke opise srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvačenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom – tako tudi druge narečne podstave – (Sarajevo 1981), zlasti imenitno dejstvo pa je tudi Hafner-Prunčev projekt (in sedaj Karničarjevo izvrševalstvo njegovo), ki zajema besedje koroških govorov Avstrije. Tako intenzivno raziskovana kakor koroška ni nobena druga naša narečna skupina. (Prim. narečjeslovno literaturo k temu v moji SS 1984 (1991); str. 680 Splošno, posebej o koroških narečjih pa na str. 681.)

Na Logar-Riglerjevi Karti so koroška narečja skupinjena od vzhoda na zahod, tako da (netonemski) narečji v Jugoslaviji tvorita eno, v Avstriji pa preostala dve tonemski podskupini (1. podjunsko in obirsko, 2. rožansko in ziljsko s kranjskogorskim govorom). Smer od vzhoda proti zahodu sta izbrala tudi Hafner in Prunč (prim. Grundkarte/Osnovna karta s točkami od 1 čisto na vzhodu avstrijske slovenske Koroške do 220 na skrajni zahodni strani, tako da Korošci pod Italijo in v Sloveniji pri H-P niso zajeti).

II – primorska narečna skupina

Ta skupina je pri Logar-Riglerju doživela več sprememb. Prvič je vanjo (kakor že pri Ramovšu 1936) jasno uvrščeno notranjsko narečje na jugu, poleg tega pa še vse področje ob zgornji Soči (to drugo je Ramovš prišteva (z nekim obotavljanjem) k rovtarskim narečjem).¹⁴ Pri skupinjenju znotraj narečne primorske ploskve rezijansko narečje tudi pri L-R ohranja samostojnost, Ramovševo obsoško narečje je sedaj nedeljeno na bovško in kobariško, borjansko pa je proglašeno za neobstoječe: njegov del od Borjane na zahod je prištet terskemu, na vzhod pa izobsoškemu Logar-Riglerjevemu, sicer pa skupaj s terskim, nadiškim in briškim narečjem tvori posebno skupino, s stikajočima se prvima pač na podlagi tonemskosti. V primeri z Ramovševim kraškim narečjem (zahodnim in le kraškim), ki je pri Ramovšu segalo na jug do srede Trsta in nato skoraj v vodoravni črti na vzhod, je sedaj kraško narečje na vzhodu zamejeno tako, da mu meja na severu poteka zahodno od Predmeje, nato pa

¹⁴Prim. številka 16, 17, 18 v KZSJ, str. 112; notranjsko narečje ima pri Ramovšu, kot bo še povedano, številko 13: če upoštevamo zaporedje 12–13–14, je torej med kraškim in brkinskim.

na jug vzhodno od Vrtovina in Štanjela, zahodno od Dutovelj in do morja zahodno od Proseka. Posebno zahodno kraško narečje se več ne loči, pač pa na severu banjški govor (Ročinj, Kanal, Banjščice, Kal), tj. skrajni sever Ramovševega zahodnokraškega narečja in njegov banjški govor v okviru rovtarske narečne skupine.

Notranjsko narečje se je v svojih prvotnih odrazih sedaj stegnilo prav do morja na zahod v Trstu, na severu do pod Prosek, na jugu pa do nad Žavljami in Bazovico, nato gre pod Kozino na Slavnik. Od Ramovševega brkinskega narečja je en, vzhodni, delček postal čiško narečje (Obrov, Podgrad, Starod), pač pa je Planinsko polje prištetu k dolenjščini.

Od Ramovševih obeh istrskih narečij je ostalo šavrinski (s spremenjenimi mejami), medtem ko je severovzhodni del Ramovševega brkinskega narečja imenovan rižanski govor, tako da imamo sedaj sicer eno samo istrsko narečje, vendar z dvema govoroma (meja med njima gre pod Koproj do pod Zazidom). Tako široko zastavljena primorska narečna skupina ima torej pri L-R 4 podskupine: I – obsoško, tersko, nadiško, briško narečje, II – kraško narečje z banjškim govorom, III – istrsko narečje (šavrinski in rižanski govor), IV – notranjsko in čiško narečje.

K tej podobi narečij na slovenskem zahodu sta največ doprinesla Logar (severni in srednji) in Rigler (južni del), marsikaj pa so prispevali tudi drugi, nekaj P. Merku, nekaj R. Petaros, pa sodelavci zbornika o govoru na Pivki (T. Logar, J. Mese, R. Kolarič), tudi S. Horvat, ki ima magistrsko nalogo o severozahodni notranjščini.¹⁵

III – rovtarska narečna skupina

Ta Ramovševa narečna skupina se je po novih raziskavah zmanjšala za obsoško skupino, v okviru tolminskega narečja loči sedaj baški govor, skupaj s cerkljanskim narečjem pa tvori posebno, zahodno skupino rovtarske narečne skupine. Na vzhod od tod sta v isti podskupini poljansko in škofjeloško narečje, pri Ramovšu drugo le govor. Tretjo rovtarsko podskupino tvorita črnovrško in horjulsko narečje (nekako južno-vzhodno); v horjulskem narečju se je sedaj zgubil Ramovšev logaški govor. – Ta narečja so bila v času po Ramovšu bolj spoznana po zaslugi J. Tominca (črnovrško narečje), T. Logarja (horjulsko narečje, baški govor), F. Benedik (škofjeloško narečje) in M. Stanovnik (Žiri).¹⁶

IV – gorenjska narečna skupina

Ta Ramovševa skupina je v novi klasifikaciji zgubila (kakor omenjeno) kranjskogorski kot, na vzhodu pa se je v večji izrazitosti pokazal vzhodnogorenjski govor¹⁷ (od črte vzhodno od Dola na jugu, zahodno od Lukovice in Šmartnega na severu). (Moravče tudi tu niso posebej obravnavane.) Dolenjščini je pripisano južnovzhodno predmestje Ljubljane, tj. deloma že področje Polja, zatem pa Zaloga in vse drugo južno od Save, kar je Ramovš pripisoval gorenjščini vse do točke na Savi nekoliko

¹⁵Prim. bibliografijo v moji SS 1984 (1991), str. 681–682, pa seveda v mojih PRP po ustreznih obdobjih razvoja slovenskega narečjeslovja. To velja tudi za druge narečne podstave.

¹⁶Prim. bibliografijo v moji SS 1984 (1991), str. 682.

¹⁷Ramovš ga kartografsko ne izkazuje.

vzhodno od Vač. – Tukaj je največ raziskoval T. Logar.¹⁸

V – dolenska narečna skupina

Ta skupina se je sedaj glede na Ramovša (kot rečeno) razširila na zahodu na Planinsko polje (vendar je Planina že notranjska), zatem pod Ljubljano in na vzhod do Save, od katere jo nato odrinja od Litije navzdol posavsko narečje, pri Brežicah je v bistvu dolensko posavsko narečje potisnilo Ramovševo bizeljsko-obsotelsko narečje s področja na desnem bregu Save; Logar-Riglerjeva karta dolenskemu narečju podstavno dodeljuje ne le Zasavje v obliki troedinega posavskega narečja namesto Ramovševega medijskega dialekta), ampak tudi področje na vzhod od tod in prek Savinje skoraj do Jurkloštra. Posavskemu narečju na vzhodu levega brega Save pripadajo še Zdole, Brestanica, Senovo – sega torej na severu do črte Bohor, Lisca, pod Zidanim Mostom pa zajema še povodje Sopotne od Radeč na zahod do pod Kum in čez.

Posavsko narečje v smislu treh govorov: zagorsko-trboveljskega (od litijskega savskega kolena na vzhod prek Save, Kisovca, Zagorja, Trbovelj, Hrastnika do Zidanega Mosta), laškega (Laško, Rečica, Rimske Toplice, Breze in nato na jug do Lisce) ter vzdolžno razsežnega sevniško-krškega govora (od povodja Sopotne in nato od Radeč do blizu Brežic na obeh bregovih Save, niže doli pa le na njenem desnem) – to narečje je torej bolj mednarečnopodstavnoprehodno kakor dolensko. Pravih razprav za Logar-Riglerjevo posavsko narečje ni prida objavljenih, tako da je sodba o kakšni enotnosti tega pasu med dolenjščino in štajersščino samo iz objavljene literatura obveščenenemu dokaj težka. Povezuje pa vse tri govore netonemski naglas, kar je tukaj prej štajerska kakor dolenska značilnost.

Dolensko narečje v ozkem pomenu ima eno samo obsežno posebno področje pravkar omenjenega vzhodnega govora, kakor že pri Ramovšu. V povodjih Mirne in Temenice začenši s Trebnjem na vzhod, pa v ravni črti od južno od Dobrnič, Prečne in Novega mesta skoraj do že belokranjskega Jugorja. Severna meja poteka zahodno od Cerkelj, severno od Rake v črti nad Krmeljem, Šentjanžem in v smeri k Dolu, na vzhodu pa je meja Žumberak. Tudi po Ramovšu ni bilo veliko raziskovano (le od Riglerja in v novejšem času od še koga).

Na jugu se dolensko področje poleg s kočevskim področjem v sredi nadaljuje v sedaj le treh belokranjskih narečjih: v zahodnem, t. i. kostelskem, ki mu je po novem prišteto tudi področje Babnega polja, in v dveh vzhodnih, severnem in južnem belokranjskem (tukaj na vzhodu je Ramovš imel po dve narečji: šokarsko na severozahodu in vzhodnobelokranjsko (»poljsko«) ter jugozahodno (»osrednje belokranjsko«) in jugovzhodno (»privrško«), pri čemer je imel srednji narečji za osrednjebelokranjski.

Belokranjska narečja je za Ramovšem raziskoval T. Logar in jim določil sedanja poimenovanja in obseg. Meja med severnim in južnim belokranjskim narečjem gre od zahoda na vzhod južno od Črnomlja. Tri belokranjska narečja na Logar-Riglerjevi narečni karti nekako prostorsko povezujejo »mešani kočevski govori«.¹⁹

VI – štajerska narečna skupina

Ramovševa predstava o slovenskih štajerskih narečjih v ožjem smislu se je po voj-

¹⁸ Prim. literaturo v moji SS 1984 (1991), 682–683.

¹⁹ Bibliografija za dolensko področje v moji SS 1976 (1991), str. 683. Treba bi bilo dodati npr. še Riglerja za oznako ribniškega govora.

ni močno spremenila. Že pri dolenski narečni podstavi smo videli, kako se je s posavskim narečjem razširila na sever in s tem štajersko zožila na zahodnem brežiškem, pa na sevniškem, laškem in hrastniškem območju. Na Ramovševo štajersko severozahodno področje se je sedaj močno razširila koroška govornica (prim. koroška narečna skupina), na severovzhodno pa panonska v smeri k Pragerskemu in zahodno od Majšperka. Pa tudi sicer je zemljepisna podoba narečij precej spremenjena. Ramovševo bizeljsko-obsotelsko narečje se je na severozahodu razširilo na področje Planine, tako da se sedaj stika z laškim govorom, s čimer je srednjejužni del področja Ramovševega osrednještajerskega narečja sedaj na zahodu tudi zmanjšan. Osrednještajersko Ramovševo narečje sedaj na zahodu tudi ne seže več na zahod prek Celja do vzhodno od črte Braslovče-Šoštanj, ampak celo ne doseže več Celja in Vojnika, še manj Vitanje, širi pa se trikotniško od osnovnice Poljčane – Donačka gora na sever do Pragerskega in Spodnje Polskave.²⁰

Zahodno od osrednještajerskega narečja imamo sedaj na področju Celja, Vojnika, Velenja, Šoštanja, Polzele pa vse do Špitaliča in Trojan srednesavinjsko narečje. To je na črti Špitalič – Trojan in dalje na vzhod sedaj v neposrednem stiku z vzhodnogorenjskim govorom. Narečje se je proti zahodu nekoliko razširilo na področje Ramovševega savinjskega narečja. To narečje se sedaj imenuje zgornjesavinjsko, razprostira pa se v povodju Savinje od izvira in vzhodno od Mozirja in Nazarja; skrajni zahodni del njegovega področja zavzema solčavski govor, nekako v zahrbtju Savinjskih Alp zahodno od Luč (solčavski govor je imel že Ramovš). V severnem roglu trikotnika štajerskih narečij je ohranjen Ramovšev pohorsko-kozjaški dialekt, njegov kozjanski del je imenovan kozjaški govor, pohorski del pa južnopohorsko narečje (bolj prav bi se imenovalo južno-vzhodno). Ramovšev kozjaški govor, segajoč s severa do Drave, je zgubil nekaj področja na zahodu v korist koroščine, prav tako pohorski na severozahodu, pa zaradi osrednještajerskega roga na jugovzhodu, ter še na severovzhodu zaradi razširitve prleškega narečja proti zahodu Dravskega polja. Tudi ta narečja je največ raziskoval T. Logar, pa R. Kolarič, deloma J. Rigler, svoj moščanski govor pa J. Toporišič. Prim. literaturo o štajerskih narečjih v Slovenski slovnici 1984, 683.

VII – panonska narečna skupina

Ta Ramovševa skupina narečij je v Logar-Riglerjevem prikazu doživela še najmanj sprememb. V bistvu nespremenjeno je ostalo njeno haloško narečje od Donačke gore na vzhod, z ene strani zamejeno s hrvaščino, na severni strani z Dravinjo in Dravo.

Prleško narečje se je nekoliko – kakor smo deloma že ugotovili – razširilo na Dravskem polju, izgubilo pa precej svojega področja na severozahodu, kjer je na njegov račun pridobilo goričansko narečje, na njegovem vzhodu pa sedaj ni več njegovega (južno)vzhodnega prleškega govora.²¹ Prleščina torej sedaj na vzhodu meji na

²⁰ Glede področja sedanjega (tj. Logar-Riglerjevega) osrednještajerskega narečja: obsega kraje od Štor do Rogatca v smeri zahod – vzhod, od severa proti jugu na zahodu pa od Kozjanskega do Tolstega vrha.

²¹ Ta se je pri Ramovšu začel na Muri vzhodno od Ljutomera, ter šel nato prav čez

Hrvaško, na severu na Muro do pod Radenci, kjer se meja usmeri ostro proti jugozahodu v smeri zahodno od Zlatoličja in naprej na zahodu pa njegova meja poteka v črni vzhodni del Pragerskega in zahodno od Majšperga. Prekmursko narečje je ostalo v svojih mejah, tj. na levem bregu Mure, medtem ko se je goričansko narečje v severovzhodnem delu raztegnilo do črte vzhodno od Radencev, Gradišča in Dvorjan, tj. pridobilo si je povodje zgornjega toka reke Ščavnice (to področje je Ramovš pripisoval prleškemu narečju). Zahodna meja goričanskega narečja poteka kakor prej po cesti Šentilj – Maribor in po Dravi. Panonsko narečno podstavo so po Ramovšu raziskovali zlasti R. Kolarič, T. Logar, Z. Zorko, tudi J. Rigler. Prim. literaturo v moji Slovenski slovnici 1984, 683–684.

VIII – slovenska obarvanost bužetskega govornega področja

Za konec omenimo še, da je Ramovš na svoji karti zabeležil tudi slovensko obarvanost bužetskega okoliša (morda zato njegova množina v besedni zvezi »slovenska narečja Istre«), ter področje na desnem bregu Kolpe in Čabranke ter Prezida, česar pri Logar-Riglerju nikakor ni.

Omenili smo že, da je Ramovš pri klasifikaciji narečnih skupin izhajal iz 7 narečnih podstav in te ustrezno grafsko zaznamoval tudi z barvami: v svoji Karti slovenskih narečij²² 1931, 1935 je štajersko narečno skupino zaznamoval z zeleno barvo,²³ panonsko z rumeno, dolensko z rjavo (lešnikovo), primorsko z opekasto do živo rdečo, koroško s ciklamno rdečo, gorenjsko z vijoličasto in rovtarsko z modro. Belokranjska narečja so imela temnozeleno podlago. Te barve so ohranjene tudi pri Logar-Riglerjevi karti, čeprav deloma drugačnih odtenkov.

Verjetno – če povemo še kako svojo kritično pripombno – ni posebno upravičeno spreminjanje zaporedja podskupin pri Logar-Riglerju. (V primeri z Ramovšem 1931, 1935, (1957) (karta) jih imata 6. oz. 7. več: razmerje je torej 12 : 19 – sedma je Kočevsko mešano ozemlje.) Ostali naj bi tudi pri zaporedju KO, PR, RO, GO, DO, ŠT, PA + KČ, in v tem smislu mislili tudi na zaporedje enot znotraj teh skupin. (Sedaj si pri L-R sledijo, kot rečeno, GO, DO, ŠT 1, 2, PO,²⁴ PA, KO 1, 2, 3, RE, PR 1, 2, 3, BK in KČ, RO 1, 2, 3. Pri L-R so torej najprej narečja z ei-jevskim odrazom jata (ali

Ljutomer v krivi črti proti skrajni vzhodni meji haloškega narečja potekal proti jugozahodu, tako da je zajemal še del ozemlja prek Presnice. Na vzhodu je bil od njega oddeljen središčanski govor.

²²Prvič je izšla kot dodatek RAMOVŠEVI *Dialektološki karti slovenskega jezika* (MCMXXXI, 72 str., od tega na str. 65–72 povzetek v francoščini, velikost zrcala 43 x 26 cm); drugič v *Karti slovenskih narečij* v priročni izdaji (1935, 14 str. močno drugačnega besedila kot je v francoskem povzetku, sicer pa povsem iste razsežnosti kakor l. 1931); l. 1957 je to izdajo iz l. 1935 pod istim naslovom izdal Mirko Rupel, le da je Ramovševemu besedilu dodal 2 strani svojega, ločeno od Ramovševega; samo karto pa je zmanjšal na obseg 40 x 23,5 cm. Že na platnični strani ima pripis: »Ponatis izdaje iz leta 1935, Na svetlo dala / Cankarjeva založba / v Ljubljani / 1957.« Ruplovo besedilo se začneja z naslednjo povedjo: »Pričujoča izdaja je posvečena spominu FRANA RAMOVŠA ob petletnici njegove prezgodnje smrti.« Na koncu jo Rupel datira tako: »V Ljubljani, dne 16. septembra 1957.«

²³To je za Štajersko tipična barva; morebitna simbolika drugih barv za narečne podstave pa mi ni znana. Ramovš o barvah na Karti v izdaji 1935 na str. 12.

²⁴Posavsko.

vsaj prvotno takim, kolikor je sedaj enoglasniška), nato tista z ie-jevskim, na koncu pa sta belokranjska in kočevska skupina. Smiselno z zgoraj izrečeno mislijo se mi zdi pri KO zaporedje od vzhoda na zahod (L-R: Sp-Re,²⁵ Me, Pj, Rž, Zi, Kg). Nato gre dalje Re, namesto da je Os,²⁶ Te, Na, Br, pa bi bilo verjetno bolje Te, Na, Os, Br.²⁷ Nerodno pri L-R je, da je širše dolenjško razbito območje (II DO, V PO, XVIII BK). Tu se, če prav pojmem oz. vidim, na podlagi barvnega odtenka nakazuje nekaka kočevsko-belokranjska skupina. (O vsem tem bi bilo zanimivo slišati mnenje še živečega prvega soavtorja nove karte.)²⁸ Dalje tudi mislim, da verjetno ne gre štajerščine vrivati med dolenjščino in posavščino, nato pa še vse druge skupine (razen gorenjščine) med dolenjščino in belokranjsko (kočevščino). Tu so bili določeni oziri na Ramovševo karto, ki ima zaporedje KO, RE,²⁹ BS, K-N, IS, OS, RO, GO (z medijsko vključeno), DO, BK, ŠT, PA, kjer vidimo smer nasprotno urnemu kazalcu nekako od poldne (KO) k popoldnevu (PR), noči (DO) in jutru (ŠT-PA). V resnici je na zaporeje narečnih podstav v novi karti vplivala Riglerjeva zaznamba »osnovnih vokalnih sistemov«: GO kot I, DO kot II, ŠT kot III/IV, PA kot V, RO kot VI, PR kot VII in KO kot VIII, to pa ob izvzemalnih oznakah: A za KČ, B za istrske govore in C za prleščino. Pri tem enoti I in II tvorita »center«, III in IV povezuje »štajerščina«, VI in VII pa mu je »zahod«.³⁰

II.

V drugem delu tega svojega referata obravnavam Ramovša ne le kot klasifikatorja slovenskih narečij, temveč tudi kot obravnavalca slovenskih narečij kot celote ali posameznega izmed njih, kakor se je razodeval v vseh svojih dialektoloških delih. (Ta del mojega razpravljanja je povzet iz študije, ki sem jo na začetku 60. let objavil pri

²⁵ Sp-Re = severnopohorsko-remšniško, dalje Mežiško ... do Kg = kranjskogorski govor.

²⁶ Os = obsoški, nato Terski, Nadiški, Briški.

²⁷ Tj. skupno bi mi začeli z obema, nahajajočima se predvsem v Italiji (kjer je tudi predhodeča Rezija), jo nadaljevali s tudi tonemskim Os v Republiki Sloveniji in nato prešli na netonemsko Br.

²⁸ Ta je sicer na hrbtni strani zmanjšane variante LOGAR-RIGLERJEVE *Karte slovenskih narečij* (prva 81 x 66 cm, druga 56 x 46 cm, prva v merilu 1 : 350000, druga pa 1 : 500000), izšle pač 1991 (prva 1983), podal spremeno besedo k tej karti (v prvi izdaji smo ga pogrešali), vendar v tem besedilu ne utemeljuje meja narečnih podstav, narečij in govorov in s tem razloge za konkretno spremembo meja posameznih večjih oz. manjših enot, temveč podaja le znamenite razvoje zlasti glasoslovnih pojavov, deloma še oblikoslovja (npr. zlasti maskulinizacije in feminizacije srednjepolskega, pa še tipov končnic – prvo je v KZSJ kartografiral Ramovš, str. 108) – kar vse v končni fazi tako ali drugače izoblikuje v Karti nakazane narečne enote.

²⁹ Rezija, BS = beneškoslovensko, K-N = kraško-notranjsko.

³⁰ Razprave o slovenskem jeziku, 1986, 159; ta Riglerjeva shema na zahodu močno spominja na Toporišičevo iz l. 1965 s tem, da dolenjščino na zahodu širi vse do morja. Enote A, B, C spominjajo na RAMOVŠEVO *Dialektološko karto slovenskih narečij* (1931, str. 10) za dolgi jat, kjer imamo z \\\\\\zaznamovana 4 področja za »vzhodni pas z e (ie)«, od katerih je četrto nekako bizeljsko, preostala tri pa so: haloško-prleško, belokranjsko in istrsko. Za prleško področje RIGLER (n. m.) str. 159: »je sprva mogoče spadalo pod panonski osnovni /samoglasniški/ sistem, lahko pa bi šlo v njem tudi za kajkavski razvoj vokalizma«, druga misel že Ramovševa).

Vasmerju v nemščini, nato pa jo prevedel v slovenščino. Ramovša obravnava kot glavno osebo petega razvojnega obdobja slovenskega narečjeslovja.) Razprava je prevedena ponatisnjena v moji knjigi *Portreti, razgledi, presoje* (1987): Slovensko narečjeslovje, Ramovš pa obravnavan v poglavju Peto obdobje, str. 240–246.

ZUSAMMENFASSUNG

Fran Ramovš war als Dialektologe ein großer Systematiker des bis dahin gesammelten Wissens über die slowenischen Dialekte, obwohl er selbst sich nicht forschend mit mehreren slowenischen Dialekten betätigte. Was alles Ramovš zur slowenischen Mundartforschung beitrug, habe ich dem Umfang und Ziel meines Aufsatzes entsprechend in der Abhandlung *Die slowenische Dialektforschung* zu Beginn der sechziger Jahre zusammengefaßt (publiziert wurde die Studie in meiner slowenischen Übersetzung in meinem Buch *Portreti, razgledi, presoje*, 1987). Im beiliegenden Beitrag möchte ich nur den Unterschied zwischen seiner und Logar-Riglers Karte der slowenischen Dialekte ausarbeiten.

Die dialektalen Basisgruppen (aus Koroško, Primorsko, Rovte, Gorenjsko, Dolenjsko, Štajersko und die pannonische) blieben irgendwie erhalten (verschiedene Farbgrundlagen auch in Logar-Riglers Karte), lediglich das bei Ramovš leergelassene Gebiet um Kočevje wird nun dem Dolenjsko-Dialekt zugerechnet, wobei es sich enger an beide Belokranjsko-Bereiche im Osten und der Kostel-Dialekt im Westen bindet (»Dolenjsko-Gruppe mit Belokranjsko-Dialekten«). Ziemlich stark weichen jedoch die Grenzen der einzelnen Dialektgruppen voneinander ab. Die Koroško-Dialekte verlängerten sich im Osten bis hinter Fala auch am rechten Draufer, in Gorenjsko belegten sie das Gebiet um Kranjska Gora und Gozd-Martuljk und sie reichen bis nach Režija hinein. Die Mundarten von Primorsko gewannen im Vergleich zu Ramovš Übersicht das obere Sočatal hinzu, dementsprechend verminderte sich der Anteil der Rovte-Dialekte. Der Dolenjsko-Dialekt als Mundart des Savatales umfaßt in gewisser Hinsicht auch das linke Savaufer vor Litija (so daß er einen weiteren Bereich der Kohlenreviere des Savatales sowie Laško, wie auch das gesamte Gebiet südlich von Bohorje mit Sevnica und Brestanica einverleibt) und reicht bis vor Brežice, darunter eignete er sich das Territorium bis zur Save an, das davor dem Bizeljsko-Obotelje-Dialekt zugezählt wurde. Die Štajersko-Dialekte haben (neben den Gebieten im Süden und Nordwesten) einige Bodenverluste auch auf dem Dravafeld zu verbuchen. Einige Dialekte werden nun nicht mehr anerkannt (z.B. in Primorje der Brkini- oder Borjana-Dialekt und der von Središče in der pannonischen Dialektgruppe), einige wurden neu entdeckt, oder dehnten sich aus (der Nordpohorje-Remšnik-Dialekt), der Zentral-štajersko-Dialekt ist im Westen seinem Terrain nach stark reduziert. Im äußersten Südwesten, wo sich ehemals der Šavriner Dialekt (nun Rede) im Norden die Rižana-Rede beigesellte, östlich des Slavnik ist unter den Mittelnotranjsko-Dialekten noch der Čiči-Dialekt. Der ehemalige Karster Dialekt nach Ramovš wurde in hohem Maße zu einem Notranjsko-Dialekt (in beiden Fällen bis Triest reichend), während der sogenannte »Westkarstialekt« heute der Karster Dialekt ist.

Diese Grenzverschiebungen wurden in erster Linie von T. Logar, J. Rigler und R. Kolarič festgelegt. Während Ramovš in seiner Kurzen Geschichte der slowenischen Sprache 46 »Dialekte« unterschied, bringt die neue Karte 37, in ihrem Rahmen noch acht »Reden« (diejenigen des Kočevje-Gebiets im Plural) sowie fünf weitere »Reden«, wobei drei dem Savatal-Dialekt zugehören und zwei demjenigen von Istrien, die sieben Basisdialekte Ramovšs werden nun zu 19 Dialektkolonnen in der Logar-Rigler-Karte.

Freilich sind die Dialekte und Reden, wofür nach Ramovš neue Darstellungen zur Verfügung stehen, sowohl im Material wie auch in den Deutungen besser behandelt,

Ramovšs Übersicht der slovenischen Dialekte insgesamt bleibt jedoch unübertroffen, denn den Dialektologen nach Ramovš war es nicht gelungen, ein Buch vorzulegen, das den Dialekten Ramovšs aus dem Jahr 1935 gleichkäme.

FRAN RAMOVŠ IN KOROŠKA TOPONOMIJA

Marsikateri Ramovševi razlage o koroški toponimiki niso upoštevane v Kranzmayerjevi knjigi *Krajevna imena Koroške*, npr. *Tigring – Tigrče*, *Klagenfurt – Celovec*, *Völkermarkt – Velikovec* (nar. *Bl(ə)kōyc*), *Tultschnig – Čanjče*. Posebna pozornost pripade alpskoslov. sklopoma *šć in *dl.

Many of Ramovš's explanations of Carinthian toponymy are not taken into consideration in Kranzmayer's book *Krajevna imena Koroške*, e.g., *Tigring – Tigrče*, *Klagenfurt – Celovec*, *Völkermarkt – Velikovec* (nar. *Bl(ə)kōyc*), *Tultschnig – Čanjče*. Particular attention is given to the Alpine Slavic clusters *šć in *dl.

Kot sovjetski slavist S. I. Bernštejn¹ v uvodu prevoda Slovanških jezikov R. Nahtigalá, ki ga je redigiral, upravičeno ugotavlja, je iz slovenskega naroda izšla vrsta pomembnih znanstvenikov. Enemu izmed njih, Franu Ramovšu, je posvečen ta simpozij. Pri pripravi svoje knjige, *Alpenslawische und slowenische Ortsnamen Kärntens*, ki bo izšla v letu 1995, sem se naučil ceniti Ramovševa dela kot važne vire, saj je on, kar se tiče vprašanj zgodovine slovenskega jezika na splošno in onomastike posebno, bolj avtoriteten kot ne manj pomembni znanstvenik E. Kranzmayer.² Že F. Bezljaj³ je v svoji recenziji Kranzmayerjeve knjige *Ortsnamenbuch von Kärnten* zapisal, da Kranzmayer skoraj ni upošteval del slovenskih strokovnjakov; tudi Ramovša se je le na robu dotaknil. Na tak način je prišlo v Kranzmayerjevem delu *Ortsnamenbuch* do vrste nepravilnih, deloma pa dvomljivih razlag toponimov, ki so po izvoru slovanski. Temu bi se bil lahko izognil in včasih bi se bilo lahko povečalo število možnih razlag.

Nepravilno (ali vsaj skrajno dvomljivo) razlaga Kranzmayer *Tigring* in to s keltskim etnonimom *Tigurijci* (ki pa so se, kot ugotavlja sam, naselili v današnji Švici!).⁴ Ramovš je to krajevno ime razlagal z osebnim imenom,⁵ kar je po imenskem tipu verjetneje, saj gre za pogostni tip osebnega imena *-it'i (-iče). Za sprednjim členom se skriva slovanizirano nemško osebno ime *Deg(in)hart* ali *Dietgēr*, in nemško *-ing* ima podobno vlogo kot slov. *-iče*.⁶

Spregledal je Kranzmayer Ramovševu razlago *Klagenfurta/Celovca*.⁷ Prevezel je

¹ R. NAHTIGAL, *Slavjanskije jazyki* (Moskva, 1963), prev. N. M. Elkina, v uvodu str. 5.

² Kdor sodi o KRANZMAYERJEVI knjigi *Ortsnamenbuch von Kärnten*, I–II (Celovec, 1956–58), ne sme pozabiti, da gre za pionirski dosežek, ki ga je avtor v težkih časih po 28 letih trdega dela napisal najprej v letu 1946 in ga v letih 1948–1950 predelal (glej 1. del 17).

³ Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, razprave in gradivo 1963/3, 67–94.

⁴ KRANZMAYER, II, 233.

⁵ F. RAMOVŠ, *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzonantizem* (Ljubljana, 1924), 267.

⁶ Zato so krajevna imena slovenskega izvora, ki so se prvotno v nemščini končevala na *-ik* (*-ig*) oz. *-in*, velikokrat preoblikovala v *-ing*. Gre torej za skupno delovanje fonetične in funkcionalne podobnosti.

⁷ RAMOVŠ, 138 in sl.

(zares duhovito) razlago rojaka P. Lessiaka,⁸ po katerem je *Klagenfurt* ime prikazni: na brodu, ki pelje preko Gline naj bi razsajalo (strašilo) mitološko bitje *Klage*, slov. *Cvilja*. Odločilna slabost te razlage je dejstvo, da ni najti neposrednih vzporednic: *Klagenfurt* je v tem pogledu osamljen. Keltsko-romansko **Aquilava* pa, kakor je postuliral Ramovš, nikakor ni izolirano ime (prim. *Aquilis* pri Emoni, *Aquileia* itd.). *Aquilava* naj bi (preko **kūilau-*) dalo slov. **cvl'ovb* (+ *-bc6*). Prvotna slov. oblika koroškega glavnega mesta je **cvil'ōvāc*, prvič zapisana v letu 1615 kot v *Zelouzi*.⁹

In kot je kelt.-rom. *Dravus* dalo kor. nar. *Trōg-*, tako naj bi zgodnjelov. **kūilau-* privedlo do kor. nar. *Khlōg-*, iz katerega bi nastalo *Klagenfurt*.

V vseh točkah Ramovšu pač ni mogoče slediti, vendar je prav gotovo njegova za-sluga, da je pokazal pravo pot. Jaz sem sprejel njegovo idejo s to razliko, da v rom. **aquiliu-* vidim 'kraj ob vodi'.¹⁰ Pot od **aquiliu* do nem. *Klagenfurt* je bila naslednja: (1) rom. **l'aquiliu* (s členom) → **la quiliu* (tako oblikoslovno preoblikovanje lahko v Romaniji opazujemo velikokrat, prim. retorom. krajevno ime *Lavatotg* oz. *Vaduz*, obe iz rom. *l'aquaeductus*, **l'aquavite* → *La Quaita*, **l'aciale* → *La Tschal*, ali rom. (predrom.) *attega* 'koča, gorska koča' je retorom. *tegia-*, v zahodni Avstriji kot *Taie*, iz **'a/tegia*); (2) **(la) quiliu* (brez člena izposojeno v zgodnjo slovenščino); (3) **qu:liu* da zgodnjelov. **kvīliū* in (po tretji palatalizaciji) dalje **cvil'6*; (4) **cvil'6* se razširi s *-ov6c6*, nastane slov. *Cviljovec*; (5) ker se je *Cviljovec* po ljudski etimologiji povezovalo s *cvilja*, *cviliti* (glej zgoraj), pri čemer je narodno verovanje gotovo igralo vlogo, se je preneslo krajevno ime, ker imenovani kraj leži ob brodu, v nemščino kot *Klagenfurt*, to ime pa so prevedli v srednjeveško latinščino *Queremonie vadus*; (6) ker je nadaljnji lokalni narečni razvoj od slov. *Cviljovec* k *Ciljovec*, *Celovec* po ljudski etimologiji predpostavljano zvezo s *cvilja* spet oddaljil, mora biti prevod v nemščino zelo star.

Načelno pa pridemo tudi od Ramovševega **Aquilava* do istega rezultata (**l'Aquilava* → **La Quilava* in tako dalje).

Ramovš in Kranzmayer prihajata pri razlagi krajevnih imen večkrat do različnih rezultatov, ne da bi mogli z gotovostjo reči, kateri ima prav. Ne da se odločiti, ali je podstavi imena *Pulst* slov. **pъlzišće* 'strmo, spolzko pobočje'¹¹ ali **pъlčišće* 'kraj, kjer se zbirajo ljudje';¹² za prvo razlago govori teren, za drugo pa zgodovinski preudarki.¹³ Enak primer je s *Völkermarkt/Velikovec*, slov. dial. *Blqòuc*, *Bləqòuc*, ki ga Ramovš¹⁴ izvaja iz nemškega osebnege imena *Volcho*, Kranzmayer¹⁵ pa z drugo razlago

⁸ *Carinthia*, I, 112 (1922), 62 in sl.

⁹ A. OGRIS, *Carinthia*, I, 174 (1974), 345.

¹⁰ Onomastica slavogermanica XVII (1988) 33 sl. Kot nadaljnji dokaz, pravilnosti sklepa, da je v imenu *Klagenfurt/Celovec* mogoče videti vodno ime, lahko navedemo, da v okolici Celovca na vlažno mesto kažejo še štiri krajevna imena (ibidem 34 in sl.).

¹¹ Tako RAMOVŠ, 270.

¹² Tako KRANZMAYER, II, 46.

¹³ Prim. O. KRONSTEINER, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 24 (1978), 149 (z literaturo; pretiskano v *Österreichische Namenforschung*, 6 (1978), 1-2, priloga). KRANZMAYER (I, 23 sl.) povezuje *Virunum-Noreia-Caranta-Pulst* v »tradicionalno verigo«, ki jo predstavljajo »dvojna imena«.

¹⁴ RAMOVŠ, 159.

istega imena iz slov. *Boliko*, prva razlaga je enostavnejša, zato verjetnejša, druge pa tudi ni čisto zavreči. V primeru *Tulschnig/Čanjče* bomo dali prednost Ramovšu¹⁶ **tlbčaniīi*: imena na *-iīi* imajo pogosto v prvem delu osebno ime, v našem primeru **Tlbčanb* (k **tltk-*),¹⁷ in le redko toponimična občna imena, kar govori proti Kranzmayerjevi razlagi **dolčânjiče* »dolarinji«;¹⁸ poleg tega kraj nima takega položaja, da bi bilo slovensko poimenovanje *dol* opravičeno.

Imamo pa primere, kjer ne moremo sprejeti ne Ramovševe in ne Kranzmayerjeve razlage. *Tschierweg* najbrž ni nastalo ne na podlagi slov. **surovica*¹⁹ in ne iz **Črv(ov)iče* »Wurmdorf«;²⁰ nič ne govori proti temu, da *Tschierweg* (1090 Survic) razlagamo kot *Tschirnig* (1202 Sirwich, 1372 Suerwich) s podstavo **črnoviīi* k osebnemu imenu **Črnb*²¹ (*-weg* je v nemščini pogost odraz za alpskoslov. *-oviīi*).²² Da je alpskoslov. palatal *t'* oz. *d'* v nemščini substituiran *k* oz. *g*, je Ramovš pokazal na mnogih primerih, med drugim tudi pri imenu reke nem. *Gail*, slov. *Zilja* (starejše **d'zila*, prim. furl. *Zeie*, ital. listine *Zeglia*).²³

Medtem ko je Kranzmayer²⁴ narečne posebnosti slovenskih in/ali alpskoslov. krajevnih imen le nakazal (pri čemer sledi svojemu učitelju P. Lessiak), razvija Ramovš v tem dokaj popolno sliko. Kot primer navajam glasovno skupino *šč* (iz *skj*²⁵ v priponi *-išče*: že P. Lessiak je ugotovil, da je zastopana v glavnem kot *st*, samo na zgornjem Koroškem in vzhodnem Tirolu kot *šk*. Ramovš navaja naslednje primere:

- st: *Gassarest* [kosárist] (1124 Cozarist) **kozarišće*
Grades(t) (1301 Gradeys) **gradišće*
Pulst (961 Bulczisc) **pŕlzišće/*pŕlčišće*
Mairist (1162 Miris) **myrišće*
- šk: *Trasischk* (1352 Trasischge) **stražišće*
Frischg (**borišće*)
Plasischg (Kals, 1501 Plasisk) **plazišće*
Plasisk (Iseltal, 1329 Plasigke)
Zaneischg (Kals, **stanišće*)
Ob(e)rischka (ime gore, Debanttal, **oborišće*)

¹⁵ KRANZMAYER, II, 72.

¹⁶ RAMOVŠ, 267.

¹⁷ Prim. zahodnoslov. osebna imena kot pol. *Tluczań*, češ. *Tlučeň* in po izvoru luž. srb. krajevna imena kot *Tolkewitz*, *Tultewitz* (st. luž. srb. **Tulčovići*) (po E. EICHLER – H. WALTHER, *Untersuchungen zur Ortsnamenkunde und Sprach- und Siedlungsgeschichte des Gebietes zwischen mittlerer Saale und Weißer Elster* (Berlin, 1984), 315.

¹⁸ KRANZMAYER, II, 230 sl.

¹⁹ RAMOVŠ, 269.

²⁰ KRANZMAYER, II, 229.

²¹ Na alpskoslov. področju dobro izpričano (prim. O. KRONSTEINER, *Die alpenlawischen Personennamen* (Dunaj, 1981), 30 sl.: *Črnb*, *Črnika*, *Črnej*): Prim. slov. priimke kot *Črno*, *Črnej* itd., germanizirano *Tschernko*, *Tscherne* itd.

²² Prim. med drugim *Radweg*, slov. *Radoviče* (**radoviīi*).

²³ RAMOVŠ, 275.

²⁴ KRANZMAYER, I, 192 sl.

²⁵ RAMOVŠ, 270 sl.

Ta seznam dopolnjujemo z naslednjimi krajevnimi imeni:

- st: *Plaschischen/Plešišče* (1256 Blesnitz) *plešišče
Gradisch (*gradišče)
Homölich/Hmelše (1430 Chmelitsch) *hmelišče
Rothéis/Rotišče (1446 Ratteisich) *rotišče
Gumisch/Gumlišče (*gumnišče)
 *Mairis(t) (danes Oberalbersdorf)/Mirišče (1150 Myrishe) *myrišče
Straschitz/Postrazišče (1391 Straesing) *(po)strazišče (ime kmetije *Postraschischnig*)
- šk: *Griebitsch* (nar. *Grüebisk*, 1190 Grwohis = Gruobis[k]) *grobišče
Kalischka (Kanalska dolina) *kališče
Klabisch (nar. *Klewisk*) *hlevišče
- Na Štajerskem je pripona *-išče* dala *-iše*:²⁶
Fladischerhof (1396 Flatieschen) *blatiš(č)e
Äußere Kainisch (ca. 1300 Camisch) *kamenis(č)e
Kollisch (1239 Goluz, 1334 Cholussen) *kalis(č)e

Če uporabimo Ramovša in Kranzmayerja, lahko stkemo veliko tanjšo mrežo slovenskih podatkov, kot če bi uporabili le enega ali drugega. Pričujoči seznam je bil sestavljen za Slovanski onomastični atlas.

Po našem mnenju je dvomljivo, da bi bilo tako lahko razlikovati slov. *se(d)lo* 'vas' in **sedlo* 'sedlo'. V nasprotju z Lessiakom Kranzmayer vsekakor trdi: ²⁷ »Mlajša krajevna imena *Zedl*, *Zödl* v osrednji Koroški [...] moramo [...] vezati s slov. *sedlo*: in res tako imenovani kraji ležijo vsi v bližini nizko ležečih prehodov in največkrat na mestih, kjer zasledimo bavarsko-avstrijske naselbine šele v 12. st.« V tej zvezi je Ramovš dosti bolj previden: »Seveda se ne da ugotoviti, ali in katera iz teh imen so izvedena iz *sedlo* ali iz *sedblo*«. ²⁸

Oglejmo si gradivo. Če sodimo po realni podobi, vsebujejo **sedlo* 'sedlo' naslednja krajevna imena: *Zedl* in *Zödl* (Radenthain), *Zedl* (1570 *Potzedl*, kar pomeni pač 'pod sedlom', Kraig/Pfannhof), *Zedlitzberg* (1253 Zedelz, 1267–68 Nazededele, Himmelberg), *Zedlitzdorf* (1281 aput Zedeltz, Gnesau), *Zedlach* (1022–39 Cetulic, Matrei/vzhodna Tirolska).²⁹ Nasprotno pa najbrž smemo naslednja imena izvajati iz *se(d)lo* 'vas': *Zeltschach* (1060–88 Zedelzsch, Friesach in Pisweg), *Zelsach* (1137 Zelzsch, Trebesing), *Zedl* (1296 Zedlach, Krasta in Pisweg), *Zödl* (Steinfeld), *Welzelach* (**velesedljah* »velika vas«, 1300 Welcedlach, Virgen/Vzhodna Tirolska),³⁰ pri teh krajevnih imenih ne govori nič proti razlagi z 'vas', tudi ne ležijo blizu gorskega sedla. Kakor kaže primer, je ohranjeno *-dl-* najti tudi v osrednjem prostoru Koroške, ki je bil zgoraj germaniziran, kakor tudi severneje (npr. na Štajerskem).³¹ Tudi Vzhodna Tirolska ima *dl*: *Tscharniedling* (**črnidlo*, Dölsach),³² enako tudi

²⁶ Po B. MADER, *Die Alpenlawen in der Steiermark* (Dunaj, 1986), 126.

²⁷ KRANZMAYER, I, 193, opomba 26.

²⁸ RAMOVŠ, 194.

²⁹ Po M. VOGGENBERGER, *Die slawischen Ortsnamen in Osttirol*, dis. (Salzburg, 1983), 93.

³⁰ VOGGENBERGER, 91.

³¹ Po MADER, 121 (in karta 7) je v tej avstrijski deželi v 7 od 9 krajevnih imen, ki vsebujejo *-dl-*, ta fonetična skupina ohranjena.

Welzelach (glej zgoraj). Za *-l-* iz *-dl-* v Vzhodni Tirolski ni primerov.³³

V svojem izvajanju sem hotel pokazati, da je Fran Ramovš v svojih delih k zgodovini slovenskega jezika veliko prispeval za raziskovanje in razlago krajevnih imen na Koroškem in v Vzhodni Tirolski, kolikor so slovanskega izvora. Z njegovimi podatki se da Kranzmayerjeva knjiga *Ortsnamenbuch von Kärnten* glede slovanskosti v marsikaterem pogledu razširiti.

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel würdigt Ramovšs Arbeiten zur Kärntner Toponomastik. Er hat z. T. andere Namendeutungen vertreten als E. Kranzmayer in seinem »Ortsnamenbuch von Kärnten«; dies ist beispielsweise der Fall bei *Tultschnig*, *Völkermarkt* und *Tigring*, v. a. aber beim Namen der Landeshauptstadt *Klagenfurt*, slow. *Celovec*. Hier wird gezeigt, daß Ramovš mit seinem kelt.-rom. **Aquilava* den richtigen Weg gewiesen hat. Besonderes Augenmerk wurde auf die Lautgruppen alpenslav. **šč* und **dl* gelegt. Schon Ramovš hat festgestellt, daß es hier in Österreich zwei verschiedene, räumlich und zeitlich bedingte Reflexe gibt, nämlich dt. *st.* (*scht*) neben *schk* (*sk*) bzw. dt. *l* neben *dl*. Der Autor war bemüht, Ramovšs Angaben zu erweitern, um ein genaueres Bild der früheren dialektalen Verhältnisse in Kärnten, Osttirol und der Steiermark zu gewinnen.

³² VOGGENBERGER, 86.

³³ VOGGENBERGER, 96.

ZUM WESEN UND ZUR BEDEUTUNG MORPHOLOGISCHER KLASSIFIKATIONEN

Navedek v začetku članka dopušča sklep, da je bil Ramovš – kakor veliko njegovih predhodnikov, sodobnikov in naslednikov – mnenja, da so oblikoslovne klasifikacije a) prav majhnega pomena in b) le relativne oz. poljubne kakor c) le pripomočkovne narave. Postavlja se vprašanje, ali je ta nazor utemeljen, izkaže pa se, da je sicer razumljiv, če se ostane na zgodovinski ravnini, ni pa primeren glede na dejansko bistvo in iz tega bistva izhajajoči pravi pomen oblikoslovnih klasifikacij, ker jih je mogoče zajeti le na splošni ravnini.

The citation in the beginning of the article permits the conclusion that Ramovš—as many of his predecessors, contemporaries and followers—was of the opinion that morphological classification is (a) of little importance, (b) only relative or random, and (c) merely of a heuristic nature. The question arises whether such a view is justified. It turns out that while it is understandable on the historical plane, it is not appropriate with respect to the actual essence and the true meaning of morphological classification that proceeds from this essence, since it is possible to embrace it only on a general plane.

1.1 »Ker je vseeno, kako si klasifikacijo zamislimo, bomo v nadaljnjem upoštevali Miklošičevo razdelbo.« Dies ist der Schlußsatz jenes Abschnitts der Morfologija slovenskega jezika von 1952, in welchem Fran Ramovš unter der Überschrift Klasifikacija glagola auf das Problem der Klassifizierung des Verbs zu sprechen kommt, und ich denke, man darf in diesem Schlußsatz zugleich auch das eigentliche Fazit dieses Abschnitts sehen.

1.2 Lautet dieses Fazit nun so, daß es letzten Endes gleichgültig sei, welcher Art Klassifikation des Verbs man sich ausdenke, und daß man deshalb auch keine neue zu ersinnen brauche, sondern getrost bei der ältesten bekanntgewordenen bleiben könne, nämlich jener, die seinerzeit von Dobrovský eingeführt und anschließend von Miklošič übernommen wurde, – ist dieses also das Fazit der Klasifikacija glagola, dann läßt der Autor der Morfologija slovenskega jezika damit dreierlei erkennen:

nämlich 1) daß er dem Thema der Klassifikation im Grunde genommen keine wesentliche Bedeutung beimißt, was sich – nebenbei bemerkt – auch darin dokumentiert, daß der gesamte Abschnitt gerade 14 knappe Sätze umfaßt, die auf weniger als einer Buchseite Platz haben;

er läßt 2) erkennen, daß Klassifikationen für ihn etwas sind, das von Sprachwissenschaftlern ersonnen, ausgedacht oder konstruiert wird, und das heißt, daß sie für ihn den Charakter bloßer Konstrukte haben, deren Realitätsgehalt prinzipiell offen bleibt und kein Gegenstand einer sinnvollen Diskussion sein kann. Sie wären folglich – wie alle gedanklichen Hilfskonstruktionen zur Beschreibung bestimmter Phänomene – höchstens mehr oder weniger zweckmäßig, nicht aber mehr oder weniger richtig, d. h. nur besser oder schlechter, niemals aber tatsächlich falsch, da ihr Bewertungskriterium ja nicht im Grad der Annäherung an einen in der Realität vorhandenen Gegenstand läge, sondern im Grad der Realisierung eines in der Ratio gegründeten

Beschreibungszieles. Als stets nur in Relation zu einem solchen in der Ratio gegründeten Beschreibungsziel sinnvoll bewertbar, wären morphologische Klassifizierungen weiterhin im strengen Sinne auch grundsätzlich beliebig.

Damit läßt der Autor der Morfologija slovenskega jezika schließlich 3) erkennen, daß Klassifikationen für ihn ausschließlich instrumentalen Charakter haben und lediglich Werkzeuge, nicht aber Ziele der Deskription eines bestimmten morphologischen Bereichs sind, was mit anderen Worten heißt, daß sie für ihn zu den Voraussetzungen einer Beschreibung (etwa der Verbalflexion im Slowenischen) gehören und keineswegs zu deren Zielsetzungen.

1.3 Da Ramovš mit einer solchen Auffassung vom Wesen und von der Bedeutung morphologischer Klassifikationen zu seiner Zeit absolut nicht allein stand, und vor allem auch heute damit noch keineswegs allein stünde, halte ich es auch mehr als vierzig Jahre später noch für durchaus sinnvoll, mich mit dieser Ansicht von der a) fast unwesentlichen Bedeutung, b) der Relativität bzw. Beliebigkeit und c) dem instrumentalen Charakter morphologischer Klassifikationen auseinanderzusetzen.

2.1 Versucht man zunächst einmal zu verstehen, weshalb Ramovš dieser Ansicht war, bzw. wie er zu dieser Auffassung gelangt ist, so hilft ein Blick in einschlägige Arbeiten vieler seiner Vorgänger. Denn da ist kaum zu übersehen, daß sie – die Vorgänger – Klassifikationen selten anders als zum Zwecke der Darstellung verwandten und darüberhinaus noch ständig neue ersannen, ohne damit letztenendes die Darstellung wirklich entscheidend zu verbessern.

2.2 Ramovš Auffassung ist also alles andere als unbegründet, und sie ist des weiteren auch alles andere als unverständlich. Gerade weil sie so verständlich erscheint, reizt sie jedoch zur Frage, ob sie dem Wesen und der tatsächlich möglichen Bedeutung von Klassifikationen wirklich gerecht wird.

2.3 Allerdings ist dies eine ganz andere Frage, als sie der soeben gegebenen Begründung für Ramovš Auffassung implizit zugrundelag oder zugrundeliegt, und dementsprechend ist, um sie beantworten zu können, auch eine andere Art der Fragestellung verlangt. Sie darf nämlich nicht dahin gehen, *was* man in der Vergangenheit mit Klassifikationen gemacht hat bzw. *zu* was man sie gemacht hat, sondern sie muß nach dem Wesen und der in diesem Wesen fundierten möglichen Bedeutung von Klassifikationen gehen. Die Tatsache allein, daß man sie als Instrument gebraucht und zu einem Instrument gemacht hat, bedeutet jedenfalls noch längst nicht, daß sie auch tatsächlich nichts anderes als solcherart Instrument wären, da aus einem möglichen Gebrauch eines Dinges bekanntlich nicht ohne weiteres auf seine Natur oder sein wahres Wesen geschlossen werden darf. Und die Tatsache, daß Klassifikationen verschiedentlich ganz sicher auch zu keinem weiteren Zweck erdacht wurden, als durch sie zu einer besseren Darstellung bestimmter morphologischer Zusammenhänge zu gelangen, heißt weder, daß sie ihrer Natur nach nichts anderes als bloße Konstrukte sein könnten und folglich, wie oben gezeigt, im strengen Sinne nur beliebig wären, noch heißt es, daß ihnen keine andere als die so in der Tat zu erschließende fast unwesentliche Bedeutung zukommen könnte.

2.4 Daraus folgt, daß die Frage nach dem Wesen und der Bedeutung morphologischer Klassifikationen keine historisch-empirische, sondern eine allgemeinsprachlichtheoretische Frage ist, was verlangt, daß sie nicht in Form der Analyse bestimm-

ter, bereits existierender Klassifikationen bestimmter Autoren zu behandeln ist, sondern theoretisch allgemein, und zwar auf der Grundlage einer vorgängigen Klärung dessen, was eigentlich Morphologie ist.

3.1 In der traditionellen Grammatik wird gemeinhin ein Unterschied zwischen Morphologie und Syntax von der Art gemacht, daß Morphologie etwas sei, daß sich nur auf Wörter bezieht und Syntax etwas sei, daß sich nur auf die Kombination von Wörtern zu Sätzen bezieht. Eine solche Unterscheidung ist jedoch – wie COSERIU (1984, S. 37–42) gezeigt hat – weder in sich logisch und noch dem Gegenstand Sprache angemessen. Denn auf der einen Seite haben bekanntlich auch Sätze eine Form oder Gestalt (also Morphē), womit es – in Form der üblichen syntaktischen Analyse von Sätzen übrigens schon lange praktiziert – genauso eine Morphologie von Sätzen gibt wie eine Morphologie von Wörtern, und auf der anderen Seite gibt es Syntax, d. h. nach bestimmten Regeln erfolgende Kombination kleinerer Einheiten zu größeren, auch unterhalb der Satzebene, womit es dann auch genauso eine Wortsyntax wie eine Satzsyntax gibt.

3.2 Daraus folgt zunächst einmal, daß Morphologie, so wie sie traditionell verstanden wird, genauer gefaßt gehört, nämlich nicht einfach als Formenlehre, sondern speziell als Wortformenlehre und es folgt weiterhin, daß auch Wortformenlehre Syntax überhaupt nicht ausschließt, sondern sie ebenso einschließt, wie sie selber von der Syntax im Sinne von Satzsyntax eingeschlossen wird. Dies letztere nämlich deshalb, weil die Gegenstände der Morphologie im Sinne von Wortformenlehre, d. h. also die Wortformen, – außer etwa in Lehrbüchern oder Grammatiken – gar nirgendanders vorkommen als in Sätzen und auch zu gar keinem anderen Zweck gebildet werden, als um Wörter in Sätzen aus ihrer reinen Nennfunktion in Sagefunktionen zu überführen (vergl. COSERIU 1989, S. 5/6).

3.3 Wortformen, die den eigentlichen Gegenstand der Wortformenlehre bilden, sind damit ihrem Wesen nach nicht mehr und nicht weniger als Resultate bestimmter materieller Modifikationen dessen, was man als ihre Nennform bezeichnen könnte, d. h. einer Form, die für sich allein Träger der noch nicht grammatischen resp. der rein lexikalischen Bedeutung einer bestimmten sprachlichen Einheit ist und in welcher Dinge, Gegenstände, Sachverhalte, Handlungen, Eigenschaften o. ä. lediglich genannt werden, ohne daß mit ihnen oder über sie schon etwas gesagt würde. Es sind dann genau die materiellen Modifikationen, die diese Sagefunktion ebenso signalisieren (also einfach anzeigen) wie in bestimmter Weise determinieren oder präzisieren (vergl. RAECKE, 1987).

3.4 Nun kann materielle Modifikation bekanntlich auf sehr verschiedenen Wegen erfolgen, wie etwa durch quantitative Veränderung einer Ausgangsform – Anfügung, Einfügung, Kürzung – oder deren qualitative Veränderung im Vokalismus oder Konsonantismus. Die Modifikation durch Anfügung einer Endung ist mithin bloß *eine* Art der Bildung von Wortformen unter vielen, und es gibt keinen Anlaß, sie höher zu bewerten als die anderen. Dennoch macht es natürlich einen Unterschied, ob eine Ausgangsform etwa durch vokalische oder konsonantische Alternationen resp. entsprechende Resektionen modifiziert wird, oder ob ihm Einheiten mit einer eigenen materiellen Gestalt an welcher Stelle auch immer hinzugefügt werden. Ich will diesem Unterschied terminologisch dadurch Rechnung tragen, daß ich im ersten Falle von

Verfahren der Modifikation spreche, im zweiten Falle von *Mittel* der Modifikation. Verfahren und Mittel sind unabhängig voneinander und gleichwertig, können aber natürlich miteinander kombiniert auftreten. Tun sie das, dann stärken sie allerdings einander und heben sich keineswegs auf, wie dies traditionell wohl leider vielfach angenommen wird, indem vokalische oder konsonantische Alternationen in Verbindung mit weiteren materiellen Ausdrucksmitteln häufig als so etwas wie redundante Begleiterscheinungen – oftmals sogar separat von der eigentlichen Formenlehre – dargestellt werden.

4.1 Damit sind wir an dem Punkt, da wir – jedenfalls vorläufig – die Wortformenlehre leicht von ihrer Zielstellung und ihren Erkenntniszielen her definieren können, und zwar als linguistische Teildisziplin, in der es um die Erfassung und Beschreibung sämtlicher operationeller Verfahren und materieller Mittel zur Modifikation sogenannter Nennformen von Wörtern mit lexikalischer Bedeutung geht, resp. solcher, die diese letzteren in Sätzen ersetzen können, wobei in dieser Modifikation die Überführung solcher Wörter aus ihrer Nennfunktion in eine bestimmte Satzfunktion zum Ausdruck kommt.

4.2 Aus dieser Definition läßt sich nun des weiteren sehr einfach bestimmen, worin eigentlich das Wesen jener Tätigkeit besteht, die morphologischen Klassifikationen unmittelbar zugrundeliegt bzw. durch die sie letztlich erst zustandekommen, nämlich des Klassifizierens. Aufgrund des soeben Entwickelten ist es zu beschreiben entweder als Aufteilung der Menge aller Wörter einer bestimmten Wortart in einer bestimmten Sprache in traditionell »Klassen« genannte Untermengen, und zwar nach dem Merkmal der Bildung des potentiell gleichen Satzes von Wortformen nach denselben Verfahren und mit denselben Mitteln, oder als Zusammenfassung aller jener Wörter einer bestimmten Sprache zu traditionell »Klassen« genannten Gruppen, deren sämtliche Formen nach den gleichen Verfahren und mit den gleichen Mitteln gebildet werden.

4.3 Aus beiden Formulierungen, die natürlich nicht alternativ gemeint sind, sondern lediglich das Gleiche unter verschiedenen Gesichtspunkten darstellen, geht deutlich hervor, daß das Klassifizieren ein sekundärer Vorgang ist, der grundsätzlich erst nach der sog. morphologischen Analyse möglich ist, und diese morphologische Analyse selbstredend voraussetzt, wie er zugleich in seinen Resultaten auch von der Art der Analyse abhängig ist.

4.4 Und aus diesem sekundären Charakter des Klassifizierens folgt selbstredend, daß Klassifikationen ihrer Natur und ihrem eigentlichen Wesen nach keine Instrumente sind, sondern lediglich dazu gemacht werden können. Denn wie gezeigt, stehen oder entstehen sie erst am Ende der morphologischen Analyse, nicht an ihrem Anfang und sie liegen der Morphologie auch nicht zugrunde, sondern gehören zu ihren Ergebnissen. Als ihrem Wesen nach somit nichts anderes als Resultate können sie jedoch zu Instrumenten gemacht werden, indem sie Beschreibungen zugrundegelegt werden, – nur sind erstens solche Beschreibungen lediglich Umkehrungen der Erforschung der Wortformenlehre und ist zweitens in der Möglichkeit, Grundlage, Schema oder Gliederungsprinzip einer morphologischen Beschreibung einer Sprache zu sein, die mögliche Bedeutung morphologischer Klassifikationen bei weitem nicht erschöpft.

5.1 Was also bedeuten Klassifikationen oder was können sie bedeuten? Hierzu heißt es, sich noch einmal bewußt zu machen, daß das Klassifizieren ganz allgemein, d. h. als bestimmte geistige Operation, sowohl auf Gemeinsamkeiten als auch auf Unterschieden beruht, und zwar auf Gemeinsamkeiten und Unterschieden zugleich, jedoch so, daß die Unterschiede wichtiger erscheinen, weil Gemeinsamkeiten allein und für sich genommen – wie jeder weiß – keine Klassen begründen können. (Eine Sprache, in der alle Substantive gleich flektiert würden, hätte eben einfach keine morphologisch begründeten Substantivklassen!) Nur werden die Gemeinsamkeiten durch die Unterschiede niemals aufgehoben und von ihnen überhaupt nicht berührt, denn Unterschiede und Gemeinsamkeiten liegen grundsätzlich auf verschiedenen Ebenen.

5.2 Auf die Wortformenlehre bezogen heißt dies, daß die Gemeinsamkeiten auf der Ebene des Inhalts liegen, die Unterschiede auf der Ebene des Ausdrucks, und das besagt, daß das morphologische Klassifizieren einfacher Reflex der Tatsache ist, daß gedanklich inhaltlich Gleiches materiell verschieden ausgedrückt werden kann.

5.3. Bedenkt man jetzt, daß der materiell verschiedene Ausdruck eines gleichen Inhalts ja keineswegs alle Wortformen aller Einheiten einer bestimmten Wortklasse wie Verben, Substantive oder Adjektive betreffen muß, sondern für durchaus verschiedene einzelne gelten kann, dann wird deutlich, daß sog. Klassen, etwa im Bereich der Verben – nicht nur, wie eben schon gesagt: »Zusammenfassungen aller jener Verben sind, deren sämtliche Formen nach den gleichen Verfahren und mit den gleichen Mitteln gebildet werden«, sondern auch viel weitergehend und allgemeiner – und das ist in diesem Zusammenhang das Entscheidende – jeweils verschiedene Kombinationen verschiedener Verfahren und Mittel zum Ausdruck jeweils gleicher grammatischer Bedeutungen sind.

6.1 Klassen, in dieser Weise gefaßt, geben einen ersten Hinweis auf die mögliche Bedeutung von Klassifikationen: sie sind Feststellungen und Beschreibungen sämtlicher in einer bestimmten Sprache zu einem bestimmten Zeitpunkt üblicher und in diesem Sinne möglicher Kombinationen aller bei der morphologischen Analyse ermittelten Verfahren und Mittel zur Formenbildung einer bestimmten Wortart.

6.2 Als solche bedeuten Klassifikationen dann aber durchaus noch mehr, nämlich erschöpfende Beschreibungen eines Teils des Wissens der Sprecher von ihrer Sprache zu sein, und zwar jenes Wissens darüber: 1. welche Verfahren und Mittel in ihrer Sprache zur Formenbildung überhaupt zur Verfügung stehen, 2. wie sie jeweils miteinander verknüpft und kombiniert vorkommen und 3. welche Verben jeweils welchen Kombinationen folgen.

6.3 Dieses Wissen der Sprecher um die möglichen Kombinationen unterschiedlicher Ausdrucksmittel zum Ausdruck des inhaltlich Gleichen schließt aber – und dies läßt nun erkennen, daß Klassifikationen sogar eine außerordentliche Bedeutung im Bereich der Wortformenlehre zukommt – dieses Wissen der Sprecher um die unterschiedlichen Mittel und ihre jeweils möglichen Kombinationen schließt ein ein Wissen darüber, daß die einzelnen Klassen zum Teil ganz unterschiedliche Ausdruckstypen repräsentieren, dergestalt, daß in einer Klasse der Ausdruck der reinen Verbalität durch die Präsenz eines Verbalitätsindikators in sämtlichen Formen das bestimmende Prinzip ist (Klasse der Verben wie *delati*), während in einer anderen Klasse nicht nur über Endungen, sondern auch über unterschiedliche Stammbildung zwis-

chen personen-bestimmten und nicht-personen-bestimmten Verbformen unterschieden wird (Klasse der Verben wie *stanovati*) oder in wieder einer anderen Klasse fast vollständig das Prinzip des agglutinierenden Sprachbaus verwirklicht ist, indem nämlich Tempus und Modus (= Imperativ) jeweils ihre eigenen Ausdrucksmittel erhalten haben und sich vom gleichzeitigen oder synthetischen Ausdruck mit der Person- und Numeruskategorie gelöst haben (Klasse der Verben wie *pisati*).

6.4 Klassifikationen sind demnach zugleich auch Repräsentationen zum Teil ganz unterschiedlicher, in einer bestimmten Sprache aber gleichzeitig wirkender Prinzipien des formalen Ausdrucks in der Rede äquivalenter Funktionen, die als eben solche wirkenden und vor allem kopräsent wirksamen Prinzipien überhaupt erst in den Klassifikationen sichtbar werden.

7 Daß also Klassifikationen durchaus mehr sind als bloße Beschreibungsinstrumente dürfte damit deutlich geworden sein, womit numehr allein noch kurz die Frage der Beliebigkeit zu klären wäre. Kurz kann diese Klärung deshalb sein, weil die bisherigen Ausführungen längst haben erkennen lassen, daß Klassifikationen in den Sprachen gefunden und nicht für sie erfunden werden. Denn Klassifikationen als geordnete Zusammenstellungen sämtlicher real in einer bestimmten Sprache existierender Klassen sind selber nicht mehr (aber auch nicht weniger) als vollständige Beschreibungen der Formenlehre im Bereich bestimmter Wortklassen und folglich nichts, was zum Zwecke dieser Beschreibung konstruiert werden müßte. Mithin sind sie durch die Sprache und in der Sprache vorgegeben, können also nur entdeckt werden und dementsprechend keinesfalls beliebig, sondern nur falsch oder richtig in dem Sinne sein, daß sie einer objektiven Realität vollständig oder unvollständig, teilweise oder gar nicht entsprechen.

8 Schlagen wir zum Schluß den Bogen zurück zu Ramovšens »Ker je vseeno, kako si klasifikacija zamislimo«, so können wir die Problematik dieser Äußerung jetzt als darin liegend erfassen, daß sie keinen klaren Hinweis auf ihren eigentlichen Bezugspunkt resp. auf die Ebene enthält, für welche sie Gültigkeit beansprucht. Worauf sie sich nämlich allein sinnvoll beziehen kann und wo allein sie auch im Sinne empirisch-faktischer Gültigkeit begründet ist, ist die historische Ebene. Nur geht dies aus ihrem Wortlaut nicht eindeutig hervor, im Gegenteil, er legt sogar eher den Bezug auf die nicht-historisch allgemeine oder theoretische Ebene nahe, und da ginge sie, wie gezeigt, an Wesen und Bedeutung morphologischer Klassifikationen vorbei.

LITERATUR

- E. COSERIU, 1984: *Funktionelle Syntax: Vorlesung, gehalten im Sommersemester 1983*. Nachschrift von H. Weber. Tübingen.
- — 1989: *Principes de syntaxe fonctionnelle. Travaux de linguistique et de philologie XXVII*. 5–41.
- J. RAECKE, 1987: Noch eine Klassifikation der serbokroatischen Verben. *Slavistische Linguistik 1986*. München. 283–331.
- F. RAMOVŠ, 1952: *Morfologija*. Ljubljana.

POVZETEK

Natančneje razčlenjen naslovni navedek vodi do sklepa, da je Ramovš oblikoslovnim klasifikacijam a) prisojal malo pomena, b) sprejemal le status konstruktov in c) priznaval samo pripomočkovni pomen. Na vprašanje, kako je prispel do tega nazora, je mogoče lahko odgovoriti, če vržemo pogled v obsežna dela njegovih predhodnikov, v katerih so oblikoslovne klasifikacije vedno znova uporabljene za namen, da stvari prikažejo in zamislijo bolje. Drugo vprašanje pa je, če je Ramovš s tem svojim izkustveno utemeljenim nazorom pravičen pravemu bistvu in iz njega izvirajočega dejansko možnega pomena oblikoslovnih klasifikacij, in to vprašanje je mogoče pojasniti le neizkustveno, tj. čisto teoretično. Zato je najprej treba ugotoviti, kaj oblikoslovje (v običajnem pomenu) navsezadnje in pravzaprav je – namreč nauk o besednih oblikah, ki se le po svojem predmetu, ne pa po svojem bistvu razločuje od nauka o stavčni obliki (splošno imenovane skladnja) –, po tem je treba določiti, v čem je bistvo klasificiranja, in dalje, kaj so od tod pravzaprav (oblikoslovni) razredi, preden se lahko ugotovi, da klasifikacije predpostavljajo v resnici natančne opise vseh v danem jeziku a) določenega časa obstoječih sredstev in postopkov za tvarno modifikacijo, pa so zato zmeraj drugotne, tj. niso pred oblikoslovnim opisom, temveč od njega odvisne, da klasifikacije b) niso nič drugega kakor popolni opisi vseh v danem trenutku v določenem jeziku možnih kombinacij sredstev in postopkov za tvarno modifikacijo besed in c) od tod dobivajo pomen, da so predstavitev vednosti govorcev, 1) kateri postopki in sredstva tvarnih modifikacij besed v njihovem jeziku obstajajo, 2) kako se eden z drugim lahko kombinirajo in 3) katera delno čisto različna načela tvarnega izraza slovnično-skladenjskih vlog v teh razredih imenovanih različnih kombinacij obstajajo istočasno v svojem jeziku. Klasifikacijam s tem gre v modernem oblikoslovju a) celo največji možni pomen, same niso b) ne končno določeni konstrukti niti c) po svojem bistvu pripomočki. Zato jih lahko napravimo le drugotno.

FRAN RAMOVŠ' MORFOLOGIJA SLOVENSKEGA JEZIKA –
ANMERKUNGEN ZU EINER SPEZIES

Prispevek je poskus oznake Morfologije slovenskega jezika kot diahronega slovničnega dela o slovenščini. Ozadje razpravljanja o znanstveni razvojni poti Frana Ramovša so merila jezikovnih danosti in njihova razlaga, pa tudi slovnična temeljna stališča.

The paper is an attempt to classify the *Morfologija slovenskega jezika* as a diachronic grammatical work on Slovene. The background of the the scholarly path of Fran Ramovš are informed by the parameters of linguistic facts and their interpretation as well as basic grammatical viewpoints.

Darüber, daß die Grammatik für das Phänomen Sprache ein konstitutives Moment darstellt, gibt es vermutlich unter Sprachwissenschaftlern allgemeinen Konsens. Grammatik ist, kurz gesagt, eine Komponente des menschlichen Sprachvermögens, die andere und mit ihr interagierende Komponente ist das Lexikon. Die Leistung der Grammatik besteht bekanntlich darin, daß sie das Regelwerk darbietet, mit dem gewährleistet wird, daß der Sprecher einer Sprache grammatisch wohlgeformte Sätze hervorbringen und daß der Hörer einer Sprache andererseits Sätze und Texte verstehen und identifizieren kann. Das gilt für die synchronisch orientierte Grammatik, ebenso aber für die diachronisch ausgerichtete, wenn auch für letztere mit einer spezieeigenen Akzentuierung, die darin besteht, daß die Entwicklung und der Wandel dieses Regelsystems als wesentliches Moment in die Diskussion einbezogen wird.

Die Erkenntnis vom Wesen der Grammatik ist selbstverständlich nicht neu, im Gegenteil, sie ist sogar relativ alt. Genau genommen reicht sie bis in die klassische Antike zurück, als die Beschäftigung mit dem Phänomen Sprache als solchem ihren Anfang nahm. Der Grund, weshalb an dieser Stelle daran erinnert wird, ist der: Die Tatsache, daß man sich mit der Grammatik einer Sprache beschäftigt, hat eine lange Tradition. Das Besondere, daher Hervorzuhebende dabei ist, daß sich faktisch jede Generation von Sprachwissenschaftlern die Frage nach der spezifischen Leistung der Grammatik neu gestellt hat, korrekter neu zu stellen hatte, und das zumeist und vor allem im Hinblick darauf, wie diese Leistung theoretisch angemessen erkundet und praktisch adäquat beschrieben werden kann. Das Anliegen ist m. E. legitim, und es legitimiert sich am effizientesten, wenn damit eine gute Grammatikschreibung befördert wird, unabhängig davon, ob sie synchronisch oder diachronisch ausgerichtet ist. Für die diachronische Grammatikschreibung gilt diese Fragestellung ebenfalls abgewandelt, d. h. dergestalt, daß nach dem Ob überhaupt und dem Wann einer historischen Grammatik für eine bestimmte Sprache gefragt wird.

Soweit zunächst einige allgemeine Überlegungen zur Grammatik und zur Grammatikschreibung. Sie sollen im folgenden auf das Slowenische und speziell auf die genannte grammatische Arbeit von F. Ramovš bezogen werden.

Das Slowenische hat, durchaus im Unterschied zu anderen slawischen und nicht-slawischen Sprachen, eine weit zurückreichende Grammatikschreibung. Sie beginnt bekanntlich in der Zeit des slowenischen Protestantismus und ist mit dem Namen

Adam Bohorič und seiner Grammatik *Arcticae horulae* aus dem Jahre 1584 hinreichend belegt. Die weitere Geschichte der Grammatikschreibung des Slowenischen bis in die Gegenwart ist wechsellvoll und kompliziert. Sie soll und kann hier nicht im Detail abgehandelt werden. Als derzeitiger Endpunkt sei lediglich die umfangliche synchronische Grammatik des Slowenischen von J. Toporišič erwähnt.

Ein zweiter Punkt, zu dem etwas gesagt werden muß, ist die Person und das wissenschaftliche Profil von F. Ramovš, um dessen Grammatik es geht, wenn über Aufgaben und Ziele der Spezies diachronische Grammatik nachgedacht wird.

Aus dem Leben und Schaffen von F. Ramovš lassen sich einige Stationen benennen, von denen mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit anzunehmen ist, daß sie sein wissenschaftliches Profil entscheidend geformt und geprägt haben.

Impressionierend und wegweisend für sein Leben und Schaffen waren gewiß schon die Lehrer, bei denen er in Wien und Graz Philologie studiert hat. Hier sind Namen zu nennen wie Mayer-Lübke, Meringer, Kretschmer, Jagić, Vondrák und Rešetar. Die Begegnungen mit diesen Wissenschaftlerpersönlichkeiten waren gleichbedeutend mit dem Eindringen in die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft und in junggrammatisches Ideengut. Sie begründeten, disziplinar gesehen, den besonders intensiven Kontakt F. Ramovš' zu Domänen wie Phonetik und Dialektologie. Eine frühe Bestätigung dafür sind seine Dissertation und andere Arbeiten aus dieser Zeit; seine späteren einschlägigen Arbeiten liefern den zusätzlichen Beweis, daß er auf diesen Gebieten ein Leben lang philologisch kreativ gearbeitet hat.

Ein anderer Aspekt, der in diesem Zusammenhang von Bedeutung ist, ist die Hochschullehrertätigkeit von Fran Ramovš. Bekanntermaßen war Ramovš im Jahre 1919, als die Universität in Ljubljana gegründet wurde, unter den ersten ordentlichen Professoren. Seine Professur lautete auf slowenische Sprache und seine Lehrfächer waren, wie zu erwarten, allgemeine Phonetik und Akzentologie, dazu Urslavisch und vergleichende indogermanische Grammatik. Gleichzeitig werden Vorlesungen zur historischen Grammatik des Slowenischen vermeldet.

Als dritter und letzter Punkt zur Person sei, in diesen Kontext eher am Rande, erwähnt, daß Ramovš sich auch für die Erforschung der modernen slowenischen Sprache interessierte und durch die Beförderung von Projekten wie dem *Pravopis*, dem Wörterbuch der slowenischen Schriftsprache, dem Slowenischen etymologischen Wörterbuch und einem historischen Wörterbuch des Slowenischen vor allem organisatorisch aktiv und engagiert tätig war.

Das Fazit aus diesen wenigen charakterisierenden Sätzen zur Person könnte lauten: Ramovš war wissenschaftlich vielseitig und profiliert. Dessenungeachtet lassen sich Schwerpunkte deutlich erkennen: Er war Dialektologe, und er war Phonetiker und in diesem Sinne demzufolge auch Grammatiker. Daß allerdings Grammatik im engeren Sinne, d. h. Morphologie und Syntax, zu seiner bevorzugten Domäne gezählt hätte, dafür lassen sich, zumindest aus seiner wissenschaftlichen Biographie, keine Evidenzen erbringen.

Die Frage, die anfänglich gestellt worden war und auf die nun eine Antwort zu finden sein wird, ist die Definition der Position der *Morfologija slovenskega jezika* in Ramovš' Gesamtschaffen und innerhalb der Spezies diachronische Grammatik.

Dabei ist zunächst wiederum auf einen Tatbestand aufmerksam zu machen, der

sich vielleicht als symptomatisch erweisen kann. Die Morfologija ist im eigentlichen Sinne kein originäres Werk von F. Ramovš. Das heißt, die Arbeit ist im Nachhinein aus der Überarbeitung der Vorlesungen zur Morphologie aus den Jahren 1947/48 und 1948/49 entstanden. Die Ausgabe von 1952 ist von einigen Philologiestudenten jener Jahre maßgeblich gestaltet, mit einem Literaturverzeichnis und einer weiterführenden Literaturliste sowie einem Wort- und Sachregister versehen und in eine Endfassung gebracht worden.

Aufschluß über die Art der Entstehung dieses unkonventionellen Werks gibt auch das kurze Vorwort, das Ramovš der Ausgabe vorangestellt hat. Darin heißt es: »skripta sem sam pregledal in morem ugotoviti, da je gradivo v njih točno za-beleženo, kakor sem ga napisal na tablo. Spremnna oblika in razlaga pa je bila precej površna in je potrebovala dokajšnjih korektur, ki sem jih sam opravil, čeprav so me meje teksta pri tem močno ovirale«.

Damit sind einige für unser Anliegen wesentliche Elemente angesprochen: das Material sowie die Erläuterungen dazu, d. h. seine Interpretation, und, hinzuzufügen ist, die morphologischen Grundpositionen von Ramovš. Zu diesen Schlüsselwörtern seien im folgenden einige Anmerkungen gemacht.

An den Anfang seien die Erläuterungen zum Material gestellt. Es ist bekannt, daß F. Ramovš sehr früh begonnen hat, slowenische Texte aus der Zeit vom 16. Jh. bis zur Mitte des 19. Jh. umfassend und systematisch zu sammeln und zu exzerpieren. Damit aber nicht genug, er sammelte überdies mit Intensität Material in slowenischen Dialekten. Das primäre Ziel, was er damit verfolgte, war sicherlich, sprachliche Daten für seine phonetischen Untersuchungen zu gewinnen. Ob er damals auch bereits grammatische Arbeiten im Auge hatte, läßt sich lediglich vermuten. Alles in allem, diese Seite der Arbeit F. Ramovš' stellt eine beachtliche philologische Leistung im klassischen Sinne des Wortes dar, die zunächst als solche schlechthin zu würdigen ist.

Mit dieser soliden Datenlage schuf er Voraussetzungen, um auch für die slowenische historische Morphologie verlässliche Fakten und Befunde zu gewinnen. Das Verfahren, um aus sprachlichen Daten sprachliche Befunde abzuleiten, ist bekanntlich ihre gerichtete Interpretation. Was ergibt sich in diesem Punkt aus der Morfologija? Ramovš leistet auch hier, in einem Satz gesagt, philologisch gute Detailarbeit, und zwar in einem doppelten Sinne. Einmal deutet er das Material bezogen auf die Prinzipien der strukturellen Organisiertheit der slowenischen Sprache und zum anderen bettet er die Befunde zum slowenischen Material in größere, d. h. slawistische und indogermanistische, Zusammenhänge ein. Jeder Blick in die genannte Arbeit bestätigt diese Feststellung. In diesem Kontext ist prominent an das zu erinnern, was eingangs zum wissenschaftlichen Werdegang von Ramovš gesagt worden war. Dort liegen die Wurzeln für diesen Umgang mit Erscheinungen des historischen Phänomens Sprache, einem Umgang, der für historische Forschungen notwendig, ja geradezu die Voraussetzung dafür ist, zunächst unabhängig davon, nach welcher Systematik sie anschließend geordnet werden.

Zu erörtern sind schließlich die grammatischen Grundpositionen, nach denen in der Morfologija gearbeitet ist. Hier liegen die Dinge weniger klar auf der Hand. Der Grund dafür ist nach Ramovš' eigenen Worten Mangel an Raum, aber das ist wohl

nicht die alleinige Begründung. Eine gewichtige Rolle spielen zweifellos auch die Eigenart des Objektbereichs und Ramovš' bisheriger Umgang damit und sein Interesse für die sich abzeichnenden Entwicklungstrends.

Seine Auffassung von historischer Morphologie ist zunächst verhältnismäßig gut erschließbar aus den Abschnitten, in denen die einzelnen Wortklassen im Detail abgehandelt werden. Mit anderen Worten, in allen den Teilen, wo es darum geht, das eigentliche sprachliche Material angemessen zu beurteilen und zu präsentieren. Als Beispiel sei genannt, daß das Substantiv gemäß den morphologischen Kategorien Genus, Numerus und Kasus erörtert wird. Umfassend werden Probleme der Zugehörigkeit der Substantive zu den drei Genera und der Genusneutralisierung erörtert. Bei der Erläuterung der Numeri wird selbstverständlich auf den slowenischen Dual eingegangen, und bei den Ausführungen zu den Kasus ist die Entwicklung des slowenischen Kasussystems aus dem Indogermanischen erläutert. Ganz ähnlich verfährt Ramovš bei der Darstellung der morphologischen Kategorien des Adjektivs, der Pronomen und des Verbs.

Für einen anderen möglichen Gegenstandsbereich der Grammatik, die Wortbildung, bei Ramovš *Tematologija* genannt, ist dieses Urteil in ähnlicher Weise zutreffend. Die Tatsache, daß es, isoliert gesehen, außerhalb des direkten Beschreibungsgegenstandes liegt, erklärt vielleicht auch, daß die Ausführungen dazu sehr kurz gehalten sind.

Soweit das erste verallgemeinerte Fazit daraus, wie sich Ramovš mit dem Gegenstand Morphologie praktisch, d. h. am empirischen Material, auseinandersetzt.

Daß sein Umgang mit Morphologie auf einem bestimmten grammatischen Konzept beruht, ist erkennbar und vorauszusetzen. Die Erwartung wäre deshalb, daß er sich dazu an einer Stelle der Arbeit explizit und deutlich äußert. Der Ort, wo man das am ehesten erwarten könnte, ist die Einleitung. Dort verweist Ramovš zunächst auf die Tatsache, daß das traditionelle Feld der historischen Forschungen bislang die Phonetik ist, während die Disziplinen der Grammatik im engeren Sinne, Morphologie und Syntax, vorwiegend synchronisch betrieben worden sind. Dabei akzeptiert er nicht nur die Berechtigung, sondern unterstreicht geradezu die Notwendigkeit, die historisch-vergleichende Methode auch in der Grammatik anzuwenden. Schließlich erklärt er sich, wenn auch nur in wenigen Sätzen, zum Inhalt seines Gegenstandes und zur Art seiner Behandlung.

Als Untersuchungsgegenstand nennt er primär die Flexion, obwohl er, wie wir gesehen haben, in der Arbeit selbst auch auf bestimmte Erscheinungen der Wortbildung eingeht. Das bedeutet andersherum gesagt, daß Wörter, die wie Präpositionen, Konjunktionen und Partikeln keine Flexion haben, prinzipiell aus der Morphologie in die Syntax verwiesen werden. Bei ihnen sei, so Ramovš, lediglich die Funktion erkundenswert, nicht die Form. Dabei wird die Frage unbeachtet gelassen, ob nicht gerade auch die formale Seite, d. h. die Entwicklung und Entstehung von Wortklassen aus anderen Wortarten und Wortformen, ein zentrales Anliegen historisch-morphologischer Studien darstellt.

Im Anschluß an die Ausführung zum Inhalt historischer morphologischer Forschungen benennt Ramovš das Instrumentarium, mit dem er seinen Gegenstand beschreibt. Erwähnt werden Grundbegriffe wie Wurzel, Stamm, Endung, Formans

und Affix, die am Beispiel illustriert werden. Hier zeigt sich besonders deutlich, daß die junggrammatische Schule ihren Einfluß und ihre Spuren hinterlassen hat. Oder anders ausgedrückt, das offensichtliche Fehlen von Arbeitstermini wie Allomorph und Morphem, Wortart und Wortartwechsel, morphologische Kategorie, morphologisch-semantische Opposition etc. und ihrer Anwendung für die Ordnung der sprachlichen Fakten verweist darauf, daß aktuelle linguistische Richtungen wie die Prager Schule oder der gerade im Entstehen begriffene Strukturalismus für Ramovš' morphologische Untersuchungen, zumindest explizit, nicht relevant geworden sind.

Am Schluß meiner Ausführungen steht das Fazit. Die Morfologija slovenskega jezika ist eine am profunden Material realisierte historisch orientierte philologische Arbeit traditionellen Zuschnitts. Sie ist zugleich die erste unkompliziert zugängliche und umfängliche Morphologie der slowenischen Sprache, obwohl dies, nebenbei bemerkt, aus dem Titel selbst nicht erkennbar ist. Darin besteht ihr Wert für die Slowenistik und für die Slawistik insgesamt. Es ist aber gleichzeitig darauf hinzuweisen gewesen, daß nicht alle Bereiche, die für die historische Morphologie von Bedeutung sind, erfaßt werden und daß der theoretische und methodologische Zugang traditionell bleibt und nicht von den Möglichkeiten aktueller Entwicklungen Gebrauch macht.

Povzetek

Svoja oblikoslovna dela je Ramovš povzel v Morfologijo slovenskega jezika. Prispevek jo poskuša eksaktnije zajeti v njeni vrstnosti kot diahrono usmerjeni raziskavi, in sicer glede na razvojno pot in celotno znanstveno ustvarjanje Frana Ramovša. Bistvene postavke, o katerih se tu razglablja, so podano gradivo in njegova (Ramovševa) razlaga, pa načela pojmovanja slovnice, ki se pri tem kažejo. Morfologija je na obsežnem jezikovnem gradivu temelječe filološko delo, ki pa ne obravnava vseh področij zgodovinskega oblikoslovja; tudi ni v teoretično-metodološkem pogledu inovativna, ampak ostaja tradicionalna.

Literatura

- H. ARENS, 1969: *Sprachwissenschaft: Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*. Freiburg; München.
- M. H. JELLINEK, 1914: *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*, I, II. Heidelberg.
- F. RAMOVŠ, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, I. Ljubljana.
- — 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- — 1971: *Zbrano delo*, 1. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 23/I, Inštitut za slovenski jezik 11/I.
- J. TOPORIŠIČ, 1973: *Slovenski knjižni jezik*, 4. Maribor.
- R. TRAUTMANN, 1948: *Die slavischen Völker und Sprachen: Eine Einführung in die Slawistik*. Leipzig.

OBLIKOVJE SLOVENSKE DVOJINE V JEZIKOVNEM ATLASU L. TESNIÈRJA

Leta 1925 je Lucien Tesnière prikazal oblike slovenske dvojine v Jezikovnem atlasu, v katerem je prvič uporabil dialektološko metodiko Julesa Gilliérona pri proučevanju oblikoslovnih pojavov. Prikazano gradivo pa ni važno le za slovensko dialektologijo, ampak tudi za presojo dvojninskih oblik v slovenskem knjižnem jeziku.

In 1925, Lucien Tesnière presented the forms of the Slovene dual in his *Linguistic Atlas*, in which he was the first to employ the dialectological method of Jules Gilliéron in the study of morphological phenomena. His material is important not only for Slovene dialectology, but also for making judgments on the dual forms in Standard Slovene.

Izdelava narečnih atlasov posameznih evropskih jezikov, predvsem romanskih in germanskih, sega še v prejšnje stoletje.¹ Leta 1881 je po petletni pripravi začel nastajati Nemški jezikovni atlas Georga Wenkerja, leta 1902 pa je po enako dolgi pripravi izšel prvi zvezek Francoskega jezikovnega atlasa Julesa Gilliérona.² Gilliéronovo dialektološko metodiko je nato uporabil Lucien Tesnière pri proučevanju slovenskih oblikoslovnih pojavov. S to metodiko je namreč v Jezikovnem atlasu kot dopolnilu k Oblikam dvojine v slovenščini iz leta 1925 prikazal osnovne oblike slovenske dvojine³ nasproti množini in dvojinju predvsem hrvaškega obrobja.

Tesnièrjev Jezikovni atlas ima dva dela. Razmeroma dolgemu uvodu prvega dela atlasa sledi njegov drugi del v obsegu 70 kart oziroma stratigrafskih prerezov. Drugi del se pri tem drži običajnega zaporedja besednih vrst tako, da najprej prikaže dvojninske oblike samostalnikov in zaimkov na 53 kartah, tem sledi pregled dvojninskih oblik pridevnikov in števnikov na 11 kartah, za njimi pa je pregled dvojninskega spreganja glagola v sedanjiku na 6 kartah. In čisto na koncu so še kratka pojasnila k posameznim kartam, ki napotujejo tudi k ustreznim stranem Oblik dvojine v slovenščini. Za branje vseh 70 kart drugega dela je obsežni uvod prvega dela atlasa nujno potreben. Uvod najprej opredeljuje namen in razlaga metodo dela,⁴ ki se pri zemljepisni metodi bistveno loči od dokumentarno naravnane zgodovinske metode. Zemljepisna metoda pomeni predvsem sestavo vprašalnika, izbor krajev in izbiro informatorjev v vsakem kraju, metodo pa dopolnjujejo opisi ankete s pomožnimi viri ter dve preglednici krajev, razporejenih po zemljepisni bližini in abecednem redu. Nadaljnjemu zapisu o branju kart⁵ je dodano opozorilo na stratigrafska prereza, ki jima služijo zemljepisni orisi Slovenskega, njegovih narečij in izoglos ter selitev v preteklosti. Vse to je tudi podlaga za ugotavljanje načinov širjenja jezikovnih pojavov

¹ M. IVIĆ, *Pravci u lingvistici* (Ljubljana, 1975), 68.

² A. HEINZ, *Dzieje językoznaństwa w zarysie* (Varšava, 1978), 210 in 211.

³ L. TEN'JER, *Osnovy strukturnogo sintaksisa. Vstup. st. i obšč. red.* V. G. Gaka (Moskva, 1988), 7 in 627.

⁴ L. TESNIÈRE, *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène* (Pariz, 1925), 9.

⁵ Glej op. 4, 31.

po Slovenskem.⁶

Širjenje jezikovnih pojavov oblikujejo dvoje inovacije, sredobežne in zunanje. Sredobežne inovacije so zvečine tiste, ki imajo svoj začetek na področju Ljubljane in vključujejo predvsem prehod samostalnikov srednjega spola v moška⁷ tipa *óken* za ednino (na karti 33), (*dvâ*) *ókna* za dvojino (na karti 28 pa tudi na stratigrafskem prerezu 35) in *ókni* za množino (na karti 29). Znotraj slovenskega in deloma celo hrvaškega območja rabe okamnine *dvê létí/(dvê letê)*⁸ pa je tudi južnogorenska in vzhodnodolenjska izjema *dvâ léta* (na karti 31), ki kaže, kako se novota lahko pojavi samostojno na dveh različnih krajih hkrati. Pojavitev inovacije na različnih krajih se sicer pogosto šteje za znamenje zunanjih vplivov. Tako bi bilo zlasti domnevno pomnožinjene dvojinskih oblik imen ženskega spola tipa *ríbe* (na karti 19), *cérkve* (na karti 23), *mátère* (na karti 25), ki bi mimo svoje vzporednice ob nemško-slovenski meji na osrednjem Koroškem lahko prodrlo do Ljubljane s hrvaško-srbskega jugovzhoda podobno kakor širjenje paroksitoničnih oblik tipa *zlâto* (na karti 8), *gláve* (na karti 18), *mláda* (na karti 55), *mláde* (na karti 56) na račun starejših oksitoničnih oblik *zlatô*, *glavê*, *mladâ*, *mladê*. Toda vezanje ljubljanske oblike ženskega spola *máter* (na karti 25) oziroma *ún dvê* (na karti 44) s spregalno dvojnico *píšeta* in *píšejo* (na karti 70) nasproti vezanju južnogorenske ustreznice *mátère* oziroma *úne dvê* s spregalno enojnico *píšeta* spet kaže, da ima zблиževanje dvojinskih oblik z množinskimi svoj začetek prej v upadu ženske (in srednje) končnice *-i* in da je to zблиževanje lahko prav tako sredobežno. Podobno je lahko samostojno tudi širjenje navedenih paroksitoničnih oblik na račun oksitoničnih, kolikor je to širjenje izšlo iz mešanja raznonaglasnih oblik tipa IT *zlatô* – DM *zlâtu*, IT *glavê* – R *glâv*, IT *mladâ* – R *mládih*, IT *mladê* – R *mládih*.⁹ Kakor je osrednjekoroška vzporednica k ljubljanskemu zблиževanju dvojinskih oblik ženskega (in srednjega) spola z množinskimi videti obrobna, hkrati spet opozarja na možnost širšega soočanja jezikovnih pojavov tudi s slovanskim severom in ne le z jugoslovanskim jugovzhodom.¹⁰ Z jugoslovansko zamejenostjo nasproti karti 10 širše karte 11 na temo moške dvojine, množine in dvojinja namreč atlas tega možnega dvojnega soočanja ne načanja niti v pojasnilu k nadaljnjemu stratigrafskemu prerezu 12 glede na to, da ne upošteva zanimive češko-hrvaške vzporednice za množino moškega spola tipa *dva jeleni*. In ker se slovenska dvojina *dvâ jeléna* štokavskemu dvojinju *dvâ/trî/čètiri jèlena* z ruskim ustrežjem *dva/tri/četyre olénja* tako protistavlja šele v zaledju navedene češko-hrvaške množine, to prepletanje prav tako govori za samostojnost inovacij dvojinskih oblik slovenskih imen pa tudi zaimkov vseh treh spolov.

Vendar se dvojinske oblike slovenskih imen in zaimkov pri tem opazno razhajajo. V nasprotju z imeni in večino drugih zaimkov se namreč (osebni oz. spregalni) zaimki v svojem posebnem govornodejnem vezanju z glagoli¹¹ oblikovno soočajo

⁶ Glej op. 4, 38.

⁷ V. NARTNIK, K obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnica, *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura* (Ljubljana, 1988), 377 in 378.

⁸ L. TESNIÈRE, *Les formes du duel en slovène* (Pariz, 1925), 163 in 350.

⁹ J. TOPORIŠIČ, *Slovenska slovnica* (Maribor, 1984), 227 in 228 ter 235 in 260.

¹⁰ A. BELIĆ, *O dvojini u slovenskim jezicima* (Beograd, 1932), 57.

¹¹ A. DERGANČ, On the History of the Dual in Slovene and Russian, *Wiener Slawistischer Almanach XXII* (1988), 238 in 241.

vsaj toliko z ednino kakor z množino. To soočanje naj ponazori paradigmatično štetje v okviru dveh protivnih priredij. Prvo tako štetje je naslednje:

Jãz poznãm njéga, òn pa méne nê (poznâ).
Mîdva poznâva nĵĵu, ónadva pa nâju nê (poznâta).
Mî poznâmo nĵĵh, óni pa nãs nê (poznâjo).

Vmesna para dvojniskih oblik *mîdva – nĵĵu, ónadva – nâju* se na prvi pogled izvajata predvsem iz ustreznih množinskih oblik *mî – nĵĵh, óni – nãs*. Navezovanje dvojniskih oblik tudi na edninske oblike razkrije šele primerjava prvega paradigmatičnega štetja ob glagolu *poznâti* z drugim takim štetjem ob nadaljnjem glagolu *povêdati*:

Jãz povém njému, òn pa méni nê (povê).
Mîdva povêva nĵĵma, ónadva pa nâma nê (povêsta).
Mî povêmo nĵĵm, óni pa nãm nê (povêjo).

Šele dvojna primerjava pokaže, da so dvojninske oblike odvisnih sklonov ne le vse enako dvoizložne kakor edninske, ampak so v nemnožinskih končajih *-a* in *-u* oziroma *-u* in *-a* vrh tega med sabo tudi polarne,¹² in to tako v naglašeni kakor v naslonskih variantah, prim. *(njé)ga – (n)ĵĵu, (njé)mu – (n)ĵĵma*. Klitična varianta *jĵu*, ki jo je skoz vmesno upadno stopnjo na široko spodrinila z množino zblížana oblika *jĵh*, je po karti 48 ohranjena predvsem na Koroškem in Štajerskem. Podano navezovanje dvojniskih oblik na edninske, ki ga podpira še sozven vseh treh števil v orodniku z *nĵĵm – z nĵĵma – z nĵĵmi, z mâno – z nâma – z nâmi*,¹³ pa ravno razloži tudi njihovo razhajanje z množinskimi oblikami v mestniku v *nĵĵma – v nĵĵh, v nâma – v nãs* v večini narečij, kakor pričata karti 50 in 51 s pojasnili vred. Oblike v *nâma, v nĵĵma* so lastne tudi knjižnemu jeziku, kolikor v njem pišoči ne podlegajo staroslovanskemu levstikovanju v smislu dvojníc v *nâju, v nĵĵu*.¹⁴

Tesnièrejev Jezikovni atlas kljub nekaterim nedorečenostim, ki jih avtor pri zapisu o branju kart samokritično dopušča, dopolnjuje Oblike dvojine v slovenščini tako, da ostaja v marsičem važen ne le za slovensko dialektologijo, ampak tudi za presojo dvojniskih oblik v slovenskem knjižnem jeziku. Sodobno slovensko jezikoslovje posveča dosežkom Tesnièrejeve zemljepisne metode vse premalo pozornosti.

RÉSUMÉ

La composition des atlas dialectologiques remonte au siècle précédent. En 1881 c'est le *Deutscher Sprachatlas* de Georg Wenker qui commençait à se former, tandis qu'en 1902 parut le premier cahier de *L'Atlas linguistique de France* de Jules Gilliéron. La méthodique dialectologique de Gilliéron a été ensuite utilisée par Lucien Tesnière dans ses recherches des phénomènes morphologiques slaves, lorsque dans *Atlas linguistique* comme annexe aux *Formes du duel en slovène* de l'année 1925 montra les formes élémentaires duales slovènes. *Atlas linguistique* de Tesnière contient 70 cartes ou bien les coupures stratigraphiques. Une

¹²V. NARTNIK, Poskus nove obravnave slovenske sklanje, *Slavia* XLIX (1980), 307.

¹³F. RAMOVŠ, *Morfologija slovenskega jezika* (Ljubljana, 1952), 84 in 90.

¹⁴Glej op. 8, 305.

large introduction aide à les comprendre. Là la façon de diffusion des phénomènes linguistiques en Slovénie a été établie. La diffusion des phénomènes linguistiques était influencée par deux types d'innovations, centrifuges et externes. Les innovations centrifuges ont leur début dans la région de Ljubljana et comprennent surtout la masculinisation des noms neutres de type *oken* pour le singulier, (*dva*) *okna* pour le duel et *okni* pour le pluriel. Comme signe d'une influence externe est considéré une pluralisation probable des formes duales des noms du genre féminin. Mais la liaison de la forme de Ljubljana du genre féminin *mater* ou bien *un dve* avec le pair verbal *pišeta* et *pišejo* par rapport à la correspondance de la Carniole méridionale *matere* ou bien *une dve* à la forme verbale *pišeta* laisse supposer que le rapprochement des formes duales aux celles du pluriel ait son début plutôt dans la réduction du suffixe féminin (ainsi que celui neutre) *-i* et que ce rapprochement puisse aussi être centrifuge. Par rapport aux noms et la plupart d'autres pronoms les formes duales des pronoms personnels se confrontent dans leur liaison avec les verbes tellement au singulier qu'au pluriel. Ces formes sont aux cas dépendants non seulement bisyllabiques comme celles du singulier, mais elles sont dans les suffixes au pluriel *-a* et *-u* ou bien *-u* et *-a* en plus entr'eux polaires, cf. (*nje*)*ga* – (*nj*)*iju*, (*nje*)*mu* – (*nj*)*jima*. Cette liaison des formes duales aux celles du singulier finalement explique leur séparation avec les formes du pluriel au cas locatif *v njima* – *v njih*, *v nama* – *v nas* dans la majorité de dialectes. *Atlas linguistique* de Tesnière, malgré quelque insuffisance explicative, complète *Les formes du duel en slovène* de façon où il reste important non seulement pour la dialectologie slovène mais pour la considération des formes duales de la langue littéraire slovène aussi.

DOPRINOS F. RAMOVŠA OPISU AKCENATSKOG SISTEMA SLOVENSKEG JEZIKA

H. Jaksche v svoji knjigi *Slavische Akzentuation II, Slovenisch* na mnogih mestih citira dela F. Ramovša, na 120 str. kar 42. To kaže na važnost Ramovševih akcentoloških del. Ramovš je pomemben tudi zaradi svoje Historične gramatike (2 zvezka) in drugih svojih del s to tematiko.

Harald Jaksche, in his book *Slavische Akzentuation II, Slovenisch*, cites F. Ramovš in several places, in 120 pages of text fully 42 times. This shows the significance of Ramovš's accentological work. Ramovš is also important for his *Historical Grammar* (2 fascicles) and other works with on this topic.

Slavist Harald Jaksche, autor knjige *Slavische Akzentuation II, Slovenisch* spominje između ostalog Frana Ramovša kao »velikog znanstvenika« čije je radove koristio pri opisu akcenatskog sistema suvremenoga slovenskog jezika. U Bibliografiji se čitatelju prezentiraju slijedeći radovi: 1. O slovenskem novoakutiranem $\acute{o} > \grave{o}$, \acute{e} , \grave{e} (JF 2, 1921, 227–239); 2. O premiku akcenta v tipih *zvězdà*, *ženà* in *maglà* v slovenskem jeziku (Lud Słowiański I, 1929, A 48–A61); 3. Historična gramatika slovenskega jezika, VII: Dialekti (Ljubljana, 1935); 4. Kratka zgodovina slovenskega jezika I, Ljubljana 1936; 5. Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov (Roeznik slawistyczny, Krakow, dalje RS, 3, 1950, 16–23); 6. O praslovanski metatonijski RS 4, 1951, 157–161; 7. Morfologija slovenskega jezika (Ljubljana).¹

Prema bibliografskom popisu F. Ramovšu pripada prvo mjesto u usporedbi s drugim izvorima koje Jaksche navodi u svojoj monografiji. Ovo dakako još ne znači da su radovi F. Ramovša bili glavnim vrelom za kojim je Jaksche pozicao pri pisanju svoje studije. Međutim pomnija i detaljnija analiza spomenute studije pokazuje da je Ramovšev doprinos obrađivanoj temi vrlo značajan kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom pogledu. Tome je pogodovala u neku ruku i namjena Jakscheova rada, naime da se prikaže povijest akcenatskog sistema i fonološka uloga akcenta u književnome slovenskom jeziku. »Es ist nicht Aufgabe dieser Arbeit, die phonetische Natur der slovenischen Akzentuation zu beschreiben, sondern es geht hier ausschließlich um die Geschichte des Akzentsystems und die phonologische Rolle der Akzente. Um jedoch dem Leser, der das Slovenische nicht kennt, einen Eindruck zu geben, auf Grund welcher phonetischen Gegebenheiten wir heute von »Zirkumflex« oder »steigender Intonation« sprechen, will ich kurz auf die Phonetik des slovenischen Akzents eingehen« (6).

Namjera mojega izlaganja nije u tome da iznesem svaki i najmanji primjer koji Jaksche navodi odn. sve one slučajeve gdje se citira F. Ramovš. Za to bi trebalo više vremena nego što nam stoji ovdje na raspolaganju. Navodim stoga nekoliko, po mom sudu, važnijih mjesta (iz 1. teoretskoga i 2. praktičnog dijela studije) koja u do-

¹H. JAKSCHE, *SlovenischSlavische Akzentuation*, II (Wiesbaden, 1965), str. XIV.

voljnoj mjeri govore u čemu je važnost i kakav je bio doprinos dijalektologa F. Ramovša u Jakscheovoj monografiji.

U poglavlju Osnovno o vokalizmu i akcentu autor kaže da je u povijesti slovenskog vokalizma kvantitet jednog vokala bitno utjecao na razvoj njegova kvaliteta. Pri tome su dvije tendencije evidentne: tendencija suženosti (ili diftongizacije) dugih vokala i suprotna tendencija koja je išla u pravcu otvorene artikulacije (i kasnije) redukcije kratkih vokala.² Obje tendencije su u ponekim dijalektima prouzročile jake diferencijacije etimološki istih vokala pod različitim akcentima. Najveće promjene izazvala je »moderna vokalska redukcija« koja je od 15. stoljeća u centralnim slovenskim govorima djelovala u pravcu redukcije nenaglašenih vokala /ɛ/, /i/, /u/ > ə ili ø), o čemu je – navodi Jaksche (12) – opširno pisao F. Ramovš.

U iscrpnom poglavlju pod naslovom Metatonije riječ je i o pojavama novog akuta i novog cirkumfleksa u odgovarajućim formama raznih paradigmi (cirkumfleks se pojavljuje u stalnim a akut u mobilnim paradigmama). I ovdje se Jaksche (16) poziva na Ramovševu tezu da su obje metatonije istoga podrijetla, ali su se tijekom vremena diferencirale, i to zbog utjecaja različitih glasovnih ili točnije prozodijskih faktora.

Tumačenje F. Ramovša prihvaća autor monografije (30) o akcentu u slovenskome književnom jeziku i u vezi refleksa starocrkvenoga glasa jata (ě). Ovaj glas (tako F. Ramovš) do kraja 10. stoljeća izgovarao se kao široko ē (æ). Kasnije kao suženo samo u onim dijalektima gdje se održala dužina. U onim pozicijama gdje se glas kratio, kao na primjer pod starim akutom, ostala je artikulacija širom. Ova diferencijacija očuvala se u sjevernim slovenskim dijalektima također poslije novog duženja starih akutiranih slogova.

U prvi period razvitka slovenskog jezika spada progresivno prenošenje (pomicanje) neakutiranog akcenta (*nebô, zlatô, po vôdo*), gubitak jera na kraju riječi i kao posljedica ovoga duljenje kratkog sloga (*bôg*), kraćenje akuta u svim pozicijama te gubitak sufiksalnog jera s posljedicom istovremenog duljenja kratkog vokala u slogu pred jerom. Sve ove pojave bile su već u vrijeme postanka Brižinskih spomenika završene budući da je F. Ramovš, ističe Jaksche (36), dokazao da u ovim spomenicima nema traga redukciji u slabim pozicijama. I u poglavljima tzv. drugoga i trećeg perioda razvoja slovenskog vokalizma recipijent nailazi ne ime F. Ramovša, posebice to vrijedi za slučajeve gdje dolazi do odstupanja od normalnoga tj. razvoja u književnom jeziku. Ove vrsti odstupanja, odudaranja od standarda čuvaju se i danas u mnogim slovenskim dijalektima što Jaksche potkrepljuje navodima citirajući vrela iz dijalektoloških studija F. Ramovša.

U drugom dijelu svoje monografije Jaksche obrađuje akcentuaciju imenica, pridjeva, zamjenica, brojeva i glagola, dakle svih promjenljivih vrsta riječi, izuzev priloge. I ovdje kao u prvom dijelu knjige objavljeni radovi F. Ramovša služe dokaznim materijalom. Evidentno je to na primjer u tvrdnjama, doslovno preuzetih iz F. Ramovša, prema kojima je: nastavak *-ih (-eh)*, na *kónjih (grobéh)*, u lokativu pl. imenica ovog tipa preuzet iz genitiva pl (66) – ili da je uzlazna intonacija u interogativnih zamjenica došla analogijom od upitnih zamjenica gdje je duljenje vokala izazvala upitna rečenica (96) – ili da su prema 3. licu pl *trésejo* (glag. tip *trésti*) nastali u

²U osnovi je to misao J. Baudouina de Courtenay.

novije vrijeme i oblici poput *plétejo* (100), itd.

U Jakschinoj monografiji koja broji 120 stranica ime F. Ramovša, što u bilješkama što u tekstu, navodi se 42 puta, znači u cjelini gledano na svakoj trećoj stranici citiran je sada jedan sada drugi rad ovoga neumornog i plodnog znanstvenika. Zašto navodimo ovaj podatak? Da bismo pokazali kako je nezamisliv opis razvoja današnjega slovenskog standarda bez osvrta na radove, bez navođenja izvora koje je slovenstici namijenio F. Ramovš. Pozornost ne samo domaćih nego i stranih slavista pobudio je F. Ramovš objavljujući priloge i u (tada) najeminentnijim slavističkim časopisima, u Zeitschrift-u für slavische Philologie, Slaviji, i drugima. Pored istraživanja slovenskih dijalekata F. Ramovš je bio, ako se ne varam, jedan od prvih znanstvenika koji se prihvatio nezahvalnog posla obrade slovenske historijske gramatike. Pod naslovom Slovenische Studien u uvodu zacrtanog programa on kaže: »Die vorliegenden slovenischen Studien wollen als eine Vorarbeit für die künftige historische Grammatik der slovenischen Sprache, deren Ausarbeitung ich mir vorgenommen habe, aufgefaßt werden. Daß ein solches Werk gegenwärtig noch etwas Unmögliches ist, ist ohne weiteres jedem klar, der die bisherigen Arbeiten auf dem Gebiet der slovenischen Grammatik kennt. Es ist bisher ja kaum die Sprache, die uns in den ältesten slov. Drucken erhalten ist, ein wenig behandelt worden, und selbst diese Abhandlungen lassen noch vieles zu wünschen übrig. Auch muß es jedem Slavisten in die Augen fallen, daß seit dem Tode des begabten V. Oblak zur Erforschung der Geschichte der slov. Sprache eigentlich nicht viel beigetragen wurde; was von Fall zu Fall erschienen ist, war nicht viel mehr als ein kleiner Brocken ohne eigentlichen Zusammenhang mit der gesammten Entwicklung.«³ F. Ramovš je bio svjestan da poduhvat neće imati uspjeha ako ne budu za nj stvoreni uvjeti, ako ne budu u prvom redu izvedena istraživanja iz područja dijalektologije. Imamo li u vidu svu šarolikost i bogatstvo slovenskih dijalekata, tada možemo zamisliti kakav je posao valjalo obaviti – nešto što se čini neostvarivo uz najveću marljivost u jednom ljudskom vijeku. Skepsu je potencirala činjenica da je F. Ramovš u mnogočemu morao početi ab ovo. »Allerdings ist es schwer, – tvrdi on – sich einer solchen Arbeit zu widmen, wenn man bedenkt, daß außer Oblaks Studien über die älteren slov. schriftlichen Denkmäler und der im »Cvetje« zerstreuten Ausführungen Škrabecs nichts Brauchbares vorliegt, und bei der lückenhaften Kenntnis der slov. Dialekte noch alles einer gründlichen, langjährigen Erforschung bedarf: alles Arbeiten, die erledigt werden müssen, bevor man an die Darstellung der geschichtlichen Entwicklung der slov. Sprache herantreten kann (123).« Prije izrade historijske gramatike prethodilo je sistematsko ekscerpiranje književnih izvora i skupljanje dijalekatološke građe. »Um mit der notwendigen Kenntnis ausgerüstet an diese Arbeit gehen zu können, müßte ich soviel als möglich die große, reiche Fundgrube der protestantischen Drucke ausbeuten und die großen Lücken in der slov. Dialektologie auszufüllen versuchen (124).« F. Ramovš je svaki svoj poduhvat vrlo savjesno izvodio. Za zapisivanje dijalekata sastavio je podroban plan rada i upitnik. Na osnovu skupljene građe objavio je prvu detaljnu klasifikaciju slovenskih dijalekata,⁴ koja uz manje korekture, ako se ne varam, i danas važi. Iako nije sve zamišljeno, zaplanirano ostvario – kao na primjer obradu vokalizma u okviru

³F. RAMOVŠ, Slovenische Studien, *ZfslPh* XXXI (1963), 123.

⁴J. TOPORIŠIĆ, Die slovenische Dialektforschung, *ZslPh* XXX (1962), 383–414, konkretno o Ramovšu.

historijske gramatike – u tome ga je spriječio osim težine problema i objektivna razlog: nedostatak potrebnih pretstudijskih radnji – u cjelini gledano Ramovševo stvaralaštvo na području slovenskog jezika i danas ostaje *conditio sine qua non* kada je u pitanju proučavanje ne samo pojedinih disciplina, kao u našem slučaju proizvodnog sustava, nego i slovenskog jezika uopće.

Povzetek

H. Jaksche v svoji knjigi *Slavische Akzentuation II, Slovenisch*, Ramovša citira na 42 mestih. Iz tega se vidi velik pomen Ramovševe akcentologije tudi za čas Jakschetove knjige. Ramovša navaja – da se omejimo na najvažnejše – v zvezi s teorijo splošnega razvoja slovenskega vokalizma (kar je v bistvu Baudouinova teza), s pomikom cirkumfleksa v slovenščini, v zvezi z dvojnimi razvojem jata v slovenščini, ob povezanosti novega akuta ni novega cirkumfleksa, v zvezi z akutiranostjo vprašalnih zaimkov, dolgo 3. os. množine pri glagolih. Ramovš je nadvse zaslužen tudi za slovensko zgodovinsko slovnico, za katero je bilo malo predraziskav, še zlasti pa za slovensko dialektologijo, kjer je pokazal zlasti svojo moč sinteze. Da bi bil izdelal celotno zgodovinsko slovnico slovenskega jezika pa je za moči enega človeka v takih okoliščinah, kot so bile za Ramovša, preveč. Lepo pa je podal kratko zgodovino slovenskega jezika.

PO STOPINJAH FONOLOŠKE PROBLEMATIKE SLOVENSKEGA JEZIKA V
JEZIKOSLOVJU RAMOVŠEVEGA ČASA*

Razprava hoče od daleč podati pogled na razvoj slovenskega jezikoslovja po l. 1919. Posvečena Franu Ramovšu (1890–1952) pozornost usmerja njegovi vlogi in funkciji v tem razvoju, posebno njegovo ukvarjanje z vprašanji ekologije in empiričnega raziskovanja slovenskih narečij v prostoru in času. Osredinja se na pregled fonoloških tem in strukturalnega jezikoslovja v zvezi s slovenskim jezikom, o katerih je razpravljal Nikolaj Trubeckoj v svojih pismih Romanu Jakobsonu, pa tudi na Nikolaja Trubeckoja in Frana Ramovša vlogo pri vodenju Aleksandra Isačenka v slovensko jezikoslovje.

This paper is intended as a view from afar on the development of Slovene linguistics after 1919. Dedicated to Fran Ramovš (1890–1952), it directs attention to his role and function in this development, in particular to his concern with the problems of ecology and empirical investigation of Slovene dialects through space and time. The paper focuses on a survey of the topics of phonology and structural linguistics related to the Slovene language, discussed by Nikolaj Trubetzkoy in his letters to Roman Jakobson, and on Nikolaj Trubetzkoy's and Fran Ramovš's role in leading Aleksander Isačenko in to Slovene linguistics.*

V referatu bi želel napraviti dvoje: prvič, pogledati na delo Frana Ramovša od daleč, v perspektivi razvoja jezikoslovja v tem stoletju; in drugič, opozoriti na njegovo vlogo v razvoju zanimanja za slovenski jezik v svetu njegovega časa. V tem drugem delu se bom omejil na odnos praške fonološke šole do problematike slovenskega jezika.

I Fran Ramovš je ustvaril moderno znanost o slovenskem jeziku in je doslej njen najpomembnejši predstavnik. Razsežnosti njegovega prispevka slovenistiki, njegove *Slovenische Studien* (1918–20), *Konzonantizem* (1924), *Dialektološka karta* (1931), *Dialekti* (1935), *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (1936), *Relativna kronologija* (1950), *Osnovne črte* (1951), in do neke mere *Morfologija* (1952),¹ so med naj-

*Po predstavitvi referata na Simpoziju sem se imel priložnost pogovarjati o problematiki, ki jo zastavljam v tem prispevku, z univ. prof. dr. Bredo Pogorelec, predstojnik Oddelka za slovanske jezike na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in s prof. Stanetom Suhadolnikom, višjim strokovnim sodelavcem Inštituta za slovenski jezik pri SAZU. Za ploden prijateljski razgovor se obema kolegoma najlepše zahvaljujem.

¹Prim., F. RAMOVŠ, *Slovenische Studien*, *Archiv für slavische Philologie* XXXVII (1918–20), 123–174, 289–330. – *Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem* (Ljubljana, 1924). – *Dialektološka karta slovenskega jezika* (Ljubljana, 1931). – *Historična gramatika slovenskega jezika, VII. Dialekti* (Ljubljana, 1935). – *Kratka zgodovina slovenskega jezika, I.* (Ljubljana, 1936). – *Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov*, *Slavistična revija* III (1950). – *Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma*, *Slavistična revija* IV (1951), 1–9. – *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta prirejena po predavanjih v l. 1947/48, 48/49 (Ljubljana, 1952).

reprezentativnejšimi deli slovenskega jezikoslovja v slavističnih seminarjih po svetu.

Za slovensko znanost je bilo izhodišče Ramovševega dela eno samo: slovenski svet in njegov človek; centralna os v njem – slovenski jezik in izgrajevanje znanosti o njem. Povzemam za Francetom Bezlajem: »Za [nas] Slovence je Ramovš alfa in omega vsega, kar vemo o svojem jeziku. Doslej ni bilo nikogar, ki bi bil tako globoko posvetil v temo [njegovega] jezikovnega razvoja, on sam pa nam je tako rekoč iz nič ustvaril sintezo.« (Bezljaj 1950: 225.)

In za Romanom Jakobsonom: »Ko smo v v dvajsetih letih gradili to, kar je danes 'Praška fonološka šola', smo poznali slovenski jezik in njegov razvoj iz J. Baudouina de Courtenayja, Olafa Brocha, iz Romana F. Brandta, Alekseja A. Šaxmatova.²... Ramovševega *Konzonantizma* takrat še ni bilo, in *Dialekti* so izšli dosti kasneje. ... Kompleksnost slovenskih narečnih pojavov se nam je v tistem času zdela, da nasprotuje uglajenosti naših predpostavk. ... In vendar se je pokazalo, da je Franu Ramovšu uspelo razložiti zgodovinski razvoj enega diahronično najmanj dokumentiranega slovanskih jezikov. ...« (Lenček 1959, 22. 3. 1959.)

Ramovševi biografi se vedno znova ustavljajo ob dveh samoumevnih zgodovinskih okoliščinah, ki se pravzaprav zelo malo tičeta Frana Ramovša – znanstvenika.³ Prvič, pravijo, da je bilo stanje slovenske lingvistike ob njegovem nastopu tako neobgljeno, da je moral Ramovš na vseh področjih preučevanja slovenskega jezika začeti nanovo (Kolarič 1960–71: 23); in drugič, kot v zadregi, da je v jezikoslovju Fran Ramovš izhajal iz mladogramatične šole, ki pa »da je v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno« – ko da bi to nekako zmanjševalo njegovo namišljeno krivdo – »bila že v krizi in razkroju«. (Bezljaj 1950: 225.)

Dejstvo, da je Fran Ramovš na neki stopnji svojega znanstvenega razvoja – ekološko in metodološko – tudi bil »Junggrammatiker«, samo potrjuje preprosto resnico, da v rasti znanosti ni mogoče preskakovati razvojnih stopenj znanstvenega procesa, od opazovanja in dojetanja pojavov, do analitičnih in sintetičnih faz njihovega obravnavanja. Jezikoslovje je najprej in predvsem *empirična* veda, ki je prvenstveno *ekološka* v tem smislu, da temelji na opazovanju jezika kot komunikacijskega sistema neke družbe, – in šele potem *strukturalizem*, ustvarjajoč razmerja med sestavnimi deli v njih abstraktnih sistemnih odnosih.⁴ Navsezadnje je empirija tisto, ki omogoča odkrivanje logičnih sistemov in struktur v svojem gradivu – in ne obratno. Tako sta na primer fonetika in fonologija le dva komplementarna načina dojetanja glasov jezika:

²Prim., J. BAUDOUIN DE COURTENAY, *Opyt fonetiki rez'janskix govorov*, Varšava, St. Petersburg, 1875. – Idem, *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie*, I (St. Petersburg, 1895), II (St. Petersburg, 1904), III (St. Petersburg 1913). – O. BROCH, *Slavische Phonetik*, Heidelberg 1911. – R. F. BRANDT, *Načertanie slavjanskij akcentologii*, St. Petersburg, 1880. – A. A. ŠAHMATOV, Iz istorii udarenij v slavjanskij jazykax, *Izvestija Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii Nauk*, III (St. Petersburg, 1898), 1–34.

³Za pripravo referata sem uporabljal gradivo, ki ga prinašajo: Bezljaj 1950. Kolarič 1960–71, Lenček 1959, Nahtigal 1955, Rotar 1988, Rotar 1989. Informacija, ki jo prinaša Koblar–Horetzky 1985, mi ni bila dostopna.

⁴Prim., C. LÉVI-STRAUSS, *Structuralism and Ecology*, predavanje na Barnard College–Columbia University, 1972. Glej C. LÉVI-STRAUSS, *The View from Afar*. Prevedel J. Negroschel in Phoebe Hoss (New York, 1985), 101–120.

fonetika, kot jih zaznava naše uho, v njih naravni substanci, in fonemika, kot jih umsko sprejemamo, sistemsko urejamo v strukture po modelih, ki nam jih nudijo organizmi okoli nas. V tem smislu sta mladogramatična empirija in metodologija Ramovševega terenskega dela najboljša priprava za raziskovanje vprašanj problematike slovenskega strukturalnega jezikoslovja. Prav to je tudi prva najvažnejša in najznačilnejša kvaliteta Ramovševega dela v očeh slovenistike in slovanskega jezikoslovja v svetu: natančnost in neoporečnost njegovih terenskih podatkov in zgodovinskih interpretacij.⁵

Toda pravi Fran Ramovš, kot gleda nanj znanstvenik v svetu, je še v nečem drugem: v priznanju njegove znanstvene odprtosti, zvestobi jezikovnim dejstvom in razvojni dinamiki znanosti. Samo kdor pozna Luciena Tesnièreja oceno Konzonanizma (Tesnière 1930) in Dialektološke karte (Tesnière 1931), van Wijkove tople besede ob Kratki zgodovini slovenskega jezika (van Wijk 1939), lahko razume, kaj stoji za Ramovševu »novo metodo«, »metodološko inovacijo«, na katero merijo biografi, ko govorijo o Ramovševi Kronologiji, o njegovih Osnovnih črtah, obeh Ramovševih sintezah, stoječih najbliže modernemu strukturalizmu. Slovenski strukturalizem, danes – Logarjev, Riglerjev, Toporišičev – samorasten kot je, je tak, ker je pognal iz Ramovševe zvestobe ekologiji slovenskega jezika in metodološki empiriji raziskovanja njegovih govorov.

2 Po tem kratkem uvodu naj spregovorim o zanimanju dunajske in praške lingvistične šole za fonološko problematiko slovenskega jezika. Predmet razprave, zožen, kot je, na geografsko najbližji sektor možnih medsebojnih vplivov jezikoslovnih tokov v novi Evropi po prvi svetovni vojni, in na eno samo smer možne dvosmerne interakcije, na relacijo Dunaj – Ljubljana, vsekakor spada v zgodovinski okvir razvoja slovenistike med obema vojnama. Problem kot tak, dasi je mnogo momentov interakcije v trikotniku Dunaj – Praga – Ljubljana, zlasti osebnih, znanih, a ne dokumentiranih, v kolikor vem, še ni bil obravnavan.⁶ Naš namen je predvsem pokazati na jezikoslovno problematiko slovenščine, ki je pritegovala zanimanje obeh

⁵Prim., na primer, kaj pravi Horace G. Lunt (Harvard University) o Ramovševih analizah zgodnje-slovensko-bavarskih krajevnih imen: »Fran Ramovš, the historian of Slovene, carefully sorts out the likely phonetic facts of the 8th–11th c. Slovene, the probable etymologies of the toponyms (utilizing the modern German and Slovene *dialect pronunciations*, not the official spellings), and quite plausibly concludes that the evidence for *č* and *c* (first »soft«, later »hard«) is strong. He maintained that Baudoin de Courtenay [H. G. Luntova oznaka za tako imenovano praslovansko »tretjo« »progresivno« palatalizacijo; R. L. L.] was completed by the 9th century in the Austrian Alps. Unfortunately his wise words have been unheeded by many Slavists.« Prim. Horace G. LUNT, *The Progressive Palatalization of Common Slavic* (Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1981), 30.

⁶Manj znano je na primer, da je Václav Vondrák ob odhodu na Masarykovo univerzo v Brnu, vabil Frana Ramovša, da zasede slavistično stolicu na Univerzi na Dunaju; Ramovš je povabil odklonil, mesto je dobil potem knez Trubeckoj. Drugič so Ramovša še resneje vabili v Prago po umiku Františka Pastrnka in bili zatrdno prepričani, da tako častnega povabila ne bo odklonil. Toda Ramovš je odklonil tudi to povabilo in ostal zvest slovenski univerzi. Prim. Šolar 1950: 444–445.

voditeljev praškega lingvističnega krožka, Nikolaja S. Trubeckoja in Romana Jakobsona, njuna opazovanja, sodbe in spodbude o problemih slovenskega jezika, ki so bile ali ki bi lahko bile, če bi osebni stik med Ljubljano, Dunajem in Prago obstajal, plodotvorne spodbude mladi ljubljanski slovenistiki med obema vojnoma.⁷

Glavni vir naše razprave sta obe najpomembnejši in v svetu najvplivnejši deli praškega lingvističnega krožka: *Remarques sur l'évolution phonologique du Russe comparée a celle des autres langues slaves* Romana Jakobsona (Jakobson 1929) in *Grundzüge der Phonologie* Nikolaja S. Trubeckoja (Trubetzkoy 1939), pa bogata znanstvena korespondenca Nikolaja Trubeckoja z Jakobsonom vse od časa, ko je knez Trubeckoj zapustil domovino, 1920, pa do njegove prezgodnje smrti, 1938., vsega skupaj 214 pisem, sedaj dosegljivih v izdaji in komentarju Romana Jakobsona (Jakobson 1975). Ta korespondenca je predvsem predmet našega pregleda v tem referatu.

Ozadje praškega lingvističnega krožka je znano. Ustanovljen je bil leta 1926 v Pragi. Njegova ustanoviteljica sta bila: jezikoslovni anglist Vilém Matheisus (1882–1945) in slavist Roman Jakobson (1896–1982). Med prvimi člani krožka, med češkimi znanstveniki: Bohumil Trnka, Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský; med ruskimi emigranti: Roman Jakobson, v letih med obema vojnoma profesor slavistike na Masarykovi univerzi v Brnu na Moravskem, Nikolaj S. Trubeckoj (1890–1938), jezikoslovni slavist na univerzi na Dunaju, Sergej O. Karcevskij (1884–1955, jezikoslovni anglist na univerzi v Ženevi. Njihov program: strukturni in funkcionalni pristop v jezikoslovje in literarne vede, in v jezikoslovju – fonologija. Vodilni teoretik praške šole – Karcevskij; glavna mednarodna organizatorja – Roman Jakobson in Nikolaj Trubeckoj (Kondrašov 1967).

Krožek je obstajal vse do začetka druge svetovne vojne, objavil osem zbornikov svojih *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (1929–1939), in bil v živih in plodovitih zvezah z zahodnoevropskimi, slovanskimi in ameriškimi znanstvenimi centri in mednarodnimi organizacijami. V tridesetih letih, na mednarodnih kongresih jezikoslovcev od prvega 1928. leta v La Hayu; drugega 1931. v Ženevi; tretjega 1933. v Rimu; četrtega 1936. v Kopenhagenu; do petega 1939. leta v Bruslju; na mednarodnih kongresih fonetikov, od prvega 1932. v Amsterdamu; drugega 1935. v Londonu;

⁷ Fran Ramovš se je udeležil Prvega mednarodnega slavističnega kongresa v Pragi, Brnu in Bratislavi, kjer je praški lingvistični krožek (glej spodaj) prvič predstavil slavistom svoje lingvistične teze, objavljene v *Travaux du Cercle Linguistique de Prague, I* (Praga 1929), 5–29; prim. Rotar 1989: 129–130. Ramovšovo pričevanje o samem sebi, ki ga je zapisal v enem iz pisem Želmíri Gašparíkovi (Rotar 1989: 133), deloma razloži, zakaj se Ramovš kasneje mednarodnih kongresov ni udeleževal, ne Drugega mednarodnega slavističnega v Varšavi in Krakovu (1934), ne slavističnih kongresov po letu 1945. Po sili razmer je bil v izvršnem odboru, pripravljalnem, za Tretji mednarodnislavistični kongres, ki naj bi se sestal v Jugoslaviji, v Beogradu, v jeseni 1939; sodeloval je v pripravah odgovorov na znanstvene teze tega kongresa, ki so izšli že pred jesenjo 1939, do samega kongresa v septembru istega leta pa ni prišlo. V korespondenci med Želmíro Gašparíkovo in Franom Ramovšem smo tudi prikrajšani za diskusijo o eni najvažnejših čeških publikacij praškega lingvističnega krožka, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, uredila B. Havránek in Miloš Weingart (Praga 1932), o kateri je želela navezati razgovor Gašparíkova. (Rotar 1989: 157).

in tretjega 1938. v Ghentu, Pražani sodelujejo s predstavniki jezikoslovja vsega sveta: s teoretikom Karlom Bühlerjem na Dunaju, z Leonardom Bloomfieldom, utemeljiteljem ameriškega strukturalizma v Združenih državah, z Louisom Hjelmslevom na Danskem, A. W. de Grootom in Nicolasom van Wijkom na Holandskem, z Lucienom Tesnièrejem in Andrejem Martinetom v Franciji, in z vrsto ruskih sovjetskih slavistov: Grigorijem O. Vinokurjem, Evgenijem D. Polyvanovom, Jurijem N. Tynjanovom, Borisom V. Tomaševskim, Nikolajem N. Durnovojem, Petrom G. Bogatyrevom. Toda glavna os teoretičnega dialoga, vsaj za življenja Nikolaja Trubeckojja, je bila os Ženeva – Dunaj – Brno, in s te osi nam govorijo objavljena Trubeckojjeva pisma Romanu Jakobsonu.

Zanimivo je že pogledati na mesto slovenščine med slovanskimi jeziki, o katerih teče beseda v korespondenci Nikolaja Trubeckojja z Romanom Jakobsonom. Statistično je slovenska tematika na šestem mestu med slovanskimi jeziki, obravnavanimi v objavljenih pismih; o slovenski tematiki v njih je razgovor devetnajstkrat, kar je relativno pogosto. O ruščini je govora v trinajstih pismih, o češčini v trinajstih, o srbohrvaščini šestindvajsetkrat, o poljščini štiriindvajsetkrat, o polabskih govorih dvaindvajsetkrat. Ker so ta pisma Trubeckojjeva, ki je prej splošni jezikoslovec kot slavist, so vprašanja, ki se dotikajo slovenščine, vezana bolj v splošno jezikoslovna kot slavistična ali še celo slovenistične okvire. Za kolege, ki bi utegnili biti pozorni na te probleme, povzemam za Trubeckojem tudi teoretična ozadja njegovega dvogovora z Romanom Jakobsonom. Naj dodam, da sem zaradi omejitve časa in prostora iz celotnega gradiva izbral le nekaj najzanimivejših aspektov Trubeckojjevega zanimanja za slovenščino.

Po predmetih vprašanj, ki jih Trubeckoj načinja, slovenska tematika obravnava dvanajstkrat vprašanja fonologije slovenščine, od tega petkrat vprašanja prozodemu in petkrat slovenskih glasov, enajstkrat se dotika osebnosti, ki se ukvarjajo s slovensko problematiko, sedemkrat problemov slovenske dialektologije, štirikrat problemov slovenske metrike in prozodije, in enkrat samkrat enega samega problema oblikoslovja slovenskega jezika.

2.1 Morda je ta »enkrat samkrat« eno zanimivejših mest v Trubeckojjevi korespondenci. Nanaša se na znano misel Antoina Meilleta o dvojini – »de la catégorie, relativement concrete, qui tend à s'éliminer partout au fur et à mesure des progrès de la civilisation ...« (Meillet 1921: 150), v prevodu – »o dvojini – relativno konkretni slovnični kategoriji, ki se sorazmerno z napredkom človeške civilizacije povsod umika iz rabe ...«, misli, ki je – povedano mimogredé – nekaj let kasneje pobudila Luciena Tesnièreja k raziskovanju slovenske dvojine v monografiji *Les formes du duel en slovène* in spremnem *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène* (oboje Pariz, 1925), je leto za Ramovševim Konzonantizmom slovenistika dobila klasično znanstveno monografijo o slovenski dvojini, v kateri je njen avtor prvi na zahodu znanstveno-lingvistično opozoril na eksistenčno vprašanje slovenskega jezika v južnoslovanskem kontekstu.

V enem svojih zgodnjih pisem z Dunaja Trubeckoj govori o potrebi, da se jezikoslovje znebi mladogramatičnega in saussurjanskega obravnavanja spreminjanja jezikov kot slepe igre naključja, ki nimajo nobene zveze s fonološkim sistemom in lo-

giko razvoja strukture jezikov.

(Trubeckoj 30 [22. 12. 1926], Jakobson 1975: 97).⁸

Я в своих лекциях всегда стараюсь показать логику эволюции. Это возможно не только в области фонетики, но и в области морфологии (а вероятно, и в области словаря). Есть некоторые замечательно показательные примеры, – напр. эволюция числительных в славянских языках (эта эволюция вся зависит от того, сохранилось ли двойственное число как живая категория или не сохранилось) – kot v slovenščini. Если де Соссюр не решился сделать логического вывода из своего же тезиса о том, что «язык есть система», то это в значительной мере потому, что этот вывод противоречил бы не только общепринятому представлению об истории языка, но и общепринятым понятиям об истории вообще.

С точки зрения общих историков можно для эволюции языка устанавливать только такие «законы» как «прогресс цивилизации разрушает двойственное число» (Meillet), – т. е., строго говоря, законы во первых весьма подозрительные, а во вторых не чисто-лингвистические. Между тем, внимательное изучение языков с установкой на внутреннюю логику их эволюции учит нас тому, что таковая логика есть, и что можно установить целый ряд законов чисто-лингвистических, независимых от внелингвистических факторов «цивилизации».

Leta kasneje Roman Jakobson (Jakobson 1975: 97) razvija to isto misel takole:

С славянской точки зрения тезис Meillet совершенно неприемлем: чем современные словенцы и лужичане менее цивилизованы сербов или болгар? чем полаб XVII-го века был не цивилизованнее великоросса того же времени? Как это ни странно, дв. ч. сохранилось только у тех славян, которые сильнее всего германизованы (за искл. чехов).

2.2 Drug tak splošno jezikoslovni argument, nanašajoč se na tako imenovane panonske, skupne južnoslovanske in zahodnoslovanske jezikovne pojave, se razvija Trubeckoju v razpravljanju o smereh in fazah jezikovnega razvoja, o križanjih različnih razvojev na nekoč nepretrganih, kasneje ločenih kontinuiranih (Trubeckoj 23 [15. 1. 1925], Jakobson 1975: 76). Trubeckoj govori o kronoloških razlikah v razvoju iste fonološke spremembe na takih jezikovnih ozemljih. Stik med slovensko-hrvaškimi in centralnoslovaškimi narečji v Panonski nižini – kot je poznano, je Ramovš o tem govoril v Rfši Vel'komoravski (Ramovš 1935: 441–452) in v Kratkii zgodovini slovenskega jezika (Ramovš 1936: 83–95) – bi po Trubeckoju lahko obrazložili s takimi kronološkimi razlikami v razvoju.

(Trubeckoj 23 [15. 1. 1925], Jakobson 1975: 76):

Так напр. изменения $dj > \dot{z}$ и $\dot{z} > \dot{z}$ оба общечешкословацкие, но у чехов $dj > \dot{z}$ произошло раньше чем $\dot{z} > \dot{z}$ (и поэтому здесь не только $vítěz < vit'a^{n}z$, но и $meze < meža < medja$), у словаков же, наоборот $dj > \dot{z}$ произошло после $\dot{z} > \dot{z}$, и потому здесь z получилось только из \dot{z} , восходящего к \acute{g} , а z из dj сохранилось без изменения. Объясняется это тем, что волна $dj > \dot{z}$ шла с севера на юг (она есть у поляков и лужичан, но отсутствует у сербов и словенцев), волна же $\dot{z} > \dot{z}$ – с юга на север (она есть у сербов и словенцев, но отсутствует у поляков). В прачешкословацкой области обе волны скрестились, и в результате, порядок их наступления в сев.–зап. части этой области был иной чем в юго-вост. Такими же хронологическими различиями я

⁸Referenca označuje: številko in datum Trubeckojevega pisma v Jakobsonovi izdaji (1975) in stran, na kateri se nahaja citat.

объясняя отношения между среднйесловацк. диал. *gazum, ravný* и чешк. *rozum, govny*.

Словом, для древнейшей эпохи я вообще не вижу никаких оснований отделять прасловацкие говоры от прачешских и исхожу из понятия о прачешскословацких говорах, которые называют еще «центральнопраславянскими». Они служили посредствующим звеном между северозападной (пралужицколяжской) и югозападной (прасловенскосербохорватской) группами праславянских говоров, и благодаря этому своему промежуточному положению являлись иногда местом перекрещивания волн северных и южных, что вызывало иногда хронологические различия в порядке наступления одинаковых изменений в разных частях их территории.

Mimogrede, v tem Trubeckojevem razmišljanju je zasidrana ideja »centralnopravoslavanskih dialektov«, ki jo je kasneje razvijal Aleksander Isačenko (glej Isačenko 1936 a).

2.3 Eden problemov, o katerem razpravlja Trubeckoj z Jakobsonom v pismu 1. novembra 1927, se tiče fonološkega razmerja med naglasom in kvantiteto v jezikih, ki imajo oboje v svojem prozodičnem sistemu, kot sta polabščina in slovenščina. V odstavku, ki ga želim navesti dobesečno (Trubeckoj 37 [1. 11. 1927], Jakobson 1975: 112–113), Trubeckoj postavlja svoj predlog za rešitev tega fonološkega problema takole:

В полабском языке, как он предстает перед нами в памятниках, все ударяемые гласные долги, все заударные краткие, а в предупредных слогах допускаются как долгие так и краткие гласные (нпр. *vā.pāustěň* »выпущенный« – *vāigāsěň* »погашенный«). Таким образом, оказывается, что количество »свободно«, а ударение »несвободно«, при чем место ударения определяется простой формулой: *ударение лежим на послѣбнем из болгих слогов акценмной ебилицы.*

in se dalje vprašuje:

Можно ли считать что в полабском языке в том виде, как он нам известен, количество действительно вполне свободно? Иначе говоря, что следует разуметь под полной свободой количества? Ведь в полабском языке, как указано выше, первый слог обязательно был долог, а краткие слоги никогда не стояли под ударением. Значит, не все теоретически-мыслимые комбинации долготы и краткости с ударяемостью и неударяемостью и с числом слогов были допустимы, а только некоторые. Это не то, что в чешском языке, где любой слог слова может быть краток или долог, где возможны слова, состоящие из одних кратких слогов, и где ударение может лежать как на долгом, так и на кратком слоге. Возникает вопрос, не следует ли ввести особое понятие »полусвободного количества«? Из славянских языков кроме полабского такое »полусвободное количество« представляет еще словенский. Мне кажется, что понятие это имеет некоторую прагматическую ценность. Дело в том, что тогда как в языках с вполне свободным количеством (в чешском, в сербском) ни краткие гласные как таковые, ни неударяемые гласные качественной редукции не подвергаются, – в языках полабском и словенском такая качественная редукция неударяемых кратких гласных очень сильно развита: так в полабском языке в кратких неударяемых слогах все старые гласные верхнего подъема дали *ǎ*, а все старые гласные неверхнего подъема дали *ǐ*.

Интересно узнать, что Вы обо всем этом думаете?

2.4 Kot je znano, je Trubeckoj v začetku tridesetih let (1932–33) tehtal van Wijkove pomisleke na teze praških jezikoslovcev o teleološkem značaju sprememb v jezikih (van Wijk 1932: 67–75), iz česar je zrasla razprava Die Entwicklung der Gut-

turale in der slavischen Sprachen (Trubetzkoy 1933: 267–279). Glavni argument te študije, sloneče na konceptu »centralnoslovanskih« glasovnih sprememb in na Trubeckojevem izgrajevanju sistema fonoloških korelacij, je v tezi, da razvoja velarov v slovanskih jezikih nikakor ne gre imeti za prazno igro slučaja; nasprotno, da je razloge zanj treba iskati v vzročno povezanih razvojnih dejstvih, ki sledijo inherentni težnji jezikov po pravilnosti in smotrnosti struktur svojih glasovnih sistemov (Trubetzkoy 1939).

Praslovanski sistem zapornikov je slonel na dveh korelacijah: na korelaciji zvenečnosti (zveneč nezveneč glas) in na korelaciji zapornosti (zapornik pripornik). V skupnoslovanskih govorih, ki so odpravili *dz* (glas *ʒ* iz **g'*), nezveneči zaporniki *p*, *t*, *k* niso mogli biti istočasno udeleženi v teh dveh korelacijah. Tako je v razvoju slovanskih jezikov po tej teoriji prišlo do naslednjih sprememb v sistemu treh mehkonebnikov: (1) ali do odprave korelacije zapornosti, ko sta *č* in *c* dala nekakšen »neutralen«, »srednji« *č* [kot v velikoruskih narečjih] in ohranila *š* vs. *s* in *ž* vs. *z*; ali (2) je korelacija zapornosti v *č* vs. *c* ostala, pa je prišlo do nevtralizacije med *k* in *x*; v teh govorih je velarni nezveneči pripornik *x* postal laringalni – grlni *h*; ali pa, (3), je bila v sistemu treh mehkonebnikov *k* : *g* : *x* odpravljena korelacija zapornosti – in v teh narečjih je *g* dal *ɣ*. Za slovanske jezike je značilno, da slabijo šum grlnih pripornikov; ker pa pri velarnem priporniškem šumu pri glasu *x* gre za relativno važno razločevalno delno zaporo na določenem mestu ustne votline, lahko oslabitev šuma nastopi le pri takih mehkonebnih pripornikih, ki v sistemu jezika v posameznih narečjih ne poznajo korelacije zapornosti (Trubetzkoy 1933: 278–279).

V tej razpravi se Trubeckojev argument dotika tudi razvoja *g* v *ɣ* v slovenskih in čakavskih govorih, v katerem Trubeckoj vidi iste razvojne težnje kot v centralnoslovanskih narečjih, vendar z novimi, nadaljnji razvojnimi težnjami, o katerih pa ne govori, a razpravo o njih obljublja za kdaj kasneje. V pismu Romanu Jakobsonu od 4. aprila 1932, pravi:

(Trubeckoj 106 [4. 8. 1932], Jakobson 1975: 248):

Очень благодарю за присылку литературы. Статья моя уже написана, но вышла очень велика, так что теперь надо ей сократить по крайней мере на $\frac{1}{3}$. Это очень трудно. Вероятно придется просто не касаться словенских говоров, где скрещение двух решений проблемы заднебных ($g > \gamma$ и $x > h$) создало довольно сложные и своеобразные отношения (вплоть до полного упразднения всех заднебных в незаимствованных словах: $g, x > h, a k > ')$.

Te svoje obljube pa Trubeckoj nikoli ni izpolnil. Naj dostavim, da v svoji razpravi, ki je izšla v Miletičevem zborniku – devet let po Ramovševem Konzonantizmu, Trubeckoj ne omenja ne Ramovša ne koga drugega s podatki o slovenskem in čakavskem razvoju, ki ga obravnava.

2.5 Zanimivi so Trubeckojevi podatki v pismih Jakobsonu, ki se nanašajo na njegovo pripravljane Atlasa fonoloških sistemov, za katerega je bila dana iniciativa na Četrtem mednarodnem kongresu lingvistov v Kopenhagnu (1936). Trubeckoj je bil takoj pripravljen prijeti za delo in že 20. oktobra 1937 poroča Jakobsonu o fonoloških izoglosah v Evropi, v katere vključuje tudi ozemlje slovenskega jezika. Med pojavi,

ki jih omenja za slovenščino, so: mehkonebni pripornik *x*, ki ga večina slovenskih narečij deli s čakavskimi in kajkavskimi govori in z nemščino (a ne z italijanščino); grlni pripornik *h* – v nekaterih severnih slovenskih govori, koroških, ki ga ti delijo z nemščino, madžarščino in s štokavskimi govori (in dodaja: »v češčini, slovaščini, ukrajnščini in beloruščini je ta *h* fonološko mehkonebni in ne morda grlni soglasnik«); dalje – nosni samoglasniki – v slovenskih govorax Pod'jun'ja, prjamo sopri-kasajuščixsja s nemeckimi »nazalizirujuščimi govorami«; in grlni zapornik *ʔ*, »glottal stop« v angleški terminologiji (Heffner 1960: 136–137), gortanj vzryvnoj v časti slovenskih govorov v Karintii, kot pravi Trubeckoj in končuje: Èto poka vsjo, čto mne udalos 'vyjasnit' bez voprosnika (Trubeckoj 186 [20. 10. 1937], Jakobson 1957: 402–404). Toda že v naslednjem pismu dodaja še mehkonebni pripornik.

(Trubeckoj 187 [26. 10. 1937], Jakobson 1975: 407):

у (т. е. фонологический партнер *x*): это у имеется в голландском, в ниже- и средненемецких говорах, повидимому также в немецких говорах восточной Богемии, далее в чешском, словацком, украинском, белорусском, южновеликорусском, во всех языках Кавказа, в османском, греческом и арабском; кроме того, вне контакта с этой сплошной территорией у имеется в некоторых чакавских и словенских говорах.

Naj ob vprašanju evropskih izoglos dodam še drugo malenkost. Ko Trubeckoj v naslednjem pismu Jakobsonu poroča o delu ene svojih italijanskih študentk v seminarju, Giulije Porru, učenke italijanskega simpatizerja praške lingvistične šole G. Devota, v komentarju na njena opazovanja o korelaciji fortis : lenis v italijanščini (ki jo sam opredeljuje: pričem lenis vseгда zvonkaja, a fortis nepridixatel' naja, no pri ne-tralizaciji arxifonema predstavljena lenis), dodaja

(Trubeckoj 196 [9. 5. 1938], Jakobson 1975: 426):

корреляция звонкости гораздо менее распространена в Европе чем это кажется. Собственно говоря она существует только в венгерском, в литовском, в албанском, в латышском и в славянских языках, да и то за исключением некоторых словенских диалектов.

Pri tem Trubeckoj seveda misli na opozicijo fortis : lenis, ki je sodeč po tako zvanih spirantiziranih končnih zvenečih zapornikih, v narečjih dela severozahodnega slovenskega jezikovnega ozemlja, kot sta jih opazila Ramovš in Isačenko, morala obstojati že od najstarejših časov (Ramovš 1924; Isačenko 1939).

2.6 To so nekatere med najzanimivejšimi referencami na slovenski jezik in njegove probleme v Trubeckojevi korespondenci z Romanom Jakobsonom.

In naj podčrtam, da sem se omejil le na probleme, za medvojno obdobje fonološko dokaj inovacijske, ki so Trubeckoju rastli ob pripravljanju njegovih Grundzüge der Phonologie (1939). Nekaterim med njimi je mogoče slediti tudi v Grundzüge, v knjigi, ki mu je zorela vse do smrti. Statistično: slovenski problemi so tukaj predstavljeni trinajstkrat, dvakrat od tega v opombah. Naj na tem mestu samo zaradi pregleda naštejemo tudi nekaj njihove tematike.

So slovenski govori, zlasti na Koroškem, ki imajo uvularni [R] kot regionalno fonetsko varianto alveolarne apikalne *r* v slovenščini (Trubetzkoy 1938: 47);

v govoru Dravcev na Koroškem obstaja serija dvoglasnikov *ua* in *ia*, ki se vklaplajo v petsto-

penjski četverokotniški samoglasniški sestav (Trubetzkoy 1938: 115); referenca: Isačenko 1935:

v Podjuni na Koroškem obstajajo slovenski govori z nazali Trubetzkoy 1938: 119); referenca Isačenko 1935:

so slovenski govori na Koroškem, ki v svojem soglasniškem sistemu nimajo velarov–mehkonebnikov (Trubetzkoy 1938: 123); brez reference;

nekatera slovenska narečja imajo fonemske pare nezvenečih zapornikov in zvenečih pripornikov ($p \rightarrow \beta, t \rightarrow \gamma$) – v končnih položajih – korelacijo konstriktivnosti, ki je fonološko relevantna le za ustnične in zobne zapornike (Trubetzkoy 1938: 150–151);

vsi nenaglašeni zlogi v slovenščini so enomorni (obsegajo le po eno mōro); in celotni sistem sestoji iz sistema nizkotonskih enomornih zlogov, visokotonskih enomornih zlogov, dvomornih zlogov s pozitivnim tonskim potekom (positiv verlaufend), in dvomornih zlogov z negativnim tonskim potekom (negativ verlaufend) (Trubetzkoy 1938: 190); brez reference;

in končno – fonološka formula naglasa v knjižni slovenščini: Besede, ki nimajo dvomornih zlogov (dolžin), imajo naglas na zadnjem (enomornem) zlogu; če je ta zlog odprt, se naglas z njega fakultativno lahko premakne na predzadnji enomorni zlog. Toda statistična distribucija akcenta v slovenski poeziji kaže, da so kratko akcentuirani zlogi tukaj obravnavani kot nenaglašeni (Trubetzkoy 1938: 257). To je naravna posledica dejstva, da položaj kratko naglašanih zlogov v besedi ni svoboden, ampak zunanje determiniran, kar pomeni, da ne more razločevati pomena dveh besed z isto kvantitativno strukturo (Trubetzkoy 1938: 193); z dvema referencama: prva, za statistično razvrstitev naglasa v slovenskem verzu, na že omenjeno razpravo Isačenka, *Der slovenische fünffüssige Jambus*; druga, na nesvobodnost kratkega naglasa v slovenščini – na Romana Jakobsona, »Die Betonung und ihre Rolle in der Wort – und Syntagmaphonologie« (Jakobson 1931: 173).

3.0 Končno, še primer, dva za ponazoritev osebnih odnosov kneza Trubeckoja do ljudi svojega časa, ki so se ukvarjali s slovenistiko. Znano je, da je Trubeckoj v slavističnem seminarju univerze na Dunaju imel dva doktorska kandidata, ki sta raziskovala koroške govore: Aleksandra Vasiljeviča Isačenka (1910–1978), in nekega Viktorja Paulsena, rojenega 1913, o katerem vemo samo to, da je pri Trubeckojju branil disertacijo z naslovom *Die slowenischen Mundarten des Gailtals in Kärnten* (Jakobson 1975: 273).⁹

Isačenka knez Trubeckoj prvič omenja Jakobsonu v pismu z 8. junija 1930; takrat je bilo Isačenku dvajset let (Trubeckoj 61 [8. 6. 1930], Jakobson 1975: 159–160):

То, что Вы пишете о студентах Матезиуса и Трки, находит себе параллель и у нас в Вене. У нас тоже есть студенты, увлекшиеся фонологией, при чем среди них особенно выдвигаются совсем молодые мои ученики (особенно один русский эмигрант, некий Исаченко, очень способный, изучивший в беженстве сербский и словенский языки).

Isačenko je prinašal Trubeckojju informacije o slovenskih koroških narečjih, tako na primer, podatke o slovenskem koroškem zaporniku [?] iz mehkonebnega *k*, o katerem leto kasneje poroča Jakobsonu (Trubeckoj 80 [14. 11. 1931], Jakobson 1975: 201):

Вы приводите такие примеры перехода корреляции в дизъюнкцию, при которых изменение касается признакового члена корреляции. Может показаться, что это –

⁹ Viktorja Paulsena omenja tudi Isačenko v svojem poročilu Dunajski akademiji leta 1938: »Dr./ V. Paulsen, ebenfalls Mitglied des Wiener slawischen Seminars, bereiste im Jahre 1932 und 1933 einen anderen Teil des Gemischtsprachigen Gebietes in Kärnten, nämlich das Gailtal. Die Ergebnisse dieser Reise sind in seiner Doktorarbeit niedergelegt.« (Isačenko 1938: 3).

всегда так. Между тем, довольно много служаев, когда тот же результат достигается изменением беспризнакового ряда. Так, в каринтско-словенских говорах *k* перешло в ' (сильный гласный приступ), а *g* сохранилось как *g*.

Leto dni kasneje Trubeckoj poroča Jakobsonu brez komentarja (Trubeckoj 110 [9. 1932], Jakobson 1975: 254):

Исаченко нашел словенский говор, в котором все звонкие взрывные после гласных перешли в спиранты: *Vog̃ > Vuex*, *gađ̃ > gaŋ* (G. *gaða*), *bob̃ > buif* (G. *buiba*)!

Naslednjo pomlad, 1933, v času, ko je Roman Jakobson delal na primerjalni slovanski metriki in je potreboval informacije o slovenskem verzju, je Trubeckoj, verjetno na Jakobsonovo prošnjo, naj bi pridobil Isačenka za raziskovanje slovenskega verza, odgovoril (Trubeckoj 115 [10. 5. 1933], Jakobson, 1975: 272–273):

О словенской метрике Исаченке писать сейчас нельзя. Он весь погружен в подготовку к докторскому экзамену. У меня есть другой студент, хорошо владеющий словенским языком (и работавший этим летом вместе с Исаченко по собиранию диалектологического материала в Каринтии). Я предложу ему эту работу в качестве темы для диссертации (он парень с головой). Так или иначе, это мы сделаем.

Že v naslednjem pismu, datiranem 10. junija 1933, pa Trubeckoj sporoča Jakobsonu: Isačenko, nakonec, podal svojo disertacijo (Trubeckoj 116 [10. 6. 1933], Jakobson 1975: 277–278). Kar sledi, je dokaj nelaskava oznaka svojega učenca in njegovega dela, z izrazom tihega razočaranja znanstvenika – učitelja (Trubeckoj 116 [10. 6. 1933], Jakobson 1975: 278):¹⁰

¹⁰Nelaskavi del Trubeckojeve karakteristike Isačenkovega dela se glasi:

Исаченко, наконец, подал свою диссертацию. По существу, кроме нескольких удручающих ляпсусов, особых ересей нет, хотя нет и оригинальности. Но зато по форме – тихий ужас. Впечатление полнейшей беспомощности. Полное неумение распределить материал: в исторической части сообщаются наблюдения над произношением и над передачей звуков диалекта школьными детьми, в каждой главе предполагается известным содержание следующей главы и т. д. Читатель вообще совершенно не принят по внимание: человек, не посещавший моих лекций, большую часть работы вообще понять не сможет. На читателя же, привыкшего читать немецкие диссертации, особенно странное впечатление должно произвести полное отсутствие ссылок, – что тем более досадно, что, на самом деле. Исаченко массу прочел и при желании мог бы каждое свое положение подкрепить ссылками на литературу. Наконец, – что для меня явилось особенно неожиданным сюрпризом, – немецкий язык оставляет желать очень многого ... Как ли жалко мальчика, но пришлось его огорчить и вслеть ему переделать работу. Правда, ввиду того, что времени больше нет, переделка коснется только самого необходимого, так что и после переделки работа будет только более или менее прилична, но не отлична. Похвастаться ею нельзя будет, но по крайней мере можно будет хоть принять ее как диссертацию. Всё это очень удручило не только Исаченку, но и меня самого, ибо в глубине души я всё-таки надеялся, что этой работой можно будет похвастаться: ведь это – первая лингвистическая работа в моем семинаре. Сознаю свою собственную вину во всем этом. Ничего не поделаешь, такая у нас профессия: учимся на учениках, и чтобы научиться преподавать, сначала надо

В глубине души я всё-таки надеялся, что этой работой можно будет похвастаться: ведь это – первая лингвистическая работа в моем семинаре.

Vendar je Isačenkova disertacija, *Die slovenischen Dialekte des Jauntales in Kärnten* (1933), komaj dve leti kasneje izšla v *Revue des études slaves* pod naslovom: *Les dialectes slovènes du Podjune en Carinthie*, v dveh delih: *Description phonologique* (Isačenko 1935: 53–63), in *Études historique* (Isačenko 1936: 38–55). Besedilo te objave je bilo pripravljeno v Franciji, v akademskem letu 1933–34, v času Isačenkovega bivanja pri Andreju Vaillantju v Parizu.¹¹

Verjetno po nasvetu svojega učitelja je bil Isačenko poleti 1937 znova na teren-skem delu po slovenskem Koroškem: Isačenko ezdil k Slovencam, izučal govory Rosental'a, privez dovol'no ljubopytnogo materiala, poroča Trubeckoj Romanu Ja-

испортить нескольких учеников!

Na nekem drugem mestu Trubeckoj še z večjo kritičnostjo govori o Isačenkovem značaju:

Вы спрашиваете меня о моих предположениях касательно научной будущности Исаченки. Признаюсь, я и не знаю, что ответить. Он какой то странный. Безусловно способный, быстро схватывает, соображает. Как будто действительно интересуется наукой. А в то же время чего то не хватает, при том не хватает чего то очень существенного. Должен сказать, что я несколько разочарован результатами его пребывания в Праге: я думал, что он сделает гораздо больше. Стипендия его кончилась, а работу свою над глаголическими рукописями он до сих пор не закончил. Обидно бросать начатое дело. Поэтому, в настоящее время по моему необходимо постараться продлить ему стипендию еще на некоторое время. Я в этом смысле написал Крофте и Папоушку. Был бы очень благодарен Вам, если бы Вы тоже в этом деле помогли. Но, конечно, этим вопрос о будущем не разрешается. В будущем Исаченко собирается жить в Вене, получить лекторат в Университете, а потом хабилизироваться. Всё это – бесплатно. Видов на дальнейшую карьеру в ближайшем времени – никаких. При таких условиях я прямо не знаю, имеет ли ему смысл настаивать на своей академической карьере, для которой он, повидимому, не так уж и подходящ. Я нерешаюсь высказывать ему всё это, потому что это его огорчить, а он склонен к неврастении и придя в отчаяние, может наделать глупостей. Кроме того, ведь сейчас других, неакадемических мест для него не предвидится. Поэтому я и думаю, что пускай он пока закончит свою работу в Праге, переедет в Вену и получить здесь лекторат. Материально это – ноль, но по крайней мере у молодого человека будет сознание, что он имеет какую то должность. А тут я его осторожно приготовлю к мысли, что по научной части ему итти не имеет смысла, и как только подвернется какая нибудь подходящая неакадемическая служба, постараюсь пристроить его туда. А как Вы смотрите на него? напишите мне откровенно. Вы ведь теперь к нему присмотрелись. Разговаривать с ним надо осторожно, учитывая его способность легко владеть в наврастеническое отчаяние, – это Вы имейте в виду. Я его очень люблю, но вижу его недостатки ...

¹¹ Isačenko je bil v Parizu od oktobra 1933 do konca maja 1934. Zanimiva je Trubeckojeva opazka Romanu Jakobsonu že v novembru 1933, mesec dni po prihodu v Pariz, ko mu piše: *Isačenko Parižem očen' dovolen, no, kažetsja, podpadaet pod vlijanie francuzskix slavistov. ... Vajan podbivaet Isačenko zanjat'sja 'pod ego rukovodstvom'. /.../ Naivnyj Isačenko klonul. Po moemu, pora ego ottuda ubirat'.* (Trubeckoj 125 [15. 11. 1933], Jakobson 1975: 292).

kobsonu v pismu 2. avgusta 1937 v Prago, a skeptično dodaja: no ne znaju xvatit li u nego vyderžki na obrabotku (Trubeckoj 183 [2. 8. 1937], Jakobson 1975: 397). Za to koroško ekspedicijo je Isačenko dobil podporo Balkanske komisije dunajske Akademije znanosti; namenjena je bila raziskovanju rožanskih narečij. Kot sam poroča o tem svojem podjetju, je v sorazmerno kratkem času, v enem samem mesecu (julij 1937), popisal govore v več kot dvajset krajih Rožanske doline (Isačenko 1938: 1–10), a se je navsezadnje – deloma zaradi nezadostnosti in pomanjkljivosti podatkov, deloma zaradi kompleksnosti gradiva – odločil za opis enega samega krajevnega narečja, narečja kraja Sele v Rožu (Isačenko 1939: 1–5).

Ko je pripravljaval izdajo monografije Narečje vasi Sele na Rožu, ki je izšla v izdaji Razprav Znanstvenega društva v Ljubljani (Isačenko 1939), mu je po njegovi lastni besedi z novimi pobudami in nasveti stal ob strani že Fran Ramovš. In kot je bil dunajski genialni učitelj Nikolaj Trubeckoj morda le preveč kritičen do svojega učenca, se zdi, da je bilo sodelovanje s Franom Ramovšem spodbudnejše in konstruktivnejše za mladega znanstvenika. Vsaj tako lahko razumemo Isačenkovo priznanje, ko se v predgovoru svoje monografije obema, Trubeckoju in Ramovšu zahvaljuje za njuno pomoč:

Dokončno je bilo to delo urejeno v Ljubljani, kjer je pisec imel potrebno literaturo v polni meri na razpolago. /.../ Predvsem je avtor zahvalo dolžan svojemu prerano umrlemu učitelju, knezu N. S. Trubeckoju, saj mu je on vzbudil zanimanje za koroška narečja in mu v prvih študijah pri pregledovanju materiala in snovanju načrta vedno stal ob strani z dragocenimi nasveti. Enako [pa] je avtor hvaležen g. prof. Ramovšu, ki mu ni le rade volje odprl svojo privatno knjižnico, ampak mu je dal v razgovorih važne pobude ter ga obvaroval raznih pomot. Tudi za njegovo ljubeznivost, da je pregledal študijo še v rokopisu in čital korekture, naj bo prof. Franu Ramovšu izrečena srčna zahvala. V Ljubljani, v juliju 1938. (Isačenko 1939: 3.)

Fran Ramovš je ob Isačenkovem Narečju vasi Sele na Rožu moral čutiti osebno zadovoljstvo in zadoščenje, ki ga vsak znanstvenik učitelj lahko čuti nad znanstvenim uspehom svojega učenca. Zanimivo je, da se na straneh te Isačenkove monografije prvič v slovenskem jezikoslovju srečujemo s koncepti kot fonema in fonološki sistem, in z referencami na publikacije praškega lingvističnega krožka in na dela nekaterih njegovih pomembnejših predstavnikov, Karla Bühlerja, Romana Jakobsona, Sergeja Karcevskega in Nikolaja Trubeckoja.¹² Ali nam ti drobci ne govore tudi o tem, da se je že tedaj Ramovševo gledanje na fonološko problematiko slovenskega jezika utegnilo nagibati v smer pozicij praškega strukturalizma?

SUMMARY

The topics of phonology and structural linguistics related to Slovene language, drawn from Nikolaj S. Trubetzkoy's correspondence with Roman Jakobson [see Jakobson ed. 1975], which are the focus of our discussion in this paper, cover the following subjects: the

¹²Prim., ISAČENKO 1939: Glasoslovje 5–13, 27: 33; Résumé 135–146; Bibliografija 147–148. O Isačenka knjigi je pozneje podrobneje pisal Jože Toporišič v prikazu slovenske dialektologije: Die Slovenische Dialektforschung, *ZsLPh* XXX (1962), št. 2, 383–414. Poslovenjeno in razširjeno do l. 1986 v *Portreti, razgledi, presoje* (Maribor, 1987): 217–256; Slovensko narečjeslovje.

fallacy of Antoine Meillet's proposition on the incompatibility of preservation of the grammatical category of dual in languages and the cultural progress of their societies; the problem of the evolution of phonological changes in speech areas, divided and separated in time, such as the Pannonian Plain before and after the settlement of Hungarians; the existence of a number of the so-called »central-Slavic« dialectal features in a Common Slavic continuum; the Common Slavic nasals and their evolution in the Eastern Alpine Slavic dialects; the South Slavic *dj - j change before the division of the South Slavic continuum into Slovene-Croatian-Serbian speech areas; the phonological relations between stress and quantity features in Slavic languages and the problems of vowel reduction in polabian and Slovene languages; the evolution of the correlation of voice and the correlation of construction in the system of occlusives in Slovene language; the list of European phonological isoglosses crossing Slovene speech area; the correlation *fortis-lenis* in Slovene dialects; the phonological formula of prosodic features of standard Slovene; and a number of sound features of the Slovene Carinthian dialects »discovered« by Aleksander V. Isačenko during the time he worked on his dissertation »Die slovenischen Dialekte des Jauntales in Kärnten« (1933).

Bibliografija

- BEZLAJ, F. 1950. Fr. Ramovš. Pogled na njegovo delo. *Slavistična revija* III, 225-236.
- HEFFNER, R.-M. S. 1960 *General Phonetics*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- ISAČENKO, A. V. (= A. Isatchenko). 1935. Les parlers slovènes du Podjunje en Carinthie. Description phonologique. *Revue des études slaves* 15 (Pariz), 53-63.
- — (= A. Isatchenko). 1936. Les parlers slovènes du Podjunje en Carinthie. Etude historique. *Revue des études slaves* 16 (Pariz), 38-55.
- — (= Issatschenko). 1936 a. Zur Frage der 'zentralslavischen' Lautveränderungen. *Sbornik Matice slovenskej* 14, *Jazykoveda* (Turč. Sv. Martin), 56-58.
- — (= Issatschenko). 1936-37. Der slovenische fünffüssige Jambus, *Slavia* 14 (Praga), 45-47.
- — (= Issatschenko). 1938. Bericht über kärntner-slovenische Dialektaufnahmen anlässlich einer Kundfahrt im Sommer 1937. *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse*, I-III, 1-10.
- — 1939. *Narečje vasi SEle na Rožu*. Ljubljana: Znanstveno društvo. [= Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 16, Filološko-lingvistični odsek 4].
- JAKOBSON, R. 1929. *Remarques sur l'évolution phonologique du Russe comparée à celle des autres langues slaves*. Praga. [= *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 2]
- — 1931. Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4 (Praga), 164-182.
- — 1937. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze, *Mélanges de linguistique et de philologie offerts à J. van Ginneken* (Pariz), 25-33.
- — ed. 1975. *N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes*. Prepared for publication with the assistance of H. Baran, O. Ronen and Martha Taylor. The Hague - Pariz: [= *Janua Linguarum, Series Major* 47].
- KOBLAR-HORETZKY, A. 1985 *Korespondenca Frana Ramovša*, 1. Izpisi pisem dopis-

- nikov. *Objave 7; Kazala. Objave 8*. Ljubljana: SAZU. [Citirano po Rotar 1989].
- KOLARIČ, R. 1960–61. Ramovš Fran. *Slovenski biografski leksikon III* 9 Ljubljana: SAZU), 22–24.
- KONDRAŠEV, N. A., ed. 1967. *Pražskij lingvističeskij kružok*. Sbornik statej. Moskva: Izdatel'stvo Progress.
- LENČEK, R. L. 1959. Iz razgovorov z Romanom Jakobsonom. Harvard Univerity 1959–1962. [neobjavljeni zapiski].
- MEILLET, Antoine. 1921. L'emploi du duel chez Homère et l' élimination du duel. *Mémoires de la Société de linguistique de Paris* 22 (Pariz), 45–155.
- NAHTIGAL, R. 1954. Prof. Ramovš o sebi od doktorata do docenture v Gradcu. *Slavistična revija V–VII* (Ljubljana), 9–40.
- — 1955. Pisma prof. Ramovša od docenture do profesure. *Slavistična revija VIII* (Ljubljana), 90–109, 232–246.
- RAMOVŠ, F. 1935. Poznámka k slovenským a jihoslovanským jazykovým stykom. *Ríša Vel'komoravská, Sborník vedeckých prác*. Ed. J. Stanislav (Praga), 441–452.
- ROTAR, J. 1938. Pismo Frana Ramovša o jeziku in narodu. *Naši razgledi* (Ljubljana, 13. maja 1988), 286.
- — 1989. Pisma profesorja Frana Ramovša dr. Želmíri Gašparikovi. *Razprave 12*, SAZU, Razred za filološke in literarne vede (Ljubljana), 129–172.
- SAUSSURE, F. de. 1922. *Cours de linguistique générale*. Second ed. Pariz.
- ŠOLAR, J. 1950. Fran Ramovš, I. Življenje. *Slavistična revija III* (Ljubljana), 441–445.
- TRUBETZKOY, N. S. 1933. Zur Entwicklung der Gutturale in den slavischen Sprachen. *Sbornik v čest na prof. L. Miletič (1853–1933)* (Sofija), 267–279.
- — 1939 *Grundzüge der Phonologie*. Praga. [= *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 7*].
- TESNIÈRE, L. 1930–31. [ocena]: F. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem; *Slavia* 9 (Praga), 353–358.
- — 1931. [ocena]: F. Ramovš, Dialektološka karta slovenskega jezika; *Revue des études slaves XI* (Pariz), 271–273.
- VAN WIJK, N. 1932. De moderne phonologie en de omlijning taalkategorien. *De nieuwe tallgids XVI* (Groningen), 65–75.
- — 1939. [ocena]: F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika; *Zeitschrift für slavische Philologie 16 (Leipzig–Heidelberg)*, 418–425.

ISAČENKO'S NAREČJE VASI SELE NA ROŽU:
AN ASSESSMENT AFTER HALF A CENTURY

Isačenko ima pomembno mesto v zgodovini jezikoslovja kot posredovalec precej idej Jakobsona in Trubeckoja naslednjim jezikoslovcem. Njegova knjiga *Narečje vasi Sele na Rožu* iz l. 1939 je bila objavljena v kritičnem času njegovega razvoja. Isačenkovo delo zasluži priznanje tudi v podrobnejši oceni. Je izredno napredno v nekaterih pogledih, toda z resnimi madeži v drugih. Številno navajanje v knjigi kaže, kako zelo se je Isačenko opiral na Ramovša. V celoti se zdi, da je Isačenko pridobil z učenjem od obeh, od Trubeckoja in Ramovša, pri svojih raziskavah za to knjigo.

Isačenko occupies a significant position in the history of linguistics, in that he acted as the mediator of many of the ideas of Jakobson and Trubetzkoy to succeeding linguists. His book *NVSR* of 1939 was published at a critical time in his development. This article recounts assessments of Isačenko and his work; then, after a summary of reviews of *NVSR*, the work itself is assessed in some detail. It is considered extremely progressive in some respects but seriously flawed in others. The numerous references in the book show how much Isačenko relied on Ramovš. In sum: Isačenko appears to have profited from what he learned from both Trubetzkoy and Ramovš in his research for this book.

1 Introduction

When the history of linguistics in our own times comes to be written with proper hindsight and objectivity, it will not be enough to record the various theories and the fruits of their application; what will hold these highlights together will be the details of how the theories were disseminated from scholar to scholar, and the ways in which they were changed in the process.¹ When, to be specific, the development of general Slavic linguistics on the one hand and the development of phonological theory on the other come to be properly chronicled, it is obviously true that a central place will be taken by the two giants whose influence upon both of these areas has been so enormous: Nikolaj Trubetzkoy and Roman Jakobson; but it is surely also true that the influence of these two linguists has been enormous not only because of what they taught, but because of whom they taught it to; directly or indirectly, much of modern linguistic thought in these areas derives from Trubetzkoy and Jakobson because first they, and then their students, and then their students' students, have continued to spread their theories throughout the world of scholarship.

Surely, this strand in linguistic historiography deserves more attention, at least in this particular instance. On the one hand Trubetzkoy's untimely heart attack meant that the proper dissemination of his theories was thrust into the hands of colleagues and students; and on the other Jakobson's teachings, for all their importance, would without interpretation by others have found a much smaller place in twentieth-cen-

¹ For a brief example of this kind of historiography, see the tracing of part of what could be called the Jakobsonian apostolic succession, e.g. from Jakobson through Cornelis van Schooneveld to Pavle Ivić, and then to numerous Yugoslav linguists, by LUNT (1983: 54–55).

tury linguistics than they deserved, for the simple reason that he was normally so very difficult to understand.²

One extremely important link in part of this scholarly network was Alexander Vasil'evich Isačenko. He was among Trubetzkoy's first students in Vienna in the early 1930s, the author of what Trubetzkoy called *первая лингвистическая работа в моем семинаре* (Jakobson 1975: 276), and in Jakobson's words (1939/1966: 537) "sein bester linguistischer Schüler." He spent nearly two of his formative years in Paris under Jakobson's eye. Subsequently, from 1939 more or less uninterruptedly for forty years, Isačenko taught generations of students, first of all in Vienna, and then in turn in Ljubljana, Bratislava, Olomouc, Berlin, Prague, Los Angeles, Ann Arbor and New Haven, and finally in Klagenfurt/Celovec. However well or badly his personal research contributions to linguistics will eventually be judged, his talents as an outstanding teacher were never in dispute;³ it is therefore all the more important for us to know how well he understood and represented the 'school' that he belonged to.⁴

Although the references to Ramovš in the text of Isačenko's first major publication – *Narečje vasi Sele na Rožu* [henceforward NVSR] – outnumber those to Trubetzkoy by nearly 20 to 1, he lists both scholars in the bibliography: there are seven works by Trubetzkoy, mostly theoretical studies concerned with phonology and morphophonology; and there are ten publications by Fran Ramovš, all of them works on the historical phonology of Slovene. In his preface to NVSR, Isačenko acknowledges the two scholars' assistance:

Predvsem je avtor zahvalo dolžan svojemu prerano umrlemu učitelju, knezu N. S. Trubeckoju, ... saj mu je on vzbudil zanimanje za koroška narečja in mu v prvih študijah pri pregledovanju materiala in snovanju načrta vedno stal ob strani z dragocenimi nasveti. Enako je avtor hvaležen g. prof. Ramovšu, ki mu ni le radevolje odprl svojo privatno knjižnico, ampak mu je dal v razgovorih važne pobude ter ga obvaroval raznih pomot ... (NVSR 3)

Isačenko's academic training and these words—cf. also the comment by Toporišič quoted below – suggest that Isačenko combined the data and ideas he derived from Ramovš with the ideas and theories he had learned from Trubetzkoy in this, his first major publication; and that these two influences came together in his scholarship at a

²Cf. Trubetzkoy on Jakobson's трудночитаемость, see JAKOBSON 1975: 147.

³"... [Isačenko] has, without any doubt, shown himself worthy of his master, the unforgettable N. S. Trubetzkoy, ... as a fascinating and committed teacher ..." (Birbaum 1976: 7); "Poleg jasne in vedno nemirne znanstvene misli mu je bil dan tudi dar bleščečega in duhovitega govornika in pisca, tako da je svoje misli zlahka posredoval drugim in bil izvrsten pedagog," (Derganc 1978: 453); and "Он был богом одаренным учителем, 'magister natus', которого никогда не забудут тысячи его цлушателей и десятки настоящих учеников в университетах Европы и Америки," (D'urovč 1979: 127). Linked hereto is the reputation that Isačenko's memory still enjoys in Sele as a raconteur.

⁴In the obituaries of Isačenko (which are fewer than he deserved; perhaps this is because of his scholarly unreliability?), what I see as his crucial role as one of the chief interpreters of Trubetzkoy goes (largely? completely?) unnoticed. In the historiography of twentieth-century linguistics he is hardly mentioned; all I have found to date is one line in Langleben 1988: 205, "The [Prague school] method was successfully applied to Russian morphology by R. Jakobson, S. Karcevski, A. Isačenko."

vital time: just before he began his career as a teacher. The purpose of the present paper is to begin an analysis of NVSR, to try to detect the ingredients in the scholarly mixture; to see whether, and (if so) how, Isačenko combined these two influences in this work, as part of the foundation for his future scholarly career; and to place this analysis in the context of the often glaring errors which (unfortunately) characterize this work.

It is indeed well-known that Isačenko was, in some specific ways, an unreliable scholar: no final assessment of his contributions to research will surely ignore the fact that his writings were outstanding, among other reasons, for their inconsistency. The English linguist Robert Auty, in a conversation with me in Ljubljana in 1973 (during a discussion of the notion of visiting the Carinthian village of Sele for my fieldwork), categorized Isačenko's publications in three very dissimilar groups: the 'really brilliant', the 'very ordinary', and the 'purely politically-motivated'. Isačenko's change of opinion about the Freising Fragments in the early forties, and his volte-face with respect to then-current theories of linguistics in the USSR in the early fifties, are both well-known. Did this strange inconsistency influence his role as a mediator of Prague-school views, and in particular of Trubetzkoyan phonology?

2 Isačenko in the period 1935–1939

Isačenko himself has explained the happy chances which led to his being brought up in Celovec and thus to learning, among other languages, Slovene.⁵ It is also clear that he made the most of his own linguistic proficiency and of the bilingual situation in Carinthia in his formative scholarly years in the 1930s, by applying (in the first place) the teachings of Trubetzkoy (and other Prague School phonologists) to Slovene dialect data: his 1933 dissertation, and three of his first published articles (1935, 1936, 1938) dealt with Carinthian dialects. After his graduation in July 1933, Isačenko spent over three not too successful years at other pursuits, and then returned to what he was until the end of his life to consider his home,⁶ Carinthia. His fieldwork in Sele resulted in the work which was accepted as a *habilitacija* in Ljubljana in 1939 (Schöler 1976: 8), the work treated here – the first published description of a local Carinthian dialect (henceforward: *selščina*).

Embarrassing though it may be to those who knew and liked him (and there were

⁵ See ISAČENKO 1979: 152–54 for his Russian-language version. The German-language version (manuscript in my possession, TMSP) goes as follows: "Ehemalige Klienten meines Vaters, denen es gelungen war, ihr Geld aus Russland ins Ausland zu bringen, hatten am Südufer der Wörther Sees in Kärnten eine Villa gemietet ... Meine Familie wurde in die geräumige Villa zu einem Sommeraufenthalt eingeladen. Es traf sich, dass mein Vater beim Baden im See völlig unerwartet einem Jugendfreunde begegnete, dem damaligen Professor ... Dr. Hans Uebersberger ..., [der] überredete meinen Vater, mich in ein Internat nach Klagenfurt zu geben unter Hinweis auf die besonders guten Schulverhältnisse in Österreich ... Mein Vater war mit dem Plan einverstanden, und so kam ich noch vor der Volksabstimmung ... nach Klagenfurt." There is, incidentally, an interesting parallel between 1920 and 1968 when Isačenko, once more on holiday in Carinthia, this time from his job in Czechoslovakia, decided to forsake his residence in that country (cf. Hamm 1979: 370).

⁶ As quoted by D'UROVYČ 1979: 119.

many), I must now review the first signs of Isačenko's scholarly inconsistency: signs that were all too apparent to his supervisor, Trubetzkoy, and which are apparent in his published works from the 1930s and especially in the work I wish to concentrate on here: NVSR.

Trubetzkoy's letters to Jakobson are a vivid testament to this inconsistency, in that they range from approbation to disenchantment and then settle somewhere between the two. Soon after Isačenko became his student in Vienna, Trubetzkoy mentioned him in a letter to Jakobson (8 June 1930) as "очень способный" (Jakobson 1975: 160). By the time Isačenko came to write his dissertation, however, Trubetzkoy's assessment had changed: "По существу, кроме нескольких удручающих ляпсусов, особых ересей нет, хотя нет и оригинальности. Но зато по форме – тихий ужас. Впечатление полнейшей беспомощности. Полное неумение распределить материал ... Как ни жалко мальчика, но пришлось его огорчить и велеть ему переделать работу," (Jakobson 1975: 282, letter of 10 June 1933). Two years later, however, (14 March 1935) Trubetzkoy had a more even-handed assessment: "Он какой-то странный. Безусловно способный, быстро схватывает, соображает. Как будто действительно интересуется наукой. А в то же время чего то не хватает, при том не хватает чего то очень существенного," (Jakobson 1975: 328). Following this assessment, Isačenko began his fieldwork on *selsčina*, eventually marrying Trubetzkoy's daughter; and we read no more about him in Trubetzkoy's letters to Jakobson.

3 Assessments of Isačenko's Early Work

3.1 General comments

In the obituaries published immediately after Isačenko's death, as may be expected, harsh words are few. No criticisms of Isačenko's works from the 1930s are made in either Derganc (1978) or D'urovyč (1979). Only Hamm and Rode allow themselves any kind of hint something amiss, and then it is very mild: "Trotz seiner in jeder Hinsicht eminenter Tätigkeit als Fachslavist und Lehrer – und trotz dem, dass er einen ausgezeichneten Vortragenden stellte –, der beste österreichische Russist war ein Einzelgänger und musste es bis an sein Lebensende bleiben" (Hamm 1979: 374); "Kot vidimo, se je A. V. Isačenko loteval mnogih vprašanj slovenščine. Marsikdaj jih ni rešil najboljše ..." (Rode 1979: 103).

Outside the group of specialists working at the University in Graz (see below), two linguists – Toporišič and Neweklowsky – have written historical surveys of dialect research in Carinthia; both are generally complimentary about Isačenko's contributions, but both also (rather gently) mention some criticisms.

Neweklowsky (1979: 446) ranks Isačenko's early work with that of his fellow-student Viktor Paulsen (also, incidentally, praised by Trubetzkoy, and help up as a model of linguistic description by the workers in Graz), and writes: "Beide Arbeiten ... bringen zwei neue Aspekte in die Forschung: die Phonologie und die Methode der Sprachgeographie." He does however admit that "... die Akzentverschiebungen [werden] bei Isačenko nicht sehr klar beschrieben." Toporišič (1987b, summarized also in

1987c) concentrates on Isačenko's positive contributions:

Z Isačenkoma je prodrla – žal kaj prehodno – v slovensko narečjeslovje fonološka obravnava jezikovnih danosti. Sedaj se vsi pojavi pojasnjujejo ne več tako sami po sebi, temveč v njihovi vključenosti v večje fonološke tvorbe in preslojitve, in (deloma) se tako tudi razlagajo. Tako je Isačenko npr. povezal jezičkov *r* v rožanskem narečju, ki so ga drugi narečjeslovci pripisovali vplivu nemščine, s pomaknitvijo tudi mehkojne soglasniške vrste v grlo ... Vrednost Isačenkovega narečjeslovnega dela je predvsem v novi razlagi jezikoslovnih dejstev, čeprav je tudi pri določanju izoglas prinesel marsikaj 'tvarinsko' novega. Značilno je, da je [njegov] delo izšlo kot 4. knjiga v razpravah Znanstvenega društva, pri katerem je Ramovš zasedal vodilni položaj. Prof. Ramovš je torej odobral novo smer, čeprav se ji ni mogel priključiti ... (1987b: 245-46)

He does however allude to problems, without giving many details: "Da njegovo nagnjenje pri razlagi rinezmov ... ni naletelo na odobravanje, pa tu nekatere druge trditve – to se razume samo od sebi," (1987b: 246).

The specialists on Carinthian dialectology in the Arbeitsgruppe für Slowenistik des Institutes für Slawistik der Universität in Graz provide (necessarily) a more balanced view. Looking back at the relevant items from Isačenko's writings of the 1930s, this group of scholars have ambivalent attitudes: "Isačenko's Untersuchungen der Jauntaler Dialekte" [i.e., 1933, 1936, 1938] "..., die in ihrer Zeit vor allem vom methodischen Standpunkt bahnbrechend waren, gehen leider von einem Korpus aus, der im Verhältnis zum Umfang des Untersuchungsgebietes wohl zu klein gewählt sein dürfte. Die Textbeispiele, die Isačenko in seiner Dissertation [i.e., 1933] veröffentlichte, scheinen zudem nicht repräsentativ zu sein," (Prunč, Karničar, Sellner and Pfandl 1980: 63).

Further, the *Thesaurus* of all pre-1980 citations of Carinthian dialect material (in the fascicles published to date) contains a number of citations considered dubious by the team in Graz. They quote four kinds of unreliable data, with question marks attached to the accompanying symbols, and give examples: and the four examples include three from Isačenko's writings, namely (Hafner and Prunč 1982: 15-20): – the symbol "B?" for a dubious semantic gloss, exemplified by the word *pomnati* in its suggested meaning "meinen" (instead of the correct "erinnern") in Isačenko (1933); – the symbol "L?" for a datum whose very existence is suspect, exemplified by the word *bratna* in *NVSR*; and – the symbol "G?" for a grammatically-suspect datum, e. g., *bwa:wən* which is quoted as a fem. sg. form in Isačenko (1933). The fourth grounds for disquiet is marked by – the symbol "Lf?" which shows a phonetically-suspect form; the example is from an author other than Isačenko, but indeed he could have served to exemplify this kind of inaccuracy also (cf. 4.6. below).

3.2 Narečje vasi Sele na Rožu: Published Assessments

Of more interest here, clearly, are assessments of *NVSR*. For the most part, these are positive, whether they date from the 1930s or more recent times.

3.2.1 One contemporary review: Grafenauer

In his review of *NVSR*, Grafenauer is frankly critical about only a few, relative minor, points. In general he is full of praise: "Dragocen donesek k poznavanju slovenskih narečij na Koroškem, ki ga je napisal ruski slavist A. V. Isačenko iz šole kneza N. S. Trubeckega, profesorja slovenskih jezikov na dunajski univerzi!" (1939:

280). He singles out for especial approval Isačenko's sections on the suprasegmentals of *selščina* and the fricativization of voiced stops in Carinthian dialects, and is quite complimentary about his historical ("zgodovinske ugotovitve ali vsaj verjetne domneve", 1939: 282). His reproaches concern, first, instances where Isačenko betrays his ignorance of other Carinthian dialects not only their tonemics, but details such as the various reflexes of PSI. */südravü/; and, second, Isačenko's use of the word *Rožanec* (rather than *Rožan* for 'inhabitant of Rož', and the (?) idiosyncratic phrase *na Rožu* instead of *v Rožu*). All in all, we may say that Grafenauer finds nothing serious—other than limitations on Isačenko's knowledge of other Carinthian dialects—to criticize.

3.2.2 Recent assessments

Two assessments of NVSR refrain from criticism:

Tako je [Isačenko] v ljubljanskih letih objavil razpravo [NVSR] ..., ki je pomenila novost v slovenski dialektologiji, saj je opisovala glasovni in morfološki ustroj nekega narečja s strukturalno metodo (Derganc 1978: 450).

Isačenko selški govor glasovno najprej predstavlja enočasijsko, in sicer prav izčrpno, tako da je obravnavana tudi stavčna fonetika. Vse izoglose zasleduje sosednja ... narečja, v primerjavo pa večkrat (kakor pred njim že Ramovš in Tesnière) priteguje tudi zahodnoslovenske jezike. – Strukturalno metodo Isačenko uporablja tudi v zgodovinskem delu in podaja zanimivo tozadevno razlago sicer bolj ali manj znanih dejstev glede naglasnih prestav in metatonije. – Isačenko pa ni obstal pri samoglasniških in soglasniških sestavih, temveč podaja tudi jasen in popoln pregled oblikoslovnega stanja ... Kakor v oblikoslovju tako tudi [v besedotvorju] načelno ločuje med ... živimi in že mrtvimi prvini. (Toporišič 1987b: 245)

The Graz group's views on NVSR are however, in part at least, uncomplimentary:

Isačenko's Ortsmonographie zum Dialekt von Zell Pfarre ... ist sehr umfangreich konzipiert und enthält als erste Arbeit zu den slowenischen Dialekten auch Angaben zu diastratischen Sprachphänomenen. In einigen Fällen mussten allerdings von uns eine Diskrepanz zwischen dem derzeitigen Sprachzustand und den von Isačenko angeführten Belegen festgestellt werden. Ob dies auf eine rasche Entwicklung dieses Dialektes zurückzuführen sein wird oder ob der Grund dafür in der Auswahl inadäquater Informanten liegen könnte, wird erst nach Vorliegen entsprechender Feldforschungen aus diesem Informationspunkt festgestellt werden können, (Prunč, Karničar, Sellner and Pfandl 1980: 64).

As I shall further substantiate below, the facts are indisputable: what is reported for *selščina* in the 1930s and what is known about this dialect in the 1980s and 1990s is often very different. The problem, as the Graz linguists have shown, is clear: can this all be explained as 'accelerated change' over the intervening generations? Or did Isačenko, quite simply, make mistakes? and if we cannot properly rely on the authenticity of his data, what value does Isačenko's publication have at all? and further: how much trust can we in retrospect place in its author as a mediator in the spread of linguistic theories, at least in his early years? These are the problems that I wish to approach in this paper.

Prunč et alii (1980) also criticize the work for its lack of clarity with respect to the data, pointing out how frequently the text lacks any reference as to the dialect to which a given datum belongs: "... [es ist] nicht immer klar ersichtlich ..., wann er Belege aus dem Ort selbst anführt and wann er solche aus dem übrigen Mundarten

beibringt," (1980: 65). This is clearly one of the reasons (but is alas not the only reason) why Isačenko's work is unreliable. (It may incidentally be pointed out that the other authors who are remarked upon for their untrustworthy material in the *Graz Thesaurus* did and do not, for the most part, have any lasting pretensions to scholarship.)

Karničar's recent book (1990)—the first book-length description of a Carinthian dialect in 50 years!—has six references to Isačenko. Two are positive: a reference to Isačenko's explanation of some phonological changes with reference to the articulatory basis (45), and a reference to his description of the definite article (63). The other four, however, are critical: the suggestion that Isačenko's use of [ə] to show the off-glide in the mid-vocalic diphthongs is "etwas übertrieben" (7); a refutation of one point in Isačenko's description of the accentual system in *selščina* (43); a comment on Isačenko's 'discovery,' in this dialect, of dental and bilabial⁷ fricatives (49); and references (50) to Isačenko's citation of the *selščina* for "bee" as not showing the metathesis of */b/ and /č/, viz., the gloss *čabéawa* instead of the current, the expected, and (for Carinthia, the typical) form *báčéawa*.

4 Narečje vasi Sele na Rožu: A More Detailed Assessment

4.1 Introduction

NVSR is divided into two main sections, 'Glasoslovje' (5–88) and 'Oblikoslovje' (89–123), with short sections on derivation and lexis, and one page of textual examples. The 'Glasoslovje' is, in the "modern" structuralist manner, formally divided into a synchronic sub-section ('deskriptivni del') and a diachronic sub-section ('historični del'); this is not true of the 'Oblikoslovje'.

The text of the 'Glasoslovje' section contains 40 references; it is interesting to note that references to works by Ramovš vastly outnumber those to Isačenko's Prague-school mentors – Jakobson, Trubetzkoy and Karcevski – not only in the diachronic sub-section (26 : 2), but also in the synchronic sub-section (10 : 2).

4.2 Synchrony vs. diachrony

We can hardly carp at the fact that Isačenko's section on morphology is not (as is his phonological section) divided into descriptive and historical sub-sections; such a division in morphological descriptions is still rare nowadays, half a century later. We can however inspect the two sub-sections of his description of the phonology of *selščina* to see if he adheres to the distinction; and, in general, he does so admirably. In the 'deskriptivni del' (5–44) there are the occasional lapses: thus, when describing the consonantal system, he allows himself to be sidetracked (via comparative dialectology) into historical remarks about the origin of /h/ (36–37), the fate of */nj/ in Carinthia (40), and similar digressions about other consonants (41, 42). The 'hi-

⁷Karničar writes "Eine Spirantisierung von *d* und *z* kommt nicht vor;" the latter must be a misprint for *b*, cf. Isačenko's frequent use of the 'barred *b*' (the bilabial fricative) in NVSR. In fact, Isačenko cites no forms at all with the interdental fricative ('barred *d*'). See p. 34: "slabljenje samo v posameznih primerih," whereby only the bilabial fricative is exemplified.

storični del' (45–88) is confined to diachrony: it may be considered a little out of place to trace the development of the vowels and consonants of *selščina* by spending so much time and space (at least a quarter of the pages allotted to this subject) upon pre-Slovene and early Slovene developments; but we cannot detect any synchronic material in these pages. More important – even if, as Toporišič mentions, there is little new material – his structuralist approach, exemplified above all in his derivation of the vowels of *selščina* from a single reconstructed Early Slovene vocalic system, anticipates Rigler's (1963, 1967) exemplary methodology in his reconstructions of the histories of the various vocalic systems on Slovene-speaking territory. In sum: Isačenko appears to have more or less overcome one of the failings for which his mentor Trubetzkoy criticized his 1933 dissertation: "Полное неумение распределить материал: в исторической части сообщаются наблюдения над произношением ..." (Jakobson 1975: 282).

4.3 Synchronic Phonology

As we have seen above, NVSR has been lauded for its introduction of structural phonology to dialect description. The 'Glasoslovje,' indeed, is generally laid out in what we now think of as the structuralist way. The accentual system and the vowel system in particular are described with exceptional clarity. Some of the terminology could well be further modernized to suit our tastes, and there is some terminological confusion in the morphophonology (a synchronic alternation is generally termed *alternacija* and *menjava*, but once is called *izprememba*, a term otherwise used only for diachronic change, see, e.g., 96–98); but these are surely trivial matters. So, perhaps, is the fact that, although Isačenko produces admirable series of minimal pairs to demonstrate the contrast between long rising and long falling pitch (13) and the contrast between short rising and short falling pitch (23), he does *not* give any evidence to demonstrate any of the vocalic oppositions (see Karničar 1990: 27–28 for a contemporary example of this evidence).

There are however some grounds for serious criticism. On the one hand, when nasalization of vowels is mentioned, it is quite clear that this feature is – as described by Isačenko, at least⁸ – predictable from the consonantal environment. On the other hand, when we turn to the consonantal system, we find a table (44) where each of the obstruents is given in two forms, one 'normalni' and one 'intenzivni'; and in the accompanying description (43) it is not altogether clear whether these contrast phonemically or not – viz., whether the 'intensive' consonants occur (1) only after short rising vowels (where 'normal' consonants do not occur) or (2) after long rising vowels also (where they would contrast with the 'normal' consonants). When, in the body of the text, the 'intensive' consonants are mentioned, their occurrence is generally described as specifically limited to the position following the 'intensive' short rising pitch (23, 70–71, 88, 106, etc.); on page 43, however, Isačenko explicitly states that these 'intensive' consonants also occur after vowels with long rising pitch: "Lahko pa stojijo tudi v dolgem zlogu;" but there is only the one example, *mát*. Obviously, if any Slavic dialect were to make a phonemic distinction between 'normal' and

⁸See PRIESTLY 1983 for evidence of marginally-phonemic nasalization in *selščina*.

'intensive' obstruents (thus perhaps paralleling Caucasian, African and other languages with series of implosives and/or ejectives as well as normal obstruents), this would be something startling; if, on the other hand, these consonants were to occur only after vowels with short rising pitch, vowels characterized as having both brief duration and a very sharp change in pitch level, their 'intensive' character would be (rather unexcitingly) predictable. The pity is not so much that Isačenko does not appear to be sure which solution to favour, but that he does not even appear to realize that the choice of solutions to this problem is a matter of any importance.

4.4 Diachronic Phonology

Isačenko's structural approach to historical phonology is mentioned above. A complete analysis of his individual statements and analyses would require a lengthy article in itself. Suffice it here to say that many of these remarks, as they apply to Carinthian dialects generally (and not *selščina* in particular) appear to be copied more or less verbatim from his earlier publications (1935, 1936, 1938). More important, in the context of an attempt to trace the scholarly influences on Isačenko, is the fact that there are no fewer than 36 references to Fran Ramovš in the chapter on phonology, 10 in the synchronic and 26 in the diachronic sections. Of these, a few are simple citations of dialect data; the rest quote Ramovš's views and arguments on a variety of both general and specific points. More interesting still, *only four* are in any way critical of Ramovš's views—one such instance being his very laudable argumentation for ascribing the rise of uvular [r] to structural and articulatory-base causes (cf. the comments by both Toporišič and Karničar cited above). The other 32 references uncritically cite Ramovš as an indisputable authority; not only does it appear that Isačenko cites Ramovš at nearly every opportunity, but some of the citations are rather gratuitous.⁹ I conclude that, although Isačenko was (at least in a few instances) practising the sycophancy for which he later in his life became, from time to time, well-known (after all, this publication did serve his career interests very well), he did indeed derive a great deal of his approach to phonology – both diachronic and synchronic – from Ramovš.

4.5 Phonetics

I have two major criticisms. I have already mentioned Karničar's brief but suggestive comments about Isačenko's description of the bilabial fricative of *selščina* (see NVSR 34, and 57 for items with this sound: *dbâ*, *dbîā*, *dbōr*, *zbiāzda* and NVSR 68, 70 for what is almost one of the same items without it: *dbōr!*) I have also cited Karničar's comments about Isačenko's "exaggerated" phonetic transcription of the mid-vocalic diphthongs. One other phonetic criticism must be made of Isačenko: the

⁹For example, on p. 72 of NVSR we read: "... novi rastoči poudarek /je/ imel posebno silo in ta sila je ves novi poudarjeni zlog po svoje premenila, kar se kaže prav na vokalu in končnem konzonantu (tako že Ramovš IV: 240)." The reference is to Ramovš 1936: 240; but there, although we do read a summary of Ramovš's views on the quality of these newly-stressed vowels, not only is there no discussion of consonants, but the only Carinthian dialects mentioned are the Zila dialects.

fact that he, almost certainly, made an auditory mistake with respect to the glottal stop (grlov napornik / laryngaler Verschlusslaut): he omits the symbol /q/ whenever it is expected, historically, before oral and nasal stops (thus: *dôxtar* “k doktorju”, *pêřkřřáindam* “zu den Bergfreunden”, *nôham* “zu Fuss”, (94)). These examples led him to conclude that *selščina* has a prepositionless dative of direction (“brezpredložni dativ smeri”, 94). If indeed Isačenko were correct in this conclusion, it would be a typological rarity: a Slavic dialect in which (on the one hand) two cases must occur with prepositions, and (on the other) one prepositional usage has been lost; note that other Slavic dialects with prepositionless datives of direction also allow prepositionless instrumental phrases. For further details see Priestly 1982, where I demonstrate that at least today this /q/ does exist, if only in the phonetic form of creaky voice (glottalization). Admittedly, the glottal stop and/or creaky voice are difficult to hear when adjacent to voiced stops and nasals; but the fact that data which led Isačenko to this conclusion consisted of phrases with only these combinations should (for typological reasons) have made him pause and investigate further; and he did not.

4.6 Data

As already mentioned, many of Isačenko's data are suspect. I can vouch for this fact through personal experience. In the mid-1970s I chose to study *selščina* precisely because it was one of two local dialects of Slovene which had had their descriptions published in books.¹⁰ When I took up residence in the village in September 1978, I began learning the dialect deliberately without reference to either German or Literary Slovene, and used NVSR as a guide; and frequently met puzzled expressions on the faces of my informants when I used words from Isačenko's book. The data are indeed not reliable. Some examples: *brôb* (43): this word may be a simple misprint. It is omitted from the Graz Thesaurus. – *hábouq* (63), cf. *hábaq* (75), both cited as being the reflex of /*jabolko/: which is correct? – *háqsna* (63), listed in the Graz Thesaurus with the symbol “Lf?” – *hlâim* (81) ‘knapp’: very dubious. – *hrîās* (57) ‘Gries’: dubious. – *hūārō* (58) cited as an acc. sg., presumably, of *hūāra* ‘hour’; such acc. sg. forms only occur in the Zvrhñji Kot sub-dialect of Sele, a fact not mentioned by Isačenko. – *îĕřmĭn ĭĭřmĕna* (57,78) and *řtāmen řtāmna* (57) cf. Literary Slovene *remen*: did both forms exist? – *ĩščĭm* ‘I seek’ (88) where /*šč/ results in /š/ in all other intervocalic positions. – *lájžna* (63): dubious. – *lúč* (55) for *ŭč*. – *měš* (76), (perhaps!) a misprint for *měš*. – *mōa* (62) as the reflex of /*mogol/, in the sentence *čĕmōa ŭĕč nōst* ‘I cannot carry it any more’: extremely dubious. – *grĭās* (57, 130) ‘heather’, now *urĕsli*. – *pĕsernĭšā* ‘better’ (81): very dubious. – *pĭāč* (57) as the supine of *pĕčt*; the supine nowadays in *pĕčt*. – *sūžba* (55) ‘service’; contemporary *selščina* has three variants, *swāžwa*, *šwāžwa* and *swāžba*, but no forms with *su-*.

4.7 One possible explanation (as mentioned above) is that half a century ago *selščina* was different from what it is today, and that everything that we find in NVSR

¹⁰The other one, the dialect of Črni vrh nad Idrijo, I rejected because my 1973 on-the-spot investigation of the data in Tominec (1964) suggested very strongly that this was very unreliable. In retrospect, this is ironic.

that is not mirrored in today's dialect has simply changed in the interim. This possibility is, rather too generously, sometimes allowed by scholars working on the Graz Project, cf. the quotation above. I myself consider that this argument may be accepted in certain instances; and it is certainly true that there has been extensive grammatical change in this dialect over the most recent generations, cf. Priestly (1988). Occasionally, we can use typology as a guide. For example, when we compare my own description of the dialect as having lost the neuter gender (Priestly 1984b, 1984c) with NVSR, we find that the latter has so many reflexes of neuter forms (in spite of widespread masculinization) that there is no question of complete gender-loss; but the state of affairs described by Isačenko is typologically acceptable as a stage prior to the grammatical loss of the neuter (cf. Priestly 1984a), and we do not have to suspect Isačenko of widespread error in this instance.

The typological argument does *not* however hold in some other instances, especially the phonetic errors that appear to have been by Isačenko. Furthermore, the grammatical and especially the lexical errors in data are so frequent that we surely cannot excuse them all; this would mean allowing an unnatural amount of linguistic change to have occurred for the 50-year time-span. Nor can we excuse them in the grounds of poor type-setting and copy-proofing techniques at the outbreak of World War II as some colleagues in Ljubljana have, very generously, tried to do.¹¹

5 Conclusion

We have to conclude that Trubetzkoy's comments on Isačenko's dissertation of 1933 were accurate, and that Isačenko was still prone to make what can only be called unscholarly errors. At the same time, we can also conclude that Isačenko did indeed show some strong evidence of having profited both from his university teacher Trubetzkoy, and from his new mentor Ramovš, in putting together a dialect description which (at least in its phonology) tackled both the synchrony and the diachrony from a structural viewpoint; and what is striking is how much more appears to be derived from Ramovš than from Trubetzkoy. I would suggest that, as a future teacher of Prague School linguistics and as a mediator of Trubetzkoyan phonology, Isačenko *did*

¹¹ Tine LOGAR, personal communication. Of course, some of the mistakes in NVSR are indeed misprints: e. g., the reference in the first footnote on p. 34 to Ramovš 1924: 27 should be to Ramovš 1924: 217, where the distribution of *š* is in fact discussed; a reference which Isačenko had in fact noted correctly in two of his earlier articles, namely, 1935: 62 and 1936: 51. For the sake of fairness, it should also be mentioned that Isačenko had some references incorrect in his earlier articles, and corrected them in NVSR. Thus in 1936: 40 he quotes Ramovš 1918/20: 289 as a source for details about vowel reduction, and in 1936: 43 he quotes Ramovš 1918/20: 123 as a source for data on the stress retraction in words such as *proso*; in both cases, the references are faulty, and Isačenko's corrections in NVSR – to Ramovš 1918/20: 132 on p. 76 and to Ramovš 1918/20: 151 on pp. 58 and 69 – are great improvements. Nevertheless, I consider it necessary to note one suspicious datum, namely, that the house in Sele in which Isačenko stayed in the late 1930s, called "Pr Sqtuc," was the home both of a family native to the village, and also of a 'foreigner': one of the wives in the household had married into the family from her home in Šmarjeta na Rožu/St. Margarethen im Rosenthal. My suspicion is that some of the forms that found their way into *Narečje vasi Sele na Rožu* may have belonged, rather, to a potential book entitled *Narečje vasi Šmarjeta na Rožu*.

understand the theories involved; and this is, after all, the most important thing. However, NVSR is undoubtedly very carelessly written. All in all, it is an annoying and fascinating book, and in these features reflects its author.

BIBLIOGRAPHY

- BIRNBAUM, Henrik. 1976. "Preface," 7-9 in Isačenko 1976.
- DERGANČ, Aleksandra, 1978. "Aleksander Vasiljevič Isačenko (1910-1978)," *Slavistična revija* 26: 449-53.
- D'UROVYČ, L. 1979. "Aleksandr Vasil'evič Isačenko (1910-1978)," *Russian Linguistics* 4: 117-27.
- GRAFENAUER, Ivan, 1939. Review of Alexander Isačenko, *Narečje vasi Sele na Rožu* in *Čas. Revija Leonove Družbe* 33 (1938/39) 280-83.
- HAFNER, Stanislaus and Erich PRUNČ, eds. 1980. *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten (Grundsätzliches und Allgemeines)*. Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz.
- — and — —, eds. 1982. *Schlüssel zum "Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten"*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- — and — —, eds. 1982-1987. *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten, Band 1: A-bis B-Band 2: C-dn-*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HAMM, Josef, 1979. "Alexander Issatschenko," *Almanach für das Jahr 1978. 128 Jahrgang*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 369-75.
- ISAČENKO, A. V. 1933. *Die Dialekte des Jauntales in Kärnten*, Phil. diss., University of Vienna.
- — 1935. Les parlers slovènes du Podjunie en Carinthie: description phonologique," *Revue des études slaves* 15: 53-63.
- — 1936. Les parlers slovènes du Podjunie en Carinthie: étude historique," *Revue des études slaves* 16: 38-55.
- — 1938a. "Bericht über kärntner-slowenische Dialektaugnahmen anlässlich einer Kundfahrt im Sommer 1937," *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien* 75. 1938. 1-3, Philosophisch-historische Klasse, 114-18.
- — 1939. *Narečje vasi Sele na Rožu*. Ljubljana: Znanstveno društvo [= Razprave znanstvenega društva v Ljubljani, 16].
- — 1976. *Opera Selecta. Russische Gegenwartssprache, russische Sprachgeschichte, Probleme der slavischen Sprachwissenschaft*. Munich: Fink.
- — 1979. "Žizn' prožit," *Russian Linguistics* 4: 129-58.
- JAKOBSON, R. O. 1939/1966. "Nécrologie: Nikolaj Sergejevič Trubetzkoy," *Acta Linguistica* 1: 64-76 [reprint, 526-42 in T. A. Sebeok, ed., *Portraits of Linguists*//, Bloomington IN: Indiana UP, 1966].
- — ed, 1975. *N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes*. The Hague: Mouton.
- KARNIČAR, Ludwig, 1990. *Der Obir-Dialekt in Kärnten. Die Mundart von Ebriach/Obirsko*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- LANGLEBEN, Maria M, 1988. "Phonology as a pattern of analysis," 205-15 in Y. To-

- bin, ed., *The Prague School and its Legacy*. Amsterdam: Benjamins.
- LUNT, Horace G, 1983. "Slavic historical linguistics," 52–56 in M. Halle, ed., *Roman Jakobson: What He Taught Us*. Columbus OH: Slavica.
- NEWEKLOWSKY, Gerhard, 1979. "Zur Erforschung der slowenischen Dialekte Karn- tens," *Slavistična revija* 27: 443–50.
- PRIESTLY, Tom, 1982. "*k + dative in a Carinthian Slovene dialect," *Folia Slavica* 4: 25–34.
- — 1983. "Nasalization in the Slovene dialect of Sele Fara," *Wiener Slawistischer Almanach* 12: 277–291.
- — 1984a. "On 'drift' in Indo-European gender systems," *Journal of Indo-European Studies* 11: 339–364.
- — 1984b. "O popolni izgubi srednjega spola v selščini: enodobni opis," *Slavistična revija* 32: 37–47.
- — 1984c. "O popolni izgubi srednjega spola v selščini: raznodobna rekonstrukcija," *Slavistična revija* 32: 357–372.
- — 1988. "Accelerated grammatical change in Carinthian Slovene: Dialect mizture, or 'linguistic decay'?" *Canadian Slavonic Papers* 30: 62–80 [= Canadian Contributions to the X International Congress of Slavists, Sofia 1988].
- PRUNČ, Erich, Ludwig Karničar, Henrich Pfandl and Alfred Sellner. 1980. "Vorschläge und Beiträge zur Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten," 59–325 in Hafner and Prunč 1980.
- RAMOVŠ, Fran. 1918/20. "Slovenische Studien," *Archiv für slavische Philologie* 37: 123–74, 289–330.
- — 1924. *Historična gramatika slovenskega jezika. II. Konzonantizem*. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- — 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- — 1936. *Kratka zgodovina slovenskega jezika. I*. Ljubljana: Akademsko založba.
- RIGLER, Jakob, 1963. "Pregled osnovnih etap v slovenskem vokalizmu," *Slavistična revija* 14: 25–78/
- — 1976. "Pripombe k pregledu osnovnih etap v slovenskem vokalizmu," *Slavistična revija* 15: 129–52.
- RODE, Matej, 1979. "A. V. Isačenko kot slovenist," *Jezik in slovstvo* 24 (1978/79) 102–03.
- SCHÖLER, Walter, 1976. "Laudatio," 7–10 in H. D. Pohl and N. Salnikow, eds., *Opuscula slavica et linguistica. Festschrift für Alexander Issatschenko*. Klagenfurt: Heyn.
- TOMINEC, Ivan, 1964. *Črnovrški dialekt*. Ljubljana: SAZU.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1987a. *Portreti, razgledi, presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti*. Maribor: Obzorja: First published in 1962.

POVZETEK

Isačenko ima pomembno mesto v zgodovini jezikoslovja, posebno fonološke teorije in slovanskega jezikoslovja, to pa kot posredovalec precej Jakobsonovih in Trubetzkovih idej naslednjim rodovom jezikoslovcev. Njegova knjiga *Narečje vasi Sele na Rožu* iz l. 1939 je bila objavljena v kritičnem času njegovega razvoja po njegovi disertaciji in ko je začel svojo učiteljsko kariero. Delo pa ima precej več sklicevanj na Ramovša kot na Trubetzkaja in druge Isačenkove mentorje praške šole. Ta sestavek se spominja prve Trubetzkovej ocene Isačenkovega ranega dela ob slovenskih narečjih na Koroškem. Za tem in po povzermalni oceni NVSR se to delo ocenjuje v nekaterih podrobnostih. V določenih pogledih ga je imeti za izredno napredno (npr. strukturalna metodologija, ločevanje sinhronije in diahronije), vendar resnimi madeži v drugih pogledih (npr. fonološko zgrešene trditve, fonetične napake, gradivske pomanjkljivosti). Številno navajanje Ramovša, ki prežema knjigo, se deloma zdi nepotrebno, vendar kaže, kako močno se je Isačenko naslanjal na slovenskega znanstvenika. Povzeto: Isačenko je, se vidi, imel dobiček od tega, česar se je naučil od obeh, od Trubetzkaja in Ramovša v svojem raziskovanju za to vznemirljivo in prevzemajočo knjigo.

O IZVORU IN DELOVANJU JEZIKA ALI TEORIJA SINTAGME
V DELIH R. F. MIKUŠA

(S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić)

R. F. Mikuš, odmevni evropski funkcionalistični strukturalist, je sprejel in razvijal spoznanje ženevskih in ameriških strukturalistov, da je sintagma strukturno-semiološka enota jezika v smislu njegovega izvora, razvoja in delovanja. Gre torej za pojmovanje sintagme kot univerzalnega jezikovnega bistva, zato je razumljivo Mikuševo odklanjanje raziskovalnometodološke členitve jezika na diahronijo in sinhronijo. – V sklop Mikuševih vidnih polemičnih ocen strukturalističnih pa tudi drugih jezikoslovcev sodi negativna kritika sintagmatske teorije jezikoslovca A. Belića, ki jo je 1952. l. izdala SAZU. Delo je usodno vplivalo na nadaljnjo Mikuševo življenjsko pot.

R. F. Mikuš, a prominent European functional structuralist, accepted and developed the discovery of Genevan and American structuralists that the syntagm is a structural/semiological unit of language in the sense of its origin, development and function. This is the notion of the syntagm as a universal linguistic essence, thus it is understandable that Mikuš rejected the methodological bifurcation of language into diachrony and synchrony. – Among Mikuš's prominent polemical assessments of structural as well as other linguists is found his negative critique of the syntagmatic theory of the linguist A. Belić, which was published by SAZU in 1952. The work fatefully influenced the path that Mikuš's life was to take.

Na začetku je bil stavek

R. F. Mikuš (1945)

1 R. F. Mikuš si je konec prve polovice dvajsetega stoletja, zlasti v petdesetih pa tudi šestdesetih letih, z obsežnimi kritičnimi objavami v pomembnih evropskih pa tudi ameriških jezikoslovnih časopisih ustvaril vidno mesto med strukturalističnimi jezikoslovci; njegove razprave so prinašali časopisi kot *Lingua*, *Cahier Ferdinand Saussure*, *Voprosy jazykoznanija*, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, *Journal de psychologie normale et pathologique*, *Word* idr.

Svojo jezikoslovno misel, izhajajočo iz ženevskega strukturalizma in ameriškega behaviorizma (bloomfieldizma) je razvijal mimo slovenskega jezikoslovja, čeprav jo je zlasti v začetku petdesetih let, ko je živel in služboval v Ljubljani, skušal zanesti tudi v naš prostor.

Leta 1952 je namreč SAZU v okviru svojih publikacij izdala Mikuševo razmeroma radikalno v francoščini pisano kritiko sintagmatske teorije v temeljnem delu srbskega jezikoslovca A. Belića *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* (1941) pod naslovom *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*, s podnaslovom *K sintagmatiki prof. A. Belića* (197 str.) z obsežnim slovenskim povzetkom.

Izid te polemične knjige je bil zaradi ostre kritike sintagmatske teorije srbskega jezikoslovca in takrat tudi predsednika srbske akademije znanosti A. Belića usoden za nadaljnjo Mikuševo življenjsko pot, pa tudi za razmerje med tedanjima predsemi-

koma obeh akademij znanosti – Franom Ramovšem in Aleksandrom Beličem, s tem pa seveda tudi za razmerje med akademijama sploh.¹

Predvsem boj za širši, ne samo strokovni prestiž je bil tisti, ki je v veliki meri pripomogel, da je bil v petdesetih letih Mikuš žrtvovan kljub nedvomno pomembnemu intelektualnemu dometu, ki bi ga z njim v tistem trenutku lahko doseglo slovensko jezikoslovje.

Poleg evropske odmevnosti Mikuševega jezikoslovja je torej predvsem občutek dolga tisti, ki nas zavezuje, da po desetletjih molka spregovorimo o delu slovenskega jezikoslovca, o njegovih sintagmatskih načelih izvora, razvoja in delovanja jezika, ki jih je dograjeval z občudovanja vredno vero, da služi znanstveni resnici.²

2 Mikušev temeljni razpravni jezik je francoščina; tudi ko piše v jeziku katere izmed evropskih ali ameriških jezikoslovnih revij, so zgledi v veliki meri francoski; drugojezični zgledi (iz ruščine, nemščine, angleščine, (srbo)hrvaščine) mu služijo večinoma kot dopolnila francoščini, navadno v smislu kontrastivnosti. V naši razpravi

¹ Natančneje o dogodkih po izidu Mikuševe knjige pri SAZU sem pisala ob desetletnici Mikuševe smrti v članku Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca, *Delo*, KL, 6. maja 1993, 13.

Za osvetlitev teh dogodkov so bili uporabljeni naslednji viri:

– J. ROTAR, *Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Beličem* (Ljubljana: SAZU, 1990), kjer se neposredno na izid Mikuševe knjige nanašajo štiri Ramovševa pisma, datirana s 30. aprilom, 12., 15. in 24. majem 1952 (123–126), obširne dragocene opombe, pravzaprav komentarji J. Rotarja 207, 208, 209, 211 (Ramovševo Pojasnilo v slovenščini, Mikuševi knjigi priloženo pod naslovom *Mise au point*, kako je prišlo do »nastanka« Mikuševe knjige, ohranjen v Beličevi zapuščini) in 212 (153–155).

– Neditarjan Mikušev zapis o teh dogodkih, ohranjen v njegovi zapuščini. Glede na začetni stavek »*De mortuis nil nisi bene*, pa spodaj podpisani kot edini preživeli protagonist trikotne epizode Belič – Ramovš – Mikuš /.../« priča, da je zapis nastal po Beličevi smrti. Kako travmatično je bilo za Mikuša dogajanje ob izidu njegove knjige, dokazuje tudi njegovo neodposlano pismo stavcu akademjskih publikacij Pirkoviču, napisano 28. 2. 1960, ko je bil Mikuš profesor na zadrski Filozofski fakulteti, ohranjeno prav tako v zapuščini; kaže, da je Mikuš razmišljal o neki javni rekonstrukciji dogodkov iz leta 1952: »/Jugoslovansko javnost /želim/ obvestiti/ o tem, kako je pravzaprav potekala zadeva z mojo knjigo«. Stavce Pirkovič naj bi potrdil, da »/je/ dobil rokopis v celoti, in to ne od /Mikuša/, ampak iz /akademjske/ pisarne«.

– Že omenjeno Ramovševo Pojasnilo, naknadno dodano Mikuševi knjigi.

² J. TOPORIŠIČ je v uvodu svoje razprave *Strukturalismus in der Slovenistik* (Am Beispiel der Wortartentheorie), *Linguistica* XXII (1982), uvrstil med strukturaliste na Slovenskem tudi R. F. Mikuša (poleg A. Isačenka), 211–212. – Sicer pa je kmalu po Mikuševi smrti izšel v *Naših razgledih* (24. febr. 1984) v prevodu J. ROTARJA spominski članek, ki ga je napisal njegov zadrski kolega M. KRAVAR (*Slobodna Dalmacija* 40/11926, 1983, 3); – Ob desetletnici smrti je izšel v *KL Dela* spominski članek A. Vidovič-Muhe (gl. op. 1); ista je na mednarodnem simpoziju v Ljubljani 1990. leta ob stoletnici rojstva F. Ramovša predstavila temo *Jezikoslovni profil R. F. Mikuša*, v tisku (za *Linguistica*) pa je tudi njena razprava *La syntaxe Tesnière vue et interprétée par R. F. Mikuš* (daljši povzetek v francoščini objavljen v zb. povzetkov znanstvenih prispevkov za mednarodni simpozij v počastitev 100-letnice rojstva L. Tesnièreja pod naslovom *Evropski in slovenski jezikoslovec Lucien Tesnière, 1893–1993*, (Ljubljana 18.–20. nov. 1993, 21–23).

tega dejstva brez utemeljitve ne spreminjamo.³

Pri predstavitvi Mikuševega razumevanja sintagme kot središčnega področja njegovega jezikoslovnega delovanja smo se omejili v glavnem na tri njegova dela, in sicer na prvo publikacijo o sintagmatiki, izdano 1945. leta v samozaložbi pod naslovom Šta je u stvari rečenica?, na že omenjeno monografsko kritiko Beličevega razumevanja sintagme A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić (SAZU 1952), predvsem pa na njegovo disertacijo, obranjeno 1958. leta v Zagrebu (pri profesorju Guberini) z naslovom Principi sintagmatike: Rasprava o sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu čovječjeg govora z letnico 1956. Upoštevana je tudi njegova razprava Prostorni podatak događaja: Teorija i govorni izraz, objavljena v zb. zadrške filozofske fakultete Radovi 1959/60 kot njegovo habilitacijsko delo: ko gre za predstavitev sintagmatske teorije, se sam večkrat sklicuje nanjo (npr. v kritiki Tesnièrejeve skladnje, VJa, 4, 1962).

2.1 Izbiro del utemeljujemo z naslednjimi dejstvi:

- Mikuševa jezikoslovna doktrina ostaja ves čas njegovega znanstvenega delovanja nespremenjena, se pravi, da izbira ne pomeni (bistvenega) problemskega zoževanja.
- Želeli smo zajeti tisti čas Mikuševega jezikoslovnega dela, ki je bil najbližji njegovim jezikoslovnim inspiracijam, se pravi prvi polovici tridesetih let: temeljni deli, na kateri se Mikuš sklicuje – seveda poleg Desaussurjevega Tečaja splošnega jezikoslovja iz 1916. leta – sta Langague L. Bloomfielda, zlasti pa Linguistique générale et linguistique française Ch. Ballyja, ki sta izšli 1934. oziroma 1932. leta. Mikuševa monografija Principes de syntagmatique sega v veliko kasnejši čas, izšla je 1972. leta v Parizu (založba Didier, 243 str.), obvestilno pa ne presega disertacijskega dela s srede petdesetih let.
- Vsaj v grobih obrisih smo želeli predstaviti edino Mikuševo delo, ki je izšlo doma – pri SAZUju, in ki je tako pomembno vplivalo na njegovo življenje.

2.2 Zasnova razprave ni kontrastivna v smislu kritične razčlenitve Mikuševega pojmovanja sintagme glede na ženevski in ameriški strukturalizem; zaenkrat se omejimo na predstavitev teorije sintagme, kot jo je Mikuš sam pojasnjeval in po lastnem mnenju tudi dograjeval.

3 R. F. Mikuš je bil dosledno zavezan ženevskemu, zlasti ballyjevskemu strukturalizmu in bloomfieldovskemu behaviorizmu. Kot je v svoji disertaciji zapisal, kopenhaski in praški strukturalizem nanj nista vplivala, ker nista povedala o sintagmi nič novega.

Sprejel in razvijal je spoznanje, da je sintagma tako strukturalna kot tudi semiološka enota jezika glede na njegov izvor, razvoj in delovanje. Določa jo funkcijska binar-

³Seveda se postavlja vprašanje, zakaj ni Mikuš objavjal (tudi) v slovenščini. Že v KL Dela sem zapisala, da se nam ponujata dva, med seboj povezana razloga: ko je v času življenja in dela v Ljubljani, se pravi po letu 1945 pa do 1958, začel razvijati strukturalno analizo skladnje in hkrati behavioristično interpretacijo jezikovnega izvora in jezikovne funkcije, ni imel v slovenskem prostoru ustreznega naslovnika; kasneje, ko bi se mu s habilitacijo lahko odprla možnost, da si kot univerzitetni učitelj takega naslovnika vzgoji, pa se je izkazalo, da je bilo to zunaj interesa širšega okolja.

nost in hkrati linearnost njenih členov.

3.1 Čeprav je Mikuš menil, da ameriški strukturalizem po teoriji zaostaja za evropskim, mu je vendarle priznaval vplivnost zlasti v okviru behaviorizma, kjer je prišlo do samodejne ukinitve nenaravne dihotomije mišljenja – govor.

Lahko rečemo, da je ameriški behaviorizem pomembno vplival na Mikuševo razmišljanje o izvorni sintagmatski določenosti jezika.

Temu vprašanju je posvečena zlasti prva Mikuševa objava Šta je u stvari rečenica?, ki jo je avtor sam označil kot »fragment iz teorije jezika in mišljenja« (7). Gre za krajšo razpravo (25. str. manjšega formata), izdano v Ljubljani v samozaložbi. Svoje stališče o nastanku jezika je gradil na sintagmatski teoriji ženevske šole; v tem smislu so relevantne navedbe del Ch. Ballyja, zlasti *Linguistique générale et linguistique française* (1932), *Cours de linguistique générale* F. de Saussurja (1931, 3. izd.) pa tudi deli *Uvod u opštu lingvistiku* (1935) in *Problem postanka jezika* (1939) S. Živkovića.

Z metodološko raziskovalnega vidika velja poudariti, da že ta razprava implicira ukinitve ali vsaj neupoštevanje desaussurjevske členitve jezika na sinhronijo in diahronijo. Na tem stališču je Mikuš tudi kasneje vztrajal, na njem je gradil obsežno predstavitev temeljnega dela J. Rozwadowskega *Wortbildung und Wortbedeutung* (1904). Sploh so vse bistvene prvine, ki jih o nastanku in delovanju jezika prinaša ta razprava, ostale nespremenjene skozi vse Mikuševo jezikoslovno delo, zato jih velja v grobih obrisih povzeti, pri tem pa upoštevati natančnejša pojasnila njenih posameznih segmentov v kasnejši Mikuševi razpravi iz l. 1959/60.

Mikuš kritizira dotedanji jezikoslovni pozitivizem (mladogramatičarstvo), ker iz svojega interesnega kroga izloča temeljno vprašanje nastanka jezika in ga prepušča predvsem filozofom in teologom. Pri reševanju tako zapletenega problema so seveda nujne interdisciplinarne povezave, vendar odločitev sodi v pristojnost jezikoslovja. Doktrino t. i. absolutne in nespremenljive danosti slovničnih struktur, iz katere izhajajo mladogramatiki pri svojem sicer koristnem proučevanju zgodovine posameznih jezikovnih pojavov, je po Mikuševem mnenju nujno zamenjati z ballyjevskim spoznanjem, da je jezik določenega časa vedno produkt prehodnega ravnotežja dveh, jeziku lastnih nasprotij – tradicije in inovacije.⁴ Desaussurjeva primerjava časovno določenega stanja jezika s trenutnim stanjem figur med šahovsko igro se mu zdi v celoti sprejemljiva.

Besedno zvezo s stavčno zgradbo povezuje Mikuš z nastankom jezika, zato je razumljivo, da se kritično loteva aristotelovske definicije stavka, lastne tudi dotedanjim slovničarjem, namreč da je stavek z besedami izražena misel.

Po Mikuševem mnenju mora »dobra definicija stavka in vseh jezikovnih pojavov brezpogojno upoštevati tri vrste realnosti: 1. fizično, materialno, ki nas obdaja, 2. psihično, ki nam je lastna in ki se zrcali v naši zavesti, in 3. jezikovno, katere nosilec je kolektiv in ki obstaja v družbeno natančno določenem sistemu za izražanje naših psihičnih vsebin (realnosti pod 2).« (1945, 7)

Snovno realnost, neodvisno od naše zavesti, sestavljajo prepleti t. i. dogodkov;

⁴Praški strukturalizem, konkretno V. Mathesius, je ta pojav imenoval prožna stabilnost (jezika); poimenovanje je uveljavljeno tudi v slovenskem jezikoslovju.

sam fizikalni dogodek je shematično mogoče razumeti kot sintezo materije in gibanja, ali drugače – kot medsebojno pogojeno prostorsko-časovno sintezo.

Človekova fiziološka zmožnost reakcije na fizikalni dogodek je določena s t. i. refleksnim lokom (RL), ki ga sestavljata stimul (spodbudnik – S) in reakcija (odzivnik – R) nanj: $RL = S+R$. Realnost človekove zavesti je vedno lahko samo slika tako določenega fizikalnega dogodka. Skupaj z behavioristi je bil Mikuš prepričan, da je govor kot enoto vedenja (behavior) (1959/60, 8–9) mogoče razumeti fiziološko – kot ubesedenje (verbalizacijo) refleksnega loka. Glede na povedano pa je za enoto govorne vedenja smiselno obravnavati samo t. i. stavčno poved,⁵ saj je samo ta lahko (govorni) izraz refleksnega loka.

Po mnenju R. F. Mikuša je Ch. Bally neodvisno od fizioloških izhodišč ameriških behavioristov razvil podobno razlago govorne enote – stavčne povedi. Ta je sestavljena iz dveh komplementarnih členov – iz modusa (M) in diktuma (D): modus je izraz reakcije in diktum izraz stimula, npr. *Čutim* (M – reakcija), *da je mraz* (D – stimul) (1959/60, 8). Sicer pa se glede na govorno uresničitev stimul in reakcija lahko vsak zase obravnavata kot samostojna dogodka, refleksni lok pa kot splet dogodkov: na govorni ravni je modus izraz modalnega, fiziološko se pravi reaktivnega (subjektivnega) dogodka in diktum izraz diktalnega, se pravi stimulativnega (objektivnega) dogodka. Tako danes lahko govorimo o modalnem osebku in modalnem povedku (samostalniku, glagolu) ali o diktalnem osebku in diktalnem povedku (samostalniku, glagolu) kot izrazu prostorskih in časovnih reaktivnih in stimulativnih dogodkov.

Mikuš meni, da so bile prvotne odslikave dogodkov v človeški zavesti sintetične, neartikulirane, nepretrgane – pač ustrezne realni naravi dogodka: predstava telesa (protorskosti) se ni ločila od predstave gibanja (časovnosti). Številčnost in intenzivnost dogodkov sta po Mikušu verjetno vplivali na oblikovanje spomina pri človeku, na hkratno nastajanje njegovih razpoznavnih lastnosti – dela, mišljenja in govora. Tako so se prvotne sintetične, neizdelane predstave dogodkov razstavile, posamezne prvine so se abstrahirale od konkretnih predstav, nastajali so pojmi in iz njih nove predstave itd. S tega vidika je govor o analitičnem mišljenju pravi anahronizem – podobno kot »mokra voda« – saj je analitičnost temeljna prvina mišljenja (1945, 9–10).

Skladno s prvotno sintečno predstavo dogodka je bil tudi prvotni stavek (stavčna poved) sintetičen – pomena kasnejšega osebka in povedka se nista ločila. Približno sliko o tem nam po Mikušu danes predstavljajo stavki tipa *Grmi*, *Bliska* ipd. Prvotne »besede« so torej označevale predmete in dejanja hkrati, zato je (osebko-povedkov) stavek zakodiran v vsakem jeziku. Z razstavljanjem predstav je tudi stavek postal analitičen, npr. v indoevropskih jezikih sta se predstavi za čas in prostor različno artikulirali.

Izhajajoč iz tako pojmovanega izvora jezika, uvršča Mikuš jezikoslovno razhajanje glede tega, ali je jezik nominalen ali verbalen, ali je prvotnejši samostalnik ali glagol, med »čisto metafiziko« (1945, 12).⁶ Besedne vrste so v jeziku drugotna po-

⁵ Samo v svojem delu iz leta 1945 imenuje to enoto hrvaško *rečenica*, kasneje je to *iskaz*, fr. *énoncé*, angl. *utterance*, nem. *Äusserung*.

⁶ Enako stališče zasledimo že 1932. leta pri B. VODUŠKU v njegovi razpravi *Za preureditev*

javnost, saj predstavljajo le »okamenele (figé, erstartt) funkcije« stavčnih členov (1945, 15). Relativna ustaljenost v določeni funkciji je vplivala na nastanek morfoloških lastnosti,⁷ čeprav je t. i. transpozicija – funkcijski prehod ene besedne vrste v drugo, lahko hierarhično višje v nižjo ali obratno – tudi danes razmeroma pogost pojav. Po Mikušu besedne vrste s svojimi morfološko razpoznavnimi lastnostmi sicer obstajajo, vendar ne tako ekskluzivno, kot to želi prikazati klasična slovnica.

V stavku (stavčni povedi) vidi Mikuš temeljno binarno zgradbo jezika – zato je prav stavek lahko prototip vsake sintagme. Polemizira z de Saussurjem, ki veže stavčno poved samo na govor in soglaša s Kalepkom, da je »stavek najmanjša celota sporočila« (1945, 18). Z razstavljanjem predstav in z nastankom prostega stavka je bil po Mikušu položen temelj vsej binarni sintagmatski strukturi našega mišljenja in izražanja.

3.2 Ženevski strukturalizem je na Mikuša vplival s svojo teorijo jezikovnega znaka, na katerega se navezuje tudi pojmovanje sintagme in zametki spoznanja o strukturalni enotnosti govora, s teorijo govora kot sinteze (govornega) procesa (parole) in jezikovnega sistema (langue) pa še s teorijo relativnega jezikovnega ravnotežja, kjer gre za rezultat dveh nasprotujočih si teženj v jeziku – statičnosti in dinamičnosti. S stališča celovitosti sintagmatske teorije, ki zajema tudi njen časovno-razvojni vidik (t. i. vertikalna sintagmatika), se mu je zdela, kot smo že omenili, manj sprejemljiva ločitev diahronnega raziskovanja jezika od sinhronnega.⁸

Desaussurjeve prvine, ki jih Mikuš za pojmovanje sintagme sprejema v svoji disertaciji kot definicijske, so naslednje:

- neavtonomnost posameznega znaka sintagme,
 - vrednost sintagme, ki je vedno enaka produktu (in ne morda seštevku) njenih členov,
 - linearnost sintagme,
 - vezanost sintagme na govor in sistem ter
 - raznolikost sintagme v smislu zajetja vseh (pomenskih) prvin jezika – od besede oziroma njenih oblikovnih in tvorbenih morfemov do stavčne povedi in besedila.
- Ch. Bally je po Mikušu definicijske prvine sintagme dopolnil še
- z binarnostjo tudi ko ne gre več za dvoznakovnost,
 - s komplementarnostjo in vzajemno odvisnostjo njenih členov,

nazora o jeziku, *Krog* 1932/33, 66–76, kar vsaj posredno potrjuje njegovo poznavanje prvin ženevskega strukturalizma – prim. A. VIDOVIČ-MUHA, Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja (S poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932) v tisku za zb. *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (15).

⁷B. Vodušek v delu iz op. 6, ugotavlja, da je morfologija kot plast formalnih prvin, ki spremlja besedne vrste v razvitih – po Vodušku analitičnih jezikih minimalna.

⁸Če ni drugačnih navedb, se predstavitev nanaša na Mikuševo disertacijo, razmnoženo v rotoprintu. – Kolikor mi je znano, disertacije nima nobena ljubljanska knjižnica, ni je tudi v zapuščinskem gradivu oziroma v Mikuševi domači knjižnici; iz zagrebške univerzitetne knjižnice je prišlo obvestilo, da je izgubljena. Fotokopijo mi je posredoval dr. A. Jembrih z rektorata Sveučilišta v Zagrebu – Institut informacijskih znanosti, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

- z razmejitvijo sintagmatike in koordinacije,
 - z definicijo transpozicije kot sintagmatike »sui generis«.
- Svoj delež pri Ballyjevi tipologiji sintagme je Mikuš vezal na naslednje prvine:
- izraženost (eksplicitnosti) oziroma zakritost (implicitnost) sintagmatskih členov, npr. *pire : plus mauvais*;
 - zapletenost (kompleksnost) in preprostost; stopnja zapletenosti je določena s številom najmanjših formalnih enot, t. i. formalnih minimov: preprosto sintagmo določata dve takšni enoti; kot bomo kasneje videli, gre za dva jezikovna znaka v dveh različno definiranih vlogah;
 - eliptičnost in polnost, npr. *capitale : ville capitale*;
 - stopnja zgoščenosti, na podlagi katere so se ločile t. i. aglutinirane (tudi avtomatizirane, leksikalizirane) sintagme od diskurzivnih; gre za diahrono sintagme, npr. *aubepine, connetable*, ki jih Bally s sinhronega vidika uvršča v t. i. formalni minimum, Mikuš, ki v okviru sintagmatike upošteva tudi zgodovinskorazvojni vidik (diahronijo), pa med sintagme.

Sicer pa je predstavljena tipologija po Mikušu morfološka in kot taka drugotna: sintagma kot semiološki tip po eni strani in po drugi kot splošnogovorna struktura je lastna vsem jezikom, njena morfologija pa se (lahko) od jezika do jezika loči.

Sintagmo s stališča jezikovnega razvoja in delovanja je mogoče obravnavati hkrati, saj Mikuš, kot rečeno, v okviru sintagmatskega razčlenjevanja ne pristaja na jezikovno raziskovalnometodološko nasprotje sinhronija – diahronija: oba vidika sta po njegovem enako upravičena – sinhronija s stališča behavioristične funkcionalnosti govora, diahronija pa s stališča njegovega nastanka in razvoja. Po Mikuševem mnenju je naloga zgodovinske slovnice iskati v današnjih preprostih znakih nekdanje člene sintagme; mladogradiki so sicer prav to počeli, vendar brez zvesti o splošni veljavnosti sintagmatskih zakonov in dialektičnih lastnostih sintagme.

Kot rečeno, sintagmatsko strukturo določata dve temeljni prvini: dosledna binarnost ne glede na njeno morebitno zapletenost na nižji (strukturni) ravni in dosledna linearnost členov.

Binarnost pa tudi linearnost sintagme sta že izvornofunkcijski, saj stavčno-povedna sintagma kot govorna prasintagma ubeseduje, kot smo videli, predstavo (psihično odsljkavo) fizikalnega, tj. časovno-prostorskega dogodka. Dvočlenske pa so tudi vse druge, izvorno mlajše sintagme, ki se po Mikuševi (behavioristični) teoriji pojavljajo vedno kot sestavina izvorne (stavčnopovedne) ali pa so vanjo prevedljive.

3.2.1 Tako pri stavčnopovednih kot pri mlajših sintagmah je mogoče govoriti o različni pogojenosti njihove binarnosti.

3.2.1.1 Desaussurjeva členitev jezika na sistem in govor je pogojevala ločevanje med konkretnim pomenom in vrednostjo pojma znak, definiranega kot medsebojno dopolnjujoči se funkciji označujočega in označenega.

Tudi sintagma – po definiciji vedno sestavljeni znak – ohranja omenjene semiološke lastnosti, zato je smiselno ločevati sintagme na diskurzivne (govorne) in jezikovne (sistemske): prve določa dejstvo, da po govornem dejanju razpadejo, na druge končanost govornega dejanja ne vpliva – tudi po njem ostajajo nespremenjene. Semiološka vsebina diskurzivnih sintagm je vedno konkretna ali kot takšna zamišljena (pomen), npr. *N. Bonaparte* je konkretna oseba, *est parti* konkretno de-

janje. Sintagma, ki jo določa vrednost, pa se od konkretnega vedno oddaljuje – je virtualna, potencialna, pojmovna sintagma. Od konkretne situacije oddaljene sintagme imenujemo jezikovne, njihova semiološka vsebina pa se imenuje vrednost; vključenost take sintagme v asociativni sistem omogoča določanje vrednosti v medsebojnem razmerju. Mikuš kot ženevski strukturalist strogo loči sintagmo vrednost (jezikovna sintagma) od sintagme pomena (govorna sintagma). T. i. virtualizacija (konceptualizacija) znaka oziroma sintagme je zgodovinski proces in je nasproten procesu aktualizacije.

3.2.1.2 Binarnost sintagmatske funkcije vpliva tudi na strukturno dvočlenskost sintagme: kot sestavljeni znak je sintagma navzven komplementarna celota, navznoter, v sebi sestavljena iz t. i. identifikacijske in diferencialne funkcije (IF, DF) – sintagma je torej celota IF in DF. Navzven kot del zapletenejše sintagme se lahko pojavlja samo v eni izmed omenjenih dveh funkcij.

Vsaka sintagma se torej po Mikušu loči od (preprostega) znaka po tem, da znak združuje IF in DF v enem izrazu (fono-akustični pojavnosti po Mikušu), sintagma pa ima funkciji ločeni v smislu posebnega izraza za IF in posebnega za DF.

Razvrstitev členov omenjenih dveh funkcij je pogojena z linearnostjo sintagme kot njeno prav tako definicijsko lastnostjo: gre za sposobnost govora, da večdimenzionalnost fizikalnega dogodka spreminja v enodimenzionalnost.

Tako je prav zaradi sintagmatske linearnosti možna samo dvojna razvrstitev členov z IF in DF, ki pogojujeta tudi dva sintagmatska vzorca: člen z IF je pred členom z DF – gre za progresivni vzorec, ali obratno – člen DF je pred členom IF – gre za anticipativni vzorec. Po obeh vzorcih se lahko oblikujejo diskurzivne ali pa leksikalne – avtomatizirane sintagme.⁹

3.2.1.3 Kako sploh nastajajo nove in nove sintagme v jeziku? Po Mikušu gre za veriženje sintagem, ki ga je mogoče ponazoriti s t. i. sintagmatskim množenjem, postopkovno popolnoma enakim algebraičnemu množenju: $S(\text{sintagma}) = I\text{-člen} \cdot D\text{-člen}$. Obe operaciji – sintagmatsko in algebraično množenje vodita do sinteze in v obeh primerih imamo opraviti z dvema mejnima prvinama, pri čemer prva predvideva najvišjo možno ohranjenost in najmanjšo možno ukinjenost členov, druga pa ravno obratno: $16 = 2.8, 4.4, 16.1$. Pri vseh treh množenjih sta člena ohranjena in ukinjena hkrati: v prvem se prvi člen bliža nič ($\rightarrow \emptyset$), v zadnjem drugi. V samem številu 16 pa sta člena ukinjena do te mere, da sta nerazpoznavna, ker ju število 16 ne izraža več; gre za enak pojav kot npr. pri *aubepine* ← *albe pina*, ki ga sinhrono ne moremo več razčleniti. Tako razumevanje sintagme je mogoče zaslediti že pri de Saussurju in Ballyju, vendar po Mikušu gre pri obeh za intuitivnost, brez zavesti o vzroku znaka za množenje.

V sintagmi torej lahko IF atrofira glede na DF ali obratno, vendar pa do popolnega izničenja ene ali druge funkcije ne more priti.

Torej: IF $\rightarrow \infty$ ali IF $\rightarrow \emptyset$

⁹Na ravni npr. imenske zveze gre lahko za predvidljivo razvrstitev pridevniškega prilastka, t. i. anticipativni vzorec, na ravni tvorjenk za predvidljivo razvrstitev različnih obrazilnih morfemov idr.

$$DF \rightarrow \emptyset \quad \text{ali} \quad DF \rightarrow \infty,$$

Velja spoznanje, da je med skrajnima znakoma vrsta znakov z enakim razporedom IF in DF kot npr. *plus* (DF) *mauvais* (IF).

Sintagmatsko množenje se po Mikušu lahko zaplete s t. i. sintagmatskim seštevanjem, ko imamo opraviti s priredjem (koordinacijo): gre za člene znotraj ene ali obeh sintagmatskih funkcij, ki so funkcijsko nerazločevalni – homofunkcionalni, npr. *Pierre, Paul, Marie / dansent, chantent, sautent* ali: $(A + B + C) \cdot (D + E + F)$. Podobno: *chapeau de dame vert, avec ruban, garni de fleurs*, kjer je 1. I-člen *chapeau*, 2. I-člen *chapeau de dame*, 1. D-člen *de dame*, 2. D-člen *koord. vert, avec ruban, garnis de fleurs*.

Priredje nikakor ne more biti sintagmatska jezikovna pojavnost. Gre za najnižjo jezikovno operacijo, ki jo glede na sintagmatiko razločevalno določa tudi možnost medsebojne zamenjave (permutacije) njenih členov. Velja spoznanje, da priredje posamezni sintagmatski člen lahko samo količinsko zapleta, ne da bi se pri tem kakorkoli spremenila funkcijskorazločevalna zgradba same sintagme – priredje ne vpliva niti na notranjo zgradbo sintagme niti na njeno zunanjo funkcijo: *Ils* (\rightarrow *hommes, femmes, enfants*) *furent* – sintagma se strukturno ne spremeni, ker priredje opravlja isto funkcijo kot *ils*.¹⁰

Mikuš loči v okviru sintagme tudi t. i. sintagmatsko deljenje, ko skušamo iz sintagme izločiti člen z IF ali DF:

$$I\text{-člen} = \frac{\text{sintagma}}{D\text{-člen}} \quad D\text{-člen} = \frac{\text{sintagma}}{I\text{-člen}} \quad I\text{-člen} = \frac{\text{les amis}}{\text{les}} = \text{amis}$$

Sintagmatsko deljenje je brez ostanka samo v primerih, ko imamo opraviti s funkcionalnimi eksponenti, katerih semiološka vrednost = \emptyset , funkcijska = ∞ .

3.2.2 Na ravni stavčne povedi, t. i. prasintagme, se sintagmatska problematika loči: v okvir stavčne povedi sodi mikrosintagmatika, makrosintagmatika pa ta okvir presega (1952, 46–47).

3.2.2.1 S področja mikrosintagmatike je Mikuš v obravnavanih delih natančneje predstavil t. i. transpozicijo (1956) in osebko sintagmo – ubeseditev prostorskega dogodka (1959/60).

3.2.2.1.1 Pojem transpozicijska sintagma povezuje R. F. Mikuš s Ch. Ballyjem; gre za sintagmo, v kateri imamo opraviti z vsaj enim semantemom in enim funkcijskim eksponentom, npr. *-ier* v *poirier* ali *-us* v *dominus*; sintagme s samo funkcijskim eksponentom ni.

V okviru klasične slovnice gre za vprašanja besed, ki jih je, kot navaja Mikuš, že Rozwadowski (tudi Sapir, ženevski strukturalisti) razumel kot avtomatizirane (tvorjenke) ali polavtomatizirane (sklonske oblike) sintagme: zaradi svojih formalnih lastnosti so sposobne preiti v govorne (diskurzivne) sintagme. Funkcijski eksponent je lahko zakrit, npr. *rouge, bouge* – gre za ničti funkcijski eksponent – ali izražen, npr. *-us, domin-us*. Ob pojmu funkcijski eksponent govori Mikuš še o kofunkcijskem, npr.

¹⁰Mikuš je v svoji disertaciji kritiziral nekatere strukturaliste, zlasti Trubeckoja, pa tudi Freia, Sapirja, Harrisa, ki so priredje enako vrednotili kot podredje – prim. v disert. op. 22, str. 101.

pri pridevniku v prilastkovni vlogi: *robe(-∅) rouge(-∅)*.

Glede na sintagmatsko hierarhično shemo je npr. eksponent *-us* v *domin-us* kategorialni, sintagma sama pa seveda avtomatizirana. Diskurzivna transpozicijska sintagma nastane, ko znak uvaja svojo funkcijo v toku govornega dejanja po sintagmatskih (avtomatiziranih) vzorcih, kot je v indoevropskih jezikih sklanjatev, npr. *de dame*; v bistvu gre za »prevod« npr. samostalnika v sklonsko funkcijo, ki jo določa (trenutno) govorno dejanje. V takšnih primerih imamo opraviti s polavtomatiziranimi sintagmami. Seveda pa diskurzivna sintagma lahko postane kategorialna in s tem avtomatizirana ali obratno. Kategorialna sintagmatika je po Mikušu v indoevropskih jezikih ujemalna (kongruentna), vezavna (rekijska) pa je vedno nekategorialna.

Funkcijski eksponent je lingvistični znak, katerega semiološka vrednost se bliža $-\emptyset$, njegova funkcijska vrednost pa se bliža ∞ , kar je mogoče predstaviti v serijskem smislu:

semiološka vrednost $\rightarrow \infty$	semiološka vrednost $\rightarrow \emptyset$
funkcijska določba $\rightarrow -\emptyset$	funkcijska določba $\rightarrow \infty$.

Funkcijski eksponent po Mikušu lahko celo preseže to serijo tako, da izraža semiološko vrednost $= \emptyset$, funkcijsko določbo $= \infty$. V jezikih brez formalni kategorij lahko predvidimo znak s semiološko vrednostjo $= \infty$, funkcijska določba $= \emptyset$.

Vse oblikoslovne (kategorialne in nekategorialne) transpozicijske sintagme uvršča Mikuš med čiste transpozicije – v njej transponenti doživljajo samo funkcijske premike, npr. iz kategorialnosti v nekategorialnost tip *dame : de dame*.

Pri leksikalni transpoziciji (zlaganje, izpeljava) gre za tvorbeno (formativno) načelo, po katerem jezik ustvarja poimenovanja po analogijah. Znano je, da se isti sintagmatskofunkcijski eksponent lahko različno udejanja, npr. *malheur-eux, metall-ique, rouge-∅; -eux, -ique, -∅* so samo različne uresničitve istega, to je pridevniškega eksponenta: *-eux, -ique* sta eksplicitna – pridevnika sta nastala s transpozicijo iz samostalnika, *rouge* pa je kategorialni pridevnik, zato ima eksponent $-\emptyset$.

Vsaka transpozicija je po Mikušu kompleksna sintagma, npr. *chance(-∅)* je preprosta (enostavna) implicitna sintagma, eksplicitna kompleksna sintagma pa je $[(chance^{\emptyset})^{-eux}]^{euse}$. Kot je znano (npr. že J. Rozwadowski), se vsak nižji člen v višjem sintetično ukinja.¹¹

3.2.2.1.2 R. F. Mikuš je v posebni razpravi (1959/60) natančneje predstavil ubeseditev prostorskega dogodka, na ravni stavka osebko (imensko) zvezo.

Prostorski podatek se v govoru (parole) izraža s tremi vrstami znakov: imeni, deiktiki in imenskimi aktualizacijskimi sintagmami. Vse tri vrste znakov določa torej funkcijska prekrivnost, Mikuš jih označuje s pojmom L. Bloomfielda »substitution classes«.

3.2.2.1.2.1 Ime je dogovorjeni znak – etiketa s hkratno IF in DF za samo en podatek z golo semiološko vrednostjo, o pomenu pri imenu ne moremo govoriti.¹²

¹¹ V disertaciji je zanimiva Mikuševa razlaga pridevnikov *očetov* (očev) in *očetovski* (očinski): v prvem primeru je v podstavi »aktualizirani« (referenčni) samostalnik *oče*, v drugem je ta samostalnik »virtualni« (konceptualni, slovarski); podobno tudi npr. *de la dame : de dame* – prim. v disert. op. 13, str. 105.

3.2.2.1.2.2 Deiktiku je semiološka vrednost vedno dana s sklicevanjem na zunaj ali znotrajbesedilne okoliščine; zgledi kot *lui, celuis-ci, tous, la notre* mimo omenjenih okoliščin nič ne pomenijo. Deiktik je nasproten imenu, zato njegova semiološka vrednost teži proti \emptyset (nikoli pa ni enaka nič). Gre za pravi prostorski ali prostorskorelacijski znak; njegova vrednost izhaja iz neposredne umestitve prostorskega podatka v razmerju do govorečega.

Sicer pa je deiktike mogoče ločiti na splošne (globalne) in posebne (specializirane). Prve določa dejstvo, da združujejo vse tri vrste določitev – semiološko, količinsko in prostorsko. V ta okvir sodijo osebni zaimki in zaimki *autrui, personne, rien* – zadnja dva izražata t. i. prazno množico. Za vsako izmed omenjenih treh določitev pa obstajajo tudi posebni deiktiki.

Med deiktike z neko splošno semiološko vsebino sodijo npr. *quelqu'un, quelque chose, n'importe qui/quoi, qui, (quoi)que ce soit, je ne sait qui (quoi), un autre, le meme* idr.

Med količinske (kvantifikacijske) deiktike sodijo števniki pa tudi besede, ki jih slovnica imenuje »nedoločni zaimki«, npr. *tous, quelques un, chacun, aucun, certains/quelques uns*.

V okviru prostorskih (lokalizacijskih) deiktikov je mogoče ločiti vsaj tri tipe: neposredna umestitev glede na govorečega je vezana na kazalne zaimke. Svojljni zaimki izražajo posredno umestitev; po Mikušu je bistvo ideje lastništva v posredni umestitvi glede na govorečega in neposredni glede na referenčni podatek. T. i. serijski deiktiki so (posamostaljeni) vrstilni števniki: če so tudi urejeni serijsko, so umeščeni (lokalizirani) glede na govorečega, npr. *Il y a la trois soldats; le premieria gauche est mon frere*. Ti deiktiki so prostorski posredno.

3.2.2.1.2.3 Med obe skrajnosti, ki ju predstavljajo na eni strani imena – njihova semiološka vrednost se bliža neskončnosti – na drugi pa deiktiki – njihova semiološka vrednost se bliža nič – sodijo samostalniške sintagme, saj vsebujejo po en znak s semiološko vrednostjo in po en aktualizacijski (deiktični) znak. V okvir obravnavanih sintagem uvršča klasična slovnica po Mikušu samostalnike (tudi imena), pridevnike (opisne in determinativne), člene, samostalniška dopolnila, števnike, apozicije, relativne stavke, deležnike.

Kot vsaka druga je tudi samostalniška aktualizacijska sintagma lahko zakrita ali izražena, npr. *papa : mon papa*. Izražena je seveda lahko preprosta ali zapletena, ujemalna ali neujemalna, in kar je prav tako pomembno – lahko je diskurzivna ali avtomatizirana, npr. *le rouge : le vin blanc*. Sam samostalnik je v pomenskem smislu brez referenčnega pomena (Mikuš govori o njegovem abstraktnem, tudi virtualnem pomenu), vzpostavi ga šele t. i. aktualizator; z drugimi besedami – aktualizator abstraktni (virtualni) samostalnik udejani. Prehodi so po Mikušu odprti, npr. *Sandwich – sandwich, Panama – panama*.

Sicer pa so tudi samostalniške aktualizacijske sintagme lahko splošne – aktualizacijski znak je člen, ki je v nekaterih jezikih ničti, npr. *un soldat : le soldat, oče : oče mi je povedal*, ali posebne, in sicer označevalne (karakterizacijske), količinske (kvan-

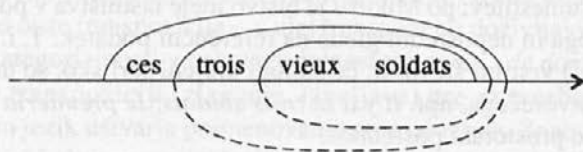
¹²R. F. Mikuš navaja Ullmana, po katerem je ime »čista semiološka vrednost« (1959/60, 12).

tifikacijske) ali prostorske (lokalizacijske). Ker je splošna aktualizacijska sintagma funkcionalni ustreznik za vse tri vrste posebnih aktualizacijskih sintagm, pomeni, da vse te tri vrste posebnih sintagm tudi implicira, npr. možne so funkcijske zamenjave med *le soldat, ce soldat, votre soldat*.

Pri označevalnih (karakterizacijskih) sintagmah je aktualizator opisni pridevnik, ki bogati semiološko vrednost samostalnika. Zaradi svoje semiološke vrednosti pridevnik pogosto prehaja med samostalnike ali pa se takšna sintagma avtomatizira, npr. *jeune fille, grands parents, salle a manger*. Med obravnavane sintagme sodijo tudi zveze z deležniki in relativnimi stavki. Prav zaradi svojega položaja med konkretnim in abstraktnim (referenčnim in konceptualnim) zahteva označevalec še prisotnost splošnega aktualizatorja (v nekaterih jezikih je, kot rečeno, ničti), npr. *le brave soldat : un brave soldat*.

Tudi pri prostorski aktualizacijski sintagmi je umestitev v prostor lahko neposredna – s kazalnimi zaimki, ali posredna – s svojilnimi pridevniki in vrstilnimi števnik, med katere se uvrščata tudi *le dernier, l'avant-dernier* (1959/60, op. str. 8–9).

Količinska sintagma se realizira s količinskimi izrazi (kvantifikatorji) – glavnimi števnik, lahko tudi nedoločnimi »pridevniki« kot *beaucoup de, trop de, quelques, plusieurs, aucun, pas un* idr.

Veriženje vsake sintagme, tudi samostalniške aktualizacijske, je mogoče ponazoriti s t. i. sintagmatskimi valovi – spiralo:¹³

(1)	imenska označ. sintagma (S1):	<i>vieux soldats</i> ,	Sam = I-čl.,
			Prid = D-čl.,
(2)	" količ. "	S1 = I-čl.,	količ. dol. = D-čl.
(3)	" prostor. "	S2 = I-čl.,	kraj. dol. = D-čl.

3.2.2.2 Binarnost je po Mikušu univerzalno analitično načelo, ki omogoča spremeniti analizo v klasični slovnici v sintagmatiko.¹⁴

Binarnost ohranja seveda tudi stavčna poved – lahko kot besedilo ali besedilni avtomatizirani znak, npr. pregovori, medmeti kot *Zemlja se vrti okoli sonca. Au. Bums.*, ali pa kot diskurzivna dikto-modalna sintagma; Mikuš navaja zgled:

1. *Tartarin est parti a la chasse aux lions.*

/loči modus <> od diktuma

2. *Tartarin /est parti a la...*

¹³R. F. Mikuš navaja v disertaciji, da je poimenovanje *sintagmatski valovi* predlagal F. Ramovš.

¹⁴Po Mikušu je prvi, ki je pisal o kontinuiranosti binarne analize, psiholog oziroma psiholingvist H. Wundt: zakon binarnosti je zakon mišljenja – prim. v disert. op. 9, str. 104. Binarnost je po mnenju Mikuša tudi temeljno raziskovalno načelo J. Rozwadowskega in W. Doroszewskega.

- /osebek od povedkovega dela
 3. *est parti/a la chasse...*
 /Glag od glagolskega določila
 4. *est/parti*
 /vezni Glag od opisnega deležnika
 5. *part/-i*
 /transpozitor od transponenta
 6. *a/la chasse*
 /enako kot zgoraj
 7. *la chasse/aux lions*
 /aktualiziran Sam od dopolnila
 8. *la/chasse*
 /virtualni Sam od aktualizatorja
 9. *a/les lions*
 (analogno po 5. in 6.)
 10. *les/lions*
 (analogno po 8).

Stavčno poved definira Mikuš kot enoto govora, zato je tudi v govoru mejna: nižje, mlajše sintagme do formalnega minimuma sodijo, kot smo že omenili, v mikrosintagmatiko, višje – besedilo, npr. pogovor, roman, pesem, predavanje ipd. – pa v makrosintagmatiko.

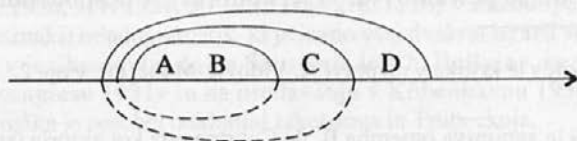
V govoru se stavčne povedi nizajo po načelu linearnosti, in sicer koordinativno, kot da smo se vrnili k najprimitivnejši operaciji, zlasti ker vsi členi niza opravljajo po Mikušu isto funkcijo (homofunkcionalnost členov) – stavčnopovedno, se pravi behavioristično. Vendar pa obstaja temeljna razlika med koordinacijo in linearnostjo stavčnih povedi v besedilu: za koordinacijo velja po Mikušu že omenjena zamenjavnost členov, tega pa seveda ne moremo trditi za stavčnopovedne enote besedila: njihovo zaporedje določa vsakokratna konkretna zunajjezikovna dejanskost (referenčni svet).¹⁵

Mikuš je torej razmišljal o sintagmatski strukturiranosti tudi višjih besedilnih enot, čeprav se v nobenem svojem delu ni lotil konkretne analize besedila po načelih sintagmatike.

4 Predstavljeno teorijo sintagme je R. F. Mikuš uveljavljal tudi v vsem svojem obsežnem in evropsko odmevnem kritičnem, večkrat tudi polemničnem opusu.

Lahko rečemo, da za ta Mikušev opus veljajo natančno izdelana teoretična izhodišča, njihova jasna hierarhiziranost, na osebni ravni pa v temperamentnem

¹⁵Postopek, po katerem nastaja besedilo, se po Mikušu imenuje integracija; dve ali več stavčnih povedi se združuje v makrosintagmo (kontinuirano besedilo), ki je primerljiva z algebraičnim integralom: stavčna poved A tvori s stavčno povedjo B prvo makrosintagmo, ki nastopa glede na C kot celota in tvori novo makrosintagmo – vse do konca besedila velja načelo binarnosti:

polemičnem tonu izpričana nedvomna vera v svojo znanstveno resnico.

Spodbude za Mikuševe polemike so prihajale tako iz strukturalističnih kot tudi iz drugih jezikoslovnih smeri.

4.1 Strukturalistično jezikoslovje je bilo za Mikuša zanimivo v primerih, ko so se stališča zlasti v zvezi z razumevanjem sintagme v večji ali manjši meri razhajala z njegovo natančno jezikoslovno shemo, rastočo, kot rečeno, predvsem iz desausurjevskega in ballyjevskega strukturalizma, pa tudi ameriškega behaviorizma, ali pa so bile v smislu podpore tej shemi potrebne (po Mikušu) določeni korektur – morda samo določene aktualizacije. Sem sodi predstavitev temeljnega dela ameriškega strukturalizma – Sapirjeve monografije *Language* v jezikoslovni reviji *Cahier Ferdinand Saussure* 1953. leta, iz istega leta polemika z ženevskim sintaktikom H. Freiem v newyorškem časopisu *Word*; leta 1960 je bila deležna kritične ocene Tesnièrejeva sintaksa v *Voprosih jazykoznanja*;¹⁶ v ta sklop sodi tudi kritična ocena šestega mednarodnega lingvističnega kongresa v *Lingui* iz 1958. leta, ocena Benvenistove teorije sintagme v *Revue belge de philologie et d'histoire* iz leta 1978.

4.2 V čisto drug sklop sodijo kritike in polemike z jezikoslovci, ki jih ne moremo uvrščati med strukturaliste, njihova dela pa so s svojo sintagmatsko problematiko Mikuša izzvala – lahko v pozitivnem ali negativnem smislu. Tako je v obsežni oceni monografije Jana Rozwadowskega *Wortbildung und Wortbedeutung* (izšla 1904. leta), v *Lingui* v letih 1955–1956, menil, da je mogoče v tem delu že takrat, se pravi na začetku stoletja, razpoznati temeljne prvine sintagmatike. V polemiki z ruskim jezikoslovcem E. A. Sedel'nikovom v *Voprosih jazykoznanja* 1959 in 1962 je glede na t. i. mentalistično interpretacijo jezikovnih pojavnosti, značilno za Sedel'nikova, temperamentno zagovarjal funkcijski, binarno-strukturalni in linearni jezikovni vidik.

4.2.1 V ta drugi sklop sodi tudi že omenjena kritika sintagmatske teorije srbskega jezikoslovca A. Belića *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* (SAZU 1952).¹⁷

To Mikuševo delo je mogoče ločiti na dva temeljna problemska sklopa – v predstavitev desausurjevske oziroma ballyjevске sintagmatike – gre za približno tretjino dela, dve tretjini pa obsega kritika obravnave te problematike v Belićevem delu *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Iz obsegovne problemske zgradbe je ravidno, da se je prvotna Mikuševa zasnova predstaviti strukturalistično teorijo v lastni interpretaciji umaknila kritiki Belićevega razumevanja sintagme.

Avtor je ločil svojo knjigo na štiri poglavja, in sicer Uvod, Principi sintagmatike, Sintagmatika profesorja A. Belića s podpoglavjema *Diskurzivna sintagmatika*, *Tvorna (formativna) sintagmatika*, in *Sklep*; delo ima še *Predgovor*, *Povzetek* v slovenščini, *Popravke* in že omenjeno pojasnilo F. Ramovša čisto na začetku pred vsebinskim kazalom.

V *Predgovoru* je Mikuš predstavil predvsem ženevske teoretične vire svoje sintagmatske teorije in izpostavil dialektično razmerje med govorom in jezikovnim sistemom.¹⁸ Zahvalil se je Ramovšu, ki je, kot pravi, v nespodbudnih izrazito anti-

¹⁶ Prim. predstavitev te kritike v razpravi A. Vidovič-Muhe, cit. v op. 2.

¹⁷ Gl. op. 1.

¹⁸ V *Predgovoru* je zanimiva omemba B. de Courtenayja kot avtorja (strokovnega) izraza

strukturalističnih okoliščinah, temelječih še vedno na jezikovnem historicizmu in esteticizmu, sprejel njegovo delo med akademijske publikacije.

4.2.2 Kateri so temeljni Mikuševi očitki Belićevemu razumevanju sintagme? Če upoštevamo jezikoslovno naravnost obeh avtorjev, potem je lažje razumeti njun temeljni strokovni konflikt: kot je razvidno iz že omenjenega dopisovanja med Ramovšem in Belićem, je bil strukturalizem nasploh, se pravi tudi ženevski in praški, slednji zlasti s svojo fonološko eksplikacijo, Beliću tuj.¹⁹ Mikuš očita Beliću zlasti t. i. mentalistično razlago jezikovnih pojavov; po Mikušu omogoča vpogled v psihično življenje samo človekov behavior (obnašanje) z govorom kot njegovo najizrazitejšo obliko.

Sicer pa je mogoče Mikuševe očitke Belićevega razumevanja sintagme ločiti v nekaj temeljnih sklopov.

4.2.2.1 O razumevanju sintagme kot konstruktivnega jezikovnega načela. (91) Po Mikuševem mnenju Belić tega temeljnega spoznanja v zvezi s sintagmo ne loči, saj ne razpozna dopolnjevalnosti njenih členov kot definicijske lastnosti jezika. V okviru sintagmatike obravnava tudi priredje (95 idr.), čeprav ravno enakost ali različnost funkcij sintagmatskih členov omogoča razmejitev obeh pojavnosti, se pravi sintagmatske in koordinativne (87 idr.).

4.2.2.2 O sintagmatskem funkcionalizmu. Mikuš očita Beliću, da npr. postavlja kategorijo besede pred njeno funkcijo in tako zabriše naravno vzročno-posledično razmerje med njima: po Beliću govorimo torej lahko o osebkju zato, ker imamo samostalnik; jezikovnologično je seveda obratno: o samostalniku govorimo lahko zato, ker je ta definiran z osebkom. Sicer pa ostaja pri Beliću stavčna sintagmatika zunaj tega okvira, čeprav pomeni izvir in temelj sintagmatike sploh: Belić namreč izloči iz t. i. (stavčne) fraze sintagmo, saj je ta po njegovem lahko samo člen stavka (74 idr.).

Spremenljivost funkcije kot izhodiščne definicijske lastnosti jezika je mogoče vezati tudi na različnost razvrstitve (distribucije) jezikovnih znakov – celo isti »fonični volumen« (45) opravlja v različni razvrstitvi lahko različno funkcijo: to ameriškostrukturalistično (bloomfieldovsko) prvino po Mikuševem mnenju Belić upošteva pri ločevanju nedoločnih števnikov od prislovov, npr. *mного ljudi* : (*on mnogo radi*) (154), vendar pa Belić – po Mikuševu – spremembo funkcije pogojuje s tvorbenim procesom; jezikovna logika je obratna – funkcija pogojuje (spremenjeni) tvorbeni proces (163).

4.2.2.3 O sintagmatskem binarizmu. Belić tudi ne sprejme tega (ballyjevskega) spoznanja (33–34,84; 39, 41 idr.); v sintagmi išče tudi tričlensko strukturo namesto celovitosti, nastale z binarnim veriženjem struktur; binarnost veže Belić predvsem na

sintagma, ki ga je potem, seveda z drugačno vsebino, prevzel F. de Saussure (op. 2, str. 10); kot je znano, je bil B. de Courtenay tudi avtor izraza fonem.

¹⁹J. ROTAR v op. 207, str. 153–154, svoje knjige (gl. op. 2) povzema tri Belićeva pisma Ramovšu (7. 12. 1930, 9. 1. 1931, 30. 9. 1931 in 2. 8. 1936) v smislu spoznanja, da je bil Belić (po Ramovševi oznaki) mladogramatik, ki je javno vsaj dvakrat izrazil »odklonilno stališče do strukturalizma v jezikoslovju, do de Saussurja in Ch. Ballyja«, in sicer »ob ženevskem lingvističnem kongresu 1931« in na predavanju v Københavnu 1936; v okviru praškega lingvističnega krožka je posebej odklanjal Jakobsona in Trubeckoja.

(stavčno) frazo, kjer je po njegovem vodilni člen subjekt (77, 78 idr.).

4.2.2.4 O sintagmatski dialektiki. Mikuš meni, da je Beliću tuja problematika t. i. dialektičnega veriženja sintagmatskih struktur (npr. 116–121) po posebnem kalkulu (npr. 113) v kompleksni sintagmi (85 idr.), npr. na ravni zloženega stavka ali na ravni levega prilastka; gre za spoznanje, da vsaka naslednja prvina zajema vse prejšnje, npr. *vsi (trije (dobri vojaki))* (131 idr.); podobno je tudi z desnim prilastkom, ki pa lahko prehaja tudi v levega (91). V okvir sintagmatike sodijo seveda tudi tvorjene besede: t. i. »supertvorb« (npr. 165), kot pravi višjestopenjskim tvorjenkam Mikuš, ne moremo razlagati s kopičenjem obrazil (npr. 165), kot to po Mikuševi oceni počne Belić: tudi pri njih gre le za kompleksne sintagme.

4.2.2.5 O členitvi sintagmatike s stališča desausurjevske dihotomije govor – sistem. Po Mikuševem mnenju Belić ni dojel nujnosti tega ločevanja, zato seveda tudi ni mogel dojeti bistva jezikovne dialektike. Mikuš citira de Saussurja, da »nič ni v jeziku, kar ni bilo v govoru« ali da »vse, kar je diahrono, je to postalo prek govora« (67).

V okviru sintagmatike ima neločevanje govora od jezikovnega sistema za posledico neločevanje diskurzivnih sintagm, ki so vedno aktualizacijske – od avtomatiziranih, vezanih na jezikovni sistem.

Aktualizacija je v jeziku izražena s posebnimi (jezikovnimi) znamenji – po Ballyju aktualizatorji – kot so za imensko sintagmo členi, razmerni, svojilni pridevniki – oziralni stavki, števniki idr. (99, 105, 144, 145 idr.). Tudi oblikoslovne lastnosti so aktualizatorji, npr. določna oblika pridevnika, vez (kopula) kot aktualizator prilastka (atributa). Po Mikušu Belić ne pozna aktualizacije, kot jo je predstavil Bally, zato vse te prvine niso kot aktualizatorji v Belićevi zavesti (154 idr.).

Za razliko od aktualizacijskih pa se avtomatizirane sintagme pojavljajo vedno z istimi jezikovnimi znaki, v isti vrednosti in z istimi funkcijami – gre za jezikovne konstante.

4.2.2.6 O tvorbeni sintagmatiki. Ločevanje avtomatizirane sintagmatike, imenovane tudi vertikalna, je izredno pomembno, pravi Mikuš, saj je prav na to sintagmatiko vezan ustvarjalni proces besednih (leksikalnih) znakov: tvorjenke so produkt te vertikalne sintagmatike, zato jo upravičeno imenujemo tudi tvorbeni (formativni) sintagmatika, definiramo pa kot tvorno načelo leksikalnih znakov. To načelo se realizira z zlaganjem ali izpeljavo (derivacijo), npr. *kop-ač* iz *tisti, ki ...* – (*-ač*) določen in *kop-* določujoči. Pripionska obrazila tipa (*kop*)-*ač* ali (*sedm*)-*ak* so deiktiki (102, 103, 165–167). Obstaja samo ena skupina izpeljank, pri katerih obrazila niso določana; gre za t. i. ocenjevalne – danes bi rekli modifikacijske – izpeljanke (134), podobno kot pri glagolskih prepozicijah tipa *pre-iti* (155–156).

Belić se po Mikuševem mnenju ne more odločiti, da bi izpeljanke in zloženke nedvoumno proglasil za sintagme, čeprav ve, da se struktura tipa *kiselo mleko* po semiološki vrednosti pogosto ne razlikuje od tipa *Sauermilch*. Ukvarjanje s tem, ali je obrazilo znanega ali neznanega izvora, se Mikušu s sinhronega vidika ne zdi produktivno: bistveno je, ali ima obrazilo danes vrednost, ki jo lahko analiziramo in naredimo razvidno na skladijski ravni. Tudi ločevanje zloženek na ekso- in endocentrične na izrazni ravni ni potrebno – dovolj je izpostaviti njuni različni skladijski zgradbi, meni Mikuš.

4.2.2.7 O sinhroni in diahroni sintagmatiki. Mikuš priznava Beliću ločevanje med horizontalno – sinhrono (sočasno), in vertikalno – diahrono (zgodovinskorazvojno) sintagmatiko.

5 Kot rečeno, reakcija na Mikuševo kritiko je bila s strani Belića mimo ustaljenih okvirov. Na (formalno)strokovni ravni Mikuševga dela ni jemal v obzir – tudi v 2. knjigi O jezičskoj prirodi i jezičkom razvitku, izšli 1954. leta, Mikuša ne omenja.

5.1 Sicer pa je na Mikuševo delo reagiralo kar nekaj jezikoslovcev.²⁰ Omenimo najvidnejše.

V glavnem z naklonjenostjo se je v *Journal de psychologie* odzval R. L. Wagner. Avtor meni, da delo povzroča simpatije, čeprav ni mogoče z njim popolnoma soglašati. Mentalizem, ki ga Mikuš očita Beliću, je mogoče pripisati tudi avtorju, zlasti ko skuša rekonstruirati genezo govora. Vsekakor pa je po kritikovem mnenju Mikuševo knjigo vredno prebrati.

R. Godel v CFS povzema stališče slovenske SAZU, da avtor kritizira Belićevo delo na način, ki ga Akademija odklanja. Tudi sicer je očitano Mikušu nenatančno navajanje zlasti F. de Saussurja, jezikoslovni dogmatizem; sploh se zdi, da je ocena pisana pod vtisom akademijske obsodbe R. F. Mikuša.²¹

5.2 Najobsežnejši odgovor je napisala Belićeva učenka jezikoslovka M. Ivić v XIX. knj. *Južnoslovenskega filologa*, Beograd, 1951–1952 (344–370). Uredništvo revije je na koncu, vendar pred francoskim povzetkom odgovora M. Ivić, objavilo že omenjeno Ramovševo pojasnilo v zvezi z natisom Mikuševe knjige s pripombo, da ga je redakcija »dobila od predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti«, ko je bil odgovor M. Ivić že oddan, in še – da ga »objavljajo v celoti v srbskem prevodu«. Besedilo, ki ga je sicer podpisal Ramovš kot predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, je naslovljeno s Stališče Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

M. Ivić v odgovoru kritizira Mikuševo delo tako rekoč z vseh možnih vidikov:

²⁰ Kot rečeno, na Slovenskem ni bilo nobene strokovne ocene Mikuševga polemičnega dela. – S. Suhadolnik me je opozoril, da je v zapuščini J. Šolarja, ki jo hrani NUK, tudi Mikuševa knjiga *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* s Šolarjevimi opombami. Res je nekaj vloženi popisanih listkov in komentarjev ob robu, ki pričajo, da je imela knjiga tudi pri nas kritičnega bralca. Zanimivo je Šolarjevo razmišljanje o Mikuševi interpretaciji izvora jezika, zapisano na posebnem listku z oznako *K & 6* (v knjigi 6. *Le language primitive*): »V času monemov pač še ni poznal govor takih fonično kompliciranih tvorb. Zato je Bally pač mnogo bolje pokazal to ob samih medmetih. Vprašujem se, če prva faza govora ni slonela predvsem na foničnih razlikah istega fonema, npr. za vpraševanje, odgovor, ukaz, milovanje, nejevolja, grožnja ipd., saj je taka »ekonomija« v govoru preprostih ljudi še dandanes: če kdo kaj vpraša z *ǝ* in drugi odgovori s kretnjo in padajočim: *ǝ* (dā ali ne, kakor kaže kretnja). Sunkoviti *ǝ* je ukaz, opozorilo, nejevolja; visoka lega z močno padajočo intonacijo je začudenje; nizka lega z umirjeno padajočo intonacijo je milovanje itd. – To so v jedru modulacije, s katerimi se sporazumevajo živali.« Sicer pa se Šolarjeve pripombe nanašajo predvsem na opozorila v zvezi z literaturo, zlasti aktualno francosko.

²¹ Tako postaja še bolj razumljiva Mikuševa življenjska travma v zvezi z »lažnimi trditvami za katere bi v drugačnih prilikah lahko tožil SAZU za kleveto«, kot je zapisal v svojem komentarju teh dogodkov, ki ga je naslovil *Ad 'MISE AU POINT', za slučaj, če bi se kedaj postavljalo vprašanje, kako so pravzaprav tekle stvari*. Gl. op. 1.

očita mu metodološko simplifikacijo in formalizem zlasti v zvezi z vnašanjem algebraičnosti v jezikoslovje, jezikoslovno neaktualnost glede na funkcionalistični strukturalizem, s tem v zvezi tudi pretirano odvisnost od Ballyja, t. i. ballyjevstvo – za razliko od Belića, ki je vedno »beličevski«, prirejanje citatov in netočno citiranje, pomanjkljivo oziroma nikakršno argumentacijo, celo neznanje srbohrvaščine in zato nekompetentnost ocen; neverodostojnost oziroma neizčiščenost razmerja do Belića idr. R. F. Mikuš naj bi bil nekritično samozavesten človek, ki se je lotil ocene Beličevega dela z »mal a fide«, med drugim tudi zato, ker Belića sploh ni razumel; Mikušu priporoča skromnost, ki se je lahko uči prav pri Beliću, npr. pri njegovi kritiki Musića ipd.²²

6 Slovensko jezikoslovje je oblikovalo z Breznikom (1908, 1944), Tesnièrejem (npr. 1930–31), Voduškom (1932), Isačenkem (1939),²³ predvsem pa z Mikušem (od 1945 do dogodkov okrog njegove kritične monografije o Beličevi sintagmatici) neko vzporedno, lahko bi rekli alternativno smer, ki je skušala iti vsaj približno v korak z aktualnim evropskim jezikoslovnim dogajanjem. Razlogi, da je vse ostalo res bolj pri poizkusih, so seveda lahko objektivni in bi zahtevali širšo sociolološko in politološko razčlenitev.

²²Še po štiridesetih in več letih se v srbskih jezikoslovnih in tudi širših krogih aktualizira dogajanje ob izidu Mikuševe knjige. Povedna sta dva komentarja.

– V zb. *Živi jezici*, (Beograd 1991), je objavljen tudi prispevek V. POLOVINE O prikazivanju lingvističких istraživanja na teritorijalnoj osnovi, 100–106 – nanj me je opozoril dr. V. Osolnik – kjer dobiva izid Mikuševe knjige nove razsežnosti: »/Z/animljiv je prikaz Beličeve sintagmatike od strane Mikuša u knjizi objavljenoj u Slovenačkoj akademiji nauka u Ljubljani na francuskom jeziku, koja je, ocrnivši Beličevu nauku imala, svakako, cilj da obavesti čitaoce na francuskom u svetu o neveličini ovog srpskog lingviste. Na odgovor Milke Ivić, veoma dokumentovan, na 36 strana, koji je pokazao svu neosnovanost kritike Beličeve sintagmatike, Slovenačka akademija se u istom časopisu izvinila Beliću, objašnjavajući, da ona nije znala da se ta knjiga u njoj štampa.« (101)

– V *Teoriji in praksi* 7/8 (1992), 662–669, je izšla odlična ocena knjige J. Rotarja (gl. op. 1), ki jo je napisala L. PEROVIĆ. V zvezi z dogajanjem okrog Mikuševe knjige je povzela naslednje: »Ramovš je kazal do Belića veliko mero strpnosti, ki se, kot pravi Rotar, s stališča patriarhalnega občevoja lahko zdi podrejeno, odvisno, prilagodljivo«. Na Beličevo zahtevo je celo pristal na to, da se zadrži knjiga R. F. Mikuša *!...!*. Čeprav je to kritiko Beličeve knjige O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku (1941) napisal znanstvenik velikega formata, ki je, kot za Mikuša pravi M. Kravar, »veliko bolj znan v svetu kot v slovenskem okolju«, je dal Ramovš pisno izjavo – Pojasnilo, v kateri je razlagal, kako je sploh prišlo do tega, da se je Mikuševa knjiga pojavila v izdaji Slovenske akademije znanosti in umetnosti.« (664)

²³V mislih imam razpravi A. BREZNIKA Besedni red v govoru, *Dom in svet* 21 (1908), 222–230, 258–267, in Zloženske v slovenščini (Ljubljana: AZU, 1944), 55–76, Tesnièrejevo kritiko Ramovševega Konzonantizma (1930–31), razpravo B. VODUŠKA Za preureditev nazora o jeziku, *Krog* 1932–33, 66–76, in monografijo A. ISAČENKA *Narečje vasi Sele na Rožu* (Znanstveno društvo v Ljubljani, 1939); – prim. A. VIDOVIČ-MUHA, Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu, *SR* 41/4 (1993), 497–509; ista, Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja (S poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932), v tisku za 15. zb. *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*; M. OROŽEN, Le consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière, objavljeno v zb. povzetkov, cit. v op. 2 (celotna razprava v tisku za *Linguistico*).

7 Samo nekaj podatkov o Mikuševi bibliografiji: po dostopnih virih obsega 33 enot, od tega tri samostojne monografije – že omenjeno *A propos de la syntagmatique* A. Belić, SAZU v Ljubljani iz 1952. l., 197 strani, z obsežnim slovenskim povzetkom, *La correspondance française*, DZ v Ljubljani 1957. leta, 159 strani, *La structure phonétique du français*, Université Officielle du Congo, 1966. leta, vol. X. 75 strani. Njegovo temeljno delo pa je monografija *Principes de syntagmatique*, Bruxelles – Paris iz 1972. leta, 244 strani; sicer pa je kot samostojna publikacija na 24 straneh izšla v samozaložbi leta 1945 razprava *Šta je u stvari rečenica?*; tudi nekatere druge razprave so izjemno obsežne, npr. Jan Rozwadowski et la structuralisme, objavljena v *Lingui* (Amsterdam) 1955–56 v dveh delih, obsega 103 strani, obsežna je kritika Tesnièrja v *VJa*, 40 strani, razprave o teoriji sintagme v zadrski jezikoslovni reviji *Radovi* idr.

SUMMARY

1 R. F. Mikuš stands among the prominent European functional structuralists. His papers, especially on the theory of the syntagm, were published in the 1950's and 1960's in European and other international linguistic journals; his magnum opus *Principes de syntagmatique* was published in Paris in 1972.

1.1 Mikuš's polemical assessments of important structural linguists (Sapir, Tesnière, Benveniste, and others), as well as other linguists who were of topical and methodological interest for structuralism, are famous. Among the latter group we find his sharp negative critique of the Serbian linguist and the then President of the Serbian Academy of Sciences, A. Belić, under the title *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*, published by SAZU in 1952. The publication of the book, written in French, was to be fateful for the path of R. F. Mikuš's life. It also influenced the relationship between the presidents of both the Slovene and Serbian academies, F. Ramovš and A. Belić, respectively.

Ramovš's retreat, which is seen particularly in his explanation (added later) to Mikuš's critical monograph, in which responsibility for the publication was transferred to the author because he had presumably gone in his work beyond the approval of SAZU, can be interpreted from two points of view: essentially, Ramovš attempted to deflect from SAZU-at any price-negative political consequences that might arise from an inter-academic conflict; it should also be understood that Ramovš was already seriously ill at the time of these events. Consequently, because of matters of politics and prestige, the Slovene intellectual world of the 1950's lost a linguist of European significance.

1.2 In order to represent Mikuš's interpretation of the syntagmatic theory, his works from the 1950's and his first publication on this topic (1945) are taken into consideration. Thus the time closest to his linguistic inspirations, to his syntagmatics, as represented in the works of, primarily, Ch. Bally, L. Bloomfield and, of course, F. de Saussure, is taken into consideration. Since Mikuš's linguistic doctrine never changed significantly during his academic career, this choice does not constitute a narrowing of the issues.

2 Mikuš accepted and developed the notion that the syntagm is a structural/semiological linguistic unit. Functionally it is a binary and simultaneously a linear phenomenon, which a language determines in the sense of its origin, development and function. Thus the concept of the syntagm is seen as a universal linguistic construct; it is therefore understandable that Mikuš rejected the methodological bifurcation between diachrony and synchrony.

2.1 American behaviorism (Bloomfieldism) especially influenced Mikuš's thinking on the original syntagmatic determinateness of language. A unit of speech-an utterance formed as a sentence-is like a so-called proto-syntagm encoded in all languages, as it represents the

textualizing of a »physical act«-a binarism independent of our consciousness in both space and time. The sentential utterance as a unit of speech is defined by the fact that it is a demarcative element in speech: lower, younger syntagms belong to the area of microsntagmatics, the higher ones, including texts, belong to macrosntagmatics.

2.2 It is possible to treat the syntagm simultaneously from the perspective of its development and function in view of Mikuš's non-acceptance of the distinction between synchrony and diachrony. De Saussure's division of language into *langue* and *parole* was conditioned by the distinction between the concrete semiological content (meaning) and the semiological value of his conceptualization of the sign. The syntagm-by definition a compound sign-preserved these features; therefore, it is necessary to distinguish between discursive (speech) syntagms and language (system) syntagms: the first type decays after the speech act, the second is unaffected by the cessation of the act. The content of discursive syntagms is always concrete, whereas the systemic is always virtual, conceptual, apparent from the relationship to other signs in the same world view. The so-called virtualization of the syntagm (sign) is a historical process, which is opposed to the process of actualization.

In its construction the syntagm is a complementary sign, composed of an identificatory and a differential function, which outwardly, in the process of chaining syntagms, can appear as a part of a more complex syntagm only in one of the two functions mentioned. The coordination of an individual syntagmatic function becomes only quantitatively complex, as it does not affect its internal construction nor its external function.

In so-called transpositional syntagmatics, to which words belong, we are dealing with at least one sememe and one functional exponent, e.g., *-ier* in *poirier*. Mikuš cites structuralists, such as Rozwadowski before him, who understood the word as automatized (derivative) or a semi-automatized syntagm (case endings).

3 The fate of the structuralist linguist and the syntagmatics of R. F. Mikuš represents, at least to a degree, the wasted potential of Slovene linguistics.

SLOVENSKI JEZIKOSLOVCI IN STARA CERKVENA SLOVANŠČINA

Kopitarjeva karantansko-panonska teorija je velikega pomena za razvoj slovenščine kot posebnega slovanskega knjižnega jezika. Čeprav se nanjo navadno gleda negativno, ima ta teorija vendarle pozitivne posledice za slovenščino.

This article deals with the significance of Kopitar's erroneous Carantanian-Pannonian theory for the development of Slovene as an individual Slavonic literary language. Although usually viewed negatively this theory nevertheless had positive benefits for Slovene.

Slovenci so bili eden izmed številnih slovanskih narodov, ki so se v 2. polovici 18. stoletja začeli zavedati svoje narodne istosti in še posebno potrditve te istosti z jezikom. Pri slovanskih narodih, ki so od leta 1526 naprej bili podložni habsburškemu monarhu, je bila ta zavest tesno povezana s spoznanjem, da so si po jeziku in zgodovinskem izvoru sorodni.¹

Racionalizem 18. stol. je vodil do reforme izobraževalnih metod in do obnove zanimanja za znanost, posebno za področje zgodovinskih ved, medtem ko je jozefinizem pripeljal do reforme cerkve, ki je spodbujala rabo domačega jezika (materinščine). Obnovljeno zanimanje za zgodovinsko znanost je vodilo zgodovinarje v preučevanje zgodovine lastnega naroda in jezikoslovce v preučevanje preteklosti njihovega jezika.

Eden od pomembnih dejavnikov v razpravah in polemikah, ki so postopoma pripeljale do nastanka novih in obnovljenih knjižnih jezikov v deželah habsburške monarhije, je bila zamisel o enem samem slovanskem jeziku, vsebujočem različna narečja. Čeprav vir navdiha za nekatere romantične slovanske jezikoslovce, je bila ta ideja vendarle le splošno, precej nejasno čustvo, ki je moralo priznati obstoj tradicionalnih področij pisanih jezikov. Različne jezikovne in zgodovinske okoliščine med avstrijskimi Slovani so v obdobju od leta 1770 do 1850 pripeljale do razvoja štirih posebnih knjižnih jezikov (kot samostojnih enot): slovaščine, slovenščine, češčine, srbohrvaščine. Nova češčina je bila ponovno oživljena oblika starega knjižnega jezika, srbohrvaščina in slovenščina sta bili, kot knjižna jezika, utemeljeni deloma na ljudskem in deloma tudi na starejših jezikih, medtem ko je slovaščina imela svoj vir le v ljudski govornici. Pri uveljavitvi srbohrvaškega, slovaškega in češkega knjižnega jezika smo priča določenim zgodovinskim virom, ki podpirajo upravičenost neodvisnosti teh jezikov kot samostojnih in posebnih enot. V primeru srbohrvaščine je to trojno kraljestvo Hrvaške, Slavonije in Dalmacije ter stara kraljevina Srbija, v primeru slovaščine 'Velikomoravski imperij' in v primeru češčine nekoč neodvisna »češka« dežela. Med avstrijskimi Slovani le dolgo germanizirani Slovenci niso imeli zgodovinske osnove za svoj nastajajoči nacionalizem (mevljena *Samova Karantanija* v 7. stoletju ni igrala pomembne vloge v njihovih razmišljanjih),

¹R. AUTY, The Formation of the Slovene Literary Language Against the Background of the Slavonic National Revival, *The Slavonic Review* 41 (1962-3), 391.

zato so se močno opirali na idejo o pripadnosti veliki slovanski skupini narodov.²

Doba razsvetljenstva je razširila rabo jezika tematično in funkcijsko in dala spodbudo ideji za rabo slovenščine v javnem življenju.³

To je bila tudi doba, ko je vprašanje sorodnosti slovanskih jezikov oziroma narečij postalo predmet primerjalnih študij in prav tako se je začelo v tej dobi raziskovanje sorodnosti teh jezikov s staro cerkveno slovanščino.

Pravi utemeljitelj študij slovanskega jezikoslovja in stare cerkvene slovanščine je bil češki slavist J. Dobrovský (1753–1829), ki je dobro poznal slovanske jezike, tako stare kot nove, ter je bil seznanjen tudi s starejšimi opisi slovnice različnih slovanskih jezikov in stare cerkvene slovanščine. Močna spodbuda za njegove študije je bila njegova lastna slovanska zavest, in njegov trud je vzbudil raziskave tudi v drugih deželah: v Rusiji, na Poljskem in na problematičnem slovanskem Jugu.⁴

Na jugu je bil prvi, ki je nadaljeval izročila Dobrovskega v teh študijah, slovenski učenjak Jernej Kopitar (1780–1844). Sicer je že prej med Slovenci (na primer Bohorič, Hipolit, Kumerdej) prihajalo do poskusov 'grobega' etimologiziranja in do primerjanja slovanskih jezikov med seboj (vključno s staro cerkveno slovanščino) ter do primerjanja slovanskih jezikov z drugimi jeziki.⁵ Poudarjeno je bilo tudi dejstvo, da Slovenci pripadajo veliki družini, katere jezik je Hadrian II odobril za liturgično rabo v času Cirila, in da je ta ponižni jezik kmetov vreden kultiviranja zaradi svojega plemenitega izvora. To idejo so prevzeli mnogi avtorji naslednjih desetletij, dokler ni do konca 18. stoletja istovetenje slovanskih narečij v Alpski Dolini z velikim jezikom, ki se razteza od Arktike do Jadrana, postalo splošno sprejet pojem. Ob koncu stoletja je bilo oživljanje ljudskega slovenskega jezika v literaturi v polnem razmahu, vendar ga smatramo kot del širšega jezikovnega gibanja in kulturnega preporoda.⁶ Kopitar je načrtoval svojo slovnico v duhu teh idej. Na meji med 18. in 19. stoletjem se je kranjski pisani jezik ustalil v pisavi, oblikoslovju in besedju. To stanje je uzakonil Kopitar s svojo slovnico (1808). Kopitar je menil, da je kranjščina le eno od narečij večjega slovanskega jezika, kar je naznačeno v naslovu slovnice (*Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*): Dobrovský jo uvršča pod hrvaščino (*Die Kroatische (Sprache) mit dem Windischen in Krain, Steyermark und Kärnten*). Kopitar je torej kodificiral pisano in govorjeno »narečje«. Zanj je bilo narečje sprejeta pisana varianta govorjenega jezika. Njegova analogija za to je bila klasična grščina s svojimi različnimi knjižnimi narečji. Čeprav je bila kranjščina del celote, je ni hotel siliti v tesnejšo povezavo z drugimi jeziki in narečji. Analogija z grščino je kazala na to, da bodo v končni fazi (nekoč v prihodnosti) ta različna »narečja« izginila, nadomestila pa jih bo ena sama koine.⁷ Vendar pa se je pri Kopitarju ta ideja enega samega

²R. AUTY, n. d., 392–6.

³R. L. LENČEK, *The Structure and History of the Slovene Language* (Columbus, Ohio, 1982), 256.

⁴K. HORÁLEK, *Úvod do studia slovanských jazyků* (Praga, 1962), 427.

⁵I. V. JAGIĆ, *Istorija slavjanskoj filologii* (Peterburg, 1910), 47 in K. ŠTRELJ, *Historična slovnica slovenskega jezika* (Zagreb: JAZU, 1922), 5–7.

⁶R. L. LENČEK, n. d., 256.

⁷R. L. LENČEK, *Kopitar's Share in the Evolution of Slavic Philology, Papers in Slavic Philology 2* (Columbus, Ohio, 1982), 12–14.

jezika umikala v ozadje, kar se je dogajalo hkrati z njegovimi znanstvenimi stiki z Dobrovskim in z njegovim rastočim zanimanjem za staro cerkveno slovanščino. Kopitar je bil jezikoslovec romantične dobe. Kot prvi varuh dunajske dvorne knjižnice in cenzor za slovanske knjige je bil naravno zainteresiran za slovanske študije, in prizadeval si je, da bi bili slovanski jeziki priznani v Avstriji in da bi bili Slovani sprejeti kot ponosna etnična skupina.⁸ Zato je bil ključna figura v razvoju jezikovne zavesti Slovanov v avstrijski monarhiji. Glavni uspeh na tem področju običajno pripisujejo njegovemu delu z Vukom Karadžićem, toda v dobi prijateljstva z Dobrovskim je razvil svojo, pogosto oporekano teorijo, ki pa je bila življenjsko pomembna za razvoj slovenskega knjižnega jezika. Kopitar je namreč vedel pomembnost stare cerkvene slovanščine za slovenščino. Neposredna zgodovinska zveza s tem starim jezikom bi dala slovenščini legitimno osnovo, da obstaja kot neodvisni knjižni jezik, osnovo, ravno tako imenovano karantanska-panonska teorija o izvoru jezika najstarejših cerkvenoslovanskih spomenikov.⁹

Kopitar v svoji slovnici torej ne govori o slovenščini kot taki, ampak o slovanskem jeziku na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. V uvodu našteva devet geografskih skupin Slovanov, kot jih je opredelil Avgust Schlözer,¹⁰ in posebej opozarja, da Schlözerjevo skupino »die Winden«, ki živi na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem ter v Furlaniji, imenujejo tako (die Winden) le Nemci, da pa sami sebe imenujejo »Krajnzi« ali »Slovenzi«.¹¹ Kasneje v uvodu navaja razdelitev slovanskega jezika na pet glavnih narečij po Dobrovskem: ruščina; poljščina; ilirščina, ki vsebuje bolgarsko, srbsko, bosansko, slavonsko, dalmatinsko narečje; hrvaščina, ki vsebuje »vindiščino«, katera se govori na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem; in končno češčina, ki vključuje moravščino in slovaščino, ki se govori na zgornjem Madžarskem. Ta glavna narečja so naprej razdeljena v dve skupini (a) ruščina, hrvaščina in ilirščina (b) češčina in poljščina.¹²

V letu 1810/11, ko je Avstrija morala predati del svojih južnoslovanskih dežel Franciji, je Napoleon ustanovil Ilirske province, in od Kopitarja vemo, da so nameravali uvesti ilirščino (tj. štokavsko narečje Dalmacije in njenega glavnega mesta Dubrovnika) kot jezik uprave.¹³ Kopitar je bil v osnovi proti temu in tudi proti tedaj široko sprejetemu konceptu, da je ilirščina ali srbščina (kot jo je opredelil Dobrovský) najstarejši slovanski jezik in neposredni potomec stare cerkvene slovanščine. V svojih *Patriotische Phantasien eines Slaven* iz leta 1810 in kasneje v malce spremenjeni verziji z naslovom *Blick auf die Slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hülfsmittel sie zu studieren* (1813) je Kopitar predlagal svojo novo teorijo, ki je imela izreden pomen za slovenščino. Tu je spremenil klasifikacijo Dobrovskega, ki jo je še pred dvema letoma sam navajal. Ilirščino Kopitar zdaj definira kot »Der Dialekt der

⁸ K. E. NAYLOR, *Kopitar as Slavist: An Appreciation*, *Papers in Slavic Philology* 2 (Ann Arbor, 1982), 66.

⁹ V. JAGIĆ, n. d., 198–99.

¹⁰ J. KOPITAR, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Karnten und Steyermark* (Ljubljana, 1808), V–X.

¹¹ J. KOPITAR, n. d., VI.

¹² J. KOPITAR, n. d., XIX–XX in JAGIĆ, n. d., 107.

¹³ V. JAGIĆ, n. d., 192, 409.

Sloveno-Serben« (to je jezik, ki ga govore katoliški prebivalci Raguzije, Bosne, Slavonije in Dalmacije, ter ortodoksni prebivalci Srbije). Hrvaščino preimenuje v »die Slavische Sprache der Slovenen in Innerösterreich, Provinzial-Kroatien und um den Plattensee in West-Ungarn«, ki ima po njegovem tri podnarečja. (Der Dialekt teilt sich in drey Unterarten: Krainisch oder Windisch (Slovenisch) in Krain, Unter-Kärnten und Unter-Steier. Kroatisch in Provinzial-Kroatien; und wieder Windisch im Süd-Osten der Steyermark und den westungarischen Comitaten zwischen der Mur und Rab, so den bergang von Krainisch zu Kroatisch ausmacht.) Kot Dobrovský deli Slovane na jugovzhodni in severozahodni del in poudari, da je stična točka obeh skupin panonsko Podonavje, področje pod Dunajem med Bratislavo in Kormonom, in da se obe veji zemljepisno in jezikovno-genetsko dotikata prek Slovencev in Slovakov. Kopitar nadalje trdi, da ta jezikovni položaj in dejstvo, da so le Slovenci in Slovaki ohranili splošno etično ime, medtem ko so tisti, ki govorijo mlajša narečja, dobili posebna imena (na primer Čehi, Poljaki, Hrvati, Srbi, Rusi), podpira tezo, da je panonsko Podonavje prvotna domovina Slovanov. Kopitar obravnava staro cerkveno slovanščino, za katero trdi, da je ali prednik sloveno-srbskega narečja (»die Altmutter des heutigen Sloveno-serbischen Dialekts« – do tedaj splošno sprejeta teza) ali prednik slovenščine (die Altmutter des Slovenischen Dialekts). Kasneje v istem članku daje omalovažujoče pripombe o trditvi ilirskih piscev, da je njihov jezik najstarejši.¹⁴ Ta članek je bil glede na razvoj slovenščine kot posebnega knjižnega jezika zelo pomemben v tem, da je bila slovenščina opredeljena kot eden izmed šestih skupin slovanskih jezikov (ostali so ruski, poljski, sloveno-srbski, češki z moravskim in slovaškim in lužiško-srbski), in ne kot del druge skupine (to je hrvaščina Dobrovskega). Še bolj pomembno je, da je slovenščina povišana v položaj neposrednega potomca stare cerkvene slovanščine. Dobrovský je menil, kot je že navedeno, da je direktni potomec stare cerkvene slovanščine stara srbščina in je to tezo ponovil tudi v svoji slovnici stare cerkvene slovanščine (12) leta 1822 (*Institutiones linguae Slaviae dialecti veteris ...*), za katero ga je spodbujal Kopitar. Kasneje pa je to teorijo spremenil, in leta 1823 trdi, da je stara cerkvena slovanščina »bolgarsko-srbsko-makedonsko narečje«. Kopitar je teorijo stare cerkvene srbščine močno kritiziral glede na novo definicijo pa je dal ironično analogijo: »Wer wird Ulfilas Sprache z. B. englisch-fränkisch-mösisch nennen«.¹⁵

Kopitarjeva panonska teorija je temeljila na njegovem odkritju, da je najstarejši cerkvenoslovanski jezik vseboval kar precej besed iz krščanske religije in kulture, ki so bile nedvomno zahodnega izvora, in ki pač niso mogle biti prenesene iz Makedonije v Panonijo. Dokaz za to so mu bili Brižinski spomeniki, ki jih je moral videti leta 1812. K spisku teh besed je dodajal redno več novih v svojih recenzijah in v kasnejših poglavitnih delih o starocerkvenoslovanskem jeziku: *Glagolita Clozianus* (1836) in *Hesychii Glossographi discipulus russus cum appendice philologici*

¹⁴J. KOPITAR, *Patriotische Phantasien eines Slaven*, *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* III/9 (5. junij 1810), 87–93; J. KOPITAR, *Blick auf die Slavischen Mundarten, ihre Literature und die Hülfsmittel sie zu studieren*, *Wiener allgemeine Literaturzeitung* I/34–35 (april, 1813), 535–44, 552–53.

¹⁵V. JAGIČ, n. d. 125–27.

(1840).¹⁶ V luči kasnejših raziskav je Kopitar jezik apostolov opredelil kot jezik karantansko-panonskega izvora, namreč, da je stara cerkvena slovanščina temeljila na panonskem slovanskem narečju devetega stoletja.

Če pa Kopitarjevo teorijo obravnavamo v kontekstu razvoja slovenskega knjižnega jezika, vidimo pomembnost te teorije. Kopitar je v svoji slovnici poudaril avtentičnost slovenščine nasproti mešanim jezikom in poudaril njeno melodičnost, uglajenost, ustreznost za opero, strukturalne poteze, ki jo povezujejo z grščino in latinščino, njen prvotni dolg grškim besedilom in prisotnost besed, ki jih drugače najdemo le v stari cerkveni slovanščini ali srbohrvaških narečjih, redno rabo dvojine itd.¹⁷ Tem jezikovno-estetskim potezam jezika je dodal zgodovinski rodovnik, ki je povečal ugled slovenščine med drugimi slovanskimi jeziki. Enako pomembna v Kopitarjevi definiciji slovenščine je vključitev hrvaških kajkavcev: te loči od Hrvatov (Ilircev), ki govorijo štokavščino.

Čeprav se Dobrovský s Kopitarjem glede izvora stare cerkvene slovanščine ni strinjal, je Kopitar kljub temu pridobil zmago, ker je Dobrovský kasneje v svoji knjigi leta 1818 (*Geschichte der boehmischen Sprache und älteren Literatur*) vključil slovenščino (vindiščino) kot poseben jezik, medtem ko jo v svojih *Institutiones* omenja kot »Lingua slovenica«. To ni več njegova prvotna hrvaščina z vindiščino, ampak slovenščina, ki vključuje kajkavsko hrvaščino.¹⁸

Slovnice slovenskih jezikoslovcev, ki so se začele pojavljati, od tedaj nosijo naslov »slovenske«, in ne »Slavisch« ali »Windisch«. Dajnkova slovnica je zadnja, ki ima v naslovu »Windisch«. Slovnici Metelka in Murka vsebujeta v naslovu »Slovenische Sprache«.¹⁹ Res je, da te slovnice niso temeljile izključno na osrednjem kranjskem narečju, toda pomembno je slovensko poimenovanje (slovnice slovenskega jezika). To je bilo še posebno pomembno v tej dobi, ko je ilirsko gibanje, katerega začetnika sta Kollár in Gaj, začelo napredovati in je slovenščini zopet grozilo izginotenje v predlaganem nadnacionalnem ilirskem jeziku. Kopitarjevim prizadevanjem, da bi upravičil rabo neodvisnega in enotnega slovenskega jezika, so se zoperstavljali privrženci ilirskega gibanja v Sloveniji (predvsem Stanko Vraz, ki je predlagal Prešernu Šafaříkov nazor, naj Slovenci sprejmejo obliko dvojezičja: ilirščino za visoko izobraženo literaturo in slovenščino za potrebe neizobraženih množic).²⁰

Kopitarjeva prizadevanja, ki so pomagala slovenščini doseči položaj ločenega jezika, in Prešernova obramba tega ločenega samostojnega jezika s svojim pesništvom proti Vrazovi ilirščini, so dokazali, da slovenščina ni le jezik slovnicarjev in teologov, temveč jezik, ki je primeren tudi za najvišjo literaturo.²¹

¹⁶ V. JAGIČ, n. d., 128–9, 199, 202–4, 207.

¹⁷ J. TOPORIŠIČ, *Kopitar as defender of the independence of the Slovene Language, The Formation of the Slavonic Literary Languages* (Columbus, Ohio, 1985; UCLA Slavic Studies Vol. 11), 198–200.

¹⁸ V. JAGIČ, n. d., 108, 125 in LENČEK, *The Structure*, 23.

¹⁹ R. L. LENČEK, *The Structure*, 23, 319.

²⁰ J. TOPORIŠIČ, *Slovenski knjižni jezik 2* (Maribor, 1966), 64.

²¹ P. HERRYTY, *France Prešeren and the Slovene Literary Language, The Formation of the Slavonic Literary Languages* (Columbus, Ohio, 1985; UCLA Slavic Studies Vol. 11), 156–8.

Kljub temu so se še vedno pojavljala mnenja, da bi slovenščina morala biti vključena v večji ilirski jezik. Zasluga, da se to ni zgodilo, se lahko v marsičem pripiše Kopitarjevemu učencu, Franu Miklošiču, ki je bil zelo discipliniran jezikoslovec, znanstvenik izredne sposobnosti in plodnosti na področju slovanskega jezikoslovja, še posebno z deli o primerjalni slovnici slovanskih jezikov, stari cerkveni slovanščini in etimologiji. Miklošič je leta 1845 objavil svoje prvo pomembno delo *Radices linguae Slovenisae veteris dialecti*, v katerem je pod tedaj splošnim vplivom Šafařikovih idej imenoval najstarejše spomenike »bolgarske«. Po Kopitarjevi smrti in potem, ko je bil imenovan za cenzorja slovanskih knjig, se je popolnoma posvetil slovanskim študijem. S. Vraz, njegov mladostni prijatelj, omenja leta 1845, da je Miklošič naredil več za staro cerkveno slovanščino kot Kopitar v vsem svojem življenju.²² Leta 1847 je Miklošič povsem sprejel Kopitarjevo panonsko teorijo in uporabljal izraz »Altslovenisch« v podrobnem pregledu Ostromirjevega evangelija, kjer navaja »es mag nun dieselbe dem bulgarischen oder pannonischen Stamme angehört haben«. Potem je v letu 1849 postal profesor slovanskih jezikov na Dunaju in v prvih letih službovanja se je posvečal slovnici stare cerkvene slovanščine. Povsem je opustil možni alternativni izvor stare cerkvene slovanščine, ki ga je omenil leta 1847, in staro cerkveno slovanščino sedaj imenoval »stara slovenščina« ter jo odločno opredeljeval kot neposrednega prednika »nove slovenščine«. Ta klasifikacija se je tedaj pojavila v njegovem monumentalnem delu *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen* (1852), v katerem je bila stara cerkvena slovanščina središče vseh njegovih slovnicih raziskav.²³ To obdobje je prineslo še en za slovenščino pomemben dogodek. Leta 1849 je bil Miklošič povabljen, da v slovenski jezik prevede izrazje iz Novega državnega zakonika. Zaradi razdora v komisiji med Srbi in Hrvati glede jezika tega zakonika, je prišlo kasneje do še enega srečanja med določenimi predstavniki Srbov in Hrvatov, na katerega je bil povabljen tudi Miklošič.²⁴ To je bil znameniti dunajski Književni dogovor, ki je priznal srbohrvaščino (in ne ilirščino) kot neodvisen jezik. Tako kot Kopitar je tudi Miklošič trdno verjel, da kajkavska hrvaščina spada k slovenščini,²⁵ toda v politično-jezikovnih zmedah tistega časa je podpisal dogovor, ki je kajkavsko govoreče Hrvate prenesel v štokavski srbohrvaški jezikovni tabor. To je pomenilo konec neposredne grožnje slovenščini. Priznana je bila kot jezik s svojimi pravicami v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki in navidezno je imela plemenit zgodovinski rodovnik, s katerim se ostali jeziki niso mogli primerjati. Ta zgodovinski vidik je igral pomembno vlogo v razvoju slovenskega jezika v tem obdobju, ker je slovenščina začela sprejemati nove poteze, ki so bile glasoslovno in oblikovno bližje stari cerkveni slovanščini. Slovenski jezikoslovci mlajše generacije, ki so sledili Miklošičevim idejam o stari cerkveni slovanščini (Svetic, Levstik), so hoteli svoj jezik (materinščino) približati stari cerkveni slovanščini in ga preustrojiti na osnovi njenega modela. Ta potek je bil pomemben tudi zato, ker je knjižno slovenščino približal bolj konservativnim neosrednjim narečjem, posebno štajerščini, ki se je

²²V. JAGIĆ, n. d., 697–8.

²³V. JAGIĆ, n. d., 697–701.

²⁴Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (Zagreb, 1978), 275–81.

²⁵Z. VINCE, n. d., 29.

končno nehala spogledovati z ilirščino.²⁶ Ta starocerkvenoslovanska ideologija je imela velikanski sociolingvistični vpliv na celotni kulturni preporod slovenščine v 19. stoletju. Po eni strani je to bil odklon od naravne slovenščine proti umetni tvorbi. Pomembno pa je bilo, da so začeli slovenščino obravnavati kot poseben knjižni jezik.

Pozneje je slovenski jezikoslovec Vatroslav Oblak dokazal, da je panonska teorija napačna, Stanislav Škrabec pa je usmerjal jezik nazaj proti osrednjemu narečju iz 16. stoletja. Ti dogodki, čeprav pomembni sami po sebi, v nekaterih pogledih le niso tako pomembni kot prejšnji napačni starocerkvenoslovanski koncept v zvezi s slovenščino, kajti prav ta je bil pravzaprav tisti, ki je utemeljil legitimnost slovenščine, da lahko obstaja kot neodvisen jezik.

SUMMARY

At a period when Slovene was striving for recognition as a literary language in its own right, Kopitar proposed his Carantanian-Pannonian theory, which saw Slovene as the direct descendant of Old Church Slavonic. This theory gave Slovene a new status and prestige, which was of vital importance especially at the time of the Illyrian movement. Subsequently adopted by Miklošič at a period of renewed Illyrianism, this theory, as a pivotal part of his work on Comparative Slavonic Philology, again emphasised the more immediate noble lineage of Slovene as compared with other Slavonic languages. This and the establishment of a Serbo-Croat literary language removed the immediate threat of submergence in a supra-national "Illyrian" language and allowed Slovene to develop as a literary language in its own right.

²⁶J. TOPORIŠIČ, Teorija in praksa slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja, *Slavistična revija* XXXI/4 (1983), 440.

GLOSA K VZTAHŮM SLOVINSKÝCH A ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE

(Na příkladu Frana Ramovše a Boh. Havránka)

Razmerje med slovenskim in češkim jezikoslovjem po prvi svetovni vojni ponazarjajo dela F. Ramovša in B. Havranka.

In the Slovenian and Czech linguistics in the first half of the 20th century there are possibilities to find some parallels between their representatives, although they didn't belong to the same "school", for example Fran Ramovš and Bohuslav Havránek who never were in co-contact. These linguisticians coincided above all thematically, less methodically.

Fran Ramovš patří bezesporu k nejvýraznějším osobnostem moderní slovinské vědy. A nejen to, o Ramovšovi je třeba hovořit jako o vědci celoslovanského, ba evropského formátu.

Jako každý, kdo se vyznačuje schopností koncepčního, systémového myšlení, i Ramovš byl s to obsáhnout prakticky celé rozpětí svého oboru. To, že se na některé jeho oblasti koncentroval více, na jiné méně nebo jen globálně, je naprosto přirozené. Právě onen široký záběr Ramovšovy vědecké aktivity nás přiměl k pokusu o hledání stop jeho eventuálních kontaktů s členy Pražského lingvistického kroužku, neboť ti – aspoň pokud jde o jeho české příslušníky, jimiž byli z valné části Ramovšovi věkoví vrstevníci s podobným odborným vývojem a spektrem zájmů, i když v rámci bohemistiky nebo obecné jazykovědy – jediní zde přicházejí v úvahu. (Fakt, že Ramovš studoval mimo svou domovinu, zatímco čeští strukturalisté získali vzdělání především doma, není podstatné. Všichni bez rozdílu však měli možnost sledovat i autenticky se seznamovat se soudobým děním v jazykovědě ostatních částí Evropy. Měli možnost srovnání, konfrontace, a lze říci, že toho i náležitě využili.)

Koncepce činnosti Pražského lingvistického kroužku krystalizovala do své závěrečné podoby představené veřejnosti koncem dvacátých let pozvolna zhruba od doby předválečné, a to především v průběžné konfrontaci s pracemi a názory reprezentantů moskevské, kazaňské a ženevské školy. Připomeňme si v tomto kontextu hlavně Mathesiovy přístupy k zkoumání jazyka, které se tříbily už od r. 1911. Už tehdy u něj nelze nepostřehnout akcent na »čistou synchronnost« zkoumání, tedy zřetelný odstup od dříve panujícího a pak doznívajícího mladogramatismu stavícího své teorie na »diachronnosti«. Mathesius vystoupil pět let před Saussurem s pojmem dichotomie a paralelně s ním uvedl do jazykovědy další nový pojem – potenciálnost, již chápal jako oscilaci, rozkolísanost řeči v daném jazykovém společenství a v daném čase. Teorie potencionalnosti umožňovala jemu a později i jiným lingvistům, nikoli jen jeho pokračovatelům, odhalovat v jazyce mj. statisticky postižitelné tendence.

Teze Pražského lingvistického kroužku z r. 1929 dávají zřetelně najevo orientaci jeho příslušníků na strukturální jazykovědu, a to s důrazem na funkční pojetí jazyka. Z tohoto zorného úhlu byly v kroužku řešeny otázky obecnějazykovědné, slavistické (synchronní i vývojové) jak v rovině fonologické, gramatické a lexikální, tak také

syntaktické. Výběrově – podle autorova individuálního a speciálního zaměření – se teze prakticky promítly do řady velkých prací vzešlých nejen z pera přímých příslušníků kroužku, ale i z pera jejich stoupenců doma a v zahraničí. Je pravda, že většina z nich se nakonec koncentrovala jen na některou z uvedených oblastí nebo jazykových rovin, avšak mezi pražskými strukturalisty najdeme řadu těch, kteří byli s to a stačili se vyslovit ke všem otázkám. Sám Mathesius, vůdčí osobnost kroužku, jemuž vyhovovalo téměř bytostně zejména metodologické rozpracovávání funkčního přístupu, věnoval značnou pozornost problémům jazykové kultury, fonologie a syntaxe. Obsahovou vyváženost, proporcionalitu vzhledem ke všem tezím kroužku vykazoval svými pracemi mj. také Bohuslav Havránek, jemuž se dařilo neodchýlit se od stanovených zásad ani v dílech vzniklých po velkém časovém odstupu. V Havránkově tvorbě je navíc rovným dílem zastoupena jak složka diachronní, tak synchronní, a to z hlediska všech jazykových rovin a všech oblastí, které s nimi jednotlivě a bezprostředně souvisejí.

Podíváme-li se blíže na tvorbu Frana Ramovše, neujdou naší pozornosti dva momenty: tematická pestrost a formální vytříbenost. Pro nás je jeho tvorba – vzhledem k tomu, co bylo řečeno výše – o to přitažlivější, že se v mnohém téměř shoduje s tím, čím českou lingvistiku obohatil Boh. Havránek.

U obou jmenovaných lingvistů, zdá se, dominovala složka diachronní. Složka synchronní však jimi nebyla, třebaže by se to mohlo na první pohled jevit, upozadována. Klamně tu může působit jen rozsah konkrétních děl.

Po metodické stránce (ale i vnitřně obsahové) je samozřejmě mezi pracemi Ramovšovými a Havránkovými jistý rozdíl. Zůstaneme-li např. u složky diachronní, vidíme, že Havránek našel větší pole seberealizace v oblasti vývoje jazyka, zatímco Ramovš v oblasti historické mluvnice. Oba se však shodovali snahou neprezentovat pouhý popis (u Havránka jako funkčního strukturalisty se to navíc očekávalo). Ať byly jejich metodické principy jakkoli blízké nebo rozdílné, nelze ani jednomu upřít jeden společný moment – oporu v materiálu. Pravda, u Havránka v menším objemu. Jeho kromobyčejná schopnost globálního pohledu ho někdy poněkud odváděla od pečlivější předběžné analýzy většího množství výchozích pramenů, zřískaného materiálu, což mělo – z hlediska dnešních výsledků výzkumu – za následek i určité názorové zjednodušení, které pak nekontrolovaně přechází díky tradici a jeho autoritě do povědomí dalších generací (máme zde na mysli např. závěry týkající se postupného konstituování novodobé spisovné češtiny v 16. a 17. století i osobností, jež se na tomto procesu aktivně odborně podílely). Naproti tomu Ramovš usuzoval, vyvozoval jedině na základě dostatečného kvanta důkladně analyzovaných a průkazných dokladů. Tento vztah k materiálu, k dokonalé dokumentaci, vyavěrající vlastně ze starších lingvistických metod zkoumání mu v mnoha případech zajistil dlouhou životnost učiněných závěrů. (Netvrdíme však, že s postupem času mohou být v detailech korigovány.)

Ramovšova Historična gramatika slovenskega jezika patří k nejlepším dílům slovanské jazykovědy první poloviny 20. století, k těm, jež bývají jen velmi zřídka nahrazována jinými, byť obdobně zevrubnými. Zvláště proto, že ne každému se tak jako Ramovšovi podaří v takovém typu práce propojit aspekty filozofické, psychologické, geografické a obecněji historické s vlastní problematikou mluvnickou.

Podle našeho mínění tu stojí za vyzdvíhnutí aspekt geografický a obecněji historický, neboť napomáhají objektivitě pohledu i vyhnutí se chybným, vývodům. Tento postup Ramovš s úspěchem aplikoval také ve studii *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*.

Havránka a Ramovše niterně spojoval rovněž zájem o dialektu – u obou vyústil v pozoruhodné a zároveň zásadní práce. I tady je ovšem nutné mít na paměti již několikrát zmiňovaná rozdílná metodologická východiska a tomu odpovídající cíle a výsledky.

Ramovšova *Dialektološka karta slovenskega jezika* v ničem nezapře svého autora – historického gramatika a fonetika. Pečlivý popis slovinských dialektů prezentuje Ramovš způsobem pro něj typickým: navrženou klasifikaci podrobně vysvětluje, zdůvodňuje, příp. srovnává s tím, jak probírané otázky řešili např. Baudouin de Courtenay nebo Sreznevskij a jiní.

Havráněk podřídil své postupy na práci *Česká nářečí cele zásadám lingvistické geografie v duchu tezí Pražského lingvistického kroužku*. U vybraných jazykových jevů usiloval nejprve o stanovení jejich časoprostorových hranic. Vyvstalé izoglosy pak – po vzájemném porovnání – sdružoval ve svazek, jehož průsečík mu zase zpětně signalizoval expanzi nových prvků a škálu jejich uplatnění, od nejširšího po vyložené periferní. Styky izoglos nakonec posloužily k tomu nejdůležitějšímu, totiž k zjištění jevů v zákonitých spojitostech nutných a dále pak k tzv. rajonování jazyka. Ve své práci Havráněk ještě podtrhl fikci izolovaných izoglos, tj. že vnější totožnost, identita jevů náležejících různým systémům vždy nezaručuje jejich funkční shodu. Dosti důkladně se Havráněk v *Českých nářečích* zabýval dalšími izoliniemi, např. antropogeografickými, fyzickozeměpisnými ap. Tyto vývojové jevy mu sloužily jako velmi významná srovnávací pomůcka. Souhrnně řečeno, Havráněk usiloval o rovnoměrné propojení srovnávaných systémů, z nichž jeden byl vzhledem k tematice a cíli práce pochopitelně dominantní.

V čem se uvedená dialektologická díla lišila? Pro Havránka to je opět ono charakteristické umění zobecňovat, postihovat funkce každého sledovaného jevu, u Ramovše pak nám známá jedinečnost a detailnost popisu daná několikrát citovaným smyslem pro subtilnost.

Závěrem zbývá konstatovat, že pouhá orientace na Havránkovo a Ramovšovo dílo nemůže v žádném případě suplovat jakýkoli podklad nějakých jednoznačných závěrů o evidentních kontaktech mezi slovinskou a českou lingvistikou v první polovině 20. století. Stejně tak to nestačí ke konstatování absence takových styků. Více by mohl napovědět výzkum osobní korespondence jednotlivých jazykovědců, jehož výsledky by byly paralelně konfrontovány s pracemi vzniklými na té či oné straně v relativní následnosti po výměně názorů na konkrétní lingvistický problém. Pro slovinskou a českou jazykovědu první poloviny 20. století je podstatný fakt, že jejich výsledky v širším rámci nebyly nikterak zanedbatelné, ba naopak – díky i zde probíraným osobnostem získaly významné místo v jazykovědě evropské.

POVZETEK

– V slovenskem in češkem jezikoslovju prve polovice 20. stoletja je mogoče najti določene vzporednice med njunimi predstavniki, čeprav niso pripadali isti »šoli«, kakor npr. Fran Ramovš in Bohuslav Havráněk, ki nikoli nista bila v stiku. Kar imata skupnega, je predvsem tematika, manj metoda.

SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN NAREČNE BESEDE

V SSKJ so nekatere besede označene s kvalifikatorjem narečno. Pri tem so posamezne nedoslednosti in težave z zvezi s tem označevanjem, tudi zaradi pomanjkanja raziskav slovenske narečne leksike. Za nekatere primere ni nujno, da imajo narečno stilno vrednost. Pojasniti bi si bilo treba teoretična izhodišča za take rešitve, kot so podane v slovarju.

The *Dictionary of Standard Slovene* contains entries with the marking 'dialect.' Among these there are certain inconsistencies and problems connected with this designation, in part due to the dearth of research on Slovene dialectal lexicon. In some instances it is not necessarily the case that a word should be marked as dialectal. It would be necessary to establish theoretical motivations for such solutions as given in the *Dictionary*.

Nastajanje Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) se bliža koncu. Naj mi bo ob tej priložnosti dovoljeno s stališča dialektologa izraziti nekatere svoje poglede na probleme, ki so povezani z narečnim besedjem.

Spregovoriti želim o besedah, ki so v SSKJ označene s kvalifikatorjem narečno. O isti kategoriji besed je pisala že M. Hajnšek-Holz.¹ Podala je pregled pomenskih kategorij samostalnika z istim kvalifikatorjem. Moje razmišljanje je drugačne narave, njen pregled pa mi je lahko v pomoč.

S stališča pripadnosti besedja različnim sistemom jezika obstajajo tudi različni tipi slovarjev: slovar celotnega besednega zaklada nekega jezika, slovar knjižnega jezika, slovar narečja. Primer prvega je za slovenski jezik Pleteršnikov slovar, primer drugega SSKJ in primer tretjega kot ena izmed možnih variant Tominčev Slovar črnovrškega narečja. Pleteršnikov in Tominčev slovar sta vsak na svoj način dvojezična, SSKJ pa je enojezičen.

Ob prebiranju Uvoda v Slovar se ni mogoče znebiti vtisa, da se sestavljavci niso popolnoma zavedali pripadnosti velikega števila istih besed različnim sistemom: po eni strani sistemu knjižnega jezika in po drugi sistemom narečij. Te ugotovitve ne spodbije tudi že omenjeni članek Hajnškove o narečnih prvinah v slovarju. Kvalifikator narečno bi sicer govoril za to, da so te besede pojmovane kot stilno zaznamovane besede knjižnega jezika, kjer pa se govori o njih neposredno, je jasno rečeno »narečno besedišče« in »narečne besede«. Težko je verjeti, da bi ta izraz uporabili za okrajšano izražanje. Narečna beseda je beseda, ki je del slovarja posameznega narečja ali govora. Po SSKJ je narečje od knjižnega jezika različen jezikovni sistem, v katerem se govori na delu narodnega ozemlja.² Beseda knjižnega jezika pa sestavlja slovar knjižnega jezika v obeh variantah: pisani in govorjeni. Veliko število besed in pomenov je hkrati narečnih in knjižnih, pri čemer so narečne lahko last enega ali več narečij. Tako so normalno narečne besede *človek, krava, miza, gozd, gošča, les; koruza, turščica, sirk, debelača; ličkati, majiti, robkati, ružiti; krompir, čompe;*

¹ M. HAJNŠEK-HOLZ, Narečne prvine v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja* (Ljubljana, 1988), 89.

² SSKJ II (Ljubljana, 1975), 977.

čebula, luk; med, strd; koruznjak itd., seveda vsaka v za svoje narečje značilni narečni izgovorjavi. Hkrati so po SSKJ vse te besede tudi knjižne. Razlika je v tem, da so vsaka v svojem narečju nevtralne, v knjižnem pa so nekatere nevtralne, druge pa stilno zaznamovane.

Po izpisih je glede izvora gotovo največ narečno obarvanih besed iz leposlovja in strokovne literature. V leposlovju je beseda, vzeta iz narečja, lahko uporabljena v istem pomenu kot v narečju, lahko pa je njen pomen razširjen, zožen ali drugače spremenjen. Če je beseda znana v več narečjih z različnim pomenom, uporabil pa jo je npr. pisatelj samo z enega narečnega področja, bo kot knjižna imela samo ta pomen. Če je kot stilem uporabljena narečna beseda, bi morala v slovarju knjižnega jezika biti označena tako, da se pove, namesto katere nevtralne knjižne besede ali pomena se rabi in iz katerega narečja je. Pomenov, ki jih ima v narečju, pa ni treba navajati. Razlike med pomeni v narečjih in knjižnem jeziku so za redaktorja lahko velika past. Istočasno pa je tudi velika težava določiti enakost ali razliko med knjižnim in narečnim pomenom, saj razen redkih izjem nimamo izdelanih narečnih slovarjev. Po drugi strani pa so tudi izpisi, po katerih naj se določi knjižni pomen, velikokrat zelo skromni.

Kaj je merilo, po katerem se besede iz narečij vključijo oz. so jih sestavljavci slovarja sprejeli v knjižni jezik, kot nevtralne ali kot stilno zaznamovane? V Uvodu je rečeno, da »je narečno besedišče v slovar vključeno, če je močnejše zastopano v pisanem knjižnem jeziku«. ³ To se seveda nanaša na narečno zaznamovane besede. Tako so te besede sprejete v besedni zaklad knjižnega jezika, ostane pa jim stilna zaznamovanost. V slovarju so označene z oznako (nar.), kar pomeni »beseda, pomen ali zveza, vzeta iz narečja«. ⁴

Oglejmo si nekaj besed s tem kvalifikatorjem in skušajmo iz prakse izluščiti nekatera dejstva. Zaradi povezanosti je treba pritegniti tudi nekatere besede z drugimi kvalifikatorji ali nevtralne. Npr. vsa pomembnejša poimenovanja gozda v slovenskih narečjih so: *bošk, boška, boršt, brdo, gmajna, gora, gošča, gozd, hosta, hrib, les, log, loza, reber, šuma*. ⁵ Ob pregledovanju slovarja ugotovimo, da v knjižnem jeziku obstajajo v pomenu 'gozd' kot edinem ali pa kot enem izmed njih vse te besede razen *bošk, boška, brdo, gmajna, hrib, meja in reber*. Če izvzamemo poimenovanji *bošk* in *boška*, ki v narečjih zavzemata obsežen zahodni del slovenskega jezika, so ostali štirje izrazi tudi v narečjih redkejši. *Bošk, boška* in *gmajna* so neslovenske izposojenke, *brdo, hrib* in *reber* pa so poimenovanja gozda po oblikovanosti zemljišča (k tem spada tudi v knjižni jezik sprejeta *gora*). V knjižnem jeziku nevtralen je izraz *gozd*. Brez kvalifikatorja, z enako razlago kot *gozd* in z dodanim nadrejenim sinonimom *gozd* je tudi *hosta* v 1. pomenu. *Boršt* in *šuma* sta kvalificirana kot narečna, *gošča* pa kot narečno gorenjsko. Besede *les, log* in *loza* so označene kot knjižne, *gora* pa kot zastarelo *gozd v hribovitem svetu*. Marsikatero besedo, značilno za katero od narečij, v slovarju lahko najdemo tudi pod drugimi kvalifikatorji, npr. etn., gastr. in še katerimi. Vse te

³ SSKJ I (Ljubljana, 1970), XI.

⁴ SSKJ I (Ljubljana, 1970), XXI.

⁵ F. BENEDIK, Poimenovanje *gozda* in refleksi *ě* v besedi *sneg* v slovenskih govorih, *Razprave* 13 (Ljubljana, 1990), 213.

kvalifikatorje za knjižni jezik lahko sprejmemo, potrebno pa bi bilo vedeti merilo za kvalificiranje. Da bi pozitivno vedeli, da ima npr. gošča samo gorenjski prizvok in ne tudi štajerskega zato, ker so jo v knjižni jezik zapisali samo Gorenjci ali vsaj pretežno Gorenjci oz. so jo uporabili pisatelji za označitev Gorenjcev, in ne morda zato, ker sestavljavci niso vedeli, da je beseda znana tudi po Štajerskem. Da so besede *les*, *log*, *loza* res knjižne, nekaj visoki stil in niso morda tako označene zato, ker pisci ne vedo, da so v narečjih to najbolj nevtralna poimenovanja za *gozd*.

Kvalifikacija osnovne besede potegne za seboj tudi izpeljanke. Ostanimo kar pri *gošči* oz. *goščarju*. Prvi pomen besede *goščar* je narečno gorenjsko 'partizan' (kot človek, ki živi v gošči). Drug pomen pa je okvalificiran z lovsko in sicer *gams*, ki živi v goščavah pod gozdno mejo. Možno je res, da se izraz nanaša na goščavo. Obstaja pa še druga možnost. Pod gozdno mejo drevje in grmovje navadno ni ravno zelo gosto, prej redko, zato tam ni goščava. Gamsi živijo predvsem na Gorenjskem. Tam rečejo gozdu *gošča*. Torej bi bil *goščar* *gams*, ki živi v gozdu in ne tisti, ki živi nad gozdno mejo. Poimenovanje se lahko pokriva z izrazom *gošča* za gozd, lahko pa se je kot lovski termin razširil tudi zunaj tega območja. Če se *gošča* in *goščar* ujemata, bi tudi *goščar* zaslužil kvalifikator narečno, če pa se ne ujemata, strokovni kvalifikator zadostuje.

Enako kot *gozd* in *hosta* sta kvalificirana tudi izraza *kokoš* in *kura*: oba z razlago in z dodatnim nadrejenim sinonimom *kokoš pri kuri*. Stilnega kvalifikatorja nimata ne *hosta* ne *kura* in to bi kazalo na enako vrednost kot *gozd* in *kokoš*. Iz poznavanja narečnih izrazov se mi vsiljuje pri *hosta* narečna obarvanost, pri *kura* pa v odnosu do *kokoši* nekoliko nižji stil. Lahko so to moji osebni občutki, vendar bi za take primere želela, da imam strokoven odgovor, ki mi jih bo ovrigel. Pri izrazu *piška*, ki je razložen kot »navadno ekspresivno piščanec, mlada kokoš«, pa je v frazeološkem gnezdu navedena zveza narečno *klicati piške* za pomen 'kokoši'. Spet mislim, da tudi v narečju ne gre za nevtralni izraz, ampak za ljubkovalnega.

Pojavi se tudi vprašanje, po katerem merilu je eden narečnih izrazov sprejet kot nevtralen knjižni. Za primer bi vzela glagol za odstranjevanje zrn s koruznega storža. Brez kvalifikatorjev sta izraza *robkati* in *luščiti*, narečno pa je označen izraz *ružiti*. *Luščiti* s stališča narečij ni dvomljiv: to je najbolj pogosto poimenovanje, razširjeno predvsem v vzhodnem in severovzhodnem področju, po razširjenosti sledi notranjski in dolenski *ružiti*, na tretjem mestu pa je gorenjsko *robkati*.⁶ Oba izraza se stikata prav v Ljubljani: vzhod (Rudnik, Janče) pozna *ružiti*, zahodni del (Vnanje gorice, Dobrova) pa *robkati*. Ali je pri določanju nevtralnosti in narečnosti odločalo večje število izpisov z *robkati* ali morda samo redaktorjev občutek? In ali sta dva nevtralna izraza, v tem primeru *robkati* in *luščiti*, popolna sinonima?

Če razumemo vse besede iz slovarja kot knjižne z odtenkom narečnosti, kdaj beseda prestopi mejo narečnosti in postane knjižna z narečno stilno vrednostjo in kdaj iz take nevtralna? Zdi se, da je za prvi prestop potrebno, da jo nekdo zapiše in da so ti zapisi dosti številni v gradivu za slovar. Za drugi prestop je vprašanje zastavljeno že zgoraj. Pri *robkati* in *luščiti* imamo dva enakovredna nevtralna izraza. Pri nekaterih primerih jih je še več. Ali je v takem primeru smiselno napraviti premik od narečne

⁶ Gradivo za SLA na Inštitutu za slovenski jezik F. Ramovša, ZRC SAZU.

označenosti do nevtralnosti? Ali je kaj vplivalo število nevtralnih izrazov na ponevtaljanje? V nekaterih primerih, ko nevtralnega izraza ni, se zdi, da bi bilo kvalifikator narečno bolje opustiti (včasih tudi katerega drugega s podobno vrednostjo) in besedo dopustiti kot nevtralni izraz. Npr. *koruznjak*. Leksikalno in besedotvorno se lepo vklaplja v standard, edina povezava z narečji je, da jo uporabljajo pisci s panonskega področja, toda le tam je ta zgradb(ic)a znana. *Kukuričnjak* bi kot izpeljanka iz narečno obarvane osnove ostal narečno zaznamovan. Isto velja za poimenovanje blejskega čolna: *pletnja*. Brez vzroka imajo narečno kvalifikacijo imena za živali tipa *Dimka*, *Belka*, *Liska*, *Rjavka*, bolj opravičeno pa npr. *Čada*, *Bajs*. Če se beseda uporablja pri opisovanju podeželja, to še ne pomeni, da je narečna. Tudi poimenovanja praznikov kot *jurjevo*, *šentjanževo*, *štefanovo* so po nepotrebem označena narečno, saj zanje nimamo nobenega primernejšega knjižnega izraza. Poleg tega je tudi neskladje med kvalifikacijo najpomembnejše besede iz skupine, praznika ali dneva *jurjevo*, ki je označen z narečno, medtem ko *jurjevanje*, *jurjeva* in *jurjaš* niso. Strokovni kvalifikator etnološko ne vključuje avtomatično tudi narečne zaznamovanosti.

Področna pripadnost narečno zaznamovanih izrazov je prikazana oz. neprikazana na tri načine. Informativno najbolj skop je kvalifikator narečno brez dopolnila. Pove nam sicer, da je beseda znana v več narečjih, nič pa, v katerih. Verjamem, da bi bilo pri posameznih besedah zamudno ugotavljati, v katerih narečjih so znane, toda ta podatek bi pričakovali enako opravičeno, kot če je beseda znana v enem samem narečju oz. pokrajini. Za ta primer podatek namreč dobimo z dopolnili tipa gor., dol., štaj., V, SV, Z. Če bi navajali razširjenost tudi pri izrazih, znanih v več narečjih, bi se izognili tudi takim nedorečenostim, kot je npr. pri besedi *južina*: 1. nar. kosilo, 2. nar. malica. Iz tega bi se dalo razumeti tudi to, da v istih narečjih ali pa v enem izmed njih pomeni oboje, kot npr. ponekod *malica* pomeni dopoldansko in popoldansko malico, ponekod pa le eno od njiju.

Tretji način določitve narečja je posreden, z navajanjem citiranega pisatelja. Ta način je po eni strani najbolj točen glede pozitivne informacije, od kod je beseda, in s tem je dana možnost za točno ugotovitev pomena, hkrati pa je najbolj nepoveden, kar se tiče razširjenosti pomena.

Dobro bi bilo poznati tudi merila za obratno kvalifikacijo: kdaj beseda obdrži narečno zaznamovanost. Razmeroma lahko je to določiti v primerih, ko imamo knjižno besedo in popoln sinonim, ki se uporablja na ozkem delu slovenskega jezika: npr. *med* in *strd* ali *čebula* in *luk*. Zaradi narečne omejenosti besed jih uporablja omejeno število avtorjev in zato je njihova pogostnost v besedilih in od tod v izpisih majhna. Drugačen je primer *ličkati* in *kožuhati*. Zemljepisno izraz *kožuhati* za odstranjevanje liste s koruznega storža zavzema največji obseg. *Ličkati* je na drugem mestu⁷ (poleg njiju so pogostejši še *majiti*, *lupiti*, *beliti*, *slačiti*, *fincati*). Na uveljavitev *ličkati* kot nevtralne je tu poleg številčnosti vplival še kak drug dejavnik. Koristno bi bilo raziskati razmerja med zemljepisno (narečno) razširjenostjo posameznih besed, prvim zapisom za kak pomen in številom uporabnikov), razmerja med narečnim izvorom posameznih nevtralnih besed in vzroke za različnost: npr. *robkati* zahodno; *ličkati* vzhodno; zakaj ne vzporedno *ružiti* in *ličkati*, kot je razširjeno v narečju. Zakaj

⁷ Prav tam.

npr. uveljavitev *brisače* za knjižno, ko pa je v govorih enako pogosta kot *brislja* in *brisavka*?⁸ Nekaj je brez posebnih raziskav dokaj jasno: besede iz osrednjih narečij so se prej uveljavile kot nevtralne kakor besede z obrobja, posebno s tistega, kjer so imeli svoje pokrajinske knjižne jezike. Tudi tu bi bila poučna statistika, ki pa bi jo bilo na osnovi slovarja težko narediti, ker v večjem delu narečno kvalificiranih besed ni pojasnjen narečni ali zemljepisni izvor.

Že v začetku je bilo rečeno, da najdemo besede, ki bi bile lahko kvalificirane narečno, tudi pod drugimi kvalifikatorji. Beseda *ocvirkovica* (ocvirkova potica) ima kvalifikator narečno, pri čemer odsotnost pojasnila kaže na rabo v več narečjih, *medla* in *matevž* imata kvalifikator gastronomsko, pri čemer sta ti dve jedi znani ožje kot *ocvirkovica*. Mimogrede: zaradi česa je *ocvirkovka* v istem pomenu nevtralna in *ocvirkovica* narečna? Zaradi številnejših primerov, zaradi pripone, ali zaradi naključnega občutka redaktorja? In zakaj *ocvirkovka* in *ocvirkovica* nimata tudi kvalifikatorja gastronomsko, če ga imata *medla* in *matevž*, ali zakaj slednja dva nimata tudi kvalifikatorja narečno. In zakaj nima ne enega ne drugega ampak tretjega, in sicer etnološko, *smojka*. Če gledamo razlago in kvalifikacije pri eni besedi, dostikrat ne zbudijo dvomov, neskladnosti se pokažejo, ko primerjamo razlage različnih gesel.

Samo dotaknila bi se še kvalifikatorja pogovorno in še bolj nižje pogovorno, ki ga ima veliko število besed, kjer bi pričakovali narečno. Največkrat so to neslovenske izposojenke, ki so znane v večini narečij in seveda tudi v govornem jeziku centra. Mislim, da spadajo na isto raven kot narečne, saj gre v obeh primerih za govorni jezik. Po najnovejšem pravopisu bi verjetno imele kvalifikator pogovarjalno. Spet pa se zastavlja vprašanja, katera je tista oporna točka, s pomočjo katere besede dobijo ta kvalifikator, saj je naš nenarečni govorni jezik še dosti manj raziskan kot klasična narečja. Verjetno gre velikokrat za občutek sestavljavcev in priložnostne anketicе.

Naj za zaključek povzamem nekatere misli. V slovar knjižnega jezika sodijo druge besede kot v narečni slovar ob velikem številu istih izrazov. Tudi njihov pomen in stilna vrednost sta v obeh sistemih dostikrat drugačna. Če so besede, prevzete iz narečij, pojmovane kot knjižne, bi bilo treba pojasniti merila za določanje narečne zaznamovanosti in pomenov v knjižnem jeziku in seveda razlagati samo tiste besede in pomene, ki se uporabljajo v knjižnem jeziku. Če pa imajo besede vrednost narečnih besed, bi za določanje pomenov morale odločati stanje v narečjih, vendar to ne sodi v slovar knjižnega jezika.

Nazadnje še nekaj besed za pravilno razumevanje mojih razmišljanj. Dobro se zavedam, koliko truda je bilo vložnega v to, da danes imamo SSKJ; da je to prvi slovar takega tipa pri nas; da sta bila čas nastajanja in število delavcev vedno omejena; da so bili sestavljavci tako rekoč kot neplavalci vrženi v morje (besed) z ukazom: »Čim prej nam prinesite slovar!« Naši slovarniki so splavali in slovar naredili. Z napakami vred. Danes, ko ga imamo, pa se bo laže lotiti odpravljanja začetniških napak, raziskati nekatere probleme in teoretične raziskave upoštevati pri nadaljnjem delu, predvsem tudi pri izdelavi Enozvezkovnega slovarja. Vesela bom, če bodo moji pomisleki vsaj malo pripomogli k odpravi kake začetniške napake.

⁸Prav tam.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Wörterbuch der slowenischen Hochsprache sind viele Wörter mit dem Zeichen für »dialektal« versehen. Die dialektalen Wörter haben zwei Auffassungsweisen und einen nicht immer klar ausgedrückten hochsprachlichen Ausgangspunkt, woraus das entsprechende Qualifizierungsverfahren folgt. Die Abgrenzung dialektaler und hochsprachlicher Wörter mit einer dialektalen Stilnuance bereitet Probleme wegen des Mangels an Werken mit einer wissenschaftlichen Bearbeitung des slowenischen dialektalen Wortschatzes sowie theoretischer Forschungen innerhalb der hochsprachlichen Lexik. Für die Neutralisierung der dialektalen Ausdrücke, wenn es keine neutrale Benennung für einen bestimmten Begriff gibt, könnte man einen der Ausdrücke, die den Qualifikator dialektal tragen, als neutralen Begriff zulassen. Was waren die theoretischen Grundlagen für die im Wörterbuch angeführten Lösungen? Darin findet man auch vereinzelte Typen von Inkonsequenz: mit dem allgemeinen Qualifikator dialektal, mit dem engeren regional oder mit dem Zitat des Benützers irgendeines Ausdrucks oder einer Bedeutung.

SREDNJEKRAŠKA LEKSIKA V ŠTREKLJEVIH ČASIH IN DANES

Jezikovna podoba, ki jo poznamo iz Štrekljevih številnih razprav, namenjenih poznavanju in raziskovanju srednjekraških narečij, se je po več kot sto letih seveda precej spremenila, in to velja še posebno za besedje. Takoj se vidi, da prisostvujemo odmiranju številnih starodavnih germanskih izposojenk in včasih že nasilnemu prodiranju romanskih primesi, kar pa je žal zgodovinsko, zemljepisno in celo politično popolnoma razumljivo. To velja predvsem za kraška narečja v zamejskem prostoru, je pa problem občuten tudi že v slovenskem obmejnem pasu.

The language that we know from Štrekelj's numerous research papers devoted to the study of Central Karst dialects has, naturally, changed considerably in the more than one hundred intervening years; this is especially true of vocabulary. It can immediately be seen that we are witnessing the obsolescence of numerous old German borrowings and occasionally now the violent incursion of Romance elements, which is, unfortunately, historically, geographically, and even politically, fully understandable. This holds first and foremost for the Karst dialects outside of the borders of the Republic of Slovenia and the problem is felt even in the area along the border.

Karel Štrekelj (1859–1912) velja še dandanes za največjega poznavalca in raziskovalca kraških narečij in še posebno srednjekraških, ki jih je osvetlil predvsem v *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes* pred dobrimi sto leti, točneje l. 1887.¹ Srednje območje teh narečij obsega govorico naslednjih kraških vasi: Ščrbina, Komen, Gorjansko, ki je obenem Štrekljeva rojstna vas, Veliki dol, Pliskavica in Gabrovica v Sloveniji. V zamejstvu pa sta glavni predstavnici tega pasu vasi Nabrežina ter Mavhinje oz. vse vasi dveh tržaških (pretežno) slovenskih občin in sicer občin Devin Nabrežina (izvzemši vas Devin, ki spada v t. i. severni pas tega narečja) in Zgonik. Občina Devin Nabrežina pa je na Tržaškem nekakšen zahodni mejaš, saj predstavlja vsaj jugozahodno poslednjo slovensko in lahko bi rekli celo slovansko postojanko.

Navedeno Štrekljevo delo nam skupno z njegovimi drugimi jezikoslovnimi deli nudi najbogatejše gradivo za besedišče srednjekraškega narečja.² Vendar je zaradi slovnične oblike bolj malo pregledno, zato bi bilo besedno kazalo v morebitni in pre-

¹K. Štrekelj je l. 1884 promoviral pri F. Miklošiču z disertacijo *Phonologie des Görzer Mittelkarstdialektes in ihren Grundnügen dargestellt*. Dve leti kasneje pa se je habilitiral prav z delom *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*. Prim. *SBL* III (Ljubljana, 1960–1971), 693–696. Citirano je na str. 693.

²Tu se mi jih ne zdi potrebno posebej naštevati, saj so vsa priobčena v že cit. *SBL*. Morda pa bi veljalo opomniti, da je Štrekelj »slovensko književnost kot prvi univerzitetni profesor slavistike predaval slovensko. S pedagoškim in znanstvenim delom je drugo slavistično stolico v Gradcu povzdignil v drugim enakovredno profesuro« (693). Gotovo bi lahko tudi za Štreklja veljalo to, kar je F. BEZLAJ napisal za Ramovša na str. 230 prispevka F. Ramovš, *Pogled na njegovo delo, Slavistična revija* III (1950), 225–236. »Drugi so nepreiskano slovenščino porabili največkrat samo kot odskočno desko za svojo kariero.«

potrebni novi izdaji izredno dobrodošlo. Upam si trditi, da je usoda tega srednje-kraškega pasu, kakor ga je opredelil Štrekelj, precej homogena, čeprav danes teče vmes državna meja. Zakaj? Že večdesetletni vzajemni, lahko bi rekli celo vsakodnevni stiki so tolikšni in tako zakoreninjeni, da vsaj jezikovno meje skoraj ni čutiti. Kar sem pred kakimi desetimi leti ugotavljala za jezikovno vzgojo poprečnega zamejskega Kraševca, bi že danes lahko veljalo za ves srednjekraški pas.³ Izražanju v materinski kraščini sledi spoznavanje knjižne slovenščine, nekje istočasno pa tudi italijanskega tržaškega narečja, ki je pogovorno in občevalno zelo razširjeno na celotnem obmejnem pasu. Za zamejskega Kraševca pa naj še dodamo, da mora osvojiti tudi knjižno italijanščino.

V tej četverokotni jezikovni strukturi je prav materinska kraščina najbolj izpostavljena in ogrožena, ker niti šola niti zamejski živelj ne kažeta kake posebne želje in volje po njenem obstoju in tudi morebitnem razvoju. Kot manjšinsko narečje je zato kraščina neprimerno bolj ogrožena kot druga narečja nasploh. Njeni najhujši sovražniki so torej neizogibna dvojezičnost, javna obveščevalna sredstva, ki jih vsak manjšinec sprejema predvsem v jeziku večinskega naroda, in ne nazadnje občevalno razširjena uporaba italijanskega tržaškega narečja. Toda tu bi se spustili v sociolingvistične probleme, ki niso predmet moje raziskave.

Tako v Štrekljevih časih kot danes (pa čeprav s spremenjenimi odstotki) je kraško besedišče izredno bogato na izposojenkah iz germanskega in iz romanskega sveta. To je popolnoma razumljivo, če samo pomislimo na zemljepisno lego in predvsem na razburkano zgodovino tega kotička zahodnega slovenstva. Izposojenka namreč praktično predstavlja prav med različno govorečimi sosedi možnost razumevanja in sodelovanja. V leksikološkem pogledu pa pomeni kratek in enostaven postopek, saj prinese v jezik, ki jo sprejme, že utrjeni pomen. Domača skovanka bi morala namreč premagati odpor našega jezikovnega čuta, med večjim številom možnosti pa bi morali izbirati itd. Tudi ta problem je tu samo omenjen. O izposojenkah pa si velja zapomniti, kar je nekje zapisal neki jezikoslovec: »V vsakem jeziku je toliko izposojenk, ker jih nihče nikoli ne vrača!«

»Kamenje bi nosil na Kras, kedor bi hotel dokazovati, kolike važnosti je za slovnico, slovar in kulturno zgodovino preiskovanje, od kod so v jezik zanesene neke besede, ki se zdé na videž sicer domače, pa se vendar navadno po robu postavljajo domačim glasovnim zakonom in izpeljavi iz domačih koreno« tako piše Štrekelj v razpravi *Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini v letu 1896*.⁴ Obširno je obdelal 149 gesel, ki pa niso samo kraški izrazi, saj sam trdi: »Besede te zbirke so vzete večinoma iz Pleteršnikovega slovarja; nekaj sem si jih zabeležil tudi iz Habeliča in Belostenca, na katera se je naš slovar oziral žalibog premalo. Izposojene so večinoma iz nemščine, italijanščine in furlanščine.«⁵ Zanesljivi nabrežinski informator, Janez

³ Prim N. GODNIČ-GODINI, *Gradivo za kraški leksikon I s posebnim ozirom na posredovalno vlogo kraščine, Slovensko morje in zaledje*, 4/5 (Koper, 1981), 137–152. Drugi del razprave nosi naslov *Furlanizmi in italianizmi v zahodnih narečjih* in je bil objavljen v naslednjem zborniku, 6/7 (Koper, 1984), 107–128.

⁴ V *LMS* 1896, 138–167. Cit. je na str. 138.

⁵ *Ibidem*.

Gruden, rojen l. 1899, mi je iz tega seznama potrdil poznavanje naslednjih: *ajer* zrak, *basati* s silo polniti, tlačiti, *beka* salix viminalis, *bron*, *cata* šapa, *čuš* trapa, *norec*, *facelj* fancelj, *fegati* karati, *gamilica* kamilica, *goren* oz. *gorna* žleb, *grganija* neka vinska trta, *gruža* garje, *hempa* tepec, *hòt* povelje živini, da gre na desno ali naravnost, *kòpa* strešnik, *lempa* nekdanja lesena, danes lahko tudi pločevinasta posoda, *linda* kap, žleb, *malarin* vrsta sekire, *mandrierica* valeriana medicinalis, *margeta* marjetica, *mišlin* ostriga, *mozer* lesena posoda, *mula* oz. *mulca* krvavica, *neca* nečakinja, *pilj* znamenje, navadno v obliki stebra, *poltar* ribnik, *ranfol* neka vinska trta, *šelin* apium graveolens, *štramb*, danes *štrambast* čudaški, *štrija* čarovnica in *štubelj* žleb.

Celoten pretres gradiva v Štrekljevi Morfologiji v iskanju vse do danes ohranjenega besedišča bi bil tu zelo zamuden in morebiti jalov trud, ker ne razpolagamo z računalnikom in tudi s starostno in kulturno diferenciranimi informatorji. Zato se je bilo nujno treba omejiti na nekaj značilnih slovničnih poglavij. Izbrana so na podlagi njihove pomenskosti in tudi številčnosti. V današnjih volivnih obdobjih lahko pomenijo tudi nekakšno projekcijo bodočih dokončnih rezultatov. Skupine so naslednje: enozložni samostalniki moškega spola z različnim naglasom, dvozložni samostalniki ženskega spola in 5. glagolska vrsta. Opozoriti je treba, da je preverjanje gradiva v Štrekljevih delih zahtevno in tudi težavno iz naslednjih razlogov: ugotovljenih je nekaj tiskovnih napak, v tem dolgem razdobju je živo narečje opravilo precej fonetičnih sprememb in tudi poenostavitev, nekaj Štrekljevih gesel je bilo gotovo zastarelih že v njegovih časih itd. Zato si upam trditi, da je za raziskovalca, ki ni Krašovec s tega konca, gradivo skoraj nedostopno. Pretres mi je omogočil omenjeni informator, danes najstarejši Nabrežinec.⁶ Veliko večino izrazov pozna tudi moja srednja generacija. Osebnostno pa si večkrat nisem popolnoma na jasnem, ali besedo poznam od vselej ali pa sem si jo naknadno osvojila, najprej iz radovednosti, kasneje pa tudi iz strokovnega zanimanja.

Že izumrli Štrekljevi izrazi po tem ključu:

1. Enozložni samostalniki moškega spola z različnimi naglasi. Str. 14–15: *brač* laket, *brc* prebivalec vasi Brje, *dac* carina, *gojst* gozd, *Lah* Italijan (deloma še živ), *pašt* obrok, *šac* bogastvo, ki pa živi v glagolu *šacati* ceniti, ovrednotiti, *Vèt* lastno ime Vid. Str. 16: *buoršt* gozd, danes kvečjemu *bošk* idem, *fierst* knez, vladar, *glid* ud, člen; član, *hkawc* tkalec (tiskovna napaka?), *kerlc* moški; oseba, *koc* odeja. Str. 17: *kvinc* vrč, mera, *lij* led, danes *ljed*.; *lisc* = *list*, *loš* ležišče, postelja, *raš* neka vrsta blaga (morda samo ital *raso* za tkanino *atlas*), *rešt*, danes *arešt* aretacija, *tèr* stolp, zvonik,⁷ *šprowh* govornica. Str. 18: *wierp* dedič, *wuk* volk, *žboč* vrsta igre, po izumitelju Boreliju.

2. Dvozložni samostalniki ženskega spola z obrazilom *-a*. Str. 52: *brla* gumb,

⁶Žal umrl 27. dec. 1993.

⁷Izraz *tèr* stolp, zvonik je še živ v vasi Devin med žal redkimi Slovenci. Je še posebno zanimiv in nekje problematičen. V sosednjih kraških slovenskih narečjih se za ta pomen uporablja nemška izposojenka *turn*. Za italijanske sosede je to *torre*. V kolikor ne gre za čuden hibrid med obema izposojenima izrazoma, bi lahko v devinskem *tèru* videli nepričakovani fonetični razvoj romanizma.

črpna krožnik in posoda, *finka* vulva (ponekod se še sliši), *reja* rja, *škowna* izdolbina v skali, *vrša* ribja mreža. Str. 53: *ara* ara, nadav, *brana* orodje z železnimi zobmi za rahljanje zemlje, *bibja* razpotje, danes *bivja* samo kot mikrotopnim za kraj, kjer se nahaja ena izmed dveh nabrežinskih železniških postaj, *bilfa* vrsta trte, *brunda* velika in debela ženska, *bumba* bomba, *ciba* kokoš, *čaca* lov, *čopa*, zdaj že *čupa*, značilni starodavni nabrežinski čoln, *čučka* vulva, *čufa* škrganec, *alauda cristata*, *dacja* carina, danes *dacjo*, *danca* ples, *dil'a* deska, pograd. Str. 54: *gasa* pot, *jaca* hipokoristik, Ivanka, *jazba* jazbečeva samica, *kajsa* majhna svinja, *klampa* slabi čuvaj, *kriewsa* šepavec, *kripa* jasli. Str. 55: *kuta* dolgo, široko vrhnje oblačilo menihov in redovnikov, navadno s kapuco in močnim pasom (SSKJ II, 535), *lašta* kopito, *munja* nuna, *paga* starejšim *paja* plača, *pica* hrana, živilo (Znana italijanska oz. neapeljska pica je sicer že praznovala stoletnico obstoja, vendar je zelo dvomljivo, da bi jo v Štrekcljevih časih že poznali tudi Kraševci.) Str. 56: *pliavə* za plevel, *prieža* plen, *punja* pest, prgišče, danes s pomenom udarec, *puorta* pramen, trak, *rajda* vrsta, *ranta* palica, *raza* razpoka, špranja, *runjə* garje, danes samo *ronja* sitnost, zapreka, *rysla* žitarica, *sačna* usedlina, naplavina, *sklieža* drobec pri konoplji. Za Štrekcljevo geslo *struna* se ni ohranil drugotni pomen Brot von länglicher Form. – Str. 57: *šaja* spodnje krilo, *šanca* jarek, prekop, *škuffja* avba, danes samo *kuffja* z izgubo začetne pripone š, ki večkrat opozarja na furlansko posredovanje, *špaga* vrvica, danes s spremembo spola *špag*, *špiža* izročitev, predaja, danes *špjəža* z romarskim pomenom nakupi, *špraha* govorica, *šrifta* pisava, pogodba, *štierkla*, danes poenostavljeno *štjərka* škrobova moka, *štuopa* tulje, zadnje predivo, *šuja* za šoja, *šubla* bodelj (deloma še živo), *šuma* vsota, danes teži že k *šoma*, *tieka* zvezek, *tragljə* nosilnica, *tuščə* tolščca, maščoba, *vitva* rozeta, kokarda. Str. 58: *wunča* carina, *zdražba* nesloga, spor, *zmama* prepričanje, danes samo glagol *zmamət* zamamiti, *žunta* dodatek (navadno vode v vino).

3. Peta glagolska vrsta. Str. 114: *brmòtat* mrmrati, *cahnat* risati, načrtati, *cviblat* dvomiti, *dopragavat*, razpeti, razprosteti, *drlawbat* dovoliti, *dručat* skrivaj poriniti, *suniti*, *fluhtat* kleti, preklinjati, *fratat* zadeti, udariti, *gajžlat* bičati, *glieštat* zdraviti, *gmierat* pomnožiti, povečati, *sə jierat*, verjetno za *sə jəgrst* šaliti se, igrati se, *kapčavat* biti trgovec, *kentierat* postaviti na dražbo, *klumpat* izdelovati maslo. Str. 115: *liebat* jesti z užitkom, *panat* oznaniti; izgnati, *piewcat* odreti kožo, *polbierat* briti. Str. 116: *sə prdošavat* in *sə prdyšat* prisegati in priseči na dušo, *previžat* nakazati, pripisati, *rabutat* – z ruskim pomenom. Str. 117: *sə ritat* siliti se nekam, *sə gačat* žgačkati se (verjetno!), *skapat* skopiti, *spoplehierat* prositi, poslati prošnjo, *šarajat* in *šrajat* govoriti, *šelcierat* vaditi, vežbati, *škripsat* čačkati, packati, *špižat* hraniti, *špuogat* biti v odnosih, *šuoat* plemenititi, *štjerklat* utrjevati, okrepiti (glej *štierkla*), *talùkat* kotaliti, *tierat* porivati, *trahtat* prizadevati si, *vadat* izžrebati, *vicjat* dvigniti, *vižat* pokazati, *wuštierat* predpisati. Str. 118: *wopšierat* okomatiti konja, *woštjierat* preklinjati; reči oštja, *zašafat* priskrbeti si, *zašancat* utrditi, okrepiti, *sə zbiersat* pokvariti, *zežihrat* zavarovati, zagotoviti.

Pri vseh glagolskih vrstah še dandanes kažejo neko skoraj neverjetno trdoživost take sestavljanke: izposojen je osnovni samostalnik ali glagol, kateremu se doda glagolsko pripono *jər*, ki je vidno nemškega izvora in nazadnje domačo pripono *-ət*. Prim. *čəkjərət* biti zavisten iz osnovnega trž. ben. *cicar*; *dəštinjərət* nameniti iz izposojenih *destin* usoda ali *destinar* nameniti; *dəštərbjərət* motiti iz *disturbo* motnja

ali *disturbare* motiti.

Že iz te skope bere podatkov je razvidno, da je kraško besedišče v zadnjem stoletju v glavnem izgubilo stare germanske izposojenke, in to ne iz kakih purističnih nagibov. Tudi poznavanje nemščine je precej šibko, v zadnjih desetletjih predvsem šolsko. Iz že omenjenih razlogov imajo zato romanske izposojenke levji delež. Nekdaj so to bili furlanizmi, danes pa že standardni italianizmi, ki spodrivajo tako stare germanizme kot tudi pristne slovenske izraze. Naj samo navedem preprost primer za pomen lestev. Poleg Štrekljeve oblike *rojtrā* ob novejši *lujtrā* se je v zadnjem času popolnoma uveljavil tudi romanizem *škala*.

Drugje sem že podčrtala zelo važno vlogo, ki jo ima prav sredjekraško narečje pri posredovanju germanskih izposojenk tako v italijansko tržaščino kot tudi v sosednja furlanska narečja.⁸ Tu se niti ne bom spuščala v vlogo, ki jo kraška narečja igrajo v posredovanju predvsem furlanskih izposojenk slovenskemu knjižnemu jeziku.⁹ Kraško besedje pa pomeni tudi nekaterim uglednim italijanskim dialektologom kot G. B. Pellegriniju in M. Dorii zanesljiv ključ za spoznavanje starejših, to je furlanskih plasti sodobnega tržaškega narečja, ki se je šele naknadno venetiziralo.

Kolegij tega simpozija je bil mnenja, da bi se morebiti dalo povezati Štrekljevo delo z Ramovševim, in to verjetno preko Schuchardta. Vendar mi osebno res ne uspe dokazati kake posebne in tesne povezave med obema slovenskima znanstvenikoma. Fran Ramovš je ocenil Štrekljevo *Historično slovnico slovenskega jezika*, ki je izšla po avtorjevi smrti. Znano je, da Štrekljeva slovnica ne prinaša novih odkritij, je pa prvi poskus sinteze slovenske historične slovnice. V svoji oceni¹⁰ je sicer Ramovš izrazil vse svoje spoštovanje in občudovanje Štrekljevega dela nasploh. Popolnoma odklonilen pa je bil njegov pristop do objave te slovnice, ker je Štrekelj, vsaj po Ramovševem prepričanju, ni maral in ji ne sledil, saj so njegovi interesi šli drugam, kjer je zelo dobro uspeval. Ramovš izjavlja tudi, da sta z Breznikom pregledala Štrekljevo slovnico gradivo in ugotovila, da delo ni bilo zrelo za tisk, pa tudi vsaka predelava bi bila nemogoča, saj bi v tem primeru delo ne bilo več Štrekljevo.

Kot nekakšen simbol sedanjega jezikovnega stanja sredjekraškega narečja in še

⁸Prim. že cit. Gradivo I.

⁹Tu bi omenila še svojo razpravo *La fortuna dei friulanismi nello sloveno carsico mediano, Ce fastu?* LVII (Videm, 1981), 93–108, kjer sem podala precej še neobdelanih etimologij predvsem furlanskih izposojenk.

¹⁰RAMOVŠEVA ocena Štrekljeve *Historične slovnice slovenskega jezika*, izdalo Zgodovinsko društvo v Mariboru, Marburg a. d. Drau, 1922, II + 139 S, 8° je bila objavljena v ZsIph leta 1925, 310–317. Leta 1922 pa je LZ priobčil (437–439) oceno I. snopiča Štrekljeve slovnice izpod peresa J. A. GLONARJA, ta ni tako negativna kot Ramovševa, saj »je bil po Oblakovi smrti Štrekelj edini, od katerega smo lahko pričakovali zgodovino našega jezika« (437). Glonar tudi poudarja, da je bil za Štreklja v resnici to »nekak Pflichtkolleg«, ki ga je vsako četrto leto po svojem kontraktu moral čitati. Prava njegova »življenjska naloga« ni bila historična slovnica, ampak etimologija! (437) Zaključuje pa Glonar svojo oceno takole: »Ta prvi poskus sinteze našega tedanjega znanja zgodovine našega jezika v tej obliki ne bo zmanjšal Štrekljevega slovesa /.../ Saj je bil Štrekelj sam izmed onih ljudi, ki vedó in se zavedajo, da služi naše delo večkrat tudi za to, da imajo – kakor je rekel Vodnik – zanamci kaj popravljati in brusiti« (438).

posebno Nabrežine bom za igriv zaključek podala nabrežinsko himno Vandravsko, ki sicer zveni dokaj starinska, je pa nastala šele l. 1946 ob vrnitvi nekaterih domačih internirancev iz Nemčije in takoj ponarodela. Prvič sem jo objavila l. 1985 in jo opremila tudi z notnim prepisom.¹¹ V svoji preprostosti in skoraj že naivnosti nam jasno in nazorno prikazuje prepletanje slovenskega izraznega fonda z romanskim in german-skim.

Uad Slivnoga du Križa je Nəbržina umjós.
 Prəljúba Svinjska griža, su škólji, mánjka ljós.
 Smo vandrali zədosti, trpjəli smo ku uou.
 Su cjalí naši mostí, jəh ni nubedən ukrou.
 Ma našə misli glaunə, nən greju zmjəraj u hrəm.
 O paštni vi in raunə, zdej vinca dejte nəm!
 Ki su bučardə, špicə, məcuelə in pəncət?
 Adijo njəmškə Mice, oj servus, kristigot!

V knjižnem prevodu zveni takole: Od Slivnega do Križa je vmes Nabrežina. Preljuba Svinjska griža, tu so školji in manjka gozd. Dovolj smo potovali (vandratí je slovensko skoraj neprevedljivo!), trpeli smo kot voli, toda naši mostovi so celi, nihče jih ni ukradel. Ampak naše glavne misli gredó zmeraj v hram, o vi pašniki in ravni, zdaj nam dajte vinca! Kje so bučarde, špice, macole in pančoti? Adijo nemške Mice, servus, zbogom!

Za boljše razumevanje samo nekaj obveznih kratkih pojasnil. *Slivno*, *Križ* in *Nabrežina* so tri sosednje vasi. *Svinjska griža* je mikrotoponim nad Nabrežino. *Mosti* niso pravi mostovi, pač pa železniški viadukt z 42 oboki na progi Ljubljana – Trst. (Naj kot curiosum navedem, da je prvi vlak iz Ljubljane proti Trstu odpeljal 28. julija 1857.) *Ravne* je tudi mikrotoponim, a tu so mišljeni pašniki pod sosednjo vasjo Križ, kjer so Nabrežinci gojili in še gojijo trte. *Bučarda*, *špica*, *macola* in *pančoti* so jeklena dleta in kladiva, značilna za delo v nabrežinskih kamnolomih, ki slovijo že iz rimskih časov. Vsi štirje izrazi so jasni romanizmi oz. furlanizmi, ker je znano, da so v kamnolomih prevladovali furlanski delavci. *Vandravsko* je domači skovani abstrakt. *Kristigot* pa je samo poenostavljeni prepis nemškega pozdrava *Grüss dich Gott* 'zbogom'!

ZUSAMMENFASSUNG

Alle Mittelkarster Dialekte befanden sich seit alters unter dem sprachlichen Einfluß verschiedener Nachbarn. Früher waren dies in erster Linie germanische Lehnwörter (wobei besonders an Wiener und bayrische Entlehnungen zu denken ist), die jedoch im gesamtslowenischen Territorium verbreitet sind. Besonders die Karster Minderheitendialekte befanden sich bereits in diesem Jahrhundert unter dem starken sprachlichen Druck der romanischen Nachbarn, d.h. der Friauler, Triestiner-Venezianischen und sogar Istrischen »Reden«. Gewiß ist allen Lesern die mehr oder minder stürmische Geschichte dieses westslowenischen Gebietes besonders in den letzten Jahrzehnten bekannt. Als beredtes

¹¹ Prim. *Izvestje* za šolsko leto 1983/4 (Trst, 1985), 5–8. Notni prepis je delo prof. A. Rojca, ki se mu tudi lepo zahvaljujem. Skromni prispevek je nastal na željo nabrežinskih rojakov, ki so celotno predstavo, kjer je Vandravsko prvič v zaključnem prizoru zadonelo z odra, lahko gledali samo enkrat. Obnovo celotne predstave in še nekaj besedil pa mi je oskrbel eden izmed še živečih avtorjev, g. Milan Pernarčič, letnik 1910. Tudi njemu še enkrat lepa hvala.

Beispiel der Verflechtungen der slowenischen Sprachelemente mit germanischen und romanischen untersucht die Verfasserin, auch ein wenig zum Scherz, eine einfache Hymne aus Nabrežina mit dem Titel *Vandrvavska* (Wanderlied) aus dem Jahr 1945, die jedoch altmodisch klingt und sofort im ganzen Minderheitenraum aufgenommen und im Volk gesungen wurde. Weil sie lediglich mündlich überliefert war, wurde sie zum ersten Mal 1985 von ihr selbst veröffentlicht.

... Na temelju ovog materijala, posebno na osnovi teksta, koji je najviše u ovom predmetu, pokušava se pokazati, da je podstrek bio za slovenskim slovesom in za slovenski slovenski jezik naj bi opet obnovili le govore.

... On the basis of material from readers that were in fact between the World Wars, a picture emerges of the resistance of Slovaks to them. The types of glossation, notes and explanations and the number and choice of representative authors clearly show just the opposite: that of Slovakian literature, rather than on grammar. The Slovak language was intended to be mastered primarily by students.

... V pričujočih spisu je zajeto gradivo, ki izvira iz sedmih let, izšlih med letom 1931 (po napovedi iz leta 1926) in 1938. Berila so bila namenjena tako gimnazijcem, kakor tudi učencem srednjih ozgovalnih in drugih poklicnih šol.

... V samostojih neopredeljenih knjižnicah je zelo malo objavljenih (zodvih) srednjih let, stihih, predgovorih besedil ... Univerzitetni in Nišinski knjižniški splošni od. ... Novodolj pesni znači najti vseh par stihov obhajilov. Vtrsk za to je, ker je ... velika bogatstva knjižne, med drugo vsakomur vsaj poznata.

... Za bežan govore razsvetljeva naša slova, da se v njih berilih slovenski jezikuji zelo razločeno. Skomj vsa besedila so predana v triletnem (slovenskem) jeziku: iz kraja (na slovenski). V učbenkih dr. Mikola Slavkoviča so ga knjižni nabujate slovenski – sva vsebuje manj znani vsobratnik besedil, drugi pa je dvojezičen slovensko-slobo-travski (vsebuje se besede iz besedil tega jezika). Besedila so umagljena.

... Avtorji učbenik so uveljavili v slovenskem jeziku (v slovenskem) profesorji in glasniki učbenikov. Zgodovinsko besedilo in knjiga berila za IV. razred srednjih šol Magerševiča, Georgijević in Laskovca, za strokovno pomoč pa lekcija slovenskih besedil se primerno razvijajo po J.M. Ojgi Šterletovi, profesorici na Ljubljani.

... Edino berilo, kje najdemo besedila jezika slovenski razlopo v slovenski, je iz leta 1931, za I. razred srednjih šol, avtorja so Pavlovič in J.M. ... Za vsa besedila (str. 40) berila razlopo v slovenskem jeziku »Slovenski jezik je od svih slovenskih jezika najstari najstariji. ima male različice pri govore, ali se vidi da se jako malo razumeti. To je jezik južnoslovenski, dialektan njima govore slovenski iz male države hrvatskaja, v selu u Konik u j jeziku. Iz ova dva pesme iz slovenski i slovenske jezice, nego druze vidj se najstarije jezice iz slovenski jezik najstariji slovenski jezik. V slovenski ob besedilnojki besedila pesmi Pravič, nego druze iz besedil I. Savič, besedila »Kao i u našem jeziku, tako i u slovenskom, sa glosom razlikom u glasovnu, jeziku reči klasek, grotjek, zihavje, tretja, sedla (sela), ridovala, obval – (domek ruda), qui (dno), to (to). V tem berilu besedila besedila se ob pesmi Ojga Zupaniča Savičevića (str. 116) opomba: »Nagomana o izgovoru i na kraju izgovora se kao i

¹¹ M. Pavlovič in D. J.M. Ojga: *Na osnovi in osnovnih splošnih besedil slovenskega jezika za I. razred srednjih šol*, IV. izdaja (Ljubljana, 1931).

SLOVENŠČINA V SRBSKIH BERILIH MED DVEMA VOJNAMA

Na osnovi gradiva iz beril, ki so bila v rabi med dvema vojnama, je podana slika o tem, kako je v njih obravnavana slovenščina. Tip slovarčkov, opomb in razlag ter število in izbor predstavljenih pisateljev jasno kaže, da je poudarek bil na slovenskem slovstvu in ne na slovnici. Slovenski jezik naj bi dijaki obvladali le pasivno.

On the basis of material from readers that were in use between the World Wars, a picture emerges of the treatment of Slovene in them. The types of glossaries, notes and explanations and the number and choice of representative authors clearly show that the emphasis was on Slovene literature, rather than on grammar. The Slovene language was intended to be mastered passively by students.

V pričujočem spisu je zajeto gradivo, ki izvira iz sedmih beril, izšlih med letom 1931 (po programu iz leta 1926) in 1940. Berila so bila namenjena tako gimnazijcem, kakor tudi učencem srednjih trgovskih in drugih poklicnih šol.

V osrednjih beograjskih knjižnicah je zelo malo ohranjenih izvodov srednješolskih predvojnih beril: v Univerzitetni in Mestni knjižnici sploh ne, v Narodni pa ni moči najti vseh tovrstnih učbenikov. Vzrok za to je, ker je večina beograjskih knjižnic med drugo svetovno vojno pogorela.

Že bežen pogled na vsebino nam pove, da so v teh berilih slovenski avtorji zelo zastopani. Skoraj vsa besedila so podana v izvornem (slovenskem) jeziku (s krajšimi slovarčki). V učbenikih dr. Miloša Savkovića se na koncu nahajata slovarja – eden vsebuje manj znane srbohrvaške besede, drugi pa je dvojezičen slovensko-srbohrvaški (vsebuje le besede iz besedil tega berila). Besedila so onaglašena.

Avtorji čitank so sodelovali s slovenskimi literarnimi zgodovinarji, profesorji in pisatelji učbenikov. (Potrditev tega najdemo na koncu berila za IV. razred srednjih šol Magaraševića, Georgijevića in Leskovca: za strokovno pomoč pri izbiri slovenskih besedil se pristrčno zahvaljujejo gdč. Olgi Sterletovi, profesorici iz Ljubljane.)

Edino berilo, kjer najdemo (resda borno) jezikoslovno razlago o slovenščini, je iz leta 1931, za I. razred srednjih šol, avtorja sta Pavlović in Ilić.¹ Že na samem začetku (str. 40) beremo razlago o slovenskem jeziku: »Slovenački jezik je od svih slovenskih jezika našem najbliži: ima malo razlike pri govoru, ali se vidi da se lako može razumeti. To je jedan južnoslovenski dijalekat; njime govore Slovenci iz naše države Jugoslavije, i oni u Koruškoj i Istri. Iz ove dve pesme Tri ptičice i slovenačke Ptičice neso darove vidi se najbolje koliko je slovenački jezik blizak srpskohrvatskom.« V slovarčku ob belokranjski narodni pesmi Ptičice neso darove (zapisal I. Šešelj), beremo: »Kao i u našem jeziku, tako i u slovenačkom, sa malom razlikom u izgovoru, imamo reči klasek, grozdek, zdravje, tretja, sedla (sela), rodovita, obrodile (donele roda), dal (dao), in (i).« V tem berilu beremo samo še ob pesmi Otona Župančića Sneguljčica (str. 116) opombo: »Napomena o izgovoru: I na kraju izgovara se kao o

¹M. PAVLOVIĆ in D. ILIĆ, *Čitanka sa gramatikom srpskohrvatskog jezika za I razred srednjih škola*, IV. izdaja (Beograd, 1931).

zatvoreno: prišel (prišeo), našel (našeo), vzel (uzeo) – v kao predlog čita se kao u; tako i u domov (domou), lov (lou).«

Verjetno ni treba omenjati, da je ta razlaga o izgovoru *l*-ja in *v*-ja zelo poenostavljena. Breznik² nekako v tem času v srednješolskem učbeniku piše o dvoustničnem *w*, ali soglasnem *u*, ter dvoglasniškem *l*, in avtorja bi, vsekakor, lahko bila prevzela njegovo izrazje. Srednješolci se v glasoslovje slovenskega jezika očitno niso poglobljali, želeli so le čim prej obvladati najbolj splošne osnove slovenščine.

Dijaki so v tem berilu brali še Trdinovo (Zakaj se cigani potepajo po svetu, str. 67), Sardenka (Cigan, str. 67–68), Jerajevo (Tiho tiše je po smrečju, str. 83) in Ketteja (Krt modrijan, str. 216).

Slovarčki v tem berilu besed ne navajajo tako, kakor je navada v leksikografiji. V njih na primer ne najdemo glagolov v nedoločniku, temveč v obliki, kakršna je v besedilu, npr.: namenilnik *piskat* je preveden z nedoločnikom *svirati*, malo za tem pa je preteklik *piskal* preveden z deležnikom *svirao*, namesto da bi bili obe obliki zajeti z nedoločnikom.

Učni program iz leta 1926, na katerega osnovi je berilo za II. razred srednjih šol sestavil dr. Milivoj Pavlović, predvideva kar lepo število slovenskih pisateljev. Na 27. str. knjige najdemo pesem Simona Gregorčiča Lastovkam (brez prevoda, toda s slovarčkom 13 besed). Pesmi sledi kratka pripomba, da je Gregorčič pesnik, čigar pesmi »vsebujejo veliko nežnosti in duše«. Na str. 88 spet najdemo Gregorčiča, tokrat predstavljenega s pesmijo Vojaki na poti (v izvorniku in s 7 prevedenimi besedami). Na 89. in 178. str. sledita pesmi Vide Jerajeve, Zimska pesem in V gozd! tudi v izvorniku. Za zimsko pesem so prevedene le tri besede, za pesem V gozd! petnajst, med temi je treba opozoriti na naslednjo opombo: za 2. os. dvojine sedanjika glagola *iti* (*greva*) piše, da je to stara oblika dvojine. Ta opomba naj bi bralca spomnila, da gre za staro obliko dvojine v srbohrvaščini, ki zdaj ne obstaja več. Na str. 165 je pesem Otona Župančiča Slap, na str. 184 pa Bolni lev, na str. 190 Stritarjev Stari hrast in na koncu (str. 215) basen Orel in srna, ki jo je zapisal Dragotin Kette.

Vsa slovenska besedila³ so torej podana v izvorniku, in jim sledi kratek slovar. Zastopani so večinoma za tiste čase sodobni slovenski pesniki in pisatelji.

Leta 1938 je izšla peta izdaja berila s slovnico za IV. razred srednjih šol, avtorja dr. Milivoja Pavlovića.⁴ V poglavjih, predvidenih za jezikoslovne razlage, se slovenščina ne omenja. Zato pa beremo kar veliko število onaglašanih besedil – S. Gregorčiča Pri zibelki (str. 111), Pavline Pajkove Materinski glasovi (str. 126), Otona Župančiča V tujini (str. 177 – brez prevedenih besed), Dragotina Ketteja Vrabec in lastovka (str. 186) in Adrija (str. 189), Otona Župančiča Doma (str. 217), Dr. Razlaga Domovina (str. 217), Simona Gregorčiča Soči (str. 234), Alojza Gradnika Na Kalemegdanu (str. 290) in Antona Aškercera Na Ka Le-mejdanu (str. 292).

Milivoj Pavlović je skupaj z Branislavom Miljkovićem sestavil berilo in slovnico

²SS 1924.

³M. PAVLOVIĆ, *Čitanka sa gramatikom srpskohrvatskog jezika za II razred srednjih škola* (prema programu od 26. 6. 1926), III. izdaja (Beograd, 1931).

⁴M. PAVLOVIĆ, *Čitanka sa gramatikom srpskohrvatskog jezika za IV razred srednjih škola*, V. izdaja (Beograd, 1938).

za šole trgovske mladine.⁵ V njej, ob basni Dragotina Ketteja Vrabc in lastovka, najdemo opombo: »Slovenački je srpskohrvatskom jeziku bliži od svih drugih slovenskih jezika. Sa malo pažnje može se lako razumeti slovenački.« (Basen in slovarček sta prevzeta iz zgoraj omenjenega berila za IV. razred.)

Za IV. razred srednjih trgovskih šol sta avtorja predvidela čitanje Martina Krpana z Vrha, v prevodu Uroša Džonića (str. 160–164) in Aškerčevega besedila Najlepši dan v prevodu Vlad. Stanimirovića. Temu sledi pregled literarne zgodovine (od slovenskih avtorjev so zastopani Vodnik, Prešeren, Vraz, Slomšek, Levstik, Stritac, Gregorčič, Kersnik, Aškerc), na koncu pa, kot zadnje pesem v berilu najdemo Prešernovo Zdravljico v prevodu Trifuna Đukića. To berilo je edino, kjer so navedeni prevajalci.

V berilu Magaraševića, Gregorijevića in Leskovca za II. razred »srednjih in njim podobnih šol«⁶ iz leta 1938 najdemo celo pet pesmi Otona Župančiča (Mak, Vrabc in plašilo, Breza in hrast, Žabe ter V gozdu), Vida Jerajeva je zastopana z Orjaki na Ajdnu. Tu najdemo tudi dve narodni pripovedi – Peter Klepec in Kralj Matjaž. Sledi Simon Jenko z Obrazi in Ivan Cankar z Dateljni.

Omenjeno berilo za II. razred srednjih šol prinaša v slovenščini tudi uganke, spet samo s prevodom posameznih (maloštevilnih) besed. Za ponazoritev navajam, da so npr. na 58. str. 4 srbohrvaške in 4 slovenske uganke (npr.: »Rojen še oča ni, sin že po strehi leti« – rojen – rođen, že – već, streha – krov / ogenj in dim). Na str. 208 pa so 3 srbohrvaške in celo 5 slovenskih ugank. Uganke so Vodnikove (»Rad me ješ brez noge, rajši pa če imam obe« – rajši – radije, če – ako / jajce, piščanec), Stritarjeve (»Dan za dnem grem čez morje, pa ne zmočim si noge« / sonce), Župančičeve (»Biserne brez kril čebele snoči tiho priletele, noč na travi prenočile, davi v sonce se poskrile«, čebela – pčela, snoči – nočas, davi – jutros / rosa) in ljudske. Kakor vsa besedila so tudi uganke onaglašene.

Na str. 148 tega berila, najdemo narodno pripoved Kralj Matjaž. Slovar, ki ji sledi, nam lahko ponazori tudi vse druge slovarčke v berilih. Najprej je, npr. razloženo, kdo je bil »Matija – kralj ugarski i hrvatski, a osvojio je i neke austrijske zemlje (1443–90); slavljen kao pravedan kralj.« Potem, recimo za posamostaljeni pridevnik 'zlati' najdemo prevod 'zlatan novac'. Pridevnik je, torej, preveden z besedno zvezo (sintagmo), čeprav je v srbohrvaščino, seveda, normalno v rabi ravno taka oblika pridevnika, celo z isto grafemsko sestavo in pomenom. Ugotavljamo, da slovarčki takih besed ne navajajo in so torej, uporabni le ob besedilih, ki jih pojasnjujejo.

V naslednjem, III. razredu,⁷ so dijaki po izboru teh treh avtorjev med šolskim letom brali štiri pesmi Otona Župančiča (Otrok in ura, Zlata ptička, Siromak in Na Bledu), dve besedili Ivana Cankarja o Ivanu Cankarju in njegovi materi, Antona Aškercu Kronanje v Zagrebu, Josipa Murna Prišel čas je krog Božiča, Simona Jenka Adrijansko morje in Simona Gregorčiča Nazaj v planinski raj. Vsem besedilom je sle-

⁵M. PAVLOVIĆ, *Čitanka i gramatika za škole trgovačkih omladina*, III i IV deo (Beograd, 1940).

⁶B. MAGARAŠEVIĆ, M. LESKOVAC, K. GREGORJEVIĆ, *Srpskohrvatska čitanka za II razred srednjih i njima sličnih škola* (Beograd, 1938).

⁷B. MAGARAŠEVIĆ et al, *Srpskohrvatska čitanka za III razred srednjih i njima sličnih škola* (Beograd, 1938).

dil slovarček, opomba o pisatelju oz. pesniku, vprašanja v zvezi s prebranim besedilom in vaje. Kot nekakšne vrste dokaz, da so se dijaki s slovenskimi besedili res trudili, naj bodo tudi obstranski prevodi, napisani s svinčnikom.

Besedilo Karla Cankarja je prevedeno, prevajalec pa ni naveden. Slovarji so narejeni po istih načelih kakor prej omenjeni. Npr. v Župančičevi pesmi Na Bledu (»Z romarskim čolnom / pesem plava, / poletava, / nad jezerom ...«) za besedi romarski čoln beremo: »čun (čamac) kojim se voze romari – hodočasnici, putnici koji idu na otočić u jezeru da povuku zvono u crkvi Bl. Dev. Marije, i tom prilikom nešto požele (jer to će se ispuniti, po narodnom verovanju)«. Kar zajetno pojasnilo, iz katerega izvemo, kdo so romarji, kaj je zanimivost na blejskem jezeru in kakšno je ljudsko verovanje. V tem slovarčku spet najdemo primer, kjer je zapisan le en pomen (in to ne prvi) besede – glagol *plavati* je pojasnjen kot 'ploviti', kar je v tem primeru pravilno (čoln plava – plovi), čeprav je osnovni pomen tega glagola 'plivati', kar v tem primeru ni navedeno. Besede niso identificirane s sopomenkami, ampak je izbrana le ena možnost prevoda.

Berilo za IV. razred teh istih avtorjev (Magarašević, Georgijević, Leskovac)⁸ je namenjeno predvsem spoznavanju slovanskih narodov, zato tudi tu najdemo veliko slovenskih besedil. Prva je Gregorčičeva pesem Soči, sledi ji Prešernova Vrba, Stritarjev Božični večer, Spomin na Prešerna Janeza Trdine, Cankarjev Gospod stotnik, odlomek iz Župančičeve Dume, Bevkovo besedilo Panslavisti, Levstikov Martin Krpan z Vrha, Cankarjeva Desetica, Mejnik Antona Aškerca in prevedeno besedilo (spet brez imena prevajalca) Frana Finžgarja Na tetrijeba. Tudi to berilo ima enako zasnovo kot prej omenjeni dve: besedilo, slovar, vprašanja v zvezi z besedilom, vaje.

V knjigi dr. Miloša Savkovića Jugoslovenska književnost, primeri stila i jezika, za VII. razred srednje šole (iz leta 1939), nam avtor že na 37. str. predstavi Valentina Vodnika z dvema pesmima, Ilirija oživiljena in Moj spomenik. Na 138 beremo Prešerna (Slovo od mladosti, Sonetni venec, Matiji Čopu in Krst pri Savici). Stanko Vraz je predstavljen v prevodu (ni napisano čigavem) – Đulabije, Soneti, Rok i staza, Bjelana. Na koncu so še Levstik, Jenko in Jurčič. Besedila v tej knjigi nimajo zaznamovanih naglasov. Slovar je tokrat na koncu knjige, skupaj s srbohrvaškim slovarjem manj znanih besed, po obliki pa je podoben že omenjenim slovarčkom, ki sledijo besedilom.

Tudi v tem slovarju so besede navedene v obliki iz besedila: preteklik glagola *bati*, tj. *bal* je preveden ravno tako s preteklikom 'bojao, plašio'. Rod. ed. 'borega', kakor je zapisano v besedilu, v tej obliki najdemo tudi v slovarčku, v oklepaju pa imenovalnik 'bori' – prevod pa ima najprej 'jadan, slab', potem v oklepaju rod. 'jadnoga, slaboga'. Števniki pridevniki nimajo vseh oblik in števil v enem geslu, ampak so posamično navedene le oblike iz besedila: im. ed. m. spola *en l/jedan/*, im. mn. ž. spola *ene l/jedne/* in im. ed. sr. spola *eno l/jedno/*.

Jugoslovenska književnost za VII. razred srednje šole, iz leta 1939⁹ zajema samo biografije slovenskih pisateljev in splošna pojasnila njihovih del (enako tudi vseh srpskih, hrvaških ipd.). V tej knjigi ni izvornih besedil, marveč samo posamezni citati, zapisani sicer v slovenščini, vendar v cirilici. Glede na to, da avtor v okviru razlage

⁸ *Srpskohrvatska čitanka za IV razred srednjih i njima sličnih škola* (Beograd, 1938).

⁹ Avtor je M. Savković.

navaja večinoma le posamične povedi, v knjigi ni nobenega slovarja. V tem berilu so z življenjepisi in razlago zastopani Janko Kersnik, Simon Gregorčič, Anton Aškerc, Fran Finžgar, Ivan Cankar in Oton Župančič.

V berilih, ki so jih uporabljali v srbskih srednjih šolah med dvema vojnama, je moč najti kar veliko slovenskih besedil. Pesniki so večinoma predstavljeni z več pesmimi (Vodnik, Prešeren, Gregorčič, Župančič), pisatelji z najbolj značilnimi odlomki ali besedili, predstavljena pa je tudi ljudska ustvarjalnost z narodnimi pripovedmi ali ugankami. Besedila so večinoma podana v izvirniku, prevedenih je le nekaj (Karel Cankar, Fran Finžgar, Stanko Vraz itn. ter besedila iz berila za šole trgovske mladine), ime prevajalca pa je zapisano malokrat. Besedilom sledijo vaje in/ali vprašanja ter naloge.

Slovarji so vsi diferencialni: zajemajo le besede, ki imajo različno grafemsko sestavo in različen pomen. Besede so večinoma identificirane samo z enim ustreznikom ali z daljšo razlago, ki zajema tudi zgodovinska in njim podobna dejstva. V slovarjih ne najdemo običajnih slovničnih informacij, kakor je v leksikografiji navada: to lahko pojasnimo s pomanjkanjem prostora, pa tudi s tem, da v berilih sploh ni bila predvidena slovnična razlaga slovenskega jezika. Omenjena besedila so bila le ponazarjanje slovenščine, ni pa bilo predvideno, da bi se slovenščine dijaki tudi naučili. Razlage v zvezi s slovensko slovnico ne najdemo niti v slovnicaх srbohrvaškega jezika, uporabljanih v tedanjih srednjih šolah.

Slovenska besedila v medvojnih berilih, ki so bila v uporabi v Srbiji, imajo pasiven pomen – seznanjanje dijakov z oblikami slovenskega jezika in približevanje slovenščine srbohrvaško govorečim. Izbor besedil omogoča dokaj izčrpen pogled na slovensko slovstvo: v medvojnih učbenikih je bilo bolj poudarjano seznanjanje s slovenskim slovstvom kakor s slovnico.

SUMMARY

The paper deals with readers that were in use in Serbia between 1931 (the program dating to 1926) and 1940. Since most Belgrade libraries burned down during World War II, not all copies of interwar readers have been preserved. Slovene authors are well represented in the readers; the texts are mostly given in Slovene, to which glossaries are provided the students. These glossaries are differential, in which the words are glossed only with their equivalents and without grammatical information. Grammatical explanations are generally short, since it was not intended that the students would learn to speak Slovene. In high schools students were to become acquainted with the forms of Slovene and only that aspect of Slovene literature that would bring Slovene closer to speakers of Serbo-Croatian was to be exhaustively represented.

GOVORJENA BESEDA NA KRIŽIŠČU JEZIKOSLOVJA IN ETNOLOGIJE

Jezik (govorjena beseda) je na meji jezikoslovja in etnologije; njegovo mesto v obeh se pojmuje različno, še posebej »ljudski jezik«, »besede in stvari«, »etnografija komunikacije«.

Language (the spoken word) is on the border between linguistics and ethnology; its place in each discipline, however, is understood differently, especially "folk language", "words and things", and "the ethnography of communication".

Uvod

Teže problemov, ki jih skuša aktualizirati tukajšnja obravnava, se je med prvimi zavedel Jan Baudoin de Courtenay, predhodnik modernega jezikoslovja.¹ V okviru raziskovanja jezika je narečjem izbojeval samostojen, z več vidikov središčen pomen, in iz tega prepričanja raziskoval poljska, litovska, slovaška, srbska, hrvaška in slovenska narečja. Metodično je opozarjal na skrbno dialektološko transkripcijo, pri tipologiji besedil pa dajal prednost folklornim žanrom, ki so bližji govornemu jeziku.² Slovenski jezikoslovec in slovstveni folklorist Karel Štrekelj je spodbude za svoje delo dobil prav od J. B. de Courtenayja. Da je bil vreden učenec svojega učitelja, med drugim dokazuje pretehtanost, s katero je Štrekelj³ hierarhiziral »Vrazovo ostalino«, ki je imela postati temelj njegovega kapitalnega dela (Slovenske narodne pesmi, I–IV, Ljubljana 1908–1923), češ da starejši zapisi »nimajo niti dialektološke niti folkloristične niti leposlovne vrednosti«.⁴ Iz tega vrstnega reda je prepoznati razmerje: jezik – slovstvena folklor – literatura.⁵ Oba člena tega razmerja sta že bila predmet posebne študije,⁶ to naše pisanje pa je njuno smiselno dopolnilo.

¹F. JAKOPIN, Jan Baudoin de Courtenay – slovenski dialektolog (1845–1929): Ob stoletnici prvega obiska v Sloveniji, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Ljubljana, 1972), 11–23. *Enciklopedija Slovenije*, 1, A–Ca (Ljubljana, 1987), 207.

²J. B. DE COURTENAY, Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo (Trst, 1988; Materiali IV), 22 in 24.

³Glej op. 2, str. 24.

⁴B. MERHAR, Folklor in narodopisje, *Slovenska Matica 1864–1964*, ur. F. Bernik (Ljubljana, 1964), 128.

⁵Da sta si jezik in slovstvena folklor tesno povezani in je slovstvena folklor skupaj z jezikom tvarina narodnega ozaveščanja, priča drobna opomba, zapisana sto let pozneje: »Hkrati so začele v petdesetih letih oživljati do tedaj neaktivne etnične skupnosti drugod v zahodni Evropi, se sprva večinoma usmerjati k zahtevi po oživljanju jezika in folklorne tradicije (podčrtala M. S.), nato pa se glasneje zavzemati za priznanje različnih avtonomnih pravic.« P. SIMONITI, Klasična jezika in moderni živi jeziki, *Glasnik Slovenske Matice* (Ljubljana, 1983), št. 2, 105.

⁶M. STANONIK, Jezik in slovstvena folklor (v interdisciplinarni luči), *Razprave II. razreda SAZU* (Ljubljana, 1990), 181–101. ISTA, Modeli razmišljanja slovstvene folklor in literature, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva XX/2* (1980), 53–58.

1 Ljudski jezik

1.1 Izraz sodi v okvir pojmovanja o raz/ločevanju t. i. ljudske in visoke kulture. S tega vidika so se začeli s slovenskim jezikom ukvarjati že v razsvetljenstvu, ko se je že tudi spočela stroka, ki nosi danes ime slovstvena folkloristika.⁷ Tako je t. i. ljudski jezik célo 19. stoletje doživljal precejšnjo pozornost, vendar ne zmeraj z enakimi raziskovalnimi izidi. To velja prevsem za romantiko, ki je cenila predvsem »ljudsko pesem«, medtem ko je obdobje realizma bolj rodovitno.

Posebno se je potrudil Janez Trdina, v čigar zapiskih je najti cele strani izrazov in besednih zvez iz govorice tedanjega dolenskega človeka. »Iz ust pivcev in pivk sem čul na veliko veselje svoje tudi mnogo lepih slovenskih besed, katere so Gorenjci že zdavnaj pozabili. Prve čase sem videl, zapazil in slišal v kerčmi toliko novega, da sem moral imeti pri sebi vedno svinčnik in papir.«⁸ Na Primorskem se mu je po tej plati pridružil Fran Erjavec; njegove objave Iz potne torbe lepo kažejo, kako lahak je prehod z jezikovnega področja etnografsko.⁹ Njegovo delo je nadaljeval in dopolnil Karel Štrekelj s svojimi slovskimi prispevki, kot sta Iz besednega zaklada in Iz živega jezika narodovega.¹⁰ Poleg »živega jezika narodovega« ga je posebej mikala etimologija in svoja tehtna in utemeljena spoznanja o njej je vedno opiral na »živo govorico narodovo«.¹¹ Kot član Slovenskega literarnega društva je leta 1879 zapisal: »Največji zaklad vsakemu narodu je njegov jezik in hrepenenje po popolnosti jezikovej njegov prvi ideal ... Jezika ne ustvarjajo jezikoslovci, ampak narod sam. Jezik si moramo razvijati po njegovih naravnih zakonih, če hočemo, da dosežemo njegovo organično popolnost in lepoto.« V njegovi zapuščini je več dialektoloških razprav in slovsko narečno gradivo iz raznih krajev, delno urejeno po skupinah, obsegajočih krajevna imena ali druge tematske skupine, najpogosteje pa so besede urejene kar po abecedi.¹²

Pri Francetu Kotniku je pomembno njegovo razmejevanje jezikoslovja in etnologije glede na metodo in cilj njunega raziskovanja. Etnologija se po Kotniku vedno sprašuje po človekovem odnosu do zadevnega predmeta (»Če so prebivalci kakega kraja ponosni na svoje narečje, je to nekaj posebnega«) in kako se skozenj kaže predmetno naziranje prebivalstva: »Duševno kulturo posreduje jezik. Tega pa v narodopisju ne obravnavamo kakor narečje v okviru jezikovno znanstvenih raziskovanj, ljudski jezik v narodopisju je nekaj drugega ... Narodopisje naj bi opozarjalo na vsebinske oblike narečja, na moč opazovanja, na slikovitost in ustvarjajočo umetnost v izražanju, na prisrčnost in dovtipnost.«¹³

⁷M. STANONIK, Slovstvena folklorja v zavesti slovenskega razsvetljenstva, *Obdobje slovenskega narodnega preporoda* (Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1991; Obdobja, 11), 113–139.

⁸D. ŽEVART, Janez Trdina kot etnograf, *Nova obzorja* (Maribor, 1963), št. 21, 183–184.

⁹M. MATIČETOV, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, *Slovenski etnograf* I (1948), 36.

¹⁰Glej op. 9.

¹¹K. ŠTREKELJ, Matija Murko, Izbrano delo (Ljubljana, 1962), 158–171. – M. KROPEJ, *Karel Štrekelj in njegova narodopisna zapuščina*; mag. (Ljubljana, 1988), 110.

¹²M. KROPEJ, glej op. 11. Prim. K. ŠTREKELJ, Spomenica Slovenskega literarnega društva na Dunaju, *Slovenski narod XXXXI* (1879), 3–4.

Najbolj izviren v označitvi »ljudskega jezika« je vsekakor Vilko Novak. V razlagi, kaj etnologija pri tem raziskuje, spominja na Franceta Kotnika, vendar je čutiti predvsem pojmovanje etnološkega predmeta, kakor ga je zasnoval Švicar Richard Weiss, ki mu je Novak v marsičem sledil.¹⁴ Po tem nauku ne gre za ontotimnost med visoko in ljudsko kulturo med posameznimi socialnimi plastmi, ampak v psihološkem pomenu; torej se ljudsko (= skupno) in individualno srečujeta v vsakem človeku posebej in enkratno. Od tod tudi Novakovo stališče:

Ljudski jezik kot prvina ljudske kulture ni isto kot narečje. Za ljudskost jezika namreč ni odločilna glasovna, oblikovna, slovarska (besedna), poudarna (akcentska) posebnost narečja. Narečje je le oblika, ne pa vsebina ljudskega jezika. Ljudskemu jeziku tedaj ne postavljamo nasproti knjižnega jezika, marveč osebnosti (individualni) jezik, kakor si ga je izoblikoval posameznik za svoje potrebe in svoji izobrazbi primerno. Ljudskemu jeziku njegovo vsebino določa tedaj njegova navezanost na skupnost in izročilo. Ljudski način izražanja je skupen nekemu kraju, stanovski skupini, nekemu času ... To, kar dela jezik ljudski, je ljudska duhovnost, ki se v njem izraža. Medtem ko vlada v osebnostnem in knjižnem izražanju logičnost in razumskost, ljudstvo teh lastnosti nima toliko, pač pa je v njem močnejša čustvenost.¹⁵

V skladu s širjenjem polja ljudske kulture, ki je dotlej pomenila arhaično kulturo kmetstva, Novak zajema v svoje obzorje tudi »mestni jezik«, žargon in sleng, torej zvrsti pokrajinskega pogovornega jezika in interesne govornice.¹⁶

Nasprotno Milko Matičetov ne izhaja iz razlikovanja med omenjenima strokama, ampak mu gre za njuno spojitve: »Jezikoslovje in etnografija imata precej široko skupno polje dela. Dialektologijo bi nekateri hoteli celo podrediti etnografiji. To pa ni potrebno. Preučevanje živega jezika je vselej v zvezi s problemi, ki so lastni jezikoslovju, etnografiji in drugim vedam.«¹⁷ Te misli je Štrekljev rojak in v marsičem njegov naslednik navrgel v oddelku Ljudski jezik, ne da bi bil definiral, kaj mu ta zveza pomeni, kolikor je ne navežemo na »živi jezik«. Da je to sopomenka za narečja, dokazuje klic, ki ga štiri desetletja pozneje naslavlja na strokovno javnost, ko se zavzema za medsebojno sodelovanje med posameznimi panogami jezikoslovja in etnologije:

SAZU ne bi smela odložiti in potisniti v stran vse druge zvrsti jezika in se zavzemati le za slovar

¹³F. KOTNIK, *Slovenske starosvetnosti* (Ljubljana, 1943), 8–9: »Če bi zapisali celotni besedni zaklad kake vasi in pregledali, koliko besed ima abstrakten in koliko konkretni pomen, bi bilo to zanimivo, ker bi spoznali predmetno naziranje tega prebivalstva. Raziskovati moramo duševno vsebino jezika, premotrivati moramo jezik psihološko, kakor so znanstveniki to delali za primitivne narode. Psihologija jezika je med drugimi nalogami predmet narodopisja ... A jezikovna razmotrivanja v narodopisnem smislu so pri veliko narodih šele v povojih, pri nas pa s tem sploh začeli nismo ... Brez dialektičnega slovarja narodopisec ne bo mogel izhajati. Nam nudi Pleteršnik, ki zaznamuje navadno tudi kraje in vire za besedni zaklad, neizčrpljiv vir za razlago posameznih narodopisnih pojavov ... Narodopisec se bo zanimal seveda tudi za imenoslovje, za osebna, vulgarna (domača), krajevna in ledinska imena. Tudi z domačimi imeni rastlin in živali se bo bavil ...«

¹⁴V. NOVAK, O bistvu etnografije in njeni metodi, *Slovenski etnograf* IX (1956), 10. – ISTI, V spomin Richardu Weissu, *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* IV/2 (1962), 10.

¹⁵V. NOVAK, Ljudski jezik, *Slovenska ljudska kultura* (Ljubljana, 1960), 240–243.

¹⁶J. TOPORIŠIČ, *Slovenska slovnica* (Maribor, 1976), 17–22.

¹⁷Glej op. 9.

slovenskega knjižnega jezika. Bogastvo kateregakoli jezika – slovenski ne more biti izjema – ne izpričuje samo njegov sodobni knjižni jezikovni fundus, ampak besedni zaklad pripadnikov celotnega narodnega telesa, vseh narečij, ki se k njim prištevajo. Nov obogaten Pleteršnik bi bil potreben. Zato bi morali poskrbeti, da bi po krivici odloženo delo zanj teklo vzporedno z nadaljevanjem slovarja slovenskega knjižnega jezika. Posebna skrb naj bi veljala zajemanju leksikalnega bogastva iz žive ljudske govornice. Tak vseobsežni slovenski besednjak bi moral biti matica vsem drugim, etimološkemu še posebej.¹⁸

1.2 V nasprotju s tistimi etnologi, ki so skušali pojem ljudskega jezika kategorično razmejiti od pojma narečje, kaže, da jezikoslovcem to pomeni eno in isto – natančneje: ljudski jezik je zanje zbirni pojem za narečja.¹⁹ Zato ga primerjajo s /slovenskim/ knjižnim jezikom in ugotavljajo njune prednosti in šibkosti. Anton Breznik: »Ljudski jezik je tisti jezik, ki ga govori ljudstvo v svojih narečjih.« Ko na kratko pojasnjuje posebnosti slovenskega knjižnega jezika glede na njegov nastanek in vlogo, na podlagi načela: »Pismeni = knjižni – op. MS jezik nam ne dá popolne slike o slovenskem jeziku, pravo sliko o jeziku dobimo šele, če poleg pismenega jezika poznamo tudi ljudski jezik, kakršen živi v narečjih,« – zgodovinsko, zemljepisno in funkcijsko po kontrastivni metodi predstavi še tega, ne da bi spregledal postopno izravnavanje narečij pod vplivom knjižnega jezika v pogovorni jezik.²⁰

Martina Orožen se sprašuje: »Toda kaj je ljudski jezik?« Na vprašanje ne odgovarja naravnost, kot je to storil Anton Breznik, ampak si prizadeva pojasniti zapletenost in zahtevnost problematike, ki je povezana s standardiziranjem slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, pri čemer trdi: »Ljudski jezik, to je sočasna slovenska narečja, so postajala lahko le predmet opazovanja, raziskovanja, soočanja in končno že tudi znanstvenega opisovanja.«²¹ Na drugem mestu je vendar zaznati pogojnost njene rabe tega izraza, saj ga ima za »splošno, jezikoslovnonedoločljivo oznako«. Njene zadržke od njega izpričuje tudi pisanje v narekovajih, »ljudski jezik«

¹⁸ Pri tem se zavzema za interdisciplinarnost, za korektno sodelovanje z jezikoslovci: »Skepsa, ki jo nekateri slavisti, posebej lingvisti kažejo do etnografskega gradiva in etnografskega dela, je pač pogojena v tem, da si etnografi marsikdaj šele iščemo primernih metod. Etnografija kot samostojna in ne le pomožna veda je namreč dosti mlajša od lingvistike, se mora šele potegovati za svoj ugled in se večkrat dobredno otepati nevarnih notranjih sovražnikov, predvsem diletantizma.« M. MATIČETOV, *Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* (Ljubljana, 1973), 82–83.

¹⁹ A. V. ISAČENKO, *Narečje vasi Sele na Rožu* (Ljubljana, 1939), 5: »Splošna, vselej veljavna in v vsakem primeru uporabna definicija pojma 'dialekt' ni lahka. Vendar ne bo zgrešeno, če opišemo dialekt kot jezikovno celoto, ki se razlikuje od drugih, sebi jako sorodnih idiomov po svoji zunanji obliki (npr. glasovno, morfološko in leksikalno), kakor tudi po svoji posebni funkciji (npr. ohlapna občevalna govornica v nasprotju z negovanim govorniškimi jezikom, ali govorjeni jezik v nasprotju s knjižnim jezikom.« Str. 6: »... druga možna ožja definicija pojma dialekt: dialekt ima v okviru najtesnejše govorne soseske (npr. vaške srenje) funkcijo, da omogoča članom te soseske neprisiljeno medsebojno občevanje brez vplivov od zunaj.« Str. 6–7: »Oglejmo si sedaj pojem dialekt z ozirom na obseg po prostoru. Na temelju skušenj, ki smo jih dobili na Koroškem, smemo trditi, da si je vsled svojevrstnega naseljevanja po alpskih dolinah skoraj vsak kraj razvil svoje lastne jezikovne posebnosti.«

²⁰ A. BREZNIK, *Ljudski jezik, Narodopisje Slovencev, II* (Ljubljana, 1952), 5–11.

²¹ M. OROŽEN, *Narečje in knjižni jezik, XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana, 1988), 5–17.

ali izraža zadržanost s pristavkom »v tako imenovanem ljudskem jeziku.«²²

Od kod zadrega, pojasnjuje Boris Urbančič:

Oznaka ljudsko pomeni v jeziku dvoje: tisto, kar ni knjižno, ali pa tisto, kar zajame preprosta govornica, predvsem na podeželju. V tem smislu je treba razumeti tudi ljudsko govornico oz. ljudski jezik. Sodobno jezikoslovje se teh izrazov večinoma izogiba, ker imajo v puristični terminologiji drugačen pomen in so zaradi tega postali nejasni. Namesto njih se uporablja narečno ali dialektično, pogovorno ali dialekt, pogovorni jezik, vsakdanja govornica.²³

Marica Bergant po Basilu Bernsteinu navaja, da ljudski jezik označujejo preprosti konkretni simboli, posebna miselna struktura »opisovanja pojavov naokrog« in močni socialno čustveni poudarki.²⁴

Božo Vodušek v svojem znamenitem eseju *Za preureditev nazora o jeziku*²⁵ skuša razložiti pojem »ljudskega jezika« z razmejitvijo od knjižnega jezika:

Pri podrobnejšem analiziranju pogojenosti jezika pa je potrebno najprej bistveno razlikovanje med ljudsko govornico in književnim jezikom. Ljudska govornica je prvotna oblika jezika, ki je obstajala že zdavnaj pred iznajdbo pisave in tudi pred organizacijo kakršnihkoli političnih enot. Podzavestno vznikli govorniki jezika je ona oblika jezika, ki stoji ob začetku človeške kulture in ki še danes živi v vseh dialektih vseh nešteti jezikov sveta. To pa, kar na splošno imenujemo jezik, je bodisi abstraktna klasifikacija slovnice, bodisi, in to največkrat, književni jezik, ki je šele mnogo, mnogo pozneje v zelo pozni dobi človeške kulture bil zavestno stvorjen na različnih krajih na podlagi govornega jezika. Pravzaprav moremo o pravem književnem jeziku govoriti šele v trenutku iznajdbe pisave in stvoritve socioloških in političnih enot. Dočim je glavni znak govornega jezika podzavestnost, je književni jezik, ki se je ustvaril na njegovi podlagi, zmeraj rezultat zavestnega duha. Iz enega ali več dialektov se je storil kot organiziran sistem izražanja, več ali manj obvezen za določeno socialno ali politično skupnost, pri čemer so bistveno vplivali prav socialni in politični momenti. Književni jezik je drugotna oblika, le govorniki jezika je prvotna, s čimer ni rečeno, da ne more postati tudi književni jezik do neke mere govorniki jezika, a kljub temu ohrani svoj bistveno drugotni značaj. [...] Niso pa samo dialekti krajevno pogojeni, ampak imamo poleg njih še celo vrsto govornih jezikov, ki so pogojeni po socialni plati. Taki so na primer govorniki jezikov različnih stanov in poklicev, ki navpično režejo tisto jezikovno celoto, ki je združena pod okriljem določenega književnega jezika, dočim jo režejo prvotni socialno nediferencirani dialekti vodoravno.

Božo Vodušek nasproti »književnemu jeziku« loči »govornjeno ljudsko slovenščino«, »ljudsko govornjeno slovenščino« in »ljudsko govornico«.²⁶

Morda se naslanja na Voduška Stanko Bunc, ko loči knjižni govor in ljudski govor. Prvega razume vsak Slovenec, izšolan in neizšolan, v središču Slovenije prav tako kakor na robu. Drugi je omejen le na del njenega ozemlja in je zaradi posebnih glasov in oblik ter svojevrstnih izrazov marsikateremu Slovincu težko razumljiv ali celo nerazumljiv. Prvega uporabljamo v omikanem govoru in v knjigah, drugi živi med preprostimi ljudstvom.²⁷

Kaj mu v jedru pomeni ljudski jezik, je, sicer mimogrede, nakazal F. Zadavec v

²² M. OROŽEN, Slovenska duhovščina in slovensko jezikoslovje v 18. in 19. stoletju, *Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja* (Ljubljana, 1989), 110, 112, 115, 116, 118, 120.

²³ B. URBANČIČ, Ljudsko in tuje v jeziku, *Delo*, 7. marca 1970, 18.

²⁴ M. BERGANT, *Teme iz pedagoške sociologije* (Ljubljana, 1970), 41.

²⁵ B. VODUŠEK, *Za preureditev nazora o jeziku*, *Krog*, ur. R. Ložar (1933), 70–71.

²⁶ Glej op. 25, str. 67–68.

²⁷ S. BUNC, *Slovenska jezikovna vadnica*, IV (Ljubljana, 1956), 8–9.

študiji o Cankarjevem jeziku;²⁸ »Že leta 1899 je povedal, da tudi sam hoče pisati ljudski, naraven jezik, takoj pa dodal, da za tak jezik ne zadošča znanje slovenske slovnice. Odbil je načelo 'preprosto' pisanje, 'preprost' jezik – surovost.« Tu zvezo o konotaciji, ki v zvezi z jezikom in ljudskim še posebej, sploh še ni bila načeta, a bi lahko bila pomemben predmet etnološke analize.

1.3 Romantična zagledanost v »čisti narodov govor« se je v nekaterih primerih zavlekla že v 20. stoletje. Zdi se, da ji je podlegel celo Joža Glonar.²⁹ Kot da ni imel pred očmi vseh silnic, ki so vplivale na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika, je trdil, da je knjižni jezik »umetna, kompromisna stvaritev«, kakor tudi skoraj na las enako ugotavlja Anton Breznik (»...je bolj ali manj umetna tvorba«).³⁰ Če nekateri to dejstvo jemljejo kot predsodek proti normiranemu sredstvu za sporočanje, ga je vendarle treba vzeti realno, za kar si je modro prizadeval v okviru dognanj svojega časa Božo Vodusek,³¹ dandanašnji pa se je mogoče poučiti o tem pri Daliborju Brozoviću, ko razlaga temeljne pojme v jezikoslovju:

Idiom kot kakovostno in hierarhično nevtralen in specifični izraz se klasificira po treh merilih: ne/organskost, ne/konkretnost, višja/nižja hierarhična stopnja. [...] Organski so taki idiomi, ki so se razvili v okviru konkretne etnične enote in civilizacije in zadovoljujejo samo njene lastne komunikacijske in ekspresivne potrebe. Atributa 'etnični' ni treba jemati tu kot sinonim za 'avtohton' ali 'genetsko čist', ker geneza dane skupnosti ali njene civilizacije (=kulture) tu ni bistveno zanimiva. [...] Krajevni govor, ki je organski idiom najnižjega ranga, je edino konkreten. Vsak organski idiom višjega ranga je abstrakten, in kolikor višji je rang, toliko večja je abstraktnost ... Ker je krajevni govor konkretni organski idiom, je očitno, da je v jezikoslovnem smislu sistem ...³²

Brozovičev sistem jezikovnih pojavov še vse drugače zadira, ko se obleče v življenjsko gradivo. Tu pride prav že omenjena študija Martine Orožen, ko razlaga nastanek in vlogo posameznih jezikovnih tipov najprej čisto načelno in nato ob slovenskem primeru. Kot nemški etnolog Hermann Bausinger,³³ pride do enakega

²⁸F. ZADRAVEC, Cankarjevi pogled na jezik, *Elementi slovenske moderne književnosti* (Murska Sobota, 1980), 9–34. Nasproti temu prim.: »Finžgarjeva veličina je, da je znal tako srečno povezati ljudstvo in vero – seveda ob visoko zavedni narodnosti ... Zaslutil je (posebno v kasnejših delih) njegov jezik, ga dvignil na izjemen estetski nivo; dal tako model najvišjega ljudskega jezika in dokončal, kar je začel Levstik v Krpanu. Potrč je že na meji spakovanja.« T. KERMAUNER, *Bog in slovenstvo* (Ljubljana, 1993), 232.

²⁹J. GLONAR, Korespondenca med Kopitarjem in J. Grimmom, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XIX* (Ljubljana, 1938), 134: »Grimmovo načelo, da je treba pri študiju kakega jezika v prvi vrsti upoštevati čisti narodov govor, ne pa knjižni jezik, ki je umetna, kompromisna tvorba, se je popolnoma skladalo s Kopitarjevimi nazori. Oba sta pravilno umevala pomembnost živih narečij in potrebo knjižnih jezikov, osnovanih na temelju čiste, žive narodove govorice.« Za odpravljanje predsodkov do narečja je tudi Tom Priestly v tej zvezi zapisal: »Ne zavedajo se, kako nenaravna, kako umetna, kako skonstruirana je večina knjižnih jezikov.« T. PRIESTLY, Izbira jezika na Koroškem: dva paradoksa, *Nova revija* (1978/79), št. 7, 1775.

³⁰Glej op. 24, str. 5.

³¹Glej op. 25, str. 66–76.

³²D. BROZOVIĆ, Slovenski standardni jezici i usporedna slavistika, *Standardni jezik* (Zagreb, 1970), 10–46.

³³H. BAUSINGER, *Dialekt als Sprachbarriere?* (Tübingen, 1973), 9–27.

rezultata, ko med drugim sklene: »Problematika dialektologije je problematika par excellence čisto sociološka.«³⁴ Ko s tega stališča utemeljuje nujnost po obstoju »standardnega jezika« (D. Brozović: »Za njegovo definicijo je bistveno, da je avtonomen vidik jezika, vedno normiran in funkcionalno polivalenten ...«),³⁵ se tudi njeno razpravljanje izteče v ugotovitev, kakor jo je najkrajše mogoče izreči z besedami: »Vsak knjižni jezik je politikum.«³⁶ ali: »Ustoličenje nekega dialekta ali narečja za knjižni jezik je med drugim vedno tudi politično dejanje.«³⁷ In še bolj slikovito: »Knjižni jezik je narečje z vojsko.« Pomeni, da lahko katerokoli narečje v določenih političnih (in morda tudi vojaških) okoliščinah postane knjižni jezik. Jezikoslovci so prepričani, da imajo (z izjemo pidžinskih jezikov)³⁸ vse socialne zvrsti, tako knjižni jezik kot narečja, iste strukturalne lastnosti, da pa so položaj knjižnosti dosegle le tiste, ki so imele podporo vladajočih in akademij.³⁹ Tom Priestly ob govoru Sel na Koroškem, ne skriva, zakaj omenjene rezke misli. V svoji obravnavi bije plat zvona za koroška slovenska narečja pri dvojezičnih Koroščih. Pravila diferencialne rabe knjižnega jezika in narečij so navadno znana vsem in resnične izbire med njima sploh ni: »višja« socialna zvrst se pričakuje v določenih položajih, »nižja« v drugih. Prva naj bi bila tudi »pomembnejša«, »boljša« in »privlačnejša«. Tako ima v tekmovanju 'šrifta' in 'svenja' prvi velikansko prednost. Priestly s izrazom 'šrift', naslanjaje se na slovenske Korošce same, označuje knjižni jezik, z izrazom 'svojenje' (= slovensko) pa narečje. Priestly neprizanesljivo odkriva, od kod in zakaj tolikšni predsodki do narečja,⁴⁰ a tudi ne skriva svoje sle slutnje, če se bo proces njihovega podcenjevanja nadaljeval: »Sovražno razpoloženje do 'svenja' bo v končni fazi pospešilo izumrtje 'šrifta'.« Materinščina pomeni nujen temelj za učenje drugih jezikovnih sistemov. Kdor hoče znati knjižno, mora sprejeti vase vsaj narečje svojega kraja z vsem notranjim ustrojem in zgodbo [...] Edini nesporazum med 'svenjim' in 'šriftom' je boj za spoštovanje in priznanje. Ne eden ALI drugi, pač pa eden IN drugi. 'Šrift' IN 'svenj' lahko drug drugega le krepi. Na Koroškem imata vsak zase (drug brez drugega) manj prihodnosti, morda je sploh nimata. Skratka: s podporo 'svenja' bi Korošci pomagali tudi 'šriftu', s preziranjem 'svenja' pa bodo 'šrift' obsodili na smrt. Avtor

³⁴ Misel je povzeta po poljskem jezikoslovnem teoretiku W. Doroszewskem. Glej op. 21, str. 5.

³⁵ Glej op. 30, str. 28.

³⁶ J. TOPORIŠIČ na tiskovni konferenci ob izidu zbornika: Srednji vek v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi (Obdobja, 10), Ljubljana, 19. 10. 1989, v Kulturnoinformacijskem centru v Ljubljani.

³⁷ V. KALENIČ, Usoda kajkavskega dialekta, *Slavistična revija* XVII (1969), 187.

³⁸ T. PRIESTLY, »Bodite ponosni na svoj jezik« »Hubrajtajte se s svojo sprahu«, *Celovski zvon* VII/23 (1989), 66: »Kadar kak jezik izumira, postaja vedno bolj preprost = postaja pidžin (pidgin). To sploh ni več jezik, nima sklona, spola, števila, tako rekoč nima več gramatike.«

³⁹ T. PRIESTLY, glej op. 29.

⁴⁰ Glej op. 38: »Izobraženci se ga izogibajo kot jezika najnižjega družbenega sloja, čemur se mora vsak, ki se hoče »povzpeti«, na daleč izogniti. Še huje je, da ga ima del koroških Slovencev za »jezik asimilirancev«, torej za jezik tistih, ki jim ni do narodnostne opredelitve, po drugi strani pa, da se apriori misli, da je v njem toliko germanizmov, da bi bilo čudno ali celo sumljivo, če bi ga tisti, ki hočejo izraziti narodnostno pripadnost, uporabljali kot sredstvo sporazumevanja.«

naravnost roti slovenske koroške kulturne delavce, naj, če ne želijo z nadaljnjim zanemarjanjem 'svenja' ogroziti 'šrifta', takoj ukrepajo in začnejo 'svenju' dajati prednost v tistih položajih, kjer je njegova vloga mogoča in smiselna.⁴¹ Z enakim namenom kliče prebivalcem Sel: bodite ponosni na svoj jezik.⁴² Predavanje s tem naslovom jim je posredoval v njihovem narečju – za dokaz, da njihov način izražanja ni nič manj vreden kot 'šrift'. Z njim si prizadeva tudi učinkovito pobijati dvome o smiselnosti njegove rabe in prenašanja na otroke.

Morda prav dejstvo, kako knjižni jezik »pride na oblast«, pojasnjuje njegovo že vnaprejšnjo prednost pred tisto zvrstjo, ki je bila in je večinoma še tako v jezikoslovju kot etnologiji poimenovana kot ljudski jezik. Valens Vodušek povezuje odpor do njega z zavračanjem vsega ljudskega v našem kulturnem življenju. Že nekaj desetletij pred Priestlyjem se zavzema za javno rabo narečij, npr. v intervjujih v avdiovizualnih sredstvih obveščanja, in to utemeljuje z dejstvom, da po svetu to že zdavnaj počno: poteguje se za ustrezne oddaje v njih, še posebej pa kot zagnan terenski delavec opozarja na izgubljanje besedja, ker ga nihče sistematično ne zbira, »le nekaj osamljenih slavistov ... iz ožjega rojstnega kraja ... Ali bomo čakali, da bo zapadlo vse to izrazno bogastvo v pozabo? Ali se ne zavedamo, kakšen dragocen material s čisto znanstvenega jezikovnega in etimološkega in zgodovinskega stališča puščamo vne-mar.«⁴³

Tudi Zmaga Kumer se zgraža nad tistimi, ki preganjajo narečje kot nekaj manj vrednega, »kot da se že sama ne izgublja dovolj hitro pod vplivom javnih občil in šole«. Pri tem ne gre za ohranjanje narečij za vsako ceno ali nasprotovanje knjižnemu jeziku (»saj bi bilo to enako nespametno, kot če bi kdo zahteval, naj v korist naravnih gozdov posekamo umetno zasajene parke«), gre le za to, da jim priznamo primeren položaj ob knjižnem jeziku, saj so del izročila, del naše ljudske duhovne kulture, in to ne najmanjši. Zvestoba domačemu jezikovnemu izročilu in skrb za čistost materinščine v govoru in pisavi je znamenje kulturnosti.⁴⁴ Za oba avtorja je torej vprašanje narečij oz. v njuni terminologiji »ljudske govornice« ne le vprašanje vloge, ampak tudi morale.

Vendar ne gre spregledati povezovalne vloge knjižnega jezika in dejstva, da imajo narečja le omejeno prostorsko funkcijo.⁴⁵ O nevarnosti »pokrajinskega partikularizma oz. razsredinjenosti« slovenščine glede na sosesčino drugih jezikov, ki lahko nanjo

⁴¹ Glej op. 29, T. PRIESTLY, n. d., 1779 in poleg tega še: Mukicsné Kozár Mária, Felsözölnök – Marija Kozar Mukič, *Gornji Senik* (Szombathely – Ljubljana, 1988), 150: »Če bi pri pouku knjižne materinščine izhajali iz narečja, bi dosegli boljše rezultate.« G. D'ARONCO – M. MATIČETOV, *Folklorna anketa v Furlaniji, 1946: Odgovor slovenskih šolarjev, Slovenski etnograf III/IV* (1951), 326–327.

⁴² Glej op. 38, str. 63–73.

⁴³ V. VODUŠEK, *Ljudski jezik – naša kulturna pastorka, Glasnik Slovenskega etnografskega društva VII/1–2* (1966), 2–3: »Z nebotičnikov naše 'kulture' gledajo mnogi zviška tudi na naš ljudski narečni jezik, kot da bi nas bilo sram slovenske kmečke hiše, iz katere smo pravzaprav vsi izšli, če ne eno generacijo nazaj pa pred dvema ali kvečjemu tremi ... Nekako parvenijsko zagledani v našo 'visoko' kulturo belega kruha in vzvišenega knjižnega jezika, zanemarjamo vse, kar diši po sveži zemlji in ima v sebi sok in modrost preprostega ljudskega človeka ...«

⁴⁴ Z. KUMER, *Uvod v glasbeno narodopisje* (Ljubljana, 1969), 38. – ISTA, *Kam bi s to folkloro* (Ljubljana, 1975), 22–23.

pogubno vplivajo, zavzeto piše Jože Toporišič.⁴⁶

2 Besede in stvari

Wörter und Sachen je bil naslov časopisa, ki ga je izdajal Rudolf Meringer, njegov sourednik pa je bil Matija Murko,⁴⁷ tako da so tudi slovenski jezikoslovci in etnologi sodelovali v njem. Z njim sta želela pospeševati novo metodo pri reševanju jezikoslovnih in etnoloških vprašanj, in to na podlagi dejstva, da jezik hrani veliko »značilnih izrazov za predmete iz materialne kulture, s katerimi je mogoče razložiti poreklo posameznih form«.⁴⁸ Nadaljni pomemben korak je bila obogatitev te metode z zemljepisnimi prijemi. Najpomembnejši sad teh prizadevanj so danes jezikovni, jezikovno-etnološki in etnološki atlasi.⁴⁹ Hugo Moser pravi, da kakor hitro se jezikovno opazovanje usmeri od notranjih sestavin jezika tudi na posamezne jezikovne plasti in se sprašuje o svetovnih nazorih, tj. kulturnem zaledju (= civilizacijski ravni) njihovih nosilcev, se pogosto približa etnološkim raziskavam. Jezikovno-geografska metoda je bistvena za dialektologijo. Ta razčlenjuje »ljudski jezik« v prostoru in skuša ugotoviti vzroke za njihovo ločevanje. Dokler se je omejevala le na glasoslovje, je bila zgolj jezikoslovno relevantna, ko pa se je od glasoslovnih atlasov preusmerila k besedju, je postala privlačna tudi za etnološko raziskovanje, posebno kadar so bili slovarji ali atlasi zasnovani predmetno/stvarno.⁵⁰

Andre-Georges Handricourt ima lingvistične atlase za rezultat ekstenzivnega vidika raziskovanja narečij. Zajemajo širša področja in pobuda zanje prihaja »z vrha«. Najprej je npr. izšel lingvistični atlas za celo Francijo, nato so na predlog francoske prestolnice določili univerzitetna središča po celi državi, kjer naj bi začeli sestavljati pokrajinske jezikovne atlase. Sad intenzivnega vidika raziskovanja narečij so monografije. Pobude zanje prihajajo »od spodaj«, saj jih navadno pripravljajo zavzeti posamezniki.⁵¹

Če omenjeni avtor lahko govori o bibliografiji narečnih slovarjev, bi bilo za slovenske razmere zaželeno sestaviti vsaj bibliografijo člankov, ki raziskujejo predmetno (v konkretnem pomenu besede) izrajze. Za etnologe (enako za prevajalce) je pač najbolj uporabna razvrstitev po snovi, po korenih bi bila bližja etimologu. Tu bi s pridom prišli v poštev računalniki. Tako bi se izkazalo, da je tudi pri nas s tega vidika vendar že marsikaj narejeno, le pravega pregleda nimamo nad tem, kaj šele kritično oceno.

⁴⁵ B. POGORELEC, ustno, junija 1993, Ljubljana.

⁴⁶ J. TOPORIŠIČ, O Urbančičevi jezikoslovni kulturi, *Slavistična revija* XXV (1977), 362, 367.

⁴⁷ F. KOTNIK, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje slovencev*, I (Ljubljana, 1944), 38. Glej op. 13, str. 8.

⁴⁸ R. LOŽAR, Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen, *Narodopisje Slovencev*, I (Ljubljana, 1944), 19. Glej tudi op. 9.

⁴⁹ Glej op. 9.

⁵⁰ H. MOSER, *Volkskunde und Sprachwissenschaft*, predavanja z mednarodnega kongresa folkloristov v Arnhemu na Nizozemskem, 20–23. septembra 1955, tipkopis, 5–7.

⁵¹ A. G. HANDRICOURT, Linguistique et ethnologie, *Ethnologie Française* (Pariz, 1973), št. 3–4, 217–219.

Jakob Kelemina je na jezikoslovna, literarnozgodovinska, pravnozgodovinska in druga vprašanja gledal tudi z zornega kota etnologije. Za imeni je povsod iskal stvari, zato so njegovi odgovori na zapletena vprašanja besednih in pravnih starin kljub lakoničnosti prepričljivi.⁵² Podobno rad se je loteval vprašanj z meje jezikoslovja in etnologije Ivan Koštial, ki je pisal o etimologijah nekaterih besed, o imenih, priimkih itd.⁵³ Vilko Novak naravnost jezikovne vrednote imenuje (t. i. ljudska) lastna imena, tako osebna, hišna, ledinska, krajevna.⁵⁴ V tem pogledu so predvsem za zgodovinsko etnologijo poučni Franceta Bezlaja Eseji o slovenskem jeziku.⁵⁵

Največje etnološko botanično delo so Prinosi slovenskim nazivima bilja Janka Barleta, ki je objavil tudi lastna imena domače živine, imena goveda in perutnine.⁵⁶ Najtemeljitejša študija s tega področja pa je Milka Matičetova o bedenicah (=narcisah). Cvetlica »ni ne zdravilna, ne koristna, ne škodljiva, le lepa«, a je zbral zanjo čez sto imen in ugotovil kar deset meril, po katerih je lahko dobila ime.⁵⁷ Podobno je obdelal slovenska imena za zvezde⁵⁸ in še marsikaj, posebno rad tre orehe, ki jih nabira v Reziji.⁵⁹ Lokalno omejeni, a kolikor mogoče skrbno sta zbrani izrazi za mlinarstvo pri Slovencih v Avstriji⁶⁰ in za promet na Žirovskem.⁶¹

Ko bi se vsaj že opravljeno delo na tem področju sistematiziralo, bi imeli verjetno pokazati več, kot se zdi, in prevajalci ne bi imeli toliko težav pri svojem delu (pač tudi zato marsikdaj kujejo ponesrečene izraze). Narečja pa iz/umirajo!

Seveda so pristopi zelo različni in tudi različne ocene, a zaradi pomanjkanja moči na tem področju je še daleč od tega, da bi dobili kaj takega, kot je zajeta knjiga o terminologiji gozdarskega orodja in dela v švicarskih Alpah⁶² ali stavb in hišne opreme v Vojvodini.⁶³

Zato etnologija pozdravlja kritične ugotovitve A. Lipovec, da slavistiki ne zadošča le taka dialektologija, ki se je oblikovala v okviru zgodovinskega jezikoslovja: »Popisovala je fonološki in morfološki ustroj narečnega jezikovnega sistema in deloma upoštevala geografske in zgodovinske določilnice pri njunem nastajanju. Premalo je slovenska dialektologija raziskovala leksikalno bogastvo posameznih narečnih območij s slovenskega etničnega ozemlja in zato niso dovolj zbrana

⁵² J. KELEMINA, In memoriam, *Glasnik slovenskega etnografskega društva* I/4 (1957), 22.

⁵³ M. MATIČETOV, Ivan Koštial (1877–1949), *Slovenski etnograf*, III/IV (1951), 393–399.

⁵⁴ Glej op. 15, str. 242.

⁵⁵ F. BEZLAJ, *Eseji o slovenskem jeziku* (Ljubljana, 1967).

⁵⁶ Glej op. 47, str. 42.

⁵⁷ M. MATIČETOV, »Bedenice«: Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones* (1976/77, 1979), št. 5/6, 277–300.

⁵⁸ Glej op. 18.

⁵⁹ M. MATIČETOV, Lanita, *Jezik in slovstvo* XXXIV (1988/89), 81–88. – Prim. tudi *Letopis SAZU* (Ljubljana, 1975), 202; (Ljubljana, 1979), 23 in (Ljubljana, 1980), 159.

⁶⁰ H. LAUSEGGER, Wassermühlen im südlichen Kärnten: Volkskundliche und terminologische Aspekte, *Carinthia* (Celovec) 1985/I, št. 175, 299–321.

⁶¹ M. STANONIK, *Promet na Žirovskem* (Žiri, 1987).

⁶² A. MAISSEN, *Werkzeuge und Arbeitsmethoden des Holzhandwerkers in romanisch Bünden: Die sachlichen Grundlagen einer Berufssprache* (Ženeva – Zürich, 1943).

⁶³ G. VUKOVIĆ, *Terminologija kuće in pokućstva u Vojvodini* (Novi Sad, 1988).

poimenovanja slovenskih realij oz. pričevanja o slovenski duhovni in materialni kulturi. Pri stičišču predmeta etnologije in jezikoslovja bo dialektologija tista, ki se bo morala v skladu s sodobnimi smermi v jezikoslovju nasloniti tudi na delovne izkušnje in izsledke etnologov, le-ti pa naj bi v svojih študijah zapisovali pokrajinska poimenovanja slovenskih realij.⁶⁴ A ob novi usmeritvi slovenske etnologije se je postavilo vprašanje, ne le, ali ta to še hoče početi, ampak tudi, ali je tega še sposobna.⁶⁵ Tudi ljubiteljsko zbirateljsko delo mora biti strokovno.⁶⁶ Poimenovanje realij je namreč tudi besedje. Tu se srečujeta etnologija in dialektologija. A doslej sta natisnjena le dva dialektološka slovarja (Črnovrški dialekt,⁶⁷ Slovar beltinskega prekmurskega govora),⁶⁸ za enega (kostelski govor⁶⁹) pa je gradivo zbrano. A za vsako dialektološko bazo bi bilo prav imeti vsaj po en tak slovar. Poglavitni problem je, da zanje še ni ustrezne vprašalnice.⁷⁰

Strokovnjaki na različne načine utemeljujejo tesno povezavo etnologije in jezikoslovja (= dialektologije in leksikografije) pri preučevanju posameznih vprašanj, ki zadevajo obe vedi. Pred očmi imajo temeljno zgodovinsko problematiko: »Samo skupen napor etnologov, lingvistov in arheologov daje rezultate v iskanju odgovorov na bistvena vprašanja o etnogenezi in etnične zgodovine.«⁷¹ K. Heeroma razločuje 1. splošno besedje za jezik na splošno; 2. specialno za določen stil in jezikovno področje; 3. osebno pri umetnikih in drugih ustvarjalnih osebnostih. Etnologija se največ ukvarja s specialno slovnico in besedjem skupnosti, ki jih obravnava. Splošna jezikovna struktura sicer duhovno povezuje, a le abstraktno. Šele konkretna realizacija gradi dom, v katerem moreta stanovati govorec in poslušalec.⁷² Tu je že nakazana problematika naslednjega razdelka.

Slovaško jezikoslovje se strinja s tistimi, ki vidijo stičišča med njim in etnologijo

⁶⁴ A. LIPOVEC, Ustno slovstvo kot predmet etnološke literarne in folkloristične znanosti, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* XX/2 (1980), 107–108.

⁶⁵ B. GRAFENAUER se ob novi usmeritvi slovenske etnologije sprašuje, ali to, da pomembna področja svojega nekdanjega dela (»ustnega slovstva in folklore sploh«) prepušča drugim, tako imenovanim matičnim vedam, ni nasledek dejstva, da našim vodilnim etnologom na Fakulteti po odhodu Vilka Novaka in tudi katerim zunaj Fakultete manjka jezikoslovna izobrazba. B. G., Ali so mogoči »pogledi« na katerokoli znanost brez obravnavanja njene svojske metodologije? (*Traditiones* 1984, št. 10–12, 216).

⁶⁶ S. HORVAT, O slovenski narečni leksikografiji, *Celovski zvon* IX/31 (1991), 84–86; *Celovski zvon* IX/33 (1991), 82–84.

⁶⁷ J. TOMINEC, Črnovrški dialekt (Ljubljana, 1964).

⁶⁸ V. NOVAK, *Slovar beltinskega prekmurskega govora* (Murska Sobota, 1985).

⁶⁹ S. HORVAT, Jože Gregorič in njegov Slovar kostelskega govora, *Jezik in slovstvo* XXXIV (1988/89), 73–75.

⁷⁰ Diskusijski prispevki, razgovori ob referatih, pripombe in mnenja, *Glasnik SED*, glej op. 64, str. 115. M. OROŽEN razmišlja, da bi za začetek prilagodili etnološko vprašalnico. – Prim. M. STANONIK, *Jezik* (Ljubljana, 1977: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnice, X), 1–35.

⁷¹ A. S. HEARD, Problems of Ethnolinguistics and Anthropology of the Russian North in Soviet Linguistics, *Ethnologia Slavica* XX (Bratislava, 1988), 137–145.

⁷² K. HEEROMA, *Volkskunde und Sprachwissenschaft*, predavanje z mednarodnega kongresa folkloristov v Arnhemu na Nizozemskem (1955), 4.

na področju besedja. »Medtem ko je jezik predmet jezikoslovja v vseh svojih ravni- nah: zvočni, slovnični in besedoslovni v navpičnem in vodoravnem prerezu, se naj- bolj približuje etnološkim raziskavam besedijska plast ... Pri študiju besedja je izha- jati iz obdelave take resničnosti, kakršna je bila v določeni razvojni fazi v zavesti govorečih.« Ko so npr. ljudje uvrščali čaranje med realne protidružbene dejavnike, so besede čarati ipd. pomenile nekaj drugega kot danes, ko vsebujejo pomenske poteze nerealnosti. Že iz tega se vidi, da je tukajšnje pojmovanje leksikoloških vprašanj bolj zapleteno in ne le zadeva slovarjev. To dokazuje tudi zamisel o pomenu (slovaških) je- zikovnih spomenikov za etnologijo in stik le-te z jezikoslovjem na temelju zgodovine slovaškega jezika: jezik kot predmet jezikoslovja ni le sredstvo sporočanja med člani iste skupnosti, ampak tudi orodje za prenašanje obvestil iz roda v rod. To vlogo izpolnjuje tako, da more z njegovo pomočjo določena skupnost poimenovati vsak tvarni, duhovni in družbeni pojav v svoji kulturi in proizvodnji. Ne glede na to, ali je to sporočilo v ustni ali pisni obliki, je dejavnik kulturnega povezovanja in poleg tega predpogoj za prevzem in prenašanje kulture in drugih vrednot med posameznimi ge- neracijami. V tem smislu izpolnjujejo svojo temeljno vlogo tudi (slovaški) jezikovni spomeniki – ne le pri spoznavanju starejših oblik (slovaškega) jezika (= predmet je- zikoslovja), ampak tudi preteklih oblik življenja in proizvodnje (= predmet etnolo- gije).⁷³ Rudolf Kuchar se zaveda, da »samostojnost vede izhaja iz strogo zamejenega predmeta in specifične metode njenega raziskovanja, a to naj ne pomeni njene izo- lacije«: »Za dobro in globoko analizo poznavanja etnoloških pojavov se je dobro gibati na mejah več znanstvenih disciplin.«⁷⁴

H. Bausinger brez strahu, da bi ga doletel očitek staromodnosti, priznava, da mu gre v tej zvezi za nekakšno vnovično združitev germanistike (torej filologije) in et- nologije, kakor sta si bili v marsičem identični v 19. stoletju. A njega ne veseli jezi- kovno izročilo. Ko se je v 60. letih poslovlila predstava o načelno brezčasni temeljni strukturi ljudske kulture in se je poudarek z mitične trajnosti premaknil k zgodovin- skemu spreminjanju, je postal mogoč poseg etnologije tudi v sodobnost,⁷⁵ kar ji omogoča sociološko označeno raziskovanje jezikovnih pojavov.

3 Etnografija komunikacije

Pojem prihaja z ameriške celine.⁷⁶ Medtem ko se je klasično jezikoslovje zadrževalo zgolj pri ubesedenih proizvodih, novejši smeri poudarjajo tudi širši antro- pološki vidik človekovega sporočanja, saj poleg jezika in besedila upoštevajo tudi njegovega avtorja/govorca in sobesednika le-tega. V tej zvezi govorimo o neposred- nih in posrednih skušnjah. Prve so zunanji dejavniki besedila, druge pa zgodovinske skušnje, navade ipd., ki imajo pri denotaciji in konotaciji besedila pomembno vlogo. Prav tu po mnenju Brede Pogorelec prihaja do stika jezikoslovja in etnologije.⁷⁷

⁷³R. KUCHAR, Z interdisciplinarnih aspektov využitia slovenských jazykových pamiatok, Gemer, *Národopisné štúdie* IV (Bratislava, 1981), 38–58.

⁷⁴H. BAUSINGER, Jezik v etnologiji, *Traditiones* XVI (1987), 35–49.

⁷⁵Glej op. 74, str. 37.

⁷⁶D. HYMES – D. HAJMZ, *Etnografija komunikacije*, prev. M. Radovanović (Beograd, 1980).

⁷⁷B. POGORELEC, Slovensko jezikoslovje in slovenska etnologija: Kako v prihodnje? *Glasnik slovenskega etnološkega društva* (1980), št. 2, 100.

Slavko Kremenšek osvetljuje zadevo še v drugačni luči: medtem ko je preučevanje materialne kulture in nekaterih drugih kulturnih pojavov v glavnem mogoče s pomočjo neposrednega opazovanja, se je načinu mišljenja in drugim vprašanjem iz duhovnega življenja raziskovane skupnosti mogoče približati le s poznavanjem njenega jezika. Iz njega odsevajo medsebojni odnosi, razmerja do naravnega in nadnaravnega sveta. Jezik je posrednik med človekom in njegovim družbenim okoljem; iz jezikovnih pojavov je razvidna dialektična zveza med objektivnim svetom in človekom kot subjektom v razvojnem poteku kulture. V skladu z novo zasnovano etnološkega predmeta mu omejitev na t. i. ljudski jezik seveda ne zadošča; merilo za etnološko razpravljanje je po njegovem tudi v tem primeru odmevnost, razširjenost in tipičnost kakega narečja, žargona, določene frazeologije. Kot že drugi pred njim, se posebej ustavlja pri osebnih imenih, ki so zaradi šeg in mode pri njihovem izbiranju zelo poučen kazalec za predstavitev kakega življenjskega stila.⁷⁸

Tu je prišel čas za omembo skrivnega govora kot posebnega načina sporočanja med tistimi, ki si ga pridobijo. Deluje torej v zaprtem krogu. Ne gre le za jezik rokovančev, ampak tudi npr. rezijanski skrivni govor. O njem je J. B. de Courtenay le zvedel, vanj pa mu ni bilo mogoče prodreti – saj je bil tedaj ta govor še v polni veljavi in so ga njegovi uporabniki skrbno čuvali. M. Matičetovu se je v dvanajstih letih posrečilo zbrati okrog tristo besed, rekel in metaforičnih stavkov iz tega govora in tudi prepričljivo razložiti. Zakaj? Zato, ker nima več prave vloge. K njemu so se zatekali Rezijanci kot k obrambnemu sredstvu, ki je vsaj delno prekrilo njihovo vsakdanjo govorico, kadar so se srečevali na svojih poteh po svetu.⁷⁹

Ob tem se poraja vprašanje, ali ne bi bilo mogoče tudi pretirano uporabo prevzetih besed razlagati kot sodobno rabo skrivnega jezika. Te besede so skrivni jezik današnjega časa. Zdravniki neprijetna, neprimerna dejstva poimenujejo s prevzeto ali latinsko besedo ne le zaradi stroke, ampak tudi zato, da podaljšajo čas, ko mora prizadeti zvedeti nezaželeno resnico. Tudi drugače se izobraženci kdaj umaknejo k njim pred nepoklicanimi. Primer WC za stranišče je postal v tem okviru že zelo nedolžen. V sredstvih javnega obveščanja marsikdaj deluje obrambni mehanizem, zadrega pred poimenovanjem reči v smislu »Reci bobu bob in popu pop« prav po postopku »skrivnega jezika«. Ob vsem tem seveda gre tudi za modo, ponašanje in postavljanje ter napačno rabo, vendar ne vse to nujno hkrati v enih in istih okoljih.

V etnološki strokovni literaturi je mogoče najti vrsto predlogov, kaj vse bi utegnilo biti predmet njenega študija v zvezi z jezikom, pogrešamo pa metodoloških predpostavk, kako zadanim problemom priti do živega. Med najbolj prepričljivimi v tem pogledu je že omenjeni K. Heeroma: predmet jezikoslovja je človek v načinu, kakor se izdaja skozi jezik kot član določene jezikovne skupnosti. Kaj torej ostaja za »jezikovno etnologijo«? Etnologija študira človeka v načinu, kako se skriva/zavaruje v kaki skupnosti: v družini ali druge vrste rodovni skupnosti, v cerkvi, sekti, lokalni, deželni, nacionalni skupnosti, delavski ali druge vrste razredni skupnosti itd. In ker se vsaka skupina uresničuje z jezikom, obsega študij človeka v njegovem skupinskem

⁷⁸ S. KREMENŠEK, Jezik, *Obča etnologija* (Ljubljana, 1973), 253–255.

⁷⁹ M. MATIČETOV, »Te skrite baside«: Začasno poročilo o rezijanskem skrivnem govoru; tipkopis (Ljubljana, 8. 11. 1980).

zavetju zmeraj tudi študij jezikovnih oblik, v katerih se zavetje izkazuje. Jezikoslovje te jezikovne oblike sicer zbira, vendar se mora odpovedati njihovi razlagi, ker je pri tem nujno tudi znanje/vdenja nejezikovnih oblik skupinskega zavetja. Da bi jim prišel blizu, se mora raziskovalec sam udeležiti življenja jezikovne skupnosti/skupine, to pa je zunaj obzorja jezikoslovne metode. Avtor ima torej v mislih etnološko klinično metodo, ki jo primerja v prvi vrsti z dialektologijo in ugotavlja, da ima ob določenih vprašanih pravico, da s svojega vidika pušča na zastavljena vprašanja odprte odgovore, če pa jih želi pojasniti, mora poklicati na pomoč etnologa. Toda avtor ne ostaja zakoličen v okviru ene stroke: potreba po zavetju/zaščitenosti ima tudi nasprotni pol – oživiljanje, iznajdevanje novih oblik. Če etnologija hoče zajeti tudi te, mora izstopiti iz sebe v kulturologijo na sploh, kjer je poleg etnologije prostor tudi za spoznavanje elite (»Elitekunde«), avantgarde. »Ni človeka, čigar položaj, poklic, stan ne bi pripadal v okviru varnosti/zavetja/zaščite kaki skupini, a tudi, vsaj v naši evropski kulturi ni človeka, ki bi bil zunaj mode, torej elitnega oblikovanja svojega časa. Skoraj nihče kot celota torej ni predmet etnologije, a tudi ne popolnoma zunaj «folka», v katerega ga je vrgla in podarila domovina.«⁸⁰ Naloga jezikoslovja je vse jezikovne pojave ali izjeme zbrati in urediti po jezikoslovnih načelih. Naloga etnologije je, da ob teh izbere tista dejstva, ki se v njih razodeva posameznik v svojem skupnostnem/skupinskem zavetju in se torej etnološko situirajo. Etnologija ne gradi tu lastne slovnice in slovarja (v smislu zbirke besedja!), ampak ima lahko veliko slovnčnih in opisov besedja za predmet svojih preučevanj. Avtor slovnične opise vsakega jezika deli v tri plasti.⁸¹ Konkretno se ustavi pri podeželskem »akcentu« prebivalcev, ki so se sicer izločili iz svoje prvotne »varnostne« skupine, toda pri tem ohranijo nekatere glasovne dogovornosti le-te, saj bi svojo popolno prilagoditev drugemu okolju imeli za izdajo samih sebe. Študij podeželskega ali vulgarnega 'naglasa' v nepodeželskem ali nevulgarnem okolju se zdi avtorju eno najbolj mikavnih področij jezikovne etnologije – kot je študij afektiranosti, modne odličnosti v glasovni uresničitvi zanj eden najbolj privlačnih področij jezikovnega elitoslovja (»Elitekunde«).

Hugo Moser na vprašanje, kaj je predmet etnološkega raziskovanja jezika, odgovarja, da se ta ravna po etnologiji kot taki. Njen prvi predmet je (poenostavljeno v obrazec) temeljna plast kulture in kultur v njenem družbenem in duhovnem pomenu ... Za jezik torej velja: etnološko raziskovanje upošteva ne le narečje kot prostorske člene ljudskega jezika, ampak so ji predmet tudi družbeno razčlenjene skupine temeljnih plasti: slengi/žargoni kmetov, obrtnikov, delavcev, ribičev, lovcev, pastirjev, pomorščakov itd. Svojo pozornost usmerja tudi na temeljne prvine in pojave v drugih jezikovnih skupinah, na podeželske pogovorne jezike in visoki jezik tako v srednjih kot višjih družbenih plasteh in narobe: zajema tudi vplive drugih jezikovnih in družbenih plasti na ljudski jezik ... Zgodovina jezika obravnava vse jezikovne plasti zgodnejših obdobj in s tem tudi ljudski jezik. Tako prihaja v stik z zgodovinsko et-

⁸⁰ Glej op. 72, str. 4–6.

⁸¹ 1. splošna slovnica – abstraktna shema strukturalnih možnosti; 2. specialna slovnica, ki raziskuje stil ali tip sporočil, katerih raba upošteva konkretne strukturalne možnosti; 3. osebna slovnica, ki ugotavlja glasoslovne, oblikoslovne, skladenjske, pomenske lastnosti posameznika. Ta način raziskovanja je hvaležen le pri umetniški jezikovni rabi.

nologijo, ki pa se, kakor ugotavlja avtor, jezikovnim vprašanjem izogiba.

Jedro problema, ki ga vidi Hugo Moser, je, kaj je bistvo etnološkega opazovanja jezika in po čem se loči od jezikoslovnih metod? Medtem ko glasoslovje in slovnico izključuje iz obzorja etnologije, z jezikoslovjem najdeva stičišča v jezikovnopomenskih, zemljepisnih in družboslovnih metodah. Kje je torej specifikum? Tako kot jezikoslovne in druge humanistične vede uporabljajo različne metode, se po Moserju lahko tudi etnologija ravna po zgodovinski, zemljepisni, oblikoslovnih, dušeslovnih, družboslovnih in v tem okviru se giblje tudi etnološko raziskovanje ljudskega jezika, pri čemer se lahko stika z jezikoslovjem. Zato je le v širšem, dokaj meglenem smislu mogoče govoriti o etnološki metodi na splošno ali o njen lastnem predmetu pri raziskovanju ljudskega jezika. To področje obsega narečja, žargone/slenge in ljudska poimenovanja, vplive med ljudskim jezikom in drugimi jezikovnimi zvrstmi. Avtor dodaja, da je vse to mogoče imeti tudi za del jezikoslovja, kjer upošteva tudi etnološko postavljanje vprašanj kot dopolnilo jezikovno-vsebinskemu opazovanju. Še pomembnejše se mu zdi poudariti, da k predmetu etnološkega raziskovanja spada povezava pojavov ljudskega jezika z drugimi izrazi ljudske kulture. To je zanj specifično etnološko področje. Le z izhodišča, ki se sprašuje po celotnem življenjskem okviru govorca in njemu pripadajoče jezikovne skupine, je lahko postavljeno tudi etnološko vprašanje o njegovem bistvu. Etnološko raziskovanje je pri tem v izbiri metod svobodno. Te se stikajo z jezikoslovnimi in dosežejo pri posebnem področju etnološkega raziskovanja poseben učinek. Družbenojezikoslovna metoda je etnološkemu preučevanju podobno blizu kot družboslovna etnološkemu raziskovanju sploh. To velja predvsem za vlogo ljudskega jezika v temeljni ljudski kulturi (»Grundkultur«) in še posebej v tistem njenem delu, ki je navadno označeno za folklorno: ljudsko ustvarjanje (»Volksdichtung und Volkslied«), šege, verovanje, pravo. Posebej opozarja na strnjene govorne oblike (»Formreden«) in »v govoru ljudstva«, na pregovore in uganke in na okrepitev pozornosti na tiste jezikovne plasti, ki se jim druge ustrezne vede zaradi svoje vzvišenosti izmikajo. Za zelo zanemarjenega ima v tem pogledu pogovorni jezik, po drugi strani pa prav tako potek izginjanja narečij in širjenje pokrajinskih različic pogovornega jezika na račun prvih. V tej zvezi ima za pomemben predmet etnološkega raziskovanja jezikovni občutek: kako izginja samozavest narečnih govorcev in narašča občutek manjvrednosti, kar je vzrok za propadanje narečij in prehod k pogovornemu jeziku.

Avtor omenja še nekatere druge teme, ki bi bile zanje dobrodošle metode etnološkega jezikovnega raziskovanja. Bistveno pri tem je, da se ljudski jezik in njegovi nosilci ne opazujejo ločeno, ampak vedno v svojem odnosu do drugih izrazov ljudske kulture in celotnega življenjskega stila določene jezikovne skupnosti. Kolikor je skušal predstaviti etnološke raziskave jezika z jezikovno družbenostnega, jezikovno zemljepisnega in jezikovno vsebinskega vidika, se te raziskave, poudarja avtor, vse nanašajo na sedanost, zato njegova posebna skrb še posebej velja zgodovinsko določenim, v katerih mu še posebej gre za razmerje med ljudskim in knjižnim in tudi med pogovornim in knjižnim jezikom. To po Moserju kaže, da so metode etnološkega jezikovnega raziskovanja sicer ozko povezane z jezikoslovjem, a imajo specifično etnološki vidik zaradi svojega posebnega področja. Stiki in prehodi med njima so tesnejši kot med etnološkim raziskovanjem drugih pojavov ljudske kulture in ustreznimi

vedami visoke kulture, tudi tesnejše kot med etnologijo in literarno zgodovino. Zato je zaželeno medsebojno zaupanje obeh ved, da se na svojih mejah ne bi bojevali, ampak se dopolnjevali.⁸²

Na rezultate njenega sodelovanja računa tudi H. Bausinger, čigar ena zadnjih zadevnih obravnav⁸³ stoji na križišču starega in novega. V njej je teorija predstavljena tako oprijemljivo, da je iz nje mogoče marsikaj iztržiti tudi za empirijo. Veseli ga, da se je jezikoslovje začelo ukvarjati tudi z 'divjimi' oblikami govora, kot so npr. kletvice in zmerjanje sploh, četudi je v njih 'gramatikalizacija' zanemarjena, a bolj kot njihova slovarska sistematika ga privlači vprašanje njihove vloge, hierarhije, afektivne in obredne oblike zmerjanja, njihovo spreminjanje iz ene v drugo pokrajino itd. Nova razmerja v družbi se mu kažejo tudi v prehodu vikanja v tikanje. Tudi to je ena od jezikovnih razsežnosti vsakdanje kulture. In njemu gre predvsem zanjo: »Vsakdanje tu ne pomeni nič drugega kot razširitev na banalneje, razširjene pojave naše kulture. Gre pa tudi za bolj specifično predstavo, izpeljano iz filozofske fenomenologije, v kateri je Husserl uveljavil vsakdanjik kot univerzalno kategorijo. Vsakdanjik je v teh okvirih praviloma nevprašljiva konfiguracija kulturnih samoumevnosti.«⁸⁴ Avtor se sklicuje na ameriške raziskovalce, kako pomembna da so jezikovna sredstva za konstituiranje samoumevnega vsakdanjika: kako bistveno je v jezikovnem vsakdanjiku 'sporočanje' in kako nevarno je lahko, če se spremeni v besedovanje ('diskurz'). S primerom iz vsakdanjega pogovora med zakoncema ponazarja, da se ne zamaje samo trenutno razumevanje, ampak celo razmerje med njima, če se eden od njiju izmakne reduciranemu jeziku nakazovanja in se racionalno oprime izjav in pojasnil drugega. Tak jezikovni vsakdanjik je bil po Bausingerjevem mnenju zato tako dolgo zunaj strokovnega obzorja, ker se mu ni mogoče približati z običajno pomenskostjo jezikovnih izjav, ker so onstran vnaprej razbranega pomena. Skoraj vse se dogaja nemo, na razmerju zunaj jezika in prav njegova zunanja preobilnost (redundanca), če ne kar istorečje določa pomen (jezika).⁸⁵

Bausinger opozarja tudi na področje etnoloških raziskav, ki jih slikovito imenuje »jezik kot vmesna postaja«. To pomeni, da se mu mora etnolog posvečati, ko na videz sploh ne gre za jezik kot predmet raziskave, ampak ko raziskuje čisto druge reči, saj more priti do njih samo po jeziku. Naivno je stališče, da naj stvari spregovorijo same. Zadnji čas se empirično etnološko raziskovanje zaveda razločka med jezikovnim nanašanjem in stvarjo samo. Treba je razločevati med pomenskostjo slovnično povedanega in pomenom, ki ga razlagata sotvarje (kontekst) in tekstura (besedilnost). Le redko je mogoče priti do trdnih izsledkov samo na podlagi jezikovnih struktur.⁸⁶ Bausinger se ne zamuja z oceno položaja, ki ga je zarezalo v dotodanje jezikoslovje ločevanje jezika (langue) in govora (parole),⁸⁷ a iz nekaterih njegovih izvajanj se vidi, da mu problematika ni tuja. Zato je čas, da tu vendar posežemo vanjo.

⁸² Glej op. 50.

⁸³ Glej op. 74.

⁸⁴ Glej op. 74, str. 38.

⁸⁵ Glej op. 74, str. 38–39.

⁸⁶ Glej op. 74, str. 45–48.

⁸⁷ F. DE SAUSSURE – F. DE SOSIR, *Opšta lingvistika*, prev. S. Marić (Beograd, 1969).

Ferdinand de Saussure razmejuje notranje in zunanje prvine jezika. Te druge se nanašajo na zgodovino jezika in zgodovino naroda ali civilizacije. Tu se jezikoslovje stika z etnologijo. Raziskovanje zunanjih jezikovnih pojavov je zelo koristno, a ne neogibno za spoznavanje notranjega organizma jezika, njegovega sestava. Za nekatere jezike se niti ne ve, kateri narodi so ga govorili, a to ni ovira, da jih ne bi preučevali od znotraj. Kolikor bolj ločimo ti dve stališči, toliko bolje. Najboljši dokaz za to je njuna metoda. Zunanje jezikoslovje – nanj se predvsem misli, ko se preučuje govor (parole) – lahko kopiči podrobnosti, ne da bi se čutile stisnjene v kak sestav. Njihova sistemizacija je koristna zgolj zaradi preglednosti. Z notranjim jezikoslovjem je drugače: pri njem ne gre za kakršen koli razpored. Jezik je sestav, ki ve samo za svoj lastni red.⁸⁸ Tako gledanje na jezik je sprožilo nesluten razvoj jezikoslovja in mu pridobilo sloves edine veje v humanistiki, katere postopki so eksaktni in preverljivi.⁸⁹

Moderno jezikoslovje ima za nalogo raziskovati jezikovna dejstva ustrezno kot tehnika, in se ne predaja zgodovinskim predsodkom. Tak študij vodi k odkrivanju temeljnih načel, da jezik tvori sistem na vsaki zgodovinski stopnji v vsaki kulturi in uporabi. Vsaka enota jezikoslovnega sistema – znamenje – je definirano z razmerjem med izrazno/ekspresivno in pomensko sestavino, ki sta neločljiva enota. V jezikovnem sestavu nima nič pomena samo po sebi, ampak le glede na celoto, to je v razmerju do zgradbe. Tako začenja Mária Kosová svojo obravnavo o razmerju med etnologijo in jezikoslovjem v okviru znamenjeslovja⁹⁰ in se čudi, zakaj je jezik kot eden temeljnih etničnih dejavnikov, tako redko predmet etnoloških raziskav, saj je šele zdaj dobila etnologija plodno teoretično podlago in sprejemljivo metodologijo, ko se je pojavila splošna znanost znamenjskega sestava, tj. znamenjeslovje (semiolgija ali semiotika), v katerem jezikoslovje zavzema osrednje mesto. Jezikoslovec se ob rekonstrukciji prvotnega pomena znamenj, npr. šeg, obrača k etnologiji, medtem ko etnologija pri razvozlavljanju pomena sorodstvenih razmerij potrebuje etimološke jezikoslovne postopke. Nenadkriljiv vzor teh raziskav je še vedno V. Proppa Morfolgija volšebnoj skazki. Etnologija podobno kot jezikoslovje obravnava realne, empirične pojave, katerih opis in razčlemba njihovih znamenjskih sestavov lahko privede do eksaktnega razumevanja njihovega delovanja v poteku. Bistveno za etnologovo vključitev v pomenoslovno razumevanje spoznavnih modelov določene kulture je, da kulturne družbe, v primeri z živalskimi tropi, zahtevajo drugačno logiko razlage.⁹¹

⁸⁸ Glej op. 87, str. 30–33.

⁸⁹ W. O. HENDRICKS, *Linguistics and Folkloristics, Essays on Semiolinguistics and Verbal Art* (Mouton, 1973) (citira C. Levy-Straussa).

⁹⁰ M. KOSOVÁ, Vzťah etnografie a lingvistiky z aspektu semiologie, *Slovenský národopis* (Bratislava, 1973), 375–381 = Relationship between Ethnography and Linguistics within Semiotic, Folk Narrative Congress; tipkopi (Helsinki, 1974), 1–15.

⁹¹ Glej op. 90: »Zbrano gradivo je mogoče razčlenjevati sintagmatsko (linearna razvrstitev: kako se posamezen pojav kaže v sotvarju časa, oseb, predmetov) in paradigmatsko (navpično zaporedje: kronologija uzakovitve pojava, okolje, motivacija, ravnina izražanja, ravnina pomenov, besedijski in kretenski vez, oblike izraza, udeleženci, čas učinka pojava, kategorija znamenj/najmočnejša je, kadar se v njem zlepljajo vsi trije tipi: ikona, indeks, simboli .../, rezultati). Paradigmatska primerjava sestavin konkretnega pojava (svatovske šege na

M. Kosová se v prizadevanju po rodovitnem sožitju jezikoslovja in etnologije na podlagi znamenjeslovja v glavnem napaja pri francoskih teoretikih in pomeni v okviru tukajšnjega obzorja enega od vrhov tiste smeri, ki ima kljub posodabljanju prvotnih izhodišč za zaledje ravnino jezik. A zdi se, da se je inovativnost tu zaenkrat izčrpala. Ameriške antropološke panoge se že nekaj časa spopadajo z njo in najdevajo več možnosti za konkretne raziskave v tistih področjih, ki jih je klasični strukturalizem razglasil za ravnino govora. Jezikoslovje jo je zanemarjalo in ameriški antropolog v širokem pomenu besede Dell Hymes ji na ta račun ne prizanaša s kritiko. Takole jo privija: Marxove pripombe o 'fetišizmu blaga' in njegova razčlemba človeške sile in ustvarjanja, ki se postavljata nasproti človeku samemu, ... bi se mogle mutatis mutandis prenesti tudi na jezik. Jezikoslovna teorija ga določa samo glede na idealnega govorca/poslušalca in popolnoma enorodno družbeno skupnost, neodvisno od vseh mogočih omejitev resnične jezikovne uporabe.⁹²

Družbenostno jezikoslovje je najmlajši in najsplošnejši izraz za raziskovalno področje, ki povezuje jezikoslovje in človekoslovje, Dell Hymes pa po lastnih besedah z izrazom »etnografija komunikacije« uvaža poseben pristop na to področje. V dvojici jezik – govor se želi ustaviti predvsem pri drugem členu. De Saussure se je zanimal za besedo, Noam Chomsky za stavek⁹³ in »etnografija komunikacije« se namerava posvetiti govornemu dejanju.

Projekt »etnografija sporočanja« izhaja iz prepričanja, da je nujna nova opisna veda, ki bi se ukvarjala z jezikom tako, da bi ob obstoječem jezikoslovju vključujoč ga vase, razumela svoj predmet ne kot odmišljeno obliko ali tak korelat družbe, ampak kot del poteka in podala, kako se odvijajo sporočanjejski dogodki. Sporočanjejsko obliko in vlogo bi raziskovala v njuni medsebojnosti. Jezikovna oblika bodisi kot dani vez (kod) ali sam govor se ne more jemati za edino vrsto podatkov. Upoštevati se mora tudi družbena skupnost v vlogi sotvarja. Za slovnično enako ubeseditvijo se lahko skrivata dve popolnoma različni dejstvi. Lačen sem (berač : otrok). Čisto drugače je, če to pove kdo, ki prosi kruha (ali otrok zato, da bi odložil obvezno spanje). To ne pomeni, da tu jezikoslovje nima pomembne vloge. Členjeno jezikovno gradivo je nezamenljivo, a logika tukajšnje jezikoslovne metodologije prav v etnološki smeri. Ne jezikoslovje, ampak etnologija in sporočanje sta tista, ki zavarujeta pojmovni okvir, skozi katerega se ocenjuje položaj jezika v kulturi in družbi. Po Dell Hymesu cilj »etnografije sporočanja« ni, da se sporočanjejsko dejanje/dogodek loči od oblike sporočila in sotvarja uporabe le-tega, pač pa da obrne hierarhijo odnosov med sporočili in sotvarji. Če se razlikovanje družbenih sotvarij in sporočanjejskih vlog loči od sredstev, ki se pri tem rabijo, je to prav tako slabo kot preučevanje sporočanjejskih sredstev neodvisno od sotvarja vlog, ki jim ti rabijo. Metodološko gledano tu ne gre za omejevanje strukturne perspektive, ki jo je jezikoslovje vključilo v eno sestavino

Slovaškem) so pokazale, da gre za zapleteno znamenjsko strukturo. Jezikovno gradivo je pokazalo enorodno tvarnost, etnološko pa raznorodno (mešano).«

⁹²D. HYMES, *Socijalna antropologija, sociolingvistika i etnografija govorenja*, glej op. 76, str. 149–213.

⁹³N. CHOMSKY, N. ČOMSKI, *Gramatika i um*, prev. R. Bugarski, G. B. Todorović (Beograd, 1972).

(obvestilo) sporočanja, ampak za razrešitev tega gledišča na celoten sporočanski dogodek. »Etnografija sporočanja« se ima po metodološki plati veliko zahvaliti formalnemu jezikoslovju, a njegove aspiracije segajo dlje: da se sociokulturne oblike in vsebine raziskujejo kot potek in ne kot proizvod.

Ko D. Hymes svoj način raziskovanja sporočanja umešča med druge vede (antropologija, psihologija, sociologija), ga ne skrbi, da bi se to »raziskovanje sporočanja v etnografskem duhu« prekrivalo z njimi, češ da na splošno zanemarjajo konkretno sporočanje v dejanskih skupnostih. Oblike njihove formalizacije in abstrakcije sestavov so sprejete kot ključni pojasnjevanja za cel človeški rod. Zavrgli so vztrajno delo za osmišljanje konkretnih družbenih skupnosti in življenja. Po Hymesu obstaja za to politična in znanstvena odgovornost.

V svoji »etnografiji sporočanja« ameriški pisec loči govorjenje (speaking) od govora (speech). Med vezi (kodi), ki so lastni človeškemu bitju, je jezik v veliko okoliščinah poglavitni nosilec naravnega sporočanja. Bolj kot drugi je sposoben, da je hkrati izrecen in presežen, in to v enem in istem sotvarju. Bistveno je upoštevati prednost govorjenja nad sporočilom, primernege nad poljubnim ali preprosto mogočim. Vedno so pomembna medsebojna razmerja sestavin sporočanskega dogodka. Za etnološko razčlemba bi lahko dobro služila malo predelana verzija iz teorije sporočanja, ki jo je R. Jakobson prilagodil jezikoslovju. Središče Hymesovega pristopa k temu je pojmovanje družbenih skupin kot organiziranih sestavov znotraj sporočanskega dogodka. Eden od načinov za dokaz te njihove sestavnosti je razumevanje, da med sestavinami sporočanskega dogodka, ne obstaja popolna svoboda izražanja. Zgradbenosti jezikovnih odnosov v določenem položaju so specifične in so več kot preprosto ponazorilo splošnih socioloških, psiholoških in kulturnih pojmov. »Etnografija sporočanja« se izkustveno in primerjalno ukvarja z veliko pojmi (»govorna enota«, »govorno dejanje«, »bežen/idealni govorec«), ki so bistveni za jezikoslovno teorijo. Ugotovljeno je že bilo, da se govorniki po svojem govoru ločijo med seboj tudi v majhnih plemenih, za katere se navadno predvideva, da so popolnoma enorodna. Stopnja in vrste posebnosti, ki ju izražajo jezikovni uporabniki (govorniki in poslušalci) sta za etnologue in jezikoslovce zelo neraziskana plast, a zelo pomembni za teorijo jezika in kulture. Problem ni v tem, kaj jezik dela z udeleženci, ampak narobe: kaj udeleženci s svojo osebnostjo delajo z jezikom in zanj! »Etnografija govorjenja« naj po Hymesu pomeni jezikoslovje, ki se je zavedelo svojih etnoloških temeljev, a hkrati tudi etnologija, ki je odkrila jezikoslovne vsebine. Da bi bil dosežen ta cilj, se zavzema za institucionalno gibčnost, tj. druženja dveh vrst izobrazbe, ki sta potrebni za reševanje družbenostnojezikovnih vprašanj.⁹⁴

Medtem ko načelo jezik vsebuje vidik integracije, načelo govor vsebuje vidik različenja, kar D. Hymes na različne načine večkrat poudarja, ko razlaga svoj sestop z abstrahizirujoče ravnine v konkretno življenje. Težko je reči, ali se je v že omenjenem spisu H. Bausinger opiral nanj ali na koga njemu podobnih misli, ko razlaga svoje pojmovanje za etnološko obravnavo jezika. Vsekakor so že bolj prilagojene za izkustveno rabo. Polemično razpoloženje do formalnega jezikoslovja odpravlja prav mimogrede: »Dolgo je veljalo, da jezikoslovje obravnava jezike kot urejene sestave,

⁹⁴D. HYMES, *Ka etnografijama komunikacije*, glej op. 76, str. 15–61. Glej tudi op. 92.

tako da so se neusklajena govorna dejanja zlahka izgubila.«⁹⁵ Predvsem zaradi primerjave naj sledi njegov primer povedi: To je čarovnica. Avtor pojasnjuje, kako zamotano je ozadje dejanskega stanja, ki je privedlo do take izjave. Izraz »čarovnica« nikakor ni uporabljen naključno; kaže na ambivalenten odnos: na eni strani na zlo in nepredvidljivo moč, na drugi na erotično konotacijo in tudi na zapeljivo simpatijo. Problem spet ni razrešljiv z jezikovno analizo v ožjem pomenu besede, ampak s pomočjo še drugih znamenj. Iz tega avtor izvaja zelo splošen izsledok. Rešitve ne prinaša besedilo, ampak sotvarje, ki pa ga je vsekakor, in zato na jezik ne smemo pozabiti, spet mogoče sestaviti iz besedil.⁹⁶ Etnologija opazuje jezik veliko natančneje kakor nekdanj, a redko je mogoče priti do rešitev samo na podlagi jezikovnih struktur. Pomen jezika in jezikonega v etnologiji bolj opozarja na sodelovanje z jezikoslovjem kakor zgolj na prevzemanje njegovih metod.⁹⁷

Morda je tu čas in prostor za nastavitev problema, ki me že dolgo spremlja: namreč vprašanje diferenciacije družbenih razmerij v luči slovničnih kategorij. Primer: naš x (Janez, Franc ...) : moj sin. V obeh primerih govori mati/oče o svojem otroku, obakrat je ena kategorija posplošena (naš; sin) in druga konkretna (Janez, Franc; moj), a življenjsko gledano (predmet etnologije naj bi bilo življenje, način življenja!) je rezultat te besedne zveze zelo različen. Prvi vzorec prihaja z dežele, drugi je v veljavi v mestu. Drug primer: zakonec v mestu govori: moja žena, moj mož ...; na vasi je še živo: naš/naša, sam/sama. Spet izhodišče za celo študijo! Tretji primer iz konkretnega okolja na deželi: xy hodi v tovarno – pomeni delavec; xx hodi v službo = nameščeneec; yy dela = kmet. Konkreten vzклик: »On bo delal, ja.« Pomeni: prav gotovo mu ni do tega, da bi ostal na kmetiji in obdeloval zemljo. Pomen glagola delati je tu čisto drugačen od slovarskega. S samim jezikoslovnim pristopom tukaj ni kaj početi.

Temu, za kar se poteguje D. Hymes, bi po naše mogli reči »živa govornica«, »živa beseda«. Če Milku Matičetovu to pomeni precvsem govorjena zvrst slovenščine⁹⁸ (v smislu kakor je Mirko Mahnič označil Prešernovo »kulturo ljubezni do materinega jezika«: »Ne trpi grdega, izrazno revnega in 'tjavdan' govorjenega jezika ... Je proti stališču, da več velja pisana kot govorjena beseda, več črka kot zvok.«)⁹⁹ ima pri Jožetu Toporišču enak pomen, vendar z drugačno ontinomno vrednostjo (»Približevanje slovenskega jezika bodisi srbohrvaščini bodisi umišljeni slovanščini bi bilo imelo več škodljivih posledic. Prva in najvažnejša je, da bi bilo slovenski knjižni jezik odtujilo živi ljudski govorici ... Levstikove nepotrebne novotarije ... Odločilni boj proti tem nenaravnostim je vodil Stanislav Škrabec. Pri tem mu je bila po eni strani pred očmi živa sodobna ljudska govornica, po drugi strani pa zlasti naše staro knjižno izročilo.«)¹⁰⁰ Toda Anton Trstenjak razkriva pri omenjenem pojmu še nejezikoslovno kategorizirano razsežnost: živa govornica je veliko več kot vsota vseh

⁹⁵ Glej op. 74, str. 39.

⁹⁶ Glej op. 95.

⁹⁷ Glej op. 74, str. 48.

⁹⁸ Glej op. 17 in 18.

⁹⁹ M. MAHNIČ, *Kultura ljubezni pri Prešernu, Strah in ljubezen* (Ljubljana, 1985), 153.

¹⁰⁰ J. TOPORIŠIČ, *Slovenski knjižni jezik*, 3 (Maribor, 1967), 12, 16.

slušnih dražljajev (fonetično) in vseh besed v slovarju (leksikon) ter vseh pravil v slovnici (sintaksa), je izraz in posrednik medčloveških osebnih odnosov. Po osebni govorici se nam človek prikazuje kot specifično družbeno bitje. Jezik kot specifična človeška govornica omogoča, da nenehno transcendiramo neposredno lastno skušnjo in prehajamo v svet golih možnosti. To splošno razumevanje, ki ga je človek deležen po jeziku, je jedro in podlaga kulture. Človek ne bi bil več človek, če bi prenehal govoriti.¹⁰¹

Zanimivo bi bilo vedeti, ali je Jakob Šolar izhajal iz teorije ali zgolj iz empirije, ko je o Antonu Brezniku zapisal: »Ob srečanje z narečno obliko jezika je spoznal razsežnost in bogastvo jezika v čisto drugačni obliki, kakor jo more človek zaslutiti za suhimi oblikoslovnimi paradigmi šolskih slovnici.«¹⁰² Slovenski pisatelj Branko Gradišnik je pomenjivo zapisal: »Toliko bo slovenski knjižni jezik, kolikor bojo narečja (=govorjena beseda). Da je slovenski knjižni jezik skoraj na meji mrtvega jezika, sklerotičen, dokazuje to, da je treba ponavljati prevode iz tujih jezikov, npr. Shakespearja vsakih dvajset let.«¹⁰³ Zavzema se torej za večji pretok idiomov govornega jezika v /slovenski/ knjižni jezik, kar je tudi praktično že izvedel v eni svojih zadnjih knjig.¹⁰⁴

Veliko lepih, najlepših besed je bilo že napisanih in verjetno še bo o besedi, jeziku. »Iskanje besede pa je iskanje sebe,« pravi Tone Pavček.¹⁰⁵ Kakšna bolečina, kdor je prikrajšan zanj: »Ni si mogoče predstavljati, kaj so ... storili svojim intelektualcem, ko so jim za pol stoletja vzeli besedo ... In seveda materin jezik. Kajti jezik je prvi pogoj mišljenja. Če človeku vzamete jezik, ki se ga je učil od otroških let in ki je zanj samoumeven, mu vzamete njegovo samoumevnost; ne omejite zgolj njegovega besednjaka, omejite tudi svobodo njegove misli.«¹⁰⁶ Gre torej za dobesedno materni jezik, materinščino, ki jo otrok vpija hkrati, ko pije materino mleko. Je njegova prvotna jezikovna skušnja in umska podstava njegovega poznejšega duhovnega sveta. Če se do tega prvotnega besedovanja tudi pozneje ne goji pozitiven ljubeč odnos, otrok ob srečanju s knjižno materinščino, ki se prehudo loči od njegovega »domačega govora«, nujno doživlja svet shizoidno, dvojno, dvolično, kar ga ovira pri rasti v harmonično osebnost.¹⁰⁷

¹⁰¹ A. TRSTENJAK, *Skozi prizmo besede* (Ljubljana, 1989), 36.

¹⁰² A. BREZNIK, *Življenje besed* (Maribor, 1967), 58.

¹⁰³ Ob predstavitvi knjige M. Tomšiča, Noč je moja, dan je tvoj, Škofije, 9. 2. 1990.

¹⁰⁴ B. GRADIŠNIK, *Nekdo drug* (Ljubljana, 1990).

¹⁰⁵ F. PIBERNIK, Pogovor s pesnikom Tonetom Pavčkom, *Celovski zvon* VII/24 (1989), 76–81.

¹⁰⁶ »Ni si mogoče predstavljati, kaj so pretekli režimi vzhodnega bloka storili svojim intelektualcem, ko so jim za pol stoletja vzeli besedo ... zato, ker so tudi tako imenovani intelektualci navezani na domovino: na prve prijatelje iz šolskih klopi, na ulice, po katerih so se sprehajali s prvo ljubeznijo, na gostilniške dvorane, v katerih so prvič prebirali svoje pesmi pred občinstvom. In seveda na materin jezik ...« P. M. LINGENS, Praga leži v Avstriji, Naši razgledi, *Razgledi po svetu*, 15. 12. 1989.

¹⁰⁷ Prosto po pogovoru z B. Gradišnikom, 7. 11. 1990, Ljubljana.

Sklep

Hugo Moser je morda nekoliko lahkotno zapisal: »Sociolingvistična metoda stoji etnološkemu raziskovanju podobno blizu kot sociološko etnološkemu raziskovanju sploh.«¹⁰⁸ Temu se ni čuditi, saj je tudi iz prejšnjega dela slovenske etnologije, ki se je lep čas po drugi svetovni vojni zgledovala pri nemški, opaziti malone kar preveč stičišč med pravkar omenjenima strokama, kar je povzročalo pri nas nemalo zbežanosti. Zato je za naše razpravljanje veliko natančnejša opredelitev Jerzyja Bartm'inskega:

Etnolingvistika je tisto področje splošnega jezikoslovja, ki ima za predmet svojih raziskav jezik v njegovem zapletenem razmerju do kulture. Torej sestav jezika kot institucionaliziran družbeni izdelek v celotnem bogastvu njegovih sprememb, stilov, variant, a tudi v celotni raznovrstnosti njegove rabe, v odnosu do sestava kulture kot posebne ureditve človekovega udejstvovanja z vzori in vrednotami, ki so vpisane vanjo, a tudi do kulture kot izdelka teh delovanj. Jezik in kulturo povezuje tako globoko sorodstvo, da ju je mogoče raziskovati s podobnimi metodami in opisovati v podobnih kategorijah. To so kategorije kot sestav, nasprotje, protistava, nauk o vzorcih in besednih zvezah, besedilo, model in varianta, sporočanje vzorci. Jezik in kultura sta par excellence človeška pojava. Sta univerzalna znamenjska sestava. Imata svoj slovar, slovnico. Služita medčloveškim stikom ...

Medsebojna razmerja jezika in kulture so zelo zahtevna za metodiko raziskovanja. Etnolingvistika ju želi razčleniti na temelju dejstev jezika samega. Osrednji pojem njenega interesa je jezikova podoba sveta ..., gledana »skozí primat« jezika, ki spada v široko razumevano področje jezikovne pomenskosti, ki se razkriva izza današnjega pomenjenja in je značilno stereotipna.

Tako jezik kot kultura imata svoj psihološki in sociološki vidik, a predmeta etnolingvistike ni mogoče istovetiti niti s predmetom psiholingvistike niti sociolingvistike. Od prve jo loči obravnavanje jezika kot dela skupnosti, od druge široko upoštevanje dediščine preteklosti, vloga izročila, a tudi upoštevanje programirane, propektivne vloge jezika, kot dejavnika, ki vodi v svet vrednot in kulturnih vzorov.¹⁰⁹

J. Bartm'inski ima za domovino etnolingvistike Združene države Amerike, pri čemer omenja znana imena iz etnologije sploh (F. Boas, E. Sapiro), v odstavku, ki govori o izročilu etnolingvistike na Poljskem, pa sta nam najbližji imeni K. Moszyn'-skega in B. Malinowskega.

V naši bližini je nastalo dvojje študij, ki vsaka po svoje konkretizirata zarisana teoretična izhodišča J. Bartm'inskega. Gian Paolo Gri poroča o razstavi Tkanje v Furlaniji, pri čemer pretanjenost razvezuje govorico posameznih oblačil stotine plesno-pevskih skupin, ki tkanine uporabljajo kot gradivo za formalizacijo. Svoj zapis končuje z misljo:

Rekonstruirati zgodovino tkanja pomeni združiti v celoto niti, vretena, barve, statve in tkalce s cenami, transportom, taksami, tihotapstvom, trgovinami, kapitalom, boleznimi, migracijami, razmerjem med poljedelstvom in obrtjo, med Furlanijo in Benečijo, med Furlanijo in Nemčijo itd. Pomeni pa tudi upoštevati bolj 'globalen' tkalski značaj, ki pojasnjuje navzočnost tkanine med izdeki imaginarnega in v simboličnem univerzumu, ki vsaki kulturi omogoča, da premišlja in govori sama o sebi; značaj, zaradi katerega še govorimo (čeprav ne vidimo več tkalcev, ki tkejo za sosednjimi vrati), da se 'tkejo razmerja', 'se snujejo spletke', 'se trgajo niti' itn.¹¹⁰

¹⁰⁸ Glej op. 50, str. 8.

¹⁰⁹ J. BARTMIN'SKI, *Słowo wstępne*, *Etnolingvistika I* (Lublin, 1988), 5–6.

¹¹⁰ G. P. GRI, *Tkanje v Furlaniji*, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva XXVI* (1986), 153–156. – Prim. v tej zvezi značilni naslov: M. MAKAROVIC, *Govorica noše ob primeru Rateč v zgornji Savski dolini*, *Pogledi na etnologijo* (Ljubljana, 1978), 197.

To Grijevo opažanje se lepo ujema z J. Bartmin'skega ugotovitvijo, da jezik in kultura »preoblikujeta predmete kulture; v duševne predmete človekovega sveta z bogato konotacijo«. ¹¹¹

Druga je razprava Roberta G. Minnicha Govoriti slovensko – biti Slovenec, ¹¹² v kateri avtor raziskuje pomembna vprašanja narodne istovetnosti z žabjega gledišča, pri čemer prihaja v nekaterih pogledih do presenetljivih ugotovitev. Namreč: govoriti slovensko – biti Slovenec ni v vsakem primeru eno in isto. ¹¹³ Teoretično je njegova študija, prav kakor predvideva in priporoča vrsta tukajšnjih avtorjev, zasnovana na minucioznem razmerju med jezikom in kulturnimi sestavinami vsakdanjega življenja. Ob vprašanju jezika in oblikovanja istovetnosti prihaja do naslednjega spoznanja: »Jezik je osrednje zbirališče naših skušenj, ker je temeljno sredstvo medčloveškega sporazumevanja in kodifikacije. Učenje jezika kot osrednja sestavina človekove socializacije je bistvenega pomena za oblikovanje identitete, vendar njegovo simbolno zmožnost vedno določajo zgodovinske okoliščine in tiste, ki jih narekuje okolje, v katerem se manifestira.«

Kako pomembno je vprašanje identitete povezano z vrednotenjem »jezika otroštva« in okoliščinami njegove ne/rabe, je z osupljivo poglobljenostjo in tudi neusmiljeno prodornostjo prikazano v spisu dveh avstrijskih avtorjev. ¹¹⁴ Medtem ko T. Priestly skuša optimistično dokazovati prednost dvojezičnosti, ¹¹⁵ tukajšnja obravnava prikazuje njeno razpadajočo fazo. »Stigma dvojezičnosti« njene nosilce tako obremenjuje, da sta avtorja prepričana, da sta našla znamenja, »ki dovoljujejo analogijo s shizofrenim bolezenskim modelom«. ¹¹⁶ Vprašanje tako krhke slovenske samozavesti je izrecno etnološko vprašanje in čas je že, da se v tej zvezi okrepmo, saj nam ne more biti v čast, da smo predmet raziskav o razkrajanju nekega narodnega telesa.

ZUSSAMMENFASSUNG

Die Sprache (das gesprochene Wort) an der Grenze der Sprachwissenschaft zur Ethnologie

1. Jan B. de Courtenay erkämpfte den Mundarten in seinen Sprachforschungen eine selbständige und aus mehreren Aspekten zentrale Bedeutung. Jedoch ist das Verhältnis zwischen den Kategorien der Mundart und der »Volks«sprache noch nicht zufriedenstellend gelöst. »Die Mundart ist lediglich die Form, nicht der Inhalt der Volkssprache. Das, was die Sprache zur Volkssprache macht, ist das darin zum Aus- druck gelangende Geistige des Volkes.« (Vilko Novak)

2. Wörter und Sachen hieß die Zeitschrift, die Rudolf Meringer und Matija Murko herausgaben. Damit versuchten sie eine neue Methode für die Lösung linguistischer und ethnologischer Fragestellungen zu fördern und durchsetzen; dies auf der Basis der Tatsache, daß die Sprache eine große Zahl von »charakteristischen Ausdrücken für Gegenstände der

¹¹¹ Glej op. 109, str. 5.

¹¹² R. G. MINNICH, Govoriti slovensko – biti Slovenec, *Traditiones* (1989), št. 18, 65–88.

¹¹³ Glej op. 112, str. 67.

¹¹⁴ J. MOSER, E. TÖSCHER, »Imajo nas že za Jugoslovane«; prev. J. Fikfak, *Traditiones* (1989), št. 18, 89–106.

¹¹⁵ Glej op. 38.

¹¹⁶ Glej op. 114, str. 89, 92.

materiellen Kultur aufbewahrt, womit die Herkunft verschiedener Formen zu deuten sei«. Der nächste bedeutende Schritt war die Bereicherung dieser Methode mit geographischen Verfahren. Die wichtigste Frucht dieser Bemühungen stellen heute die sprachlichen, sprachlich-ethnologischen und ethnologischen Atlanten dar. Auf verschiedene Art und Weise begründen die Fachleute die enge Verbundenheit der Ethnologie und der Linguistik (= der Dialektologie und Lexikographie) beim Studium einzelner Fragen, die beide Wissenschaften betreffen. Vor Augen haben sie die grundlegende historische Problematik: »lediglich die gemeinsame Anstrengung von Ethnologen, Linguisten und Archäologen zeitigt Resultate in der Suche nach Antworten auf grundlegende Fragen der Ethnogenese und der ethnischen Geschichte.«

3. Das Projekt »Kommunikationsethnographie« geht von der Überzeugung aus, dringend nötig sei eine neue deskriptive Wissenschaft, die sich mit der Sprache derart befaßt, daß sie neben der bestehenden Linguistik, die sie integrieren würde, ihren Gegenstand nicht als eine abstrakte Form oder eine abstrakte Gesellschaftskorrelat verstünde, sondern als Teil eines Prozesses und formulierte, wie Kommunikationsereignisse ablaufen. Die linguistische Form sowohl als gegebener Code oder als die Rede selbst kann sich nicht als einzige Datenart präsentieren, zu berücksichtigen ist auch die soziale Gemeinschaft in der Rolle des Kontexts.

NEKAJ NAGLASNIH IN FONOLOŠKIH ZNAČILNOSTI SLOVENSKEGA KOSTELSKEGA GOVORA

Govor Babnega Polja je kostelski. Poleg splošnoslovenskih naglasnih premikov in sekundarnega premika pozna kostelščina še druge: 'cigan, kle'petat, 'gospo:t, 'kova:č. Kostelščina je po naglasu in vokalizmu slovenski, ne morda kajkavski govor.

The village dialect of Babno Polje belongs to the Kostel dialect. In addition to the Common Slovene accent retractions, Kostel has further ones: 'cigan 'gypsy,' kle'petat 'to chat,' 'gospo:t 'mister,' 'kova:č 'blacksmith.' The Kostel dialect, to judge by the accentuation and vowel system, is Slovene, not, as some might think, Kajkavian.

Slovenska dialektologija postavlja kostelski govor med levi breg rečice Čabranke in levi breg zgornjega toka reke Kolpe na jugozahodu in kočevsko planoto na severovzhodu.¹ Se pravi, da poteka pas teh govorov smeri SZ-JV, t.j. od Babnega Polja na SZ do naselja Grglja na JV. V preteklosti so bile zemljepisne značilnosti eden od oblikovalnih faktorjev lokalnih govorov, zato se mi zdi umestno orisati pokrajino kostelskega govora.

Za SZ je značilna ravnina v okolici Babnega Polja, ki brez večjih naravnih ovir prehaja v JJV smeri v gričevnato okolico Prezida, v SSZ smeri pa v Stari trg. Z vzhodne strani jo od sosednje doline loči nad 1000 m visok Petelinov vrh. Med Petelinovim vrhom in približno enako visokim Pargom na JZ ter Goteniško goro na SV leže v ozkih dolinah naselja Travnik, Lazec, Draga, Srednja vas, Trava in na desno proti hrvaški meji še Stari in Novi kot. Naprej proti jugovzhodu so zaselki nastajali po kotlinicah, ki so zvečine težko dostopne; tako npr. Pungert. Do zaselkov Črni potok, Žurge, Belica, Papeži, Bezgovica, Padavo, Ribjek je je mogoče priti le s hrvaške strani.

Skrajni jugovzhodni kostelski govori med Srobotnikom in Grgljem ležijo na hriboviti, od kočevske planote proti Kolpi spuščajoči se pokrajini. Na desnem bregu Kolpe se svet ponekod zelo naglo vzpne v planine Gorskega Kotarja. V tako hriboviti pokrajini reka zaselke prej povezuje kot pa loči, zato se določen govor verjetno govori ali se je govoril tudi na desnem bregu Kolpe, kot je domneval že Ramovš. Pokrajina kostelskih govorov kaže torej več enot; to so Babno Polje, dolina med Travnikom in Travo in osamljeni zaselki v kotlinah osrednjega dela pokrajine ter skrajni jugovzhod kostelskih govorov na stpnjevitatem pobočju kočevske planote. Po zapisih sodeč, so se te enote odrazile tudi v krajevnih govorih.

Ramovš je kostelski govor v svojih Dialektih prištel k govorom belokranjskega narečja kot dela dolenjske narečne osnove. V svojih dialektoloških kartah je kostelski govor zarisal tudi na desni breg Kolpe, Babno Polje na severozahodu pa priključil zahodnemu dolenjskemu narečju.² Med viri za opis kostelskega govora v Dialektih je

¹ T. LOGAR – J. RIGLER, *Karta slovenskih narečij*, (Ljubljana, 1984).

² F. RAMOVŠ, HG VII, *Dialekti* (1935), 135–136; *Dialektološka karta slovenskega jezika*, (Ljubljana, 1931); *Karta slov. narečij v priročni izdaji* (Ljubljana, 1935), ponatis 1957.

navedel Strohala,³ čigar študije se nanašajo na govore Delnic in Lokev na hrvaški strani, za neposredne podatke s kostelskega terena pa samo J. Jurkoviča, ne da bi bil pojasnil, ali gre vsaj za celo jugovzhodno pokrajino med Grgljem in Srobotnikom, za katero je med domačini uveljavljeno ime Kostel, ali samo za naselje Kostel. Iz Dialektov prav tako ni razvidno, koliko se Jurkovičevi podatki nanašajo na osrednji del kostelskih govorov, tj. na zaselke med Travo in Srobotnikom. Vse kaže, da Ramovš ni razpolagal s prav dosti gradiva.

Za zadnji, povojni čas je narečnih podatkov precej več:⁴ 1. zapis Babnega Polja Albine Lipovec po vprašalnici OLA;⁵ 2. gradivo iz krajev Lazec, Draga in Pungert, ki sem ga zapisala v maju 1990; 3. gradivo za slovar kostelskega govora J. Gregoriča v obsegu približno 14.000 gesel za kraje med Grgljem in Srobotnikom;⁶ 4. zapis govora Vasi pri Kostelu T. Logarja po vprašalnici SLA iz leta 1957; 5. zapis govora Banje Loke M. Glavič-Štampfel po SLA vprašalnici iz leta 1983.

Pregled naglasa po tem gradivu in primerjava z Ramovševimi podatki ne prinaša velikih novosti. Zapisi potrjujejo, da so v naglasnem pogledu kostelski govori v veliki meri enotni, ker so izgubili tonemskost, hkrati pa ohranili kvatiteto in tako ločijo sestave dolgih in kratkih naglašanih samoglasnikov. Prav tako večinoma kažejo enotno metataksno; izvedli so splošnoslovenske premike in naslednje slovenske narečne premike: 'žena, 'noga; 'megla, 'čeber; 'oko, 'meso; mlajša narečna premika 'cigan (Babno Polje, Lazec, južnokostelski govor), kle'petat (južnokostelski govor), le premik naglasa z dolgega zadnjega zloga za zlog proti začetku, npr. 'kavač, 'galop (Babno Polje) in 'kova:č, 'golo:p (južnokostelski govor) ni znan vmesnim lokalnim govorom: ko'va:č, golo:p (Lazec). Neskladje je opaziti tudi v ponaglasnih dolžinah, npr. v primerih s terciarnim naglasnim premikom so ponaglasne dožine dosledne na JV in izginjajo v smeri proti SZ.

Vokalizem kostelskega govora je mogoče zadovoljivo predstaviti z medsebojno primerjavo samoglasniških sestavov dolgih in kratkih samoglasnikov v krajih Babno Polje, Lazec in za kraje med Grgljem in Srobotnikom enotnim sestavom samoglasnikov južnega kostelskega govora.

³F. RAMOVŠ, HG VII, *Dialekti*, (Ljubljana, 1935), 144.

⁴Navedeno gradivo hrani Inštitut za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

⁵Podatki so povzeti po fonološkem opisu Babnega Polja A. LIPOVEC in F. BENEDIK v *Fonoloških opisih*, (Sarajevo, 1981).

⁶J. GREGORIČ (1908-1989) je začel zbirati gradivo za slovar kostelskega govora med Srobotnikom in Grgljem že pred vojno. Obseg gradiva se je povečal zlasti v zadnjem desetletju, ker ga je pokojnik kot pripadnik tega narečja razširil na t. i. popolni narečni slovar.

BABNO POLJE⁷

Dolgi samoglasniki

<i>i:ə</i>	<i>u:ə</i>
<i>ɛ:</i>	<i>o:</i>
<i>e:ɨ</i>	
<i>je</i>	<i>ɥa</i>
<i>a:</i>	

Kratki samoglasniki

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ɛ</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>a</i>

Izvor:

Dolgi samoglasniki

- i:ə* ← st. akut. *ɛ* ('*di:ətela*), cfl. *e* ('*mi:ət*), n. akut. *e* ('*ni:əs*);
u:ə ← cfl. *o* ('*mu:əš*), st. akut. *o* ('*gu:əba*), n. akut. *o* ('*š'ku:əda*);
ɛ ← ê: pred *j* ('*vě:ja*), *e* v tujkah ('*mę:nza*);
o ← cfl. *ɨ* skupaj z */ɥ/* ('*vɔ:ɥk*), st. akut. *ɨ* skupaj z */ɥ/* ('*pɔ:ɥxi*);
e:ɨ ← st. akut. *ě* ('*ne've:ɨsta*);
je ← drugotno naglašena *e* ('*žjena*); analogno naglašena *ɛ* ('*pjeta*);
ɥa ← drugotno naglašena *o* ('*kɥaza*); analogno naglašena *o* ('*rɥaka*);
a: ← cfl. *a* ('*g'ra:t*), st. akut. ('*k'ra:va*), cfl. *ə* ('*vq:s*), n. akut. *ə* ('*mq:ša*).

Kratki samoglasniki

- i* ← cfl. *i* ('*list*), st. akut. ('*lipa*);
u ← n. akut. *u* ('*luč*), st. akut. *u* ('*k'ruxa*), cfl. *o* ('*nuč*, '*nus*), *ɨ* po umiku z dolgega končnega zloga ('*dužan*);
ɛ ← *i* ('*męš*), *u* ('*k'rex*), novonaglašeni *ê* i *u* ('*sęnu*, '*dęši*, '*šęši*, '*šęrok*, '*šęšit*);
o ← *ə* ('*pɔs*, '*dɔš*), *r:* skupaj z */r/* ('*dorva*, '*žort*);
ɛ ← *e* v enozložnicah ('*k'met*), *e* in *ɛ* po terc. umiku ('*nebu*, '*mesu*);
a ← *a* v enozložnicah ('*b'rat*), *o* v enozložnicah ('*kaš*), *o* v enozložnicah ('*gast*), *o* in *o* po premiku naglasa s končnega dolgega zloga ('*galop*, '*zabi*), vzglasnega *ɨ* skupaj z */r/* ('*arš*, '*ardeč*).

LAZEC

Dolgi samoglasniki

<i>iə~i:</i>	<i>u~o</i>
<i>eɨ</i>	<i>oɥ</i>
<i>je</i>	<i>ɥə~ɥa</i>
<i>a</i>	

Kratki samoglasniki

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ɛ</i>	
<i>ə</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>a</i>

Izvor:

Dolgi samoglasniki

- iə~i:* ← st. akut. ('*diətela*, '*pok'liaknət*), cfl. *e* ('*liət*, '*miət*, '*pe'piəɥ*), n. akut. *e* ('*ziəle*, '*žiəņęx*, '*piərje*, '*ni:əs*, '*s'i:ədən*);

⁷ Pozicijski izvor samoglasniških fonemov večinoma ni upoštevan.

- o:~u:* ← cfl. *o* (*k'lu:p*, *'ru:p~'ro:p*, *'so:t*, *go'lo:p*, *ko'ko:š*, *'mo:š*; st. akut. *o* (*'go:ba*, *'to:ča*), n. akut. *o* (*š'ko:da*, *'to:ča*, *'no:sin*, *'vo:la*, *na z'muoren*);
- e:i* ← cfl. *ě* (*s'me:ix*), st. akut. *ě* (*b're:ixa*, *ne've:ista*), *ě* po analogiji (*m'le:it*, *p'le:it*);
- o:u* ← cfl. *ŏ* (*'vo:uk*), st. akut. *ŏ* (*'vo:una*, *'po:una*), kratki *ŏ* (*'poux*, *'doux*);
- je* ← drugotno naglašena *e* (*'žjena*, *'tječe*, *'njese*); analogno naglašena *ę* (*'pjeta*);
- uɔ* ← drugotno naglašena *o* (*'nuɔga*, *'kuɔsɔc*), analogno naglašena *o* (*'rɔka*);
- a(a)* ← cfl. *a* (*g'ra:t*, *d'va:*), st. akut. *a* (*'ma:ti*, *b'ra:ta* – G sg., *'ja:goda*, *'ma:ma*), cfl. *ǣ* (*'va:s*, *'da:n*, *'la:n*), n. akut. *ǣ* (*'ma:ša*, *'sa:jne*, *f'sa:xne*, *'ga:ne*).

Kratki samoglasniki

- i* ← cfl. *i* (*'list*), st. akut. *i* (*'lipa*, *'riba*, *'xiša*);
- u* ← cfl. *u* (*'luč*), novonaglašena *u* po premiku z dolgega zadnjega zloga (*'dužan*);
- ě* ← *i* (*'nēt*, *'rěč*, *'měš*, *'sēt*), novonaglašena *i* (*'cěγan*), *u* (*'kěp*), novonaglašena *u* (*'děšet*, *p'lěvat*), *ě* pod terc. naglasom (*'sěnu:*, *'lěpu*), novonaglašena *ě* (zg *'rěšit*, zg *'rěšu*);
- ǣ* ← *ǣ* (*'pǣs*, *'bǣt*), novonaglašena *ǣ* (*s'tǣbǣr*, *'mǣgla*), novonaglašena *a* (*'lǣgat*);
- ε* ← *e*, *ę* v enozložnicah (*k'met*, *'zet*, *'več*), *e* in *ę* pod terc. naglasom (*'peru*, *'mesu:*, *'pesti*, *k'leči*);
- o⁸* ← novonaglašena *ŏ* skupaj z */u/* (*'moŏčín*), *o* pod terc. naglasom (*'kōsi*, *'zōbi*); *o*, *o* v enozložnicah (*'pōt*, *'kōš*, *'čōk*, *k'rōp*);
- a* ← *a* (*b'rat*, *'gat*, *'fant*, *'nas*).

Kraji med SROBOTNIKOM in GRGLJEM⁹

Dolgi samoglasniki

i *ü* *u*
ě [ǒ]
ę *o*
e *o*
a

Kratki samoglasniki

i *u*
ě *ó* + *ɣ*
e *a*

Izvor

Dolgi samoglasniki

- i* ← cfl. *i* (*'li:st*), st. akut. *i* (*'li:pa*, *'xi:ša*, *'ži:la*, *'ti:ca*);
- ü* ← cfl. *u* (*o'lü:pak*), st. akut. *u* (*'kü:pa*, *k'rü:xa*);
- u* ← cfl. *ŏ* (*'vu:k*), st. akut. *ŏ* (*'vu:na*, *'pu:xe*, *'du:ga*, *'pu:na*), kratki *ŏ* (*'pu:x*, *'pu:n*, *'tu:č*);

⁸Srednji *o*, ki teži k ožini; *ě* je ozek in rahlo reduciran.

⁹Samoglasniška sestava sta iz gradiva za kostelski slovar J. Gregoriča.

- é ← cfl. *ě* (*s'mé:x*, *bé'sé:da*), st. akut. *ě* (*b'ré:za*, *st'ré:xa*, *ko'lé:no*, *'ré:zat*, *'lé:to*);
- ó ← cfl. *o* (*'nó:č*, *'mò:č*, *'Bò:k*);
- ę ← cfl. *e*: (*'lę:t*, *'pę:č*, *'mę:t*), n. akut. *e* (*'zę:le*, *'žę:nška*, *'pę:rje*, *'mę:čen*, *'pę:ko*, *'sę:don*);
- o ← n. akut. *o* (*'vɔ:la*, *'xɔ:ja*, *'nɔ:ša*, *š'kɔ:da*, *'dɔ:ta*, *'nɔ:sén*, *'pɔ:t*, *p'rɔ:sén*), cfl. *o* (*k'lɔ:p*, *'rɔ:p*, *'sɔ:t*, *'mɔ:š*), st. akut. *o* (*'dɔ:ga*, *'gɔ:ba*, *'tɔ:ča*);
- e ← drugotno naglašenega *e* (*'že:na*, *'te:ta*, *'če:lo*, *'ne:sen*, *'re:čen*, *'re:kla*, *s'pe:kla*);
- o ← drugotno naglašenega *o* (*'no:ga*, *'ko:taŋ*, *'ko:nc*);
- a ← cfl. *a* (*g'ra:t*, *p'ra:x*), st. akut. *a* (*k'r:ava*), cfl. *ǎ* (*'va:s*, *'da:n*, *'ma:x*, *'la:š*, *'ča:st*), zgodaj podaljšani *a* (*'ta:u*, *'da:n* – G pl.), n. akut. *ǎ* (*'ma:ša*, *'sa:ńe*, *'pa:jsjé*, *'sa:xne*, *'ga:ne*).

Kratki samoglasniki

- i ← *i* (*'miš*, *'nič*, *'sit*), novonaglašeni *i* (*'ciga:n*), novonaglašeni *ě* (*'sinu:*), novonaglašeni *u* (*'šiši:t*, *'diši:t*, *'sixu*);
- é ← novonaglašeni *i* (*'bela* »*bila*«), *ě* (*m'lét*, *p'lét*, *'dède*), novonaglašeni *ě* (*'cěno*), kratki *u* (*k'rěx*, *s'kěp*, *'tě* »*tu*«, *'čět* »*čut*« – inf.);
- u ← novonaglašeni *ǫ* (*'suze*, *'dužan*), *o* pod terc. naglasom (*'uku:*);
- e ← *e* in *ę* v enozložnicah (*k'met*, *'več*, *'zet*), *e* in *ę* pod terc. naglasom (*'nebo*, *'peru:*, *'pesti:*, *'mesu:*);
- ó ← novoakutirani *o* v enozložnicah (*'pót*, *š'kóf*, *'kóš*, *št'rók*, *k'róp*, *d'nó*), *o* pod terc. naglasom (*'zóbje*), novonaglašenega *o* po premiku z dolgega zadnjega zloga (*'gólɔ:p*);
- a ← *a* (*b'rat*, *'gat*, *'fant*, *'nas*), *ǎ* (*'pas*, *'vas* »*ves*«, *na 'tašče*, *'bat*), novonaglašeni *ǎ* (*'magla*, *s'taza*);¹⁰
- ɣ ← *ɣ* (*'pɣt*, *'pɣst*, *'bɣf*, *'žɣt*).

Če povzamemo razvoj dolgega vokalizma, se nam pokaže več dejstev.

1. Vsi trije sistemi dolgih samoglasnikov imajo ohranjen *ě* kot poseben fonem (Babno Polje in Lazec *ęj*, južnokostelski govor *é*, to je izjemno ozki *e*.) Neizkušen zapisovalec ga težko loči od manj ozkega *ę*, ki zastopa druge *e*-jevske foneme (razen *e* v tipu *'že:na*). Tako je npr. v zapisu Banje Loke iz leta 1983, kjer nista z gotovostjo ločeni kostelski *e*-jevski in *o*-jevski ožini.

2. Drugače je z gradivom J. Gregoriča, ki je kot domačin dobro ločil med *é* kot refluksom za *é* ne glede na tonem in *ę* kot refluksom za druge *e*-jevske glasove razen drugotno naglašenega *e*. Enako stanje kaže zapis Vasi pri Kostelu. Tu T. Logar pripominja, da je za *ě* našel dva variantna refluksa *ę* in *é*: *go'sé:nca* ~ *ko'sé:nca*, *m'lé:ko* ~ *m'lé:ko*, *s'lé:p* (medtem ko ima za cfl. *o* vedno samo refluks *ó* (*'mò:st*, *g'nò:j*), kar pomeni, da je posebna kvaliteta *ě* je razvidna tudi iz Logarjevega zapisa, ki že nakazuje sovpad obeh najožjih refluksov.

¹⁰Nenaglašeni *ǎ* se je razvil *a*, *o*, *é* ali pa se je povsem reduciriral: *x'la:pac*, *'ja:rom*, *jar'mi:ček*.

3. Iz sistemov dolgih vokalnih fonemov je razvidno, da sta se v njih *ě* in cfl. *o* razvijala v paru, kot je tipično za slovenski vokalizem. Na SZ, na Babnem Polju se je cfl. *o* že zožil v *u* kot npr. v dolenjščini in se celo skrajšal. Razvoj je potekal preko *ou*, za kar govori srednji pas kostelskega govora (npr. Lazec), ki kaže za cfl. *o* dve varianti: *o* in *u*. V najjužnejših govorih je izpričan samo *o* (Gregoričevo slovarsko gradivo in Logarjev zapis, medtem ko kaže zapis Štampfllove spet samo *o* za vse *o*-jevske glasove).

V osrednjem delu kostelskega govora ugotovljena mešanica refleksov *uo* (redko), *o* in *u* za novi akut in za nosnik ter *u* in *o* za cfl. *o* je rezultat težnje po novem dolgem *u*, ker se je tu stari dolgi *u* (in *i*) skrajšal (enako kot v Babnem Polju), nekdanji diftong *uo* pa se je monoftongiziral v *o* oz. že v *u* ter se pomešal z enakim rezultatom razvoja cfl. *o* v zelo ozek *o* ali celo *u*. Refleks *e*, *ɛ* pa nekoliko zastaja za *o*-jevskim refleksom novoakutiranega *o* in nosnika *o* in se kaže predvsem v močno oslavljenem poglasniškem delu in izrazitem *i*-jevskem delu, le izjemoma se pojavi novi dolgi *i*. Ta monoftongizacija obeh diftongov in motiv zanjo ni osamljen; krajšanje *i*: in *u*: najdemo npr. tudi v Zgornji Trebuši in v Podbrdu z okolico.¹¹ Srednji kostelski govor je prehodni govor med severozahodnim in južnim Kostelom, ki kaže to prehodnost ravno v teh mladih monoftongizacijah.

4. Razvoj nosnika *o* je v SZ delu izkazan z *uo* (kar je enak razvoj kot v dolenjščini in notranjščini, v srednjem delu z *o~u* in v južnem z *o*, ki se je tudi moral razviti preko diftonga, vendar drugačnega od *ou* < cfl. *o*).

5. Južni kostelski govor je tako kot prekmurščina razvil dolgi *u* v *ü*, na njegovo mesto pa je stopil *ɨ* in ni nujno, da prek *ou*, ki ga z gotovostjo predpostavljamo v kraščini.¹² Drugod v kostelščini je zastopan z refleksom *ou* (srednji del) oz. *ou* (Babno Polje).

6. Nosnik *o* se je povsod razvil v *o*-jevski refleks in njegov razvoj ni sovpadel z razvojem *ɨ*.

7. Pri kratkih samoglasnikih (zglede glej spredaj, pri izvoru) se kaže večja razvojna podobnost na severozahodu in v srednjem delu, kjer so kratki *i* in *u* nastali iz dolgih *i* in *u*, kratki *i*, *u* in *ě* pa so se tu reducirali v *ɛ* (Babno Polje) oz. *é* (Lazec). Med Grgljem in Srobotnikom, kjer se dolga *i* in *u* nista skrajšala, so se kratki *i*, *u* in *ě* odrazili v fonemih *i* in *é*, katerih realizacija v posameznih besedah je leksikalizirana, novi kratki *u* pa je to področje dobilo iz *ɨ* in včasih iz *o* po terciarnem premiku.

V vseh treh navedenih kratkih sestavih ima enoten izvor in enotno artikulacijo še kratki, široki *e*, ki je nastal iz *e* in *ɛ* v enozložnicah, iz *e* in *ɛ* po terciarnem premiku, včasih iz mlajše naglašene *e* in postal opozicija kratkemu *a*.

Polglasnik poznajo samo v srednjem pasu kostelščine, SZ je *ə* razvil v *o*, južni del pa v kratki *a*.

Kljub temu, da kostelski kratki vokalizem kaže razvoje, ki ga povezujejo s sosednjimi neslovenskimi govori, npr. razvoj *ə* > *a*, zasuk kratkega vokalizma,¹³ je

¹¹T. LOGAR, Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih, *Slavistična revija* 14, 1963, 111–132.

¹²J. RIGLER, Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, *Slavistična revija* 14, 1963, 25–78.

mogoče na osnovi novejših podatkov, ki potrjujejo slovenski razvoj dolgega vokalizma (vzporeden razvoj *ě* in cfl. *o*, razvoj *o* v *o*-jevski refleks ter nesovpad nosnega *o* z refleksom za dolgim *l*) dopolniti njegovo slovensko podobo z slovenskonarečnimi razvoji kot so krajšanje dolgih *i* in *u*, značilen osrednjeslovenski razvoj kratkih *i*, *ě* in *u* pa tudi naglasni premiki, ki ga povezujejo z Belo krajino in so verjetno avtohtoni. Odločilen je pri tem vporeden razvoj *ě* s cfl. *o*, česar pa Ramovš iz njemu razpoložljivih podatkov ob pisanju svojih Dialektov¹⁴ ni mogel razbrati.

SUMMARY

The paper treats the accentuation and vowel system of the Kostel dialect on the basis of material that was collected after World War II. This material shows that Babno Polje was correctly assigned to the Kostel dialect on the 1983 *Slovene Dialect Map*; the configuration of the area suggests that Ramovš's south-western border of the Kostel dialect is, in all likelihood, correct. In addition, post-War field notes and the dialect lexicon of J. Gregorič changes Ramovš's designation of Kostel as a mixed dialect. The Kostel dialect displays the Common Slovene accent retraction ('*že:na* 'wife,' '*no:ga* 'leg,' '*məgla* 'fog'), the tertiary retraction, as well as more recent retractions such as '*cigan* 'gypsy,' '*kle'petat* 'to chat,' '*gōspō:t* 'mister,' '*kova:č* 'blacksmith,' which have not taken place in all Kostel locales. The village dialects have lost distinctive pitch but retained distinctive quantity. In view of accentuation, the parallel development of *ě* and the circumflexed *o*, the development of the nasal *o* to reflex *o* (which is wider than that of the reflex of the circumflexed *o* and did not merge with the reflex of long *l*, which is considered a more general Kajkavian development), and the development of the short vowel system, which are Central Slovene,

¹³ Vendar pojav ni opazovan samo kot slovensko-kajkavski, prim. W. VERMEER, The rise and fall of the kajkavian vowel system, *Studies in Slavic and General Linguistics* 3, 1983, 439–477.

¹⁴ Jurkovičevo gradivo, ki ga v Dialektih navaja RAMOVŠ (*Dialekti* 142–144), ne spada v nobenega od navedenih samoglasniških sestavov in ga je mogoče povezati v naslednji sestav:

Dolgi vokali:

i *ü* *u*

ię *uo*

a

Izvor:

i: < *i*: ne glede na tonem
u: < *l̥:*
ię < *ě*, *e* in *ę*
a: < *a*: ne glede na tonem
uo < cfl. *o*, *o*
ü < *u:*

Kratki vokali:

i *u*
i-ę
ε *ɔ* *+r*
a

Izvor:

i < novonaglašen *i*
i-ę < kratki *i*, *r* in *u*
u < novonaglašen *u*
ε, *ɔ* < drugotno naglašena *e*, *o*
a < *a*, *ə*

Manjka predvsem vzporednost razvoja *ě* in cfl. *o*, (ki je iz povojnih zapisov lepo razvidna) in s tem odločilen faktor slovenskosti razvoja. Razumljivo, da je Ramovš na podlagi takih podatkov zaključil, da gre za mešan govor.

it is possible to conclude that the Kostel dialect is, in terms of its accentuation and vowel system, a Slovene dialect.

RAMOVŠEVA OBLIKOSLOVNO RAZVOJNA ZASNOVA MORFOLOGIJE SLOVENSKEGA JEZIKA

Zadnja Ramovševa knjiga (*Morfologija slovenskega jezika*, 1952) je rezultat vzorov iz let študija, kasnejših pozitivnih opredelitev do metodoloških sprememb znotraj mladogramatičnega jezikoslovja, ter odklonilnega odnosa do strukturalizma ženevske in praške šole med obema vojnama. Morfologija je sintetično delo v uvodu približevalno novim teoretičnim nazorom, v vsebinsko-analitičnem delu obravnave pa ostajajoče pri mladogramatičnem opisu. Slovenske oblike so organsko vplete v širok primerjalni indoevropsko-slavistični okvir. Gradivo je razloženo kot posledica delovanja internih razvojnih fonetičnih in »zunanjih« analogičnih (psiholoških) dejavnikov. Sistemsko gledanje na zgodovinski razvoj slovenskega oblikoslovja še ni prisotno.

Ramovš's last book (*Morfologija slovenskega jezika*, 1952) is the result of his views from years of study, later positive stands towards the methodological changes within Neogrammarian linguistics and a rejection of the structuralism of the Geneva and Pragues Schools between the Wars. His *Morfologija* is a synthetic work, which in the introduction approaches new theoretical viewpoints, but in the content-analytical part of the exposition remains a Neogrammarian description. Slovene forms are organically woven into a wide comparative Indo-European-Slavistic framework. The material is explained as a result of the operation of internal developmental phonetic and »external« analogical (psychological) factors. A systemic view of the historical development of Slovene morphology is not yet present.

Morfologija slovenskega jezika (skripta po predavanjih v letih 1947/48 in 1948/49)¹ je zadnje Ramovševo tiskano znanstveno delo v okviru načrtovane sedemdelne Historične slovnice slovenskega jezika. Njenega skladenjskega dela ni uspel napisati, iz uvoda v Morfologijo pa se da razbrati, da je in kako je o njej razmišljal. Od prve knjige načrtovane zgodovinske slovnice (Konzonantizem II, Ljubljana 1924) do zadnje, o kateri bo govor, je preteklo dobrih osemindvajset let. Toliko časa je bilo Ramovšu v življenju odmerjenega za lastno oblikovanje strokovnih obzorij, znanstveno raziskovalno, pedagoško-mentorsko in organizacijsko dejavnost na novoustanovljeni ljubljanski univerzi in Akademiji znanosti po prvi in drugi svetovni vojni. Opravljenega je bilo veliko pionirskega dela, tem bolj, ker si je Ramovš za svoj življenjski cilj zastavil zahtevno nalogo – zasnovati slovensko slovenistiko na modernih znanstvenih temeljih.

Kakšni so bili ti moderni temelji? Čas po prvi svetovni vojni je bil čas vsesplošnega »ekspresionizma«, čas prevrednotenja vrednot. Ob družbenopolitičnih preobrazbah so se spreminjali filozofski pogledi na svet in življenje, oblikovali pa so se tudi novi teoretični pogledi na jezik. Uveljavljale so se že nove raziskovalne metode, jezikoslovci so bili postavljeni pred nove raziskovalne naloge; ponovno so se na nov način spraševali o namenu jezika in jezikoslovja.²

¹ Pripravili so jih Ramovševi slušatelji, predvsem stud. phil. Breda Pogorelec, Pavel Merku in Mitja Sovre. Glej Ramovševo zahvalo v uvodu z dne 1. junija 1952.

Da bi s sodobnih strukturalističnih gledišč lahko razumeli in objektivno ovrednotili Ramovšev slovenistični primerjalnojezikoslovni in dialektološki delež, še posebej Ramovševo zadnje delo, se moramo na kratko pomuditi ob njegovem univerzitetnem izobraževanju – in nadaljnjem samoizobraževanju, ki ga je, hote ali ne, privedlo med evropsko priznane slavistične vrhove medvojnega obdobja.

Ramovš je v zadnjih letih avstro-ogrske monarhije (1910–1914) študiral v danem času zelo cenjeno, vendar tudi zelo zahtevno humanistično stroko – primerjalno indoevropsko in slovansko jezikoslovje. Eno leto na Dunaju (pri profesorjih indoevropskih in slavistih, kot so bili Meyer-Lübke, Kretschmer, Vondrák, Jagić, Rešetar) in tri leta v Gradcu (pri indoevropistu germanistu Meringerju in indoevropistu romanistu Schuchardtu – ter slavistu Nahtigalu).³ Obdobje Miklošičevega tipa primerjalnoslovanskega jezikoslovja, temelječega prvenstveno na filoloških jezikovnih virih, je s prodorom mladogramatičnega pogleda na jezik (t.i. »leipziške« šole), izpopolnjene raziskovalne metode, izzvenovalo, se preusmerjalo v zavzeto vsestransko raziskovanje posameznih slovanskih (in indoevropskih) jezikov (zgodovinsko, dialektološko, knjižno), z novim zagonom pa se je razvijalo tudi indoevropsko in splošno jezikoslovje s tipologijo jezikov – kot tudi nove raziskovalne discipline.

Prve brazde v smer slovenistike kot samostojne znanstvenoraziskovalne stroke so zaorali že Ramovševi predhodniki v Gradcu, učenci graške oziroma Miklošičeve jezikoslovne šole – S. Škrabec, V. Oblak in K. Štrekelj, poslednja dva tudi že v Gradcu profesorja za slovansko filologijo s posebnim ozirom na slovenščino. Vsaj od Oblakove nastavitve (1894–96) do razpada monarhije (1918)⁴ se je tu že raziskovalno obli-

²Ta novi pogled na jezik je ob temeljnih delih, kot je bila posmrtna izdaja dela F. de Saussurja *Cours de linguistique général* (izdali leta 1916 njegovi učenci: Ch. Bally, A. Sechehaye in A. Riedlinger) polagoma prerasel v nov jezikoslovni nazor, strukturalizem, ki se je prek oblikovno-izrazne plati jezika osredinjal na njegovo pomensko-sporočevalno funkcijsko plat s težiščnim pogledom na jezikovno sedanost. Kljub možnostim za vključitev v novi način raziskovanja, ki jih je v 20. letih slovenistiki v Ljubljani odpiral slavist in lektor francoskega jezika v Ljubljani L. Tesnière, se je ta teoretični nazor vključno z raziskovalno metodo v slovenskem jezikoslovju začel uveljavljati šele v 60. letih po drugi svetovni vojni. (Podrobnosti o začetkih strukturalizma v evropskem in ameriškem jezikoslovju glej v delu A. HEINZ, *Dzieje Językoznawstwa w Zarysie*, Varšava, 1978.)

³Glej o tem sestavke: R. KOLARIČ, F. Ramovš, *SBL*, 9, 22–24; T. LOGAR, Pomen Frana Ramovša za slovenistiko, *Zbornik SDS 1*, Sedemdeset let slovenske slovenistike (Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1991), 13–17.

⁴Po zgodnji Oblakovi smrti (1896) je stolico prevzel K. Štrekelj (od 1897–1912), ki je slovenistiko raziskovalno razplasil še v Miklošičevem širokem pojmovanju z vključevanjem zunaj jezikovnih dejavnikov. Kot pričajo prav študentske (seminarske, diplomske) naloge v njegovem seminarju, gre za jezikovno raziskovalno večdimenzionalnost, za dialektološke monografske opise, zgodovinsko jezikovno tematiko, za obravnavo določenih vprašanj sodobnega slovanskega knjižnega jezika, za jezikovno-folkloristično in literarnozgodovinsko tematiko. Glej o tem Materialien zur Geschichte der Slavistik in der Steiermark (Gradec, 1987). (Posebej poglavje I Seminararbeiten am Institut für Slavistik (105–114) s seznamom slušateljev oziroma tem.) Štreklja je po posredovanju vodje graške katedre za književnost, prof. M. Murka, nasledil R. Nahtigal, ki je po letu 1919 znanstveno slavistiko razvijal v Ljubljani. Glej M. MURKO, *Spomini* (Gradec) (Ljubljana: SM, 1951), 132–159.

koval študij slovenistike. Oblak, Jagičev učenec, se je razvijal kot somišljenik mladogramatikov, njegov naslednik Štrekelj pa je bil še Miklošičev učenec. Oba sta kot prva slovenska znanstvena dialektologa iskala nasvete in vzpodbude pri J. Baudouinu de Courtenayju.⁵

Ne preseneča nas, da se je po modernem jezikoslovju dobe razgledani Ramovš raziskovalno osredinil na glasoslovje slovenskega jezika, saj je bilo treba z vidikov mladogramatičnih načel in metode pretresti in preurediti vse »na novo«, kar je bilo v dotedanji slovenistiki storjenega, začeni pri ureditvi transkripcije glasovja. Obdobje na prelomu stoletja je že bilo zaznamovano z razmahom fonetike, novimi nazori v dialektologiji (J. Schmidt, *Wellentheorie*, 1872), kot njuna višja stopnja pa se je v Franciji že uveljavljala nova spoznanja odkrivajoča »lingvistična geografija«,⁶ katere tvorci so na podlagi terenskih raziskovalnih skušenj prvi podvomili v »brezizjemnost glasoslovnih zakonov«, ki so bili načelo in merilo pravilnega razvojnega raziskovanja jezikov tedaj vodilnih jezikoslovcev mladogramatikov. Vendar so ta nova teoretična vrenja, ki so uveljavljeno raziskovalno metodo omajala, nakazovala preobrazbo mladogramatične raziskovalne smeri zlasti v francoski indoeuropeistiki,⁷ se oddaljevala od Brugmannove smeri, kot kaže, Ramovša še niso vznemirjala. Na podlagi razprave o razvoju slovenskih polglasnikov (očitno pri prof. R. Nahtigalu, ki je leta 1912 nasledil pokojnega Štreklja) je še pred prvo svetovno vojno leta 1914 dosegel doktorat, habilitacijsko delo o slovenski moderni vokalni redukciji⁸ pa je bilo šele po štirih vojnih letih potrjeno pri Jagiču na Dunaju.

Jezikoslovec Ramovš je kot izoblikovana osebnost, izhajajoč iz teoretično-metodoloških okvirov graške šole, indoeuropeistov Meringerja in Schuchardta, našel samostojno raziskovalno pot v slovenistiko. Slavistično znanje si je raziskovalno-kritično bogatil ob njenih klasičnih, do danes nepogrešljivih delih (Miklošič,

⁵Sodobno jezikoslovje ga odkriva kot najpomembnejšega jezikoslovca svoje dobe, sicer učenca mladogramatične šole v Leipzigu, ki pa se je s svojim učencem M. Kruszewskim v letu 1878 že prebil do pojmovanja glasu kot fonetične substance, ki opravlja razlikovalno funkcijo besed. To zasnovo je nadalje razvil Kruszewski v članku *Über die Lautabwechslung* (1881) – in tu je iskati začetek fonologije. Približno v istem času se v Italiji dialektologiji posveča tudi G. I. Ascoli. Nove ideje prinaša *Archivo Glottologico* od leta 1873 dalje.

⁶J. GILLIÉRON, *L'Atlas linguistique de la France*, 1902–1912. O odmevu tega dela še čez dvajset let piše L. TESNIÈRE (glej razpravo *Le diphones tl dl en Slave*, RES 1933): »Or l'atlas de Gilliéron, en montant que le même fait présente de limites différentes dans les différentes mots qui illustrent, a porté in coup sensible, si non au principe même des lois phonétiques tout au moins a la conception trop rigide qu'on en avait. Il n'est plus permis de l'ignorer, ni d'en faire bon marché en utilisant pêle-mêle des mots différents pour établir arbitrairement une isglosse unique« (80).

⁷Predvsem A. Meillet (1866–1936), najvidnejši pariški učenec F. de Saussurja, najpomembnejši francoski indoeuropeist širokih obzorij, profesor na Sorboni in College de France, ki je z delom *Linguistique historique et linguistique générale* (1. izdaja 1921, 2. 1938) vzpostavil most med tradicionalno zgodovinskimi (na gradivu temelječim) in novim sočasnim (splošnim) jezikoslovjem. Gl. A. HEINZ, *Dzieje ...*, zlasti 256–257, 262–264.

⁸Glej *Slowenische Studien, AslPh XXXVII*, 1918, 123–174; 1920, 289–330. Slovenski prevodi Ramovševih razprav, natisnjenih v Jagičevem Arhivu so objavljeni v *Zbranem delu F. Ramovša*, 1, ur. T. Logar in J. Rigler (Ljubljana, 1971).

Mikkola, Vondrák, Leskien, Jagić, itd.), poznal je indoevropsko nemškega jezikovnega prostora, preštudiral pa tudi slovenistično dediščino svojih predhodnikov, se poglobljaj v starejša slovenska besedila in zbiral dialektološko gradivo. V svoja sintetična dela o slovenskem zgodovinskem glasoslovju in oblikoslovju je vključil vse, kar je spoznal kot znanstveno ustrezno, neoporečno.

Na teh teoretično-metodoloških temeljih je raziskoval vse življenje, jih sicer ob teoretičnih novostih zmerno razširjal,⁹ vendar tako po vsebinskem obsegu in zgodovinskorazvojni razlagi posamičnih jezikovnih dejstev ostajal mladogramatik. Ostajal je zvest ožje pojmovani jezikoslovni disciplini, ki je prek glasoslovja po potrebah posegala v območje etimologije, z oblikovno naglasnega vidika obravnavala oblikoslovje, druge ravnine (skladnja, etimološko, zgodovinsko in knjižno besedišče, SLA) so ostale v zasnovah.¹⁰ Ni pa Ramovš vzpostavljaj stičišče s širše pojmovanim jezikoslovjem mladogramatika Meringerja, čigar cilj je bila prek etnologije (oziroma tematskega besedišča) pravzaprav rekonstrukcija stopnje civilizacije oziroma materialne kulture Indoevropcejev.¹¹ Indoevropeisti v Gradcu so si zastavili dokaj izvirne raziskovalne cilje, so pa ob analizi zgodovinskega razvoja občega in imenskega besedja prišli do kritičnega spoznanja, da pri etimoloških raziskavah »brezizjemna glasoslovna pravila« ne zadoščajo, pač pa je potreben ozir na »realije«. ¹² Odmik od mladogramatične metode je bil v Gradcu dosežen »interdisciplinarno«, prvenstveno ob upoštevanju etnologije (in psihologije). Nakazani Ramovšev pogled na jezik in predmet raziskovanja je začrtal vsebinski obseg njegovih slovenističnih raziskav, ki se glede na »naravo stvari« in potrebe osredinjajo na zgodovinskorazvojni prikaz glasoslovja (Konzonantizem II, 1924; Dialekti VII, 1935; Vokalizem III, 1936) z naglasoslovjem, ki mu je posvetil večino svojega življenja, in oblikoslovja, katerega razlaga temelji na fonetičnih in analogičnih dejavnikih ob delnem upoštevanju psi-

⁹ V že navedenem prispevku je T. Logar zapisal: »V njegovem znanstvenem delu, metodi in prijemih vsekakor slutimo vplive H. Paula, pa Schuchardta, De Saussurja, Bartolija, Meilleta in drugih velikih jezikoslovcev tistega časa, vendar ne moremo reči, da je slepo sledil temu ali onemu« (17).

¹⁰ Na tem mestu je treba izpostaviti zlasti njegovo zasnovo znanstveno-raziskovalnega dela na Inštitutu za slovanski jezik SAZU po drugi svetovni vojni. Tako v območju slovenskega besedoslovja kot narečeslovja. Na dnu le-teh je še danes njegov jezikovni nazor.

¹¹ Glej R. MERINGER, *Indogermanische Sprachwissenschaft* (Leipzig, 1897, 1903). Obsežna razprava o njem, o njegovih jezikoslovnih pogledih glej F. F. LOCHNER VON HÜTTENBACH, *Das Fach Vergleichende Sprachwissenschaft an der Universität Graz* (Gradec: Akademie Druck u. Verlagsanstalt, 1976), 25–45.

¹² O njem prim. F. LOCHNER VON HÜTTENBACH, *Die Grazer Schule – Meringer und Schuchardt, Wörter und Sachen*, (Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Mitteilungen des Instituts für Gegenwartsvolkswunde, 20, 1992), 61–84. Med drugim smo tu opozorjeni tudi na Meringerjeve ostre polemike s Schuchardtom in Meilletem (kar je morda zaznamovalo tudi odnos Ramovš – Tesnière; le-ta je bil Meilletev učenec), ki jih je izzval Meringerjev »Program« zur Parole, »Wörter und Sachen.« »Immerhin nannte er Meillet einen ausgezeichneten Mann,« 'in Frankreich wie in deutschen Landen als Forscher geehrt' und bat ihn, er möge 'seine Schüler zu Sachstudien im Volke anregen. In Frankreich, 'das die besten Lehrer der Prähistorie hervorgebracht hat', sei über die Kultur der Landbevölkerung zu wenig bekannt und 'in manchen sachlichen Richtungen' werde sehr wenig gearbeitet« (65).

holoških in družbenih vidikov, ki jih občasno izpostavlja.

Za vse Ramovševo delo na tem področju je značilen strogi red. Važna so dejstva, iz jezikovnih dejstev izhajajoča razlaga ali domneva, smisel za bistveno, brez ugibanj, brez filozofiranja. Gradivo je obravnavano po razvojnem redu od ide. praoblike do psl., nakar se prikaz prevesi v rokopisno dokumentiran (tudi rekonstruiran) slovenski jezikovni razvoj od BS do 16. stoletja in je nadalje ponazarjan s prvimi tiskanih virov do sodobnega SKJ in narečij (npr. Konzonantizem, Morfologija). Njegov odnos do rokopisnih in tiskanih virov slovenskega jezika je do neke mere zaznamovan s pojmovanjem jezikoslovcev in slovničarjev 19. stoletja, ki so rokopisna in tiskana besedila starejših obdobj (od 10. do srede 19. stol.) do ustalitve enotne slovenske knjižne norme pojmovali kot deželno narečna. Bolj ali manj eksplicitno se je tako pojmovanje vzdrževalo še do 60. let našega stoletja.¹³ Tako je npr. tudi Ramovšev predhodnik, že v slavistiki priznani mladi V. Oblak, v starejših slovenskih besedilih prvenstveno iskal dokazil za nastanek oz. starost slovenskih narečnih skupin, celo narečij. Drugačen pogled na jezikovno preteklost zrcalijo Škrabčeve študije. Pedagoško delo ga sili k oblikovanju pravil sodobne knjižne norme in zanjo išče utemeljitve in zakonitosti v zgodovinskem (pisnem) in narečnem (govornem) razvoju. Podčrtati pa smo dolžni tudi Ramovševe stične točke z jezikoslovnih specifikko Schuchardta.¹⁴ Pri njem se je kot razgledan fonetik izuril v vprašanjih nadomeščanja glasovja, prihajajoče do izraza ob zgodnjem prevzemu tujejezičnega občnega in imenskega besedja (v slovenščino ter iz slovenščine v sosednje jezike) – od najstarejših zapisov do sodobnosti.¹⁵ Ni naključje, da je o tako aktualni temi, o krajevnih

¹³Do RIGLERJEVE razprave, Začetki slovenskega knjižnega jezika, *Razprave SAZU* (Ljubljana, 1968), ki je na ožjem, a za razumevanje svojkega razvoja SJ bistvenem fonološkem segmentu (realizacije *ê, ô*) dokazala, da se Trubarjev samoglasniški sestav ne ujema z narečnim, marveč da gre v njegovem jeziku na fonološki ravnini za »knjižne rešitve«. Te vrste značilnosti se nam razkrivajo tudi v območju oblikoslovja, seveda še posebej v besedišču in skladnji. »Knjižnost« jezika protestantskih piscev je dokazljiva iz jezikovne zgradbe na vseh jezikovnih ravninah, seveda pa jo potrjujejo tudi zunajjezikovni zgodovinski in kulturološki dejavniki. Bistveno je, da se je z Riglerjevo tezo spremenilo gledanje na sistemskost (nesistemskost) jezikovnih prvin v jeziku protestantskih piscev, da je končno priznan kot knjižni jezik.

¹⁴Sodobno jezikoslovje je prevrednotilo pogled nanj, saj ga uvršča med začetnike strukturalnega pomenoslovja (prišel je do pojmovanja »pomenskega polja«) in skladijskega funkcionalizma. O tem glej razprave v zborniku *Hugo Schuchardt* (Schuchardt-Symposium, Gradec, 1977), Österreichische Akademie der Wissenschaften, Dunaj, 1980. V našem primeru je pomemben predvsem prispevek S. HAFNERJA, Hugo Schuchardt und Franz Miklosich (29–47), kjer so nakazane tudi metodološke razlike med Miklošičevo in Schuchardtovo obravnavo in pojmovanjem izposojenk (v ospredje se je tedaj že prebijala teza o »mešanih jezikih«, izhajajoča iz skušenj pri raziskavi besedišča jezikov z različno stopnjo civilizacije – A. Meillet). F. Miklošiču je Schuchardt za 70-letnico posvetil delo *Slavo-deutsch und Slavo-italienisch* (Gradec, 1884), ki je nedvomno raziskovalno vzpodbudilo tako Štrekliča kot za njim Ramovša.

¹⁵V Ramovševih delih je substitucijska teorija vidno prisotna. Že pri obravnavi razvoja slovenskega konzonantizma (1924), nadalje tudi v *Kratki zgodovini slovenskega jezika* (1936), zlasti v uvodu, kjer na podlagi slovanskih krajevnih imen, prevzetih v bavarščino, in obratno, določa glasovno vrednost samoglasnikov in soglasnikov, ki že kažejo slovenske razvojne poteze.

imenih Furlanije, spregovoril že na nastopnem predavanju v Gradcu (1918), pri čemer je lahko navezal na predhodne Štrekljeve raziskave.¹⁶ Prav s tega vidika pa tudi nadaljnje Ramovševe etimološke študije netvorjenega besedja, zlasti še krajevnih imen v slovenskem jezikovnem prostoru, predstavljajo določen primik h glediščem in metodološkim pristopom »graške šole«, ki je vzgojila tudi slovenskega indoevropeista K. Oštirja.¹⁷

S predstavljeno jezikoslovno usmeritvijo, z voljo do dela in vnemo, ki jo razodevajo njegove zgodnje razprave s področja slovenskega zgodovinskega glasoslovja (*Slowenische Studien*), je kot redni profesor na novo ustanovljeni ljubljanski univerzi začel svoje delo. Glede na naslovno temo našega sestavka (Morfologija) pa nas posebej zanima njegova nadaljnja jezikoslovna nazorska opredelitev do povojnih smeri jezikoslovja, ki so se iz romanskega kulturnega prostora, predvsem iz Francije, širile po Evropi in postajale konkurenčne »vladajoči« mladogramatični šoli.¹⁸ Pomemben znanstveni dogodek, ki je omajal vsesplošno vero v »brezizjemnost fonetičnih pravil«, je bil prvi lingvistični atlas Francije Gilliérona (1902–12). De Saussurjeva definicija jezika kot sestava, ki služi družbenemu sporazumevanju, pa je že zaznamovala njegovega pariškega učenca A. Meilleta, ki je v soočanju z Brugmannom postajal vodilni »razsvetljeni« mladogramatik indoevropeist s tem, da je ozko začrtane meje jezikoslovja (kot vede, ki se osredinja le na razvoj jezikovnih dejstev) razširil z vključitvijo sociološkega vidika in se že bližal sistemskemu pojmovanju. V Gradcu se je »razmerje moči« med Schuchardtom in Meringerjem porušilo, ker sta oba bolj ali manj sočasno odkrila nerazdružljivo zvezo med stvarjo in njenim poimenovanjem (*Wörter und Sachen*), kar je odprlo pogled na vprašanja pomena in pomenskih preobrazb besedja v zgodovinskem razvoju posameznih indoevropskih jezikov, »glasoslovna« etimologija je bila odslej podprta z otipljivimi etnološkimi, celo arheološkimi dejstvi.¹⁹

¹⁶K. ŠTREKELJ, Zur Kenntniss der slawischen Elemente im friaulischen Wortschatze (*AslPh* 1890, 474–86), Slawisches im friaulischen Wortschatze (*AslPh* 1910, 203–9); Zur Kenntniss der slawischen Elemente im italienischen Wortschatze (*AslPh* 1904, 407–36); Slovenski elementi v besednem zakladu Štajerskih Nemcev (*ČZN* 1908, 38–103; 1909, 1–69, 115–28). Poglobljaj se je tudi v etimologijo, ki jo je »graška šola« na poseben način zaznamovala s preusmeritvijo od ožje jezikovne (fonetično-razvojne) »oblikovne« razlage k pomenski v odvisnosti od predmeta poimenovanja. Schuchardt je sploh poudarjal prvenstvo stvari – *Sachen und Wörter*. Najprej mora nekaj (tvorno ali netvorno) obstajati, da to lahko poimenujemo.

¹⁷Med Meringerjevimi disertanti je od Slovencev naveden le dr. K. Oštir – *Urindg. langvokal. Intransitiv. Exkurs über griech. hippos* (Beitrag zur alarodischen Sprachwissenschaft), med slušatelji tudi F. Ramovš. Prim. opombo 11.

¹⁸Glej A. HEINZ, *Dzieje ... Brugmannova dela ostajajo v mejah razvojnega jezikoslovja, opirajočega se na jezikovno gradivo ide. jezikov. Tako Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, (1886–1892) in *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1902–1904).

¹⁹Zanimiv primer tvorstne razlage navaja M. Murko: »Moji spisi o ljudski epiki so me odvajali od nadaljnjih podobnih razprav, v katerih sem povezoval starožitnosti z jezikoslovjem. Napisal sem le še študijo o *vilah*, in v nji sem pokazal, da so jih prvotno prinašali ljudje iz gozda, kjer so si odsekali drevesca ali veje z dvema, tremi ali celo tudi s štirimi rogovilami. Te so morali *zvijati*, in tako se je povsem pojasnila etimologija besede od glagola *viti*, katere pa

Kako se je do teh teoretičnih novosti opredelil Ramovš? V prvih priložnostnih prispevkih v Ljubljani je že leta 1919 javno razkril svoj jezikoslovni nazor. Ob smrti S. Škrabca²⁰ je zapisal: »Moderna znanstvena slovnica proučuje jezik po glasovih, oblikah itd., in sicer tako, da hiti pri vsakem pojavu po zgodovinski poti, da nam poda na ta način sliko razvoja vsakega glasu ali oblike; slovnica je torej sestava tisočerihs posameznih zgodovinskih obrisov. Vsako delo na polju zgodovinske slovnice je torej slikanje posameznih takih zgodovin. Pri tem delu najdemo Škrabca na njegovih platnicah.« (Str. 83.) Še dve, za Ramovša tako značilni raziskovalni potezi sta v tem spominskem članku izpostavljeni. Pod črto pripominja: »Žalibog tudi danes še ni prodrlo mnenje, da je slavistika enako stroga kot npr. matematika« (str. 82). Razodevata nam, na kako logičnem mišljenju in sklepanju temeljijo njegove rekonstrukcije nepotrjenih ali vsaj njemu neznanih stopenj razvoja samoglasnikov, soglasnikov, tudi fleksijskih oblik, kajpak glede na »brezizjemnost fonetičnih zakonov«. Te eksaktnosti se je navzel v Meringerjevi šoli.²¹

Ustavimo se še pri eni njegovi misli, ki pojasnjuje, kako je Ramovša podobno kot Oblaka jezikoslovje zanimalo kot »čista« znanost, ne kot jezikoslovna praktična uporabnost, po njegovem tako značilna za Škrabca. Takole pravi: »V vseh teh razpravah stoji /namreč Škrabec/ trdno na zgodovinski podlagi kot doslej še nihče, razbira fonetične subtilnosti narečij – in človek bi želel večkrat, da ne bi zapeljal svojega voza na pot, na katero je končno vedno prišel, da je namreč določal izreko in pisavo. Želel je in hotel, da bi se rezultati njegovih raziskovanj tudi praktično zopet uporabljali. V tem se je ločil Škrabec od drugih pravih zgodovinskih preiskovalcev, s tem je izzval nebroj polemik, ki so mu vzele mnogo časa in škodovala – to je moje mnenje – tudi njegovemu znanstvenemu poletu s tem, da se je premnogokrat brez potrebe vračal k istim jezikovnim problemom, jih na novo, s pomnoženo jezikovno snovjo prerešetal ter se s tem nekako v mnogoličnosti in razcepljenosti zgubil. Baš iz tega bo izviral dejstvo, da Škrabec kljub svojemu globokemu znanju slovenskega jezika in temeljitemu raziskovanju ni ustvaril večjih, celoto tvorečih, sistematično obdelanih slovniških poglavij« (str. 84). Članek je zaključil z ugotovitvijo: »Ni ga skoro pojava v slovenskem jeziku, da ne bi bil že ovit s Škrabčevimi mislimi. Žal, da ta temeljiti učenjak ni bil sintetik.« Bil pa je sintetik Ramovš. V svoja posamezna dela zgodovinske slovnice slovenskega jezika je smiselno vgradil analitično gradivo, spoznanja, do katerih so bili prišli njegovi predhodniki, zlasti J. Baudouin de Courtenay, V. Oblak, K. Štrekelj in S. Škrabec, ki so navedeni med viri za njegova temeljna dela.²²

Vendar je bila, kljub zgoraj navedenemu nazoru, tudi Ramovševa glasoslovna analiza zlasti ob etimološkem luščenju krajevnih imen zelo uporabna; občasno je dobivala kar družbeno koristne razsežnosti. Da je bil Ramovš, Meringerjev učenec,

Miklošič ni upal prevzeti v svoj etimološki slovar.« M. MURKO, *Spomini*, 142.

²⁰O. Stanislav Škrabec, *LZ* 1919, 81–88. Isti nazor odzrcalja tudi Ramovševo kritično poročilo o knjižici Dr. Joža Glonar, *Naš jezik* (*LZ* 1919, 568–569). Pohvalil je le strani 48–66, »kjer pisatelj govori o zgodovini knjižnega jezika od Trubarja do novoilircev.«

²¹Gl. tovrsten metodološki vzorec – *Indogermanische Sprachwissenschaft* (Leipzig, 1903).

²²Gl. *Konzonantizem* II (1924), *Dialekti* VII (1935), *Kratka zgodovina slovenskega jezika – Vokalizem* (1936). Viri.

»foneticien par excellence«, mojster fonetičnih rekonstrukcij, kasneje poudarja tudi L. Tesnière,²³ to izrazito »držo« pa zasledimo že v eni izmed prvih njegovih javnosti namenjenih etimoloških razprav. V istem letniku LZ zasledimo pod njegovim imenom razpravo Grosuplje. Domače ime se je ob splošni vnemi slovenjenja krajevnih imen proti koncu 19. stoletja spreverglo v »Velike Uplje«.²⁴ Ob tej priložnosti je zapisal tudi moderna, jezikoslovca-imenoslovca obvezujoča načela: »Veda, ki želi razlagati krajevna imena, mora sloneti na trojni podlagi: 1. mora upoštevati obliko krajevnega imena v različnih dobah, tj. pisavo imena v listinah in današnjo obliko v dotičnem narečju, torej njen zgodovinski razvoj, 2. mora uvaževati glasoslovne zakone narečja in 3. morajo lastnosti kraja potrditi dano razlago njegovega imena, kar zovemo skratka realno preizkušnjo« (npr. J. W. Nagl, *Geographische Namenkunde*). Po teh načelih izpeljano glasoslovno analizo krajevnega imena Grosuplje je avtoritativno zaključil: »Hočem s sledečimi vrsticami dokazati, da je ime Grosuplje pristno slovensko, in želim, da tozadevna oblast ukrene, da izgine smešna spaka «Velikih Uplj« (str. 177).²⁵

Ob povedanem nas nadalje zanima, kakšen je bil Ramovšev pogled na slovenski knjižni jezik, ki ga žal pri tedanjem slavističnem študiju ni vzpostavil kot samostojni študijski predmet.²⁶ Kljub kasneje delno prenovljenim mladogramatičnim teoretičnim nazorom. R. Kolarič²⁷ ugotavlja takole: »Od ustanovitve univerze je bil Ramovš največja avtoriteta tudi v vprašanju slovenskega knjižnega jezika. Njegov odnos ni bil tradicionalno purističen, zavedal se je, da pisni jezik ne rabi samo za estetično izražanje v leposlovju, marveč za vse potrebe silno razvejanega in zasebnega življenja. Njegova načela so vidna iz vseh izdaj SP 1953, 1937, 1938, 1950.« Kot vidimo, je kasneje v pravopisno-pravorečnih zadevah Ramovš nadaljeval Škrabčevo vlogo, torej spremenil svoje prvotno zadržano gledanje na praktično uporabnost jezikoslovnih rezultatov. Bolj kot se je posvečal dialektologiji, globlje je umeval tudi razdalje med narečji in knjižnim jezikom. Pogled na njegov celostni sestav je zavirala osredinjenost na glasoslovje.

V luči predstavljenih nazorov so v 20. in 30. letih med obema vojnoma nastajali posamezni deli zgodovinske slovnice slovenskega jezika. Najprej Konzonantizem (1924), sledi mu Karta slovenskih narečij (1931), tej Dialekti (1935), Kratka zgodovina slovenskega jezika (z Vokalizmom) kot I. del (1936) in šele po drugi svetovni vojni Morfologija slovenskega jezika (1952). Zanimivo in presenetljivo je, da Ramovš v tem času novim pobudam, in teoretičnim novostim, ki jih je zlasti Tesnière²⁸

²³ Gl. oceno dela in celotne teoretično-metodološke zamisli Ramovševe zgodovinske slovnice: L. TESNIÈRE, F. Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika*, II, Konzonantizem, *Slavia IX* (Praga, 1930–31), 353–358.

²⁴ Dr. Fr. Ramovš, *Grosuplje*, LZ 1919, 176–182.

²⁵ To spako je pravzaprav prvi povzročil Valvasor, ki je nemško ime kraja Gross-lupp preložil v Veliko Uplje, to poslovenitev v množinski obliki pa je v svojo Vojvodino Kranjsko (1901) sprejel tudi Fr. Orožen.

²⁶ Glej B. POGORELEC, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, *Sedemdeset let Filozofske fakultete v Ljubljani* (Ljubljana, 1989), 131–171.

²⁷ Ramovš Fr., *SBL*, 9, 22–24.

²⁸ Gl. M. OROŽEN, Tesnièrejev strukturalni pogled na Ramovšovo obravnavo slovenskega

prav v Ljubljano prenesel iz Francije, ni prisluhnil. Do strukturalističnih pogledov na jezik in prvih Tesnièrejevih vzorcev strukturalistične obravnave jezikovnih dejstev slovenskega jezika vključno do njegovega Atlasa dvojine in monografije o dvojini v slovenščini²⁹ ostaja vseskozi odklonilen. To njegovo držo razkriva zlasti korespondenca z A. Belićem;³⁰ vzajemno gojita in medsebojno krepija kritičen odnos do strukturalizma, ki se je v tem času že razmahnil v dveh pomembnih središčih (ženevska šola, praška šola).³¹ Tesnière je z omenjeno kritiko Ramovševega Konzonantizma (Slavija 1930–1931) opozoril na neustreznost metode, nesistemske obravnave in na neustreznost razvrstitve vsebin v načrtovani Historični slovnici Ramovša, ki ne upošteva hierarhičnih zakonitosti jezikovnih ravnin oziroma njihovih medsebojnih odvisnosti. Z vidikov lingvistične geografije je sočasnost izhodišče za pogled na zgodovinski razvoj jezika in ne obratno. Sočasnost zato, ker jo je mogoče na jezikovnem terenu zajeti v celostni podobi, rokopisna zgodovinska jezikovna dokumentacija pa nam more posredovati le iz sistemske celote iztrgane člene in ni povsem zanesljiva.³² Vendar je Ramovš vztrajal pri zgodovinsko-razvojnem gledanju in tako zastavil tudi nadaljnje delo za zajetje gradiva za slovenski lingvistični atlas. Po dobrih tridesetih letih, ob delu za OLA, ko se je v slavistiki vsesplošno uveljavil strukturalistično-sinhroni način zajetja in opisovanja jezikovnih prvin vsaj v območju glasoslovja, so te metodološke pomanjkljivosti privrele na dan. Po drugi svetovni vojni je tudi romanist R. F. Mikuš v ljubljanskem jezikoslovnem središču skušal prodreti s strukturalno analizo v območju skladnje, bil pa je zaradi svoje kritike Beličevega pojmovanja sintagme onemogočen, pa tudi romanist B. Vodušek, ki je ob Meilletevih vzpodbudah mislil na disertacijo iz pomenoslovja besedišča, ob stikih s »praško šolo« skušal prevrednotiti tudi poglede na slovenski knjižni jezik, ni bil odobravajoče sprejet.³³

konzonantizma – Le consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière. Predavanje na mednarodnem simpoziju Evropski in slovenski jezikoslovec Lucien Tesnière 1893–1993. Filozofska fakulteta Ljubljana, 18.–20. november 1993.

²⁹L. TESNIÈRE, *Les formes du duel en sloven*, Trav. publ. par l'Institut de l'Études Slaves 3 (Pariz, 1925); *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène* (Pariz, 1925).

³⁰J. ROTAR, *Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem* (Ljubljana, 1990).

³¹Pomembno je vedeti, da je med njima obstajala zveza. Med člani praškega lingvističnega krožka (ustanovili so ga leta 1926 češki jezikoslovci V. Mathesius, B. Havránek, B. Trnka, tem pa so se kasneje pridružili še J. Vachek, V. Skalička, A. V. Isačenko, J. Mukafovsky), so bili tudi ruski jezikoslovci N. S. Trubeckoj, R. Jakobson in S. Karcevski. Prav ta pa je leta 1905 bival v Ženevi in nato na moskovski univerzi uveljavljal De Saussurjevo jezikoslovno teorijo. Programske teze praškega krožka so bile predstavljene na *I. kongresu slavistov v Pragi 1929*. Od takrat dalje je med staro in novo jezikoslovno strujo čutiti razkol, ki je odmeval tudi v Ljubljani.

³²Ta ugotovitev somišljenikov lingvistične geografije seveda velja za vse jezikovne ravnine in predpostavlja sistemsko zajetje jezikovnih prvin po hierarhičnem redu, kar se v slovenski dialektologiji v danem času žal ni vzpostavilo.

³³O tem gl. A. VIDOVIČ-MUHA, Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca: Ob desetletnici smrti Radivoja F. Mikuša, *Delo*, KL, 13. 5. 1993. Primerjaj še LEGIŠA-GLAVAN, Božo Vodušek, *SBL* 14, 540–543, kjer je poudarjeno, da je B. Vodušek v letih 1928–30 pod opaznim vplivom pariškega sodelovanja z A. Meillem pripravljala disertacijo iz semantike (obsežno gradivo je v zapuščini), pa tudi kasnejši njegovi poskusi te vrste so ostali brez razumevanja.

V takem vzdušju, ob ponovnem soočanju dveh nasprotujočih si gledanj na jezik, ob različnih metodoloških pristopih k predmetu obravnave, je torej nastajalo tudi zadnje Ramovševo delo – Morfologija. Ta ravnina je nudila jasnejše možnosti na gledanje pojavov z vidika funkcije. Če bi Ramovš še živel, bi se s funkcijskim gledanjem na jezik nedvomno sprijel in sprijaznil ob pisanju skladnje. S funkcijskim gledanjem na jezik se je namreč seznanjal. Iz korespondence z Beličem vemo, da je tik pred drugo svetovno vojno skrbno prebiral Beličev rokopis knjige O jezičkej prirodi i jezičkom razvitku³⁴ (prva izdaja iz l. 1941, druga 1957), ki je sicer napisana »protistrukturalno«, vendar njen avtor o jezikovnih pojavih (npr. pojmovanje besednih vrst, itd.) razmišlja z vidika funkcije in svoja gledanja meri z vidnimi teoretični sodobnega splošnega, indoevropskega in slavističnega jezikoslovja. Z vodilnimi osebnostmi ženevskega in praškega jezikoslovnega kroga se je tudi sam srečeval in z njimi polemiziral. Pri tem se je tudi kaj naučil in koristno uporabil.

Uvod v Morfologijo že dokazuje, da je bil Ramovš v stiku z novimi pogledi na jezik,³⁵ da jih je vključeval v nam že znana zgodovinsko naravnana teoretična načela, ki še po drugi svetovni vojni odzrcaljšajo stik naše slovenistike z umirjenim evropskim tokom slavistike in indoevropistike, prenovljene, metodično že razrahljane s pogledi psihološke, sociološke in neolingvistične smeri.³⁶ Čutiti je, kot da Ramovša vznemirja pomenska, funkcijska plat oblik, pa tudi njihova pomenska funkcija v besedni zvezi. Vendar kot sistematik ta vprašanja in vprašanja obravnave nepregibnih besednih vrst uvršča v območje skladnje.

Izpostavimo nekatere njegove uvodne misli. Z mladogramatiki soglaša, da je »razvoj glasoslovja diametralično drugačen od razvoja morfologije ... Pri glasoslovju smo se ukvarjali z materijo, glasom. Vseeno je bilo, kaj je beseda pomenila (!) ... Pri morfologiji moramo stalno upoštevati pomen in uporabo v govoru /torej funkcijo oblik/, ki je razpoznavna iz sobesedila.« V glasoslovnih spremembah jezika, v internih dejavnostih (fonetična pravila) namreč vidi neustavljivo »rušilno« silo. Dodobra jo je kot indoevropist, slavist, zlasti slovenist (fonetik, dialektolog) izkusil, spoznaval v sočasni tako raznovrstni narečni podobi slovenskega jezika (sodobno rečeno fonološki variantnosti), pa tudi razvojni dediščini delno predpostavljene delno izpričanega praslovanskega oz. že prvotno slovenskega glasovja, kot ga je prepoznaval v Brižinskih spomenikih. Načel je tu prvič vprašanja jezikovne sočasnosti in raznočasnosti ter opredelil raziskovalni obseg morfologije. Skušajmo mu slediti: »Na jezik, govorjen v nekem določenem času gledamo sinhronično (še statično): upoštevamo vse elemente (ne še sestava), glasove, oblike, zveze, pomene v istem času.« Skratka, vse sistemske prvine hierarhično delujočih jezikovnih ravnin, česar Ramovš še ne priznava. »Pri jezikih za katere imamo starejše spomenike, moremo ugotoviti, da so člani današnjih sintagem večkrat različni od prejšnjih (prepoznavna

³⁴ Glej J. ROTAR, *Korespondenca med Franom Ramovšem in A. Beličem*.

³⁵ B. Pogorelec se spominja, da je kot Ramovševa učenka že v 2. letniku slavistike konec 40-ih let prebiral znamenito delo De Saussurja.

³⁶ Domnevno bi to bila v danem času zelo popularna dela: W. WUNDT, *Völkerpsychologie* (1900), *Die Sprache* (npr. 3. izd. 1912); G. J. BARTOLI, *Intraduzione alla neolingvistica* (1925); BARTOLI-BERTONI, *Breviario di neolingvistica* (1928); A. MEILLET, *Le Slave Commun* (Pariz, 1934).

torej stalnice in spremenljivke v jezikovnem razvoju). Današnji člani so torej izpodrinili stare (nakazana je dinamika spreminjanja). *Tako dobimo distanco med dvema stadijema. Z ozirom na tó (dva ali več stadijev) je naše gledanje diahronično – raznočasno.*« Jezikovni razvoj je zanj še skupek posamičnih sinhroničnih stadijev; ni še razkrita gonilna sila neprekinjenega razvoja, ki je odvisna od premikov (kolikostnih razmerij), izpada posameznih jezikovnih prvin v sestavi (glasoslovno-oblikoslovnem, besedotvornem, skladijsko-besednopomenskem). Zanimiva pa je naslednja njegova teza, ki dokazuje, da je na jezikovne ravnine gledal še ločeno, ni še med njimi priznaval globinske soodvisnosti.³⁷ »Predmet diahroničnega gledanja je predvsem glasoslovje, kajti izprememba glasu /spoznana kot nekaj trajnega/ izključuje pojem jezikovnega stanja. Na drugi strani pa gledamo na morfologijo, sintakso, leksikon pretežno statično.«

Ramovš je raznočasje tudi v oblikoslovju in skladnji besedišča dobro videl, le kazala se mu je drugače kot glasoslovna. O tej spremenljivosti govori takole: »Izpreminjajo pa se ne samo glasovi, ampak tudi besede, celo cele gramatične kategorije. Včasih postane beseda, ki je asociativno (ne glasovno prepoznavno) povezana s sorodnicami, nerazumljiva (potrebuje etimološko razlago) in pretrga zvezo in obratno (ustvari se »nova« asociativna zveza, npr. ljudska etimologija) ... Besede se izpreminjajo oblikovno prav tako in rodijo nove zveze (s tem se preobražajo njihove sklonske oblike, nastajajo nove sintagmatske zveze, s tem se spreminja tudi prvotnejša podoba skladijskih vzorcev). Izpreminjajo se tudi kategorije besedi. Ide. prajezik je imel dual, ki je danes le redko ohranjen ... Toda slovenski dual ni več stari dual, ker je vedno vezan na numerus dva.«³⁸

Ob povedanem nas zanima, kako je Ramovš utemeljeval razvoj oblikoslovja, na katere »gonilne sile« ga je opiral? Zoper »rušilne« izpreminjevalne glasoslovne dejavnike nastopa vedno neki »korektiv«. To pa kljub izrečenim uvodnim mislim ni funkcija oblik, podrejena nadrejenima sistemskima ravninama (skladijski, globinsko semantični), pač pa je to analogija, pojmovana kot samodejni mehanizem, obramba ogrožene besedne oblike ali besede kot glasovne tvarine. »Vse jezikovne spremembe zunanje narave (tj. neglasoslovne) so nastale po analogiji ... Kakor so prej omenjeni faktorji (posnemanje glasov v različnih družbah, jezikovnih okoliščinah, generacijah) pretežno odločilni za glasoslovje, je glavni izpreminjevalni faktor v morfologiji, sintaksi in leksikonu – analogija.« Poudarja pa, da to ni napaka glede na starejše stopnje razvoja, pač pa nova pravilnost, prevzeta iz odnosov v jeziku samem. Analogija ni prava sprememba (to je le glasoslovna), marveč je analogična oblika

³⁷ Nanjo ga je že opozarjal L. TESNIÈRE v razpravi *Sur le system casuel du Slovène, Melanges Linguistiques a M. J. Vadryes* (Pariz, 1923), 347–361; ponovno v že omenjeni kritiki Konzonantizma (1930–31).

³⁸ Preseneča nas dejstvo, da Tesnièrjevo delo o dvojini v slovenskem jeziku (niti Atlas niti zgodovinska monografija) v seznamu upošteevane (in slušateljem priporočene) strokovne literature sploh ni navedeno. Upoštevano pa je Beličevo delo *O dvojini u slovenskim jezicima* (Beograd, 1932). V korespondenci med Ramovšem in Beličem, je na več mestih govor o tem delu. Zasedimo več Beličevih vzpodbud, da bi Ramovš o Tesnièrjevi monografiji o dvojini v slovenščini napisal recenzijo za JF. Oba sta ga odklanjala zaradi metode. Glej Beličevo pismo z dne 8. 7. 1929, Zlasti Ramovšev odgovor z dne 30. 1. 1931.

narejena po nekem določenem vzorcu, ki v jeziku eksistira. Analogija je tipično gramatični in sinhronični pojav ... Analogično »novo« obliko povzroči psihični moment /pravzaprav funkcijska sistemska stiska upovedovalca/ – naše je le tolmačenje pojava.« Kot vidimo, se je Ramovš že nekoliko odmaknil od ozko mladogramatičnega pojmovanja analogije kot samodejnega (mehaničnega) pravila, ki je bilo zlasti v šestdesetih letih v slavistiki zavrnjeno. Vendar, kot pravi M. Honowska-Brodowska še leta 1975: »Wydaje się, że analogii nie należało by całkowicie eliminować jako metody badawczej, tylko raczej ograniczyć do faktów, które się tej metodzie podają.«³⁹

Ramovš je takole omejil tudi predmet obravnave: »Morfologija upošteva tvorbo besede (besedotvorje) in izpreminjanje oblike, ne zanima pa se za pomen in uporabo besedi. To prepušča sintaksi ... Predmet morfologije je flektirana beseda nomina in glagol. Besede, ki se na zunaj ne spreminjajo (nepregibne besedne vrste), imajo stalno obliko in spadajo v sintakso, ker nam preostaja za študij samo njihova funkcija.«

Kako je usklajen Ramovšev teoretični uvod z dejansko obravnavo predmeta? Da gre za vnos novosti v sicer še mladogramatični okvir obravnave, je bilo opozorjeno. Merodajna osebnost na slavističnem področju (M. Honowska-Brodowska), je zapisala: »Niespodziewanie smiałe wielokróć ujęcia przynosi Morfologija słowen'skiego języka F. Ramovša.« Predstavljeni nazor je gibalo dela, ki je spričo indoevropiističnih izhodišč za sodobne slušatelje sloveniste prezahtevno, je pa uravnoteženo s predstavitvijo razvoja slovenskega zgodovinskega glasoslovja (tudi v odvisnosti od naglašenosti, nenaglašenosti). V njem so glavna oporišča za glasoslovno-analogične razlage pregibnih oblik prav »distance med štadiji« (ide. in psl. izhodišče, in razvoj oblik od BS do sodobnosti) s predpostavko, da gre za razvoj govornih oblik. Uvodni del nakazuje določene teoretične premike, predpostavlja tudi metodične posodobitve, ki pa pri »površinskem« branju dela niso opazne. Celotna obravnavna Morfologije (I. Tematologija, II. Morfologija Nomina in Pronomina, III. Morfologija glagola) ostaja bolj ali manj v okviru mladogramatičnih obravnav. Kot da gre za neke vrste slovenski priročnik primerjalnega indoevropskega oblikoslovja z izpostavitvijo in razlago slovenskega. Še po drugi svetovni vojni pravzaprav potrjuje stik naše slovenistike s predhodnim primerjalnim ide. in slovanskim jezikoslovjem, kar nam zgovorno razodeva spisek uporabljene strokovne literature. Za indoevropski, praslovanski, občasno tudi slovanski ponazarjevalni del je Ramovš ustrezno gradivo (delno tudi razlage) povzemal po priznanih deloma vrhunskih mladogramatičnih in postmladogramatičnih delih (Brugmann, Mikkola, Meillet, Miklošič, Vondrák, itd.), slovensko zgodovinsko, deloma tudi narečno gradivo je povzeto po razpravi V. Oblaka (imenska sklanjatev),⁴⁰ po razpravah S. Škrabca (Cvetje 1880–1916) in drugih, dopolnjeno pa z njegovimi izpisi zgodovinskega in narečnega oblikoslovnega gradiva z okvirno navedbo virov.⁴¹ Lahko smo zadovoljni, da je ta del Historične slovnice vsaj zasnoval, saj bi kasneje tak več ne mogel nastati. V primerjavi z

³⁹M. HONOWSKA-BRODOWSKA, Problemy Historii Fleksji Słowiańskiej na tle nowszych ujęć synchronicznych, PAN, *Monografie Slawistyczne* 359, 1975.

⁴⁰V. OBLAK, Zur Geschichte der nominalen Declination im Slowenischen, *AslPh* XI (1888), 395–423; 523–561; *AslPh* XII (1890), 1–47, 358–450; nedokončano.

Oblakom, ki je v izhodišče svoje obravnave že postavljaj začetno slovensko oblikoslovno stanje (skrčitve praslovanskih sklanjatvenih tipov) in pri posameznih sklonih že z vidika sočasnosti razvrščal razlikovalne končnice, začrtal obrise njihovih potekov v narečnem prostoru, Ramovš indoeuropeist v svoji obravnavi vzpostavlja strog razvojni red in zasleduje preobrazbo fleksijskih oblik od ide. do sodobnosti. Pomembno vlogo ob pomanjkljivem slovenskem zgodovinskem gradivu (iz rokopisov in tiskov od BS do ustalitve knjižne norme sredi 19. stoletja) imajo njegove rekonstrukcije. Šibka točka dela je v neuravnoteženosti slovenskega ponazarjalnega gradiva. Za imenski del je črpal gradivo predvsem iz Oblaka, ki je starejša besedila izpisoval do konca 18. stoletja, ga kolikor mogoče preverjal s sodobnimi podatki na jezikovnem terenu, v težjem položaju pa je bil pri obravnavi glagola. V razvojni osvetlitvi so dokaj izčrpno podane le osebne glagolske oblike, medtem ko so »skrčitve« in spremembe v območju drugih glagolskih kategorij, ki jih je v »novi mlajši podobi« že mogoče prepoznati in zajeti v besedilih 16. stoletja, (opisne časovne in naklonske oblike) komajda nakazane, ne pa razvojno (z imensko sklanjatvijo uravnoreženo) raziskane. Tovrstna »stiska« izstopa posebej ob glagolskem vidu, ki je obdelan po sodobni znanstveni literaturi, slovensko ponazarjalno gradivo pa je sodobno – knjižno. Iz povedanega sledi, da je Ramovš skladno s svojo zamisljivo in razpoložljivim (zgodovinsko-knjižnim in narečnim) gradivom ob ide. in psl. fleksijskih vzorcih (sklanjatvenih in spregatvenih) ugotavljal glasoslovno razvojno kontinuiteto (stalnice, spremenljivke) ter analogična izravnavanja v območju sklanjatvenih (imenskih, tj. samostalniških, pridevniških, zaimenskih, števniških) in spregatvenih glagolskih oblik. Ob razlagah se je skladno z že doseženimi spoznanji osredinjal na dejavnike, ki so v slovenskem jeziku povzročili značilne skrčitve sklanjatvenih in spregatvenih vzorcev. Vidi jih v glasoslovnih zakonih: 1. v otrditvi slovenskega konzozantizma, ki v zgodnji dobi individualnega slovenskega razvoja (po 10. stoletju) povzroči zlitje trdih in mehkih osnov; 2. v medsklonskih vplivih kot izogibanju homonimnemu sovpadanju posameznih končnic; 3. v zgradbi besede, pri čemer postane odločilni dejavnik preobrazbe naglas (različnost razvoja je lahko utemeljena v naglašeni in nenaglašeni končnici); 4. novi dejavnik za sklanjatveno uvrstitev postane spol (v območju glagola tvorbo časov in naklonov nadalje souravnava glagolski vid). Pomembno mesto je ob vseh naštetih dejavnikih odmerjeno tudi vse spremljajoči analogiji.

Če Ramovšev opis oblikoslovja (oblikoslovnih oblik), ki je glede na slovensko ponazarjalno gradivo osredinjen pravzaprav na 16. stoletje (na izpričano izhodiščno stopnjo slovenskega knjižnega jezika), primerjamo, soočamo z ubeseditvami jezika protestantskih piscev, spoznamo, da ga je strogo oblikovno-razvojni vidik gledanja omejeval, saj ni dopuščal osvetlitev in razlag, ki nam jih omogoča sobesedilo oblik. Toda ves ta »funkcijski del« je Ramovš nameraval predstaviti in opisati v skladnji. Naj ponovno spomnim na stavek: »Pri morfologiji /pa/ moramo stalno upoštevati

⁴¹ V tem pogledu je Oblak natančnejši; Ramovš v študiju namenjenih delih ne navaja konkretnih del, le pisce, iz katerih zajema ponazarjalno gradivo. Tudi narečno gradivo ja zaznamovano le orientacijsko, npr. gor., dol., kor., štaj. Gl. Morfologija (KRATICE, A Jeziki in narečja).

pomen in uporabo v govoru.« Tovrstna raziskava morfološke se je Ramovšu zdela možna le v sočasnosti. Sam, žal, ni razpolagal z ustreznim, sistematično zbranim celostnim oblikoslovnim narečnim gradivom,⁴² da bi se mu spremembe lahko razkrile kot raznočasno preobražanje posameznih prvin v sestavu. K tem ciljem je usmerjeno šele sodobno dialektološko raziskovanje.⁴³ Kljub vsemu pa je že bilo mogoče spoznati funkcioniranje oblikoslovne ravnine v »sinhroniji preteklih stadijev,« saj npr. v 16. stoletju že razpolagamo z ustreznim obsegom besedil, ki so nastajala dobrih petdeset let. Seveda knjižnih. To gledanje pa v danem času še ni bilo dovolj izostreno. Vse gradivo rokopisnega obdobja od BS do prve tiskane knjige do oblikovanja enotne slovenske knjižne norme (prvi tak obvezujoč opis predstavlja Slovenska slovnica A. Janežiča 1854, zlasti druga predelana izdaja 1863) je analizirano kot potrditev glasovno-analogičnih govornih preobrazb v razvoju slovenskega jezika. Upoštevati moramo ta Ramovšev namen. Kakor hitro pa se do rokopisnih spomenikov in do jezika protestantskih piscev (in tradicije naslednjih stoletij) opredelimo drugače, ga prepoznavamo, vrednotimo kot knjižni jezik, moramo spremeniti tudi našo raziskovalno metodo. Sobesedilna analiza sklanjatvenih in spregatvenih oblik nam razkriva razsežnosti, ki jih ne prepoznavamo nujno kot skladijske. Oblikoslovni sestav knjižnega jezika 16. stoletja izkazuje dokajšno neenotnost v izrabi sklanjatvenih in spregatvenih končnic (soočanje istih besedil Trubar – Dalmatin – Krelj); izpričane so variantne možnosti za sklanjatvene sklonе.⁴⁴

Kar ugotavljamo v območju sklanjatvenih tipov oz. sklonskih končnic, se potrjuje tudi pri drugih naštetih imenskih in glagolskih kategorijah, ki še niso vse zadovoljivo raziskane, velja za spregatvene oblike, prav tako za tvorbo časov, naklona, načina. Besedila izkazujejo razvrstitveno neustaljenost variantnih končnic. Kako naj si razlagamo tovrstne značilnosti? Sodobni narečni sestavi ne izkazujejo take in tolikšne variantnosti končnic za posamezne sklonе, ker je preobilnostna. Sobesedilo s takimi razrešitvami kaže, da gre v jeziku protestantskih piscev za dve različni narečno zaznamovani težnji, da so si v nasprotju oblike narečnega prostora v smeri jugovzhod–severozahod, na drugi strani pa sočasnim govornim oblikam v omejenem obsegu še konkurirajo starinske, govorno že nepotrjene oblike, značilne predvsem za Trubarjev jezik. Gre za prepletanje sestavsko različnih govornih oblikoslovnih prvin,

⁴² V *Dialektih*, VII, (1935) je podatkov iz narečnega oblikoslovja zelo malo – še ti so prvenstveno narečno razlikovalni. V vprašalnico za Slovenski lingvistični atlas (SLA, izdelana po drugi svetovni vojni) so prav tako vključena le izbira vprašanja, ki sicer omogočajo zajetje naglasnih tipov (ne pa razvrstitve morebitnih oblikovnih različic v območju sklanjatve ali spregatve), ne omogočajo pa zajetja za opis sestava pregibanja.

⁴³ Disertacije in magistrirji iz dialektologije, ki zajemajo sinhrono sistemsko oblikoslovje, se osredinjajo na širša narečna območja koroške (doma Z. Zorko, v Avstriji L. Karničar, T. Feinig), štajerske (I. Povše, P. Weiss), dolenske (V. Smole), rovtarske (F. Benedik, K. Jež-Kenda), primorske (doma S. Horvat, v Italiji L. Abram, R. Cossuta) skupine.

⁴⁴ Npr. rod., tož. ed. m na *-a/-u*: *sina/sinu, duhu/duha, tasta/tasta, glasu/glasa*. Podobno je v mest. ed. m in: *-i/-u/-ej*: *na murju/na murji/u morje; na potu/na poti*, nadalje prevladujoči *-i*: *na svejti, v trebuhi, v životi*. Ali im. mn. m na *-i/-uvi/-evi/-je*: *mihi/mihuvi, lasje/lasi, ljudje/ludi, Judje/Judi, bratje/brati; zludjevi, hudiči*, itd. V besedilu izkazujejo razvrstitveno neustaljenost, ki jo je mogoče razložiti iz kolikostnih razmerij, vsebinskega sklopa besed (obredni izrazi), tudi sodobne narečne ustaljenosti ene ali druge končnice, in »knjižne tvorbe«.

ki so tudi stilsko izkoriščane. V nadaljnjem razvoju osrednjega tipa knjižnega jezika se v knjižni normi uveljavi oblikoslovni sestav (z ukinjanjem različic), ki je v 16. stoletju najbližje Kreljevemu načinu izražanja. Vse to ne preseneča, ker vemo, da je narečna razčlenjenost slovenskega jezika (zlasti v območju dolgega naglašenege vokalizma) že zelo stara. Na »knjižne« rešitve zadenemo zlasti ob množinskih sklonih ženske *i*-sklanjatve (npr. rod. mn. *tih misal*, mest. mn. *u tih mislah*, or. mn. z *mis-lami*) Zadevajo t. i. »prazna mesta« v sestavu, kar je kot možnost »novega« razvoja izpostavljal zlasti T. Milewski.⁴⁵ Zavestno obvladovanje funkcioniranja oblikoslovnega sestava je v začetni fazi knjižnega jezika še šibko, zato usmerjevalno delujejo pogostejši skloni vzorci. Tudi Bohorič v slovnici še ne loči dveh sicer v besedilih potrjenih sklanjatvenih tipov (zlasti v edninskih sklonih). Ženski spol je določen po roditeljski ednine (*-e* ali *-i*) z upoštevanjem soglasnika dane osnove (*žlica -e*; *žalost -i*; *verv -vi*). Zato je pri ijevski sklanjavi pravzaprav končnica *a*-osnov v množinskih sklonih dopustna (*per ženah*, *peisnah*, *mislah*, *zapuvidah*). Sistemska negotovost je opazna tudi ob izpeljavi glagolskih oblik po sedanjški ali nedoločniški osnovi, izpeljavi trpnika na *-t*, ki še ni bila prepoznana (*rezodiven – razodet*, *ubijen – ubit*), ob prevladujočem obrazilnem stopnjevanju pridevnikov in prislovov, itd.⁴⁶ Pisci so sestav sklanjatvenih in spregatvenih oblik glede na nove zahteve ubeseditve šele »aktivirali«, odkrivali, zato v njihovem jeziku zasledimo toliko »knjižnih rešitev«. Ob ustrezni govorni obliki se v besedilih pojavljajo tudi tipično knjižne različice, ki so v naslednjih stoletjih ob globljem spoznavanju oblikoslovnih zakonitosti izpadle iz sestava. Nov vidik se nam odpre, ko slovenska besedila soočamo z nemško biblijsko predlogo (Luter – Dalmatin). Spoznavamo, da so v izvorni oblikoslovni sestav vdrle »nove« prvine. Npr. določni (nedoločni) člen v različnih položajih, zlasti ob samostalniku; z neizvirnimi prvinami je preobložen predložno-sklonski sestav, z množinskimi oblikami je delno prekrita še pri vseh spolih živa dvojina, omejevana je tvorba ponavljalnih glagolov, redek je želelnik, pogrešamo naslonske zaimenske oblike, negovorna je razvrstitev naklonskih in časovnih oblik, itd. Gre torej tudi za prepletanje določenih prvin in razvrstitvenih pravil slovenskega in nemškega oblikoslovnega sestava, učinki tega pa so razvidni zlasti na skladenski ravni. Taka in podobna so vprašanja, ki se nam razkrivajo ob analizi oblike v sobesedilu – še izven sintagmatike in stavčne skladnje, ki jo prepoznavamo ob še ne izdelanem vezniškem inventarju. Nekatera od teh so že uspešno rešena, druga so predmet raziskovanja.⁴⁷ Ramovš je iz

⁴⁵ Gl. Językoznawstwo, PAN (Varšava, 1965).

⁴⁶ O tem M. OROŽEN, Morfološka analogija v starejšem slovenskem pismenstvu, *Festschrift zu Ehren von Josip Hamm* (Dunaj, 1975), 229–245.

⁴⁷ Gl. disertacije in magistracije: M. OROŽEN, *Razvoj futuralno-modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja* (Ljubljana, 1966); M. MERŠE, *Besedotvorna in pomenska struktura glagola v jeziku J. Dalmatina* (Ljubljana, 1984); *Glagolski vid kot besedotvorna oblikoslovna kategorija v jeziku slovenskih protestantskih piscev* (Ljubljana, 1992); M. JESENŠEK, *Sistem aktivnih deležnikov v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku in njegovi skladenski ustrezniki v osrednjem knjižnem jeziku ob koncu 18. stoletja* (Ljubljana; Maribor, 1989); I. OREL-POGAČNIK, *Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1993). V navedenih delih je upoštevana vsa predmet zadevajoča (tuja in domača) strokovna literatura. Prim. še bibliografijo M. OROŽEN, SR XXXIX/2 (1991), iz katere je

obravnave zavestno izločil nepregibne besedne vrste, ki pa v govornem in knjižnem razvoju prav tako podlegajo glasoslovnemu, oblikovnemu in funkcijskemu razvoju. Ob veznikih se kaže v glasovni preobrazbi (npr. prvotni vezalni veznik $i \rightarrow i\text{-no} \rightarrow i\text{nu} \rightarrow i\text{n}\bar{a} \rightarrow i\text{n} \text{-j}\bar{a}\text{n}$), ob prislovih⁴⁸ ob uveljavitvi različnih (pokrajinskonarečnih) členkov (npr. *tu, tu-le, le-tu-le, tu-ka-j, e-ti, les, sem-le; dole, dolu, doli; douta, gorta, dousa; ondu, ondi, onde, ondu-kaj* itd.), ki še niso v nobeni izmed starejših knjižnih različic raziskani. Vse kaže, da je za sodobni knjižni jezik v tem pogledu značilen osrednjeslovenski razvoj. Prav tako je v zgodovinsko-knjižnem (in govornem) razvoju zanje značilna spremenljiva razvrstitev, ki prihaja do izraza na skladenjski ravnini.

SUMMARY

The paper from the viewpoint of the linguistics views and Neogrammarian research methods of the author evaluates the *Morphology of Slovene* (published in-house as lecture notes, 1947-49), the final work in a planned seven-volume *Historical Grammar of Slovene* by F. Ramovš.

It is found that, despite prominent new theoretical directions in modern linguistics after World War I (structuralism of the Geneva and Prague Schools), Ramovš maintained his own view to the end of his life, that is, he persisted with a mild methodological renewal of the developmental-historical description of the Neogrammarian type.

In the work under examination his goal was to explain and present the course of developmental transformation of individual inflectional forms of inflected word classes of Slovene in time (from I.E. to Common Slavic, and the Slovene language from the first written sources, from the Freising Fragments, to the establishment of a modern literary norm, from the 10th to the 19th cc.) and in space (modern dialect groups or dialects) as a result of two developmentally opposed factors: destructive phonetic laws in the area of phonology and analogy as a »corrective« mechanism (psychological moment), which stops the processes of internal linguistic factors in the area of morphology and in a different way generates new relationships between forms.

Morphology, the subject of which for him consisted of inflectional word categories with thematology and wordformation, he understood and researched as an »external« phonological, non-functional linguistic level, changing in time and space. Its semantic/functional part is the subject (possible only synchronically) of syntactic analysis and description, which is therefore omitted.

From the point of view of the author's linguistic views, his work can be judged successful, as a handbook synthetically based on the weighty results of Neogrammarian comparative Indo-European and Slavic linguistics, into the Indo-European/Slavic framework of which the individual Slovene development of inflectional forms with a historical developmental explanation of disproportionately available written material (from the Freising Fragments to the 19th c.) and partly encompassed modern dialectological

razvidno, do kolikšne mere se je vprašanjem zgodovinskega oblikoslovja posvečala. Vsa ta dela – in oblikoslovno narečne raziskave – so osnova za novo izdajo slovenskega sistemsko zasnovanega zgodovinskega oblikoslovja. Glede na upoštevanje oblik v sobesedilu se preveša v oblikoslovno skladnjo.

⁴⁸V nastajanju je magistrsko delo bivše asistentke ljubljanske slavistike Marte GREENBERG-PIRNAT, *Prislov v 200-letnem knjižnem razvoju (na poglavjih Biblije J. Dalmatina 1584 in J. Japlja 1784)*.

material is organically included. His list of works consulted proves the extent to which he summarized the results that had already been obtained both in Slavic studies as well as Slovene. A systemic view of the development of Slovene morphology (possible at least from the 16th c. on) is still not present. The *Morphology of Slovene* in its basis forms and organic component of Ramovš's *Historical Grammar of Slovene*, which individually analyzes and checks linguistic phenomena from a reconstructed Indo-European or Common Slavic (non-written) starting point, rather than from modern systemically ascertainable facts.

LITERATURA IN KULTURA

GLAVNI TEORETIČNO-METODOLOŠKI MODELI V SLOVENSKI
LITERARNI VEDI MED VOJNAMA

V slovenski literarni vedi med vojnama je prevladoval modificirani pozitivizem, ob njem so se razvili nekateri duhovnozgodovinski vidiki, pojavljali so se prvi primeri marksistične oziroma zgodovinskomaterialistične orientacije in posamezni bežni odmevi ruskega formalizma. Smeri največkrat niso zastopane v čisti obliki, temveč kot mešanica raznorodnih sestavin brez medsebojne povezave ali pa v sinkretičnih spojih. Kljub temu je bila slovenska literarna veda v tem času produktivna in socialno uspešna.

The main interwar trend in Slovene literary studies was a modified variety of positivism, alongside which developed certain aspects of Geistesgeschichte; there appeared also the first examples of Marxist (historical materialist) orientation and fleeting echoes of Russian formalism. These trends frequently do not appear in their purest forms, but rather as a mixture of heterogeneous components without any interconnections or in syncretic junctures. Despite this, Slovene literary studies of the time were productive and socially successful.

V literarni vedi na Slovenskem je v obdobju med vojnama najti več znamenj, ki opozarjajo na to, kako je prehajala iz šolsko pedagoške in kritično publicistične, marksidaj še pretežno ljubiteljske dejavnosti v status razvite znanosti. Z ustanovitvijo ljubljanske univerze, znanstvenega društva za humanistične vede, iz katerega je pozneje nastala Akademija znanosti in umetnosti, in vrste strokovnih revij,¹ ki so se pridružile starejšim glasilom širšega, splošnokulturnega profila, je dobila solidno institucionalno podlago. Njeno delo je bilo v javnosti ugodno sprejeto, dosegla je velik družbeni ugled in postala ena osrednjih nacionalnih ved. Njeni vodilni predstavniki – Prijatelj, Kidrič, Grafenauer, Žigon idr. – so objavljali sintetična dela in monografije² ter v njih strnili dosežke dolgoletnega raziskovanja, pri katerem so mdr. evidentirali in pregledali vrsto novih virov, pripravljali izdaje besedil posameznih pomembnih ustvarjalcev in skrbeli za temeljne biografsko-bibliografske pripomočke.³ Poleg teh osrednjih osebnosti so se približno od začetka 30. let uveljavljali pripadniki naslednjih, številnejših generacij,⁴ ki so sistematično nadaljevali, dopolnjevali in širili delo predhodnikov na več predmetnih in problemskih področjih, pri tem pa tudi že

¹ Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, od 1918/19; Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede, od 1923; pozneje še Slovenski jezik, od 1938.

² Mdr. I. PRIJATELJ, Duševni profili naših preporoditeljev, LZ 1921, v knjigi 1935; Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma, 1921; Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848-1857, ČJKZ 1924, 1925, v knjigi 1937; Leto 1868 v slovenski literaturi, RDHV 1930. – F. KIDRIČ, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, I–V, 1929–38; Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, 1930; Prešeren 1800–1838, Življenje pesnika in pesmi, 1938; – A. ŽIGON, France Prešeren, poet in umetnik, 1925; – I. GRAFENAUER, Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov in »Čina nad ispovedajoštim' se«, 1936.

³ Slovenski biografski leksikon, od 1925; Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, 1925–1929.

začrtovali smeri razvejanja in specializacije stroke. Med literarnoznanstvenimi disciplinami je bila najmočnejše zastopana in po svoji družbeno-nacionalni vlogi najbolj poudarjena slovenistika, ob njej pa so se začele literarnozgodovinske in posamezne teoretične raziskave tudi v sosednjih vejah – slavistiki, germanistiki, romanistiki, klasični filologiji in nekaj let pozneje v primerjalni književnosti.⁵

Glede na vse to se zdi, da so bila ta leta za literarno vedo obdobje enakomerne kvantitativne rasti in institucionalno-organizacijskega napredovanja, ki se začenja ob koncu svetovne vojne in nastanku nove države. S to zgodovinsko prelomnico se je družbeno okolje stroke res bistveno spremenilo. Toda če si ogledamo njen notranji, teoretično-metodološki ustroj, se izkaže, da s tega vidika okrog let 1918 do 1920 v njej pravzaprav ni bilo izrazitega preloma ali novega začetka. Njene vodilne osebnosti so se namreč formirale prej, v prvih desetletjih 20. stoletja, in že z njihovim dotedanjim delom je stroka dobila znanstven notranji ustroj, njen razvoj v dvajsetih letih pa je bil bolj zunanji izraz ali potrditev dotedanjega formiranja in konsolidiranja kakor nadaljnja vsebinska preobrazba.

Navzlic soglasnemu prepričanju, da je doba med vojnama – ali širše vzeto prva polovica stoletja – še kako pomembna za razvoj naše stroke na Slovenskem, pa njena zgodovina, teorija in metodologija še niso izčrpno obdelane, niti za to obdobje niti za celoto. Nastalo je sicer nekaj historično razvojnih skic z obrisnimi pregledi celote; podrobno pa so bili obravnavani le posamezni tematski vidiki in izseki ter opusi nekaterih pomembnejših avtorjev.⁶ Z metodološkega vidika označujejo to dobo največkrat kot pozitivistično, toda v njej se nedvomno kažejo tudi drugačne, nepozitivistične in protipozitivistične težnje. Razvojni proces stroke v tej dobi je zelo zapleten; različne podobe sprememb v časovnem poteku še ne bo mogoče dobiti, dokler ne bodo podrobno obdelani opusi vsaj najpomembnejših literarnih znanstvenikov. Jasno je le, da si smeri in šole niso sledile v preprosto razvidnem zaporedju. Spričo tega se zdi primernejše, da poskušamo dobo obravnavati kot celoto, v kateri hkrati obstajajo različne in tudi nasprotne teoretično-metodološke smeri in težnje, ter da te smeri in težnje sumarično označimo s pomočjo nekaj temeljnih pojmov in kategorij. Pri tem ne gre za izčrpen popis njihovih karakteristik, temveč za minimum, ki še omogoča njihovo identifikacijo in medsebojno diferenciacijo.

Novе smeri, šole in metode kajpada niso nastajale samostojno, temveč jih je naša

⁴ A. Slodnjak, A. Ocvirk, M. Rupel, A. Gspan, M. Boršnik, F. Petre, B. Merhar, L. Legiša, J. Logar idr.

⁵ Prispevali so jih J. Kelemina, F. Bradač, A. Sovre, A. Ocvirk idr.

⁶ O literarni vedi govorijo vse obširnejše zgodovine slovenskega slovstva, največkrat v ustreznih odlomkih poglavij o posameznih dobah; strnjen pregled njene zgodovine dajeta SLODNJAK (*Zgodovina slovenskega slovstva* II, 1968) in KMECL (*Zbornik Lirika-epika-dramatika*, 1965, ²1971), pregled njenih metod pa Zadravec (*Zbornik Lirika-epika-dramatika*). Izmed teoretično-metodoloških smeri sta bila podrobneje obravnavana pozitivizem (D. DOLINAR, *Pozitivizem v literarni vedi*, 1978, *Literarni leksikon* 5) in duhovna zgodovina (T. VIRK, *Duhovna zgodovina*, 1989, *Literarni leksikon* 35); od posameznih starejših avtorjev največ I. Prijatelj in F. Kidrič, A. Žigon in F. Grafenauer precej manj, od mlajših največ J. Vidmar, A. Ocvirk in A. Slodnjak. – Za literarno vedo relevantne ugotovitve je najti tudi v razpravah o teoretičnih osnovah in zgodovinskem razvoju literarne kritike.

literarna veda prevzemala po zgledih od drugod in jih prilagajala posebnostim slovenskega literarnega gradiva ter kulturnozgodovinskega okolja, pri čemer je bila v večji ali manjši meri soustvarjalna. Te smeri in šole imajo kompleksen notranji ustroj, ki pa ga je mogoče dokaj zanesljivo označiti, če vsaj na grobo ugotovimo, kako opredeljujejo svoja izhodišča, cilje, predmet in metode. Te kategorije so povezane med seboj in vplivajo druga na drugo v več smereh. Njihov vsakokratni značilni izbor in kombinacijo lahko štejemo za temeljno ogrodje, vzorec ali model teoretično-metodološke smeri. Razlik med njimi torej ne gre iskati le v posameznih značilnostih, temveč v njihovi kombinaciji, v celotni idejno-metodološki strukturi. Po drugi strani pa to ne pomeni, da je mogoče vsak literarnoznanstven pojav prišteti brez ostanka samo k enemu vzorcu ali modelu: nasprotno, sinkretični spoji so prav tako normalni in morda celo pogostejši kot čiste realizacije vzorcev.

V obravnavanem obdobju je zastopanih več takšnih temeljnih vzorcev z zelo različnim obsegom in različno intenzivnostjo: najpomembnejše mesto ima nedvomno pozitivistični, za njim idejno- oz. duhovnozgodovinski, v bistveno manjšem obsegu se pojavlja marksistični vzorec, poleg njih je mogoče opaziti le še posamezne neznatne sledove formalističnega. Ne glede na te razlike pa našo literarno vedo v tem času obvladujeta dve skupni karakteristiki: opredeljevala se je kot zgodovinska in kot nacionalna veda, svoj predmet je torej obravnavala v zgodovinsko-razvojni perspektivi in s stališča nacionalno-afirmativne ideologije. Za njen osrednji tok to pomeni, da se je omejila na raziskovanje slovenskega slovstva in se s tem izločila iz širšega okvira slovanske filologije, kamor je bila vraščena dotlej. Šele kot nujno dopolnilo nacionalne literarne zgodovine se je razvijala primerjalna zgodovina in kot dopolnilo literarnozgodovinske obravnave v skromnejšem obsegu tudi teoretična. Primerjalna literarna zgodovina se je začela osamosvajati že proti koncu dvajsetih let, literarna teorija je v glavnem še ostajala nesamostojna, podrejena sestavina pretežno zgodovinsko pojmovane celote. Vladajoči vzorec nacionalne literarne zgodovine se je kajpada uveljavljal tudi v drugih filoloških strokah, vendar je bil najbolj poudarjen v slovenistiki.

Odločitev za takšno shemo obravnave implicira še druge izhodiščne opredelitve, zlasti o naravi predmeta in o ciljih raziskovanja. Toda te podrobnejše opredelitve se že razlikujejo med seboj glede na pripadnost temu ali onemu temeljnemu teoretično-metodološkemu modelu. O glavnih potezah teh vzorcev ali modelov je s precejšnjim poenostavljanjem mogoče reči tole:

Izhodišče pozitivističnega vzorca je prepričanje o objektivni danosti in enotnosti sveta ter o tem, da vsa njegova območja obvladujejo v načelu isti zakoni, ki so doganjljivi po racionalni, znanstveni poti in so večinoma zamišljeni kot različice obče vzročno-posledične zveze. Cilj znanstvenega spoznavanja je dognati zakonitosti in z njimi pojasniti pojave. Predmet obravnave so dana, objektivna dejstva. Tako opredeljenemu predmetu ustrezajo empirično-induktivne metode. Raziskovalni postopek se začneja z opazovanjem, opisom in klasifikacijo dejstev, nadaljuje se z analizo ugotovitev opazovanja ter s sklepanjem o zvezah med posameznimi pojavi, naposled se prek čedalje širših povezav izteka v rekonstrukcijo kompleksne vzročno-posledične zveze. Obča kavzalnost deluje v časovno-razvojni razsežnosti. Sleherni pojav, ki ga želimo spoznati, je torej treba opisovati in razlagati glede na proces nastanka ter

odkrivati delovanje vzročnih faktorjev, ki ga urejajo. Ker je svet v bistvu enoten, ima tudi znanost enotne metodološke temelje, ki so razvejeni v skladu s posebnostmi vsakokratnega predmetnega področja. Človeško znanje in spoznavanje napreduje v svetovni zgodovini od religiozne prek metafizične do pozitivne, tj. znanstvene stopnje. Pozitivno stopnjo razvite znanosti so prve dosegle eksaktne in naravoslovne vede, zato se morajo zgodovinske in umetnostne zgledovati po njih. – Pri uporabi teh načel v literarni vedi pomeni to, da je literarno delo za raziskovalca najprej objektivno dejstvo, dostopno opisu in analizi, hkrati pa je produkt avtorjevega ustvarjalnega procesa, ki posnema ali upodablja izsek realnosti. Zato ga je treba obravnavati v povezavi z osebnostnimi lastnostmi in realnim življenjem avtorja, ki je najbližji vzrok njegovega nastanka; od tod se vzročno-genetična razlaga nadaljuje prek individualnih določil avtorjeve osebnosti do nadindividualnih determinant njegovega rodu, naroda, dobe in družbe. Spričo tega sodijo v predmetno območje literarne vede poleg dela nujno tudi avtor, njegovo okolje in doba.

Izhodišče duhovnozgodovinskega vzorca je prepričanje o bistveni razliki med območjem narave in območjem duhovnih oz. idejnih pojavov, o njihovi samostojnosti in o ustrezni samostojnosti duhovnoznanstvenih načel in metod, zaradi česar so duhovne vede bistveno drugačne in neodvisne od naravoslovnih. Njihov spoznavni cilj ni pojasniti zgodovinski proces vzročno-genetično, z redukcijo ponavljajočih se ali sorodnih skupin pojavov na delovanje kavzalnih zakonitosti, temveč najprej razumeti in tolmačiti pojave v njihovi enkratni individualnosti. Literarno delo, ki je predmet duhovnozgodovinske obravnave, je pojmovano kot stvaritev svobodne individualne osebnosti in hkrati kot izraz ali objektivacija nadindividualnih kategorij, ki jim pripada avtor, največkrat duha časa oz. dobe ali duha ljudstva oz. naroda. Duhovnozgodovinska literarna veda si prizadeva doseči sintezo z vidika takšnih kategorij. Njena osrednja metoda je torej sintetično podoživljajoče doumevanje in tolmačenje, ki pelje od del prek avtorskih osebnosti k nadindividualnim bitnostim, pri čemer pogosto vzpostavlja tipološke pojmovne mreže.

Temeljne poteze marksističnega oziroma zgodovinskomaterialističnega modela v njegovih starejših, bolj dogmatičnih variantah so v nekaterih pogledih zelo podobne pozitivističnim. Tudi tukaj obvladuje zgodovino obči determinizem, le da nimajo v njem biološke determinante tako rekoč nobene vloge, psihološke in idejne pa le sekundarno, ker je historični proces opredeljen z delovanjem družbenoekonomskih zakonitosti, ki se uveljavljajo predvsem v oblikah razrednega boja. Literarna dela so uklenjena v ta proces, ker so posnetki ali upodobitve realnosti z njenimi prikritimi razvojnimi tendencami vred; obenem jih določata socialni izvor in socialna praksa avtorjev.

Formalistični vzorec je v razviti obliki utemeljen na fenomenoloških izhodiščih in torej bistveno drugačen od prej omenjenih vzorcev; v nerazviti, nediferencirani obliki lahko formalno-stilna analiza izhaja tudi iz pozitivističnega ali iz duhovnozgodovinskega okvira, zlasti tam, kjer gre za izolirano obdelavo sorazmerno ozkega področja, kakršno je npr. teorija verza.

Pozitivistični temeljni vzorec se je v naši literarni vedi izoblikoval ob opiranju na evropski literarnoznanstveni pozitivizem; seveda je šlo tu za njegovo poznejšo fazo, ublaženo in modificirano med krizo starejšega pozitivizma in odporom proti njemu

okrog preloma stoletja. Zato je pri nas srečati razmeroma malo obširnejših načelno-programskih opredelitev zanj, obče pozitivistično-deterministične sheme se redkokdaj izrecno uveljavljajo, pri biografski obdelavi posameznih ustvarjalnih osebnosti je razmeroma manj redukcioniističnih skrajnosti in deviacij. Teoretične opredelitve so skope ali fragmentarne, raztresene po različnih spisih vodilnih zastopnikov stroke: od Oblakovih kritik Glaserjeve slovstvene zgodovine mimo Kidričevih programskih razlag in polemik pa do Prijateljevih teoretičnih in metodoloških spisov ter komentarjev k lastnemu delu.⁷ Drugačna pa je vloga te temeljne usmeritve v literarnozgodovinski praksi: opredeljuje obe veliki zgodovini slovenske literature, ki sta nastali med vojnama (Kidričevo in Prijateljstvo),⁸ pomembne monografije, kakršni sta npr. Prijateljstva o Kersniku in Kidričeva o Prešernu,⁹ številne biografske in zgodovinsko-faktografske razprave drugih avtorjev, ndr. tudi Žigona;¹⁰ v blažji varianti, kot empirično-historična usmeritev, ki večkrat niti nima dosledno in podrobno izdelane teoretične podlage, je značilen za veliko večino literarnozgodovinske produkcije med vojnama, zlasti pri generaciji učencev in naslednikov, ki jo imenujejo tudi Prijateljstva in Kidričeva šola.¹¹

Vpliv tega teoretično-metodološkega modela je mogoče zaslediti že v opredelitvi predmeta oz. predmetnega področja. Slovenske literarne zgodovine se praviloma imenujejo zgodovine slovenskega slovstva: kadar terminov slovstvo, književnost, literatura ne obravnavajo kot sinonime, temveč jih pojmovno diferencirajo, jim ne gre samo za literaturo kot estetsko opredeljeno besedno umetnost in tudi ne samo za književnost kot vse, kar je umetniškega in neumetniškega izšlo v knjigi, temveč izrecno za slovstvo, ki zajema sleherno pismeno in ustno, estetsko in pragmatično-funkcionalno ustvarjanje z besedo. S tem sega literarna zgodovina čez meje še tako široko pojmovane literature v kulturno-, socialno- in političnozgodovinske sfere, ne le iz praktičnega razloga, ker posebne zgodovine teh področij pač še niso bile zadosti razvite, temveč predvsem zato, da lahko kar najbolj široko izpelje ali vsaj nakaže vzročno-deterministične zveze literature z zunajliterarnimi območji. Zanimivo pa je, da večinoma ne priteguje v dejansko obravnavo ljudskega slovstva, nemara zato, ker

⁷V. OBLAK, Kritike Glaserjeve Zgodovine slovenskega slovstva, LZ 1894, 1895. – I. PRIJATELJ, V zatišju – polemični pomenki kulturnega zgodovinarja, Veda 1915; Literarna zgodovina (predavanje), 1919, obj. v *Izbranih esejih in razpravah I*, 1952; *Uvod v zgodovino kritike*, 1928. – F. KIDRIČ, O literarni zgodovini, LZ 1927; Kritika Sketove Slovenske slovstvene čitanke, *AslPh* 1906; Kritika Grafenauerjeve Zgodovine novejšega slovenskega slovstva, Veda 1911; *Uvod v Zgodovino slovenskega slovstva V*, 1938; O sodobni slovenski znanstveni kritiki (polemika s Slodnjakom), LZ 1935. – A. OCVIRK, Razgovor s profesorjem Kidričem, LZ 1940.

⁸I. PRIJATELJ, *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*, I–V, 1938–1941 (nedokončano); *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, I–VI, 1955–1985. – F. KIDRIČ, *Zgodovina* (gl. op. 2).

⁹I. PRIJATELJ, *Janko Kersnik, njega delo in doba*, I, II, 1910, 1914. – F. KIDRIČ, *Prešeren II* (gl. op. 2).

¹⁰Tako rekoč vse Žigonove razprave o Levstiku, ki so nastale ob njegovih nedokončanih pripravah za izdajo Levstikovih del (obj. v *Slovanu* 1914–1917 in v *DS* 1930, 1932), ter nekaj gradivskih objav o Prešernu in Čopu.

¹¹Prim. D. DOLINAR, *Pozitivizem v literarni vedi*, 1978, 79–119.

ji niso dostopne osebnosti njegovih avtorjev in ker zaradi tega ne more prek njih prikazati delovanja determinističnega mehanizma.

Vloga duhovnozgodovinskega vzorca je v naši literarni vedi znatno manjša kot vloga pozitivističnega. Nikoli ni bil sprejet tako široko, da bi lahko govorili o sklenjeni duhovnozgodovinski smeri ali šoli, tako kot govorimo o pozitivistični. Pač pa lahko pri vrsti avtorjev ugotavljamo posamezna duhovnozgodovinska teoretična stališča in metodološke opredelitve. Ti pojavi, ki nastopijo kmalu po začetku stoletja in trajajo več desetletij, so večinoma individualni in med seboj nepovezani ali disparatni, saj pripadajo različnim težnjam znotraj široko pojmovanega duhovnozgodovinskega območja. Njihova skupna poteza je protipozitivistična usmerjenost, kar pa še ne izključuje možnosti, da obstajajo pri istem avtorju hkrati s pozitivističnimi idej-nimi in metodološkimi temelji tudi duhovnozgodovinske težnje – brez medsebojne povezave ali pa v sinkretičnih združbah. Vsekakor so pogosteje izražene v načelno-programskih in kritičnih izjavah kakor realizirane v literarnozgodovinski praksi. Bržkone jih je mogoče srečati najprej pri Ivanu Prijatelju in pri Avgustu Žigonu.

Pri Prijatelju so se nastavki simbolistično-impresionistične estetike in kritike razvili v izrazito duhovnozgodovinsko nadgradnjo pozitivistično oziroma empiristično zastavljene literarne zgodovine.¹²

Pri Žigonu se je t. i. matematična arhitektonika, izvirajoča iz formalno-esteti-cističnih teženj klasične filologije, povezala s pogledi na duhovno žarišče ali jedro umetnine, prevzetimi od romantične umetnostne filozofije; pozneje pa se je legitimirala tudi z neposrednim sklicevanjem na nekatere vodilne sodobne avtorje duhovnozgodovinske smeri.¹³

V letih med vojnama so o duhovnozgodovinski literarni vedi mdr. poročali in diskutirali Prijatelj, ki jo je obravnaval kot zadnjo fazo v zgodovini kritike (tj. tudi literarne teorije), Kelemina, ki je svojo literarnoznanstveno sistematiko in metodologijo v marsičem oprl nanjo, in Ocvirk, ki je izrecno zavračal njene ahistorične, abstraktno teoretične, na filozofijo oprte in v tipološke postopke usmerjene tendence, hkrati pa sprejemal njene historične, modificiranemu pozitivizmu bližje variante.¹⁴

Josip Vidmar je v zgodnjih načelno-teoretičnih spisih, s katerimi je utemeljeval izhodišča svoje kritiške prakse, izrekel pridržke do literarne in umetnostne zgodovine, ki so sicer uperjeni proti njeni pozitivistični različici, zadevajo pa tudi duhovnozgodovinski historicizem: zgodovinskemu raziskovanju niso dostopna osrednja, najgloblja območja umetnosti oziroma umetnin, pač pa le njihove zunanje plasti, na katere vplivajo spreminjajoče se razmere dobe. Prava umetnost ni upodabljanje zunanje realnosti in njenih zgodovinskih sprememb, ampak kristalizacija življenja in izraža vsakokratno posebno razmerje med temeljnimi sestavinami psihološko-duhovne človekove narave, zato je v jedru ahistorična. To prepričanje je vodilo Vidmarja mdr. tudi pri pisanju njegovega najboljširnejšega in literarnoznanstveno najambicioznejšega predvojnega dela – študije o Župančiču.¹⁵

¹² Gl. zlasti I. PRIJATELJ, *Pesniki in občani*, LZ 1917; *Literarna zgodovina* (gl. op. 7).

¹³ Prim. A. ŽIGON, *Lel – moj kermar*, DS 1905; *Tercinska arhitektonika v Prešernu*, ZMS 1906; *Tretjinska arhitektonika v Prešernu*, ZMS 1907; *France Prešeren, poet in umetnik*, 1925.

¹⁴ I. PRIJATELJ, *Uvod v zgodovino kritike*, 1928. – J. KELEMINA, *Literarna veda*, 1927. – A. OCVIRK, *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, 1936; *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki*, LZ 1938.

Med avtorji načelnih teoretično-metodoloških diskusij kaže omeniti še Stanka Lebna, ki je kritiziral pozitivistično reduciranje literarnih oseb na njihove realne modele ter na temelju Crocejeve estetike razlikoval med realno osebo in pesniškim likom, ki nastane kot stvaritev domišljije, kot fantazma.¹⁶

Kar zadeva prenos duhovnozgodovinskih teoretičnih stališč, pojmov in kategorij ter metodoloških rešitev v prakso, jih je mogoče najti mdr. pri Antonu Slodnjaku, Izidorju Cankarju in Antonu Ocvirku.

Slodnjak je v zgodnjih spisih¹⁷ razvijal osebni pogled na zgodovino slovenskega slovstva, kjer je bolj poudarjal podoživljanje in osmišljanje razvojnega procesa kakor podroben opis, dokumentacijo in argumentacijo, zlasti v smislu kakega kavzalnega determinizma; pri tem je mdr. uporabljal idejno- in duhovnozgodovinske kategorije, kot sta »analitično mišljenje« in »narodna duša«.

Izidor Cankar, ki je izhajal iz umetnostne zgodovine, je svojo koncepcijo o stilu kot izrazu svetovnega nazora in na njej zgrajen stilno-tipološki sistem prenašal tudi na raziskovanje literarne umetnosti Ivana Cankarja.¹⁸

Ocvirk je v obravnavo ustvarjalne osebnosti vpeljal kompleksen in izčrpen individualnopsihološki opis – t. i. duševni obraz – brez apriorne redukcije psihičnih procesov na realno biografsko doživljanje oziroma na njegove determinante. Pri teoretičnem utemeljevanju primerjalne literarne zgodovine se je mdr. dotikal različnih teorij o narodni duši; mednarodne tokove in smeri je obravnaval s poudarkom na idejnih sestavinah in opuščal iskanje determinističnih mehanizmov v drugih zunajliterarnih območjih.¹⁹

Marksistični vzorec se je uveljavljal predvsem kot model za globalno razlago družbenega razvoja. Kar zadeva območje literature, je pustil več sledov v programatiki, kritiki in publicistiki kot v literarni vedi. Kljub temu je za literarno zgodovino proti koncu tridesetih let postal relevanten historičnomaterialistični pogled na slovensko preteklost, zlasti v tisti obliki, v kakršni ga je najboljširneje razvil Edvard Kardelj. Vendar ta pogled v času med vojnama ni v celoti usmerjal nobenega večjega literarnozgodovinskega dela, pač pa je navdihnil nekaj strokovnih kritik.²⁰

Približno ob istem času je mogoče najti nekaj bežnih odmevov formalističnega

¹⁵ J. VIDMAR, Slovstvo in kritika, *Kritika* 1925/26; ocena Prijateljeve knjige *Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*, prav tam; Pogovor o Arhimedovi točki, *Kritika* 1926/27; Zagovor umetnosti, prav tam; Dve nasprotnici, prav tam; *Oton Župančič – kritična portretna študija*, 1935. – Značilno je, da Vidmar v tem času ni mogel doseči doktorata na ljubljanski slavistiki; prim. J. VIDMAR, Ivan Prijatelj, *Obrazi*, 1979, tretja, dopolnjena izdaja 1985.

¹⁶ S. LEBEN, *Problem Dantejeve Beatrice*, 1940.

¹⁷ A. SLODNJAK, *Pregled slovenskega slovstva*, 1934.

¹⁸ IZ. CANKAR, Uvodi k *Zbranim spisom Ivana Cankarja*, 1–19, 1925–1954.

¹⁹ A. OCVIRK, Levstikov duševni obraz, v knjigi *Levstikov zbornik*, 1933; *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, 1936.

²⁰ SPERANS (E. KARDELJ), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, 1939. – Za odnos marksizma do nacionalno liberalističnega pozitivizma je značilna obširna kritika Prijateljeve Kulturne in politične zgodovine, ki jo je pod psevdonimom objavil B. KIDRIČ (A. JAVOR, Pripombe k slovenski literarni zgodovini, *Sd* 1940; prim. tudi A. JAVOR, Evropske krize in slovenski narod, prav tam).

vzorca, zlasti ob oblikovnih, stilnih in verznihi analizah v Ocvirkovem seminarju po letu 1937, ob Isačenkovi knjigi o slovenskem verzu in ob odmevih nanjo.²¹

Obravnavani vzorci ali modeli so se v naši literarni vedi le deloma pojavljali vsak zase, nepovezano; najpogosteje so se med njimi že ob nastopu vzpostavljala različna razmerja - bodisi koeksistenca ali sodelovanje bodisi konkurenca, nasprotovanje ali izključevanje.

Ker je bila teoretično-metodološka produkcija v tem času dokaj skromna, so se načelna stališča še najbolj izrecno oblikovala v strokovnih kritikah in polemikah. S tega vidika je zlasti zanimiva polemika o t. i. matematični arhitektoniki v Prešernovi poeziji, ki je s presledki trajala kaka tri desetletja.²² Druga osrednja sporna tema v naši literarni zgodovini, ob kateri so se razvneli spopadi v različnem času, je prikaz in vrednotenje starejših dob: srednjega veka, reformacije in protireformacije oz. baroka.²³ (Tretji veliki polemični spopad tega časa, o načelnem razmerju med umetnostjo in svetovnim nazorom, je potekal večinoma v literarni kritiki in esejistiki in skorajda ni segel na ožje pojmovano literarnoznanstveno območje.)

Zastopniki pozitivistične usmeritve, ki so sodelovali v teh polemikah, svojih pozicij skorajda niso argumentirali s pomočjo temeljnih teoretičnih tez, kot npr. z občo vzročno povezanostjo literarnih in zunajliterarnih pojavov ali z veljavnostjo geografsko-zgodovinskega in biološko-psihičnega determinizma, temveč predvsem s sklicevanjem na znanstvenost, ki so jo pojmovali empirično-induktivno. Znanstveno veljavno je bilo zanje tisto, kar temelji na dejstvih, torej na konkretnem literarnem, biografskem, zgodovinskem gradivu, in kar je od tod izpeljano z induktivnimi postopki. Za zagovornike tako pojmovane znanstvenosti, ki so ji seveda pripisovali občo veljavo, ni bilo sprejemljivo nobeno zgolj spekulativno sklepanje in razvijanje teoretičnih pogledov, ki ne upoštevata v polni meri faktografske dokumentacije in argumentacije. Kadar so lahko očitali nasprotnikom pomanjkljivo poznavanje gradiva in strokovne obrtniške veščine, so jih zavračali v imenu opozicije med znanstvenostjo in diletantizmom. Kadar takega očitka niso mogli utemeljiti, so ugotavljali, da izhaja nasprotnik iz nazorskih in vrednostnih opredelitev, ki jih noče postaviti pod vprašaj in zato samo potrjuje že vnaprej znane rezultate; tukaj so torej vzpostavljali opozicijo med znanstvenim in ideološkim.

Podobno argumentacijsko strategijo srečamo pri nasprotnikih pozitivizma, ki so si

²¹ A. ISAČENKO, *Slovenski verz*, 1939. – A. OCVIRK, *Formalistična šola v literarni zgodovini*, *Slovenski jezik* 1938.

²² O historiati polemike gl. F. KIDRIČ, *Pomenki I, II*, *LZ* 1928; nadaljevanje polemike: A. ŽIGON, *Novi prispevki*, *DS* 1936. – F. KIDRIČ, *Ob kritikah Prešerna – prešernoslovske arhivalije*, *LZ* 1937.

²³ Prim. I. PRIJATELJ, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, 1908. – F. KIDRIČ, *Epilog k Trubarjevemu zborniku*, *Naši zapiski* 1909; *Pomote in potvare za razne potrebe*, *Naši zapiski* 1909–1910; *kritike Sketa, Grafenauerja, polemika s Slodnjakom* (gl. op. 7); *Stoletja beležk brez literarne tradicije v zgodovini slovenskega slovstva* (polemika z Grafenauerjem), *LZ* 1935; *uvod v V. zvezek Zgodovine 1938* (odgovor na kritike). – I. GRAFENAUER, *Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva*, *ČJKZ* 1931; *O pokristjanjenju Slovencev in pričetkih slovenskega pismenstva*, *DS* 1934; *Povzetek h Kidričevim glasom Stoletja beležk brez literarne tradicije*, *DS* 1935.

prav tako prizadevali legitimirati svoja prepričanja z znanstveno utemeljenostjo svojih pogledov in dognanj oziroma z neznanstvenostjo nasprotnih. Primerno oprijemališče so jim bile omejenost pozitivističnih postopkov, ki da se niso zmožni odtrgati od ravnih nepovezanih materialnih dejstev, in redukcionistične skrajnosti biografskega determinizma. (Pri tem je treba pripomniti, da bi bil ta očitek bolj utemeljen nasproti starejšemu, doslednemu pozitivizmu kakor-nasproti modificiranemu, ki je že sam ublažil svoje najhujše ekstreme.) Privrženci duhovnozgodovinskih teženj so se večkrat sklicevali na slabosti pozitivizma kot na lastna teoretična izhodišča, ker večinoma pač niso bila v podrobnostih izdelana in sistematično povezana. Drugače je bilo pri marksistično orientiranih polemikah, ki so postulirali znanstveno veljavnost svoje obče sheme in dokazovali pomanjkljivosti nasprotnih pogledov prav prek soočenja z njo. Pri njih je bila torej znanstvenost povezana s pravilno ideološko opredelitvijo ali pravzaprav utemeljena v njej. Nasprotno so zagovorniki pozitivizma razglašali, da si prizadevajo predvsem za ideološko nevtralnno znanstveno objektivnost in nepristranost. Toda kljub temu je tudi pri njih udarila na dan liberalno-nacionalna ideologija, ki se je spopadala z drugačno ideološko-vrednostno opredeljenostjo nasprotnikov, denimo katoliških literarnih zgodovinarjev. Poleg tega naletimo pri njih še na en značilen argument: ker naša literarna preteklost še ni zadosti obdelana po različnih faktografskih vidikih in ker še vedno prihajajo v razvid nova osnovna bibliografska, biografska, zgodovinska dejstva, so v naši literarni zgodovini upravičene in nujno potrebne tudi tiste metode in pogledi, ki so drugje že saturirani; tu gre torej za utemeljevanje izbora metod s posebnostmi predmeta.

Ob teh nasprotjih pa ne smemo spregledati, da so stališča in metode, ki po izvoru pripadajo različnim smerem, obstajale mirno druga poleg druge, pa tudi v ohlapnejših ali tesnejših medsebojnih zvezah, in to celo v istem individualnem opusu. To je delno mogoče pripisati dinamiki osebnega razvoja, ki lahko pripelje človeka od nekega izhodišča na povsem nasprotno pozicijo; del tega gre nedvomno tudi na rovaš nedomišljenosti, nedodelanosti, nedoslednosti, skratka, pomanjkljivosti v osebni znanstveni formaciji. Toda pri preostanku teh pojavov gre vendarle za premišljeno in včasih celo teoretično utemeljeno združevanje ali prežemanje pogledov in postopkov, ki so po izvoru raznorodni. Tako npr. srečamo pri Žigonu poleg formalno-analitičnih študij o arhitektonski zgradbi Prešernove poezije in poleg spekulacij o duhovnem žarišču ali jedru umetnine, povezanih z idejno- in duhovnozgodovinskimi opredelitvami, tudi povsem pozitivistične biografsko-bibliografske študije in skrbne objave literarnozgodovinskega gradiva, ne da bi bila med nasprotnima stranema vidna kaka globlja povezava. Prijateljev opus niha med pozitivističnimi, zgodovinsko-sociološki determinizem zasledujočimi razpravami in simbolistično-impresionističnimi esaji, toda naposled se ta dva različna pola vsaj v teoretično-metodološki konstrukciji uskladita in zlijeta v enotno, kompleksno zamisel literarne zgodovine. Slodnjakovo literarnozgodovinsko delo se začneja v znamenju nekaterih duhovnozgodovinskih vidikov, ki jih pozneje opusti v prid natančnemu empirično-historičnemu rekonstruiranju zgodovinskega poteka, ali pa jih preformulira, tako da jim doda pozitivistične komponente. Ocvirkovo temeljno pozicijo je mogoče označiti kot modificirani, prenovljeni pozitivizem, ki pa je prežet s konkretno-historičnimi sestavinami in vidiki duhovnozgodovinskega izvora in sposoben sprejeti vase tudi komponente formalizma.

Če pomislimo, kakšne opuse označujejo ta imena in kaj pomenijo v zgodovini slovenske literarne vede, lahko sklenemo naš pregled obravnavanega obdobja z ugotovitvijo, da literarna veda ni nujno vezana samo na čiste teoretične in metodološke modele, temveč je lahko produktivna in socialno uspešna, tudi kadar se opira na sintetične temelje.

SUMMARY

In the first half of the 20th century, literary studies were organizationally and institutionally fortified in the Slovene lands; they were defined as a historical and nation-affirming science and their theoretical and methodological framework was established. Within the field, there were several ideological and methodological directions and tendencies that followed European models, but these were adapted to the specific circumstances of Slovene literature and culture. The paper analyzes this complex entity in a synchronic cross-section. It searches for basic patterns in each direction, i. e., structural models, which consist of a point of departure, goal, definition of a subject, and choice of methodology.

Literary studies of the era under discussion were largely defined by the positivistic pattern; this is particularly true of biographical and synthetic historical works; their treatment usually involved literary problems as well as cultural, social and political history. However, since this pattern was adopted in Slovene lands at the time when European positivism was already in decline, it was modified to a moderate form of empirical historicism, with its main principles and program vaguely defined. The pattern of the history of ideas, or *Geistesgeschichte* did not come to the fore in the form of a coherent trend or school, but in the form of individual theoretical and methodological positions, more frequently in programmatic statements, critiques and polemics than in practice. Aside from these two patterns, in the thirties there were the first examples of Marxist or historical-materialist trends, mostly in scholarly criticism and as an impulse to the theoretical framework of historiography. There were also isolated echoes of formalism. Virtually all of these patterns are not encountered in their purest form, but rather in various forms of largely unreflected coexistence or syncretic junctures, where in the common substratum of historicism the basic positivist and empirical elements were most often joined by elements of *geistesgeschichtlich* superstructure (e.g., in Prijatelj, Žigon, Slodnjak, Ocvirk). However, literary studies on such syncretic ideological and methodological foundations were also productive and had a wide social response.

GRUNDPROBLEME SLOVENISCHER LITERATURWISSENSCHAFT UND
LITERATURKRITIK AM BEISPIEL DES *LJUBLJANSKI ZVON*

Študija se ukvarja z razvojem literarne vede v Sloveniji v letih 1881–1941 in analizira probleme kritike, prevajanja in literarne teorije.

The study draws attention to the development of the science of literature in Slovenia between 1881 and 1941 (*Ljubljanski zvon*) and analyses the problems of literary criticism, translation and literary theory.

1 Die Sprachformation, der Traditionsaufbau, die rezeptionelle Bereicherung eines Kulturkreises werden in erster Linie von der Entwicklung der schönen Literatur bestimmt und gekennzeichnet: vom 19. zum 20. Jahrhundert eine Bewegung aus dem geschlossenen Umfeld provinzieller oder nationalistischer Perspektiven in die Vergleichbarkeit, Allgemeinheit, Austauschbarkeit einer offenen europäischen Gesellschaft. Dies vollzieht sich, wie wir empirisch bestätigen können, in unterschiedlichen Räumen variabel in Zeit und Konzentration. In einem jeweils besonderen Verhältnis zu diesen Bewegungslinien steht auch – anregend oder reagierend – ihre kritische, historische und theoretische literaturwissenschaftliche Begleitung. Daß diese sich für den slovenischen Bereich in einem von anderen Entwicklungen – etwa der deutschen – abgesonderten Prozeß vollzieht, hängt mit den spezifischen Problemen dieser Kultur zusammen. Kennzeichnende Bedingungen sind a) die Nähe zur übermächtigen europäischen Kulturtradition, b) die daraus folgende negative Bilanz in der gegenseitigen Rezeption und c) eine auf das gesamte kulturelle Umfeld gerichtete Synthese, die spezielle methodische Festlegungen vermeidet.

Solche faktenbezogenen Vorbedingungen lösen für die literaturwissenschaftliche Bewältigung des Kulturprozesses disparate Strategien aus, die deutlich auf eine Betroffenheit, ein Engagement hinweisen; Nachforschungen zu den Grundproblemen slovenischer Literaturwissenschaft provozieren im Ergebnis ein Psychogramm intellektuellen Bewußtseins.¹ Einige Stichworte in diesem Zusammenhang, die die emotionale Doppelstrategie von Reaktion und Provokation verdeutlichen: Die Erkenntnis des Nachholbedarfs löst einerseits Unterlegenheitsverhalten aus (etwa die

¹ Deutlich wird etwa in einem grundsätzlichen Rezensentenkommentar zu G. KREKS Veröffentlichung Anton Aškerc. Studie mit Uebersetzungsproben: »V dvojnem oziru se zdi meni dobro, če se naši pisatelji in pesniki prelagajo na tuje jezike. Prvič seznanimo na ta način z našim slovstvom tujce, ki so dostikrat preoholi, da bi se priučili slovenskemu jeziku in ki le preradi sodijo prezirljivo o nas, drugič pa začnemo mi sami dostikrat naše pesnike in pisatelje šele potem prav ceniti, če čitamo njih proizvode v tujem jeziku, ker se nam nudi tako prilika, primerjati jih z izvornimi proizvodi dotičnega naroda. Kolikokrat nam je kak nemški pesnik nad vse mere imponoval – v prvi vrsti pač zato, ker smo ga toliko hvalili čuli – dočim smo bili do naših domačih pesnikov a priori nekako nezaupljivi! Ko pa smo čitali kako pesem tega ali onega naših pesnikov dobro preloženo na nemški jezik, smo zastrmeli, in zdaj šele smo se zavedeli, da gre našemu pesniku prednost pred marsikaterim nemškim!« (*LZ* 1900, 123).

Klage der Nichtbeachtung, der Verunglimpfung, aber auch die stolze Freude über Beachtung durch andere, »größere« Kulturen), kommt andererseits zur Forderung nach mutiger Propagierung der slovenischen Literatur im Ausland, verbunden mit regelrechten literaturpolitischen Programmdiskussionen. Warnungen vor Selbstüberschätzung und innerkultureller Genügsamkeit stehen selbstbewußten Forderungen nach Pflege eigenständiger Werte gegenüber, Äußerungen von Minderwertigkeitsgefühlen provozieren gleichberechtigte Anerkennung.

Die kurz angerissene Problematik soll systematisch am Beispiel der literaturpolitischen Programmatik des Ljubljanski zvon aufgezeigt werden. Die Zeitschrift ist als Diskussionsforum einmal wegen ihrer relativ offenen weltanschaulichen Einstellung repräsentativ – was sie von stärkerer weltanschaulichmethodischer Bindung in Dom in svet oder Svoboda abhebt² – zum anderen auch im Hinblick auf ihre Kontinuität. Ljubljanski zvon eröffnet die Möglichkeit, die Entwicklung literaturwissenschaftlicher Kategorien über einen längeren Zeitraum und durch mehrere Epochen kulturellen Profilierung zu verfolgen. Die Zeitschrift ist zudem ein Organ, das sich vorwiegend Problemen des Literatur, Kultur und Kritik verschrieben hat, wie schon der Untertitel bezeugt.

2 Folgende Schwerpunkte werden im Sinne der Themenstellung herausgearbeitet:³

1. Übersetzungsproblematik;
2. Methodische Überlegungen in theoretischer Darlegung und praktischer Anwendung (Literaturgeschichtsschreibung);
3. Literaturkritik (Rezensionen, Diskussionen, Provokationen).

Der gemeinsame Nenner dieser Bereiche ist die slovenische Literatur in Interaktion zur europäischen Kultur. Diese Beziehung ist eine stets spürbare Begleiterscheinung der Argumentation, allgemein kennzeichnend für die Diskussionslage sogenannter kleiner Literaturen. Jede Kategorie stellt jeweils typische Verhaltens- und Argumentationsmuster auf, die sich überschneiden, ergänzen oder ersetzen können.

Praxisbezogen ist zunächst die Übersetzungskritik, die sich, hier vorwiegend berücksichtigt, mit Übertragung und Verbreitung slovenischer Literatur im deutschsprachigen Ausland befaßt; sie ersetzt in den ersten Jahrzehnten die Literaturkritik und zeigt Ansätze zu literaturtheoretischen Überlegungen. Sie hat somit Stellvertreterfunktion.

Generell kennzeichnend für Versuche zur Literatursystematisierung im Ljubljanski zvon ist das Bestreben der Literaturwissenschaftler, das bereits stark spezialisierte methodische Angebot Europas in vorsichtiger Auswahl bzw. Kontraktion für eine allgemeine kulturelle Basisdarstellung fruchtbar zu machen. Die sogenannten kleinen Literaturen sind in ihrem Aufbaustadium auf eine breite Berücksichtigung des kul-

²Vgl. dazu die Einschätzung J. VIDMARS in dem Artikel Die slovenische Literatur im Jahre 1929, *Slavische Rundschau* 2, 1930, 260–265. Interessant in diesem Zusammenhang sind auch A. OCVRKS Ausführungen zur Aufgabe slovenischer Zeitschriften: Ideološki temelji sodobne slovenske literarne revije, *LZ* 1930, 1–4.

³Materialgrundlage sind ca 80 einschlägige Artikel aus dem Zeitraum 1881–1941.

turellen Umfeldes und damit mehr historisch ausgerichtete Methoden angewiesen.

Die Literaturkritik schließlich trägt die strategischen Widersprüche zu Markte; in scharfen, z. T. persönlich-polemischen Auseinandersetzungen wird um methodische und literaturpolitische Probleme Sloveniens gestritten in Fragen der Eigenständigkeit und Selbstüberschätzung, im Streit um innerkulturelle Genügsamkeit und komparatistische Erweiterung, im Vorwurf der Nestbeschmutzung wie der Verantwortungslosigkeit. Wissenschaftlicher Dilettantismus, Plagiat, Unkenntnis, Denunziation sind dabei Vokabeln, die die schmerzliche Öffnung nach außen begleiten.

Fassen wir zunächst zusammen: Eine virulente Diskussionsituation in statu nascenti literaturwissenschaftlicher Grundlagensuche, geprägt und verstärkt durch kontrastive Impulse aus umgebenden Kulturkreisen, die als Anreiz aber auch Reizung auf das Programm slovenischer Selbstbehauptung wirken.

2.1 Die literaturtheoretischen Ansätze entwickeln sich über die Übersetzungskritik. Sie übernimmt in zunehmendem Maße literaturpolitische Funktionen, die sich in der Regulierung des literarischen Verhältnisses zum Ausland, einer darauf abgestimmten Programmdiskussion und der Besinnung auf den Eigenwert und die geschichtliche Mission der slovenischen Kultur ausdrücken.

In den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts fehlt jedoch noch jede literaturtheoretische Systematik. In fallofientierten Mitteilungen zur Situation des Slovenischen im deutschsprachigen Raum⁴ ist der Tenor der Anzeigen noch naiv-gafühlsbetont und zeigt die Widersprüchlichkeit der Situation: Von Zufriedenheit über den deutschen Widerhall ist da die Rede;⁵ von Empörung über den deutschen Fanatismus, der die slovenische Kultur im Stile von Kolonialherren begreife.⁶ Eckenntnisse über die Schwierigkeiten kleiner Kulturen werden erörtert, nämlich als exotisches Angängsel an die europäische Literatur behandelt zu werden.⁷ Dem wird als politische Handlungsempfehlung die Vermehrung von Übersetzungen ins Deutsche entgegengesetzt, um von der Qualität der slovenischen Literatur zu überzeugen. Wie groß die Gereiztheit ist, läßt sich einem provokativen Vorhalt gegen die uneinsichtigen Kri-

⁴Es handelt sich um Hinweise und meist kürzere Besprechungen von Veröffentlichungen Prešerens, Tavčars, Kersniks u.a. in deutscher Sprache, sowie Wertungen der allgemeinen Berücksichtigung Sloveniens in deutschsprachigen Übersichten.

⁵»Veseli nas, da izvrstni naš pripovedovalec in pisatelj nahaja toliko zasluženega priznavanja tudi zunaj Slovenske. (LZ 1884, 121); V Gottschallovem časopisu Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart /.../ je Hrvat Samuel Singer o Slovencih, njih literaturi in političnem položaji napisal prav lepo« (LZ 1884, 122).

⁶So empört sich Fran LEVEC in dem Artikel Slovenski pisatelji Liška, Linšker in Cingermajer, LZ 1887, 188–191, über verläumerische Herabwürdigungen der slovenischen Kultur im Ausland.

⁷Diese Einschätzung trifft nicht nur auf das ausgehende 19. Jahrhundert zu. Die slovenische Literatur wird auch im 20. Jahrhundert mit solchen herablassenden Bemerkungen konfrontiert. Ein mitleidiger Fürsorgeeffekt gegenüber Minderheiten klingt in Sätzen wie diesem an: »Die slovenische Literatur war bis in die jüngste Zeit ohne eigentlichen Schund: Von einem kleinen Garten kann Unkraut und Ungeziefer eben leicht fernegehalten werden.« (Slavische Rundschau 1929, 340).

tiker Tavčars entnehmen. Der Rezensent würdigt eine Tavčar-Übersetzung ins Deutsche als unumstößlichen Beweis seiner Qualität: »Priporočamo g. Krekov prevod tem resnicoljubnim gospodom, naj ga razborito bero in, če imajo moškega poštenja, sramujejo se svojega obrekovanja« (LZ 1889, 253). Verunsicherung, die aus dem emotionalen und provozierenden Verhalten, ebenso dem Anerkennungswunsch spricht, ist das Kennzeichen einer aufbrechenden Suche nach eigenem, selbstbewußtem Literaturverständnis.

Bis zur Jahrhundertwende verändert sich das Bild. Die Übersetzungskritik ist nun bemüht, sich stärker theoretisch zu engagieren. Sie übt sich zusehends in der Rolle einer allgemeinen Literaturkritik. Die Artikel und Anzeigen gehen von der Fallstudie zur systematischen Problemdarstellung über. Die rezensierte Übersetzungsvorlage ist nur mehr Anlaß, um zur Standortbestimmung in der Konfrontation mit der deutschen Kultur und zur Planung einer Ausgleichsstrategie zu kommen. Erkennbar werden zunächst divergierende Strukturen: einmal Idealvorstellungen vor Übersetzungsangebot des Geberlandes Slovenien, zum anderen aber auch das Wissen darum, daß reale Möglichkeiten der Rezeption im deutschen Kulturkreis äußerst beschränkt sind. Erfahrungen der Benachteiligung werden durch den Glauben an die Überzeugungskraft von Aufklärungsarbeit kompensiert: »Uverjeni smo, da se Kersnikove povesti omilijo tudi nemškemu čitateljstvu, kateremu je možno le tem potom usiliti umotvore našega slovstva ter tako uničiti predsodke o našem barbarstvu.«⁸ In einer weiteren Rezension zu Kersnik-Übersetzungen wird die innerslovenische Literatursicht mit den »strengen« Kategorien der Weltliteratur konfrontiert und die subjektivistische Eigenwilligkeit slovenischer Kulturpolitik angeprangert. Gemeint ist damit die Nichtidentität von heimischer (idealistischer) Literaturpflege und moderner realistischer Strömungen der europäischen Literaturen.⁹ Die Forderung nach Angleichung an das Weltniveau, mit der das Stigma des Provinziellen abgelegt werden soll, und gleichzeitig die Überzeugung sind dabei richtungsweisend, daß die slovenische Literatur Gleichwertiges zu bieten hat; Prešeren's positiver Widerhall in Deutschland wird geradezu euphorisch gedeutet: »Prešeren [...] svetovne cene pesnik in svetovni klasik [...] in ga stalno vrste v svetovno literaturo kot prvega slovenskega zastopnika.« (LZ 1897, 580). Im Gesamturteil ist mithin festzustellen: Immer noch ist das Schwanken zwischen Selbstüberschätzung und Selbstbewußtsein, jeoch auch der Richtungsimpuls auf Vergleichung, Prüfung, Angliederung spürbar. Eine typische Spiegelung dieser Situation finder sich noch im Bericht der Matica slovenska für das Jahr 1910: »Kjer ni nič, tudi Matica ne more nič narediti.«¹⁰ Und in Anspielung auf gewisse Tendenzen innerhalb der slovenischen Intelligenz wird warnend auf Isolierungsgefahren hingewiesen: »Kjer so bili narodi kulturno čisto ekskluzivni, tam ni nastalo nič velikega.«¹¹

In den folgenden Jahrzehnten, etwa von der Jahrhundertwende an, spitzt sich der

⁸ Aus einer Übersetzungsanzeige, LZ 1897, 447.

⁹ LZ 1897, 116. Hier liegt ein typisches Beispiel für die o. a. systematische Problemerkörter vor, der Schritt von der Übersetzungskritik zur Literaturkritik.

¹⁰ *Letopis matice slovenske za leto 1910*, 4.

¹¹ A. a. O., 5.

Strit um die richtige slovenische Literaturlauffassung in den Übersetzungsanzeigen zu. Der Appell an die Verantwortlichkeit des slovenischen Kritikers, das ausländische Zielpublikum nicht mit kleinlichen, innerslovenischen Auseinandersetzungen zu belästigen, korrespondiert mit der Forderung nach Orientierung an der fortgeschrittenen europäischen Literaturlauffassung. Solche Überlegungen, die ein Großteil der Anzeigen bestimmen, sind Sturkturprobleme kleiner Kulturen. Slovenien als terra incognita hat die Pflicht, sich gegenüber seinen europäischen Nachbarn ins richtige literarische Licht zu setzen. Die überzeugende ästhetische Wirkung durch richtige Werkauswahl und gelungene Nachdichtung is vor allem der Verantwortung der Übersetzer übertragen. Für den Eintritt in die großen europäischen Literaturen fordern sich die Slovenen ein Selbstzeugnis der Gleichwertigkeit ab: »Francozi, Rusi in Angleži ne potrebujejo več sijajne obleke – Nemci jih že poznajo in jih radostno sprejemajo v svojih salonih. Mi ubogi kmetski Slovenci bi se pa vendar morali predstaviti vsaj – v salonski obleki, da vidijo tujci, da se znamo tudi gibati na gladkem parketu.«¹²

Das Konkurrenz- und Bilanzdenken, die Forderung einer offensiven Literaturpolitik¹³ runden die über Jahrzehnte diskutierten Argumente ab. Die Stichworte wiederholen sich und werden zu Beginn der 20er Jahre belanglos. Die Übersetzungskritik hat ihre Stellvertreterfunktion für literaturprogrammatische vorstellungen erfüllt und verschwindet fast vollständig aus den Seiten des Ljubljanski zvon; die Übersetzung selbst als Werbung und Botschaft der kleinen Literatur spielt in der Internationalisierung der Kulturen keine entscheidende Rolle mehr. Die Aufgabe methodischer Präzisierung, die die Übersetzungskritik nur andeuten, nicht aber wirklich leisten konnte, wird nun an literaturtheoretische Überlegungen delegiert, die sich gleichzeitig in zahlreichen Artikeln formieren und systematisieren.

3 Es wird [...] oft und mit Recht behauptet, daß gerade bei uns Slovenen die Sprach- und Literaturwissenschaft bei der Konstituierung der nationalen Individualität sowie der Festigung des kulturellen Bewußtseins eine besonders wichtige Rolle gespielt hat.¹⁴ Beteiligt an dieser Konstituierung, von der Jakopin spricht, sind unter den Vertretern der ersten Generation F. Kidrič und der Germanist J. Kelemina, unter denen der zweiten Generation vor allem A. Ocvirk. 1896 begegnet uns in dem Artikel *O novih slovstvenih strujah v Slovincih* (LZ 1896, 600–604, 663–667) ein erster Versuch, literaturtheoretische Fragen zur slovenischen Kulturentwicklung in Beziehung zu setzen. Im Zusammenhang mit den üblichen, schon aus der Übersetzungskritik bekannten Forderungen nach Anschluß und Angliederung an die fortschrittlichsten

¹²G. KREKS Rezension von Fr. Preseren, Poesien. In deutscher Übertragung gesammelt und herausgegeben von Dr. Fr. Vidic, LZ 1901, 572–575, hier: 575.

¹³Noch 1934 werden in einer bilanzierenden Betrachtung zur slovenischen Literatur im Ausland die vorgestellten Argumente zusammengefaßt und weiterhin als aktuell vertreten. (Vgl. *Slovenska literatura in inozemstvo*, LZ 1934, 476–477).

¹⁴F. JAKOPIN, Zum aktuellen Stand der Slovenistik, *Sprachen und Literaturen Jugoslawiens: Beiträge vom ersten Deutsch-jugoslawischen Seminar in Göttingen*, Hrsg. R. Lauer (Wiesbaden, 1985), 71–82, hier: 71.

Kulturen werden strittige Probleme auf die Tagesordnung gestellt: Ob die in den großen Kulturkreisen erarbeiteten Erkenntnisse, die die Literaturauffassung bestimmen, in allen Phasen nachvollzogen werden müssen; ob eine einfache Übernahme zu Lasten einer gesunden und organischen Entwicklung der slovenischen Dichtung gehe. Der Verfasser des Artikels sieht diese Problematik in der Auseinandersetzung von Anhängern des Idealismus und des Realismus gegeben, als einem Richtungskampf zwischen behutsamem (slovenischem) Konservativismus und modernistischeuropäischen Strömungen, zu dem er das Psychogramm gleich mitliefert: »Naj-novejši razpor zastran idealizma in realizma je nam prepirljivim Slovencem seveda – dobro došel.« (LZ 1896, 665). Diese Grundspannung beherrscht auch das erste Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. Vl. Levstiks Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih (LZ 1909, 394–400, 464–469) erinnert in seinen Urteilen zum Literaturbegriff an das Argumentationsverhalten der Übersetzungskritik: Die Widersprüche werden aufgezeigt zwischen slovenischer Selbstgefälligkeit und notwendiger Angleichung an das Weltniveau, aber auch umgekehrt, zwischen europäischer Überfremdung und literarischer Heimatpflege durch den Künstler. Gleichzeitig wird aber auch der Schritt zu einer literaturtheoretischen Aussage vollzogen. Der Streit Idealismus contra Realismus unterliegt nicht mehr spekulativen Erörterungen, wie noch 1896, sondern wird nach Gesichtspunkten der zeitgenössischen Ästhetik natürlich prorealistisch entschieden und damit wird eindeutig für das Niveau der großen europäischen Kulturen votiert. Die slovenischen Vertreter des Idealismus demonstrieren für Levstik provinzielle Enge.

3.1 Mit Beginn der 20er Jahre ändert sich die Diskussionsgrundlage radikal. Bisher war – ähnlich wie in der Übersetzungskritik – die Berücksichtigung der Bedingungen kleiner Kulturen ausschlaggebendes Argument, d. h. theoretische Grundsatzzfragen wurden am slovenischen Standard gemessen und entschieden. Nunmehr wird mit der auszugsweisen Veröffentlichung von Keleminas Uvod v literarno vedo zum ersten Mal ein zeitgenössisches internationales Theorierepertoire als Diskussionsanregung eingebracht. Keleminas Arbeit¹⁵ wird als erste systematisierende, nicht historische (will heißen: positivistische) Arbeit gefeiert. Das Interesse ist auf den Gegenstand selbst, die Theorie, verlagert; die Erkenntnisanwendung auf den Spezialfall slovenische Literatur ist zweitrangig geworden. Mit Keleminas Arbeit ist also im Grunde die Geburtsstunde der systematischen slovenischen Literaturwissenschaft anzusetzen.

Die Artikel Pesnikova osebnost (Odlomek iz Uvoda v literarno vedo) (LZ 1923, 529–534, 593–599, 658–663) und Umetniški princip poezije. Iz Uvoda v literarno vedo (LZ 1924, 385–394, 513–519) weisen Kelemina als Anhänger der geisteswissenschaftlichen Methode aus. Diltheys Einführung eines Psychologismus in die Literaturwissenschaft ist für diese Methode von eminenter Bedeutung: Der Zusammenhang der Kultursysteme wird aus der seelischen Struktur abgeleitet; die Werkentschlüsselung ist auf eine Erforschung des Seelenlebens der künstlerischen

¹⁵J. KELEMINA, *Literarna veda: Pregled njenih ciljev in metod* (Ljubljana, 1927). Vgl. dazu auch die Rezension in: LZ 1930, 500–501.

Persönlichkeit angewiesen. Kelemina kozentriert diese Prinzipien in seinen Ausführungen, wenn er die Analyse der schaffenden Persönlichkeit mit psychologischen Mitteln als die Aufgabe der Literaturwissenschaft erklärt und alle Wirkungsfaktoren des Kunstwerkes von der Disposition, der psychischen Struktur des Autors abhängig macht. Für Kelemina – und hier zeigt sich des weiteren eine Anlehnung an Diltheys Vorstellungen der ideengeschichtlichen Struktur – steht der ideelle Überbau, die »Erhellung des geistigen Prozesses« im Zentrum der Analyse des künstlerischen Prinzips.¹⁶

Ähnlich abstinent zu konkreten Problemen slovenischer Literaturwissenschaft verhält sich die Veröffentlichung von F. Čibej: »Funkcije pesništva« (LZ 1926, 587–599). Sie bringt gegenüber Kelemina im Grunde nichts neues: Seine Darlegungen spitzen sich auf die Stichworte der geisteswissenschaftlichen Methode zu (Dichter als Seher, Synthesziel, Struktureroassung). Čibej will sich mit seinem Diskussionsbeitrag aus dem Methodenstreit, den er mit den Namen Nadler, Freud, Adler, Gundolf, Wölfflin, Scherer verbindet, heraushalten. Er bestätigt damit indirekt den Widerhall der deutschen Auseinandersetzungen zwischen positivischen, historischen und geisteswissenschaftlichen Richtungen auf slovenischem Boden.

Der Nachweis der theoretischen Niveauehebung auf den europäischen Standard stellt jedoch noch keine Lösung der spezifischen slovenischen literaturwissenschaftlichen Problematik dar. Noch immer ist die Frage der Übertragung von Methoden, die sich an Entwicklungsetappen, gewachsenem Gattungs- und Dichterverständnis, Kulturniveau und Tradition der großen Literaturen orientieren, auf eine junge KulturNation nicht geklärt, die in gesellschaftlichen, politischen, historischen, kulturellen, sprachlichen, ästhetischen Belangen noch vielfach ein unspezifiziertes, ungeschiedenes Bild vermittelt.

3.2 Dieser Problematik wendet sich der Praktiker F. Kidrič zu, und die Form des Interviews, in dem er 1927 diese Fragen erörtert,¹⁷ zeigt, welche Aktualität sie genießt. Kidrič weist mit Recht darauf hin, daß die wissenschaftstheoretischen Fortschritte noch ohne Auswirkung auf die slovenische Literaturgeschichtsschreibung sind; es fehlen anwendungsbezogene Arbeitshypothesen, die in der Lage sind, das gesamte, für kleine Kulturen wichtige soziale, politische, institutionelle Umfeld mit dem literarischen Zentrum zu einer Synthese zu vereinigen. Für spezifische Untersuchungen in Anwendung getrennter historischer, soziologischer oder ästhetischer Perspektiven ist nach Meinung von Kidrič die slovenische Literaturwissenschaft weder von ihrem Material noch von ihrer Ergahrung her geeignet. Slovenien muß selbst die Methoden entwickeln, die seiner spezifischen Literaturgeschichte zu einer modernen, d. h. systematisch-ganzheitlichen Darstellung verhelfen. Die Angleichung an die großen Kulturen ist nach Kidrič solange nicht vollzogen, als die internationale

¹⁶Diltheys grundsätzliche Anschauung, daß das literarische Werk vom individuellen Erlebnis ausgeht, mit Hilfe der Phantasie aber eine zweite Werkwelt schafft, in der das Einzelerlebnis symbolhaft überhöht wird, reflektiert Kelemina in der Wesensbestimmung der Poesie als einer die Wirklichkeit übersteigenden Anschauungswelt.

¹⁷Vgl. F. KIDRIČ, O literarni zgodovini, LZ 1927, 449–458.

wissenschaftliche Welt noch auf diese Pflichterfüllung wartet.¹⁸

3.3 Der notwendige Schritt wird in den 30er Jahren vorbereitet. Die Verflechtung zwischen dem vom Germanisten Kelemina vermittelten europäischen Theoriegebäude und der vom Slovenisten Kidrič angestrebten literaturgeschichtlichen Praxis leistet A. Ocvirk, der die Ergebnisse seiner anwendungsbezogenen Forschung in den 30er Jahren veröffentlicht. Ocvirk beruft sich ausdrücklich auf Kelemina und Kidrič,¹⁹ versucht die Ergebnisse beider zu kombinieren. Vor ihm steht die Aufgabe, das moderne theoretische Wissen mit der Einsicht in die besonderen kulturgeschichtlichen Darstellungsbedürfnisse der slovenischen Literaturgeschichtsschreibung zu verbinden. Das Ergebnis ist das von Ocvirk energisch verteidigte historistische Prinzip, das in seiner spürbaren Anlehnung an positivistische Methoden keinen Rückschritt, sondern die in der gegebenen forschungsgeschichtlichen Situation erfolgversprechende Annäherung an die Gesetzmäßigkeiten kleiner Kulturen bedeutet. Drei Thesen, die die Problematik der slovenischen Literatur erfassen, werden von Ocvirk vorgetragen: 1. Der slovenische Schriftsteller ist ethisch in seinem Volk verwurzelt, dessen geistige Grundlagen sich in seinem Werk widerspiegeln. 2. Die notwendige Verbindung zum europäischen Kulturniveau darf die slovenische Tradition nicht überdecken. 3. Die slovenische Literatur erhält sich ihre geistige Eigenständigkeit durch Spiegelung des geistigen Europas in der eigenen Individualität.

Diese Voraussetzungen bestimmen die Bedingungen, die Ocvirk in seinem Aufsatz *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki* (LZ 1938, 9–18) für einen methodischen Zugang zur slovenischen Literatur als unerlässlich ansieht. Er verteidigt den historisch-kausalen Empirismus gegenüber den seiner Meinung nach zu spezialisierten ideellen, problemgeschichtlichen, ästhetischen oder formalen Perspektiven eines Walzel, Unger, Cysarz oder der russischen formalen Schule. Ocvirk sieht in der komplexen kollektiven Bewegung der Generationen²⁰ die Grundlage für den einzelnen Kunstschaffenden. Das bedeutet für die Literaturwissenschaft eine Ursachenanalyse, die das breite geistige Umfeld einbezieht. Der Kollektivismus entspricht den Entwicklungsmerkmalen kleiner Kulturen; die soziologische Absicherung als Resultante der kollektiven Lebensbewegung ist somit die *conditio sine qua non* für die slovenische Literatur.²¹ Ocvirk nimmt dafür den Vorwurf der Atomisierung, Ästhetikferne, der Fixierung sekundärer Erscheinungen, der litera-

¹⁸ Vgl. a. a. O., bes. 449–453.

¹⁹ In der positiven Rezension von KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti* (LZ 1939, 189–192), würdigt OCVIRK die Synthese aller kulturellen Erscheinungen der slovenischen Entwicklung auf der Grundlage moderner historischer Prinzipien.

²⁰ Besonders in den 30er Jahren wird der Begriff Generation als epochales Merkmal verstanden. (Vgl. St. LEBEN: *Generacije*, LZ 1930, 236–242; M. ROBIČ: *Problematika generacije*, LZ 1933, 366–369; I. BRNČIČ: *Generacija pred zaprtimi vrati*, LZ 1937, 506–512).

²¹ Ähnliche Argumente finden sich bei I. BRNČIČ, *Fragment o umetnosti* (1935), wenn er den Mythos vom absoluten Schönheitsideal, d. h. eine Trennung der Ästhetik vom gesellschaftlichen Leben und die Leugnung der geschichtlichen Kontinuität der Kunst, als geschichtlichen Irrtum bezeichnet.

turfremden Komplexität usw. – sämtlich Vorhaltungen der Geistesgeschichtler gegen die Positivisten – in Kauf. Ocvirks historische Methode setzt der so von ihm verstandenen spekulativen, metaphysischen, neoidealistischen Philosophie eine Literaturwissenschaft entgegen, die »ihre Ergebnisse auf gegenständliche Wahrheiten baut, die das Geschehen in Zeit und Raum entwickelt darstellt.«²²

Ocvirk verbindet die biographisch-psychologischen und genetischen Analysen des Positivismus mit soziologischen und kulturgeschichtlichen Verfahren, modernisiert damit die Ansätze von Kidrič und regt gleichzeitig an, auf dieser breiten Grundlage die literaturästhetischen Probleme der Wortkunst aufzunehmen.

4 Die slovenische Literaturkritik (Lageberichte zur Wissenschaft, Rezensionen und Gegenrezensionen sowie Literaturberichte) spiegelt die für die Übersetzungskritik und Literaturtheorie festgestellte Phasenbildung wider. In einer ersten Etappe, etwa bis zum Ende des ersten Weltkrieges, stehen Selbstwertbesinnung und Abwehr negativer äußerer Einschätzungen im Mittelpunkt. In den 20er Jahren setzen sich die kritischen Beiträge insbesondere mit methodischen Fragen auseinander; die Kritiker der 30er Jahre schließlich widmen sich hauptsächlich Problemen der slovenischen Literaturgeschichtsschreibung.

Die Kritik als Teilgebiet der Literaturwissenschaft stellt sich als die schwierigste Disziplin heraus, da von ihr nicht nur Verantwortung gegenüber der Sache, sondern auch der Person verlangt wird. J. Pahor beklagt noch 1939 in der essayistischen Abhandlung *Marginalije o kritiki* die Unterentwicklung der slovenischen Kritik, d. h. mangelnde Verantwortung im furchtbaren Umgang mit der eigenen Literatur: »Pri nas se predajajo kritična – dognanja javnosti, preden so dozorela, brez avtokritike in brez čuta odgovornosti, ki ga moramo zahtevati od vsakega znanstvenega delavca in od slovstvenega kritika« (LZ 1939, 178–183, hier 181). Es ist bezeichnend, daß die Schärfe der Auseinandersetzung mit den Jahren zunimmt und in persönlichen Angriffen gipfelt.²³

Bis auf geringe Ausnahmen verbinden sich kritische Stellungnahmen bis zum Ende des zweiten Jahrzehnts mit der Übersetzungsfrage. Die wenigen allgemeinen Lageberichte, etwa M. Murkos Einlassungen zur Slavistik und slavistischen Arbeiten (LZ 1911, 162–163; 1918, 814–816) benutzen die Vokabeln der Übersetzungskritik, stehen also ganz im Zeichen der Forderung nach Eigenständigkeit, der Emanzipation von deutscher Kultur; die Warnung vor Überfremdung erhebt gleichzeitig auch die Forderung nach Lösung von einer inner-slovenischen Genügsamkeit.

Erst mit der Entpflichtung von solcher zwanghafter Profilierung, zu der die Umwälzungen am Ende des ersten Weltkrieges entscheidend beigetragen haben, wendet sich die Literaturkritik einem ihr näher liegenden Aufgabengebiet zu. Die Rezen-

²²J. KOS hebt diesen Satz in seiner Würdigung des Slovenen besonders hervor. (Vgl. J. KOS, Anton Ocvirk in slovenska literarna veda, SR 2/3 (1977), 123–140, hier: 127).

²³Auf polemische Absichten weisen bereits manche Artikelüberschriften hin: *Literarni diletantizem* (LZ 1934, 359–360), *Znanstveni diletantizem* (LZ 1938, 191–196), *O sodobni slovenski znanstveni kritiki* (LZ 1935, 599–601) – Auseinandersetzungen zwischen Ocvirk, Petre, Kidrič, Slodnjak u. a.

sionen kümmern sich – in Parallelität zu literaturtheoretischen Diskussionsionen – in erster Linie um die methodische Anlage des besprochenen Werkes. Zwei Forderungen schälen sich heraus, die Rupel,²⁴ schon im Gleichklang mit dem Historismus von Ocvirk, in Kidričs älterer Literaturgeschichte verwirklicht sieht: Die Disposition nach Generationen, nicht nach Einzelpersonlichkeiten, die Erweiterung der Ursachenforschung für literarische Aktivität auf das politische und soziale Umfeld. Dies erfordert die Berücksichtigung der kirchlichen, schulischen, mändlichen Traditionen und schließt eine Beschränkung allein auf die Ästhetik der künstlerischen Literatur aus. Besonders deutlich wird die Wendung von intuitiv-emotionaler Argumentation zu methodischer Reflexion in Rezensionen komparatistischer Arbeiten. Die elten Kriterien der Übersetzungskritik, etwa die Bemängelung des fehlenden Selbstbewußtseins, der Nichtberücksichtigung eigenständiger slovenischer Entwicklungsansätze usw., erfahren ihre methodisch-kritische Begründung: In der Dissertationsbesprechung Dr. Franz Xaverius Prešeren und die deutsche Literatur. Eine Studie von Dr. Roman Leo Tominec (LZ 1930, 308–310, 373–374) wird die veraltete Einflußtheorie unter Hinweis auf die moderne Konzeption der Diltheyschen ideengeschichtlichen Struktur zurückgewiesen.

Die Literaturkritik der 20er Jahre vermittelt zwischen der Abstraktheit der Theoriediskussion und der Praxis und hat damit eine Vorläuferfunktion zur anwendungsbezogenen Literaturwissenschaft der 30er Jahre. Der Streit um das rechte Maß zwischen Eigendynamik und Kulturanpassung in der Darstellung der slovenischen Literatur steigert sich auf der Ebene der Literaturkritik zu polemischer Schärfe. Die Zerstrittenheit in den eigenen Belangen läßt die Auseinandersetzung um Personen und Schulen dominieren, die Sache selbst aber in den

Hintergrund treten. Der Vorwurf der Provinzialität, der Sprachinkompetenz, der Schädigung der Volkskultur, des internationalen Ansehens u.ä. gipfelt in persönlichen Anwürfen. Ocvirk etwa empört sich über F. Petres Besprechung seiner Teorija primerjalne literarne zgodovine:²⁵ »V resnici pa niti ne ve, kako se glasi Baldenspergerjevo krstno ime, niti kako Francozi citirajo.« »Tega seveda Petre ne ve, ker je odložil [...] francosko knjigo že kar na strani 122« »[On] je v primerjalni vedi pravi diletant.« (LZ 1938, 192, 193, 195).

Eine große Empfindlichkeit in Kompetenzfragen ist spürbar, zusammenhängend mit der in den europäischen Kulturkreis integrierten Eigenständigkeit der slovenischen Literatur – ein Zeichen der allmählichen Konsolidierung und Normalisierung in Literaturtheorie und Literaturgeschichtsschreibung.

5 Der Überblick über 60 Jahre literaturpolitische Auseinandersetzung hat Grundprobleme der slovenischen, oder sagen wir besser, der sogenannten kleinen in Nachbarschaft zu großen Kulturen deutlich gemacht. Sie weisen auf keine Ausnahmesitu-

²⁴ Vgl. seine Rezension zu F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije* (LZ 1929, 435–438).

²⁵ Die Entgegnung steht unter dem bezeichnenden Titel *Znanstveni diletantizem* (LZ 1938, 191–196). Ähnlich scharf geht Kidrič in der Zurückweisung von SLODNJAKS Kritik an seiner *Zgodovina* vor (*O sodobni slovenski znanstveni kritiki*, LZ 1935, 599–601).

ation hin, sondern unterstreichen zwangsläufige gesetzmäßige Entwicklungen, die sich im Psychogramm der Intelligenz, der Art und Thematik der Auseinandersetzung niederschlagen. Erste Emanzipationsbestrebungen in der Übersetzungskritik wurden durch eine methodentheoretische Aufhol- und Angleichungsphase in den 20er Jahren abgelöst. Sie ist Voraussetzung und Grundlage für eine modernisierte literaturwissenschaftliche Slovenistik in den 30er Jahren.

POVZETEK

Raziskava se opira na gradivo slovenske literarne revije Ljubljanski zvon, ki od konca 19. stoletja do tridesetih let 20. stoletja reprezentativno in kontinuirano odseva problematiko literarne vede. Težišče so prevodna vprašanja, razprave o metodah in njihovi uporabi ter literarna kritika. Skupni imenovalac teh področij je slovenska literatura v interakciji z evropsko kulturo. Vsaka kategorija občasno razpostavlja tipične odzivne in argumentacijske vzorce, ki se križajo, dopolnjujejo ali nadomeščajo. Prevodna kritika, ki prevladuje pred- vsem od konca 19. stoletja, prevzema in hkrati nadomešča še ne sistematizirano literarno- teoretsko in literarnokritično funkcijo. Metodični preudarki, ki prevladujejo posebno po prvi svetovni vojni, so bili najprej načelni, potem so se vedno bolj konkretizirali in se polagoma prilagajali pogojem slovenskega literarnega razvoja. Posledica vzorednega iskanja kompromisa med samostojnostjo in integracijo je izzivalni stil v medsebojnem znanstvenem prerekanju. Cilj raziskave je ugotoviti zakonitosti v literarnoznanstvenem oblikovanju tako imenovanih majhnih kultur. Te določajo recepcijski pogoji (prevodna kritika), vprašanja prenosa metod (pisanje literarne zgodovine) in emocionalna razmerja (literarna kritika).

SLOVENSKA LITERARNA VEDA OB USTANOVITVI UNIVERZE

Slovenska literarna veda je bila ob ustanovitvi univerze personalno in po raziskovalnih šolah zelo razvejana. Izbira kandidatov za dve razpisani univerzitetni mesti ni bila enostavna, vendar pa je mogoče ugotoviti, da sta bila predloga pripravljena izrazito strokovno. F. Kidrič in I. Prijatelj sta bila namreč znanstveni paradigmi, ki sta bila na ravni aktualnega časa in v središču razvoja raziskovalne discipline.

Slovene literary scholarship at the time of the establishment of the University was rather variegated, both in terms of personnel and schools of research. The choice of candidates for two advertised University positions was not a simple one; nevertheless, the proposals were prepared highly professionally. F. Kidrič and I. Prijatelj were scholarly paradigms relevant to the time and in the center of the development of their disciplines.

Ob ustanovitvi slovenske Univerze (1919) je bilo v organizacijskem in kadrovskem pogledu nadvse pomembno vprašanje, kako naj bo urejen študij slovenskega jezika, literature in kulture. Šlo je za kompleks znanstvenopreučevalne dejavnosti, ki je po splošnem mnenju imela status osrednjih predmetov, njen pomen pa je bil že od XIX. stoletja celo v povprečni zavesti izenačen s kulturno identiteto narodne celote. Poskusi, da se slovenščina znanstveno preučuje in študira na visokošolski ravni, so se opirali na tradicijo obeh licejskih kateder z začetka XIX. stoletja (v Gradcu od 1812., v Ljubljani od 1817. leta). Ljubljanska katedra, ki jo je vodil F. Metelko, je živela le do avstrijske študijske reforme leta 1849, medtem ko je graška tedaj postala sestavni del vseučilišča. Po prvih učiteljih (J. N. Primic in K. Kvas) je bil G. Krek prvi habilitirani predavatelj, 1902. leta ga je nasledil M. Murko. V Gradcu je bila konec stoletja (1896) ustanovljena tudi druga katedra za slovensko filologijo; ta naj bi se posvečala prvenstveno slovenskemu jeziku in književnosti, zasedel pa naj bi jo V. Oblak. Zaradi njegove smrti je na to mesto prišel K. Štrekelj, njega je 1913. leta nasledil R. Nahtigal. Pri Nahtigalu pa je 1914. promoviral in se 1918. leta habilitiral F. Ramovš; njemu je bila namenjena posebna slovenska jezikovna stolica na tamkajšnji univerzi.

Graška slavistika je bila, kar se slovenistike tiče, predvsem jezikoslovna in folkloristična. V književnoznanstvenem in književnozgodovinskem smislu je zato imela večja obzorja in pomembnejšo pobudo slavistična katedra na Dunaju. Na njej je deloval V. Jagić, ki je 1886. leta zamenjal F. Miklošiča, bil 1908. leta upokojen, a ostal kljub temu ob svojem nasledniku M. Rešetarju še naprej aktivno središče vsega, kar se je dogajalo na slavističnem področju. Obe slavistični katedri, Gradec in Dunaj, sta ob ustanovitvi slovenske Univerze torej lahko računali, da s svojim kadrom zasedeta mesta na ustreznih področjih nove visokošolske institucije.

Vprašanje slovenistike so v Ljubljani reševali na dveh ravneh, ki sta bili medsebojno koordinirani in uglašeni. Znanstveni pododsek kulturnega odseka pri Narodnem svetu je vodil A. Breznik, posebni vseučiliški komisiji na čelu pa je bil D. Majaron (tajnik te komisije je bil F. Ramovš). Obe komisiji sta bili enotni, da se mora slovenistika formirati na univerzah v Zagrebu in Beogradu; v obeh središčih naj bi se znan-

stveno kvalificirali kandidati za prihodnjo slovenistiko v Ljubljani. Z njeno ustanovitvijo so računali v nekaj letih (»to bo trajalo še nekaj let«), dotlej pa naj bi določene naloge prevzela zagrebška univerza (poudarjali so »zagrebško univerzo, ki bodi matica slovenske«). Zapleti, ki jih je povzročil F. Ilešič, so omenjeno idejo obrnili: že 17. februarja 1919 so namreč sklenili, da je treba takoj ustanoviti univerzo v Ljubljani. S tem je bila postopna pot, ki je predvidevala najprej organizacijo znanstvene knjižnice in ustreznih znanstvenih inštitutov, spremenjena v hkratno dejavnost, katere cilj je bila kompletna postavitev slovenske znanstvene organizacije. V njej se je kar hitro izkristaliziral predlog, da je za slovenistiko potrebno ustanoviti štiri stolice, in sicer dve za slovansko filologijo (z jezikovno in književno-znanstveno specializacijo) ter dve za slovensko filologijo (z enako delitvijo na jezikoslovje in književno zgodovino). Ko sta R. Nahtigal in F. Ramovš sprejela vabilo, je bilo vprašanje jezikoslovja rešeno. Prvi je bil v tem času izredni profesor graške univerze, drugi njen naslovni docent. Nahtigal je bil znanstvenik z mednarodnim ugledom, Ramovš sicer na začetku poti, za katero pa so vsi odločilni menili, da bo bleščeča. Zapleti in nesoglasja so se začela okrog kandidatov za književnoznanstvene stolice.

Kandidatov, ki so imeli ustrezne formalne kvalifikacije ali pa znanstveno afirmacijo, je bilo več. Med njimi bi prišel v poštev najstarejši M. Murko, ta pa se je 1917. leta odločil za Leipzig, bil ob prevratu imenovan v Zagrebu, a je raje odšel na Karlovo univerzo v Pragi (1920). F. Ilešič je promoviral v Zagrebu in je bil od 1. maja 1919 na tamkajšnji Filozofski fakulteti redni profesor za slovenski jezik in književnost. I. Grafenauer je promoviral 1917 na Dunaju, *veniam docendi* pa je dobil v Zagrebu (4. februarja 1920). A. Žigon, ki je ob pravu, umetnostni zgodovini in klasični filologiji diplomiral tudi iz slavistike v Gradcu, je od 1909. leta imel doktorat in se že uveljavil s svojimi, za takratni čas provokativnimi stališči o problemih slovenske književne zgodovine. Iz dunajske šole sta prihajala v poštev I. Prijatelj in F. Kidrič. Kidrič se je 1919. leta habilitiral, delal pa je s Prijateljem v dunajski Dvorni knjižnici.

Murko in Žigon se nista pojavljala v kadrovskih kombinacijah za novo univerzo. Ilešič se je v kombinacije očitno vključil sam, to pa je storil z najbolj nesrečno potezo – z intrigami zoper druge kandidate. Te intrige so bile politične narave; njihova vsebina je na primer Ramovša nagnala do takele formulacije: »Meni se je zbog tega vse zagabilo in če bi za bližnjo bodočnost imel v tujini kolikor toliko eksistence, bi pljunil na vse vkup in se v tujino umaknil – in naj Ilešič prevzame stolico, na sramoto znanosti in univerze.« Kljub temu da so se duhovi okrog Ilešiča ločili (na svoji strani je imel A. Plemlja), je njegovo ime izpadlo iz nadaljnjih kombinacij. Tajnik Ramovš po vsem tem sporoča,

da imamo računati le še z enim, resnim konkurentom, čegar habilitacija v Zagrebu je že v teku, namreč z Grafenauerjem contra Kidrič. Za Vaše (sc. Nahtigalovo) mnenje vem, vendar je položaj tak, da ne moremo preko Grafenauerja. Kidrič je radi tega še danes rekel, da mora pač že računati s tem, da gre vseučilišče mimo njega. Meni bi ga bilo močno žal in zato študiram, da bi našel kak modus, ki bi vstregel obema. Vendar ničesar ne iznajdem.

Ramovševo pismo priča, da so v zvezi z Grafenauerjem obstajali neki razlogi subjektivne narave, ki ne govore v prid njegove kandidature, hkrati pa so navzoče tudi neke objektivne okoliščine, zaradi katerih ga je treba resno upoštevati. Grafenauer je bil po volji Štreklja in Murka; 22. julija 1919 je prijavil svojo kandidaturo za katedro

zgodovine slovenske književnosti. Njegov biograf v zvezi s tem neuspeh te kandidate tolmači takole; »glavni vzrok [...] je bilo seveda dejstvo, da je bilo res povsem kvalificiranih moči za zgodovino slovenskega slovstva [...] več, kot je bilo mest na novi fakulteti, in pri izbiranju med njimi so nato odločale druge stvari, od tesnejše poprejšnje povezanosti do političnih momentov«. Senior »zbora profesorjev filozofske fakultete v Ljubljani«, A. Plemelj, je kandidatu že 10. oktobra 1919 poslal negativen odgovor; odklonitev je bila utemeljena s tem, da »se je predložil v imenovanje literarni historik z ne zgolj slovenistično, ampak splošno slavistično kvalifikacijo«. Zavrnitev je bila nepričakovana: Grafenauer je bil namreč vladni zastopnik v vseučiliški komisiji pri Narodni vladi SHS v Ljubljani, imel je habilitacijo zagrebškega vseučilišča in bil privatni docent zagrebške univerze. Čeprav je v zimskem semestru predaval v Ljubljani zgodovino starejše slovenske književnosti in zgodovino slovenskega knjižnega jezika, je v njem ostala huda bolečina, med vodilnimi slovenskimi literarnimi znanstveniki pa se je dvignil zid, prek katerega je bilo komaj kdaj mogoče.

Po vsem tem sta ostala še le I. Prijatelj in F. Kidrič. Ramovš je bil s prvim očitno v tesnejših odnosih, za kar bi pričalo njegovo pismo (21. januarja 1917), da ga Prijatelj na Dunaju priporoči za službo pri cenzuri. Oba kandidata sta se, kar je bilo znano, zanimala tudi za provizorij slovenske univerze v Pragi, kamor sta 1911. leta odšla na posvet. Zamisel je propadla, zato je razumljivo, da sta, in sicer spet oba skupaj, bila med 20. in 21. decembrom 1918 v Ljubljani. Ramovš v svoji korespondenci o tem poroča takole:

Prišla sta se radi sebe informirat in sta prinesla spomenico, tičočo se bodoče knjižnice in državnega arhiva. Dalje še o kulturnih institucijah, n.pr. učeno društvo, konservatorij etc. Baje bo po končani likvidaciji Kidrič prišel kot vodja na knjižnico, Prijatelj pa za dobo vreditve za referenta v kulturnih zadevah k poverjeništvu za uk in bogočastje.

Navedek razkriva, da je bil do tega časa še resen kandidat I. Grafenauer, zato je bil Kidrič načrtovan za knjižnico, Prijatelj pa naj bi za »dobo vreditve« prišel na neko začasno mesto, kjer pa bi bile njegove izkušnje prav tako dragocene. Zelo hitro pa se je to spremenilo. Ramovš namreč v istem pismu Nahtigalu predlaga »modus«, kako bi oba dobil v Ljubljano na fakulteto. Beseda teče o habilitaciji; Ramovš meni, da

tudi mi lahko rabimo staro prakticirano izjemo, da se strokovnjak, ki je s svojimi deli pokazal osposobljenost, lahko brez habilitacije pokliče in imenuje. Tu imam predvsem v mislih Kidriča in Prijatelja. Prvi je bil itak že predlagan za extraordinarija, da bi se pa Prijatelj zdaj še habilitiral, je pa tudi smešno.

Zadeve so nato krenile v smeri, ki jo je želel Ramovš. I. Prijatelj je bil že 31. avgusta 1919 imenovan med prvimi profesorji ljubljanske univerze (za področje: zgodovina slovanskih literatur novejšje dobe s posebnim ozirom na slovensko), v novembru 1920 pa je tudi Kidrič dobil dekret, s katerim mu je bila dodeljena stolica za zgodovino starejših slovanskih literatur s posebnim ozirom na slovensko. Tako so bile odobrene štiri katedre za slavistiko na ljubljanski Univerzi zasedene; organizacijski okvir in kadrovska rešitev sta omogočili slovenistiki sistematično in kontinuirano študijsko delo.

Oba prva profesorja slovenske književnosti sta izšla iz dunajske slavistične šole. Oba sta prišla v Jagičev seminar po razočaranju na drugi študijski skupini (Prijatelj z

medicine, Kidrič s prava) in se z veliko osebno zavzetostjo lotila raziskovalnih nalog, ki jima jih je postavljala profesor. Posebno iskreno razmerje je nastalo med Jagičem in Prijateljem; zadnji je postal profesorjev knjižničar in prijatelj. Takšno iskreno razmerje je vidno celo iz Jagičevega referata o Prijateljevi disertaciji (*Studien zur Geschichte der slovenischen Wiedergeburt*, 1902)). V referatu je govor o »nadarjenem avtorju«, ki je obravnavano vprašanje v celoti »biografsko in kritično« osvetlil. Poudarjena je izredna marljivost in pohvaljena spretnost v koncipiranju kulturnega kompleksa med 1780. in 1830. letom. Ob nespornem znanstvenem talentu je omenjena nadpovprečna oblikovna sposobnost, ki zajema tako kompozicijske kot jezikovno-stilne lastnosti. Edina kritična pripomba je v ugotovitvi, da je kandidat boljši v risanju osebnosti, manj pozornosti pa posveča stanju in položaju duhovnozgodovinskih koordinat.

Manj osebna, ali strokovno korektna, je Jagičeva ocena Kidričeve disertacije (*Geschichte der ersten Reform glagolitischer Kirchenbücher nach dem Tridentinerkonzil*, 1906). Kritično stališče se začne že od naslova; referent meni, da ta ne ustreza povsem vsebini teze. V Kidričevi metodologiji zapaža nagnjenje k tako imenovani »zunanji zgodovini«, medtem ko je globalni sestav ustreznih izvajanj često nepopoln in votel (»Es handelt sich hier nur um die äussere Geschichte, nicht um die innere Charakteristik der geleisteten Arbeit [...] Nicht alle Behauptungen [...] sind sicher [...] Vieles bleibt auch jetzt noch dunkel«). Zanimivo je še nekaj, na kar je ilustrativno opozoriti. Ko je Prijatelj prosil, da mu rokopis disertacije posodijo, ker bi jo rad tiskal, je Jagič prošnjo odobril z naslednjim stavkom: »Ich habe gegen die Ausfolgung nichts einzuwenden, im Gegenteil: auch ich wünsche das«. Pri Kidriču je bila profesorjeva omejitev že v oceni, ki je med drugim zahtevala, da se mora tekst pred morebitnim tiskom »dopolniti oziroma razširiti«.

Disertacijski epizodi Prijatelja in Kidriča sta instruktivni za načelna izhodišča literarnozgodovinske šole, iz katere sta oba izšla, še bolj pa tudi že za notranje kolizije, do katerih je prišlo v njunih metodoloških načelih. V. Jagič, ki je inavguriral znanstveno preučevanje jezika in književnosti južnoslovanskih narodov, je v obeh ocenah razkril svojo koncepcijo književne zgodovine in metodološko ter komparativistično usmeritev, torej tiste tri sestavine, ki tako značilno predstavljajo njegovo znanstveno vizijo. Pri Prijatelju je zaslutil idejo književne zgodovine, pri Kidriču pa ugotovil predvsem inventarsko marljivost; oboje sta skrajnosti, ki sta bili delež takratnega statusa filoloških raziskav sploh.

Filološka šola, iz katere sta izšla tako Prijatelj kot Kidrič, je dobila sodobne določnice v XIX. stoletju. Današnje pojmovanje književnosti je bilo namreč rojeno predvsem v romantiki, ki je uveljavila načeli ustvarjalnosti in spontanosti. Literarno delo je v tem obzorju zapletena organska celota, s katero se razodeva suverenost in samostojnost ustvarjalne domišljije. Takšna globalna projekcija besedne umetnosti se seveda ni nikjer celovito uresničevala. Tako ustvarjalci kot programatiki so kar brž izkoristili dejstvo, da književnost deluje na čustvo in doživljaj ter je zato prikladna za ideološke naloge. Besedna umetnost naenkrat ni bila več le vprašanje kreativnosti, marveč je začela izpovedovati globlje družbene, politične, nacionalne in filozofske pomene. Na Slovenskem so v tem pogledu zlasti aktualni trije problemski kompleksi, ki so: narodni, socialni in moralni, medtem ko se estetska razsežnost pojavlja iz-

ključno le na formalni ravni, verska pa v obrobni in manj uspehih področjih književne produkcije. Verski človek ve, da so človeške dejavnosti omejene, zato jih postavlja sub specie aeternitatis. Estetski človek bi želel doseči skrajno formo lepote, pa mu tega ne dovoljuje pragmatična resničnost. Liberalni človek hoče doseči čimveč svobode na vseh področjih svojega delovanja, razsvetljenski namerava poboljšati svet, socialni pa doseči čim širše poenotenje družbe. Ustvarjalec torej govori v jeziku naroda, vsebina njegovega govora pa so resnice, za katere vsakokratni zgodovinski trenutek meni, da so edino prave in večne. Tako se je izoblikovalo zlasti v drugi polovici XIX. stoletja področje, ki ga T. Eagleton imenuje alternativna ideologija. V času, ko so se šolali slovenski predstavniki literarne vede, je bila ta ideologija trdna, samozavestna in koherentna; v njej je bila mogoča kritika, ni se pa mogla pojaviti avtokritika. Slovenska »alternativna ideologija« je bila obrnjena navzven, nikoli pa se v njej ni pojavila avtotematizacija. Slovenska književnost se je generirala predvsem kot slovenska, samo redkeje pa tudi kot književnost.

Iz Prijateljeve biografije je znano, da je znanstveno kariero na nemški univerzi v določenem času odklanjal iz razlogov, ker na njej ne bi mogel predavati po svoji zamisli, temveč služiti predvsem nemški znanosti. Oba razloga sta nadvse značilna; odkrivata namreč, da avtor želi slovenistiko kot akademski predmet zgraditi na podlagi nekih svojih znanstvenometodoloških premis, ki se očitno bistveno razločujejo od filologije, kakršna je bila v njegovem času značilna za nemško književno znanost. Prijatelj se, posredno ali neposredno, sprašuje po identiteti predmeta, s katerim se ukvarja; to spraševanje pa je hkrati spraševanje po identiteti človeškega posameznika in ustreznega naroda. Najvidnejši izraz tega stanja je v »polemičnih pomenkih kulturnega zgodovinarja«, ki so izhajali 1915. leta pod naslovom V zatišju. Avtor v njih govori o nitki, ki se imenuje »ideja slovenskega naroda«. Zasnovala se je v času reformacije, on pa jo je zasledoval, »kako se je trgala [...] in se potem nadrobno razpletla najprej v politične, potem tudi kulturne, literarne in sploh socialne namene. In sedaj mi je to ostalo. Za to nitko: idejo slovenskega naroda hodim kakor platoničen zaljubljenec.«

Idejo slovenskega naroda Prijatelj išče v književnosti; njena dela so pisani, kulturni in jezikovni spomeniki, ki jih je treba zbirati, preučevati in sistematizirati. Izjave, ki potrjujejo to izhodišče, so strnjeno formulirane zlasti v avtorjevem nastopnem predavanju z naslovom Literarna zgodovina iz 1919. leta. V tem predavanju je literatura označena kot »poslednji izraz duševnosti kakega naroda na najvišji stopnji njegovega razvitka, na kateri prihaja narod do popolne svoje samozavesti v osebah svojih izbrancev – leposlovnih umetnikov. Njeni umotvori niso več slučajni pojavi, ampak se vrste v organski, živi razvojni zvezi, ki jo tvorijo med sabo izvršena rekonstrukcija dogodkov, pojavov in njih nositeljev«, v kateri najde »vsak teh faktov in faktorjev ustrežajoče mesto in osvetljava.« Iz tega je izvedena določitev literarne zgodovine; ta naj bi bila veda, »ki spravlja v doživljeno in osmišljeno zaporednost in vzporednost leposlovce in njih umetnine, označujoč njih postanek in razvitek glede na poreklo in pogoje časa ter kraja, določajoč njih kakovost in potenco glede na doslej doznane rezultate krasoslovne vede.« Ta veda je, to trdi tudi Prijatelj, mlada, saj se je izločila šele v XIX. stoletju iz področja filologije. Njegova skica zgodovinskega razvoja filologije ustreza tudi današnji vednosti o tem problemu, za izvajanje pa so

pomembni vendarle predvsem avtorjevi kritični zadržki do prakse te šole.

Prijatelj navaja univerzalno pojmovanje filologije, kakršno se je razvilo na nemških tleh v začetku XIX. stoletja; to pojmovanje določa filologijo kot »vedo o celotnem duševnem življenju naroda«, v katerega spadajo predvsem jezik, književnost in folklor, sem in tja pa je treba upoštevati tudi filozofijo in estetiko. Prijatelj sprejema filološko šolo pod dvema pogojema. Šola je, po njegovem, utemeljena, če je »kritično rekonstruiranje prošlosti, torej poročanje tega, kar je bilo, poročanje, a obenem tudi osmišljanje«, hkrati pa ne sme biti »čisto reproduciranje, ampak tudi spoznavanje, ne sme ostati pri singularnostih, ampak mora iti k splošnim pojmom.« Prijatelj se sprašuje po smislu in vlogi književnozgodovinskega početja; njegovo utemeljitev vidi v iskanju historične ideje obravnavane literature:

Samo z ozirom na tako idejo se dasta v pravilno luč postaviti retardando in andante v tempu procesa, zlasti pa zadnje gibalo različnih bojov, ki jih je polna literarna zgodovina. Brez tega osebnega življa je literarna zgodovina obdelan material, telo brez duše. Namen naše vede je, da pokaže umetnost kot organsko življenjsko funkcijo naroda, ki narod z njo nekam stremi, nekaj išče.

Navedki iz Prijateljevega predavanja so v celoti in v posameznostih značilna paradigma pozitivistične (literarne) zgodovine. V njih je pozitivistična ideja zgodovine kot preteklosti, v njih je pojem narodnega duha, ki smiselno napreduje predvsem v književnosti in kulturi, determinirati ga je pa mogoče iz prostora in časa (z določnicami biografske, sociološke in psihološke narave). Pozitivizem se pojavlja v tem obzorju kot možnost, ki dovoljuje znanstveno artikulirano stališče o književnosti. Zgodovina književnosti se je v tej filozofski premisi konstituirala kot zgodovina nacionalne književnosti, v njej pa se je uresničevalo temeljno načelo, po katerem je književnost zgodovinski izraz narodnega duha. Narodni duh torej povezuje gradivo zgodovine književnosti, zato je literarni znanstvenik obrnjen v preteklost; njegova poglavitna lastnost je historizem, v katerem je odločilno le stališče preteklosti. Književnost je dejstvo, ki ima svoj vzrok v piscu, ta ji daje smisel, njen globlji pomen pa je v notranjem redu, katerega zunanje znamenje je kronološki sistem. Zgodovinarjevo delo je rekonstrukcija zaporedja vseh dejavnikov, ki so enako pomembni; njihovo razvrščanje v časovnem poteku zgodovinskega trajanja odkriva stopnjevanje razvoja in opozarja na silnice, ki pomenijo pot naprej. Gre torej za sistematizacijo vsega, kar obstaja kot literarno gradivo, to gradivo so objektivna in pozitivna dejstva, ta je treba najprej opisati in razvrstiti, nato pa odkriti njihov teleološki smisel ali perspektivo razvoja. Ko govori Prijatelj o književnosti kot »organični življenjski funkciji naroda«, vidi vrhunski namen take funkcije v lepoti. Načelno izhodišče je potrjeno tudi v njegovi znanstveni praksi, ki spričuje, da estetska občutljivost in estetska dejstva niso nezdržljiva s pozitivizmom. Estetika je torej strukturna sestavina filološke raziskovalne paradigme.

Prijatelj pa, sicer mimogrede, vendar zelo precizno, govori tudi o slepi ulici filološke metode. Tako omenja njeno »nekoliko premehanistično in prevesno analitično pojmovanje v takih vprašanjih, kakor je poetično ustvarjanje.« Po njegovem gre za podaljške stare filologije, katere pravilno uvršča v pomožno znanstveno disciplino, ki jo imenujemo tekstologija. Ločitev med starim in modernim filologom obstaja v metodi, »katero uporabljata, ko se lotevata dela in avtorja«. Nekdanja filologija je vse izvajala iz dela, sodobna hodi »zanesljivejšo pot od avtorja k delu«. Po-

stopek prvega je analitičen, drugi teži v sintezo; prvi sestavlja, kakor je slikovito zapisano, mozaik, drugi ustvarja umetniško sliko. Prijatelj seveda ni zoper tekstološko delo, je pa zoper kopičenje dejstev brez hierarhije; v takem kopičenju se izgubita delo in sinteza. Takšne zastranitve so lahko motivirane s patriotskimi ali etičnimi razlogi, kljub temu pa so le povampirjenje filološke metode in spadajo v predznanstveni ali celo psevdoznanstveni štadij literarnozgodovinskega raziskovanja. Na razločku med filologijo v ožjem smislu besede in literarno zgodovino, ki se je v njegovem času utemeljevala kot moderna znanost, je Prijatelj zgradil tudi utemeljitev za področja v književni znanosti, kakor jih je uveljavila ljubljanska Univerza. Prijatelj pravi:

Razdelitev področja, ne pa zanimanja, v starejše slovstvo in novejšo literaturo, ki jo poizkuša izvesti med prvimi naša univerza, je po vsem tem [...] razumna, praktična in ležeča v bistvu stvari. Ta dva dela slovstva se morata namreč obdelovati na podlagi dokaj različnih kriterijev [...] Glavna razlika med zgodovinarjem starega slovstva in nove literature je v metodi.

Po avtorju je slovstvo označeno s tem, da v njem »ne igra individualnost še nikake vloge in je tudi navadno neznan. Ni se še osmislila in oddelila, iz kolektivnosti ustvarja in vanjo tudi tone. V tej fazi ne pomeni z rabo jezika ustvarjena produkcija do malega nobenega drugega kakor narodopisni in jezikoslovni interes.« V nasprotju s tem je literatura »ves historični razvoj narodne duševnosti, ki stremi po tem, da se izrazi in dobi svojo idealno obliko v prvi vrsti v tisti umetnosti, ki uporablja za svoje izrazilo jezik.« Čeprav Prijatelj v skladu z izhodišči dunajske šole v to formulacijo vključuje tudi zgodovinarje, mislece in govornike (»slavjanovjedenije«), vendar še v istem odstavku kratko in jasno povzema: »Literatura je torej [...] umetnost, upodabljaljoča z uporabo dovršene jezikoslovne oblike, torej: leposlovje.«

Koncepcija stroke in njenih metod, oboje je mogoče paradigmatično označiti kot stanje med filologijo in estetiko, pa razodeva tudi poglobljena strokovna in kadrovska načela, ki so delovala pri postavitvi prvih profesorjev za literarno vedo na ljubljanski univerzi. Slavistični horizonti M. Murka, zlasti opazni v njegovih sintetičnih priročnikih s posameznih področij slovanskih literatur, so bili razglašeni za »samo paralelno sopostavljanje«, ki »ni organična enota«; oni grešijo »zoper bistvo zgodovine«, zato so »praktično brez koristi« in »v znanstvenem pogledu problematične vrednosti«. Oceno je izrekel I. Prijatelj v že omenjenem nastopnem predavanju, zato ima še posebno težo in pomen. F. Ilešiča krogi, ki so odločali o tem, niso jemali znanstveno resno; Ramovš je ob njegovi kandidaturi izjavil, da bi bil »na sramoto znanosti in univerze.« I. Grafenauer je bil v tem času tipičen predstavnik filološke metode; njegovo tekstološko in zbirateljsko delo je bilo zgled za književnoznanstveno dejavnost brez metodološke poglobitve, notranje ideje in metodološkega koncepta.

F. Kidrič je bil najbolj viden predstavnik literarnozgodovinskega pozitivizma; njegovo delo se je snovalo iz filoloških razčlemb in faktografije. To delo je imelo nekakšno perspektivo razvoja (predliterarne faze, ki pripravljajo in omogočajo nastanek prave literature), ki se je prebijala iz solidne deskripcije in večje klasifikacije. Ramovš ga je ob habilitacijski monografiji (*Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert, Heidelberg 1919*) v oceni ovrednotil kot »prvo strogo znanstveno delo na polju slovenske literarne zgodovine starejše dobe, epohalno po

svoji vsebini in po svoji podobi«. O Prijatelju je mogoče samo ponoviti, da je bil tudi teoretična glava, ki je samostojno sprejemala in vrednotila vse pobude takratne literarne znanosti. Prav pri njem se že 1919. leta občuti zadrega ob paradigmi pozitivistične literarne zgodovine. Ne more še iz nje, čeprav je spoznal, da so se ji dnevi iztekli, vendar njene neplodne in mrtve razsežnosti že poskuša zapolniti z antipozitivističnimi pobudami, med katerimi so najbolj pomembne duhovnozgodovinske (W. Dilthey); njihov pomembni predstavnik je bil že v tem času A. Žigon.

Odločitev, da prva univerzitetna profesorja slovenske literarne vede postaneta F. Kidrič in I. Prijatelj, je bila, kar iz vsega povedanega sledi, optimalna. Optimalna zato, ker sta bila oba znanstvenika v mreži književnega diskurza in znanstvene paradigme; tako diskurz kot paradigma pa sta bila na ravni aktualnega časa in v središču razvoja, ki je vodil v prihodnost.

Literatura

Za pripravo te študije je bilo pregledano ustrezno gradivo iz Univerzitetnega arhiva na Dunaju (predmet: Ivan Prijatelj, Z 63 in PN 1540; predmet: France Kidrič, Z 4129 in PN 2130). Uporabljena so tudi ustrezna gesla in literatura, ki je navedena ob njih, iz Slovenskega biografskega leksikona. Besedila posameznih literarnih zgodovinarjev so citirana po naslednjih izdajah:

Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja, I-II. Ljubljana, 1952, 1953.

F. KIDRIČ: *Izbrani spisi*, I-III. Ljubljana, 1978.

I. GRAFENAUER: *Literarnozgodovinski spisi*. Ljubljana, 1980. Uredniki omenjenih izdaj so bili (v istem zaporedju): Anton Slodnjak, Darko Dolinar in Jože Pogačnik. Vsi uredniki so izdaje pospremili s svojimi uvodnimi študijami. Med primarnimi in sekundarnimi viri so omembe vredni predvsem tile:

R. NAHTIGAL: Prof. Ramovš od doktorata do docenture v Gradcu. *Slavistična revija* V-VII (1954). 9-40.

R. NAHTIGAL: Pisma prof. Ramovša od docenture do profesure. *Slavistična revija* VIII (1955). 90-104 in 232-46.

B. GRAFENAUER: Ivan Grafenauer. *I. Grafenauer: Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje, 1973. 225-310.

S. HAFNER: Geschichte der österreichischen Slawistik. *Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nichtslawischen Ländern*. Dunaj, 1985. 11-88.

N. ALEKSANDROV: *U sjeni mrtve paradigme: Branko Vodnik kao književni povjesničar*. Osijek, 1987.

B. POGORELEC: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. *Zbornik Filozofske fakultete (1919-1989)*. Ljubljana, 1989. 131-146.

ZUSAMMENFASSUNG

Bei der Gründung der Universität Ljubljana (1919) stand die organisatorisch und personalpolitisch äußerst bedeutsame Frage im Vordergrund, wie das Studium der slowenischen Sprache, Literatur und Kultur eingerichtet und geregelt werden sollte. Es ging um eine Disziplin mit dem Status eines zentralen Gegenstandes, ihre Bedeutung war bereits seit dem 19. Jahrhundert sogar im Bewußtsein des Durchschnittsbürgers der kulturellen Identität des gesamten Volkes gleichgestellt. Für die Literaturwissenschaft wurden zwei Stellen

ausgeschrieben, potentielle Kandidaten gab es mehr, was in der Prozedur des Vorschlagens interessante persönliche und fachliche Standpunkte an den Tag brachte. Die Methode M. Murkos wurde etwa zur »lediglich parallelen Nebeneinanderstellung« erklärt, die »keine organische Einheit« bilde; das sei eine Sünde »gegen das Wesen der Geschichte«, die entsprechenden Werke seien wissenschaftlich fragwürdig und praktisch ohne Nutzen. F. Ilešič wurde von den Verantwortlichen wissenschaftlich überhaupt nicht ernst genommen, während I. Grafenauer als Vorbild eines Forschungsdiskurses diene, der keine methodologische Vertiefung, keine innere Idee und kein festes Konzept hat. Der Vorschlag zur Ernennung jüngerer Bewerber (F. Kidrič und I. Prijatelj) brachte zwar einige Vorteile mit sich, worauf sich die slowenische Literaturwissenschaft in Einklang mit den modernen internationalen Tendenzen entwickeln konnte. Beide Professoren befanden sich zur Zeit ihrer Ernennung zu Universitätsprofessoren in einem Paradigma, das ein Pendeln zwischen Philologie und Ästhetik darstellte. F. Kidrič baute seine Studien auf philologischen Analysen und der Faktographie auf. I. Prijatelj spürte bereits 1919 die Verlegenheitslösungen des positivistischen Paradigmas, denen er mit den Ideen der geistesgeschichtlichen Schule (W. Diltheys) zu begegnen trachtete.

Die Entscheidung, als erste Professoren der slowenischen Literaturwissenschaft F. Kidrič und I. Prijatelj zu ernennen, war optimal, denn die beiden Wissenschaftler befanden sich im Netz des literarischen Diskurses und des wissenschaftlichen Paradigmas; sowohl der Diskurs wie das Paradigma entsprachen dem Niveau der damaligen Zeit und dem Entwicklungszentrum, das in die Zukunft führte.

METODA LITERARNOZGODOVINSKE SINTEZE IVANA PRIJATELJA
(POGLED OD ZUNAJ)

Avtor opazuje Prijateljevo literarnozgodovinsko sintezo z zunanjega vidika glede na območje slovenske literarne vede in slovenske narodne kulture, torej s perspektive tujega slavista, ki mu predmet obravnave pomeni posebno spodbudo za premislek o tem, kakšen je položaj raziskovalca tuje književnosti, kakšne posledice izvirajo iz njegovega posebnega zornega kota, ter kakšna sredstva ima na voljo za pridobitev in bogatitev svojih strokovnih pristojnosti.

The author observes Prijatelj's literary synthesis from a point of view located outside of the arena of Slovene literary scholarship and outside of Slovene national culture. It is observed from the perspective of a foreign Slavist who treats the object of his reflection as a text that is particularly inspiring and useful for thought about the manner of being a scholar of foreign literature, about the consequences that arise for a foreign researcher from his observation post, and about the means with which he achieves and enriches his professional competence.

Bolj kot iz prvega dela naslova je namen mojega referata razviden iz dopolnilne oznake: predmet razmišljanja je sicer metoda literarnozgodovinske sinteze Ivana Prijatelja, a glede na razmerje do slovenske literarne vede in sploh slovenske nacionalne kulture je obravnavana z zunanjega gledišča, torej z vidika neslovenskega literarnega zgodovinarja, kar na tem mestu pomeni predvsem z mojega osebnega vidika – očitno in nemara nekoliko izzivalno individualno obarvanega. Z drugimi besedami, predmet razprave bom obravnaval kot besedilo, ki je posebej spodbudno in hvaležno za premislek o položaju, v kakršnem je literarni zgodovinar, ki se ukvarja s tujo književnostjo, in o posledicah, ki izvirajo iz takega, po svoje izjemnega opazovalnega položaja, ter končno o sredstvih, s katerimi si prisvajajo in bogati strokovne kompetence.

Najbrž ima lahko le tako izhodišče za obravnavo določene tuje metode znanstvenega opisa stanja in pojavov, ki izhaja iz osebne avtorjeve izkušnje, možnost, da se uveljavi kot tehtnejše dopolnilo vednosti o določenem vprašanju in ponudi sodobnim raziskovalcem posameznega področja, ki so ga sicer obdelovali že predhodniki, novo aplikacijo podedovane vednosti. V nasprotnem primeru, torej če bi se teme lotili brez osebnega pristopa, govorjenje o literarnozgodovinskih dosežkih Ivana Prijatelja ne bi bilo z ničemer utemeljeno, posebej še v njegovi domovini in zraven še pred slovenističnim forumom. Delo znanstvenika, ki je soustvarjal temelje slovenske literarne znanosti, je bilo namreč že podrobno obravnavano v številnih publikacijah, med katerimi so posebej pomembne predvsem študije, zbrane v jubilejni izdaji Prijateljjev zbornik: Ob stoletnici rojstva; njihovi avtorji – med drugimi Štefan Barbarič, Marja Boršnik, Joža Mahnič, Dušan Moravec, Jože Pogačnik, Franc Zadavec – so vodilni predstavniki slovenske literarne zgodovine in z njimi ne more tekmovali tuji slovenisti z mnogo skromnejšim faktografskim poznavanjem predmeta raziskav. Lahko pa – kot je bilo rečeno zgoraj – opazuje dosežke raziskovalne misli slovenske literarne vede

skozi prizmo lastne izkušnje in praktičnih potreb, ali z drugimi besedami – odgovori lahko na vprašanje, kako delo Ivana Prijatelja usmerja neslovenskega slovenista in kaj mu pripoveduje.

Raziskovalec tuje književnosti je v razmerju do predmeta svojega zanimanja v marsičem na boljšem, kajti v primerjavi s kolegi, ki jim je to raziskovalno področje del domače književnosti, lahko – če se tako izrazimo – izkoristi poseben privilegiran položaj. V glavnem je to posledica dejstva, da so njegove zveze s kulturo drugega naroda prostovoljna in čisto zavestna odločitev. Ko v zrelejših letih iz lastne volje in zlasti kot udeleženec neke druge kulturne skupnosti spoznava vrednote te kulture, ohranja do njih objektivno razdaljo, kakršna je nedosegljiva raziskovalcu, ki so ga prav te vrednote osebno oblikovale od najzgodnejših let prek šolanja, družinskega in družbenega okolja, ideologij, ki so povezovale njegovo matično družbo v enovit narodni organizem, skratka – skozi vse tisto, kar se imenuje domača kulturna dediščina. Vsakdo je zakoreninjen v določenem izročilu in to ga tudi določa, ne more se znebiti njegovega bremena, ne glede na to, ali ga sprejema ali zavrača, bo ostajal odnosniška raven vseh njegovih pogledov, njegovega vedenja in delovanja. Neobremenjenost, ki jo omogoča distanca do kulturnega izročila določene skupnosti, je lahko dana le nekemu, ki vanjo ne spada. Pri tem seveda mislim na pojmovno, razumsko distanco, ne pa na čustveno, saj bi bilo najbrž precej nenavadno, če med predmetom in subjektom raziskovanja kulturnih pojavov ne bi bilo nikakršnih »intimnih« vezi. Bistveno je namreč to, da raziskovalec zaradi osebne naklonjenosti (ali zavračanja) še ne postane odvisen od konvencij, ki veljajo na področju, s katerim se ukvarja, in od načina delovanja kulturnih zakonitosti.

Druga prednost, ki jo tujemu raziskovalcu prinaša njegov zunanji pogled, je naravna možnost postavljanja obravnavanih pojavov v širše interpretacijske okvire. V delu raziskovalca tuje književnosti bo zmeraj opazen primerjalni vidik, tudi če ne bo posebej poudarjen, saj obravnavana vprašanja največkrat – pogosto nezavedno – osvetljuje najprej na ozadju svoje domače književnosti, iz katere črpa največ primerov podobnosti ali nasprotij, nato pa na ozadje t. i. »vodilnih književnosti« oziroma tistih, ki ustvarjajo prototipe in jih zaradi njihove najizrazitejše razvojne dinamike druge sprejemajo kot svoj odnosniški sistem.

Primerjati pa pomeni tudi vrednotiti.¹ Zato je verjetno pri osvetljevanju posameznih vprašanj z zunanjega vidika vrednotenje izrazitejše kot pri tistih z notranjega, slejkoprej pa je zastavljeno drugače. Ni namreč nujno, da vse, kar v območju raziskovane kulture velja za vredno in ustvarjalno, tako ocenjuje tudi nekdo z zunanjega stališča, ki s svojega zornega kota zajema širše kroge pojavov in z razdalje tudi lažje opredeljuje njihova medsebojna razmerja.

Prikazal sem prednosti, ki jih pripisujem dejstvu, da je kdo v vlogi raziskovalca tuje književnosti. Prednosti, za katere se znanstveniku ni treba truditi, saj so mu vnaprej podarjene; to je privilegij, do katerega ima pravico zaradi svojega izvora. So mu mar te prednosti res dane čisto zastonj? Bržkone jih plačuje z znatno omejenostjo

¹S temi besedami – »Primerjati pomeni vrednotiti in zbliževati« – je poljska komparativistka H. JANASZEK-IVANIČKOVÁ naslovila prvi del svoje knjige *Blagovestniki in potrošniki, Književnost in vrednote v slovanskih deželah* (Katovice, 1987).

svojih pristojnosti. Razširitev raziskovalnega območja se maščuje s plitvejšimi temelji. Kljub temu pa bo tuji raziskovalec na šibkeje armiranih tleh mirne duše tvegati gradnjo svojih teoretičnih in literarnozgodovinskih modelnih konstrukcij, neredko zelo učinkovitih. Z enako lahkoto bo postavljati hipoteze in se zadovoljeval že s tem, da ne bodo vsebovale notranjih protislovij, prav tako pa tudi ne bo očitnih dokazov proti njihovi pravilnosti. Njegov asociacijski mehanizem deluje brezhিবno in učinkovito, miselne povezave pa so na podlagi blede podobnosti izvedljive celo med zelo oddaljenimi pojavi.

Pomanjkljivost strokovnih pristojnosti ne izvira le iz praznin v njegovem poznavanju dejstev (teh ni težko zapolniti), ampak iz nezadostnih kulturnih pristojnosti, ki bi jim lahko – kot predlaga Teresa Kostyrko – »na kratko rekli subjektivizem, zavestna pripravljenost /.../ za sodelovanje v dogajanju kulture«. Naprej beremo, da opredeljeni pojem v bistvu pomeni »nekakšno sposobnost za intuitivno razumevanje kulturnega smisla določenega pojava, dojemanja njegovega bistva ter celo istovetenja z ustvarjalcem posamezne kulturne stvaritve«.²

Za pridobivanje h kulturni pristojnosti je za tujega slavista neprecenljivega pomena delo Ivana Prijatelja, predvsem njegovo temeljno delo *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. Ne poznam podobnega dela, v katerem bi bila zgodovina narodove književnosti tako tesno povezana z družbenopolitično zgodovino. V Prijateljevem prikazu zgodovina slovenske književnosti v 2. polovici 19. stoletja ni niti zgodovina velikih del niti pomembnih ustvarjalnih osebnosti, prav tako se ne osredotoča na prelomnice v slogu, tehniki in umetniških konvencijah. Njen ustroj so najbolj določale spremembe oblik javnega življenja in boj slovenskih izobražencev za narodovo subjektivnost in istovetnost, kar je opredeljevalo naravo, vlogo in naloge literarnega ustvarjanja. Prijatelj je za urejevalno kategorijo preučevanega gradiva vzel kategorijo generacijskih formacij, kar nas navaja na misel, da je glavni mehanizem literarnozgodovinskega razvoja videl prav v njihovem spreminjanju.

Z začudenjem nas navdaja težavnost naloge, ki si jo je s svojo sintezo zadal Prijatelj (danes se takega dela lotevajo cele raziskovalne skupine), vendar radovedni bralec lahko nazorno spozna, kako nevhvaležen je vanjo vloženi trud. Njena spoznavna vrednost je enako koristna za zgodovinarja kot tudi literarnega raziskovalca, hkrati pa bosta lahko oba izrekla številne pomisleke – in kar je še huje – popolnoma utemeljene. Pričakovanja prvega ne bo zadovoljila metoda, bolj primerna za literarnozgodovinske obravnave kot za čisto zgodovinske (to velja posebej za periodizacijo), drugega pa bo motilo popolnoma obrobno obravnavanje estetskih vprašanj. Na tem mestu ne bom navajal nasprotujočih si razprav, ki so se nakopičile okrog tega dela – to je storil urednik zbranega dela Anton Ocvirk v prodorni spremni besedi³ – namesto tega se bom raje vrnil k na začetku zastavljenemu vprašanju o tem, kakšne koristi lahko ima od branja *Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine tu-*

²T. KOSTYRKO, *Kulturne kompetence – obseg pojma, območje problematike, Umetnostna kultura in kulturne kompetence* (Varšava, 1989), 5.

³A. OCVIRK, Pripombe k izdaji: Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, 1. knjiga, 377–382.

jec, ki se ukvarja s slovensko književnostjo.

V vsakem programu univerzitetnega filološkega študija je nekaj predmetov, ki naj bi osvetlili različne vidike kulture in civilizacije dežele, katere jezik je študijski predmet. Poleg predavanj iz literarne zgodovine in jezika študent posluša predavanja iz družbenopolitične in gospodarske zgodovine in si na koncu pridobi obširno znanje, ki pa ga je vendarle težko zajeti v sistem in prej spominja na nekakšen seštevek kot pa na sklenjen sestav, kajti manjka mu ravno združevalni dejavnik, ki ga imam v mislih, kadar govorim o kulturni pristojnosti. Do tega prihaja zato, ker so posamezni ozko usmerjeni in programsko omejeni predmeti, ki jih poučujejo strokovnjaki za določena področja, navadno med seboj le šibko povezani. Pri združevanju v celoto vsega tistega, kar je razpršeno, je v veliko pomoč prav tako delo, kot je sinteza Ivana Prijatelja, ki združuje v sklenjeno celoto prvine različnih panog družbenih ved in kulture. Kdor jo vzame v roke, bo obogatil »opremljenost svojega kulturnega zavedanja«,⁴ ki mu bo omogočala temeljitejše razumevanje pomena stvaritev literarne kulture, ker si bo pridobil temeljito poznavanje zgodovinskih razmer (družbenih in političnih), v kakršnih so nastale, kar mu končno razkriva njihov najgloblji smisel in vlogo. S tako pridobljenim znanjem je mogoče »razbiranje« izročila iz del literarne umetnosti,⁵ ki so v zgodovini slovenske družbe pomenila temeljno sredstvo oblikovanja in utrjevanja nacionalnih vezi. Nič drugače ni bilo na Poljskem, zato mora biti poljski slovenist še posebej dovzeten za to vprašanje. Opazil bo, da ima tudi danes književnost obeh narodov enako pomembno vlogo v njunem nenehno obnavljajočem se dialogu z lastnim izročilom, ki izraža potrebo po samopotrjevanju skozi zgodovino.

V interdisciplinarni naravnosti Prijateljeve sinteze, v kateri se srečujeta zgodovina in literarna veda, se zrcali profil znanstvenikove osebnosti, ki je zrasla iz širokih okvirov tedanje humanistike. Temeljno metodološko usmeritev si je pridobil v dunajski pozitivistični filološki šoli Vatroslava Jagića, na njegov kasnejši znanstveni razvoj pa je vplivalo preoblikovanje raziskovalnih metod v evropski humanistiki na prelomu dveh velikih literarnozgodovinskih dob, vzporednim s prelomom stoletja. Prijatelj čut za sintezo enako močno zaznamuje obe področji, s katerima se je ukvarjal – kritiko in literarno zgodovino. V kritičnih besedilih je psihosociološka interpretacija povezana z izhodišči subjektivne kritike – impresionizmom, intuitivnostjo in estetskim vrednotenjem jezika, v podobi literarne zgodovine Slovenije od pomladi narodov do izteka 19. stoletja pa sociološki tok pozitivizma bogatijo pobude, prihajajoče z raziskovalnega območja nemške zgodovinske šole in »znanosti o duhu«.

Prijateljevo delo, ki je plod pozitivistično naravnane raziskovanja, vsebuje ogromno izvirnega gradiva. Ta zakladnica dejstev, ki služi avtorju kot sredstvo za rekonstrukcijo povezav med literarnimi, kulturnimi in civilizacijskimi pojavi in določujočimi jih razmerami družbenopolitičnega življenja, pomeni za uporabnika vrednost samo po sebi vsaj iz dveh razlogov: ko mu ponuja nešteto podrobnih in skrbno dokumentiranih podatkov o raziskovanem predmetu, ga hkrati uči znanstvene skromnosti in spoštljivosti do dejstev, brez katere je mogoče kaj hitro podleči nevar-

⁴T. KOSTYRKO, n.d., 8.

⁵Prav tam, 10.

nosti tveganih, poenostavljenih posplošitev in vsebinske plitkosti. Prijateljevi literarnozgodovinski postopki, izhajajoči iz pozitivistične metodologije v njeni najboljši izdaji, nas glasno opozarjajo na resnico, da je prav ta metoda, ne glede na vse svoje omejitve, prav z oblikovanjem meril objektivnosti in s programskim zanimanjem za preučevanje zunanjih pogojev književnosti, pomenila začetek znanstvene humanistike. Vendar problemske vsebine Prijateljevega dela ni mogoče v celoti stlačiti v okviru pozitivistično zasnovanih modelov. Nepristranska in prodorna osvetlitev dejstev avtorju ni pomenila početja, ki bi bilo namenjeno samo sebi, ampak pot k upodobitvi celostnega duhovnega življenja naroda in njegovega razvoja v določenem časovnem odseku preteklosti. Ta poteza literarnozgodovinskega dela slovenskega znanstvenika je odločilna za njegovo neminljivo spoznavno-posploševalno vrednost. Dela Ivana Prijatelja, ki sintetizirajo klasično pozitivistično metodo z »duhovno zgodovino«, ustvarjajo temelj slovenskega znanstvenega literarnega zgodovinopisja. Temelj, oziroma tisti del zgradbe, ki skrit pod površino tal odloča o kakovosti in trajnosti konstrukcije.

Prevod iz poljščine:

Niko Jež

STRESZCZENIE

Dla badacza-cudzoziemca historycznoliterackie pisarstwo Ivana Prijatelja stanowi materiał szczególnie inspirujący i użyteczny do rozważań nad sposobem bycia historykiem literatury obcej, nad konsekwencjami wynikającymi z jego zewnętrznego stanowiska obserwacyjnego oraz nad środkami osiągnięcia i wzbogacania przezeń własnych profesjonalnych kompetencji.

Niedostatki zawodowych kompetencji badacza literatury obcej są najczęściej spowodowane brakiem odpowiedniej kompetencji kulturowej – »świadomościowego przysposobienia do współuczestnictwa w zjawiskach kulturowych«. W zdobywaniu kompetencji kulturowej obcemu słoweniście oddaje usługi wprost nieocenione historycznoliterackie dzieło Prijatelja Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, którego osią strukturującą są przemiany form życia publicznego i walki słoweńskiej inteligencji o narodową podmiotowość i tożsamość, rozstrzygających o charakterze, funkcji i zadaniach literackiej twórczości. Jego lektura umożliwia czytelnikowi głębsze rozumienie znaczeń wytworów literackiej kultury, daje mu bowiem gruntowną wiedzę o warunkach społecznych i politycznych, w których one powstawały.

Interdyscyplinarny charakter syntezy Prijatelja, stanowiącej miejsce wspólne historii i literaturoznawstwa, odzwierciedla strukturę naukowej osobowości autora, ukształtowanej na rozległej bazie ówczesnej humanistyki. W jego obrazie literackich dzieł Słowenii od Wiosny Ludów po schyłek XIX wieku socjologiczny nurt pozytywizmu zasilają inspiracje płynące z obszaru badań zwłaszcza niemieckiej szkoły historycznej i »nauki o duchu«. Na skrzyżowaniu tych metodologii dzieło Prijatelja, nadzwyczaj bogate w treści poznawcze, kładzie podwaliny słoweńskiej naukowej historiografii literackiej.

IVAN PRIJATELJ I ANTUN BARAC (TIPOLOŠKA PARALELA)

Analiza metodološkoga sistema in estetskoga načina razmišljanja Ivana Prijatelja kaže na razmišljanje Antuna Barca in vodi do tipološko samosvojih vzporednih literarno-vednih sistemov, ki so predmet naše primerjalne raziskave.

The analysis of the methodological system and aesthetic thought processes of Ivan Prijatelj point to those of Antun Barac and lead to typologically parallel individual systems of literary scholarship. These systems are the subject of this comparative study.

U Hrvatskom kolu 1953. godine objelodanjuje Antun Barac studiju Iz slovenske nauke o književnosti. Iz njegove studije je zorno da je radove Ivana Prijatelja dobro proučio. Iako nigdje nije izričito naglasio, u Prijateljevim radovima je nalazio svoj uzor.

U Prijateljevu naučnom radu zapažaju se kao glavne crte: njegova širina vidika, osjećanje za umjetničke vrijednosti i jak slovenski narodni osjećaj [...] Prijatelj je upoznao i sociološku metodu u nauci o književnosti. No čini se da mu je najbliži bio onaj pravac što su ga u njemačkoj nauci zvali Geistesgeschichte [...] Prijatelj je bio umjetnički nadaren, kao što bi bar ponešto morao biti svatko tko se naučno bavi književnošću [...] Esejistički način pisanja ne znači sam sobom nedostatak naučnosti, već je naprotiv samo znak da je pisac potpuno asimilirao materijal o kojem piše te ga iznosi živo kao svoje doživljaje.¹

Po Barcu temeljita značajka Prijateljeva znanstvena rada je njegova umjetnička darovitost, utjecaj njemačkih književno-znanstvenih smjerova: Geistesgeschichte i sociološke metode, i kao posljedica potonjeg esejistički stil pisanja. Pri tom je prihvaćao kao maksimu ideje svog uzora: Estetična cenitev [...] je najviša cenitev tako v kritiki kakor tudi v literarni zgodovini [...] Nad atmosfero misli se razprostira eterno kraljevstvo čustva [...] Čustvo ne nosi v sebi mej in jih tudi ne upošteva ...

Navedeno možemo slijediti u Barčevoj monografiji Vidrić koja sadrži čitavo jedno poglavlje napisano na temu Umjetnost i bol.² Za razliku od brojnih kritika o Viriću koje su se kretale oko ocjenjivanja koliko je ta poezija izraz ili transpozicija njegova životopisa, Barac je Vidrićev opus koncipirao kao izraz osobna bola. Time je opisni životopis reducirao na strukturalni životopis, koji će razotkriti bit same pjesničke ličnosti. Nastojeći tradicijsko-pozitivistički odnos između konkretno-životopisnog podatka i određenog pjesničkog ostvarenja, odnos utemeljen na pojednostavljenom poimanju uzročno-posljedične povezanosti života i djela, prerasti spoznajom unutarnjeg odnosa između duhovne strukture samog stvaratelja i strukture njegova stvaralaštva, uvodi »kategoriju bola kao čuvstva« unutar esencijalno-egzistencijalne duhovne strukture pjesnika i aktualnog vrijednosnog suda unutar estetike. Duhovna

¹ A. BARAC, Iz slovenske nauke o književnosti, *Hrvatsko kolo*, VI (1953), 66–67.

² V. VIDRIĆ (Zagreb: Matica hrvatska, 1940), 16–26. Da se radi o Barčevoj navlastitoj tezi, usporediti poticajnu studiju – I. FRANGEŠ, *Djelo Antuna Barca, Studije i eseji* (Zagreb: Naprijed, 1967), 332–333.

struktura, na taj način, predstavlja dominantnu odredbu samog stvaralaštva i tvori se kao jezična umjetnina.³

U sklopu shvaćanja da je jezični izraz dio poetske biti kao emocija bola, Barac problematizira odnos čovjek – jezik – svijet. Ovim usmjerenjem ostaje unutar dvojbe znanosti o književnosti: motriti li unutar povijesnog književnost kao duhovnu pojavu, ili je iščitavati unutar danog jezika same lirike. Što će reći, da li prikazati veći broj činjanica, šireći motrenje na niz činjenica, kao što su filologija, psihologija, sociologija ili filozofija umjetnosti, ili poći od geneze samog teksta kao oblika jezičnosti, odnosno same strukture teksta koja uključuje estetsku vrijednost, a to je vrijednost »čuvstva bola«.

Potonja Barčeva dvojba je nazočna i u raspravi *Iz slovenske nauke o književnosti*. U razlici između Prijateljeva i Kidričeva metodološkog opredjeljenja u opreci esejističko (Prijatelj) pozitivističko (Kidrič):

Esejistički način pisanja ne znači sam sobom nedostatak naučnosti, već je, naprotiv, samo znak, da je pisac potpuno asimilirao materijal o kome piše, te ga iznosi živo, kao svoj doživljaj [...] Da li sve ono, čime se Kidrič bavio pišući o Prešernu, pripada zadatku nauke o književnosti?⁴

Barac prihvaća Prijateljevu usmjerenost na teoriju *Einfühlunga* iza koje slijedi raščlamba. U tom kontekstu poticajna je rasprava Jože Mahnič *Ivan Prijatelj in slovenska moderna*,⁵ koja može poslužiti kao ishodište u poredbenoj raščlambi i koja upućuje na istovjetnost nazora.

Po Barcu, u slejdu svog uzora, pitanje interpretacije tiče se psihologije umjetnosti, koja objašnjava situaciju pjesnika Vidrića i upućuje da osobna psihologija nije moguća bez sociologije umjetnosti. Osobna reakcija prolazi kroz socijalnu sredinu i dobiva socijalni opseg. Tek preko ovog opsega egzistencijalni napon umjetničkog djela usmjerava individuum prema nakoj budućnosti i uspjehnosti društvene prirode pojedinačnog ljudskog života i estetskog doživljaja. Svaka izvedba estetike bola iz određene interpretacije svijeta mora imati na umu da su interpretacije svijeta isto onoliko koliko i izazvane emocije psihološki i povijesno uvjetovane danosti konkretnog postojanja. Što znači da psihološko tumačenje vezuje sam problem i uz onog koji doživljuje tragični predmet, dok tumačenje koje bol izvodi iz jedne određene interpretacije svijeta vezuje problem uz onoga koji nam predmet predočuje. Raščlamba se tako primjenjuje na samom književnom djelu koje se interpretira, tumači ga u njemu samom kao neponovljivi svijet riječima izgrađen, i to na osnovi kriterija koji su iminentni njegovu navlastitom biću, što znači osvijetliti pojedine njegove dijelove i njihov odnos spram cjeline. Polazište je oblik umjetničkog djela u funkcionalnoj raščlambi njezinih počela i strukture kao moguće uspostavljanje estetske reakcije i njezinih općih zakona.

Govoreći o estetici u svojoj raspravi *Između filologije i estetike*,⁶ Barac raspravlja

³ Usp. naš rad – B. BRLENIĆ-VUJIĆ, Barčeva estetika bola u interpretaciji Vidrićeve lirike, *Barčev zbornik* (Zagreb: Liber, 1984), 157–163.

⁴ A. BARAC, *ibid.*, str. 69.

⁵ J. MAHNIČ, *Ivan Prijatelj in slovenska moderna*, *Prijatelj zbornik* (Ljubljana: Slovenska matica, 1975), 94–129.

⁶ Hrvatska književna kritika, VII, *Antun Barac* (Zagreb, 1962), 21.

o nedostacima njezine metode i postavlja pitanje o aktualnom vrijedno-snom sudu, tj. o ocjeni aktualne umjetničke vrijednosti pojedinih književnih djela.⁷

Poetska intuicija, kojom se i estetika bola po Barcu bavi, jest intuicija individuuma i kao takva ulazi u njegov svagdašnji život. Istraživanje stvaralačkog motiva na temu varijacije osjećaja bola je povezano s psihološkom raščlambom u kontekstu povijesnog proučavanja. Dakle, pojam unošenja naše psihološke subjektivnosti u stvari, koje konačno odijevamo ruhom svoje ličnosti. Ako je točno da svaka raščlamba zaiskuje metodu izlaganja primjerenu svome predmetu, onda estetika osjećaja bola u interpretaciji Vidrićeve lirike ostaje u pitanju borbe oko izraza, te se postavlja pitanje: Kako tijek estetike prati tijek umejtnosti?; a u njemu je Barac tražio bitan odnos prema poimanju pitanja umejtničkog kao estetski vrijednog u Vidrićevoj lirici.

Metodološko pitanje traži odredbu značajke teorijskog mišljenja što se naziva estetskim. Estetsko područje nije ontološko, tj. ne pripada redu bića, nego redu vrijednosti. Međutim, Barac ostavlja mogućnost »prihvatanja« ontološkog načela estetike. Po njemu umjetnost postaje umjetnošću tek onda kad prevlada, transcendirira postojeće, oblikujući ga prema navlastitim zakonima.

Potonju dihotomiju već je 1917. godine označio Ivan Prijatelj u raspravi *Pjesnici i občani*, nasljeđujući apolonsko i dionizijevsko počelo Nietzscheove dihotomije iz *Rođenja tragedije*, 1871. godine.

Devetnaesto stoljeće je razdoblje ideoloških antiteza, da ne kažemo metafizičkih antinomija. Možemo upozoriti da čak i neke naše polemične distinkcije, koje izvodimo iz postulata metoda, proizlaze u stvari iz ovog. Po našem mišljenju, veliki dio tih antiteza proizlazi iz prvotne dihotomije odnosa lijepog i umjetnosti, koje je prerašao Croce u *La Poesia* iz 1936. godine u svome učenju o estetskom svojstvu intuicije, a otuda i podobnost svakog čovjeka biti, bar u osnovi, umjetnik, ukoliko je sposoban sebe izraziti. U tom kontekstu estetska kritika je shvaćena i ostvarljiva kao približavanje intuiciji umjetnika, pomoću postupka koji je u isto vrijeme raščlamba i ocjenjivanje. A njen cilj je raspoznati posebnu prirodu neke estetske inspiracije i odvojiti umjetničke momente od prozaičnih. U njemačkoj znanosti o književnosti to pitanje je dovelo do nastajanja dviju različitih i suprotnih disciplina, *Aesthetik* i *Kunstwissenschaft*.

U smislu Nietzscheove tipologije Prijatelj »je razvrstio umetnike v umetnike apoloničnih sanj in v umetnike dionizične opojnosti, vendar tako, da sta v vsakem izmed njih oba principa v različni meri. Na drugi strani pa so občani, to so tisti pisci, ki posredujejo med pesnikom in občinstvom. Občan (v prvotnem: meščan) je nekak pesniški ljubitelj in populizator«, upozorava Štefan Barbarič u raspravi *Temelji Prijateljevega literarnega nazora*.⁸

Iz navedene tipologije Ivan Prijatelj razlikuje poeziju i literaturu – kulturu: »Poezija je umetnost in kot taka gre v področje estetike, kakor tvori literatura področje literarne in velik del področja kulturne zgodovine.«⁹

Za Prijatelja je »občan« Stritar, kome je »lepa knjiga sredstvo za blažitev in kul-

⁷M. SOLAR, *Između lingvistike i filozofije, Književna kritika i filozofija književnosti*, (Zagreb: ŠK, Suvremena misao, 1976), 17.

⁸Š. BARBARIČ, *Temelji Prijateljevega literarnega nazora, Prijateljev zbornik*, *ibid.*, 71–72.

⁹Usp. *Pesnici in občani, Izbrani eseji in rasprave Ivana Prijatelja II*, uredil, uvod in opombe napisal Anton Slodnjak (Ljubljana: Slovenska matica, 1953).

turno omiko naroda«; a na predavanju o Cankaru uzviknut će: »Domovina, glej umetnik!« s kategoričnom rečenicom: »Umetnine in umetniki zahtevajo doživetja«.

Antun Barac u *Savremeniku* 1941. godine objelodanjuje raspravu Begovićeve Giga Barićeve, naslovljenu sintagmom »Između literature i umjetnosti«, dajući dihotomiju odnosa literature i umjetnosti:

Riječi 'literat' i 'umjetnik' ne znače sasvim isto. Literat je pisac koji je shvatio važnost štampane riječi u suvremenom životu i doseg svega onoga što knjiga znači za moderno čovječanstvo. On ne radi samo iz unutrašnjih stvaralačkih potreba nego i s planom. On vješto i razumski upotrebljava rekvizite koje je našao u različitim piscima. On je redovno obrazovan, piše lako, pozna tendencije u književnostima svojega doba, razumije naklonosti publike /.../ Umjetnik naprotiv ne stvara toliko radi vanjskih uspjeha, nego iz potreba najdublje unutrašnjosti. On ne upotrebljava toliko pomodne literarne rekvizite, nego traži u prvom redu vlastiti, nov izraz. On ne ide za tim da prikaže ono što osjeća i vidi većina ljudi njegova vremena, nego ono što zasad osjeća samo manjina ili on sam, pa to želi reći kao svoju i novu istinu. On nije uvijek okretan pisac, jer nije uvijek lagan posao iznijeti nešto što u sličnu obliku još nije bilo rečeno, i za što se treba tek boriti.¹⁰

Po Barcu umjetnik je onaj koji preko umijeća dopijeva do umjetnosti: onaj koji umije nije umjetnik ukoliko se zaustavlja na granicama umijeća; tek kad ih prijeđe može se vinuti do stvaralačkih visina. Njegov naziv literat označava čovjeka koji je ovladao umijećem pisanja, a njegove tvorbe nisu umjetnost, one su tek literatura koja zabavlja, a ne zadovoljava čovjekovu potrebu za lijepim.

I po Prijatelju jedini kriterij umjetnosti »je lepota, razodeta v delih najvećjih umetniških duhov.«

Iz ovih značenjskih određenja slijedi Barčevo vrijednosno određenje »Gige Barićeve« i književnog stvaralaštva Milana Begovića, koje može biti poticajni povod za raspravljanje o odnosima između stvaralačkih zanosa (istinski umjetnik izvlači djelo iz potreba najdublje unutrašnjosti, prodirući u novo i neiskazano) i stroge obrtničke discipline (literat je spretan obrtnik, koji se kreće u krugu poznatog i o poznatom govori na poznat način).

Antun Barac, slijedeći Ivana Prijatelja u znanstvenoj misli, indirektno je inicirao dva pitanja u svojoj raspravi Begovićeve »Giga Barićeve« – Između literature i umjetnosti:

1. pitanje koje se odnosi na vrijednosno određenje Begovićeve književna djela, utemeljeno na Prijateljevoj raspravi:

Pesnici in občani i dihotomiji Nietzscheovog apolonskog i dionizijevskog. Po Nietzscheu istina (biće) ne može se iskazati, ako se istovremeno ne oda. Iz tog razloga čisto dionizijevsko bilo bi nepodnošljivo čovjeku i ono se razvedrava u apolonskom obliku. Ne samo što se tragično stišava u skladu i ljepoti, nego se ponekad mora »banalizirati«, postajući psihološka fikcija, učinak, iluzija. Barac priznaje da je »autor romana o zagrebačkoj Penelopi i njezinim proscima koja ubija svog Odiseja izašao iz pomodne putanje što vijuga između literature i umejtnosti, iako je i u ovom djelu pogdjegdje u prvom redu literat«.

Konačno Barčevo određenje Begovićeve književna djela je neodređenost između

¹⁰ A. BARAC, Begovićeve »Giga Barićeve«, *Savremenik* (Zagreb) XXIX/2 (1941), knj. 1, 53–57.

literature i umjetnosti, odnosno gdje se tragičnost Gige Barićeve banalizira, postajući psihološki učinak!

Drugo pitanje koje se odnosi na zanatski određenoj literaturi, tzv. zabavnoj literaturi, i pitanje o tehničkim komponentama u svijetu umjetničkog stvaralaštva. Zapravo Barac je inicirao pitanje današnje žanrovske literature, jer literat je čovjek koji je ovladao umijećem pisanja, odnosno koji stručno rabi tehničke komponente u svome pisanju. Uzmemo li primjerice suvremenu žanrovsku produkciju u hrvatskoj literaturi – Pavla Pavličića, Gorana Tribusona, možemo zaključiti da su oni ujedno i vrsni poznavatelji svojih teorijskih zasada!

Prijateljevi polazni nazori u proučavanju književnosti utemeljeni su u Barčevom samosvojnom književnoznanstvenom radu, prvenstveno u onom dijelu koji se odnosi na estetsku kritiku.¹¹ U Prijateljevoj metodološkoj opreci racionalnog i esejističkog, logičnog i intuitivnog, ipak prevlada esejistički način izražavanja koji je oploden preko Barčevih studija i eseja, što je dovelo do tipološki utemeljenog usporednog znanstvenog sustava o književnosti. Prijatelj će u eseju *Pesniki in občani* u pjesniku naći protutežu diskurzivnom promišljanju, jer pjesnik je »samo svojemu notranjemu demonu poslušen človek, proizvajatelj, glasnik lepote in višje resnice, porojene iz lepote«; koji stvara po unutarnjem nagonu, a taj je nagon tajanstven i zagonetan kao i sve druge prirodne sile.¹² Na jednoj strani imamo estetiku mjere i simetrije, consonantia ili proportio, oblik; a na drugoj osjećaj samilosti i užasavanja; njihovu katarzu, izražajno, simbolično; čiju skladnost Prijatelj vidi u umjetniku – geniju, a u ljepoti fundamentalnu estetsku kategoriju.

Po Barcu u monografiji Vidrić osmisliti ovaj svijet pjesmom znači obraniti se poetskim jezikom kao povijesnim fenomenom u semantičko-ontološkoj oznaci tvorbe navlastita jezika. Umjetnost postaje umejtnošću tek onda, kad prevlada, transcendiraju postojeće, oblikujući ga prema navlastitim zakonima. Što će reći: umjetnost je snaga života, uhvaćena u oblik života; koja u svojoj varijaciji ima svoj inspiracijski izvor u Prijateljevoj trijadi slovnost-književnost-literatura koja je »poslednji izraz duševnosti kakega naroda na najvišji stupnji njegovega razvitka, na kateri prihaja narod do popolne svoje samozavesti v osebah svojih izbrancev-leposlovnih umetnikov«;¹³ duhovnosti koja teži idealnom obliku pomoću jezika i literature koja kao predmet literarne povijesti u diskurzivnom promišljanju može koristiti i druge znanosti (filologiju, psihologiju, sociologiju, povijest kulture). A to je i dvojba današnje znanosti o književnosti: motriti li unutar povijesnog književnost kao duhovnu pojavu ili je iščitavati unutar danog jezika same lirike; ili prikazati veći broj činjenica ili početi od geneze samog teksta kao oblika jezičnosti koja uključuje estetsku vrijednost?

Zaključimo u duhu pouke Prijatelja i Barca, koju je nekad izvukao i Sokrat u sličnoj prilici; imajući na umu da nijedno područje naše zapadno-europske kulture

¹¹ Perspektive. Estetičen načrt. Izabrani eseji in razprave Ivana Prijatelja, II, *ibid.*, usp. instruktivnu raspravu – I. CESAR, A. BARAC, O slovenskoj književnosti, *Barčev zbornik*, *ibid.*, 193–201.

¹² Usp. K. NEMEC, Slovenska znanost v književnosti, *Umjetnost riječi* XXVIII/1–2 (1983), 85–98.

¹³ I. PRIJATELJ, Literarna zgodovina, Izabrani eseji in razprave, I (Ljubljana, 1952), 6.

nije jedinstveno još od svojih antičkih početaka; kao i njega, tako će i dijalog s našim suvremenicima poučiti »bolje razumijevanje poslovice koja glasi: lijepo je čudnovato«. I Prijatelj i Barac su je razumijevali i tumačili unutar svojih metodoloških opreka, donoseći svoje samosvojne tipološki utemeljene znanstvene usporedne sustave o književnosti.

ZUSAMMENFASSUNG

In Prijateljs methodologischem Gegensatz zwischen dem Rationalen und Essayistischen, dem Logischen und Intuitiven, berwiegt die essayistische Ausdrucksweise, die durch die Studien und Essays von Barac befruchtet wurde, was zu typologisch parallelen autonomen wissenschaftlichen Systeme der Literatur führte.

Aus Prijateljs Triade Sprache – Dichtung – Literatur, die ein letzter Ausdruck des Geistesvermögens eines Volkes ist und die durch die Sprache nach idealer Form strebt, folgt auch die Auffassung von Barac, nach welcher der sprachliche Ausdruck, als Emotion einer bestimmten Empfindung, ein Teil des poetischen Wesens ist. Durch diese Orientierung berleibt in der Literaturwissenschaft das Dilemma: soll die Literatur als geistige Erscheinung innerhalb des Geschichtlichen betrachtet wer den oder soll sie innerhalb der gegebenen Sprache der Lyrik selbst abgelesen werden. Mit anderen Worten, soll durch die Ausdehnung der Motivation auf die Philologie, Psychologie, Soziologie oder Kunstphilosophie eine graere Anzahl von Tatsachen geschildert werden oder soll von der Genese des eigentlichen Textes als sprachliche Form ausgegangen werden bzw. von der Textstruktur selbst, die in sich den esthetischen Wert miteinbezieht, der nach Prijatelj der Wert des Geistesvermögens ist ind nach Barac der Wert einer bestimmten Empfindung, was mit der Auffassung der Frage des Künstlerischen als sthetisch wertvollen identisch ist.

IVAN PRIJATELJ IN CANKARJEVA BESEDNA UMETNOST

O Prijateljevi recepciji Cankarjeve ustvarjalnosti so napisane že številne razprave. Tale prispevek hoče pokazati, da je Prijatelj imel na razpolago vse relevantne predpostavke za pravilno in objektivno vrednotenje Cankarjeve besedne umetnosti (1. generacijska pripadnost, 2. branje in poznavanje iste literature, 3. Prijatelj je tudi sam skušal biti literarni ustvarjalec), toda njegove ocene Cankarjeve umetnosti so vendar neobjektivne.

Many studies have been written about Prijatelj's reception of Cankar's creativity. The present study attempts to show that Prijatelj had at his disposal all the relevant prerequisites for the correct and objective evaluation of Cankar's literary art (1. he belonged to the same generation, 2. he read and knew the same literature, and 3. Prijatelj had also attempted to be a writer); nevertheless, his reviews of Cankar's work are not objective.

O knjižni ustvarjalnosti slovenske moderne in njeni recepciji lahko govorimo z vidika recepcije navadnega bralca ali z vidika bralca, ki ne išče v knjižnem besedilu le estetskega užitka, temveč poskuša »analizirati in opredeliti kompleksni neposredni dojem ugodja in neugodja«. ¹ V Prijateljevem kritičnostrokovnem slovarju se omenjeno razume kot recepcija občinstva (oziroma Občinarja) in občana: »Občan je posredovalec med umetnikom in občinstvom. (...) Občan je pesnikov spremljevalec in prijatelj občinstva obenem. Občan ima tanjši sluh, ostrejše oko in izčiščenejši okus kakor navadni občinar.« ² Jedro pričujočega besedila je razločevanje med pesnikom in občanom, saj se zdi zanimivo raziskati, kako o pesniku-Cankarju govori občan-Prijatelj.

I Ivan Prijatelj, kot eden izmed recipientov ustvarjalnosti Ivana Cankarja, je imel za izhodišče ocenjevanja njegovega dela določene nikakor ne nebitvene predpostavke: 1. pripadala sta isti generaciji (Prijatelj je bil le pol leta starejši od Cankarja); ³ 2. njuno prvo srečanje leta 1898 v Cukrarni pri Murnu je pokazalo, da spremljata in poznata isto literaturo (npr. Gogolja in Dostojevskega) in 3. Prijateljeva začetna knjižnopripovedna nagnjenja bi lahko v njem izoblikovala recipienta bolj občutljivega sluha tudi tedaj, ko gre za Cankarjevo književnost.

Iz omenjenih predpostavk ni vedno izhajalo objektivno vrednotenje Cankarjevih besedil, kar je vplivalo tudi na njuna človeška razmerja. Na podlagi Prijateljevih člankov in korespondence lahko zasledujemo kronologijo odnosa Prijatelj-Cankar. Čeprav namen pričujočega besedila ni omenjena kronologija, ⁴ se mi zdi pomembno

¹ I. PRIJATELJ, *Uvod v zgodovino kritike* (Ljubljana: rokopis, litografirano, 1928), 2.

² I. PRIJATELJ, *Pesniki in občani, Izbrani eseji in razprave*, I uredil, uvod in opombe napisal Anton Slodnjak (Ljubljana: Slovenska matica, 1952), 12.

³ I. Prijatelj se je rodil 23. decembra 1875 v Vinici na Dolenjskem, Ivan Cankar pa 10. maja 1876 na Vrhniki.

⁴ O kronologiji razmerij med Prijateljem in Cankarjem so zelo natančne informacije npr. v uvodu A. Slodnjaka v knjigi Ivan PRIJATELJ, *Izbrani eseji in razprave I, II* (Ljubljana: Slovenska matica, 1952, 1953), potem v prispevku Joža Mahničič, Ivan Prijatelj in slovenska moderna, *Prijatelj zbornik: Ob stoletnici rojstva*, uredil Š. Barbarič (Ljubljana: Slovenska matica, 1975).

ponoviti naslednja dejstva: po seznanitvi v Cukrarni je Prijatelj sprva cenil Cankarja; leta 1903, ko je pisal pregled slovenskega slovstva za tujce,⁵ pa je kritiziral Cankarjev skrajni individualizem in nagnjenje k ironiji;⁶ leta 1904 je izbruhnila javna polemika med Prijateljem in Cankarjem v zvezi s Prijateljevim člankom *Moderna manira in Žmitkov Poc*; leta 1901 Prijatelj omenja Cankarja v Govoru o Župančiču kot dionizijskega nihilista in argonavta artizma; potem je zapisal o Cankarju v rokopisnem predavanju o četverici modernih iz leta 1914 tudi tole: »Pri vsej svoji protejski naturi pa je koncem koncev samo individualist. Vsi njegovi junaki nosijo poteze njegovega obraza na sebi.«⁷

Novica o Cankarjevi smrti (11. decembra 1918) je navdihnila Prijateljev esej *Domovina, glej umetnik!* (1919), ki več ne potrjuje prej tako poudarjenega njunega nasprotovanja. Homagij je napisan v stilu *de mortuis nil nisi bene* in Anton Slodnjak prihaja do sklepa: »S tem (Govor o Župančiču – op. Z. Š.) je antagonizem med njim in Cankarjem dosegel vrh in se potem ni več v javnosti pokazal, dokler se ni v Prijateljevem esejju *Domovina, glej umetnik!* skoraj popolnoma izgubil, dasi tudi tam ni brez sledu izginil.«⁸ Namreč, v drugem delu eseja *Domovina, glej umetnik!* Prijatelj hvali Cankarjev jezik in slog, vendar ne pozablja poudariti, da je individualist in subjektivist:

Vse osebe in snovi Cankarjeve umetnosti so torej precejene skozi njegovo individualnost. Njih težišče ni v njih realnem bistvu, ampak v sencah občutja, ki ga mečejo v ono ozračje, ki je lirsko, ki je Cankarjevo. Njegove osebe nimajo realističnih lokalnih barv, ampak so obžarjene od umetnikove individualne luči, ne govore vsaka svojega lastnega jezika, ampak Cankarjevo govorico.⁹

V esejju iz leta 1919 Prijatelj torej ni pozabil poudariti subjektivnosti kot primarne lastnosti Cankarjeve ustvarjalnosti, toda v primerjavi z letom 1903 (in pregledom slovenskega slovstva za tujce), ko je zapisal, da pisateljeva objektivnost *odvrača* bralstvo, se zdaj zadovolji z ugotovitvijo, da je lirik-individualist. Ali je čez leta nehal pojmovati Cankarjevo subjektivnost kot slabo in pomanjkljivo stran njegove umetnosti ali pa je njegovo prejšnje prepričanje enostavno omililo dejstvo, da je pisatelj mrtev, ostaja vprašanje.

Prijateljeva recepcija pesnika Cankarja poteka torej od začetnega pozitivnega upoštevanja do nerazumevanja in nepriznavanja in naposled do ugotovitve, da sta se vendar bojevala za iste cilje: »In ta pogovor (na Rožniku leta 1914 – op. Z. Š.) mi je razodel, da sva se borila vedno za iste cilje. In takrat se je zgodilo, da mi je priznal to tudi Cankar.«¹⁰

⁵ Besedilo je bilo naročeno za madžarsko enciklopedijo, sicer pa obstajata krajša in daljša različica besedila: »Prva, daljša verzija je najprej izšla 1904/05 v ruskem prevodu Iljinskega v Slavjanskih izjavitjih, nato 1906 v Moskovljevičevem srbskem prevodu v Prosvetnem glasniku (po ruskem prevodu) in končno 1920 v Moskovljevičevem srbskem prevodu v knjigi *Slovenačka književnost* (po nemškem izvirmiku).« (J. MAHNIČ, n. d., 94).

⁶ »Kad ne bi bio takav krajnji individualist i tako naklonjen ironiji, te time sve odbijao od sebe, on bi bio najpozvaniji za vođu slovenačke književnosti.« (I. PRIJATELJ, *Slovenačka književnost* /Beograd, 1920/, 87).

⁷ Citirano po prispevku J. MAHNIČA (n. d., 111).

⁸ Iz uvoda A. SLODNJAKA prvi knjigi Prijateljevih *Izbranih esejev in razprav* (n. d., XXIX).

⁹ I. PRIJATELJ, *Domovina, glej umetnik!* (n. d., 571).

Lahko bi torej rekli, da je Prijatelj do leta 1919 in eseja *Domovina*, glej umetnik! sledil v Cankarjevi ustvarjalnosti naslednjim negativnim ali slabim stranem njegovih besedil: subjektivnosti in ironiji, ki odbijata bralstvo; Cankar da ima tudi porogljiv odnos do kulturne tradicije in drugih ljudi; je predstavnik dionizijskega principa, ki ga v nasprotju z apoloničnim ne karakterizirajo harmonija, sorazmerje in globlja resnica; in h knjižnemu delu pristopa kot k tehničnemu izdelku.¹¹

2 Na podlagi omenjenega se lahko vprašamo: ali Prijateljve ugotovitve držijo?

Namreč, razmišljajoč o jeziku in njegovem pomenu, potem o književnosti, njenem nastanku in razvoju, prihaja Prijatelj do sklepov, ki so sprejemljivi tudi danes. Po njegovem mnenju je jezik, v primerjavi s sredstvi izražanja drugih umetnosti že sam po sebi umotvor, sistem, »v katerem kot takem že leži misel in čustvo, preden se ga polasti mislec ali poet, da v njem snuje nove umotvore misli in čustev. V jeziku leži kontinuiteta med davnino in sedanjostjo rodu.«¹² Jezik torej povezuje preteklost s sedanjostjo, ker ne dovoljuje, da preteklo živi le v preteklosti, a sedanjost le v sedanjosti, temveč obratno, v sedanjem se s pomočjo jezika oživlja preteklo. Prijatelj je tudi odgovoril na vprašanja o vlogi jezika v najbolj primitivni družbi ali, povedano z besedami Alenke Goljevšček, v arhaični družbi.¹³ Prijatelj je zapisal:

Tudi najprimitivnejši rodovi imajo potrebo skromnega umstvenega snovanja, ki ga izražajo v jeziku. Že prvotni človek izraža svoja enostavna čustva in začetke svojih miselnih tvorb v pregovorih, prilikah, narodnih pesmih, svoje doživljanje v sporočilih, svoje religiozne pojme, razlagajoče posnetke stvari in sveta v bajkah, pogosto še zelo kurioznih po vsebini in obliki. S temi proizvodi se začenja slovstvo vsakega naroda. V tem prvem slovstvu ne igra individualnost še nikake vloge in je tudi navadno neznana. Ni se še osmislila in oddelila, iz kolektivnosti ustvarja in vanjo tudi tone.¹⁴

V primitivni družbi¹⁵ je jezik torej sredstvo sporočanja, toda obenem ima tudi določeno ustvarjalno moč. Namreč, tisto kar je človek arhaične družbe opazoval okrog sebe, razumel ali pa ne, bi bilo pozabljeno, če ne bi bilo jezika, če ne bi bili določeni dogodki in občutki imenovani prav z jezikom. Tako so z ustvarjalno močjo jezika nastale realitete, kamor Prijatelj šteje: pregovore, prilike, narodne pesmi, sporočila, baj-

¹⁰ Prav tam, 553.

¹¹ Razmišljajoč o zavestnih in nezavestnih elementih v knjižnem delu, je prišel Prijatelj do sklepa: »Ali kako se to da dognati, toliko nam služi nezavestni element bolj v oznako osebnosti pesnika, a zavestni bolj v oceno dela kot tehničnega predmeta. V tem oziru sta pri različnih pesnikih ti dve postaji različno dolgi. Župančič je npr. skoraj ves v prvi, Cankar ravno tako skoraj ves v drugi ... Prevesnemu tehniki in artistu ni včasih celo nič na tem, če v končni obliki izbriše to, kar je bilo prvek in kal.« (I. PRIJATELJ, *Literarna zgodovina*, n. d. 23).

¹² I. PRIJATELJ, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857* (Ljubljana: Slavistično društvo, 5).

¹³ A. GOLJEVŠČEK, *Mit in slovenska ljudska pesem* (Ljubljana: Slovenska matica, 1982).

¹⁴ I. PRIJATELJ, *Literarna zgodovina* (n. d., 4). Bistveno je poudariti, da je Prijatelj ločil slovstvo (= »vse narodno umevanje, ki se poslužuje za svoje izrazilo 'besede'« /n. d., 3/), književnost (= »torej vse zapisano slovstvo« /n. d., 4/) in literaturo (= »torej: leposlovje« /n. d., 4/).

¹⁵ Danes je bolj sprejemljiv izraz arhaična družba v pomenu, ki mu ga daje A. GOLJEVŠČEK: »Ker izraz primitivna družba za naše razumevanje že vključuje element vrednotenja, sem raje uporabljala vrednostno nevtralni izraz arhaična družba. Arhaična družba ni slabša ali boljša od sodobne, temveč je drugačna.« (n. d., 11–12).

ke.

Omenjene realitete (ker se v tisto, kar one pripovedujejo, verjame kot v resničnost) niso zaznamovane z individualnostjo, temveč nastajajo iz kolektivnosti za kolektivnost. To govori v prid predpostavke, da je Prijatelj razumel funkcioniranje oblike, ki jo danes imenujemo preprosta ali enostavna oblika (einfache Formen) na podlagi teorije A. Jollesa.¹⁶

V Prijateljevih besedilih ni mogoče najti eksplicitne prisotnosti Jollesove teorije, čeprav sta živela v istem času (Prijatelj /1875–1937/, Jolles /1874–1945/). Kljub temu Prijatelju ni bil neznan pojem morfologije knjižnega dela,¹⁷ ki je pomenil Jollesu ustroj besedila, kar je tudi jedro njegove raziskave. Potem se je Prijatelj v svoji ostri kritiki narodno-utilitarne kritike dotaknil tudi problema duhovne zavzetosti (Geistesbeschäftigung, v hrvaščino je ta pojem V. Biti prevedel kot »duhovna zaokupljenost« /Jolles: 1978/), ki primarno določa vsebino preproste oblike.¹⁸ Če pri tem uporabimo dejstvo, da je Prijatelj rojen v kraju (Vinica na Dolenjskem), katerega prebivalci so bili dobri pripovedovalci,¹⁹ lahko sklepamo, da je znal določati prvine preteklega v sedanjem, to se pravi, da bi lahko s tega vidika drugače vrednotil Cankarjevo ustvarjalnost. Čeprav ni bil seznanjen s teorijo preprostih oblik, je namreč o njih govoril in bil je, kot rečeno, rojen v kraju, kjer je še živelo ustno pripovedništvo in njegove preproste oblike. Kljub temu je vsakič, ko je pisal o Cankarju, nekako pozabljal na svoje, pred tem nekje drugje zapisane misli in ugotovitve, in kar naprej govoril o Cankarjevem subjektivizmu v ne preveč pozitivnem pomenu. Zanimivo je pripomniti, da je Prijatelj govoril zoper lastne besede tudi v eseju Domovina, glej umetnik!. Najprej je zapisal, da je Cankar pisatelj individualist in subjektivist, potem pa je izjavil v tistem delu eseja, kjer hvali pisateljev jezik in slog, kako je prisluškoval jeziku prednikov: »Sploh je imel jezik za največji čudež človeštva, naš jezik za največji umotvor našega rodu, v katerem je zapisano delo pokolenj, ki se o njem ne govori v nobenem drugem dokumentu. Zavedal se je, da, kadar izpregovori slovensko besedo, govore z njim naše preteklosti najboljši duhovi, vtisnivši jeziku pečat svojega uma.«²⁰

Ko bi Prijatelj drugače bral Cankarjeva dela, bi verjetno kot občan (v pomenu, ki

¹⁶A. JOLLES (1874–1945) se je začel ukvarjati s preprostimi oblikami leta 1923. Knjiga z istim naslovom je izšla leta 1930 v Halleju, naslednji ponatis pa trinajst let po njegovi smrti v Tübingenu leta 1958. V hrvaščino je knjigo prevedel Vladimir Biti leta 1978 (*Jednostavni oblici* (Zagreb: TEKA).

¹⁷Morfologijo umetnosti in kulture PRIJATELJ omenja v Uvodu v zgodovino kritike (n. d., 56–57, 102–103).

¹⁸PRIJATELJ je zapisal: »Sploh pa se mora reči, da narodnoutilitarni kritiki neredko pozabljajo, da znak narodnosti kakega umetniškega dela ne obstoji samo v njegovi osnovi, ampak v mnogo višji meri v miselnosti, čustvenosti, dikciji in sploh v duhu, s katerim je prežeto delo.« (Uvod v zgodovino kritike, n. d., 76, podčrt. Z. Š.).

¹⁹»V izvirnih črticah in povestih se Prijatelj nekam dolgo ne more izmotati iz lokalne anekdote in humoreske, kar dokazuje, da je bolj črpal iz tradicije kakor iz življenja in lastne domišljije. Prirojeno in privzgojeno dolenjsko govorstvo, ki je že samo po sebi primitivna umetniška oblika, ga je zavajalo od prave umetniške tvornosti, kakor se mu je pozneje v kritikah in literarnozgodovinskih esejih včasih bohotilo v retoriko.« (Iz uvoda A. SLODNJAKA knjigi Ivana Prijatelja, *Izbrani eseji in razprave*, I (n. d., XIV–XV, podčrt. Z. Š.).

²⁰I. PRIJATELJ, Domovina, glej umetnik! (n. d., 574).

ga besedi daje sam) presojal bolj primerno.

3 Samo en primer iz Cankarjeve ustvarjalnosti naj potrdi, kako celo tematizacija avtobiografičnega detajla ni izključno subjektivna, temveč vsebuje tudi prvine, v katerih bi sleherni bralec tega podnebja, tudi Prijatelj, lahko našel del sebe, obenem pa tudi del preteklosti.

Leta 1896 je Cankar napisal besedilo Dve družini, o katerem so literarni strokovnjaki izrekli podobne trditve: gre za svobodno obdelavo resničnih dogodkov, ki so prizadeli Cankarjevo družino okrog leta 1877 (Anton Ocvirk, Fran Petrè, France Bernik). Če to avtobiografičnost povežemo s Prijateljovo izjavo iz leta 1903, da je Cankarjeva subjektivnost odbojna, bi lahko bralec verjel, da je izjava točna, ker ima delna tematizacija avtobiografije vse pogoje za subjektivnost.

Toda če recipient-občan pristopi k besedilu z nekaj več pozornosti, lahko v njem opazi, čeprav gre za tematizacijo avtobiografije, ostanke oblike, ki je obstajala tudi pred Cankarjem, ki pa jo je pisatelj oživel na svoj način, uresničujoč »svoje razmerje med vsebino in obliko.«²¹ Gre namreč za sago kot preprosto obliko, ki bi jo lahko določali takole: »Postoji duhovna zaokupljenost, u kojoj se svijet izgrađuje u vidu obitelji, u kojoj se on u svojoj cjelovitosti tumači prema pojmu plemena, plemenskog stabla, krvnog srodstva. (...) i taj svijet mi mislimo kad upotrebljavamo riječ saga.«²²

Enostavne oblike (saga, legenda, mit, uganka, izrek, kazus, memorabile, pravljica in šala po A. Jollesu) se porajajo v jeziku s pomočjo t. i. jezikovnih gest (nem. Sprechgebärden – zgostitev stvarnosti v motivnih elementih besedila) iz skupnih, kolektivnih duhovnih razmerij do sveta.

Jezikovne geste bistvene za sago so: kri ali pa zveza krvi, krvno sorodstvo, družina, maščevanje. Z njihovo integracijo nastaja duhovna zavzetost sage. V primeru Cankarjevega besedila lahko sklenemo, da je že v naslovu prisotna jezikovna gesta – družina. Namreč, v izvorni sagi (tj. sagi, ki je edino navodilo in način življenja) posameznik, ki je prvotno član določene družine, ne nastopa kot subjekt, ki bi primarno zagovarjal ali dokazoval sebe, temveč je dejaven prvotno v funkciji rodu, družine in kolektiva. Naslov Cankarjevega besedila usmerja pozornost na tako določenega posameznika, zgodba pa omenjenega v celoti ne potrjuje, ker osebe včasih delujejo mimo pravil sage, kakor da bi igrali sebe in za sebe, ne pa le za druge oziroma za družino.

Prostor dogajanja je občinsko središče Smerečje. Pripovedovalec usmerja pozornost na dve družini: krojača Jožeta Vejāna in trgovca Fr. Majarja. Omenjeni družini povezuje motiv prepira, ki je kot dinamičen motiv zelo pogost v sagi, ne le med posamezniki, temveč tudi med družinami. Prepir je izbruhnil zaradi sinov-študentov, zatem pa tudi sovraštvo med dvema družinama: Majar je trdil, da otroci revnega očeta ne morejo biti dobri študenti in da postanejo še večji reveži; in obratno, njegov, bogatega očeta sin bo končal študij in postal še bogatejši. Predvidevanje se ni uresničilo, zakaj Majar se maščuje Vejānu: s prevaro prevzame njegovo hišo in laz. Majarjeve postopke motivira torej povelj maščevanja tudi posest, kar je zelo pomembno za izvorno sago.

²¹ I. PRIJATELJ, *Literarna zgodovina* (n. d., 33).

²² A. JOLLES, *Jednostavni oblici*, prevedel Vladimir Biti (Zagreb: TEKA, 1978), 56.

Posamezniki družin, tudi sprtih družin, v sagi ne uresničujejo odnosov s posamezniki druge/drugih družin, ker je najbolj bistveno pripadanja kolektivu: če je sovraštvo povzročil en član družine, se nato prenaša na celo družino. Ne sovražijo se posamezniki, temveč družine. Ta motiv ali pa jezikovno gesto vsebuje tudi Cankarjevo besedilo: npr. Vejànova žena Marijca ne sovraži samo Majarja, temveč tudi njegovo ženo in hčerko Ivanko, čeprav ji nista storili nič žalega.

V izvorni obliki sage ima zelo pomemben delež poleg družine, posestva in maščevanja tudi krvno sorodstvo. V Cankarjevi zgodbi zaveza krvi ne določa toliko ravnanja Majarjeve družine, kolikor ga določa v Vejànovi. Vejàn ne čuti izgubljene posesti kot svojo sramoto, temveč kot sramoto, ki jo je storil ženi in sinovoma. Zaradi tako poudarjene zaveze krvi Vejàn tudi reagira, kot bi reagiral lik v izvorni sagi: po zrežirani izgubi 672 forintov ter hiše in laza s hipoteko Vejàn osebno kaznuje povzročitelja – Majarja. V gostilni ga udari, da mu izteče oko. V izvornem kontekstu sage bi bila omenjena reakcija normalna in logična, kajti žalitev in sramota morata biti oprani s krvjo. Na ta način Vejàn živi in ravna kot lik izvorne sage. Toda neizvirni kontekst (nearhaična družba) pozna drugačna pravila igre, v kateri zakonodajne inštitucije presoajo o pravici in krivici, tako da Vejàn mora v zapor.

V Cankarjevem besedilu so torej dejavne jezikovne geste, značilne za sago (družina, posest, krvno sorodstvo, maščevanje, poseben odnos do tujcev itd.). Vendar te jezikovne geste niso konsekventne in dejavne v celotnem besedilu, temveč samo v nekaterih segmentih. Zato lahko govorimo o fragmentarni prisotnosti preproste oblike sage v Cankarjevem besedilu Dve družini.

4 Na kratko in morda tudi ne čisto razvidno analizirano Cankarjevo besedilo z vidika preproste oblike kaže, da izvorna preprosta oblika, ki sicer nastaja v izvornem kontekstu (arhaična družba), z njegovim izginotjem ne preneha obstajati.²³ Tudi v neizvirnem kontekstu, kakršen je Cankarjev čas na prehodu iz XIX. v XX. stoletje, lahko znova zaživi, toda ne tako očitno in prepričljivo, temveč z določenimi novimi odtentki. To potrjuje tudi analizirano besedilo.

Vse to je Prijatelj zaslužil, saj je pravilno določil funkcijo in moč jezika v primitivni (arhaični) družbi in poimenoval tudi nekatere preproste oblike. Od literarnega zgodovinarja je sploh zahteval, da mora zasledovati »(...) tako rekoč sokove, realizirane v poetičnem cvetju preko miljejskih nositeljnih vejic tja do praroditeljskih ple-menskih korenin.«²⁴ (podčrt. Z. Š.) Ko bi vse omenjeno upošteval tudi tedaj, ko je govoril o Cankarju, verjetno ne bi gledal v pisateljevem subjektivizmu le odbojnosti.

Če namreč upoštevamo dejstvo, da je ustna ustvarjalnost (tudi preproste oblike) naravnana k langue, literatura (tudi Cankarjeva književnost) pa k parole²⁵ sledi, da niti

²³ »Jednostavni oblici pripadaju određenim povijesnim razdobljima, razdobljima u kojima oni čine integralni dio svakodnevnog životnog iskustva, ali oni ipak na neki način perzistiraju i nakon što prestaju vrijediti bitne okolnosti njihova izvornog nastanka. Tada oni postaju shematizirani, 'izrođeni' oblici, oblici, kojima izvorna moć stvaralaštva samog jezika biva nadomještena rudimentarnim ostacima sheme koja više na sadrži život, nego surogat života.« (M. SOLAR, *Ideja i priča: Aspekti teorije proze*, Zagreb: Znanje, 1980, 187).

²⁴ I. PRIJATELJ, Uvod v zgodovino kritike (n. d., 9).

²⁵ »Jedna je od bitnih razlika među folklorom i literaturom u tome što je prvi obilježen orijentacijom preme langue a druga prema parole.« (R. JAKOBSON/P. BOGATIRJOV, *Folklor kao*

tako izrazita individualnost, kot je Cankar, ne more popolnoma zatajiti praizhodiščne stalnice človeka njegovega podnebja (kot so npr. določenost človeka s posestvom, z družino, s krvnim sorodstvom itd.). Če praizhodiščne stalnice pojmuje kot nekaj ponujenega, kot konvencije (a za langue je konvencija, po Saussurjevi teoriji, ena izmed bistvenih elementov), ki dobivajo v sleherni individualni uresničitvi določene nove poteze, ne da bi bile s tem same negirane in zbrisane, lahko pridemo do sklepa, da niti Cankarjeva subjektivnost ni bila imuna za tisto, kar je bilo naravnano k langue (tudi ne za preproste oblike/obliko, kako je potrdilo analizirano Cankarjevo besedilo). Torej Prijateljve ugotovitve v zvezi s Cankarjevo književnostjo niso bile prav primerne in argumentirane.²⁶ Prijatelj je to, verjetno ponevedoma in nezavedno, priznal sam s stavkom: »Snovi romajo.«²⁷ Snovi lahko romajo iz enega prostora v drugi, iz enega časa v drugi, iz preteklosti v sedanost, iz agrafijskega časa v grafijski. Saga kot preprosta oblika to potrjuje, saj eksistira tako v preteklem kot tudi v sedanjem času. Zato Cankarjev subjektivizem ni samo odbojni subjektivizem. Vsebuje prvine preteklih časov (npr. segmente sage).

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Beitrag behandelt das Verhältnis Ivan Prijateljs zu Ivan Cankar sowie seine Rezeption der Werke des Schriftstellers. Als Ausgangspunkt dient Prijateljs Distinktion zwischen Dichtern und Bürgern. Prijatelj bedeutet der Begriff Bürger einen Menschen, der auf die Literatur mit einem äußerst empfindlichen Gehör reagiert, mit einem geschärften Blick und einem verfeinerten Geschmack, was nicht die Eigenschaften eines Durchschnittslesers sind. Im ersten Teil des Beitrags werden alle wesentlichen Voraussetzungen angeführt, die Prijatelj zu einer objektiven Einschätzung der Kreativität Cankars hätten führen können. Jedoch wird dies durch die Chronologie der Beziehung zwischen Prijatelj und Cankar nicht bestätigt, weil Prijatelj in den Texten des Freundes zahlreiche Mängel konstatiert (Subjektivismus, Ironie, spöttische Beziehung zur Kulturüberlieferung etc.).

Der zweite Teil des Beitrags stellt verschiedene Behauptungen Prijateljs einander gegenüber, woraus gefolgert wird, daß er für Cankar Kriterien verwendete, die er selbst negierte.

Der dritte Teil des Beitrags bringt eine Analyse des Cankar-Textes *Dve družini* (Zwei Familien) vom Aspekt einfacher Formen nach A. Jolles und beweist zugleich die Unhaltbarkeit der Behauptungen Prijateljs. In Cankars Geschichte können nämlich sprachliche Gesten entdeckt werden, die typisch für die "Familiensaga" sind (Familie, Besitz, Blutsverwandschaft, Racheakte, ein besonderes Verhältnis Fremden gegenüber).

Der Schlußteil behandelt die unzutreffende Argumentation der Behauptungen Prijateljs, diesmal auf der Grundlage der Unterscheidung von langue und parole (die freilich erweitert werden kann auf den Unterschied zwischen einfachen und zusammengesetzten Formen).

naročit oblik stvaralaštva, *Usmena književnost: Izbor studija i ogleda*, Zagreb: Školska knjiga, 1971, 22).

²⁶Leta 1919 je v eseju o Cankarju Prijatelj zapisal: »Dokler je bil v posestvi svojih krasnih sil in kadar sva trčila osebno skupaj, vselej je imel vsak prisotnik in sem imel sam vtisk, da se boriva drug z drugim.« (Domovina, glej umetnik!, n. d., 553, podčrt. Z. Š.). Citirani stavek potrjuje Prijateljev neobjektiven pristop Cankarjevi ustvarjalnosti, ker je vedno bil v senci tekmovalnega duha.

²⁷I. PRIJATELJ, *Literarna zgodovina* (n. d., 33).

SLOVENSKA LITERARNA VEDA V RAZMERJU DO SODOBNIH
METODOLOŠKIH USMERITEV (NA PRIMERU BORISA PATERNUJA)

Boris Paternu v svojih literarnozgodovinskih, literarnokritičnih in teoretičnih delih izpričuje nujnost celostnega videnja literarnega dela, pri čemer posebno skrb posveča imanentni analizi besedila. Poststrukturalistična analiza ga vodi h kulturnim, estetskim in sociološkimi splošitvam.

Boris Paternu, in his literary history, criticism and theoretical works, testifies to the necessity of a holistic view of the literary work, giving special care to the immanent analysis of the text. Poststructuralist analysis leads him to cultural, aesthetic and sociological generalizations.

V petdesetih letih je slovenska literarna znanost doživljala notranje spremembe, ki so bile posledica drugačnega razmerja do književnosti. Diskusije, ki so takrat potekale na straneh revij (Naša sodobnost), časnikov (Delo) in v univerzitetnih središčih so osvetlile več uveljavljenih raziskovalnih izhodišč, kot so: pozitivistično, marksistično, estetsko-psihološko in slogovno-interpretacijsko. Mladi literarni znanstveniki, ki so se začeli uveljavljati v drugi polovici omenjenega desetletja, so ustvarili nov model spoznavanja in opisa literarnega dela. Med njimi, bili so to diplomanti ljubljanske univerze, se je z opazno znanstveno dejavnostjo odlikoval Boris Paternu. Ta rod je nastopil proti pozitivistični in enostranski sociološki metodi (vulgarni marksizem). Vendar brez nove metodologije in teorije do sprememb bržkone ne bi moglo priti, saj po tej plati slovenska literarna veda ni bila razvita. Pomagali so si z različnimi tujimi izkušnjami: nemškimi, švicarskimi, češkimi, poljskimi in ruskimi.

Razmeroma dolgotrajna prisotnost pozitivistične metode v slovenski literarni znanosti je bila v precejšnji meri posledica izročila, prevzetega iz začetnega obdobja obstoja univerze. Močan vpliv na ljubljansko slovenistiko so imeli od leta 1919 trije znanstveniki: Matijo Murko (1861–1951), France Kidrič (1880–1950) in Ivan Prijatelj (1875–1937) – vsi diplomanti dunajske univerze. Položaj novo nastale univerze v Ljubljani je zahteval izgradnjo dokumentacijskega zaledja. Zato je so v literarni znanosti prevladala pozitivistična načela. France Kidrič je zbiral faktografsko gradivo in ga dopolnjeval z opisno-registracijskim aparatom. Ivan Prijatelj pa je pozitivistično faktografijo dopolnjeval s subjektivnimi razlagami in družbenokritičnimi interpretacijami. Metodološke prijeme obeh raziskovalcev (registracijski, subjektivni) je v precejšnji meri narekovalo samo literarno gradivo, ki sta ga preučevala, pri Kidriču – starejša književnost do Prešerna, pri Prijatelju – od Prešernove smrti do sodobnosti. Usmerila sta tudi mlajše slovenske literarne zgodovinarje, dasiravno so se z razvojem literarne in kulturne publicistike v tridesetih letih začele uveljavljati metode francoske komparativistike in marksistični nazori, ki so bili kritični do Kidriča in Prijatelja.¹

¹Prim. J. POMORSKA: Słoweńska nauka o literaturze, *Pamiętnik słowiański* XXXVI/XXXVII (1986/87), 283–287.

Metode literarnega raziskovanja, izoblikovane v obdobju med obema vojnama, so se v novih kulturnih in zgodovinskih razmerah po 2. svetovni vojni znašale v novem položaju. Novi pogledi na literarno delo so se razvijali pod občutnim vplivom zunajliterarnih dejavnikov (npr. spremenjena oblika državnosti), ki niso podpirali stališča o avtonomiji literature. Do spremembe je prišlo v petdesetih letih, ko so se sprožile za ta čas bistvene metodološke polemike. Ob pozitivističnem modelu so se uveljavljale nove usmeritve: marksistična, predstavljala sta jo Bratko Kreft in Boris Zihlerl,² subjektivno-aprioristična teorija literarnega dela Josipa Vidmarja³ in za poznejši razvoj slovenske literarne vede nadvse pomembne slogovne raziskave, ki se jim je Aton Ocvirk posvečal že pred vojno.⁴ Med omenjenimi stališči se je literarni specifikki najbolj približal Ocvirk, čeravno njegovo razpravljanje ni imelo širše estetske perspektive. A Zihlerl se je specifikke umetnosti kot posebne oblike človekove ustvarjalnosti komajda dotaknil.⁵

Če so se nazori Josipa Vidmarja ujemali s psihološkimi pogledi na ustvarjalni proces in se večkrat istovetili s teorijami in stališči Freuda, Junga, Camusa, Malrauxa, pa je Aton Trstenjak predstavil zamisel o umetnini kot estetskem doživetju ob upoštevanju bioloških, socioloških in zgodovinskih dejavnikov. Navdih je pojmoval kot ustvarjalno moč, ki konkretna dejstva preoblikuje v simbolične kakovosti. Izhajajoč s stališč kantovske estetike je poudaril, da se umetniška ustvarjalnost približuje igri, estetski doživljaj pa je čista igra.⁶

Anton Slodnjak je v svojem pregledu stanja slovenske literarne vede ločil tri temeljne usmeritve: 1. filološkopozitivistično desnico, 2. biografsko-zgodovinsko sredino in literarnoteoretično levico.⁷ Tu je treba dodati, da je bil Slodnjak eden prvih, ki so se odločno uprli pozitivizmu. Predstavil je poskus sinteze idealističnozgodovinske in sociološke metode.

Vendar je do pravega odziva na zunajliterarno pojmovanje književnosti prišlo šele ob koncu petdesetih let, v naslednjem desetletju pa se je pod vplivom Kayserjeve in Staigerjeve šole ter zagrebškega krožka izoblikovala t.i. slogovna interpretacija. Najdoslednejši predstavnik t.i. imanentne interpretacije je bil Boris Paternu (rojen l.

²Prim. B. ZIHERL, Umetnost in miselnost, *Naša sodobnost* 1956/6–11.

³Prim. J. VIDMAR, Nazorski nesporazumi, *Naša sodobnost* 1957/6, 8–9; Estetski nesporazumi, *Naša sodobnost* 1957/10, 11 in 12 ter *Delo* 1957/12. Diskusijo so povzročili zapiski J. VIDMARJA: Iz dnevnika, *Naša sodobnost* 1956/4, *Delo* (Beograd, 1956), št. 5, na katere je odgovoril Boris Zihlerl.

⁴Prim. A. OCVIRK, Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki, *Ljubljanski zvon* 1938, 9–18; Formalistična šola v literarni zgodovini, *Slovenski jezik* 1938, 154–161; Novi pogledi na pesniški stil, *Novi svet* 1951/1–4, 127–136, 221–231, 319–339.

⁵Prim. B. ZIHERL, n. d.

⁶Prim. A. TRSTENJAK, *Psihologija dela* (Ljubljana, 1952); *Psihologija umetniškega ustvarjanja* (Ljubljana, 1953); Le rôle cognitif des émotions, *Actes du Ier Congrès international de Philosophie*, 2 (Bruselj, 1953). – Problem ludizma v umetnosti, ki ga je opazil Trstenjak, bi bilo treba globlje preučiti, in sicer ne več iz perspektive petdesetih let, ampak na podlagi sodobnih umetniških in estetskih koncepcij.

⁷Prim. A. SLODNJAK, Pregled slovenske literarne zgodovine po l. 1945, *Beograjsko mednarodno srečanje slavistov* (15.–21. IX. 1955) (Beograd, 1957), 113.

1926), čeprav jo je pozneje dograjeval z drugimi metodami, a ta težnja se tako in tako pri nobenem raziskovalcu ne pojavlja v čisti obliki. Jože Pogačnik jo je npr. povezoval z eksistencialno-filozofsko interpretacijo. Zasnovo imanentne interpretacije kot metode, ki upošteva posebnost literarne umetnosti, opažamo v delih Borisa Paternuja od njegove prve zbirke razprav *Slovenska proza do moderne* (1957). V naslednjih letih širi območje literarnega raziskovanja s formalizmom, strukturalizmom in elementi francoske fenomenološke hermenevtike. V sedemdesetih letih je Paternu pojem specifične literarne umetnosti in njenih raziskav postavil v območje izraza »eksaktnost«, ki pomeni zmožnost, da se v literarni raziskavi poveže tisto, kar je avtonomno in individualno, s tistim, kar je odvisno (od različnih okoliščin) in tipično.⁸ Literarno delo mu pomeni del širšega literarnozgodovinskega procesa.

Metodološka stališča Borisa Paternuja so razvidna iz njegovih literarnozgodovinskih del in teoretskih razmišljanj. Če izpustimo njegovo uredniško delo, je treba med najpomembnejšimi našeti naslednja dela: *Slovenska proza do moderne* (1957, 1965), monografske študije *Slovenska literarna kritika pred Levstikom* (1960), *Estetske osnove Levstikove literarne kritike* (1962), zgodovinsko-tipološki pregled *Slovenska lirika 1945–1965* (1967), razprave in članke *Pogledi na slovensko književnost I., II. del* (1974), monografijo *France Prešeren in njegovo pesniško delo I., II. del* (1976–1977), študije *Obdobja in slogi v slovenski književnosti* (1989). Iz teh del je vidna Paternujeva raziskovalna pot od preučevanja imanentne poetike klasične proze v njegovi prvi knjigi do celostnega pogleda na literarno delo v monografskih študijah o literarni estetiki in zlasti najpopolnejšem literarnozgodovinskem delu, kakršno je monografija o Prešernu. V zadnji je avtor upošteval pobude iz različnih metodologij, združevala pa jih je težnja po popolnem opisu, razumevanju in svojevrstnem vrednotenju raziskovanega literarnega pojava. Prešernova izjemnost je tako zastavljen cilj olajševala in obenem oteževala. Kot znamenitemu predstavniku slovenske romantike so Prešernu in njegovemu delu posvečene številne študije, monografije, razprave in spomini. V zavesti bralcev so se zakoreninili določeni interpretacijski modeli, zato novo razumevanje rado naleti na odklanjanje, pa tudi že pri samem nastajanju novih razlag je treba premagovati uveljavljene stereotipe. Po drugi strani je Prešernova poezija zarisala izrazito literarno in estetsko prelomnico, obravnavanje literature na prelomu pa zahteva od raziskovalca izjemno interpretacijsko sposobnost, tenkočutnost in znanje. Potemtakem je bil raziskovalni predmet nedvomno vreden truda.

Boris Paternu je presegel stereotipno podobo monografije o velikem pesniku, hkrati pa tudi stereotip monografije, katere predmet je Prešernova ustvarjalnost.⁹ S stališča metodologije, predstavljene v knjigi, zbuja pozornost razumevanje monografije kot znanstvene zvrsti in način, kako zbrano gradivo podreja bistvu obravnavane ustvarjalnosti.

Avtor je odločno zavrgel anekdotičnost, značilno za to zvrst, kar pa ne pomeni, da se je odrekel tudi biografskim dejstvom. Med njimi je izbiral tista, ki so mu služila, da

⁸ Prim. B. PATERNU, Nekaj problemov slovenske literarne zgodovine, *Naši Razgledi* 1970.

⁹ Prim. F. KIDRIČ, Prešeren 1800–1838, *Življenje pesnika in pesmi* (Ljubljana, 1938), pa tudi A. SLODNJAK: *Prešernovo življenje* (Ljubljana, 1964).

je pri obravnavanju posameznih besedil odkril pesniško individualnost velikega romantika. Tako je ustvaril most med biografijo (njeno strukturo) in strukturalno specifičnost njegovih del, pri čemer obe sferi soobstajata v individualni pesnikovi domišljiji. »Trebja je postaviti trdnejši most od biografskega opisovanja k jedru Prešernove človeške narave, k notranji strukturi njegove osebnosti. (...) katere lastnosti Prešernovega temperamenta in karakterja so take, da jih lahko štejejo za resnično bistvene, se pravi za tiste, ki se v množici Prešernovih raznovrstnih ravnanj kažejo kot večkratne, med seboj funkcionalno povezane, v nekem smislu zakonite in globoko določujoče njegovo osebnost.«¹⁰ Tako raziskovalec ostaja zvest romantičnemu mitu umetnika, ki je pomenil enotnost življenja in ustvarjanja.¹¹ Tak celovit pogled na delo se ne omejuje le na zaznaven estetski in filozofski model, kakršnega je izoblikovala romantika, temveč upošteva tudi druge vidike: sociološki, kulturni, zgodovinsko-politični.

Tu se pojavlja vprašanje, ki v Paternujevi monografiji ni nikjer izraženo eksplicitno. Zamisel o celovitosti spoznavanja literarnega dela, ki jo je avtor v širokih krogih začrtal okrog raziskovanih besedil, opazna pa je tudi v več študijah v knjigi *Pogledi na slovensko književnost*, se ujema tako z izhodišči francoske hermenevtike Paula Ricoera kot tudi nemške v delu Hansa G. Gadamerja, čeprav se zdi, da je avtor monografije o Prešernu bližje Ricoerovi fenomenološki hermenevtiki. V hermenevtičnih koncepcijah namreč posameznik lebdi med skrivnostjo posameznega bivanja in sistemom kulture, kar naj bi mu zagotavljalo resnično spoznanje in razumevanje sebe, sveta in drugih. Medtem pa bivanje v svetu ponovno odkriva smiselnost celovitosti in celovitost obstoja.¹² Kot izpopolnitev nujnosti celostnega spoznanja, ki je obramba pred pragmatičnim popredmetenjem, je Gadamer uvedel t. i. svetovni nazor z »epistemološkim oklepajem«. To pomeni, da posameznik dojemata načela kulture, v kateri je udeležen, kot predstave, do teh pa se opredeljuje individualno. S tem ja dana možnost, da med posamezniki in skupinami pride do sporazumevanja.¹³ V Paternujevi monografiji sta Prešernova osebnost in delo (obravnavana enovito) tisto območje, kjer poteka sporazumevanje in dialog z »drugimi svetovnimi nazori«.

Filozofska hermenevtika, izvirajoča iz Diltheyevih, Husserlovih in Ingardnovih del, v Paternujevih delih ne pomeni metodološkega središča, ker bi bilo to zaradi operativne omejenosti te spoznavne metode v literarnih raziskavah nemogoče. Enako bi bilo s fenomenologijo, če ne bi bilo Ingardenove estetike in teorije literarne umetnine, ki je izoblikovala ustrezen raziskovalni aparat. Zato lahko v zvezi s Paternujevimi deli govorimo o pobudah, ki jih je sprejel iz fenomenološke hermenevtike, in njihovih

¹⁰B. PATERNU, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, 1 (Ljubljana, 1976), 8.

¹¹Prim. A. OSEKA, *Artysta rzuca wyzwanie*, *Mitologie artysty* (Varšava, 1975), 40–59; ter M. JANION, M. ŻMIGRODZKA: *Romantyczna biografia mityczna*, *Romantyzm i historia* (Varšava, 1978), 204–212.

¹²Prim. H. G. GADAMER, *Rozum, słowo, dzieje*, prev. M. Łukasiewicz, K. Michalski (Varšava, 1979); P. Ricoeur: *Język, tekst, interpretacja*, prev. P. Graff in K. Rosner (Varšava, 1989).

¹³Prim. E. KOBYLŃSKA, *Hermeneutyczne ujęcie kultury jako komunikacji*, *O kulturze i jej badaniu*, ur. K. Zamiara (Varšava, 1975), 215.

globljih humanističnih odmevih, razvidnih predvsem iz razumevanja monografije kot znanstvene zvrsti.

Urejenost literarnega gradiva je daleč od kakršnegakoli idealizma. Na zunaj se zdi varljiv kronološki red, ki lahko spominja na genetične metode v literarnih raziskavah. Tudi avtorjev uvod ne daje popolnega pojasnila o načinu urejanja in interpretaciji literarnih besedil.¹⁴ Saj ne gre za preprosto povezovanje strukturalne in sociološko-genetične metode. Avtor namreč med metodološkimi ključi izbira tiste, ki najzanesljiveje osvetljujejo specifično raziskovane poezije. Hkrati pa se skrbno ogiblje nevarnosti, da bi prihajale pobude in tehnike, vzete iz različnih metodologij, v medosebno nasprotje. Posebej opazno je kritično sprejemanje strukturalizma, semiotike in intertekstualizma Gérarda Genetta. Zato so te metodologije uporabljene s tistih najučinkovitejših vidikov, ki najrazločneje pokažejo pesniško in estetsko specifično Prešernove poezije. Tako dobi ideja svoj konkretni pesniški ekvivalent v jeziku.

Zanimanje za strukturalno razčlenjevanje je pri Paternuju naravna posledica njegovih zgodnejših del, ki so nastajala pod Staigerjevimi vplivi, kar še utrjuje prepričanje, da je nujna natančna imanentna interpretacija, ki z osvetlitvijo tistega, kar je v literarnem delu individualno in tipično, predstavlja izhodišče za nadaljnje interpretacijske posplošitve. Obenem pa ne ponavlja pretirane »gorečnosti« strukturalistov, ki se kaže v drobnjakarskem razčlenjevanju tistih sestavin besedila, ki v okviru celote dela niso bistvene. Pomen dela in posameznih umetniških oblik (npr. soneta) avtor najprej nakaže na sinhronični ravni, nato diahronični in še na koncu v širšem kontekstu. To je značilno za pozni strukturalizem Františka Vodičke, pri Paternuju pa izvira iz prepričanja, da literarno besedilo ne obstaja ločeno samo zase, temveč je del literarnozgodovinskega procesa.¹⁵

Isto prepričanje mu je narekovalo, da je izkoristil tudi možnosti, ki jih ponuja semiotika. In spet ne gre za zvesto prenašanje semiotične analize, ampak le za njene posamezne vidike. Po Lotmanovi semiotični metodi je nujno treba opredeliti literarni znak v razmerju do literarnega in jezikovnega sistema, pa tudi do drugih semiotičnih sistemov v območju umetnosti in zunaj nje. Hkrati pa tudi zahteva, da so prikazani individualni sistemi in pravila, ki omogočajo generiranje literarnih sporočil.¹⁶ Boris Paternu označuje za Prešerna tipične oblike ekspresije in v njih vidi njegovo pripadnost k splošnemu estetskemu modelu. Te oblike ekspresije kažejo na tvorbeno zakonitosti besedila na različnih ravneh in oblikujejo t.i. idiolekt dela ali avtorja – kot to označuje Umberto Eco, na katerega se Paternu pogosto sklicuje.¹⁷

Gerard Genette pa poleg tega opozarja na stalno prisotnost besedila v besedilu ali t.i. medbesedilnost, ki nam odkriva nepetrganost literature in kulture.¹⁸ Torej tudi ta pobuda izvira iz celostnega razumevanja književnosti. Kot je pokazala kratka

¹⁴ Prim. B. PATERNU, n. d., 36.

¹⁵ Prim. F. VODIČKA, *Historia literatury. Jej problemy i zadania*, prev. J. Baluch, *Pamiętnik literacki* 1969/3.

¹⁶ Prim. J. LOTMAN, *Struktura tekstu artystycznego*, prev. A. Tanalska (Varšava, 1984).

¹⁷ Prim. U. ECO, *Komunikat artystyczny. Pejzaż semiotyczny*, prev. A. Weinsberg (Varšava, 1972), 92–122.

¹⁸ Prim. G. GENETTE, *Structuralisme et critique litteraire* (Pariz, 1966).

razčlemba znamenite monografije o Prešernu, uporabljanje različnih literarnih metodologij ni znamenje raziskovalnega eklekticizma, ampak je izraz odprtega in razumevajočega stališča Borisa Paternuja v razmerju do književnosti.

Narava literarnega besedila zmeraj narekuje izbor metodologije, tako ugotavlja avtor v svojih obširnejših teoretičnih spisih, ki so nastali na obrobju literarnozgodovinskih del. V članku *Problem »teorija – empirija«* v literarni znanosti ugotavlja, da je treba pri izboru metodologije upoštevati narodno izročilo danega področja sočasno stanje, posebnosti raziskovanega besedila ali avtorja in razvojni moment. Poleg tega pa mora biti literarni znanstvenik dojemljiv za izkušnje drugih znanosti, ki lahko obogatijo njegovo metodo, vendar s pridržkom, da bo to razsodna povezava lastnih in tujih izkušenj. V nasprotnem primeru lahko literarni zgodovini zagrozi skrajna specializacija, ki v literarno vedo ne prinaša ničesar, ampak le služi sorodnim področjem. Kot primer posrečene združitve teorije in prakse podaja avtor metodo strukturalne dialektike, ki jo sam dosledno upošteva.¹⁹

Literarno raziskovalno delo Borisa Paternuja izhaja iz temeljnega načela t.i. eksaktnosti oziroma izčrpnosti. Njen cilj je natančna in celovita oznaka literarne strukture, torej tistega, zaradi česar jezikovno sporočilo postane literarna umetnost. Praktično je njegova koncepcija prikazana v literarnozgodovinskih delih, zlasti v monografijah, teoretična izhodišča in zamisli o literarni vedi pa je pojasnil v članku *Nekaj problemov slovenske literarne zgodovine (Naši razgledi, 1970)*, kjer ugotavlja, da je specifičnost literarnega dela mogoče dognati z razčlemba literarne in slovnične jezikovne strukture ter z odkrivanjem zakonitosti notranje razporejenosti sestavin, torej z odkrivanjem idiolektala dela ali pisateljeve ustvarjalnosti. Torej Paternujev literarnoznanstveni program obsega: 1. poststrukturalistično imanentno razčlemba besedila, upoštevaajočo notranja razmerja med sestavinami in njihovimi ravninami; 2. sinhronično interpretacijo, ki označuje razmerje besedila do celotne književnosti v določenem času in do drugih zunajliterarnih sistemov, med njimi do estetskega, filozofsko-sociološkega in celo zgodovinsko-političnega modela; 3. diahronično interpretacijo, ki dano delo vpisuje v literarnozgodovinski proces.

Če gre za izbor metodologij, mora biti po Paternujevem mnenju sodobni literarni znanstvenik do njih odprt, kar pomeni, da si mora prizadevati za njihovo združevanje, ki bo obogatilo sredstva opisa in spoznavanja lastnega predmeta skladno z zgoraj predstavljenim načelom. Načelo povezovanja lahko velja tudi za metode drugih znanosti, če služijo celovitemu in izčrpnemu spoznavanju raziskovanih del. »Notranji pritiski 'tujih' raziskovalnih postopkov povzročajo, da se mora znanost, ki jim je odprta, pa kljub temu hoče obstati, še bolj ovedeti posebnosti svojega predmeta in nujnosti posebne metode, ki vse 'tuje' z dobičkom asimilira v svoje.«²⁰

Navzlic kritičnim pripombam Borisa Paternuja o tradicionalizmu slovenske literarne vede²¹ obstaja skupina raziskovalcev, ki predstavljajo metodološko odprto raziskovalno stališče, o čemer priča prav njegov raziskovalni profil. Poleg ustvarjalnega

¹⁹Prim. B. PATERNU, *Problem »teorija-empirijska«* v literarni znanosti, *Pogledi na slovensko književnost*, II (Ljubljana, 1974), 443–446.

²⁰B. PATERNU, *Nekaj problemov slovenske literarne zgodovine*. N. d., 437.

²¹N. m.

sprejemanja strukturalizma, semiotike, fenomenologije in hermenevtike je Paternu nadaljevalec tiste usmeritve v slovenski literarni znanosti, ki jo je s svojim delom zaznamoval Anton Ocvirk.

*Prevod iz poljščine:
Niko Jež*

STRESZCZENIE

Boris Paternu należy do tej generacji lublańskich literaturoznawców, która zdecydowanie odrzuciła pozaliterackie rozumienie literatury. Jego propozycja badawcza opiera się na podstawowej zasadzie tzw. eksaktności. Zmierza do precyzyjnego i całościowego zdefiniowania struktury literackiej, a więc tego, co z wypowiedzi językowej czyni sztukę literacką. Do określenia specyfiki utworu literackiego można dojść – jak stwierdza – przez analizę literackiej i gramatycznej struktury języka oraz przez wykrucie zasady wewnętrznych konfiguracji elementów, a więc przez odnalezienie idiolektu utworu bądź twórczości jakiegoś pisarza.

Program literaturoznawczy B. Paternu obejmuje: 1. poststrukturalistyczną analizę immanentną tekstu, uwzględniającą wewnętrzne relacje między elementami i ich poziomami; 2. interpretację w ujęciu synchronicznym, która określa stosunek tekstu do całości literatury o danym czasie i do innych systemów pozaliterackich, a wśród nich do modelu estetycznego, filozoficzno-socjologicznego, a nawet historyczno-politycznego; 3. interpretację w ujęciu diachronicznym, wpisującą badany utwór w proces historyczno-literacki.

Postawa metodologiczna Borisa Paternu wyrasta z krytycznych studiów nad strukturalizmem, semiotyką (również w ujęciu intertekstualizmu Kristevy, Genette i inn.) i hermeneutyką. Charakteryzują ją tzw. rozumiejące ujęcie dzieła literackiego, pozwalające dostrzec oryginalność badanego tekstu oraz ciągłość literatury i kultury.

POLJSKA SLOVENISTIKA V OKVIRU POLJSKO-SLOVENSKIH STIKOV

Poljsko-slovenski stiki so bili izraz obojestranskega zanimanja za jezik, književnost in kulturo; od 19. stol. naprej se na Slovenskem začne nepretrgano prevajanje iz poljske književnosti, po ustanovitvi ljubljanske univerze pa tudi sistematično zanimanje za jezikovna, zgodovinska in umetnostnozgodovinska vprašanja. Z ustanovitvijo jezikovnih lektoratov na slovenskih in poljskih univerzah so se poglobile medsebojne vezi, nastali so učbeniki, priročniki, znanstvene razprave.

Polish-Slovene contacts have been an expression of mutual interest in language, literature and culture. From the 19th c. on in Slovenia there has been a continuous tradition of translation of Polish literature; after the University of Ljubljana was established, matters of language, history and art history have been received systematic attention. The establishment of language-teacher exchanges at Slovene and Polish universities served to deepen the mutual ties and textbooks, handbooks and scholarly studies appeared.

Po obdobju razcveta Karantanije je slovenski narod izgubil državo in neodvisnost že v 9. stoletju, ko je podlegel pritisku germanskih Frankov. Sistematično raznarodovani Slovenci so postopoma podlegali germanizaciji, vendar niso nikoli izgubili svojega jezika in zavesti, da pripadajo k drugi kulturi.

Prebujanje narodne zavesti in identitete, ki je bilo povezano z narodnim prepovedom, je z leti postajalo vse bolj organizirano. Sčasoma so se vse jasneje izkristalizirali glavni družbeni, kulturni in politični tokovi, ki so natančneje izoblikovali svoje programe in cilje narodnega gibanja. Slovenski narod, ki je bil notranje nepovezan in že stoletja razdeljen med močnejše sosedje, tako da sta ga nenehoma ogrožala nemški in italijanski nacionalizem, je skušal najti pomoč in podporo pri drugih slovanskih narodih. Zlasti v 19. stoletju je bila priljubljena ideja zveze vseh Slovanov, še posebej pa tistih, ki so živeli na področju habsburške monarhije. Zavest o pripadnosti k slovanski skupnosti je dajala Slovencem občutek upanja in notranje moči spričo ogroženosti, ki jo je povzročal neslovenski nacionalizem.

Stiki med Poljaki in Slovenci imajo večstoletno tradicijo. Obsegali so različna področja družbenopolitičnega življenja in sčasoma postajali vse intenzivnejši.

Čeprav so Poljaki izgubili samostojnost, se slovenski tisk zanje ni nehal zanimati. Novice, Slovenija, Narodne novine, Ljubljanski časnik, Slovenski rodoljub, Danica, Naprej, Slovenec, Triglav, Slovenski narod, Slovenski gospodar, Primorec, Soča in drugi časopisi so pozorno sledili dogodkom iz poljskih dežel, ki so bile razdeljene med različne gospodarje. V poročilih so poudarjali tiste pobude, ki so se ujemale s prizadevanjem slovenskih rodoljubov, da bi našli svoje mesto v Evropi. Slovencem so bili Poljaki zgled. Stališča, ki so jih zavzemali v predstavniških organih na Dunaju, in sklepi, ki so jih sprejeli, so jim pomenili pomemben argument v razpravah o nadaljnji politiki in oblikovanju narodnega programa. Na zglede poljskih rešitev so se sklicevali v boju za enakopravnost slovenskega jezika. Solidarni so bili z narodnim bojem Poljakov, zlasti proti germanskim pritiskom. Ti stiki so podrobneje obdelani v monografijah Ljubomira Durkovića-Jakšića Jugoslovensko-poljska saradnja 1772–

1840 (Novi Sad, 1971) in Antonija Cetnarowicza Słoweński ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848–1879 (Krakov, 1989, tipkopis, 248 str.).

Poljake so prav tako animale racionalna družbenopolitična stališča Slovencev. O njih so poročali ugledni krakovski, lvovski in celo poznanjski časopisi *Czas, Kraj, Gazeta Narodowa, Dziennik Lwowski* in *Dziennik Poznański*.

Tudi prevajalsko delo je imelo pomemben vpliv v oblikovanju slovenske narodne zavesti in pripadnosti k slovanski kulturi, ki je v svetu zavzemala pomembno mesto. Prve poskuse prevajanja iz poljščine v slovenščino lahko zasledimo že v 18. stoletju. Martin Kuralt je prevedel odlomek iz spevoigre *Krakowiacy i Górale* (Krakovčani in Gorjanci) W. Bogusławskega, 1837. leta pa je bil v Ljubljani objavljen Mickiewiczev sonet *Rezygnacja* v prevodu Franceta Prešerna.¹ V drugi polovici 19. stoletja je poljska književnost postala priljubljena med slovenskimi bralci in je začela v veliki meri vplivati na slovensko kulturno zavest. V 20. stoletju pa je zanimanje zanjo še naraslo. Prevajalsko delo postane sistematično in načrtno in obsega najpomembnejše ustvarjalce poljske književnosti od J. Kochanowskega, A. Mickiewicza, C. K. Norwida, W. Reymonta in H. Sienkiewicza do W. Gombrowicza, C. Miłosza, T. Różewicza, B. Brylla in drugih njihovih sodobnikov. Ljubljanska Univerza je v okviru lektorata poljskega jezika vzgojila precejšnje število sposobnih prevajalcev, ki odlično obvladajo poljski jezik in približujejo Slovincem poljsko leposlovje in strokovno literaturo.²

Slovenska književnost je po zaslugi Ele in Vojeslava Moleta (prevodi Cankarja, Ketteja, Murna in Župančiča) in B. Grabowskega (prevod Sonetnega venca) postala na Poljskem bolj znana v obdobju med vojnama. Druga svetovna vojna je prekinila delo krakovskega Studium Słowiańskie, zbirališča tistih slavistov, ki so se zanimali za slovenski jezik, literaturo in kulturo. Šele po vojni je bila s precejšnjim trudom obnovljena poljska slovenistika. Pomembno vlogo pri razširjanju slovensko-poljskih stikov je imel lektorat slovenskega jezika na študijskih smereh jugoslavistike v treh pomembnih slavističnih središčih, v Krakovu, Varšavi in Katovicah. Lektorji slovenskega jezika (zlasti T. Pretnar in K. Šalamun-Biedrzycka) in številni poljski slovenisti so prevedli vrsto najpomembnejših del slovenske književnosti.³

Prvi resni znanstveni stiki med Slovenci in Poljaki so bili vzpostavljeni na začetku 19. stoletja. Pri tem je bilo zelo pomembno poznanstvo mladega slovenskega študenta J. Kopitarja z J. M. Ossolińskim. Njegova pomoč in priporočila so Kopitarju omogočila, da se je 1810. leta zaposlil v cesarski knjižnici na Dunaju, kjer se je lahko posvetil znanstvenemu delu in pozneje postal mentor mnogih pobud, ki so bile za južne Slovane osnovnega pomena. Med Kopitarjevimi sodelavci je bilo tudi nekaj

¹Prim. T. PRETNAR, *Pierwszy przekład na język słoweński w świetle procesu historycznoliterackiego*, *Slavia Praga*, 3/4, 340–348.

²O tem piše B. OSTROMAČKA-FRĄCZAK, *Czterdziestolecie lektoratu języka polskiego w Lublanie na tle kontaktów polsko-słoweńskich*, *Poradnik Językowy* (Varšava; Lodź), št. 7, 518–523 ter Rozka Štefan i jej lublańscy uczniowie, *Poradnik Językowy* (Varšava; Lodź, 1985), št. 6, 382–383.

³Popolna slovenistična bibliografija, delo A. Borowiec-Fiuto in M. Pavičiča, je pripravljena za tisk.

uglednih poljskih znanstvenikov: leksikograf B. S. Linde, jezikoslovec J. S. Bandkie in zgodovinar A. Grabowski.

Mnogo pomembnih Poljakov je začasno prebivalo na ozemlju, na katerem so živeli Slovenci. V Gradcu se je skupina interniranih vstajnikov (Władysław in Tadeusz Ostrowski, general Jan Skrzynecki, J. Tyszkiewicz in drugi) srečala z ilirskim gibanjem, ki je bilo takrat modno med akademsko mladino. V Ljubljani je M. Bobrowski (poznejši slavist na univerzi v Vilnu) preučeval spomenike slovanskega slovstva. V Mariboru, Ljubljani in Celovcu je pomembni poljski slavist A. Kucharski spoznal slovenski jezik in književnost in se pri tem spoprijateljil s Kopitarjem, U. Jarnikom in Dajnikom. Med rezijanskimi Slovenci je bival J. Baudoin de Courtenay in podrobno obdelal njihovo narečje.⁴ Od 1837. leta sta kot izgnanca živela v Ljubljani E. Korytko in B. Horodyński. V E. Korytku je vzbudila zanimanje slovenska etnografija, njegova dejavnost pa je podoživila ljubljansko intelektualno življenje. Navdušenje nad slovensko kulturo, jezikom in književnostjo je pustilo trajno sled v znanstvenem delu teh ljudi. Prav oni so ustvarili podlago rednemu študiju slovenistike v prerojeni Poljski.

V letih 1822–1827 je v Lvovu učil M. Čop, najprej na liceju, pozneje pa na Univerzi Jana Kazimierza. Člani Poljske Akademije Umiejętności so bili F. Miklošič, J. Murko, J. Kos in F. Ramovš.⁵ Ko sta oba naroda dobila samostojnost, po kateri sta tako dolgo hrepenela, in ko je bila v Ljubljani ustanovljena univerza, je sodelovanje med Poljaki in Slovenci dobilo nove razsežnosti.

V Krakovu so K. Nitsch, J. Rozwadowski in J. Łos dali pobudo za ustanovitev slavističnega oddelka Jagelonske univerze, imenovanega Studium Słowiańskie. Na njem je delovalo mnogo znanih profesorjev iz Poljske in tujine, med drugimi so v Krakov povabili V. Moleta, ki je tu (z izjemo vojnih let) prebival od 1925. leta do upokojitve, in se trajno umestil v poljsko kulturo in znanost, hkrati pa bil pomemben zastopnik slovenskih in jugoslovanskih interesov. S prijatelji je ustanovil poljsko-jugoslovansko društvo, na koncu tridesetih let pa je bil direktor slavističnega oddelka. Dejavnost Studium Słowiańskie je bila pedagoška, znanstvena in propagatorska. Imelo je lastno založbo, ki je izdajala serijo znanstvenih razprav o jezikih, književnostih in kulturi Slovanov in razpolagalo s štipendijami za tuje študente. Prvi slovenski štipendisti so bili Anton Slodnjak, Tine Debeljak in Rozka Štefan, po vojni pa Breda Pogorelec, Helena Menaše in Uroš Kraigher.

Ljubljanska univerza je kmalu po ustanovitvi 1919. leta postala najpomembnejše središče slovenskega duhovnega življenja. Na njej se je zbralo veliko pomembnih znanstvenikov, med katerimi sta bila tudi R. Nahtigal in F. Ramovš, ki so razvijali dobre odnose s poljskimi akademskimi središči in med svojimi študenti vzbujali zanimanje za polonistiko.

Začetek 2. svetovne vojne je prekinil obetavno sodelovanje.

Druga svetovna vojna je temeljito spremenila življenje v Evropi, zlasti v deželah t. i. srednje Evrope in dela Balkana. Povojne spremembe mej so premaknile poljska

⁴Prim. J. BAUDOIN DE COURTENAY, *Opyt fonetiki rezjanskih govorov* (Varšava, 1875).

⁵Referat o njihovih stikih s PAU je pripravil prof. dr. S. Urbańczyk, *Słoweńcy – członkowie Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie*.

kulturno-znanstvena središča, v katerih se razvijajo smeri nekdanjega jugoslavističnega študija: Jagelonska univerza, Univerza v Varšavi in Šlezijaška univerza v Katovicah. Na njih potekajo tudi najintenzivnejše znanstvene raziskave srbskega in hrvaškega ter slovenskega in makedonskega jezika z njihovimi književnostmi.

Najstarejše slavistično in slovenistično središče je Krakov, kjer so Jagelonska univerza, Poljska Akademia Umijętnosci in Poljska Akademia nauk. (Približen prevod imen obeh akademij je Poljska akademija znanosti in umetnosti za prvo in Poljska akademija znanosti za drugo.) Na krakovski slavistiki od leta 1962 poučuje slovenščino lektor, ki ga pošlje ljubljanska univerza. Tu so delovali tako pomembni slovenski slavisti kot Martina Orožen, Tone Pretnar, Franc Drolic in Katarina Šalamun-Biedrzycka, ki so za seboj pustili veliko polonističnih in slovenističnih del. V dolgoletni tradiciji krakovsko-slovenskih stikov ter v sijajni znanstveni in družabni atmosferi na krakovski slavistiki gre iskati vzroke, da prav iz tega središča izhaja večina poljskih slovenistov.

V Krakovu obsega slovenistična dejavnost področja jezika, književnosti, zgodovine in umetnostne zgodovine.

Najintenzivnejša so bila raziskovanja slovenske književnosti, o katerih je 1984. leta v Slavistični reviji podrobneje poročala A. Borowiec-Fiuto.⁶ Na začetku so bila bolj informativno-popularizatorska, pozneje pa so dobila značaj znanstvenih analiz. V petdesetih letih sta o slovenski književnosti pisala T. S. Grabowski in V. Molè, v šestdesetih letih pa se je te problematike lotila vrsta krakovskih slavistov: M. Bobrownicka, W. Kot, F. Drolic, K. Šalamun-Biedrzycka, T. Pretnar, J. Groo-Kozak, J. Kornhauser, A. Naumow, M. Dąbrowska-Partyka, K. Wozniak, A. Pakulanka, W. Medyńska, E. Swizewska, J. Sławińska in Z. Kawecka. Tematika njihovih raziskav je bila zelo raznovrstna in se je nanašala predvsem na problematiko slovenske moderne, ekspresionizma in avantgarde šestdesetih let ter drame in sodobne proze, še posebej pa poezije. Redkeje je bilo zanimanje za starejšo književnost.

Na področju jezikoslovja so najštevilnejše konfrontativne razprave T. Z. Orłoś, W. Borysia, B. Oczkowie in W. Smoczyńskiego.⁷ Osnove opisne slovnice in dialektologije slovenskega jezika je poljskemu bralcu približal F. Sławski v knjigah *Pregled słowiańskich języków in njihovih značilnosti* (Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich) ter *Oris dialektologije južnoslovanskih jezikov* (Zarys dialektologii języków południowosłowiańskich). To sta bila osnovna učbenika poljskih študentov slavistike. Problematiki slovenskega jezika je posvetila nekaj člankov B. Oczkowie, portrete pomembnih slovenskih jezikoslovcev pa je predstavil S. Urbańczyk v *Slovarju jezikoslovnega izrazja* (Słownik terminologii językoznawczej).⁸

Zgodovino kulture in umetnosti je dolga leta predstavljal V. Molè, katerega številna dela na to temo so temeljnega pomena. Zdaj je v tisku obširna monografija A. Cetnarowicza o zgodovini slovenskega narodnega gibanja in stikih, ki ga je imelo z

⁶Prim. A. BOROWIEC-FIUTO, Povojna književno-zgodovinska slovenistika na Poljskem, *Slavistična revija* 1984/2, 115-122.

⁷Prim. bibliografijo, ki sta jo pripravila A. Borowiec-Fiuto in M. Pavičič.

⁸Prim. Z. GOŁĄB, A. HEINZ, K. POLAŃSKI, *Słownik terminologii językoznawczej* (Varšava, 1968).

dogajanjem na Poljskem.⁹

V Varšavi trenutno ni močnega slovenističnega središča. Po veliki znanstveni in pedagoški dejavnosti J. Magnuszewskega in H. Orzechowske je v osemdesetih letih prišlo do zatona varšavske slovenistike. Vzrok gre iskati v tem, da v Varšavi nihče ne poučuje slovenskega jezika.

Zelo pomembno vlogo pri posredovanju slovenske književnosti širšemu krogu bralcev ima J. Pomorska z literarnokritičnimi prispevki in prevodi, ki jih največkrat objavlja v reviji *Literatura na Swiecie*. J. Magnuszewski je napisal uvod v antologijo slovenske poezije, ki je izšla 1973. leta v serijo Biblioteka narodowa, J. Wierzbicki pa je 1980. leta v *Literaturi na swiecie* objavil članek *Ekspressionizem v Jugoslaviji*.¹⁰

Predstavnici varšavskega slovenističnega jezikoslovja sta H. Orzechowska in B. Kryzan-Stanojević.

Med poljskimi slavistkami je najmlajša šlezijška, ki je nastala leta 1973. Na njej zavzema slovenistika pomembno mesto v pedagoški in znanstveni dejavnosti.

Literarno vedo zastopa Z. Darasz, avtor znane monografije *Od moderne k ekspresionizmu (s podnaslovom O spremembah književne zavesti v Sloveniji)*,¹¹ številnih člankov o slovenski moderni in obdobju po njej, delih Levstika, O. Župančiča, Voduška, S. Kosovela in P. Kozaka ter osebnih in stvarnih gesel za Enciklopedični priročnik založbe PWN (*Przewodnik encyklopedyczny PWN*), katerega urednica je H. Janaszek-Ivaničkowe in je že v pripravi za tisk. V razpravi *Sto let slovenske književnosti in književnostne kritike*¹² je dal Darasz pregled najpomembnejših pojavov v slovenskem literarnem življenju med letoma 1885 in 1985. Urszula Kowalska se z zornega kota kulturologije ukvarja z deli I. Cankarja, V. Zupana in C. Kosmača.

Na področju jezikoslovja sta v Šleziji nastali dve monografiji E. Tokarza o sodobnem knjižnem jeziku in (v sodelovanju s T. Pretnarjem) prvi poljski učbenik slovenskega jezika. W. Kryzia, A. Grybosiowa in E. Tokarz so objavili tudi vrsto člankov o slovenskem književnem jeziku.

Prav tako ne smemo pozabiti na slovenistična dela lodžskega in poznanjskega središča. M. Piechal je napisal predgovor k izboru poezije F. Prešerna ter naredil izbor za Antologijo slovenske poezije in jo tudi uredil.

Sedanja lektorica poljskega jezika v Ljubljani B. Ostromečka piše v sodelovanju s T. Pretnarjem slovensko-poljski slovar. V Poznanju se A. Stankiewicz ukvarja s slovensko književnostjo iz obdobja moderne oziroma simbolizma.

Naposled bi rad opozoril na nekaj najpomembnejših pojavov, ki so pripomogli k sistematičnemu razvoju poljske slovenistike. To so bili:

1. organizacijske pobude K. Nitscha in F. Ramovša po letu 1919, ki so privedle do ustanove *Studium Słowiańskie* v Krakovu;

⁹A. CETNAROWICZ, *Słoweński ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848–1879* (Krakov, 1991).

¹⁰Vroclav, Ossolineum 1982, ter Ljubljana, Slovenska matica 1985.

¹¹Z. DARASZ, *Sto lat literatury słoweńskiej (1885–1985)*, *Pamiętnik Słowiański* 36/37, 261–281, ter *Sto lat słoweńskiej krytyki literackiej (1885–1985)*, prav tam, 289–298.

¹²*Antologia poezji słoweńskiej*, izbral in uredil M. Piechal, spremna beseda J. Magnuszewski (Vroclav; Ossolineum), XLIV, II. serija, 117.

2. odprtje lektorata slovenskega jezika na Jagelonski univerzi leta 1962 in odlična tradicija njegove dejavnosti, ki ni omejena samo na poučevanje jezika;
3. dejavnost Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, ki poljskim slavistom vsako leto omogoča stik s slovenskim jezikom in kulturo;
4. redno nastajanje znanstvenih del, povezano s cikličnim simpozijem Obdobja in
5. velika naklonjenost in prijazna pomoč znanstvenih in drugih delavcev ljubljanskega Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

STRESZCZENIE

Kontakty pomiędzy kulturą słoweńską i polską mają kilkusetletnią tradycję. Począwszy od 19. wieku słoweńskie czasopisma wykazywały nieustające zainteresowanie polskim życiem społecznym i kulturalnym; w poszukiwaniu własnej tożsamości Słoweńcy wzorowali się na Polakach, co potwierdzają również przekłady z literatury polskiej. Poczynając od pierwszego przekładu fragmentu śpiewogry *Krakowiacy i Górale* autorstwa Kuralta z okresu Oświecenia tłumaczy się literaturę polską nieprzerwanie, coraz bardziej systematycznie i planowo. Literaturę słoweńską natomiast w okresie międzywojennym zaprezentowali polskim czytelnikom Ela i Vojeslav Molè w przekładach modernistów słoweńskich oraz Grabowski tłumaczący Prešerna. Ogniskiem słowenistyki w Polsce stało się Studium Słowiańskie, którego prace przerwała wojna. Naukowe kontakty między Słoweńcami i Polakami zaczynają się na początku wieku XIX za przyczyną Kopitara w Wiedniu. Pośredniczył on w nawiązywaniu kontaktów między Polakami, przybywającymi do Słowenii w celu przeprowadzenia badań naukowych. Stworzyli oni podstawy systematycznych studiów słowenistycznych w odrodzonej Polsce (Bobrowski, Kucharski, Korytko, Baudoin de Courtenay). Podobną wartość mają kontakty Słoweńców z polskimi środowiskami intelektualnymi (Čop, Miklošič, Murko, Kos, Ramovš). Wraz z ustanowieniem Uniwersytetu w Lublanie i Wydziału Slavistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim kontakty te uzyskały nowy wymiar, rozwinęły się w działalność naukową i pedagogiczną. Przerwana podczas drugiej wojny światowej owocna współpraca kontynuowana była po wojnie. Utworzono lektoraty języka słoweńskiego w Krakowie, Warszawie i Katowicach, w Lublanie natomiast ustanowiono lektorat języka polskiego. Od tego czasu wyspecjalizowało się w dziedzinie języka, literatury i historii wielu młodych naukowców.

PREVOD KOT SESTAVINA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI V KIDRIČEVI ZGODOVINI SLOVENSKEGA SLOVSTVA

Izrecna Kidričeva namera v njegovi Zgodovini slovenskega slovstva I–V (1929–1938) je bila predstaviti celoten inventar in novo vrednotenje slovenske literarne produkcije do leta 1819, leposlovje in neleposlovje, izvorno in prevedeno literaturo. Prevodi vseh vrst so bili vključeni v celoti, vendar obravnavani neenakomerno in ovrednoteni delno, v glavnem s stališča njihovih slovenskih značilnosti in kvalitete.

France Kidrič's manifest intention in his *History of Slovene Literature I–V* (1929–1938) was to present a complete inventory and a new evaluation of literary production in Slovene up to 1819, including fiction and non-fiction, native and translated writings. Translations of all genres were included in toto, but treated unequally and evaluated partially, predominantly in view of their Slovene features and merits.

Naslov Kidričeve literarnozgodovinske sinteze je tradicionalen – sestavlja ga tribesedna sintagma Zgodovina slovenskega slovstva.¹ Ta naslov so dali svojim analognim delom že Kleinmayr,² Glaser³ in Grafenauer,⁴ v celoti ali deloma ga je ob upoštevanju Janežičeve⁵ variante, ki namesto izraza zgodovina rabi pregled, ohranjala tudi večina poznejših avtorjev, npr. Slodnjak,⁶ Boršnikova,⁷ Legiša,⁸ Pogačnik in Zadavec,⁹ Kos.¹⁰ Skriti vzrok za trdoživost te sintagme je morda njena učinkovita fonično-ritmična figuriranost: akcentuacijsko je urejena kot hiperkatalektični anapestni trimeter (uu-uu-uu-u oz. ooóooóooó) – njegov zaključek se sliši tudi kot adonij (-uu-u oz. óooó); beseda slovstvo, ki sama zase zveni arhaično, v povezavi s pridevnikom slovensko ustvarja močno konzonantno-vokalno aliteracijo (ponovitev začetnih fonemov slov) in asonanco, ker se v obeh besedah ujemata tudi končna vokala, ne glede na sklon. Očitni vzrok za njeno uporabnost pa je vsekakor vsebinski, saj besedi slovensko slovstvo opredeljujeta predmet in beseda zgodovina metodo sukcesivne kronološke obdelave.

Seveda je ta naslov kljub svoji globalni določnosti tako širok, da predmeta ne opisuje natančneje in zajetega zgodovinskega obdobja ne konkretizira. Kidrič oboje določneje opredeljuje v podnaslovih: spodnjo časovno mejo sicer označuje eluzivno

¹F. KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, I–V* (Ljubljana, 1929–1938).

²J. KLEINMAYR, *Zgodovina slovenskega slovstva* (Celovec, 1881).

³K. GLASER, *Zgodovina slovenskega slovstva, I–IV* (Ljubljana, 1894–1900).

⁴I. GRAFENAUER, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva, I–II* (Ljubljana, 1917, 1919).

⁵A. JANEŽIČ, *Pregled slovenskega slovstva* [...] (Celovec, 1854).

⁶A. SLODNJAK, *Pregled slovenskega slovstva* (Ljubljana, 1934).

⁷M. BORŠNIK, *Pregled slovenskega slovstva* (Ljubljana, 1948).

⁸*Zgodovina slovenskega slovstva, I–VII*, ur. Lino Legiša (Ljubljana, 1956–1971)

⁹J. POGAČNIK, F. ZADAVEC, *Zgodovina slovenskega slovstva, I–VIII* (Maribor, 1968–1972).

¹⁰J. KOS, *Pregled slovenskega slovstva*. (Ljubljana, 1974).

in jo tako pušča odprto (od začetkov), zgornjo omejuje z letnico 1819, ki pa dejansko tudi ni navedena, ampak implicirana v opisni sintagmi do Zoisove smrti; slovstvo razčlenjuje kot pismenstvo, književnost in literaturo, torej kot slovensko književnost v celoti, ki obsega vsa zapisana, ohranjena ali samo evidentirana literarna in neliterarna besedila v slovenskem jeziku. Taka časovno-zvrstna vseobsežnost je dejansko tradicionalna, uveljavili so jo že bibliografsko-zgodovinski popisi slovenske književne produkcije od Trubarja¹¹ do Pohlina¹² in Erberga.¹³ Na inovativnost Kidričeve literarne zgodovine torej opozarjata predvsem kategoriji obseg in cena, zajeti v pojasnjevalnem podnaslovu Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature. Kidrič je res pomembno izpopolnil vednost o slovenskih besedilih in s tem o obsegu slovenske književnosti, poleg tega pa je temeljito prevrednotil ne samo nekatera posamezna dela, ampak celotno produkcijo nekaterih avtorjev in obdobj.¹⁴

Toda to še ni vse; glavne metodološke novosti so razberljive iz nadrobnejše razčlenbe navedb v Pregledu vsebine: presenetljivo je, da so naslovi poglavij in njihovih razdelkov oblikovani pravzaprav kontradiktorno naslovu celotnega dela, predvsem njegovemu osrednjemu terminu slovstvo. Ta je pač skupno ime za besedila; toda Kidriču očitno ni šlo za to, da bi se ukvarjal samo s kronologijo in vrednotenjem vseh znanih slovenskih besedil, temveč je hotel izčrpno in dokumentirano pokazati njihovo zaledje, tj. raznovrstne spodbujevalce njihovega nastanka. Težišče svojih raziskav je torej zaradi boljšega razumevanja slovstva prenesel s književnosti na njeno kulturnozgodovinsko ozadje, ali drugače povedano, s teksta na kontekst. Končni rezultat je široko upoštevanje in natančna obdelava konteksta ter sorazmerno kratka, sumarična obdelava tekstov.

Poudarek na genetskem aspektu konteksta je opazen že v opredelitvi časovnega obsega v podnaslovu Od začetkov do Zoisove smrti: mejnika Kidričeve literarne zgodovine nista niti literarni deli niti literarna dogodka. Pod nedoločnim, neeksaktnim izrazom začetki so obdelana prva ohranjena slovenska besedila ali njihovi drobci, za katere se zdi, da so nastajali nepovezano, slučajno, zaradi trenutnih potreb, ne zaradi literarnega programa; a še pred njimi Kidrič obravnava potencialne možnosti za nastanek slovenskega pismenstva od naselitve Slovencev pod južnovzhodne Alpe, tj. možnosti, ki jih za nastanek nacionalne literature določajo narodova kultura, njegove institucije in vrednote. Začetki so torej bolj začetki slovenske narodne zgodovine kot slovenskega pismenstva. – Zaključka prav tako ne zaznamuje kak literaren dogodek, temveč smrtna letnica ljubitelja, kritika in mecena ustvarjalcev iz različnih panog slovenske kulture, barona Žiga Zoisa.

Notranjo razčlenitev označujejo v tem okviru tri evropsko pomembna ideološko-kulturna gibanja, ki so spodbudila velik del knjižne produkcije od 16. do 19. stoletja –

¹¹ P. TRUBAR, *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher* (Tübingen, 1561).

¹² M. POHLIN, *Bibliotheca Carnioliae* (Ljubljana, 1803).

¹³ M. URŠIČ, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske* (Ljubljana, 1975).

¹⁴ Prim. D. DOLINAR, Literarna umetnost v delu Franceta Kidriča, *Slavistična revija* XXIV (1976), 103–118, 267–278.

protestantizem, rekatolizacija in prerod. Te oznake seveda nimajo samo časovne, ampak tudi prostorske dimenzije, ki s slovenske perspektive segajo v sosednje ali celo v bolj oddaljene evropske dežele. Kidrič torej kaže kontekste slovenskega literarnega dogajanja v njegovih dejanskih povezavah z dogajanjem v drugih evropskih deželah in jezikovnih območjih ali v odvisnosti od tistega, kar je nastajalo drugje. Značilni problemski sklopi, ki jih sistematično opazuje in nekatere tudi po večkrat navaja v Pregledu vsebine, so npr. mesto v Evropi, tj. mesto v okviru evropskih narodov, zlasti zamudnikov, in državni, evropski in pokrajinski okvir, v katerem so pogosto omenjeni Nemci, Nemčija in Avstrija, Slovani, Dunaj in Gradec, največkrat pa kranjski okoliš, ki je implicitno označen kot osrednji slovenski okoliš, ker se ob njem vedno pojavljajo obrobni okoliši, tj. Primorje ali Primorski okoliš, Koroško ali Koroški okoliš, Štajersko ali Štajerski okoliš itd..

V mreži teh časovnih in prostorskih koordinat se pojavljajo avtorji, institucije in dejavnosti, a le redko besedila. Med avtorji so v Pregledu vsebine kot posamezniki imenoma omenjeni Trubar, Vergerij, Hren, Popovič, Pohlín, Kumerdej, Japelj, Herberstein, Zois, Linhart in Herder, kot skupine pa zlasti generacije in krožki, npr. prva, druga, tretja protestantska generacija, Trubarjeva generacija, Hrenova generacija, katoliška Trubarjeva generacija, preroditeljski krožek). Med institucijami obravnava Kidrič javne in zasebne, ki pa so bile širšega pomena: tiskarne, posebej Trubarjevo slovensko in hrvaško tiskarno ter Ungnadov biblijski zavod; društva, posebej Akademijo operozov; biblioteke in knjižnice, posebej Zoisovo knjižnico; cerkev in šolo, časopisje in gledališče. Med knjigami sta izrecno navedeni le dve slovnici, Pohlínova in Gutsmanova, sicer pa so besedila obravnavana pod širšimi skupinskimi oznakami: beležke, repertorij, spomeniki, književnost, literatura, dramatika, pesniška proza, znanstvo, tj. znanstvena proza, podrobneje opredeljena kot slovnica, slovar, zgodovina, literarna zgodovina, zemljepis, folklor. Prevoda torej Kidrič ne postavlja za nikakršen mejnik v slovenski literarni zgodovini; tega pojma v nobeni povezavi, niti direktno niti indirektno, npr. z omembo kakšnega konkretnega prevedenega besedila, ne uporabi za oznako nobenega njenega obdobja – čeprav je ravno iz njegove knjige videti, da je v stoletjih, ki jih zajema, pri nas nastalo in se tiskalo več prevedenih kakor izvornih besedil.

Nasprotno kot v shematskem vsebinskem pregledu, kjer besedila niso upoštevana kot orientacijske točke pri razvrstitvi in obdelavi gradiva, pa so v gradivu zajeta vsa besedila, med njimi tudi prevodi raznovrstnih izvornikov – religioznih, pedagoških, pravno-upravnih, znanstvenih, zlasti filoloških, in literarnih del v ožjem pomenu besede. Poleg natisnjenih so omenjeni tudi rokopisni, ohranjeni in zgubljeni, pa tudi samo načrtovani, če je le o tem ohranjeno kakšno pričevanje. Še več, Kidrič ne obravnava samo slovenskih prevodov, ampak vsaj omenja tudi druge, npr. nemške in latinske prevode slovenskih avtorjev, tu in tam celo prevode, značilne za slovstva »zamudniških narodov«, s katerimi v »evropskem okviru« primerja prav tako »zamudniško« slovensko slovstvo: splošno, brez konkretnega naslova npr. omenja prvi gornjelužiški »prevod moderne aktualne pesnitve« in prvi srbski »prevod modernega romana« (str. 164), srbski »prevod priznane komedije« (str. 205) in češke šolske prevode grških in latinskih klasikov (str. 555), določno pa navaja gornjelužiški prevod odlomkov Klopstockove Mesijade Augusta Teodorja Rudolfa Möhna (str.

365) in Jungmanova češka prevoda Miltonovega Izgubljenega raja in Chateaubriandove Atale (str. 366).

Prevodi so torej zajeti izčrpno, brez opazne selekcije in tudi brez težnje po zamolčevanju dejstva, da gre za prevode, obravnavani pa so kolikor le mogoče analogno izvornim slovenskim besedilom. To pomeni, da se Kidrič ne pogloblja v razmerje med prevodom in izvornikom, ne ukvarja se z izvornikovim avtorjem in jezikovno-literarnim kontekstom, pač pa ga prevod zanima kot slovensko besedilo v kontekstu slovenskega slovstva in prevajalec kot slovensko pišoči avtor.

Prevajalca, ki ga imenuje s starinskim izrazom »prevodilec«, sistematično identificira po imenu, po narodnosti, če ni Slovenec,¹⁵ in po stanu ali poklicu. Važna sta mu njegova izobrazba in znanje jezikov, posebno obvladanje slovenščine. Zanima ga njegova motivacija, pri čemer loči, ali gre za posamezen prevod ali za večji opus. Prevod je namreč lahko del literarnega programa, »repertorija«, ki ga je sestavil prevajalec sam ali pa kdo drug, npr. Trubar zase in za slovenske protestante. Omenja, če je prevod posebej naročen,¹⁶ če je nastal na kakšno manj obvezno zunanjo pobudo ali zaradi prevajalčeve osebne odločitve, morda celo posebne afinitete do izvornika.¹⁷

Dokaj sistematično ugotavlja čas, kraj in okoliščine nastanka prevoda, kraj in čas objave, tiskarja in založnika, včasih tudi obseg naklade, ponatise itd. Pri zgodnejših tekstih podrobno navaja jezikovne, zlasti pravopisne in leksikalne značilnosti prevedenega besedila, izbiro črkopisa in dialekta, rabo tujk, posebno germanizmov, kroatizmov, rusizmov. Kdaj pa kdaj tudi ocenjuje, ali gre za inovativno ali tradicionalno, dosledno ali nedosledno, pravilno ali napačno pisanje: prevod je lahko jezikovno inovativen, spodbuden, pozitiven, ali pa potujčevalen, razvojno zaviralen, negativen.

Včasih se dotakne tudi tematskih in zvrstnih značilnosti prevedenega besedila in ga oceni glede na njihovo vlogo v razvoju slovenskega slovstva. Včasih poseže celo v problematiko prevoda kot odvisnega besedila in omenja njegovo razmerje do izvornika, vendar predvsem iz zanimanja za prevajalčev način dela, ne toliko zaradi značilnosti besedila. Pri posrednem prevodu ga bolj od tujejezičnih predlog zanimajo povezave s prejšnjimi slovenskimi prevodi istih besedil, torej ob interlingvalnem prevodu upošteva tudi intralingvalnega. Tako npr. o Pohlinovih bibličnih prevodih domneva, da so »predelava Kastelčeve prireditve« (str. 237).

Ne da bi se spuščal v podrobnosti, ki ob primerjavi prevoda z izvornikom nujno odpirajo širšo problematiko mednarodnih kontekstov nacionalne književnosti, pa je kar pogosto uporabljal tradicionalni oznaki za dva različno usmerjena tipa prevoda – »doslovnega«, tj. dobesednega, in svobodnega, ki ga je opisoval kot »ponašitev«, prepesnitev ali predelavo. Oznake je včasih presenetljivo povezoval – prevod je npr.

¹⁵Npr.: »Češki cistercijan v Stični si je napisal okoli 1428 molitev pred pridigo (13).«

¹⁶Npr. Vodnikove Pesmi za brambovce, ki jih Kidrič imenuje »politična lirika«, so prevod Collinovih Lieder Oesterreichischer Wehrmänner, narejen po naročilu avstrijske vlade (prim. str. 365, 437, 443). Vodnik, Primic in drugi so po naročilu prevajali »državne razglase« in učbenike (444, 488, 542).

¹⁷To bi veljalo npr. za Zoisov prevod Bürgerjeve Lenore, pa tudi za Vodnikov prevod Lhomondove slovnice francoskega jezika (267, 530–531).

označil za dobeseđen, hkrati pa pisal o njem tako, kakor da gre za izvorno besedilo: »Prva slovenski pisana slovnica francoskega jezika je menda precej dosloven prevod Lhomondovega izvirnika.« (Str. 530.)

Dobeseđen prevod ocenjuje pozitivno, če mu pripisuje pozitivno vlogo v razvoju slovenske literature, tako npr. Knoblovemu prevodu Cochenove Genovefe, ki uvaja k nam novo literarno zvrst.¹⁸ Negativno pa je ocenil »dobeseđen prevod« verzificiranega teksta, ki na račun pomenske »dobeseđenosti« zanemarija izvirnikovo oblikovno urejenost: o osnovnošolskih učbenikih iz začetka 19. stoletja, tj. »felbigerijanskih abecednikih, ki so imeli tudi verze«, piše, da »so morali ostati goli doslovni prevodi, ker si oblikovalec prvih slovenskih mladinskih verzov niti slovenskih rim ni upal iti iskat.« (Str. 457).

Negativno je včasih ocenjen tudi »prosti« ali »svobodni« prevod, tj. prevod z elementi priredbe, in sicer s podobno utemeljitvijo – ker je oblikovno okoren, neskladno z izvirnikom. Kot neustrezno »ponašitev« označuje npr. Zoisov prevod Bürgerjeve Lenore (str. 267), ker je Zois »Lenoro in Vilhelma podomačil v Lenko in Jurija« in ker je »dejanje, ki se vrši v izvirniku po končani 7-letni vojni, prestavil v dobo, ko se je Lavdon 1789 boril s Turki pred Beogradom, a je 'novi cesar', torej pač Leopold II. napravil kraj krvavemu boju« in 14. avg. 1791 sklenil mir s Turki. Zameri mu verzifikatorsko nespretnost, tj. »ritmične pogreške; namigavanje, da je 'revščina jezika' kriva prevodilčevih težkoč pri iskanju rim; trditev, da Bürgerjev refren ni prevedljiv; nedosledno rabo naglasnih znamenj itd.« (str. 267).

Na drugi strani pa sta Linhartovi priredbi Richterja in Beaumarchaisa ne glede na medsebojne razlike deležni vsega priznanja: »Linhartov delež je pri 'Županovi Micki' precej drugačen kakor pri 'Veselem dnevu'. V prvi komediji je nemška komedija Jožefa Richterja, ki jo je videl avtor na Dunaju, le 'obdelana', to se pravi, 'Županova Micka' je skoraj dosloven prevod. 'Veseli dan ali Matiček se ženi' je pa mnogo več kakor dosloven prevod Beaumarchaisove komedije 'La folle journée, ou le mariage de Figaro'. [...] Radovljčan, ki je delal po francoskem izvirniku, si je izposodil iz predloge sicer snov in njeno zapovrstnost, toda obenem je izpričal svoj samostojni realistični odrski talent: smotrno je znal dejanje prestaviti na Gorenjsko, črtati osebe, ki so se mu zdele nepotrebne, krajšati tekst tudi v drugih ozirih, prilagojevati karakteristiko oseb, izpuščati Beaumarchaisova nepriljučna politična namigavanja, vnašati preprodne elemente in reševati obenem problem slovenskega odrskega jezika.« (Str. 713–714.) Skratka, »z 'Županovo Micko' in 'Matičkom', ki sta bila oba srečno izbrana in spretno ponašena, so dobili Slovenci prve dramske tekste s trajno vrednostjo.« (Str. 268.)

Te navedbe kažejo, da Kidrič večkrat zelo posplošeno, premalo utemeljeno¹⁹

¹⁸ »Prevod hoče biti dosloven: prevajalec ni izpreminjal niti obsega niti sloga. Knjižici pritiče pažnja zaradi tega, ker ima vidno mesto v kronologiji slovenske zabavne proze: to je prvi slovenski prevod daljše moralistične povesti.« (455–456).

¹⁹ Prim. A. GSPAN, *Zgodovina slovenskega slovstva*, I (1956), 394–400, in K. ŠALAMUN BIEDRZYCKA, (Še enkrat) primerjava med Beaumarchaisovim Figarom in Linhartovim Matičkom, *Primerjalna književnost XIII/1* (1990), 15–26, in *Obdobje slovenskega narodnega preporoda*, ur. Matjaž Kmecl (1991; Obdobja, 11), 163–175.

ocenjuje skupni učinek treh različnih aspektov posameznega prevoda: 1. kvaliteto izbora, tj. izvirnika; 2. razmerje prevoda do izvirnika; 3. vlogo prevoda kot samostojnega besedila v razvoju slovenske književnosti, kar mu je najpomembnejše. Slovensko književnost opisuje tako, kakršna je, ne skriva pa, da bi mu bilo ljubše, če bi bila drugačna, tj. če bi bilo v obravnavanih obdobjih manj prevodov in več izvirnikov, čeprav se izrazoma »prevod« in »izvirnik« pri tem izogiba.²⁰

Zato so Kidriču seveda med prevodi, pri katerih ne moti jezikovna in oblikovna okornost, ljubši tisti, ki kažejo več samostojnosti ali izvirnosti – torej tisti, ki so manj prevodi in bolj »ponašitve«, tj. prilagoditve slovenskemu ambientu in miselnosti. Tako npr. ugotavlja, da »med pomembnimi teksti protestantskega slovenskega repertorija zavzemajo prvo mesto prevodi biblijskih tekstov« (str. 69) in da je med njimi najpomembnejša Dalmatinova celotna Biblija, v kateri »so dobili Slovenci končno prvi literarni vzorec trajne vrednosti, velepomemben tekst, ki je bil mnogo sposobnejši, da vpliva normativno na novi literarni jezik in njegovo pisavo nego pa slovnica in slovar« (str. 70), vendar pa bolj ceni Trubarja kakor Dalmatina, kajti »Trubar je zagovarjal kompilacijo, vsi ostali suženjsko-doslovno prevajanje«. (Str. 47.) – »Trubar se je gibal svobodno med vulgato in Luthrom ter mnogokaj po domače in samo po zmislu prevel« (str. 69 – po Brezniku, Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih, DS XXX, 1917, 170, 225, 279, 333), medtem ko Dalmatin »prevajal ni po izvirniku, ampak po Luthru in je le semtertje radi večje varnosti pogledal tudi v grški ali hebrejski tekst ter njega latinski prevod.« (Str. 69.) »Trubar je bil med slovenskimi pisatelji najizrazitejši predstavnik eklekticizma in samostojne kompilacije.« (Str. 68.) – Še določnejši sta glede tega Kidričevi izjavi o »glavnem janzenističnem pisatelju« Matevžu Ravnikarju²¹ in o slovenskih šolskih knjigah.²²

Kidrič se je torej s problemom prevoda kot zgodovinar slovenskega slovstva neizogibno moral spoprijeti, toda spoprijel se je samo z njegovo konkretno pojavnostjo, ne z načelno-teoretičnimi aspekti prevoda kot posebnega vezanega teksta s svojim lastnim razvojem, estetiko in zakonitostmi. Tako ni niti iskal niti opažal načelnega skupnega stališča slovenskih in drugih protestantskih prevajalcev, ki so zagovarjali in prakticirali »zvest in razumljiv prevod«, ali slovenskih in drugih razsvetljenjskih prevajalcev: Zois in Linhart sta npr. ne glede na razlike v jezikovni spretnosti, domisel-

²⁰ »Slovenski protestantski pisatelji /torej ne prevajalci! / niso bili samonikli glasniki novih bogoslovnih smeri. V zgodovini reformacije jim pripada le mesto skromnih, čeprav nesebičnih in navdušenih propagatorjev tujih idej in prenašalcev tujih literarnih oblik. Vendar je v nekaterih spisih njihovega cerkvenega repertorija več kompilacije !/ ter več važnih dopolnil in značilnih vrinkov, nego bi človek pričakoval od spisov, ki tvorijo začetek književnosti zanemarjenega in zaostalega naroda.« (67).

²¹ »Na žalost je tudi sedaj neprimerno več prevajal nego samostojno in izvirno jezikovno oblikoval.« (657).

²² »Nedvomno se da tudi jezikovnokulturni šolski praksi, kakor se je razvijala po terezijanski reformi, mnogokaj očitati. [...] Presenetljivo načelo, da morajo biti slovenski šolski teksti le prevodi nemških, in to tudi npr. v kratkih pripovedstih, ki bi morale vendar prinašati najintimnejše proizvode dotičnega naroda, je bilo ovira za vsakršen zdrav razvoj slovenske šolske in mladinske književnosti ter pljus v obraz vsaki solidni pedagogiki in vsaki upravičeni zahtevi spoštovanja slovenskih preradnih literarnih prizadevanj!« (707).

nosti in uspešnosti, pa tudi v daljnosežnosti svojega modificiranja izvornika delala po enakem postopku »poslovenitve«, tj. po principu svobodnega prevoda.

Mnoge posebnosti slovenske književnosti je Kidrič obravnaval problemsko, načelno in v novih povezavah, problematiko prevoda pa je na splošni ravni obšel, tako kakor drugi avtorji analognih nacionalnih literarnih zgodovin. Na konkretni ravni se v njegovem odnosu do prevoda kaže ambivalentnost, v kateri pa vendarle prevladuje stališče, da je prevod v primeri z izvornikom manjvredno besedilo. To stališče je brez posebnega utemeljevanja in razmisleka očitno kot nekaj samoumevnega implicirano v njegovi privrženosti absolutno pojmovani zgodovinski metodi in slovenstvu. Z obeh vidikov je videti samo to, da je prevod sekundarno, neavtonomno besedilo, saj je po času nastanka vedno poznejši od izvornika in po načinu obstoja vedno izveden iz tujega, neslovenskega besedila, torej po Kidričevi terminologiji neizogibno »zamučniški« in »neizviren«. Premočno stališče zgodovinarja, ki priznava pravo vrednost le tistemu, kar je nastalo prej, je Kidriča spravilo v položaj, da je videl kot zamudniška tako slovenska izvorna kakor v slovenščino prevedena besedila. Njegov pogled na literaturo so obvladovali hierarhični vidiki: primarna, absolutno pojmovana vrednota mu je bila izvornost, v njeni luči pa ni ocenjeval samo slovenskih prevodov, ampak tudi avtohtona dela, in ob primerjavi z velikimi evropskimi književnostmi je odkrival v njih epigonstvo in zamudništvo.

SUMMARY

F. Kidrič was aware of the interlingual translation's generic special feature, which is, from the target text's point of view, its foreign origin. Nevertheless, he indiscriminately included both translations into Slovene and Slovene native texts, in chronological sequence, in the body of Slovene literature. He avoided any theoretical explanation or argumentation of this procedure, but its practical reason was obvious: the vast majority of Slovene writings from the 16th to the 19th century were translations, and consequently, without them the volume and history of Slovene literature would be drastically diminished. This integrative approach was carried out with shifts of historical perspectives on Slovene and comparative literature.

Kidrič did not deny the true identity of any translation, but generally tended to present translations into Slovene in the same way as Slovene originals: disregarding or minimizing the circumstance of a translation's double authorship and double cultural context, he focused on the translator's identity, motivation, education and skills, especially in his Slovene usage. Treating translation as an independent text, he reduced its inherent dimensions – except occasionally, when he chose to pay attention to the relationship between the original and the translation. Among the rare translations of works of higher artistic value, he favored "free" translations, above all acculturations, because he attributed to their translators more creativity and originality than to "literal" or regular translators.

Kidrič's incorporation of translations into the national literature was at the same time appreciative and circumventive. He instrumentalized translations as a substantial reinforcement of Slovene literature, while on the other hand, strictly observing the literature of a smaller nation within the broader European "frames", he acknowledged that it was always a follower, never an initiator of the great cultural and literary movements from the Reformation to Enlightenment; his ultimate conclusion that Slovene literature as a whole was a "late-comer" was rather deprecatory.

GERMANIST JAKOB KELEMINA

Spis se ukvarja s tistim delom znanstvenih prizadevanj slovenskega germanista Jakoba Kelemine, ki ga je posvetil germanistiki v ožjem pomenu besede. Kelemina je bil prvi profesor za germansko filologijo na Univerzi v Ljubljani in je zaslužen tudi zato, ker je uvedel na Filozofski fakulteti v Ljubljani študij anglistike. Z raziskavami o srednjeveškem epu oz. romanu Tristan in Izolda se je uvrstil med ugledne germaniste tudi v mednarodnem merilu. S teoretičnih izhodišč, ki jih je v Nemčiji uveljavil Jacob Grimm, pa se je ukvarjal tudi s slovensko mitologijo. Objavil je številne razprave jezikovno-zgodovinskega značaja s posebnim ozirom na nemško-slovenska medsebojna vplivanja. Pomembna je tudi njegova literarno-teoretska knjiga *Literarna veda*.

The paper deals with the part of the scholarly work of the Slovene germanist Jakob Kelemina that he devoted to Germanic studies in the narrow sense of the word. Kelemina was the first professor of German Philology at the University of Ljubljana and is also credited for introducing English studies at the Faculty of Arts of the University. He can be considered among the world leaders in Germanic studies for his research on the medieval epic or the novel Tristan and Isolde. He also dealt with Slovene mythology using the theoretical premises promoted by Jacob Grimm in Germany. He published numerous papers on historical linguistics, with an emphasis on mutual German-Slovene influences. His book on literary theory, *Literarna veda*, was also important.

Germanist Jakob Andrej Kelemina se je rodil leta 1882 na Vinskem vrhu pri Ormožu kot »najmlajši sin siromašnega viničarja.¹ Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani (Ljubljano omenja Kelemina sam v svojem curriculum vitae, arhiv FF, drugi Ljubljanec ne omenjajo),² Mariboru in Pulju. Najprej ga je podpiral stric, ki je bil duhovnik. Ker pa Kelemina ni hotel obljubiti, da bo postal duhovnik tudi sam, mu je bila pomoč odtegnjena in se je preživljal z instrukcijami.³ Prav zaradi tega je tudi odšel v Pulj, v misli, da bo tam bolje in laže. V Pulju je 8. julija 1904 z odliko maturiral. Germanistiko je študiral v Gradcu in na Dunaju; v Gradcu je študij zaključil z disertacijo O virih Eilhartovega Tristana (*Zur Quelle von Eilharts Tristan*), na Dunaju pa je opravil državne izpite za učno službo na srednjih šolah.

Disertacijo je objavil pod naslovom *Untersuchungen zur Tristansage* v 16. zvezku *Uhlove* zbirke *Teutonia* v Leipzigu.⁴ To je bila takrat zelo ugledna zbirka in že spremen v objavo priča o vsega spoštovanja vrednem znanstvenem pomenu dela. Keleminovi učitelji na univerzi so bili: Karl Luick (angl. jezik in književnost), Meringer (primerjalno jezikoslovje), Anton Schönbach (gotščina) in Seiffert (moderna nemška književnost). Pri vseh nam krstnih imen ni bilo mogoče eruirati. Pri Schönbachu, takrat zelo cenjenem medievistu, je tudi doktoriral. Leta 1909 je Kelemina opravil izpite za poučevanje na srednjih šolah (nemščina kot glavni in klasična filologija kot

¹J. STANONIK, Jakob Kelemina, *Panonski zbornik* (Murska Sobota, 1966), 331–334, 331.

²Arhiv Filozofske fakultete v Ljubljani, mapa Kelemina.

³STANONIK, prav tam.

⁴*Teutonia* (Leipzig) XVI (1910), IX, 82.

stranski predmet) in zatem dobil službo na novomeški gimnaziji; gimnazijski profesor je postal leta 1914.

Z letom 1919 je bil prestavljen v Ljubljano na I. (klasično) gimnazijo, že leto za tem, 1920, pa je postal docent v takrat ustanovljenem germanističnem seminarju na Filozofski fakulteti v Ljubljani; 1924. je postal izredni, 1928. pa redni profesor za germansko filologijo. Na tem delovnem mestu je ostal vse do smrti, 14. maja 1957.

Vse do smrti je bil vodja oz. predstojnik germanskega seminarja, pri čemer je posebej potrebno poudariti, da je razen nemščine uvedel tudi študij angleščine, čeprav se z anglistiko v svojih znanstvenih spisih ni pretirano ukvarjal. Ker se k temu področju njegovega delovanja (anglistiki) ne bomo več vračali, naj omenimo že zdaj, da je pisal uvode in opombe k slovenskim prevodom Shakespearea (Župančič) in bil pripravljen prevajalcem pomagati pri razlaganju in prevodu težavnih mest, ki jih je pri Shakespeareu zelo veliko (gl. bibliografijo, ki jo je sestavil F. Bezljaj). Po drugi svetovni vojni je napisal in izdal razmeroma obsežna skripta z naslovom Osnove novoangleške slovnice v založbi Filozofske fakultete v Ljubljani. Prva izdaja je bila razmnožena že leta 1946 v 100 izvodih. Leto 1955 je prineslo drugo, pregledano izdajo. Slovnica je napisana v slovenščini, v metodi pa je deskriptivno-preskriptivna. Angleške slovnice terminologije ni bilo enostavno – pa tudi njegovi izrazi niso vedno najbolj posrečeni in sodobnemu bralcu zvenijo pretirano arhaično.

Mnogim njegovim neologizmom oz. izvedenkam se kasneje v slovenskem znanstvenem izrazoslovju ni posrečilo uveljaviti, čeprav v svoji besedotvorni logiki niso sporni. So tudi dokaz, kako nerazvita je bila slovenska lingvistična terminologija še deset let po drugi svetovni vojni.

Keleminovo znanstveno delo na področju germanistike, kakor to besedo v mednarodnem znanstvenem izrazoslovju razumemo danes, kaže razvoj, ki pelje od stroge filološke, literarnozgodovinske metode v ukvarjanju z literarnimi deli samimi, k preučevanju (predvsem slovenskega) ljudskega pripovedništva, še posebej pripovedke (nem. *Sage*) – tu pa s posebnim ozirom na povezave in medsebojna vplivanja slovenskega in nemškega kulturnega prostora. Kasneje se je povsem predal jezikoslovnim in etimološkim študijam.

Ta oris na prvi pogled kaže precej nenavaden skupek zanimanj, neke vrste prehajanje iz stroke v stroko. Vendar v resnici ni tako, Kelemina je bil vzgojen v strogi filološki germanistični šoli na Dunaju in v Gradcu, ki je bila pozitivistična in se je, še posebej v jezikoslovju zgledovala pri nemških mladoslovničarjih (*Junggrammatiker*). To nam pomaga najti razlago za izbiro njegove raziskovalne metode, za njegovo natančno delo in občasno izgubljanje v detajlih. Še bolj nam je njegovo delo razumljivo, če upoštevamo, da se je po drugi strani zgledoval pri Jacobu Grimmu, ki je v znanstveno disciplino germanistika vključil tudi germansko oz. nemško zgodovino (predvsem pravno) in tudi etnografijo oz. etnologijo. Skoraj se zdi, da je bila njegova skrivna želja postati slovenski Grimm. V njegovem celotnem delu se tako razkriva eno od osnovnih vprašanj slovenske germanistike, se pravi vprašanje, kakšno vlogo naj ta znanost ima pri Slovencih in na katerih ožjih področjih je mogoče ustvariti njen najrelevantnejši prispevek v zakladnico mednarodne germanistike.

Po našem prepričanju je Kelemina germanistiko na Slovenskem videl kot del

slovenske znanosti in se je tudi ukvarjal z njo s stališča slovenskih narodnih interesov. Pri vsem tem ne smemo prezreti dejstva, da je z delom začel na komaj ustanovljeni novi slovenski univerzi, ki se je takrat bolj kot zdaj razumela kot slovensko vseučilišče.

Takšen znanstveni razvoj je bil verjetno vsaj deloma tudi posledica neugodnega kritiškega odmeva na nekatera njegova daljša dela v strokovni javnosti. Vsekakor je treba že tukaj poudariti Bezlajev misel, ki pravi: »Veliko naporov je porabil za to, da bi na ljubljanski germanistiki z anglosaško znanostjo zgradil kolikor mogoče enakovredno protiutež nemški miselnosti.«⁵ in dodaja, da je bil Kelemina »eden najvidnejših filologov in kulturnih zgodovinarjev.«⁶ »Edino, kar bi mogli očitati Kelemini, bi bilo to, da je bil takšen krog zanimanj preširok za enega samega človeka.«⁷

S stališča čiste germanistike (vede, ki se ukvarja predvsem z nemškim jezikom, njegovo zgodovino in književnostjo, torej izključujoč anglistiko) so najpomembnejše tiste Keleminove raziskave in tista dela, ki jih je posvetil tematiki zgodbe o Tristanu in Izoldi. Ta je dobila svojo merodajno pesniško obliko v 12. stoletju v Franciji, kmalu zatem pa je postala tudi last drugih evropskih narodov v različnih priredbah. V znanstveni evidenci je to delo nekako od leta 1785 in do tedaj, ko se je s problemom začel ukvarjati Kelemina, je znanstvena literatura o njem dosegla skoraj neobvladljive razsežnosti, ki pa jih je on po naši sodbi še povsem obvladal. Snov je Kelemino začela zanimati že v dijaških letih, s prvo objavo v njej pa je stopil pred znanstveno javnost z že omenjeno disertacijo.

V središču te raziskave, ki jo je strokovna kritika pozdravila kot resen in pomemben prispevek k rešitvi problema geneze celotnega literarnega sklopa Tristan, stoji prvi nemški prevod oz. umetniška predelava snovi iz 2. polovice 12. stoletja in jo je ustvaril Eilhart von Oberge(e). V tej varianti nosi naslov *Tristrant und Isalde*. Današnji raziskovalci to prvo obdelavo v nemščini (srednjevisokonemščini) datirajo v čas 1170–1190 in je prevod nekega izgubljenega francoskega izvirnika.

Čeprav je šlo Kelemini predvsem za komentiranje nemškega besedila, je postavil tudi nekaj domnev, ki so segale daleč čez ozke meje komentarja in so se nanašale na problem v celoti. Glede na nekatere teh domnev, ga je kritika opozorila, da jih je potrebno še dokazati. Na pobudo in ponudbo svojega leipziškega založnika⁸ je Kelemina prevzel nalogo, da obdela ves kompleks vprašanj geneze srednjevisokonemških priredb Tristana in ga izda kot tretji del, torej kot komentar k izdaji epa *Tristan und Isolde* Gottfrieda von Strassburga v ediciji Karla Marolda, ki je izšla leta 1912 v dveh knjigah. Objavo so vojna in težave pri zbiranju gradiva (služba v Novem mestu!) onemogočili. Tako je Kelemina svojo knjigo izdal sam pri založniku Hölzlu na Du-

⁵F. BEZLAJ, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine. Z bibliografijo del. *SR* V–VII (1954), 276.

⁶Prav tam, 275.

⁷Prav tam, 276.

⁸»Radi ugodnega vspcha moje disertacije sem sprejel od izdavitelja Teutonije vseuč. prof. Uhla ponudbo, obdelati isto snov v obsežni monografiji kot: *Geschichte der Tristansage im Mittelalter*. Delo je zamišljeno kot tretji zvezek K. Maroldove izdaje Gottfrieds von Strassburg *Tristan*, *Teutonia* VI. Heft, Leipzig, 1906. Vojna je zadržala, da delo še ni izšlo.« Keleminova izjava v Arhivu Filozofske fakultete v Ljubljani z dne 8. novembra 1919.

naju leta 1923 pod naslovom *Geschichte der Tristansage nach den Dichtungen des Mittelalters*. Ta novi kompedij zgodovine Tristanove povesti, ki naj bi interesente informiral o vseh dotedanjih izsledkih ter podal tudi piščevo lastno sodbo, je postal tem potrebniji, ker je od zadnjih preglednih literarnozgodovinskih razprav o Tristanu preteklo že skoraj dvajset let.⁹

V nasprotju z Bédierjem in Goltherjem Kelemina še pred francoskim ljubezenskim romanom predpostavlja ljubezenski roman pri Keltih v Veliki Britaniji. V misli, da sta se že v keltski dobi razvila dva tipa zgodbe o Tristanu, se Kelemina razlikuje od vseh drugih razlagalcev. Ta dva tipa bi po njegovem bila v tem, da je ena obdelava izključno pravljicična, druga pa bolj razumske narave, je torej bolj racionalistična. Kelemina poskuša tudi dokazati, da sta v prvotni francoski ep, ki se ni ohranil, v t. i. *Estoire* (okr. leta 1150) združeno prišli dve različni verziji oz. tematsko pogojeni obdelavi snovi, da torej ne izhaja iz nekega hipotetičnega praepa (*poème primitif*). Poudariti se nam zdi potrebno, da prinaša Keleminova knjiga tudi tam, kjer gre za informiranje o sicer že dodobra obdelanih vprašanih in splošno sprejetih stališčih, v marsičem novo gledanje na celotno problematiko Tristana, ki je v nekaterih detaljih nakazalo nove smeri raziskovanja. Tudi v tem potemtakem v nekaterih izsledkih odstopa od splošno sprejetih in priporoča celo drugačno razporeditev posamičnih epizod.

Pri pisanju svoje knjige je Kelemina uporabil zelo obsežno sekundarno literaturo, jo ovrednotil in tudi v celoti obvladoval. To dejstvo že samo po sebi povečuje informativno vrednost knjige. Ne glede na to, da sta tako Golther kakor tudi Bédier vztrajala pri svojih tezah, je bil Keleminov prispevek k raziskavam o genezi romana o Tristanu pomemben, tako da je še danes relevanten. To dokazujejo tudi ocene, ki so knjigo ob izidu ovrednotile.¹⁰ Vprašanje geneze romana *Tristan und Isolde* še danes ni

⁹Prim.: W. GOLThER, *Die Sage von Tristan und Isolde. Studie über ihre Entstehung und Entwicklung im Mittelalter* (1887); Gertrude Schoeperle, *Tristan and Isolt. A Study of the Sources of the Romance*, 1–2 (1903). (To delo je Kelemina tudi recenziral v *Anzeiger für das deutsche Altertum XXXVIII* (1918), 55–56); Joseph BÉDIER, Introduction, *Le Roman de Tristan par Thomas, poème du XIIe siècle, tome second*: (1905).

¹⁰Prim. recenzije: L. WOLF, *Deutsche Literaturzeitung* 1925, 412–417; A. H. van der WEEK, *Neophilologus* X, 291–293; E. VINAVER, *Etudes sur le Tristan en prose*, Pariz 1925; Fr. FRANKE, *Gött. Gel. Anz.* 1925, 277–286; GUTER, *Literaturblatt für germ. u. roman. Phil.* 1926; E. FAREL, *Romania* 1926; M. TRIVUNAC, *Strani pregled* 1927. Navajamo po spisu »Predlog za izbor gospoda izrednega profesorja dr. Jakoba Kelemina za rednega profesorja« z dne 30. januarja 1928, Arhiv FF v Ljubljani. V zvezi s tem navajamo dopisnico, ki jo je Fr. FRANKE pisal Kelemini iz Königsberga, ko mu je ta poslal svojo knjigo (s prijaznim dovoljenjem g. Doris Križaj, hčerke prof. Kelemine):

Königsberg,

Gluckstr. 1,

den 28. 12. 23.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Es tut mir leid, dass die Weihnachtsferien erst herankommen mussten, ehe ich Ihnen für die Zusendung Ihrer schönen Tristanbuches danke. Aber ich kam während des Semesters nicht dazu, und möchte früher so Versäumtes mit besonderer Genauigkeit nachholen. Ich habe

dokončno rešeno.¹¹ Še vedno se upošteva dejstvo, da se je Kelemina že leta 1910 zoperstavil Bédierjevi tezi o *poème primitif* in trdil, da takoimenovanega *Pratristana* ni in ga tudi ni potrebno suponorirati. V svoji knjigi je Kelemina zatrdil: »Das Utreil (über den von Bédier und Golther wiederhergestellten Urtristan) lautet: Dass das Urgedicht so nicht ausgesehen hat, wie die beiden Männer es herstellten.«¹²

Kelemina je s svojimi stališči komaj našel podporo pri drugih. Po njegovem je namreč iz francoskega romana (1225–1235) v prozi mogoče izluščiti dva poprejšnja verzna epa, ki ju označuje z R1 in R2; po njegovem ima tedaj Tristan že od vsega začetka dvojno upodobitev. Sodobne raziskave kažejo vsaj to, da je nastanek epa oz. romana o Tristanu veliko bolj kompleksno vprašanje, kot pa si je to razmeroma enostavno predstavljal Bédier.¹³

Po objavi knjige o Tristanu je Kelemina svoje raziskovalno delo usmeril drugače: po eni strani se je začel ukvarjati s problemi odnosov med slovenskim in nemškim jezikom (in s tem v slovenski germanistiki nakazal smer, ki bi svojo poglavitno nalogo videla v raziskovanju nemškega jezika v povezanosti s slovenščino), z vplivaji nemške književnosti na našo in obratno, in ne v neki splošni mednarodni germanistiki. Zelo intenzivno se je posvetil tudi literarno-teoretskim vprašanjem. To se je zgodilo iz njegovih lastnih znanstvenih nagibov, pa tudi zato, ker v začetku dvajsetih let katedra za primerjalno književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani še ni bila zasedena in je takratni Fakultetni svet Kelemini zadal nalogo, da na njej prevzame pouk literarne teorije. V nizu razprav, ki jih je v dvajsetih letih objavil v *Domu* in *svetu*, še več pa v Ljubljanskem zvonu, se je začel Kelemina resno ukvarjati s to problematiko.¹⁴

bisher erst einzelne Kapitel aus dem Buch gelesen, aber alles was ich las, macht mir den Eindruck einer sehr sorgfältigen, keiner Schwierigkeit aus dem Wege gehenden Arbeit. Dass Sie von Prosa-Tristan ausgehen, ist mir angesichts der zweifellosen tiefgreifenden Umgestaltungen der alten Romanhandlung durch [.....] /neberljivo/ die Prosaisten, immer noch bedenklich; aber ich muss das Material unter Ihren Gesichtspunkten noch einmal gründlich durcharbeiten, ehe ich eine feste Stellung einnehmen kann. Überhaupt wird mir Ihr Buch noch gründliche Arbeit machen: ich habe es von der Ztft für das Alterum zur Besprechung zugeschickt erhalten. Aber ich freue mich auf diese Arbeit. – Wenn sie auch für mein eigenes Tristanbuch (das ziemlich fertig ist) wahrscheinlich nicht mehr sehr viel abgeben wird. Der Druck meines Buches sollte diesen Herbst beginnen; doch hat der Verleger ganz zuletzt sich zurückgezogen u. den Druckbeginn »bis auf bessere Zeit« aufgeschoben. Irgendeine Collision unserer beiden Arbeiten befürchte ich nicht: mein Buch ist gänzlich anders eingestellt, behandelt nur ein paar herausgegriffene Hauptfassungen des Romans und richtet sein Hauptaugenmerk auf die Entwicklung der Liebesauffassung und auf die künstlerische Entfaltung, also Dinge, die Ihrer Absicht ausdrücklich fern lagen (zu Gottfried S. 112). Sobald es da ist, werde ich mir erlauben, es Ihnen vorzustellen; wahrscheinlich werden wir uns dann über (den) Kasus verbunden in Afda wieder begegnen. Mit ergebenstem Gruss und nochmaligem verbindlichstem Dank Ihr Fr. Franke.

¹¹ Prim. G. WEBER, *Gottfried von Strassburg*, 2. Auflage (Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart; 1965).

¹² Prav tam, 220.

¹³ Prim. B. PANVINI, *La leggenda di Tristano e Isotta*, (1951), gl. WEBER, str. 62.

¹⁴ Poglavitni spisi te vrste so: Literarna črtica, LZ 41 (1921), 562–567; Pogledi na sodobno

Končni rezultat Keleminovih tovrstnih prizadevanj je bila knjiga *Literarna veda*.¹⁵ V knjigi, ki je v resnici predelava in sistematično urejeni prikaz prejšnjih razprav, avtor podaja pregled (kakor sam pravi v podnaslovu) »ciljev in metod« literarne vede. V uvodu izraža upanje, da bo »moj tako skrčeni kašipot (to se nanaša na skromen obseg knjige: 120 str.) nudil čitatelju pregled čez celotno gradivo in mu, tako upam, pripomogel do spoznanja, da tvorijo tako raznoliki problemi naše vede med seboj nerazdeljivo enoto.« In nadaljuje:

Do tega spoznanja bo jedva dospel, kdor proučuje razne stroke literarne vede s pomočjo učnih knjig, ki so jih napisali avtorji stoječi na najrazličnejših stališčih, nanašajočih se na estetska in zgodovinska vprašanja. Naj bi se naši bodoči spisovatelji slovenskih poetik, metrik in stilistik zavedali, da je treba obdelati ta področja z enotnega vidika, ako se naj doseže v prikazanih poedinih disciplinah notranja soglasnost.¹⁶

Kelemina se je očitno zavedal, da je s popisom predmeta svojega proučevanja oral ledino, vendar pa je poskušal napisati teoretično čim bolj nevtralen prikaz literarne vede. Bil je temeljito seznanjen s starimi in modernimi nazori o nalogah in ciljnih literarne vede in se trudil za kar se da objektivno posredovanje različnih nazorov in stališč, čeprav se mu to ni vedno in povsod tudi posrečilo. Velike probleme je imel z znanstvenim izrazoslovjem, ki ga je deloma moral ustvarjati sam. Pri tem ni imel vedno najbolj srečne roke.

V prvem poglavju, ki mu je dal naslov »Splošni pregled nalog literarne vede«, govori o tem, da si mora le-ta izoblikovati »sredstva in metode, da pesniško delo analizira in glede pomembnosti označi«. »Metoda, ki jo upotrebujemo pri obdelovanju teh vprašanj, more biti v današnjih dobah samo empirsko-induktivna. Potrebno je torej, da se zbero v dovoljnem številu primeri pesniškega udejstvovanja; ozirati se nam je pa tu v enaki meri na produktivno (podčrtal Kelemina) delo, ki ga vrši umetnik, kakor tudi na procese reproduktivnega dojemanja v občinstvu in končno na kakovosti umetnine same. Iz skupnih ali pa protivnih znakov naših primerov dobimo tipe in pravila našega umetnostnega področja. Psihologija pesniškega ustvarjanja skuša prodreti v zakonitosti produktivne fantazije – naloga, ki je od vseh najtežja; ona zbira tipe ustvarjajočih osebnosti ter prispeva tako gradivo za umevanja stilistične volje poedincev pa tudi celih skupin. A tudi sorazmerne dožitke sprejemajočega ali uživajočega občinstva nam je upoštevati.«¹⁷

V naslednjih poglavjih, skupaj jih ima knjiga štiri, govori o literarni vedi kot sistematiki in v okviru tega obravnava tudi literarno umetnino, pesniške snovi in pesniške vrste, v tretjem poglavju obravnava analizo pesniških umotvorov, v četrtem pa govori o literarni vedi kot zgodovinski znanstveni disciplini. Že iz tega prikaza je razvidno, da je Kelemina zares poskušal napisati kar se da veljaven in vsestransko

pesništvo, *LZ* 42 (1922), 129–134, 193–199; Pesnikova osebnost, *LZ* 43 (1923), 292–234, 593–599, 658–663; Umetniški princip poezije, *LZ* 44 (1924), 385–394, 513–519; Oblike pesniškega ustvarjanja, *LZ* (1925), 449–459, 577–583; Naloge in metode literarne zgodovine, *DiS* 38 (1925), 182–187, 216–220, 250–254 (idr.). Popolna bibliografija gl. Bezljaj.

¹⁵ Ljubljana: 1927, Nova založba.

¹⁶ Prav tam, 5.

¹⁷ Prav tam, 10–11.

korekten prikaz literarne vede. Kljub težnji za objektivnostjo pa je vendarle treba poudariti, da je bil zares dobro seznanjen z razvojem proučevanja tega vprašanja le in predvsem pri Nemcih. S posebno naklonjenostjo je gledal na Oskarja Walzla deli *Gehalt und Gestalt* (1923) in *Das Wortkunstwerk* (1926). Kelemina se je zavedal pomanjkljivosti svojega spisa, saj v uvodu pravi: »Študija, kakor je naša, bi morala normalno zrasti iz bogate domače literarno-zgodovinske prakse. Ker pa te ni in je ne more biti, sem navajal zglede iz drugih literatur. Škodovalo ne bo, ako dobi čitatelj tako stik z istosmernimi pojavi tujih literatur.«¹⁸ Literarna veda ni epohalno delo, a le predstavlja tehtno začetno delo v slovenščini na tem področju, saj je utrlo pot za kasnejše bolj originalno in sistematično razmišljanje o njem.

Prav čudno je, da je knjiga v javnosti naletela na skromen odziv. Morda je treba videti razlog v tem, da je bil Kelemina naklonjen misli o zavestni oz. nezavestni arhitektoniki pri graditvi umetniških del in se je s tem posredno zapletel v spor med Kidričem in Žigonom. Vanjo ga je vpletel pravzaprav Josip Puntar, ki je v svoji polemiki s Kidričem menil, »da si literarna zgodovinarja našega vseučilišča nasprotujeta v istem vprašanju, dotikajoč se značilne Prešernove arhitektonike.«¹⁹ Ljubljanski zvon je šele leta 1930 precej na kratko objavil poročilo Milene Mohoričeve.²⁰ Iz poročila veje apologetični ton, kar verjetno pomeni, da knjiga ni bila dobro sprejeta. Zdi se tudi, da je Mohoričeva svoje poročilo napisala potem, ko je prebrala kritiko, ki jo je napisal dr. J. Šilc v *Domu in svetu*. Ta je bil v svoji oceni prej odklonilen kot ne.²¹ Šilc opozarja na nekatere nedoslednosti v Keleminovih stališčih, omenja tudi njegove težave s terminologijo. O tem pravi:

Edini, na katerega bi se bil mogel nasloniti, je pri nas dr. Prijatelj, vendar ne opazimo v besedotvorju prav nič njegovega duha. Dr. Breznikov pravopis je samo za jezo, ker pri novih besedah vsakega na cedilu pusti, in se niti najmanj ne upa napraviti novo gaz. Tako je v knjigi polno germanizmov in bledih, mrtvih paberkov brez čuta za živi tok jezika: dožit, dožitek, nakana (namera), nagomiljen (nakopičen), izbija (izstopa), stavkovni (stavčni), nadovezovati, oborine (usedline), zadržaj ni hrv. sadržaj in se ne bo držal; to je le par primerov, kako je znanost začela mrcvariti slovenščino; dr. Kelemina ni osamljen.

Vendar na koncu ocenjevalec sam pravi: »Knjiga je dovolj bogata, da ne potrebuje milosti, tako bo z njo tudi oni zadovoljen, ki ji nasprotuje, ker ga solidno in iskreno seznanja z vsemi problemi literarne vede.«²² S teoretičnimi vprašanji literarne vede se Kelemina poslej ni več ukvarjal.

Tudi s svojo naslednjo knjigo *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*²³ ni imel pretirane sreče, čeprav so bile ocene doma dokaj ugodne. Delo je antologija slovenskih bajk in pripovedk in tudi neke vrste priročnik o slovenski mitologiji. V uvodu je Kelemina pojasnil metodo svojega dela in podal definicijo bajke oz. pripovedke. Bajke (ali, kakor pravi avtor, »mitosi«) v ožjem smislu po njegovem obsegajo svet višjih bitij samih, brez upoštevanja njihovega odnosa do človeka, iz česar se da sklepati, da

¹⁸ Prav tam, 6.

¹⁹ Dr. J. PUNTAR, Pripombe k naši literarni vedi, *DiS* XII (1928), 154–157, 154.

²⁰ M. MOHORIČEVA, Dr. Jakob Kelemina: Literarna veda. *LZL* (1930), 500–501.

²¹ Dr. J. ŠILC, Dr. Jakob Kelemina: Literarna veda, *DiS* XIII (1930), 45–47.

²² Prav tam, 47.

²³ *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (Družba sv. Mohorja, Celje: 1930).

so religioznega značaja. Vendar jih v čisti obliki med Slovenci, se pravi v slovenskem ljudskem pripovedništvu, skoraj ni najti. Od bajk se pripovedka razlikuje po tem, da v njih božanski in človeški svet prehajata drug v drugega, v pripovedkah pa Kelemina vidi ostanke razpadlih pripovednih pesmi, daljših ali krajših balad. Od tod nagnjenje, da je konec pripovedke pesimističen, če že ne tragičen.²⁴

Kelemina sam ni zapisoval in zbiral bajk oz. pripovedk, temveč je zbral in tematsko uredil gradivo, ki je bilo raztreseno po slovenskem časopisju in v nekaterih znanstvenih zbirkah. Čeprav njegova knjiga hoče biti znanstveno delo, je posamezne variante prikrojil oz. jih družil z namenom, da bi rekonstruiral prvotno pojavno obliko in gradivo je celo dopolnjeval s hrvaškim narodnim blagom. Že J. Šilc je v Domu in svetu ob svojem sicer naklonjenem poročilu menil, da Kelemini ne bi bilo treba popravljati tako dobrih stilistov, kakor je bil na primer Josip Jurčič.²⁵ Posebej ostro je Keleminovo zbirko napadel Jiri Polivka in jo, kakor pravi Bezljaj, »raztrgal«.²⁶ S tem je, po Bezljaju, Kelemina prišel na slab glas in se tudi s to problematiko poslej ni več hotel ukvarjati. Vendar je bil Polivka v svojih sodbi veliko preoster in še leta 1954 je Bezljaj ugotavljal: »Do danes je ni (t.j. Keleminove knjige) še nihče prekosil in njeni izsledki so se izkazali za pravilne ter so podlaga nadaljnim študijam.«²⁷

Od tega časa naprej se je Kelemina povsem posvetil jezikoslovju. Ta del njegovega dela je v tematiki manj osredinjen, vendar izredno bogat in poln novih odkritij ter pomembnih prispevkov k posameznim problemom slovenskega besedišča in etimologije. Še posebej je potrebno omeniti raziskovanje ostankov gotske poselitve v južnoslovanskem prostoru. Pri tem se ni omejil samo na jezikoslovne probleme. Zanimanje za Gote pri Kelemini sega daleč nazaj, saj je bil tudi eden njegovih rigorozov v Gradcu s področja »gotski jezik in staronemško slovstvo«.²⁸ Kelemino je pritegnil tudi motiv Lepe Vide v kočevski ljudski pesmi in v eni svojih razprav oporeka Grafenauerjevi in Maroltovi tezi, da je kočevska ljudska pesem Die Meererin v sorodstvu s slovensko, temveč njen izvor išče pri Hrvatih in Uskokih.²⁹ Pomemben je tudi Keleminov spis o slovensko-nemških kulturnih stikih v srednjem veku, ki je tudi prvi sistematični prikaz te problematike pri nas.³⁰ Objavil je še celo vrsto relevantnih razprav, ki pa jih tukaj ne moremo omenjati. (Gl. Bezljajevo bibliografijo.)

Zaključimo lahko z ugotovitvijo, da je bil Kelemina kot prvi slovenski univerzitetni učitelj, ki se je povsem posvetil germanistiki, v svojem delu uspešen, in uspešen tudi v prizadevanjih za razvoj te znanosti pri nas. Da v svojem delu vendarle ni dosegel toliko, kakor bi v boljših pogojih lahko, je deloma tudi krivda njegove

²⁴ Prim. P. PAJK, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, LZ 51 (1931), 631–634.

²⁵ J. KELEMINA: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, DiS XIII (1930), 329.

²⁶ BEZLAJ, 276

²⁷ Prav tam, 227

²⁸ Popa Dukljanina Libellus Gothorum I–VII, Etnograf XII (1937), 15–35. Goti na Balkanu, ČZN (1932), 15 in dalje. Podobno je bilo njegovo zanimanje za Langobarde: Langobardski spomini pri Slovencih, SR IV (1951), 177–196.

²⁹ Meererin, Südostforschungen V (1940), 823–831.

³⁰ Slovenačko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku, Strani pregled (Beograd) 1937. Posebni odtis, 30 str. (v cirilici).

narave (Stanonik meni, da je bil včasih v svojih reakcijah preobčutljiv), zavrli pa sta ga tudi dve svetovni vojni, ki sta mu v mnogočem onemogočali znanstveno delo. Tudi obsežno pedagoško delo mu je odtegnilo veliko moči.

ZUSAMMENFASSUNG

Jakob Kelemina (1882–1957) war der erste Dozent und später Ordinarius für germanische Philologie an der 1918 gegründeten Universität Ljubljana. Germanistik und klassische Philologie studierte er in Graz und Wien und promovierte mit der Doktorarbeit *Zur Quelle von Eilharts Tristan*. Dieses Werk, das als *Untersuchungen zur Tristansage* in der Sammlung Teutonia (Heft 16) 1910 in Leipzig erschien, erweiterte er später zu einem umfangreicheren Werk *Geschichte der Tristansage nach den Dichtungen des Mittelalters* (Wien, 1923), das Anerkennung, aber auch Widerspruch fand. Es ist bis heute ein wichtiger Bestandteil der Tristanforschung geblieben. Später befasste er sich mit literaturtheoretischen Fragen und als erster in slowenischer Sprache verfasste er die 1927 erschienene *Literarna veda* (Literaturwissenschaft). Neben einer Sammlung slowenischer Volkssagen (*Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*), 1930, die er wahrscheinlich unter dem Einfluss der Grimmschen Germanischen Mythologie verfasste, hat er noch zahlreiche Abhandlungen zur Lexik des Slowenischen mit besonderem Hinblick auf deutsch-slowenische Beeinflussungen sowie eine viel beachtete Abhandlung zu deutsch-slowenischen kulturellen Beziehungen im Mittelalter, geschrieben.

¹ Janko, Anton, *Anton Janko: 1882–1957* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977), 236.

² *Ibid.*, 236.

³ A. Ušeničnik, *Anton Janko: 17. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo, 1940*, 272.

⁴ F. Zupančič, *Zgodovina slovenskega jezika* (Ljubljana: Obzorja, 1920), 33.

UŠENIČNIKOVO RAZUMEVANJE UMETNOSTI – LITERATURE

Osnovni kriterij, ki ga uporablja A. Ušeničnik, ko presoja umetniška dela, je krščanska lestvica vrednot. Njegova literarna kritika je versko-moralna, prežeta je z apologijo krščanske vere v Boga razodetja in krščanske lestvice vrednot. Na umetnino torej ne smemo gledati samo s formalnega stališča. Umetnik »ni niti notranje niti vnanje absolutno svoboden«. Krščanski umetnik se mora ravnati po normah nrvnosti in dogme. Resnični krščanski umetnik je »dopolnjenje umetniškega lika«. – Ušeničnik je vsekakor preveč ozko ocenjeval literaturo kot krščanski filozof, apologet krščanstva v duhu katoliškega radikalizma ali intergrizma, čeprav so njegove misli dragocene za razjasnitev pojmov na področju literarne kritike.

The basic criterion that A. Ušeničnik uses for judging of artistic works is the Christian hierarchy of values. His literary criticism was of a religious and moral character and infused with Christian apologetics of faith in God of Revelation and the Christian hierarchy of values. Thus, one cannot regard art only from a formal viewpoint. The artist is "neither inwardly nor outwardly totally free." The Christian artist must behave according to the norms of morality and dogma. The true Christian artist is "the complement of the artistic subject." – Ušeničnik, of course, too narrowly evaluated literature as a Christian philosopher, a Christian apologist in the spirit of Catholic radicalism and integrism, although his ideas are valuable as an illumination of concepts in the field of literary criticism.

Ob stoletnici rojstva Aleša Ušeničnika je Janez Janžekovič zapisal o njem: »Aleš Ušeničnik (1868–1952) spada med naše največje može. Bolj ko se oddaljujemo od njega, večji postaja, bolj se dviga nad svoje sodobnike.«¹ Potem pa še okarakterizira njegovo delo takole: »Ušeničnik je bil kerub, ki je z ognjenim mečem ljubosumno stražil vrt krščanskih verskih in nrvnih resnic.«² Ta ocena velja še posebej zanj, kolikor je nastopal kot literarni kritik, čeprav je sam o sebi izjavil, da ni »umetniški kritik«: »Jaz nisem ne umetnik, ne umetniški kritik, temveč – 'nos turba sumus', jaz sem izmed tistih, ki ne cenijo umetnin bolj formalno, dasi je umetnik res umetnik predvsem kot oblikovalec, cenijo jih marveč po celotnem vtisu, ki ga nanje dela kaka umetnina. V umetnini je pa seveda tudi snov, zato dela tisti vtis oblikovana snov, tisti 'kaj', ki ga je in kakor ga je umetniško oblikoval umetnik. To torej tudi ni zgolj 'snovno' presojanje, ampak vprav presojanje celotne umetnine.«³ F. Zadravec pravi o Ušeničnikovi kritiki: »K Mahničevi tezi, da krščanska umetnost človeka umirja, je dodal novo. Človeška narava je disharmonična in če umetnik izhaja iz nje, nastane besedilo, ki pelje v stran od 'presrečne harmonije' k čutnosti. Umetnina zato ni prava in popolna, če ni krščanska, če ne ustvarja harmonije.«⁴ Takšno je pač bilo Ušeničnikovo radikalno katoliško, integristično katoliško stališče, čeprav je svoja stališča, ki jih je nekoč zagovarjal, v poznejših letih v marsičem ublažil in priznal, da je bil včasih

¹ J. JANŽEKOVIČ, *Izbrani spisi, III* (Celje: Mohorjeva družba, 1977), 236.

² Prav tam.

³ A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi, VI* (Ljubljana: Jugoslovanska založba, 1940), 252.

⁴ F. ZADRAVEC, *Zgodovina slovenskega slovstva 5* (Maribor: Obzorja, 1970), 33.

»pretrd« v izrazih.⁵

Nedvomno lahko rečemo, da je bil Ušeničnik tudi kot kritik izredno močan duh, saj ga kljub nasprotnim pogledom ponovno omenjajo slovstvene zgodovine. Tine Debeljak npr. pravi o Ušeničniku: »Dejstva so šla preko njega in on jih je z molkom priznal.«⁶ Svojo razpravo o njem pa sklene: »Aleš Ušeničnik je najmočnejši slovenski kritik.«⁷

Zanimivo je, da so po osvoboditvi, v času socrealizma pri nas nekateri literarni kritiki zagovarjali presojanje umetnin s stališča svetovnega nazora kot edino pravilno in so se tako približali Ušeničnikovemu stališču, čeprav seveda niso priznavali nobenega drugega nazora kakor le marksizem. Integrizmi se pač nekje stikajo, čeprav so na videz še tako oddaljeni drug od drugega.

Po teh uvodnih mislih se lahko nekoliko ustavimo ob nekaterih značilnostih Ušeničnikovih pogledov na umetnost že zaradi velikega vpliva, ki ga je imel ta mislec v svojem času na kulturno življenje v Sloveniji nasploh. Prav tako pa je res, da je nekaterim njegovim spoznanjem težko nasprotovati in da jih je mogoče tudi danes sprejeti, čeprav seveda ne v tisti radikalni obliki, kakor jih je večkrat zagovarjal, posebej še kot »ideolog Katoliške akcije«.

Načela Ušeničnikove literarne kritike

Osnovni kriterij, ki ga Ušeničnik uporablja, ko presoja umetniška dela, je krščanska lestvica vrednot. V Bogu utemeljena etika je zato odločilnega pomena za spoznanje in priznanje vrednosti vsake umetnine. Njegova literarna kritika je versko-moralna, prežeta z apologijo krščanske vere v Boga razodetja in krščanskih vrednot, ki se morajo uveljavljati v človekovem zasebnem in javnem življenju. Nehote je tako večkrat še radikalnejši kakor Mahnič, čeprav se z njim nikakor ni popolnoma ujemal, kar zadeva upoštevanje umetniške oblike pri presojanju umetnine, ki jo je Mahnič zanemarjal, in pretiravanje v presojanju svetovnonazorskih pogledov umetnikov, ki jih je s svojo logiko razbral iz njihovih umetnin. Vsekakor pravi Ušeničnik o Mahničevem delu, da je tudi »kakor vihra, ki izčisti ozračje in oplodi polja, a marsikaj tudi v tla potepta, kar bi moglo kliti in živeti.«⁸

Ušeničnik zavrača predvsem »estetični formalizem kot zmoto«: »Umetnine moramo torej res gledati predvsem s formalnega stališča, a ne samo s tega stališča.«⁹ Po njegovem je treba umetnine presojati tudi z »občečloveškega stališča«. »Z občečloveškega stališča pa tvorijo vrednote neko hierarhijo in nobenega dvoma ne more biti, da so najvišje teh vrednot religiozne, za njimi etične in da se šele potem vrste vse druge, med njimi estetične in za vsemi hedonične ... Naj si bo torej umetnina, ki predstavlja nenravne vrednote v lepi obliki, prava umetnina ali ne, tista umetnina vsekako ni, ki bi se ji človek smel s svojo dušo popolnoma predati.«¹⁰ Iz

⁵ Prim. A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi, I* (Ljubljana: Jugoslovanska založba, 1939), 6.

⁶ Nav. J. JANŽEKOVIČ, n. d., 239.

⁷ Prav tam.

⁸ Prim. A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi, III* (Ljubljana: Jugoslovanska založba, 1940), 134.

⁹ A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi, II* (Ljubljana, 1940), 279.

¹⁰ Prav tam.

tega izvaja potem sklep, da »nenravno samo po sebi ne more biti predmet umetnosti«. Še posebej pa pove glede religiozne vrednote v umetnosti, da »ni resnično, da bi nas morala vsaka umetnina neposredno spominjati na Boga«. ¹¹

O umetniškem užitku pravi Ušeničnik: »Umetniški užitek mora biti čist in veder, zato mora umetnik vse izločiti, kar bi kalilo to vedrost in čistost. Lepota je v harmoniji ideje s čutno obliko. Zato se mora varovati umetnik vsega, kar moti to harmonijo.« ¹² »Nenravne in protiverske elemente« more zato umetnost uporabljati predvsem kot »sence, kot kontraste, kot motive konfliktov«. ¹³ Sicer pa je treba priznati, da vsekakor lahko umetnik tudi s takimi elementi pokaže svojo umetniško ustvarjalnost in lahko tudi pri takih delih govorimo o formalni lepoti, čeprav ne more iti za »popolne umotvore«. ¹⁴

O kritiki zato velja: »Kritika, ki presoja tudi nraavnost in resničnost umetniških idej, je lahko še vedno umetniška, a kritika, ki presoja na umotvorih le formalno lepoto, je enostranska.« ¹⁵

Takšna so načela, ki so Ušeničnika vodila pri njegovem ocenjevanju umetnin. Bil je prepričan, da je sodba, ki jo z njihovo pomočjo izreka o umetninah, estetska, kakor pravi. A kljub temu je nazadnje le nekoliko spremenil svoje mišljenje in izjavil: »Umetnine estetsko najbolj presojamo po obliki, po formi, po tem, kako, ne po tem, kaj predstavljajo. Naloga umetnika kot umetnika je torej res najprej in najbolj formalna: umetniško oblikovati.« ¹⁶ Na predmet mora umetnik paziti le kot človek, ne kot umetnik. Takšno je tudi prepričanje Tomaža Akvinskega, ki pozna razliko med grehom proti zakonom umetnosti in grehom proti zakonom nraavnosti. ¹⁷ Treba je vsekakor razlikovati med transcendentalno dobrim in etično dobrim, če govorimo o lepem, ne pa zamenjavati teh kategorij, kakor je storil Mahnič, pravi Ušeničnik. In v tem upravičeno zavrača Mahniča in njegove na videz povsem trdne sodbe.

Ušeničnik tedaj le ni bil »inkvizitor«, kakor sam pravi. Najbrž ga je v tem pogledu še posebej varovala njegova pesniška obdarjenost, saj je kot osmošolec odločno branil Gregorčiča pred Mahničevimi napadi in primerjal Mahniča – filozofa kragulju, ki se spusti na golobico – Gregorčiča. ¹⁸ Njegova kritika je hotela biti vedno dobro premišljena, pravična in do človeka obzirna. Res pa je, da je hotel predvsem jasno in odločno braniti resničnost in lepoto svojega krščanskega nazora, pri tem pa je morda le večkrat krenil na pot, po kateri je hodil Mahnič, ali je tega celo zaradi dognanosti, kar zadeva filozofsko mišljenje, vsaj na videz po ostrini prekosal. Vendar gre v tem pogledu bolj za vtis kakor za resničnost.

Oglejmo si še nekoliko v nraavnostih Ušeničnikove poglede.

¹¹ Prav tam, 284.

¹² Prav tam, 291.

¹³ Prav tam, 293.

¹⁴ Prav tam, 295.

¹⁵ Prav tam, 296.

¹⁶ Prav tam, 297.

¹⁷ Prim. *Summa theol.* I II, 21, 2, 2.

¹⁸ Nav. J. JANŽEKOVIČ, n. d., 236.

Umetnost in svoboda

O svobodi v umetnosti je Ušeničnik razpravljal predvsem v odgovorih Josipu Vidmarju, ki je zagovarjal trditev, da »moralna okupiranost in nesvobodnost« postavljata meje in zato ne dopuščata elementarnega ustvarjanja. Šlo je tedaj za vprašanje, ali je resnično tvorna in plodna samo brezpogojna in absolutna svoboda in ali je potem kristjan ali katoličan sploh lahko pravi umetnik.

Ušeničnik ugotavlja, da umetnik »ni niti notranje niti vnanje absolutno svoboden«. Seveda pri tem obširno razpravlja tudi o stvareh, ki so za vsakega kritika same po sebi umevne in jih zato tudi zagovorniki tako imenovane »brezpogojne in absolutne svobode« niso nikdar zanikali. Govori namreč o umetniški inspiraciji, o značaju in sploh naravi umetnika itd. ter tako dokazuje, kako je umetnik od marsičesa notranje odvisen, nesvoboden.¹⁹ Nato pa še govori o njegovi zunanji odvisnosti, nesvobodi. Sklene pa z mislijo: »(Umetniška svoboda je) vprav v tem, da se umetnik kot umetnik pokorava zakonom. Vse, kar bi ga sililo, da bi delal proti zakonom lepote, bi bilo proti umetniški svobodi.«²⁰

Kar zadeva krščanskega umetnika, pravi Ušeničnik: »Da se krščanski umetnik po normah nraavnosti in dogme mora ravnati, to takoj odkrito priznamo, da ne bo nobenega dvoumja.«²¹ Vendar je potem le težava, kako naj bo umetnik svoboden v svojem umetniškem ustvarjanju. Podoba je, da je Ušeničniku blizu Tomaževo mnenje, češ da je estetsko ugodje ob lepoti iz sorodnosti konstitutivnih elementov lepote s svojstvenostjo naše duševnosti, ki je harmonija. Vse, kar je nemoralno pa povzroča v duši disharmonijo in je tudi samo disharmonično, se pravi, da ne more biti popolnoma lepo. Vendar se bolj oklene še drugačne misli, ki je prepričljiva, čeprav najbrž ne moremo vedno tako gledati na krščanskega ali celo katoliškega umetnika. Takole pravi Ušeničnik: »Umetniku, ki je zares krščanski, resnica in dobrota nista nekaj vnanjega, nekaj od zunaj vsiljenega, ampak nekaj notranjega, neki 'etos' njegovega duševnega življenja ... Krščanski umetnik je zvest svoji naravi, če se ravna po zakonih resnice in nraavnosti.«²² Tako seveda lahko govorimo le, če se krščanski umetnik tako rekoč identificira s krščanskimi pogledi na svet in življenje, če jih ne doživlja kot nekaj, kar ga v pravem pomenu presega, kar mu je na neki način le od zunaj dano, saj gre za razodetje in za nedoumljive skrivnosti. Sicer pa bi morali priznati, da dogme, če jih nekdo jemlje formalistično, po črki, postavljajo meje, da ne more do elementarnega ustvarjanja. Seveda je vprašanje, koliko je takšno sprejemanje dogem pristno krščansko, evangeljsko.

Omeniti je naposled še treba pedagoške norme, ki jih Ušeničnik večkrat omenja, ki pa tudi omejujejo umetnikovo svobodo. Ušeničnik namreč pravi: »Umetnina je lahko velika umetnina, a ni za vse, npr. za mladino ... Pedagog pazi, kaj ni za mladino, in ima za to ne le pravico, ampak dolžnost.«²³ Kolikor tedaj umetnik ustvarja za določeno vrsto ljudi ali npr. za cerkev, mora vsekakor upoštevati tudi pedagoške

¹⁹ Prim. A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi*, VI, 136 sl.

²⁰ Prav tam, 142.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam, 147-148.

²³ Prav tam, 149.

norme. To pa seveda ne pomeni, da bi umetnine, ki bi ne bile usklajene s pedagoškimi normami, ne bile umetnine, pedagoška ocena ni umetniška ocena, pravi Ušeničnik.

Po vsem tem bi smeli reči, da je svoboda, kakršno zagovarja Ušeničnik v umetniškem ustvarjanju, le relativna, kar je seveda popolnoma razumljivo glede na njegova načela pri presojanju umetniških del, kakor smo jih že omenili. Sicer pa bo to še jasneje mogoče spoznati iz njegovih nazorov o umetnosti in morali in umetnosti in krščanstvu, ko si bomo tudi ta vidika njegovega razumevanja natančneje ogledali.

Umetnost in morala

Marsikaj je bilo že povedano o Ušeničnikovih pogledih na umetnost z moralnega stališča. Ušeničnik je temu vprašanju posvečal posebno pozornost, zato je treba o njem tudi v prikazu njegovih pogledov na umetnost posebej spregovoriti.

Ušeničnik ugotavlja načelno:

Avtonomnost umetnosti je le relativna. To se pravi: Kakor vse druge panoge človeške dejavnosti, tako ima tudi umetnost svoje zakone, ki naj se po njih ravna. Toda ta avtonomnost ni absolutna. Nas vso človeško dejavnostjo vladajo npravni zakoni in nič ni dopustno, kar je proti tem zakonom ... Tako umetnik, ki greši z umetnino proti npravnim zakonom, greši obenem tudi proti zakonom umetnosti, greši torej kot človek, a tudi kot umetnik.²⁴

To sodbo je sicer pozneje omilil, kakor smo že rekli, a kljub temu je podoba, da je nikdar ni popolnoma opustil.

Za Ušeničnika je vsekakor ostalo v veljavi, da »predmet resnične umetnosti, kar je nenravno, samo po sebi ne more biti«. Nenravno je lahko predmet umetnosti le, če je »v službi resnice in lepote«. »Samo po sebi to, kar je fizično ali npravno grdo, ne more biti predmet prave umetnosti.«²⁵ Čeprav razlikuje med umetnostjo in pravo umetnostjo, je takšna sodba vsekakor pretirana, pretirana tudi glede na druge njegove trditve, v katerih vendar priznava, da je lahko resnična umetnina tudi nekaj, kar ima za predmet nenravno, če je le estetsko oblikovano. Umetnostna kritika mora upoštevati pač le estetska merila, tako pravi zopet Ušeničnik tudi sam.²⁶ Da, še več prizna na drugem mestu: »Drugo vprašanje pa je, ali je takšna 'nenravna' umetnina sploh še umetnina? Mislim, da upravičeno odgovorimo: Umetnina, kakršna bi morala biti, ni; čista, popolna umetnina ni ...«²⁷

Izidor Cankar je o Ušeničnikovem presojanju umetnosti med drugim zapisal: »Trideset let se oznanja na Slovenskem idealistična estetika, se goji idealistična kritika. In kakšna je naša umetnostna kultura danes? (...) Zato nečemo več umetnostne negacije, ki se vsaj praktično vedno nanovo oglašča – tudi v dr. Ušeničnikovi normi.«²⁸ Šlo je pač za Ušeničnikovo versko-moralno in pedagoško kritiko umetnin, ki je po Cankarjevem prepričanju zavirala umetniško ustvarjalnost.

Ušeničnik odgovarja na te Cankarjeve misli tako, da jasno pove, za kaj mu gre v razpravah o umetnosti, kolikor jo ocenjuje z moralnega vidika. Takole pravi:

²⁴ A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi*, II, 282.

²⁵ Prav tam, 282–283.

²⁶ Prav tam, 288.

²⁷ Prav tam, 296.

²⁸ IZ. CANKAR, Trideset let, *Dom in svet* XXIX (1916), 330.

Nas prav za prav nič ne briga, kakšno umetniško naziranje ima umetnik. O tem se z njim pravdajmo kot estetje; kot moralni cenzorji ga pustimo, da – v mejah religioznosti in nravnosti – svobodno misli, kar misli. Ali mu je namen umetnosti, da nas blaži, ali da nas samo vedri; ali da nam rešuje psihološke probleme, ali da nam riše kulturne slike; ali zaradi nraвне izpopolnitve, ali umetnost zaradi umetnosti – l'art pour l'art – vse to mu svobodno pustimo, če le umotvor ni v nasprotju s tem, kar je edino zares potrebno, z našo nravnostjo in religioznostjo ... Zakaj bi od vsakega vse zahtevali? Bolje ljubka idila s preprosto miselco kot pa n. pr. dolg, a slab in pust roman o lepoti krščanske kreposti.²⁹

V zvezi s tem pojasnilom bi najbrž smeli reči, da Ušeničnik le ni bil vedno tako širokosrčen do umetnikov in da je od njih zahteval tudi tisto, o čemer pravi sedaj, da jim je dano na svobodo. Sicer pa zopet jasno pove, da umetnina ne sme biti v nasprotju z našo nravnostjo in religioznostjo. In to je bilo tisto, kar je vedno dosledno zagovarjal in kar je večkrat postavljaj popolnoma v ospredje.

Umetnost in krščanstvo

Svoje misli o umetnosti in krščanstvu je Ušeničnik razvil v odgovoru Josipu Vidmarju, ki pravi, da gre »umetniško stremljenje za tem, izpovedati se, dati izraza lastnemu življenju, izraziti lastno naravo, živo in živečo, lastno dejansko apriorno osebnost v vsej njeni edinstveni resničnosti.«³⁰ Zato je to v nasprotju s krščanskim svetovnim nazorom in z miselnostjo, ki iz njega izhaja.

Ušeničnik najprej zavrača Vidmarjeve nazore o umetnosti in umetniškem ustvarjanju, predvsem njegovo razlago nekaterih načelnih trditev, ki jih postavlja. Nato pa dokazuje, da si krščanstvo in umetnost nikakor ne nasprotujeta. Takole pravi:

Če je res naloga umetnosti izpovedovati apriorno človekovo podobo, krščanstvo tega nikomur ne brani, tudi kristjanu – umetniku ne. Le naj izpove, kaj je v njem in kaj mu je dano, samo tega naj ne govori, da mu je vse 'od Boga' dano, da je vse 'sveto', da je sveto tudi vse življenje, – če je le v soglasju s tistim, kar mu je dano, pa naj bo to življenje svetniško ali zločinsko življenje ... Seveda če bo umetnik segel še globlje, bo prišel tudi do prvobitnosti, ki je res od Boga, do tiste apriorne podobe, ki mu jo je res zarisal Bog, in njegova umetnost bo kazala globoko in tragično disharmonijo med življenjem in idealom ... Da pa takšna apriorna podoba kot ideal ne more biti v nasprotju s krščanstvom, je vsakomu, kdor ve, kaj je krščanstvo, čisto jasno in nedvomno ... Krščanstvo je povzelo v svoje območje vse, kar je naravno resničnega, dobrega in lepega, zato tudi naravno 'religioznost' in nravní 'etos', ki ju Vidmar veže z apriorno sodbo.³¹

Ta odgovor, ki izhaja iz trditve, da je »anima humana naturaliter christiana« in kaže tudi na postavko, da kristjan tako sprejema krščansko vero, da se tako rekoč poisti s krščanskimi nauki, je nedvomno samo s tem pogojem prepričljiv. Samo tako namreč velja, kar pove Ušeničnik:

Kot princip življenja pa tvori krščanstvo s svojimi dogmami tudi značilne osnove krščanske osebnosti ... Te dogme dajejo torej osebnosti kristjana in krščanskega umetnika neki čisto svojski 'način doživljanja', neki čisto svojski 'način dejstvanja', potemtaka glede na dejansko, konkretno življenje in dejstvanje neko čisto svojsko 'apriorno podobo'.³²

Res pa je, da ti Ušeničnikovi nazori marsikomu ne morejo biti tako jasni kakor

²⁹ A. UŠENIČNIK, *Izbrani spisi*, VI, 177.

³⁰ Nav. A. UŠENIČNIK, prav tam, 156.

³¹ Prav tam, 162.

³² Prav tam, 164.

njemu. Ušeničnik mora zaradi tega zavračati celo Mauriaca, ki je trdil, da je nevarno za katoličana, če je romanopisec.³³ Krščanstvo nikakor ni isto kakor naravna religija in naravni etos.

Ušeničnik naravnost pove v skladu s svojimi pogledi:

Da, le on (krščanski umetnik) more ločiti resnično apriorno podobo, ki je božja, od nebožjih primesi in potvar. Z vsemi umetniki vesoljnega človeštva ga pa družijo vprav ta apriornost s svojo občečloveško religioznostjo in občečloveškim etosom. Zato je krščanski umetnik, če je zares umetnik in zares krščanski umetnik, dopolnjenje umetniškega lika!³⁴

Vsekakor pa velja, da mora biti umetnik predvsem poslušen sebi, poslušen navdihu, »trenutku čudnega razvnetja«, o čemer govori O. Župančič v pogovoru z J. Vidmarjem: »Navdih je trenutek 'čudnega razvnetja', ko umetnikova notranja moč podre 'oguljeni svet', kakršnega gledamo iz dneva v dan z otopelimi očmi, in mu v tistem hipu osvetli svet z novo lučjo, z novim razporedom stvari v njem v prvobitni svežnosti in z novim koordinatnim sistemom.«³⁵ V tem je posebna religioznost umetnika, najbolj njegova religioznost, ki se seveda lahko izraža v umetnini še v povezavi s kakšno bolj izrecno obliko religioznosti, a nedvomno manj pomembno za umetniško vrednost umetnine v ožjem pomenu. Umetnik in kritik sta vedno na dokaj različnih bregovih, kajti v umetnika se je težko vživeti.

Sklepna beseda

Ob sklepu te razprave o Ušeničnikovih pogledih na umetnost, predvsem na literaturo, moramo reči, da Ušeničnika ni mogoče kratko malo enačiti z Mahničem ali celo zavzeti do njegovih pogledov na literarno umetnost povsem odklonilno stališče. V resnici drži, kar ugotavlja tudi J. Pirc: »Od Mahničevega apriornega anatema nad katerimkoli umetniškimi delom, ki ne izraža resnice in dobrote po njegovem 'objektivnem' merilu, do Ušeničnikovega razlikovanja formalne in 'splošnokulturne' vrednosti umetniških del je precejšen korak in razvoj.«³⁶ Ušeničnik je znova in znova poudarjal, da je za vrednost umetniškega dela odločilna predvsem forma, da mora umetniška kritika upoštevati v prvi vrsti estetska merila.

Res pa je, da je Ušeničnik večkrat premalo upošteval razliko med vsebino in obliko pri ocenjevanju umetniških del, da je zato tudi njihovo umetniško vrednost ocenjeval predvsem z versko-moralnega vidika. Tako je bila njegova kritika pogostokrat enostranska, da, pristranska in je delovala tudi zaviralno na ustvarjalnost umetnikov, posebno tistih, ki niso hoteli veljati za nekrščanske ali nekatoliške, kakor je posebej ugotavljal Iz. Cankar. Da, pretiraval je tudi glede pomena tako imenovanih pedagoških vidikov pri ocenjevanju literarnih del.

Smeli bi reči, da je Ušeničnik le preveč ozko ocenjeval literaturo kot krščanski filozof, apologet krščanstva v duhu katoliškega radikalizma ali integrizma in se zato sploh ni mogel prav vživeti v dušo umetnika in njegovo snovanje, čeprav zopet nikakor ni želel biti »pretrd«, preozek v svojih sodbah, najmanj pa nastopati kot »inkvi-

³³ Prim. prav tam, 165.

³⁴ Prav tam, 165.

³⁵ Nav. J. VIDMAR, *Obrazi* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985), 142–143.

³⁶ J. PIRC, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov* (Ljubljana: Družina, 1986), 186.

zitor«, kakor sam pravi.

Ušeničnikove misli o umetniškem ustvarjanju in kritičnem presojanju umetnin pa so kljub vsemu dragocene in so prispevale zajeten delež k razjasnitvi pojmov na tem področju.

ZUSAMMENFASSUNG

A. Ušeničnik bewertete Kunstwerke, besonders literarische, nach der christlichen Werteskala. Infolgedessen ist seine Literaturkritik religiös-ethisch, d.h. es leiteten ihn dabei apologetische Kriterien und Werte gegenüber dem christlichen Glauben. Er lehnte die Beurteilung der Kunstwerke vom lediglich formalen Aspekt ab: »Die Kritik, die auch die Sittlichkeit und Wahrhaftigkeit künstlerischer Ideen beurteilt, kann noch immer künstlerisch sein, jedoch eine Kritik, die an Geistesschöpfungen lediglich die formale Schönheit bewertet, ist einseitig.« Der Künstler ist keinesfalls absolut, sondern lediglich relativ frei.

Trotzdem gesteht er ein, daß »die Aufgabe des Künstlers als Künstler zuallererst und vorwiegend formal ist: künstlerisch zu gestalten« Jedoch für ein Kunstwerk, das »unsittlich« ist, sagt er deutlich, es sei nicht »ein reines, vollkommenes Kunstwerk«.

Der christliche Künstler müsse sich Ušeničniks Auffassung gemäß nach den Normen der Sittlichkeit und des Dogmas richten, jedoch bedeutet ihm beides etwas Natürliches, soweit sein Aufnehmen christlicher Normen und Dogmen echt christlich sei, so daß er sich sozusagen damit identifiziere. Ein christlicher Künstler, sofern er tatsächlich ein Künstler und christlich sei, sei eine »Ergänzung der künstlerischen Figur«.

Ušeničnik berücksichtigte den Unterschied zwischen Form und Inhalt bei der Einschätzung von Kunstwerken zweifellos zu wenig und bewertete deswegen deren künstlerischen Wert auch nach gänzlich religiös-moralischen Wertmaßstäben. Seine Kritik war mehrmals einseitig oder parteilich. Infolgedessen wirkte sie sich auch hemmend auf die Kreativität der Künstler aus, besonders jener, die nicht als nicht christliche oder nicht katholische gelten wollten. In zu hohem Maße beurteilte er die Literatur und überhaupt die Kunst als lediglich christlicher Philosoph, als Apologete des christlichen Radikalismus oder Integritismus. Trotzdem sind seine Überlegungen wertvoll und trugen zweifelsohne viel zur Gedankenklärung auf dem Gebiet der Literaturkritik bei.

POJMOVANJE KATARZE PRI SLOVENSКИH EKSPRESIONISTIХ

(Ob Miranu Jarcu in Srečku Kosovelu)

Avtorica se ukvarja s pomenom pojma katharsis v literarnem delu slovenskih ekspresionistov. Pojem je razumljen kot *conditio sine qua non* umetniške kreacije, kar je blizu filozofskemu konceptu F. Nietzscheja.

In this paper the author deals with comprehension of the notion catharsis in the literary work of the Slovene expressionist writers. It is understood as a *conditio sine qua non* of the artistic creation, which is close to the philosophical definition of F. Nietzsche.

Kljub temu, da je ekspresionizem veljal za pomembno literarno gibanje, so ga slovenska medvojna kritika, literarna zgodovina in tudi kulturna javnost (v času od leta 1917. do leta 1928.) pojmovala bolj kot marginalen, literarno ne preveč izviren pojav, nastal po zgledu nemškega ekspresionizma. Razen Ivana Dornika, Izidorja Cankarja, Franceta Vodnika, Mirka Pretnarja in deloma Josipa Vidmarja so kritiki kot tudi nekateri pisatelji (Ivan Pregelj, Fran Albrecht, Juš Kozak)¹ videli v tem gibanju predvsem zaničevanje tradicionalne umetnosti in književnosti, destrukcijo literarnih zvrsti, brezsmiselno anarhijo v jeziku in tudi napad na vitalne institucije meščanske družbe in ideologije.

Bolj pronicljivi, kot so bili Anton Ocvirk (1938), France Vodnik (1938) in France Koblar (1939), so ugotovili, da je ekspresionizem imel revolucionarno vlogo v oblikovanju nove literarne poetike. Posebej so poudarjali prispevek ekspresionistov k formalnemu in tudi jezikovnemu osvobajanju od »župančičevske neoromantike« (Ocvirk), in pa uresničitev avtentičnega pesniškega izraza, kakšen je recimo Kosovelov ali Podbevškov poetični eksperiment.

Kadar je šlo za vprašanje vrednotenja ekspresionističnih del, so kritiki imeli različna, ambivalentna in tudi včasih popolnoma zadržana mnenja. Eden osnovnih razlogov za takšno razlikovanje v vrednotenju pa je bilo vsekakor njihovo nerazumevanje ali samo delno razumevanje ekspresionistične estetike oziroma poetike v celoti. Opredelili smo se za drugačno pot v osvetljevanju problematike, ki je označena v naslovu pričujočega prispevka, torej ne s stališča kritikov ali literarnih zgodovinarjev, temveč z vidika samih ekspresionističnih pisateljev.

Ustvarjalci modernizma v zahodnoevropskih literaturah, zlasti pa ekspresionisti, so razlagali svoje teoretične in poetološke ugotovitve v znanih manifestih in programih ali esejih, in tudi včasih v svojih literarnih delih. Čeprav nikjer niso sistematično pojasnili in bolj natančno eksplicirali osrednje kategorije svoje poetike, se zdi, da so se popolnoma zavedali pomembnosti določenih pojmov, podedovanih iz tradicionalne estetike, ki so jih tolmačili skladno z novo, spremenjeno držo pisatelja. Nekateri temeljni pojmi ekspresionistične poetike, kot so resnica, totaliteta, di-

¹O recepciji ekspresionizma pri slovenskih kritikih obširno piše L. KRALJ v študiji *Ekspresionizem* (Ljubljana: DZS, 1986), 126–143.

namika, integralnost, intenziteta, aktivizem, pa tudi duh, bistvo, oblika,² funkcionirajo v njihovih besedilih bolj v metaforičnem in simbolističnem kot v dobesednem pomenu.

Razpad metafizičnega načina mišljenja, izguba zavesti o tataliteti »objektivne realitete« kot tudi povezave med subjektom in njemu nadrejeno entiteto so povzročili t. i. disociacijo subjekta³ na kulturni, filozofski, religiozni in tudi literarni ravni. Vendar je to pomenilo tudi željo po novi, drugačni integraciji subjekta do izgubljene celote sveta. Težnja po samospoznanju je imela pri ekspresionističnih ustvarjalcih poleg nedvomne etične naravnosti tudi bolj univerzalno, eksistencialno dimenzijo. Šlo je za nekakšno obliko hrepenenja po ponovnem rojstvu, razodetju, iskanju »nove harmonije« in povezovanju osebnega prostora s kozmičnimi sferami. Ravno tako naletimo na uporabo osrednjega estetičnega pojma katarze (katharxis).

V zgodovini estetike srečujemo številne interpretacije tega zapletenega pojma, zlasti pri Corneillu, Lessingu, Nietzscheju, R. Ingardenu, E. Ionescu in drugih. Njihove definicije zadevajo različna pojmovanja katarze: psihološko, psihoanalitično pa tudi utilitarno ali fenomenološko. Ustavimo se ob primeru ekspresionista Mirana Jarca (1900–1942), ki je katarzo navezoval na ponovno rojstvo in očiščenje človeka/pisatelja kot tudi na izpopolnjevanje njegovega etosa. Zanimivo je, da se v okvirih takšne modernistične poetike, kot je bila Jarčeva, pojavlja prav ta estetični pojem iz klasičnega filozofskega izročila.

V esejih *O človek* (1922) in *Umetnost in življenje* (1924) Jarc ugotavlja, da je »šele po vsakokratni katarzi, ki je vir umetnine, pesnik postal videc«.⁴ V tem kontekstu Jarc omenja, da je »umetnikovo prizadevanje po skrajnih višinah spoznanja trajna, podzavestna težnja, ki jo imenujem favstovstvo«.⁵ V luči nekaterih drugih poetičnih stališč Mirana Jarca, ki jih na tem mestu ne bomo širše obravnavali, se osredotočimo na tiste momente, ki nam lahko pomagajo pri tolmačenju njegovega pojma katarze.

Če sprejmemo razlago, da je katarza »prečiščevanje občutkov usmiljenja in strahu«, in sicer glede na njihovo plemenitenje, ki učinkuje na plemenitenje osebnosti posameznika,⁶ pričujoči pojem lahko pojasnimo vsaj na dva načina.

Prvi izhaja iz ugotovitve, da je ponikanje v lastno notranjost nujen pogoj, da ekspresionistični umetnik, ki je razklan med nasprotja, kot so po eni strani strah, samota ali smrt, po drugi pa življenje, ljubezen in večnost spozna samega sebe. To spoznanje pa je hkrati pogoj, da lahko preseže te ambivalentne kategorije ali pa da sprejme njihovo skupno obstajanje. Katarza ima torej pri Jarcu spoznavno, gnoseološko funkcijo in napeljuje na psihoanalitično pojmovanje nove integracije subjekta. Kadar gre za njeno drugačno, estetično funkcijo (in ta je pri ekspresionistih precej nejasno formulirana, kajti oni nimajo enakega razmerja do kategorije lepote), pa je blizu Nietzsche-

²G. P. KNAPP, *Die Literatur des deutschen Expressionismus* (München, 1979); S. VIETTA / G. KEMPER, *Expressionismus* (München; UTB, 1983), 14–40.

³S. VIETTA / G. KEMPER, *Expressionismus*, 21–30.

⁴V knjigi: B. STOJANOVIĆ, *Poetika Mirana Jarca* (Novo mesto: Dolenjski muzej, 1987), 131.

⁵Prav tam.

⁶D. GRLIĆ, *Estetika* (povijest filozofskih problema) (Zagreb, 1983), 66–85.

jevem razumevanju katarze. Nietzsche pravi, da je katarza »tista radost, ki vsebuje tudi radost propadanja«,⁷ in ki je zaradi tega nad kakršnim koli optimizmom ali pesimizmom.

Razen eksplicitnega pisanja o katarzi Jarc tudi v svojih dramah in prozi tematizira njen problem. To se še posebej kaže v njegovih enodejankah *Ognjeni zmaj* (1922) in *Klic iz grobnice* (1924), kot tudi v njegovi najbolj pomembni drami *Vergerij* (1927, 1929, 1932). Tudi večino svojih proznih junakov, predvsem v novelah *Doživetje gospoda Kastelica*, *Razodetje v slepi sobi* in *Belijal*, gradi po načelu katarzičnega očiščenja,⁸ to se pravi duhovnega ali duševnega dozorevanja, ki jima daje vlogo preroštva in vizionarstva ali pa premišljuje tesnobo, dvom, nemoč in strah.

Čeprav katarze ne omenja neposredno kot Jarc, lahko programski naslov Srečka Kosovela (*Kriza, O umetnosti, Umetnost in proletarec*) zaslutimo, da bi bil njegov ekspresionistični »novi človek« predvsem etično prerrojeno bitje, ki bo le takšno stopilo »ne mimo te realnosti, ne nad realnostjo, ampak skozi to realnost proti tej realnosti. Edino skupno geslo moderne umetnosti je: človečanstvo.«⁹ Na drugem mestu, v svoji recenziji Igo Gruden,¹⁰ Kosovel prav tako poudarja, da naj bi bilo za ekspresionističnega umetnika pomembno spoznanje realitete, kot tudi njene etične kakovosti sredi pogostoma paradoksalne pojavnosti. V Ekstazi smrti pa se vizija kolektivne katarze navezuje na motive katastrofizma in apokalipse v eni najbolj znanih pesmi Srečka Kosovela. Tu se pojem katarze tako radikalizira, da preraste v simbol resnične smrti, ki pomeni žrtvovanje življenja »evropskih mrličev«. Zanimiv je paradoksalen naslov pesmi, ki sugerira Nietzschejevo sintagmo »radosti v propadanju«, anti-nomično pozicijo, ki jo šele eksistencialisti razglase za bistvo človeškega obstoja.

Cikel *Tragedija na oceanu* po svojem izhodišču spominja na Jarčevo *Godbo na poplaplajajoči se ladji*: gre za klicanje človeštva po združitvi v smrti in za napovedovanje rojstva novega človeka, novega človeštva in nove, prerrojene civilizacije, ki se bo začela ob odru mrtve Evrope.

Kot značilnost katarze, ki smo jo poskusili pojasniti ob primeru nekaterih Jarčevih in Kosovelovih literarnih besedil, lahko poudarimo njeno gnoseološko in etično funkcijo, kar je skladno z ekspresionistično poetiko, kot so jo v določenem ustvarjalnem razdobju proklamirali slovenski avtorji. Njen globalni estetični smisel se skriva tudi v na novo vzpostavljenem »tragičnem pomenu življenja«, kot je podobno pisal M. de Unamunno, v brezkončnem ponavljanju večne radosti in večnega trpljenja.

REZIME

U ovom kratkom prilogu pokušali smo da ukažemo na neke, unekoliko zapostavljene kategorije ekspresionističke poetike, ali ne iz perspektive slovenačkih književnih istoričara i kritičara, već samih autora. Autorica se bavila pojmom katarze, imajući u vidu brojna tumačenja ovog kompleksnog termina poznatog još iz Aristotelove *Poetike*. Slovenački

⁷F. NIETZSCHE, *Sumrak bogova* (Beograd, 1978), 67–69.

⁸Videti spremno študijo *Poetika Mirana Jarca*, 46–61.

⁹S. KOSOVEL, *O umetnosti, Razgledi v književnosti 1918–1941*, prir. F. Zdravec, (Ljubljana: MK, 1963), 15.

¹⁰*Zbrano delo*, III/I, prir. A. Ocvirk (Ljubljana, 1977), 177–178.

ekspresionisti Miran Jarc i Srečko Kosovel daju joj u svojim tekstovima pre svega gnoseološku i etičku funkciju. Ona delimično svedoči i o njihovoj vezi s Ničeovim shvatanjem katarze, kao »radosti u propadanju«, dakle s onu stranu optimizma ili pesmizma. Tako se njihovo poimanje katarze istovremeno približava egzistencijalističkom vidjenju pojedinca, u njegovoj većitoj borbi između uspona i padova.

PROBLEMI MUZIKOLOŠKE STROKE NA SLOVENSLEM V
PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Potreba po glasbeni znanosti na Slovenskem je bila prvič javno izrečena leta 1926. Sprožen je bil postopek za ustanovitev muzikološke stolice na ljubljanski Univerzi, ostal pa je neuresničen skoraj do sredine 20. stoletja. Vendar seže zgodovinski začetek te znanosti že v prejšnje stoletje. S knjižnimi prilogami glasbenih revij se je zlasti po letu 1910 razmahnila problematika glasbene stroke; izvirala je iz idejnih in glasbenonazorskih nasprotij ter ostrih razlik med pristaši reakcionarnega oz. sodobnega mišljenja.

The need for musicological studies in the Slovene lands was publicly expressed for the first time in 1926. While the official procedures for the establishment of the musicological department at the University of Ljubljana was begun then, the project did not materialize until mid-20th century. However, the historical beginning of musicology goes back to the 19th century. After 1910, book supplements to musicological journals helped musicological topics to grow and broaden; they originated in conflicts in ideology and musicological views as well as in sharp discord between the adherents of reactionary and modern views.

V primerjavi z drugimi humanističnimi disciplinami je imela muzikologija, kakor danes razumemo vedo o glasbi z osnovnimi štirimi podskupinami (zgodovino glasbe, glasbeno estetiko, sociologijo in psihologijo glasbe), v času, ko je v Ljubljani zaživela Univerza, nekoliko drugačne pozicijske točke. Križanje utilitarističnega namena s potrebo (ali predstavo) o resnični glasbenoestetski identifikaciji Slovencev je zanetilo v drugi polovici 19. stoletja toliko nesporazumov in protislovij, da so terjala sama po sebi sprotne odgovore. Če že ne odgovorov, pa vsaj tavajočo imitacijo naših prejšnjih, deloma tudi drugih slovanskih izkušenj o vcepljanju glasbe (to je pomenilo petja slovenskih pesmi) v narodovo psihologijo kot nacionalnem in ideološkem sredstvu par excellence. Analiza slovenskih glasbenih okoliščin po marčni revoluciji tudi retrogradno ne daje občutka, da smo zamudili snovanje nacionalne šole. Mnogo dalj od čitalništva tedaj nista segli ne duhovna pripravljenost slovenskega glasbeništva ne širše zaledje narodnega preporoda – in tu se srečamo s prvim protislovjem. Poznavanje tedanje glasbene ustvarjalnosti in vdenje o glasbi nasploh je bilo po zaslugi nemške Filharmonične družbe in glasbenega gledališča v Ljubljani močnejše od domače pripravljenosti zanjo, da bi se bil mogel domoljubni zanos povezati v prvi fazi z estetsko višjo tvornostjo.

Ljubljana je veljala za glasbeno razvito mesto na ravni drugih povincialnih središč avstroogrske monarhije. Imela je stalno operno gledališče, redne simfonične in komorne koncerte v izvedbi in režiji Filharmonične družbe z lastno glasbeno šolo. Ob tem je morala Glasbena matica, prva slovenska glasbena ustanova, ustanovljena 1872, s svojimi močmi začeti od temeljev. V nemškem zgledu je imela le nazoren primer o prestižni ideološki, umetnostni in socialni funkciji glasbe, kakor jo je v Ljubljani krmarilo in nadziralo dunajsko vodstvo.

Z redkimi poklicnimi glasbeniki in protinemško usmerjeno češko emigracijo je Glasbena matica najprej ustanovila svojo šolo, poskrbela za učbenike in lastno

založbo, v kateri je tiskala dela slovenskih skladateljev. S precej srečno roko je oblikovala načrt, kako bo s profesionalnim glasbenim delom pritegnila pozornost in sčasoma povsem izrinila Filharmonično družbo. Opreti se je mogla ob začetku le na tisto, kar je imela, to je na pobudniško tradicijo množičnega petja, podedovala pa je z njo tudi dobršen del čitalniške miselnosti. Sprva ji je gotovo koristila zaradi sociološko pogojene nuje, tako da ji je v trenutku uspelo zaobjeti zavedne Slovence z vseh koncev dežele, pozneje pa je preraslo malikovanje pevske uspešnosti v njeno usodo. Odvrčalo je v drugi plan temeljno idejo te ustanove, da bo osvobajala slovensko glasbo vseh zvrsti, ji omogočila trden položaj, temelječ na profesionalnih glasbenih zahtevah.

Bolj ko je Glasbena matica poudarjala svoje nadpolitično poslanstvo, bolj je lezla proč od glasbi imanentnega ozaveščanja Slovencev. Nacionalno zaščito si je zagotovila že s tem, s čimer je začela: z dobro postavljenim pevskim zborom (z njim ni potrjevala le splošne in nadpovprečne muzikalne dovtetnosti domačih glasbenih moči; zborovstvo je razumela kot ideal za uveljavljanje slovenske glasbene samoza-vesti), z zbiranjem ljudskih pesmi, novimi harmonizacijami in sadovi pedagoškega dela. Z geslom »služiti koristim slovenskega naroda« sicer ni izginil načrt za celovito podobo domačega glasbenega življenja in za pospeševanje izvirne ustvarjalnosti. Vprašanje orkestra, instrumentalne in komorne glasbe, stalnih konfrontacij med poustvarjalci in ustvarjalci, z eno besedo, iskanje višjih in najvišjih smotrov v glasbi je vse predolgo odlagala, in zabredla v ideološke vode, od koder je bilo najtežje najti izhod. Z razumljivim, toda dokaj primitivnim izgovorom: da smo Slovenci »rojen« pevski narod in da je množično petje pogojeno v slovenski ljudski psihi bolj kot pri kakem drugem narodu. Težje je bilo, ko bi bila morala to iztočnico dokazati in primerjalno utemeljiti, česar ni niti poskusila storiti, a to je prišlo ponovno na vrsto šele po prvi svetovni vojni.

Sesipanje prvotnih enovitih glasbenih namenov se je na zunaj navezovalo na razne slovenske folklorne simbole (nastopanje pevskega zbora v ljudskih nošah doma in na gostovanjih v tujini se je nadaljevalo do druge svetovne vojne), v resnici je potegnilo za seboj večino glasbenega mišljenja v zaprt krog. V proklamirano liberalno usmeritev Glasbene matice se je naselil reakcionaren duh s tipiko provincialne ozkosti. Na prehodu v dvajseto stoletje je imela že nevarno izpopolnjene samoobrambne mehanizme: na hitro je opravila z vsemi, ki so drugače mislili, predvsem z javno kritiko, in sprožila, namesto zdaj že možne misli na nacionalno šolo, med slovenskim glasbeništvom razcepitev v dvoje nasprotujočih si polov.

S tem je Glasbena matica nehote pospešila spremembo v delitvi moči, kakršno si je najmanj želela. Odprla se je kritika s kontrastnimi mnenji, z njo tudi globlje pojmovanje vprašanja, kaj je glasba. Samohvalisanje v obliki propagandnih poročil za javnost ni izumrlo, vendar so nasprotovanja širila območje védenja o glasbi čez problematiko domačih težav. Vzporejanje s tujim glasbenim svetom se je počasi, a zanesljivo vzpenjalo vse do prve svetovne vojne. Premik v ustvarjalnosti kaže starejša generacija modernistov z Emilom Adamičem in mojstrsko tvornostjo Antona Lajovca, seže pa do skladateljskih prvencev Marija Kogojca.

Poglavitni delež v spremenjenem naziranju o glasbi in načinu vrednotenja je imel skladatelj Gojmir Krek, poznejši rektor ljubljanske Univerze in večkratni dekan

Pravne fakultete v Ljubljani. Zasnoval je revijo *Novi akordi* zunaj domačih okoliščin in vplivov – na Dunaju. Mesečnik je izhajal od leta 1901 do začetka prve svetovne vojne. K sodelovanju je povabil vse slovenske skladatelje, ne glede na prepričanje in slogovne intencije posameznikov – z mislijo, da je treba dvigniti slovensko glasbo na višjo raven, zlasti zanemarjeno instrumentalno glasbo, obenem vzgojiti občinstvo in glasbo izločiti iz dnevne politike ter boja za oblast. V devetem letniku je notnemu delu priključil še Književno prilogo in napovedal rigorozen program, ki bo ščitil interese slovenske glasbe, od koder koli bodo že prihajali. Zagotovil si je sodelavce za redno poročanje o domačih glasbenih dogodkih in skladateljskih novostih (med vodilnimi sta bila Lajovic in Adamič), za prispevke iz glasbene sedanjosti in preteklosti, tudi za razprave teoretskega značaja. Kakor pri izbiri skladb, ki so prišle v poštev za objavo, je tudi tu prevladoval kritičen koncept do stanja in prihodnjih možnosti slovenske glasbe: zunaj kulta osebnosti, za profesionalno mišljenje glasbe vseh zvrsti.

Prostor za kontinuirano, odprtno kritiko, malone tudi za polemiko, se je odprl s takim strokovnim nabojem, kakršnega nista poznali ne prejšnja ne poznejša glasbena publicistika na Slovenskem. Zborovska euforia in preskromna domača instrumentalna ustvarjalnost sta bili ves čas in najbolj na udaru. Glasbena matica je ustanovila orkester Slovenske filharmonije, ki ni mogel redno nastopati, saj je potreboval veliko substitutov. S tem se je ponudila dodatna priložnost za to, da je Krek, prvič pri nas, presojal družbenotvorno vlogo glasbe po stopnji njene razvitosti. Menil je, da razkropljena, povrh še premalo domišljena prizadevanja ne morejo roditi uspešnih rezultatov, če ne nastopajo sočasno in usklajeno. Enako pozornost je posvečal sistematičnemu izobraževanju ljubiteljev in poklicnega naraščaja ter popolni odgovornosti ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z glasbo in skrbijo za razgledanost občinstva. Z veliko uredniško avtoriteto je pribil, da nobena od panog nima prioritetnega položaja in da so hierarhično različne le po značaju delokrogov. Od izvajalcev je, razumljivo, zahteval, naj z izvedbami podpirajo slovensko tvornost in znatno razširijo pomemben, muzikalno vreden repertoar iz tuje literature.

Štirinajst let, kolikor so izhajali *Novi akordi*, ni posebno dolga doba ne za spremembo miselnosti ne za postavljanje novih temeljev v glasbi. Toliko težje v okolju, ki je panično reagiralo na kritiko, vendar smemo poselej govoriti o višji ravni glasbenega umevanja na Slovenskem. Druga je seveda zgodba o Glasbeni matici in prizadetih posameznikih, kako so hoteli onemogočiti Nove akorde, posebno Književno prilogo.

Naložba Krekovih zahtevnih in v svet obrnjenih glasbenih kriterijev je navkljub oviram bolj odmevala v javnosti, kot bi se zdelo na prvi pogled. Tudi v območju cerkvene glasbe. Začelo se je odpirati toku sodobne miselnosti in modernejšemu kompozicijskemu nazoru. Dogme cecilijanskega gibanja se je Cerkev otresla načelno in praktično po letu 1911, ko je uredništvo Cerkvenega glasbenika prevzel Stanko Premrl. Bil je celo med prvimi, ki so znali po letu 1918 presoditi pomen *Novih akordov* in pravi vir tedanjega napredovanja slovenske posvete glasbe.

Glasbeni problemi po prvi svetovni vojni tako niso padli na nepripravljena tla. Zdrknili pa so iz uravnoteženega, čeprav različnega umevanja tonske umetnosti nasploh, kakor o možnih slovenskih perspektivah v njej, v ponovno, še ostrejšo razcepitev glasbenega mišljenja in naziranja o glasbi. Tokrat je prišel v ospredje kon-

flikt med egoističnim, šovinističnim, narodno zamejenim programom ter zahtevo po kozmopolitski svobodi glasbenega duha in avtonomnem statusu slovenske glasbe v vseh pogledih. Prvo stališče je ideološko vodil Anton Lajovic, zdaj persona grata pri Glasbeni matici, alternativo pa mlajši skladateljski rod z Marijem Kogojem na čelu. Drugo stran je od leta 1925 vehementno branil tudi mladi, glasbeno izobraženi zanesenjak, sicer umetnostni zgodovinar Stanko Vurnik, medtem ko je večina drugih skladateljev v dvajsetih letih obupala pred Lajovčevo osebno avtoriteto in uničujočim načinom polemiziranja. V resnici se tudi nihče med njimi ni mogel približati višini Kogojeve obrambe, njegovi miselni potenci – ne brezhibni gotovosti v umetnostnih vprašanjih, in bi se bili zdeli prelahke Lajovčev plen. Slavko Osterc je poprijel za pero leta 1928, ko je bil val Lajovčevega nacionalističnega gneva že bistveno popustil.

Povod glasbeniškega spora je bil idejno-filozofske narave o mestu in vlogi glasbe v svobodni državi SHS. Obsežna tematika je v žolčni polemiki odprla večino vprašanj, ki sodijo v današnji pojem muzikološke stroke. Lajovica je obsedel nacionalistični sindrom v taki meri, da ni prenesel ničesar, kar bi dišalo po nemški kulturi in germanskem duhu. S kar nenavadnim sladostrastjem je leta 1918 likvidiral nemško Filharmonično družbo v Ljubljani, njeno imetje (stavbo današnje Slovenske filharmonije, instrumentarij, muzikalije) prenesel v sklop Glasbene matice in bil njen predsednik vse do leta 1945. Pod imenom Filharmonične družbe so bili poslej le redki komorni koncerti (z deli slovanskih skladateljev). Namesto bivše Slovenske filharmonije (usahnila je leto pred prvo svetovno vojno) je Glasbena matica ustanovila Orkestralno društvo s pretežno amatersko zasedbo in redkimi nastopi.

Lajovčeva protinemška, tudi protižidovska ideologija je dosegla vrhunec, ko je napadel simfonično repertoarno politiko novega Vojaškega orkestra, ki ga je vodil Josip Čerin. Do skrajnosti in absurda je peljal misel, da se mora slovenska inteligenca v novi državni skupnosti neizprosno odtrgati od nemškega kulturnega strupa in da je treba pojem večnih lepot Bachove, Beethovne, Wagnerjeve, Goethejeve umetnosti izbrisati iz slovenskega (celokupnega slovanskega) spomina in prakse; da vplivi nasilno vgrajene nemške miselnosti iz preteklih dob škodujejo kot najhujša rana razvoju svobodne, izvirne slovenske umetnosti. Z največjim strupom je označil tudi idejo o internacionalni vrednosti glasbe ter umetniški prebojnosti mimo nacionalnih in etničnih mej. Sodobna slovenska umetnost naj bi poganjala po Lajovčevem mnenju izključno iz slovenskih psiholoških korenin; da pa ima glasba pri tem še težjo nalogo, ker more, če je resnična, kot cement zlepiti individualne domače moči v trdno etnično skupnost in oblikovati nujno potrebno glasbeno samozavest Slovencev. Prišlo je tudi do takih besed: če bo šlo zlepa, drugače zgrda, s kulturno policijo. Josipa Čerina je obsodil za nemškutarja in ga skoraj onespobil, meril pa je na celotno kulturno politiko pri nas: da jo je treba zaščititi pred nemškim trupom in jo spolitizirati; da je posamezni umetnik koristen toliko, kolikor eksponira psiho in umetniško dušo naroda. Kaj naj bi bile psihološke in umetniške posebnosti slovenske narave, je ostalo odprto vprašanje, kolikor ni Kogoj postavil nekaj tehtnih tez o slovenski ljudski pesmi.

Nasprotna stran se je s prepričanjem, da se kulture narodov inicirajo med seboj oziroma da je umetnik eksponent svoje lastne ustvarjalne moči in da mu poreklo niti ne

škoduje niti ne koristi, globlje spoprijela z Lajovčevimi izzivi in prišla do vrednih odgovorov. Zbegano splošno mnenje in pojmovanje slovenskih glasbenih potreb pa je bilo težko spraviti v prid svobodomiselnemu nazoru po stopinjah Novih akordov, čeprav se je zadržana inteligenca uspela distancirati. Tako se je Stanko Premrl izrazil, da ga je misel o strupu nemških umetnin osupnila in da je po njegovem mnenju pretresla vso slovensko javnost. Zaman sta Kogoj in Vurnik reagirala stvarno, ostro in s prepričljivimi protargumenti. Zlasti Kogojevi prispevki so zadeli v osrčje problemov o glasbeni umetnosti. Primerjati jih je mogoče z najbolj bistrimi izsledki tuje glasbene ozaveščenosti od povsod, kjer ji je muzikološka znanost že precej dobro prilivala. Lajovic ni po naključju trdil, da ne mara muzikologov, Kogoju je se zdela znanost združena z umetnostjo, čeprav tega v glasbi ne čutimo in ni potrebno da bi čutili. Vurnik se je obrnil v bolj pragmatično nasprotovanje Lajovcu in sprožil še polemiko o strokovni, na znanosti temelječi kritiki. Bil je obenem prvi, ki je javno večkrat zahteval, naj ljubljanska Univerza odpre muzikološko stolico.

Šele trideseta leta so ovrgla premoč ideološkosti v slovenski glasbi. Želja po obnovljenih Novih akordih je že prej pronicala z vseh strani, neodvisno od strankarskega pripadništva. Glasbena matica je poskusila z zvito potezo. Pojasnimo jo, med drugim, s Kogojevo oceno, da vse, kar izdaja ta ustanova, zveni kot opravičilo ljudstvu in kulturi. Povabila je namreč v prejšnjih časih osovraženega Gojmirja Kreka, naj v njeni založbi nadaljuje z Novimi akordi. Toda pogajanja so dolgo trajala, se pletla okrog samostojnosti uredniške politike, dokler ni prišlo po sedmih letih do sporazuma. Tedaj se je Krek nenadoma premislil in šele leta 1928 je Glasbena matica začela izdajati Novo muziko (Krek ni privolil v ime Novi akordi, kakor ga je imela bivša revija). Urednik je bil Emil Adamič.

Tok dogodkov je prehitel Pevce v letu 1921, glasilo slovenske krščanske socialne stranke oziroma njene Pevske zveze. V letu 1925 so sledili še Zbori, revija za novo zborovsko glasbo kot glasilo ljubljanske in mariborske pevske župe. Pevcu je tako pripadla naključno nenaključna prednost, da je mogel prva povojna leta brez konkurence usmerjati množični del slovenske glasbe, posvetno zborovstvo (izhajal je do leta 1938). S precejšnjim agitacijskim aparatom je naglo širil reakcionarno glasbeno miselnost po vsej Sloveniji. Nadaljeval je z geslom »v korist slovenskemu narodu« in manipuliral pod imenom glasbe do še bolj poplitvenega umevanja in odnosa do nje, čemur sledimo vse do danes: o mili slovenski pesmi, ki gane vsako srce (Kogoj je opazil, da je med slovenskimi ljudskimi zelo malo pravih liričnih, da so bolj podobne nagrobnicam), o lepoti da odloča lepa, mehkočuteča, nežna, iz srca izlita melodija, pisana v lahkem slogu.

Glasbeno znanost je Pevce sprejemal toliko, kolikor si je od nje obetal potrditev za svoje početje. Raziskovalno delo Josipa Mantuanija je sicer zelo cenil, saj je imel moč mednarodno reputacijo; odkril je slovensko poreklo Jacobusa Gallusa in čarobne pesmi ponudil Glasbeni matici, da jih je izvajala v uvodnih točkah skoraj na vseh koncertih. Za Pevčev interes je bila zanimiva predvsem pevska tradicija Slovencev kot »suhi« dokaz za to, da pripadniki krščanske socialne stranke niso nazadnjaški in zastavonoše reakcionarnega duha. Drugačna zasluga gre Pevcu glede poskusov za poslovenjenje glasbene terminologije z večinoma dobrimi izrazi (višaj, nižaj, vračaj ipd.; muzikologija je bila prevedena v glasboslovje).

Zbori so bili po konceptu nekako v sredini med Pevcem in Novo muziko, čeprav se je slednja oglasila pozneje in za kratek čas (1928–1930). Strankarsko nasprotovanje Pevcu so Zbori spretno podredili ideji, da je zborovsko petje propadlo od obdobja Novih akordov, zato je bilo nujno potrebno ustanoviti revijo za sodobno zborovsko glasbo z relativno visokimi strokovnimi ambicijami. Na dlani je bilo, da gre za podvajanje tiska zborovske literature oziroma za kritiko Pevčeve glasbene orientacije, o tem pa ni marala ničesar slišati nobena od prizadetih strani. V skladu z nasprotji, o katerih tu govorimo, so morali tudi Zbori računati z nizko izobrazbo zborovskih pevcev in s splošno prakso petja po posluhu. S praktičnimi članki od metodike notalnega zborovstva do zahteve po točnem, razumljivem in muzikalno poglobljenim izvajanju pesmi so morali začeti skoraj pri dnu. Koncesije slabšim zborom pa niso postale pravilo. Za Zbore (izhajali so med leti 1925–1934) je značilno, da so se kategorično postavljali proti cenenu petju za družbo in zabavo. Med prvimi so se postavili tudi za Vurnikovo pojmovanje objektivne strokovne kritike z zanesljivo poučno noto. Kaj so Zbori pričakovali od bodoče slovenske muzikologije, jim je napisal isti avtor že v drugem letniku: kažipot v prihodnost na izkušnjah preteklosti, moderno glasbeno estetiko in vzgojo kritikov.

Nova muzika je skoraj enako občutila probleme slovenskega glasbenega življenja, bila pa je namenjena predvsem poklicnim glasbenikom. Za credo si je vzela šibko glasbeno percepcijo v širšem zaledju, nesodoben, povrh še nerazčiščen odnos do glasbe med intelektualci iz časa, ki je sledil Lajovčevemu nacionalističnemu valu. V Novi muziki se je Lajovic oglašil le enkrat, izzvan, da izolacija slovenske glasbe škoduje domači ustvarjalnosti, češ da tuji vplivi spodrivajo izvorno (usmerjeno) invencijo, kar pa ni več obudilo sporov iz prejšnjih let. Osrednjo vlogo za informativno-kritični del vse predolgo rojevane Nove muzike je prevzel, poleg Vurnika, Slavko Osterc: z znanim energično prezirnim tonom do vsega, kar je omejevalo razvoj slovenske glasbe. Njeno mesto je videl v toku z najmodernejšimi kompozicijskimi izkustvi v svetu, od Anglije do Argentine, v tesnem sodelovanju z Mednarodnim društvom za sodobno glasbo (SIMC) ter njegovo kozmopolitsko naravnostjo. Dimenzija bistvenega vprašanja, o estetski vrednosti in pomenu slovenske glasbe se je z njim razširila do pojma avantgardnosti – muzikološki problemi pa so malone segli na preходу v trideseta leta čez rob zamujenega.

Vurnikova ideja o muzikološki stolici na ljubljanski Univerzi iz leta 1926 sicer ni naletela na odpor ali nerazumevanje, toda – čas je zopet prehitel dogodke.

ZUSAMMENFASSUNG

Obwohl die Anregung für ein möglichst frühes Errichten eines Lehrstuhls für Musikologie nicht in die Wirklichkeit umgesetzt wurde, verzweigte sich das musikologische Problemdenken bei der Gründung der Universität Ljubljana in alle Richtungen zeitgenössischer musikologischer Reflexion und Theorie. Die Periode vom Beginn des zweiten Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg brachte in der slowenischen Musik eine Reihe widersprüchlicher Positionen hervor, die vom ideologischen Erbe nach der Märzrevolution sowie vom Auseinanderklaffen zwischen den musikalischen Bedürfnissen und den möglichen Lösungen herrühren. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts wagte Gojmir Krek mit seiner Zeitschrift *Novi akordi* (Neue Akkorde) den deutlichsten Einschnitt in die slowenische Musik. Er forderte eine moderne musikalische Bewußtseinsbildung

hinsichtlich aller Betätigungsbereiche (der schöpferischen Arbeit ebenso wie im Repertoire und in der Erziehung) gegenüber dem parafolkloristischen Götzendienst des stark ausgeprägten slowenischen Chorwesens. Nach dem Ersten Weltkrieg wurde der Schwerpunkt auf die Problematik der Frage nach der Rolle der Musik im Staat SHS verlagert. Die extrem nationalistische Richtung verkörperte Anton Lajovic, auf der Spitze der entgegengesetzten Seite standen Stane Vurnik und Marij Kogoj. Der Konflikt wuchs sich zu einer scharfen Polemik über die folgenden wesentlichen Fragen aus: über das Verhältnis von Ideologie und Musik, über Musikphilosophie, -soziologie und -ästhetik. Zugleich gelang die Gegnerschaft zwischen einer modernen und einer reaktionären Musikauffassung in den Vordergrund. Zu Beginn der dreißiger Jahre setzte sich gegenüber einer ideologischen Basis bei der Lösung von Musikproblemen eine kosmopolitisch orientierte Denkweise durch, die mit Slavko Osterc den modernen Musikauffassungen in beschleunigtem Maße zu folgen begann und sich der Welt öffnete.

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti še na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v formatu ASCII, v sili tudi v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov miran.hladnik@uni-lj.si. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje opomb, ležečega in polkrepkega tiska, vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. – Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. – Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve. Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav še drži Slovenskega pravopisa 1990. – Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. – Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. – Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. – Besedilo opombe naj bo v članku na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. – Literatura se navaja na kratak način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

Revijo sofinancirajo slovensko Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.